

SAHABE UYGULAMASI OLARAK

sünnete bağlılık

Dr. Aynur URALER

sahaf kebikeç

Sahâbe Uygulaması Olarak

Sünnete Bağlılık

Beyhan - Dursun KURİŞ
Ailesine

Sahâbe Uygulaması Olarak

Sünnete Bağlılık

Dr. Aynur URALER

Sahâbe Uygulaması Olarak
SÜNNETE BAĞLILIK

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-605-5557-03-4

Yayın Numarası
92

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan A.Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 22 85
Nisan 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
İ'TİSÂMI GEREKLİ KILAN ÂMİLLER ve SÜNNETE UYMAMANIN SONUÇLARI

İkinci Bölüm
SAHÂBENİN SÜNNETE BAĞLILIĞI ve
SÜNNETE UYMAMAYA TEPKİSİ

Üçüncü Bölüm
SAHÂBENİN SÜNNETTE TASARRUFU ve İHTİLAFI

ÖNSÖZ

İslâm dininin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynağı olan Sünnet, özellikleri ve uygulamaya yönelik temel görevi dolayısıyla müslümanlar açısından vazgeçilmez bir niteliğe sahiptir. Bu sebeple ilk dönemlerden günümüze kadar İslâm'ın yorumlanması ve yaşanması sünnet verilerine dayalı olarak yürütülegelmiştir.

Sâdece Kitab'a tâbi olduğunu iddia edip Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden ve müslüman cemaatin yolundan yüz çeviren kişi ve gruplar dün olduğu gibi günümüzde de görülebilmektedir. Toplumda sünnetin büyük bir kısmından şüphe edilmesine sebep olan bu tür iddiaların, günümüz gerçekleri de dikkate alınarak bilimsel yollarla değerlendirilmesi topluma "hizmet" vâdeden bir mesâidir. Esasen İslâm'ı kendi din, mezhep, düşünce veya tercihlerine benzetme girişimlerinin görüldüğü her dönemde İslâm ulemâsının, sünneti esas alan çalışmalara yöneldiği târihî bir gerçektir.

Günümüzde yoğun şekilde yaşanan kültürlerarası mücadele ortamında, İslâm kültürünün kendi özellikleri içinde kalabilmesi ve müslümanların ondan bu kapsamda yararlanabilmesi "sünnet"in ve "sünnete bağlılık" meselesinin yeniden tetkikini zorunlu hale getirmiştir. Bunun için öncelikle İslâm dinini, teori ve bilhassa pratik olarak sağlıklı bir şekilde öğrenmek gereklidir. Bu da ancak ilk nesli incelemekle mümkündür. Zira sahâbî dönemi, zengin bir İslâmî yaşayışın inkâr edilemez kesinlikte görüldüğü dönemdir. Sünnete bağlılığın ne olduğunu, nasıl uygulandığını en iyi anlamamıza yardımcı olacak nesil, sahâbe neslidir. Onlar, sadece sünnetin

râvisi değil, aynı zamanda sünneti yaşayanlardır.

Doktora tezi olarak hazırlanan "sünnete bağlılık" (çalışmamızda "sünnete bağlılık", aslî ifadesiyle "i'tisâm" diye de geçecektir) konulu bu çalışmanın amacı, özellikle sahâbe dönemi çerçevesinde sünnete bağlılığın nasıl algılanıp yaşandığını kaynaklara dayalı olarak tetkik etmek ve bu yolla günümüze ışık tutmaktan ibarettir. Meselenin işlenmesi sırasında konunun nezâketi dolayısıyla, son zamanlarda gerçekleştirilen tetkiklerde görülen genel usûlün biraz dışına çıkılarak rivâyet yoğunluğuna daha çok önem verilmiştir. Bu sebeple de araştırma sırasında Kur'ân-ı Kerîm, i'tisâm açısından baştan sona üç kere okunmuştur. Diğer çalışmalarda olduğu gibi araştırmanın görünmeyen kısmı görünen kısmından fazladır. Başlangıçta araştırılacak iki yüz kırka yakın başlık tesbit edilmiş ve hadîs kitapları bu noktalar esas alınarak tetkike tâbi tutulmuştur. Bu tetkik, hadîs kaynaklarının; i'tisâm açısından -kılavuz kitaplara müracaatla yetinilmeksizin- tek tek ve baştan sona kadar taranması suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yolla klasik dönem hadîs âlimlerinin, çalışma yöntemi, meselelere yaklaşım ve bakış sistematiği yakalanmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi müslüman araştırıcılar, konuları, kendi kaynaklarına dayandırmayı yani Kur'ân ve Sünnet'e öncelik vermeyi usûl olarak benimsediklerinden "i'tisâm" gibi bir konunun da adına uygun olarak ancak bu tarzda işlenebileceği kanaatine varılmıştır. Tez metninde görülebilecek tesbit ve rivâyet yoğunluğu, bu sebepten ileri gelmiştir.

Meğâzî, tarih ve siyer kaynakları da taranacak olsa hali hazırda çok gibi görünen örneklerin daha da artacağı şüphesizdir. Biz, hadîs tezi olması dolayısıyla hadîs kaynaklarından seçtiğimiz örneklerle konuyu işlemeye gayret ettik. Bundan dolayı çoğu zaman konular, sadece hadîslerle örülmüştür. Bol örnek verilmesinin başka bir sebebi, her alanda bir kısım sahâbînin değil, birçok sahâbinin sünnete bağlılığının yansımasının sonucudur. Birden çok yerde delil olarak gösterilebilecek hadîsleri ise, tabiî olarak, bazan tekrar etmek zorunda kaldık.

Taranılan hadîs kaynakları, muteber eserler olduğu için ve bilhassa tez hacmini fevkalâde genişleteceği düşüncesiyle, seçilen hadîsler tek tek sened ve metin yönünden tahkîke tâbi tutulmamıştır. Tezde kullanılan yüzlerce

hadîsin, hadîs tenkidi açısından değerlendirilmesi aslında ayrı bir ilmî mesâiye malzeme teşkil edecek mâhiyettedir. Sadece gerekli görülen bazı hadîslerin tahkîki yapılmıştır. Ayrıca dipnotlarda aynı konuda farklı hadislerin kaynaklarına geçilirken bu durum "ve" kelimesi ile ifade edilmiştir.

Kitap, giriş ve üç bölüm olarak planlanmıştır. Giriş'te i'tisâm kavramı incelenmiş, i'tisâm tahlîline yer verilmiş ve kaynakların değerlendirmesi yapılmıştır. Birinci bölümde i'tisâm'ı gerektiren âmiller araştırılıp sünnete uymamaya Hz. Peygamber'in gösterdiği tepkiler ve sünnete uymamanın sonuçları tetkîk edilmiştir. İkinci bölümde sahâbîlerin i'tisâm uygulamaları, sünnete uymayanlara tepkileri detaylı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise sahâbîlerin sünnette tasarrufları ve ihtilafları üzerinde durulmak sûretiyle bir anlamda sahâbîlerin Hz. Peygamber'den sonraki hayatlarında i'tisâm uygulaması incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma; sonuç, bibliyografya listesi ile tamamlanmıştır. Sünnet ve sahâbe hakkında pek çok araştırma yapıldığı için biz çalışmamızda bu kavramlar üzerinde durmadık. Bilindiği üzere özellikle sünnet mefhumunu detaylarıyla işlemek başlıbaşına inceleme konusudur.

Konu olarak çok geniş alanı ihtiva eden "sünnete bağlılık" araştırmasının her safhasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan Bey'e sonsuz şükranlarımı sunarım. Değerli fikirlerinden faydalandığım hocam Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir Bey ve tez konusunu tavsiye eden ve tezi tamamlanma safhasında okuyup tenkit ve tekliflerde bulunan hocam Doç. Dr. Raşit Küçük Bey'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez plânın hazırlanmasında tavsiyelerini esirgemeyen Prof.Dr. Hayrettin Karaman ve Prof. Dr. Bekir Topaloğlu Beyler'e, ayrıca çalışmanın değişik safhalarında yardımlarını gördüğüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve özellikle Y. Doç. Dr. Abdülaziz Hatip ile Araştırma Görevlisi Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu'na, İshak Emin Aktepe'ye, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi Abdullah Karahan'a, Şaban Soylu'ya en içten duygularımla teşekkür ederim. Ayrıca tezin başlangıcından itibaren teknik konularda yardımlarını esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Reyhan ve Ayten Kuriş'e minnetlerimi sunarım. Çalışmamızı baskıya girmeden önce okuyarak tashih ve tekliflerde bulunan Doç.Dr. Mehmet Erdoğan'a,

Y.Doç.Dr. Ayhan Tekineş'e ve Dr. İbrahim Hatiboğlu'na teşekkür ederim. Dua ve iyi niyet temennilerini esirgemeyen, moral desteklerini her zaman hissettiğim Uraler ve Kuriş ailesine şükranlarımı sunarım.

Aynur URALER

İstanbul-2000

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
a.y.	: Aynı yer
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
dğr.	: Diğerleri
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
E.Ü.	: Erciyes Üniversitesi
h.	: Hicrî
m.	: Milâdî
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkîk
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
v.	: Vefatı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.	: Yıl

GİRİŞ / İ'TİSÂM KAVRAMI, TAHLÎLİ VE KAYNAKLAR

I. İ'TİSÂM KAVRAMI VE TAHLÎLİ

"Sünnete Bağlılık", İslâmî literatürde "el-İ'tisâm bi's-sünne" şeklinde ifade edilir. Kavramların anlam çerçevesinin mümkün olduğunca açık bir şekilde tesbiti için öncelikle o kavramın dil yönünün belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bizim araştırma konumuz da bu ihtiyacın pek derinden hissedildiği bir mevzudur. Zira i'tisâm bi's-sünne meselesi son zamanlarda sünnet ile birlikte yoğun şekilde tartışılmaktadır. Bu gelişme dikkate alınarak belli bir ilmî berraklığa ulaşabilmek maksadıyla i'tisâm kavramının lügat ve terim anlamları değerlendirilecektir.

Araştırmamızın temelini teşkil etmesi sebebiyle el-İ'tisâm bi's-sünne tâbirinin -söyleyiş yönünden- birinci kelimesi olan i'tisâm'ın, önce sözlük sonra da terim anlamları tetkik konusu edilecektir. İ'tisâm kavramı, aynı kökten türetilmiş kelimelerin farklı mânâlarını dikkate alan bir yaklaşımla ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu sebeple i'tisâm kelimesinin özellikle terim olarak değerlendirilmesi noktasında yararlanabileceğimiz her mânaya -takdîr edilecek boyutlarda- işaret eden müfessir ve şârihlerin tesbitlerine de yer verilecektir. Zira bizim için aslolan şimdiye kadar "i'tisâm"ın hangi anlamlarda kullanıldığının -mümkün olduğunca tam olarak- tesbit edilmesidir.

Konunun incelenmesi esnasında sırasıyla Kur'ân, Sünnet ve sahâbîlerden misâller verilmeye özen gösterilecek, bu yolla i'tisâm'ın ilk dönemdeki kullanılışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A. İ'TİSÂM KELİMESİNİN ANLAMLARI

İ'tisâm kelimesinin lügat mânâsını, mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde tesbit edebilmek için "asm" (عصم) kökünden[1] türetilmiş kelimelerin mânâlarını dikkate alma zarureti vardır. Zira i'tisâm kelimesinin, kök fiili ile doğrudan bir anlam ilişkisi ve paralelliği vardır.

İ'tisâm kelimesinin kökü olan "asm" (عصم) ile a'same (اعصم), ismet (عصمة) ve isti'sâm (استعصام) kelimeleri "sarılmak"[2], el ile yapışıp bırakmayacak şekilde tutmak, tutunmak, yakalamak, kavramak, sığınmak, iltica etmek[3] mânâlarında "i'tisâm" (اعتصم ب) ile birleşirler.

Asame (عصم) ve âsame (عاصم) fiilleri ile ismet (عصمة) korumak,[4] eksik bırakmadan tüm yönleriyle korumak[5] mânâsına gelir. Nitekim bu anlam, "Allah, seni insanlardan koruyacaktır" (و الله يعصمك من الناس)[6] âyetinde açıkça görülmektedir. "Namaz kılan, zekât veren benden canını ve malını korumuş olur" (عصموا مني دماءهم و اموالهم...)[7], "Allahım, benim

---

1 Kelimenin "el-ismetu" (العصمة) kökünden geldiği de ifâde edilmiştir. (Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 170; Kastallânî, *İrşâdu's-sâri* XV, 262; Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-muhît*, s. 607).

2 İbn Manzûr, *Lisân* XII, 404; Râğıb, *Müfredât*, s. 340; Cevherî, *Sıhâh* II, 314; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi* III, 516; Kurtubî, *Câmi* II, 1400.

3 A'same (اعصم), «bâ» (ب) ve «ilâ» (الى) harf-i cerleri ile kullanıldığında bu mânâları vermektedir. (Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s.1469). "A'same"nin (اعصم), birine sarılacak şey hazırlama mânâsı da vardır. (Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1469; İbn Manzûr, *Lisan* XII, 404) "İsmet" kelimesi ise akid ve sebeplerden birşeye sarılmak mânâlarına da gelir. (Muhammed et-Tucîbî, *Muhtasaru't-Taberî* II, 352). Ayrıca aynı kökten olan in'isâm (انعصام) ve isti'sâm (استعصام) kelimeleri de «i'tisâm» ile eşanlamlı olup imtinâ mânâsına gelmektedir. (İbn Manzûr, *Lisan* XII, 404; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* II, 54).

4 Buhârî, *Tefsîr* 24/6; *Kader* 8 (terceme); İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* IX, 420; XIII, 341; Azimâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* IV, 415; XI, 313; Râğıb, *Müfredât* s. 340; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1469; Zemahşerî, *Keşşâf* I, 630-631; II, 234; Kurtubî, *Câmi* II, 1399; Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî* VII, 334; VIII, 411; IX, 35, 368; İbn Manzûr, *Lisân* XII, 403, 404; Muhammed et-Tucîbî, *Muhtasaru't-Taberî* I, 150; İbn Kesîr, *Tefsîr* IV, 313; VI, 391; VII, 133; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* II, 439; IV,491; Cevherî, *Sıhâh* II, 313; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, III, 516; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* II, 54; Kâsımî, *Tefsîr* IX, 26, 123-124; XIII, 235; XIV, 234; Elmalılı, *Hak Dini* IV, 2705; Hin, *Nüzhetü'l-muttakîn* II,1006.

5 Sübkî, *Menhel* IX, 118.

6 Mâide, 5/67. Aynı mânâdaki âyetler için bk. Yûnus, 10/27; Hûd, 11/43; Ahzâb, 33/17; Ğâfir, 40/33.

7 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 325; Ahmed b. Hanbel I, 11, 19, 36, 47-48; II, 314 , 377, 423,

için koruyucu kıldığın dinimi ıslâh et" (جعلته لى عصمة)[8] ve "Kur'ân, ona sarılan için koruyucudur" (عصمة لمن تمسك به)[9] hadîslerinde görüldüğü üzere kelime kullanılmaktadır.[10] Ayrıca asame (عصم) kelimesinin kurtarıcı[11] ve (görüşünde) isâbetli olmak;[12] ismet kelimesinin de kurtuluş yolu, hayırda sebat[13] ve sağlam, doğru, insanların i'tisâm ettikleri kuvvetli

439, 475, 482, 502, 528; III, 295, 300, 332, 394; Buhârî, *İmân* 17; *Zekât* 1; *Cihâd* 102; *İstitâbe* 3; *İ'tisâm* 2, 28; Müslim, *İmân* 32, 33, 34, 36; Ebû Dâvûd, *Zekât* 1; *Cihâd* 1; *Tahrîm* 1; Tirmizî, *İmân* 1; *Tefsîr* 88; İbn Mâce, *Fiten* 1; Nesâî, *Zekât* 3.

8 Müslim, *Zikr* 71; Nesâî, *Sehv* 89.

9 Dârimî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 1. Bu hadîste geçen "ismet" kelimesi, koruma, himâye mânâsına da gelir. (Bk. İbn Manzûr, *Lisân* XII, 403, 404; Mübârekfûrî, *Tuhfe* VII, 334; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* I,108; Hin, *Nüzhetü'l-muttakîn* II,1006; Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* XI, 313; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* II, 54). Aynı mânâdaki hadîsler için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* V, 146 ve Ahmed b. Hanbel V, 13 ve

İbn Mâce, *Mesâcid* 13 ve Ahmed b. Hanbel V, 13, 196; VI, 446, 449; Müslim, *Müsâfirîn* 257; Ebû Dâvûd, *Melâhim* 14; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân* 6 ve Tirmizî, *Kıyâmet* 21 ve Ahmed b. Hanbel III, 39, 88; Buhârî, *Ahkâm* 42; Nesâî, *Bey'at* 32 ve Ahmed b. Hanbel I, 7; II, 93; Buhârî, *İstiskâ* 3; İbn Mâce, *İkâme* 154.

Nikâh akdi, mânâsı da olan "ismet" kelimesi hakkında Suyûtî (v. 911/1505), kelimenin nikâh için kullanılmasını, kadının nikâh sonucunda başkalarıyla muhatab olmaktan korunmuş olmasıyla izah eder. (Bk. *Misbâhu'z-zücâce*, s. 174). Bu konudaki örnekler için bk. Müslim, *Fiten* 110; İbn Mâce, *Fiten* 33; Tirmizî, *Deavât* 30.

Asame (عصم) kelimesini, sahâbîlerin «koruma» mânâsında kullanımı için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* V, 419; Ahmed b. Hanbel VI, 60, 197; Buhârî, *Tefsîr* 24/6, 11; *Meğâzî* 34; *Şehâdât* 15; Müslim, *Tevbe* 56; Tirmizî, *Tefsîr* 24/4 ve Tirmizî, *Fiten* 75; Nesâî, *Kudât* 8.

10 Kelimenin, maddî-mânevî şeylerden koruma anlamında kullanımı, meleklere de nisbet edilmektedir. "Melekler: '... Allah Seni (ateşten) korudu ve rahmet etti.' dediler." (و لكن الله عصمك و رحمك) (Bk. Ahmed b. Hanbel III, 233; Ebû Dâvûd, *Sünne* 24). Huzeyfe b. el-Yemân, namaz kılarken "... geri kalan ömrümde beni koru" (و اعصمني فيما بقي من عمرى) diyen bir ses duymuş, bunu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sorduğunda "O, melektir, sana Rabbi'ne nasıl hamdedileceğini öğretmeye gelmiş" diye buyurmuştur. (Bk. Ahmed b. Hanbel V, 396; Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 324). Konu ile ilgili başka örnekler için bk. İbn Mâce, *Mesâcid* 13 ve Ahmed b. Hanbel V, 13 ve Abdurrezzâk, *Musannef* V, 146 ve Ahmed b. Hanbel V, 13, 196; VI, 446, 449; Müslim, *Müsâfirîn* 257; Ebû Dâvûd, *Melâhim* 14; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân* 6 ve Tirmizî, *Kıyâmet* 21 ve Ahmed b. Hanbel III, 39, 88; Buhârî, *Ahkâm* 42; Nesâî, *Bey'at* 32 ve Dârimî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 1 ve Ahmed b. Hanbel I, 7; II, 93; Buhârî, *İstiskâ* 3; İbn Mâce, *İkâme* 154.

11 Elmalılı, *Hak Dini* IV, 2705. Bu mânâya örnek olarak "Sizi, Allah'tan kurtaracak hiç kimse yoktur" [Ğâfir, 40/33] âyeti gösterilebilir.

12 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XIII, 341.

13 Azimâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* XI, 313. Bu mânânın örneği olarak Hz. Peygamber'in Cebrail'e

iş[14] mânâlarında olduğunu da tesbit etmekteyiz. İsti'sâm (استعصام) kelimesi ise genellikle sakınma ve kaçınma anlamında kullanılmaktadır. "Ben onun nefsinden murâd almak istedim, fakat o, bundan şiddetle sakındı"[15] âyetinde, isti'sâmın, kaçınma,[16] açık bir sakınma ve sıkı korunmayı[17] ifâde ettiği görülmektedir.

Öte yandan asame kelimesinin, "Devenin eti, kışın geri kalan kısmında onlara yetti"(فعصمتهم بقية شتائهم)[18] örneğinde görüldüğü gibi "kifâyet" mânâsı da bulunmaktadır.[19]

B. İ'TİSÂM KELİMESİNİN KULLANIMI

"İ'tisâm" kelimesinin sözlükte sarılmak, bağlanmak,[20] yapışmak,[21]

---

sorduğu, "Bundan kurtuluş nedir?" hadîsi gösterilebilir. (Bk. Ahmed b. Hanbel V, 403; Ebû Dâvûd, *Fiten* 1.)

14 Nevevî, *Minhâc* X, 341; Azimâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* VI, 385; Sââtî, *Fethu'r-rabbânî* XVII, 53. Mervân'ın "İnsanları üzerinde bulduğumuz doğru yolla amel edeceğiz" sözü bu mânânın örneğidir. (Bk. Ahmed b. Hanbel VI, 415; Ebû Dâvûd, *Talâk* 39; Müslim, *Talâk* 41).

15 Yûsuf, 12/32.

16 İbn Kesîr, *Tefsîr* IV, 313; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* III, 24; Muhammed et-Tucîbî, *Muhtasar-ı Taberî* I, 308.

17 Zemahşerî, *Keşşâf* II, 318. Kelimenin, kendini koruyacak nesneyi aramak mânâsı da vardır. (Bk. Râğıb, *Müfredât*, s. 341).

18 Ahmed b. Hanbel V, 87, 88.

19 Sââtî, *Fethu'r-Rabbânî* XVII, 82.

Asame (عصم) kökünden türeyen şu kelimelere işaret etmek de yerinde olur. Isâm (عصام) kelimesi bağ mânâsına gelir. (Bk. İbn Manzûr, *Lisan* XII, 407; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, III, 517; Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî* VII, 334; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* II, 54. Bir şeyi bağlamak, onu korumak demektir. Nitekim, suyun akmasını önlemek için kırbanın ağzına bağlanan ipe (عصام) denir. (Bk. Mübârekfûrî,*Tuhfetu'l-ahvezî* VII, 334; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* I, 108. Isâm (عصام) ayrıca bir yere (oradaki rahatlığın kişiyi başka yerlere gitmekten müstağni kılması sebebiyle) bağlı kalmak, başka yere gitmemek mânâsına da gelir. (Bk. İbn Manzûr, *Lisan* XII, 408.) Kelimenin, bilhassa bu mânâsı, sünnetin (*İ'tisâm* bi's-sünne), kişiyi diğer şeylerden müstağni kılmasını te'yid edicidir. "İsmet" kelimesinin, tutamak, her işte kendisine bağlanılan şey mânâsı da vardır. (Bk. Hin, *Nüzhetü'l-muttekîn* II, 1006; Elmalılı, *Hak Dini* VII, 4914).

20 İbn Manzûr, *Lisân* XII, 404; Kurtubî, *Câmi* II, 1398; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* I, 50; Semîn, *Umdetu'l-huffâz*, s. 366.

21 Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, III, 516; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* I, 50.

sığınmak,[22] güvenmek,[23] dayanmak, güç almak,[24] kuvvetlenmek,[25] yardım istemek, [26] korunmak, [27] kaçınmak [28] anlamları bulunmaktadır. Bu anlamların tümü, aslında *i'tisâm bi's-sünne* terkîbinin mânâsı ile uyum içindedir.

Meselâ en uzak gibi gözüken korunmak mânâsı bile sünnet dışı olan şeylerden sünnetle korunmak, sünnette olmayandan kaçmak anlamlarında *i'tisâm bi's-sünne* terkîbiyle uyuşmaktadır. Kelimenin kifâyet mânâsı, sünnetle yetinmek, sünnet dışılıklardan sünnetle korunmak anlamında sünnetin yeterli ve koruyucu oluşuyla parelellik göstermektedir.

İ'tisâm kelimesinin, kullanılışı ve anlamları konusunda âyet ve hadîslerdeki örnekleri, söylenilenleri te'kid edici önemi hâizdir. Bu sebeple biz, kök anlamlarıyla terkîb anlamı arasındaki ilişkiyi ve uyumu, âyet ve hadîslerden misâller vererek delillendirmek istiyoruz.

1. Kur'ân-ı Kerîm'de

İ'tisâm kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de pek fazla kullanılmamıştır. "Kim Allah'a sarılırsa (bağlanırsa) kesinlikle doğru yola iletilmiştir",[29] "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın (yapışın), bölünmeyin",[30] "Ancak tevbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılıp dinlerini yalnız ona has kılanlar başkadır...",[31] "Allah'a iman edip ona sımsıkı sarılanlar...",[32]"Allah'a sımsıkı sarılın. O, sizin mevlânızdır."[33] âyetleri i'tisâm kelimesinin geç-

---

22 İbn Manzûr, *Lisân* XII, 404; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, III, 516.
23 Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* I, 530.
24 İbn Kesîr, *Tefsîr V*, 453; Kâsimî, *Tefsîr* XII, 69; Muhammed et-Tucîbî, *Muhtasaru't-Taberî* I, 492.
25 İbn Manzûr, *Lisân* XII, 404; Kurtubî, *Câmi* II, 1398; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* I, 50; II, 54.
26 İbn Kesîr , *Tefsîr V*, 453.
27 Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, III, 516; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* I, 50.
28 İbn Manzûr, *Lisân* XII, 404; Kurtubî, *Câmi* II, 1398; Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr* I, 50; II, 54.
29 Âl-i İmrân, 3/101.
30 Âl-i İmrân, 3/103.
31 Nisâ, 4/146.
32 Nisâ, 4/175.
33 Hac, 22/78.

tiği âyetlerdir. İ'tisâm kelimesine, müfessirler, âyetin siyak ve sibakından hareketle yerine göre sarılmak,[34] yapışmak,[35] bağlanmak[36] bağlılığı kuvvetlendirmek,[37] sığınmak,[38] ilticâ,[39] korunacak ve sığınacak başka bir şey aramamak[40] mânâlarını vermişlerdir.

İ'tisâm kelimesinin -değişik sîgalarla da olsa- geçtiği âyetlere verilen bu mânâlar dikkate alındığında "sarılmak" anlamının öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca çok önemli bir başka ortak nokta da bütün âyetlerde i'tisâm'ın Allah Teâlâ ile ilgilendirilerek zikredilmiş olmasıdır.

2. Hadîslerde

Hadîslerde de i'tisâmın " ب « harf-i ceri ile «sarılmak» anlamında kullanılışına dâir fazla örnek bulunmamaktadır. "Size, sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız iki şey bıraktım. Allah'ın Kitabı[41] ve Nebîsi'nin sünneti" (إن اعتصمتم به فلن تضلوا أبدا كتاب الله و سنة نبيه)[42] hadîsi "sünnete i'tisâm"dan bahseden en meşhur nastır. Bunun dışında "Allah'a inandım, Allah'a sarıldım"[43], "Allah Teâlâ, sizin Allah'ın ipine sarılmanızdan râzı olur"[44] hadîslerinde de i'tisâm kelimesi, âyetlerde olduğu gibi "Allah'a sarılmak" anlamında kullanılmıştır. İhtilaftan kurtulma yolunu "Allah'ın Kitabı'na

---

34 Kurtubî, *Câmi* II, 1398; III, 2023; İbn Kesîr, *Tefsîr* II, 71; V, 453; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* I, 367, 530; Kâsimî, *Tefsîr* IV,167; Muhammed et-Tucîbî, *Muhtasaru't-Taberî* I, 84; Elmalılı, *Hak Dini* III, 1539.

35 Elmalılı, *Hak Dini* II,1153.

36 Muhammed et-Tucîbî, *Muhtasaru't-Taberî* I, 84.

37 Zemahşerî , *Keşşâf* I, 575; Kâsimî, *Tefsîr V*, 535.

38 Kurtubî, *Câmi* III, 2023; Kâsimî, *Tefsîr* IV, 167; V, 688.

39 Elmalılı, *Hak Dini* II,1151.

40 Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* III, 471; Kurtubî, *Câmi* III, 1995.İbn Cüreyc "Kim Allah'a sarılırsa (bağlanırsa) kesinlikle doğru yola iletilmiştir" (Âl-i İmrân, 3/101) âyetindeki "*İ'tisâm* billah"ın, yu'minu bih demek olduğunu" belirtmiş (Kurtubî, *Câmi* II, 1398; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* I,368), *i'tisâm* kelimesine farklı bir mânâ vermiştir.

41 İbn Ebî Şeybe, *Musannef* X, 505; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 56; İbn Mâce, *Menâsik* 84.

42 Hâkim, *Müstedrek* I, 93; Beyhakî, *Sünen* X, 114.

43 Ahmed b. Hanbel I, 65-66. Bu ifade Hz. Peygamber'in, sefere çıkarken okumayı tavsiye ettiği duadan bir bölümdür.

44 Muvatta, *Kelâm* 20; Ahmed b. Hanbel II, 327, 360, 367; Müslim, *Akdiye* 10. Hadîsteki *i'tisâm*'ın, (Allah'ın ahdine) sarılma mânâsında olduğuna dâir bk. Zürkânî, *Şerhu Muvatta* IV, 410-411; Nevevî, *Minhâc* XII, 237.

sarılmak" olarak gösteren hadîsin bu ifâdesi, "Kitab'ta bulunanlarla amel etmek" diye yorumlanmıştır.[45] Bu yorum, i'tisâm'ın *uymak* anlamı yanında *uygulamak* mânâsının da bulunduğunu gösterir. Hz. Peygamber, Deccâl'in geleceği zamanda olacak olayları anlatırken "Müslümanların geriye kalanları o gün bir dağın zirvesine sığınırlar" (و بقية المسلمين يومئذ معتصمين بذروة جبل)[46] buyurmuştur. Burada "i'tisam"ın, açıkça maddî bir varlığa sığınmayı ifâde ettiği görülmektedir.

Bir hadîs-i şerîfte de Hz. Peygamber, bir soru üzerine İslâm Dini'nin şartlarını saymış, sonra da "Bunları yaparlarsa korunmuş olurlar ve kanlarını da korumuş olurlar" (فقد اعتصموا و عصموا دماءهم) buyurmuştur.[47] Bu hadîs i'tisâm kelimesinin koruma[48] anlamına açık bir misâldir.

3. Sahâbe Sözlerinde

İ'tisâm tâbirinin kullanımı, ilk müslüman nesil sahâbîlerin dilinde de aynı özelliğini korumaktadır. Hz. Ömer (v. 23/643) "O, Allah'ın Kitabı'dır. Ona sarılın",[49] Abdullah b. Mes'ûd (v. 32/652) "Kur'ân, kendisine sarılan kişi için koruyucudur.[50] Allah'ın ipine sarılın. Allah'ın ipi Kur'ân'dır"[51] sözleriyle i'tisâm kelimesini kullanmışlardır. Süfyân b. Abdullah es-Sekafî de Hz. Peygamber'e gelerek "Yâ Resûlallah, bana sımsıkı sarılacağım bir iş (amel) söyle" demiştir.[52] Bu hadîsler, i'tisâmın mânevî değerlere

---

45 Sââtî, *Fethu'r-Rabbânî* XVIII, 3. Cebrâil, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisinden sonra ümmetinin ihtilafa düşeceğini söylemiş, Hz. Peygamber de bundan kurtulmanın yolunu sorduğunda Cebrâil, Allah'ın Kitabı'na sarılmak olduğunu söylemiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel I, 91).

46 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 397.

47 Ahmed b. Hanbel *V*, 245-246; Hâlid el-Hazzâ (*v.* 141/758); Hasan Basri'ye (*v.* 110/728) Hz. Âdem hakkında sorduğu bir soruda *i'tisâm* kelimesini, "korunma" mânâsında şöyle kullanmıştır: "Ne dersin? Korunsaydı, ağaçtan yemeseydi?" (لواعتصم فلم يأكل من الشجر). (Ebû Dâvûd, *Sünne* 6).

48 Cevherî, *Sıhâh* II, 313.

49 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 437-438.

50 Abdurrezzâk, *Musannef* III,375.

51 Dârimî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 1.

52 Ahmed b. Hanbel III, 413; Dârimî, *Rikâk* 4; Tirmizî, *Zühd* 61; İbn Mâce, *Fiten* 12; İbn Hibbân, *Sahîh* II, 209. Hadîste kullanılan *i'tisâm*'ın "sarılma" mânâsında olduğuna dâir bk. Mübârekfûrî,*Tuhfetu'l-ahvezî* VII, 91.

sarılmayı ifâde ettiğinin misâllerini teşkil eder. "Hz. Peygamber, Has'am'a bir askerî birlik gönderdi, oradaki insanlar da secdeye sığındılar"(فاعتصم ناس بالسجود)[53] ve "(Sıffîn'de) Şamlılar'a karşı savaş kızışınca Şamlılar, bir tepeye sığındılar"[54] hadîslerinin ilkinde i'tisâm kelimesi, *mânevî* ikincisinde ise *maddî* bir varlığa sığınma anlamında korunma tedbiri almak mânâsında mekâna izâfetle kullanılmıştır.

Buraya kadar tahlîline çalıştığımız, "i'tisâm"ın anlamları, "sünnet"le beraber kullanıldığında esasen sünnetin hiçbir şekilde ihmal edilmeyip, ona sımsıkı sarılma mânâsında birleşmektedir. İ'tisâm kelimesinin olumlu, doğru şeyler için doğruyu bulma ve ona bağlanma, onunla korunma anlamında kullanılması, *i'tisâm bi's-sünne* terkîbinin son derece isabetle seçildiğini gösterir. "İ'tisâm"ın, bir şeyden ayrılıp başka bir şeye sıkıca bağlanmak mânâsına gelmesi de başka şeyleri bırakıp sünnete bağlanmayı anlatması bakımından önemlidir. Âyet ve hadîslerde Allah'a ve Kur'ân'a yönelik bir fiil olarak kullanılan i'tisâm kelimesi, çok özel ve yüksek bağlılık kavramının ifadesi olmaktadır. Aynı kavramın, hadîs literatüründe Kitab yanında Sünnet'e yönelik olarak da ısrarla kullanılmış olması, tetkîk konumuzun özündeki yücelik ve ayrıcalığın göstergesi olarak değerlendirilebilir. Şu hususa da işaret edelim ki Kitab'a sarılmak, mânevî bir varlığa sarılmaktır. Ancak sünnete sarılmak, uygulama özelliği ağır bastığı için maddî şeylere sarılmak olarak değerlendirilebilir. Yani, i'tisâm bi'l-kitâb'ın zarûrî neticesi olan, *i'tisâm bi's-sünne*, kavram olarak mânevî görünüyorsa da uygulama olarak maddî bir niteliğe sahiptir.

Öte yandan i'tisâm bi's-sünne bir hadîs usûlü terimi olmamakla birlikte Hz. Peygamber'in onu terkîb olarak değilse de kavram olarak kullanmış olması[55] ve zamanla hadîs edebiyatında bölüm veya bâb adı olarak yerini almış bulunması dolayısıyla nitelik ve fiil olarak incelenmesi, gerek pratik dînî hayata ve kültüre gerekse İslâmî kimlik ve kişiliğe büyük katkılar vâdeden bir mesâî alanı niteliği taşımaktadır.

---

53 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 95; Nesâî, Kasâme 27; Tirmizî, *Siyer* 42. Nesâî'de *İ'tisâm* kelimesi "ista'same" (استعصم) şeklindedir.

54 Ahmed b. Hanbel III, 485.

55 Bk. Hâkim, *Müstedrek* I, 93; Beyhakî, *Sünen* X, 114.

C. BENZER KELİMELER

Sünnete sarılma konusunu, sadece i'tisâm kelimesinin geçtiği metinlerle sınırlı tutarak tetkîk etmek, çerçeveyi tam olarak ortaya koymak bakımından yeterli olmayacaktır. Zira meseleyi anlatabilmek için kullanılmış zengin sayılabilecek bir kelime grubuyla karşı karşıyayız. Bu sebeple i'tisâm ile eşanlamlı olan *temessük*, *add*, *lüzûm*, *ahz*, *itaat*, *ittibâ*, *iktidâ*, *ilticâ ve avz* kelimelerine kısaca değinmeden geçemeyeceğiz.

Sımsıkı sarılmak manâsında i'tisâm ile eşanlamlı olan *temessük* kelimesi[56] buna ilâveten bir işte devam etmek mânâsını da taşımaktadır. Temessük, i'tisâmın sürekliliği içerdiğini göstermesi yönüyle araştırma konumuz açısından ayrı bir önemi hâizdir.

Temessük, Kur'ân-ı Kerîm'de "Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl"[57] âyetinde görüldüğü gibi i'tisâm ile aynı yerde yani Kitab'a, âyete, vahye sarılmak korusunda kullanılmıştır. "Size iki şey bıraktım onlara temessük ettiğiniz, sımsıkı sarıldığınız müddetçe sapıtmazsınız, Allah'ın Kitab'ı ve Nebî'sinin sünneti"[58] hadîsindeki (لن تضلوا ما تمسكتم بهما) ifâdesi de daha önce değindiğimiz gibi, doğrudan doğruya (ما إن اعتصمتم به) şeklinde i'tisâm kelimesiyle de rivâyet edilmiş bulunmaktadır. Bu farklı kullanım, "i'tisâm" ile "temessük"ün eşanlamlı olduğunu göstermektedir.[59]

---

56 Râğıb, *Müfredât*, s. 341; İbn Manzûr, *Lisan* XII, 405; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* I, 367; Kurtubî, *Câmi* II, 1398; Zürkânî, *Şerhu Muvatta* IV, 246. İ'tisâm ile istimsâk da eşanlamlıdır. (Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* I,367; Kurtubî, *Câmi* II,1398). Temessük kökünden türeyen bir kelimenin *i'tisâm* ile aynı mânâya gelmesi kelimenin eşanlamlılığını gösteren bir başka yöndür.

57 ez-Zuhruf, 43/43.

58 Muvatta, *Kader* 3; İbn Abdilber, *Câmi* II, 24, 110, 180. "Sünnete sarılmak, bid'at uydurmaktan hayırlıdır (Ahmed b. Hanbel IV, 105) ve "Kim sünnete sarılırsa cennete girer" [(Ali el-Müttakî, *Kenzu'l-ummâl* I, 183; XI, 571-572; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağir* II, 591 (Dârekutnî, hadîse zayıf demiştir)] hadîsleri de temessük kelimesinin *i'tisâm* mânâsında kullanıldığının örnekleridir.

59 "Bir a'râbînin, Hz. Peygamber'e 'Bağlanabileceğimiz derli toplu bir (ibâdet) nedir?' (فباب تتمسك به جامع) (Bk. «Ahmed b. Hanbel IV, 188) sorusunda da "temessük" kelimesi aynı mânâda kullanılır.

Diğer taraftan "Benim ve râşid halîfelerimin sünnetine sarılın" (فتمسكوا بها و عضوا عليها بالنواجز)[60] hadîsinde geçen *"adda"* (عض) kelimesi de sıkı mülâzemet ve temessükten kinâyedir.[61]

"İmtisâl" kelimesi de i'tisâm ile eşanlamlıdır. İbn Hacer (v. 852/1448), Buhârî'deki İ'tisâm Kitabı'nın şerhinde i'tisâm'a imtisâl mânâsını verir.[62]

"Lüzûm" kelimesi sarılma mânâsında i'tisâmla birleşmektedir. "O gün yeryüzünde Allah'ın halîfesini görürsen ona sarıl"

(فإن رأيت يومئذ خليفة الله فى الأرض فالزمه)[63] hadîsinde "lüzûm" kelimesi i'tisâm anlamındadır. Ayrıca hadîs kitapları[64] ve diğer kaynak kitaplarda[65] sünnete sarılma konusu ile ilgili başlıkların "باب فى لزوم السنة" şeklinde verildiği görülmektedir.

"İ'tisâm" ile eşanlamlı sayılabilecek bir kelime de *"ahz"* dır. "Yâ Yahya! Kitab'a kuvvetle sarıl" (يا يحى خذ الكتاب بقوة)[66] âyetinde ve Hz. Peygamber'in Kitab ile Sünnet'e sarılmayı tavsiye ettiği "O ikisine sarıldığınız takdirde asla sapıtmazsınız" (ما لن تضلوا بعدهما ما اخذتم بهما)

---

60 Ahmed b. Hanbel IV, 127; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5. (Aynı hadîste geçen "aleyküm" (عليكم) kelimesi de sarılmak mânâsını verir.

61 Azimâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* XII, 360.
Bu mânâya, "Kalbi mescidlere bağlı kişi..." hadîsi, örnek verilebilir. (Muvatta, Şa'r 14; Ahmed b. Hanbel II, 439; Buhârî, Ezan 36; *Zekât* 16 ; *Rikâk* 24; Hudûd 19; Müslim, *Zekât* 91; Tirmizî, *Zühd* 53; Nesâî, *Kudât* 2.) İbn Hacer, hadîste zikredilen 'muallak' kelimesinin mülâzemette devamlılık mânâsına geldiğini belirtmiştir. (Bk. *Fethu'l-bârî* II, 363.)

62 Bk. *Fethu'l-bâri* XV, 170.

63 Ahmed b. Hanbel V, 403; Ebû Dâvûd, *Fiten* 1. "Mü'minin kalbinin hıyânet etmeyeceği üç şey vardır...müslümanların cemaatine sarılmak (mülâzemet)" (Ahmed b. Hanbel III, 225; IV, 80,82; V, 183; İbn Mâce, Mukaddime 18; *Menâsik* 76) ve "Hz. Mûsâ, levhaları İsrâiloğullarına getirdiğinde onlara: 'Onları alın ve sarılın' (خذوها و التزموها) buyurmuştur» (Kurtubî, *Câmi* I, 372) rivâyetlerinde de "lüzûm" kelimesi *i'tisâm* mânâsındadır. "Size verdiklerimizi kuvvetlice tutun, söylenenleri anlayın" (خذوا ما آتيناكم بقوة و اسمعوا) [Bakara, 2/93] âyetindeki "اسمعوا" kelimesinin duydukları ile amel edip onlara iltizam etmek olduğu belirtilmiştir. (Kurtubî, *Câmi* I, 423) "Emredildiğin gibi dosdoğru ol" (Hûd, 11/112) âyetindeki "istikamet" de Allah'ın emrine imtisâli istemek, onda devamlı olmaktır (Kurtubî, *Câmi* V, 3335).

64 Bk. Ebu Dâvûd, *Sünne* 5, 6.

65 Bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 180. Bu ifâdeler, "lüzûm" kelimesinin *İ'tisâm* ile eşanlamlı olduğunun hadîs literatürüne yansımasıdır.

66 Meryem, 19/12. Başka bir örnek için bk. A'raf, 7/145.

hadîsinde,[67] yine aynı şekilde Sekaleyn hadîsinde "Benden sonra ona sarılırsanız, asla sapıtmazsınız"(ما إن اخذتم به لن تضلوا)[68] şeklinde geçen "ahz" kelimesi; iktidâ, ittibâ, ilim ve amel olarak temessük mânâsında[69] i'tisâm ile birleşmektedir. Ayrıca "ahz"ın sîret ve yolundan yürümek[70] mânâsında olması i'tisâm bi's-sünne açısından önemlidir. Bu sebeple "ahz" kelimesini bazı hadîs kaynaklarının bâb başlıklarında da aynı mânâda görmekteyiz.[71]

"Eğer sığınacak bir yer bulsalardı" (لو يجدون ملجأ)[72] âyetindeki "ملجأ" kelimesi, «sığınma» mânâsı açısından ve «Her kim bir sığınak veya korunacak yer bulursa hemen sığınsın» (فمن وجد ملجأ أو معاذا فليستعذ)[73] hadîsindeki "ملجأ" kelimesi sığınma ve korunma mânâsında[74] i'tisâm ile birleşir. Aynı şekilde "Zâtına sığınırım",[75] "Kim Allah'a sığınırsa..."[76] hadîslerinde de *"avz"* kelimesi i'tisam ile sığınma mânâsında birleşir.

"İtaat", *"ittiba"* ve *"iktida"* da i'tisâm ile benzerliği olan kelimelerdendir. Kısaca mânâlarına bakacak olursak Allah'a ve Resûlü'ne itaatı emreden âyetlere göre, "itaat", emir ve nehiyde olur, "ittiba" ise yaptığında ve takrîrinde olur.[77] İtaat, ancak taleple birlikte düşünülebilir, talep yoksa itaat da yoktur[78] ve taat, emre imtisâl demektir.[79]

"İttiba"[80] kelimesi i'tisâm'a "itaat"ten daha çok benzemektedir. "İttiba etmek", birilerinden olmak, birilerinin yoluna girmek, arkalarından

---

67 Beyhakî, *Sünen* X, 114.
68 Ahmed b. Hanbel III, 59; Tirmizî, Menâkıb 31.
69 Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî* X, 288.
70 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 235.
71 Tirmizî'nin, *Câmi*'nde İlim Kitabının 16. bâbı "باب ما جاء فى الأخذ بالسنة"şeklindedir.
72 Tev*be*, *9*/57.
73 Müslim, *Fiten* 12.
74 Nevevî, *Minhâc* XVIII, 217.
75 Buhârî, *İ'tisâm* 11.
76 Ahmed b. Hanbel I, 66.
77 İbrahim el-Cibâlî, *"el-Kitab ve's-sünne" Mecelletu'l-Ezher* IV, 468.
78 Şâtıbî, *Muvâfakât* I, 101.
79 Kurtubî, *Câmi* III, 1831.
80 "İttiba" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde kullanılmaktadır. Bk. Bakara, 2/102, 170; En'âm, 6/56, 106; Şuarâ, 26/224.

gitmek,[81] bir yola sülûk etmek demektir.[82] İttiba, bir kimseyi imam edinip gerekeni yapmak,[83] ona uymaktır.[84] İttibaın "yapmak" mânâsı,[85] onun eylemle ilgili olduğunu, fiilen işlendiği zaman ittibaın gerçekleşmiş olacağını gösterir. İttibaın gerçekleşmesi için kalbi ve zihni başka şeylerle meşgul etmemek gerekmektedir.[86] Buna göre kalp ve zihin, neye ittiba edilecekse onunla beraber olmakta tam mânâsıyla ona tâbi olmakta ve dolayısıyla kişi kendini tümüyle o işe vermektedir. Nitekim bir kimse bir şeye tâbi olursa, onu önüne alırsa, onu diğerlerinden üstün tutmuş demektir.[87] İttibâın i'tisâmla ilgisinden hareketle i'tisâm'ın temelinde bir üstün tutma fikri, sonu-cunda da üstün tutma fiili olduğu neticesi çıkarılabilir. Hadîs kitaplarında yer alan, "باب اتباع سنة خلفاء الراشدين" , "باب اتباع سنة رسول الله"[88] ve

"باب في اتباع السنة"[89] gibi başlıklar bu iki kelimenin eşanlamlı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

"İktida"[90] ise işinde başkasına uygun olmayı aramak, yaptığı işte başkasına uymaktır.[91] Uyulan kişinin gösterdiğiyle amel etmek,[92] *mukteda bih* olana fiilinde, terkinde, takririnde ve sözünde uymaktır.[93] Hz. Peygamber, kendisine iktida edilmesini istemiş ve "Kim bana iktida ederse bendendir" buyurmuştur. (فمن اقتدى بي فهو مني)[94] Onun (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr (v. 13/634) ve Ömer'i işaret ederek "Benden sonra bu iki kişiye uyun"[95] beyânında geçen "iktida" kelimesi de bir tür ittiba ve i'tisâm olarak değerlendirilebilir.

---

81 Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* IV, 121.
82 Şevkânî, *a.g.e.* II, 122.
83 İbn Esîr, *Nihâye* I, 179.
84 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* I, 280.
85 Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* I, 119.
86 Kurtubî, *Câmi* IV, 2496; Şevkânî, *a.g.e.* II, 150.
87 Kurtubî, *Câmi* I, 433.
88 İbn Mâce, Mukaddime 1, 6.
89 Dârimî, Mukaddime 16.
90 "İktida" kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'deki şekli için bk. En'âm, 6/90; Zuhruf, 43/23.
91 Kurtubî, *Câmi* IV, 2471; IX, 5895.
92 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 176.
93 Buhârî, *İ'tisâm* 4.
94 Ahmed b. Hanbel IV, 409.
95 Ahmed b. Hanbel V, 385.

D. İ'TİSÂM Bİ'S-SÜNNE TERKİBİNİN DOĞUŞU VE KULLANILIŞI

"İ'tisâm bi's-sünne" terkîbinin, bu söylenişiyle değilse bile öz ve kavram olarak Hz. Peygamber tarafından ortaya konulmuş olduğu bir gerçektir. Vedâ haccında söylediği "Size, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız şeyler bıraktım. Allah'ın Kitabı ve Nebî'sinin sünneti"[96] ve "Size, sarıldığınız takdirde sapıtmayacağınız birşey bıraktım. Allah'ın Kitabı"[97] hadîslerinde i'tisâm kelimesini Kitab ve sünnetle irtibatlı olarak kullanmıştır. "Sünnete i'tisâm"ı, her ne kadar rivâyet içinde bir tâbir olarak, ulaştığımız kaynaklar içinde Hâkim en-Nisâbûrî'nin (v. 405/1014) *Müstedrek*'inde görüyorsak da kavram olarak *"aleyküm bi sünnetî"*[98] ve "sünnete temessük" şeklinde daha önce yazılmış kaynaklarda bulunabilmektedir.[99] Tâbiîn âlimlerinden Zührî'nin (v. 124/741) "Geçmiş âlimlerimiz 'Sünnete sarılmak kurtuluştur' derdi"[100] sözü, hem bu terkîbin Hâkim'den daha önceki bir kaynağını, hem de "i'tisam bi's-sünne"nin, sahâbîler tarafından kullanıldığını göstermektedir.

Şu ana kadar gerçekleştirdiğimiz araştırmaların sonucuna göre i'tisâm bi's-sünne terkîbinin, bölüm (kitab) adı olarak hadis külliyatına geçişi Buhârî (v. 256/870) ile başlamaktadır. Buhârî, *Câmi'*nin 96. kitab'ına *"el-İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne"* adını vermiştir.[101] Daha sonra İbn Hıbbân (v.

---

[96] Hâkim, *Müstedrek* I, 93. İbn Abdilber, *Câmi* II, 24 ve 180'de geçen hadîslerde *i'tisâm* kelimesi yerine temessük kelimesi kullanılmıştır.

[97] İbn Ebî Şeybe, *Musannef* X, 505; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 56; İbn Mâce, *Menâsik* 84.

[98] Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 16.

[99] Bk. Muvatta, *Kader* 3; İbn Abdilber, *Câmi* II, 24, 180.

[100] Dârimî, Mukaddime 16; İbn Abdilber, *Câmi* I, 152.

[101] *İ'tisâm*'ın hadîs edebiyatında aldığı yer konusunda İsmail L. Çakan şu değerlendirmeye yer vermektedir: "Buhârî, öncelikle bölüm adını *el-İ'tisâm bi'l-kitab ve's-sünne* diye tesbit etmiştir. Bu tesbit, Buhârî'ye göre bu iki kaynak arasında fevkalâde sıkı bir münâsebetin olduğu anlamına gelmektedir. Her ne kadar iki şey arasındaki kesin mübâyenet (zıdlık, farklılık) ifade eden atıf harfi ile *Sünne*t, Kitab'a atfedilmişse de bu başlık, 'bu ikisinden birine tutunmanın yek diğerine sarılmak anlamına geldiğine' delâlet etmektedir. En azından Buhârî'ye göre bu böyledir. Buhârî, sahâbîlerin konu ile ilgili sözlerine yer vermiş, böylece ashâb-ı kirâm'ın da Kitab ile *Sünne*t'i nasıl birarada mütâlaa ettiklerini, birini diğerinden ayrı düşünmediklerini belgelendirmiş olmakta ve âdeta bu bölümde konuya

354/965) *Sahîh*'inde *"bâbu'l-i'tisâm bi's-sünne ve mâ yeteallaku bihâ neflen ve emran ve zecran"* adıyla bir bölüm açmıştır.[102] Daha önce de belirttiğimiz gibi müelliflerden bir kısmı bâb başlıklarında "i'tisâm" tâbirini kullanmamakla birlikte "lüzûmu's-sünne",[103] "ittibâu's-sünne"[104] ve "el-ahz bi's-sünne"[105] gibi ifâdelerle konuyu "i'tisâm bi's-sünne" tâbirine çok yakın bir şekilde işlemişlerdir.

Buhârî, *Câmii*'nin "*el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne*" bölümünün girişinde "*İ'tisâm*" adlı müstakil bir kitabına da atıfta bulunmaktadır. Hâkim de Müstedrek'inde aynı kitaptan bahsetmektedir. Hz. Peygamber'in kendi sünnetine ve halîfelerin sünnetine sarılmayı tavsiye ettiği hadîsten sonra Hâkim, "Buhârî bu hadîsi Kitâbu'l-i'tisâm bi's-sünne'de rivâyet etmiştir" der.[106] Bilindiği gibi Buhârî'nin Câmii'ndeki bölümün adı *"el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne*"dir. Bu kitabın adı ise "el-İ'tisâm bi's-sünne"dir. Bahsi geçen kitabın Câmi içindeki bir bölüm adı olmadığının başka bir delili ise rivâyet edilen hadîsin Buhârî'nin Câmii'nde yer almamasıdır.

İbn Battal'ın (v. 449/1057) hadîse dâir *"el-İ'tisam"*ı,[107] Şâtibî'nin (v. 790/1388) "*el-İ'tisâm*"ı ve el-Mansur Billah el-Kasım b. Muhammed'in (v. 1029/ 1620) hadîs konusundaki "*el-İ'tisâm*"[108] adlı kitapları "i'tisâm" teriminin, zaman içinde müstakil kitap seviyesine ulaştığının örnekleridir. Bilindiği gibi tarihte, bid'at ve hurâfelerle mücadele lüzumunu duyan âlimler, el-İ'tisâm adlı eserler kaleme almak suretiyle konunun hâiz olduğu fevkalâde önemi gözler önüne sermeye, dikkatleri bu noktadaki tehlikeye

nasıl yaklaşacağını belirlemektedir." ("Kitab ve *Sünnet*'e Bağlılık" *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 333-334).

102 *Sahîh* I, 164-193. Bâb adı verilmekle birlikte bu bölüm "kitab" hacmindedir.

103 Ebû Dâvûd, *Sünne* 5, 6.

104 İbn Mace, Mukaddime 1, 6; Dârimî, Mukaddime 16.

105 Tirmizi, İlim 16.

106 Bk. *Müstedrek* I, 96.

107 Muhammed Isam, *İthafu'l-kâri*, s. 198; Muhammed Umeyre Ali, "Min Nevâdiri Mahtutât" *Mecelletu'l-Ezher*, s. 104.

108 Şevkânî, *Bedru't-tâli'* II, 47-48; Ziriklî, *A'lam V*, 182-183 (*VI*, 17-18); Brockelmann, *GAL* II, 534; *SUPPL.* II, 558-559. İbn Battal ve Mansur Billah'ın bahsi geçen kitaplarına yazma veya basılmış olarak ulaşma imkânımız olmamıştır.

çekmeye ve sünnete ait unutulmuş prensip ve uygulamaları canlandırmaya gayret etmişlerdir.[109]

E. İ'TİSÂMIN TAHLÎLİ

Bir *eylem ve uygulama olarak* i'tisâm'ın yapısını incelemeden önce "i'tisâm"ın, müslümanlar arasında itibar kaynağı olan bir fiil olduğunu söylemek gerekir. Resûlullah'ta (sallallahu aleyhi ve sellem) güzel bir örnek olduğunu belirten âyet[110] ve Hz. Peygamber'in de kendisini *"Bende sizin için örnek yok mu?"*[111] sözleriyle misâl göstermesi, müslümanların Hz. Peygamber'in yoluna uymaları, onun edebiyle edeplenmeleri emridir, isteğidir. Hz. Âişe'nin (v. 58/677) "Hal, hareket ve yaşayış bakımından Fâtımâ'dan daha çok Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) benzeyen hiç kimse görmedim"[112] ve Irak'ta iken bir soru üzerine Huzeyfe'nin (v. 36/656) "Hali, meşrebi ve sîreti yönünden Abdullah b. Mes'ûd'dan daha çok Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) benzeyeni görmedim"[113] sözleri, anılan kimselerin fazileti yanında Hz. Peygamber'e benzemenin ne derece önemli olduğunu gösterir. Urve (v. 94/713), İbn Abbas'la (v. 68/687) bir meseleyi münâkaşa ederken Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in uygulamalarından bahsetmiş ve sonra "Onlar, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) bağlılıkta senden ileri ve onun hakkında senden bilgili idiler" demiştir.[114] Bu söz de aynı gerçeği vurgulamakta ve aynı zamanda *bağlılığın temelinde bilginin* bulunduğuna işaret etmektedir.

"İ'tisâm"ın alanını belirlemek istediğimizde -"sünnet" kelimesinin dışında- bir sınır çizmenin mümkün olmadığı ortaya çıkar. Nitekim *"Peygamber,*

---

[109] Bk. Çakan, "Kitap ve *Sünnet*e Bağlılık" *M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 332.

[110] Bk. Ahzâb, 33/21.

[111] Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 167-168; Ahmed b. Hanbel IV, 364; VI, 53-54, 226; Dârimî, Nikah 3; Müslim, *Müsâfirîn* 139; *Mesâcid* 311; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 27; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 2; İbn Hıbbân, *Sahîh* 169-170. Goldziher ise "Hz. Muhammed, hayatta iken kendisini hiçbir zaman 'en güzel örnek' olarak takdim etmemiştir" iftirasında bulunur. (Bk. Görgün, "Goldziher" *DİA*, XIV, 109).

[112] Ebû Dâvûd, Edeb 144; Tirmizî, Menâkıb 60.

[113] Ahmed b. Hanbel V, 389, 395, 401, 402; Buhârî, Edeb 70; Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 27; Tirmizî, Menâkıb 37.

[114] Ahmed b. Hanbel I, 313, 314.

size ne verdiyse alın, neyi yasakladıysa ondan kaçının"[115] âyetinde ve *"Size birşeyi nehyettiğim zaman ondan sakının, emrettiğim zaman da gücünüz yettiği kadar yerine getirin"*[116] hadîsinde, Hz. Peygamber'e hangi kapsamda uyulacağına dâir özel bir kısıtlama getirilmemiştir. Kısıtlama sadece Hz. Peygamber'e mahsus fiillerde (hasâis) söz konusudur.

Kavram olarak tetkik ettiğimiz "i'tisâm"ın, aynı zamanda bir *"fiil/eylem"* olduğu dikkate alınmalıdır. Etbâu't-tâbiînin âbid ve zâhidlerinden Abbâd b. Abbâd el-Havvâs, "Sünnetle amel etmeyip, sadece sözle benimsemekle yetinmeyin. Zira sünneti amel etmeksizin benimsemek, ilmi zâyi etmenin yanında yalan söylemektir"[117] sözleriyle, hayata geçirmedikten sonra sünneti bilmenin birşey ifâde etmediğine işaret etmiştir. Bu düşünceden hareketle biz burada i'tisâm'ı bir *"fiil olarak"* tahlîl etmeye çalışacağız. Böylece onu bütün yönleriyle kavrama imkânı bulunabilecektir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi i'tisâm'ın "koruma" ve "i'tisâm edilen şeyle amel"[118] mânâları ve i'tisâm ile eşanlamlı olan temessük kelimesinin[119] "bir işte devam" ve *"Sünnete sarılın, ona sımsıkı sarılın"*[120] hadîsinde geçen "*addû*" kelimesinin, sünnete kuvvetli mülâzemet[121] mânâları birarada düşünüldüğünde i'tisâm fiilinin temel vasfının *"sürekli, sımsıkı ve güçlü bir bağlılık"* şeklinde tezâhür eden bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

1. İ'tisâm Târifleri

İslâm âlimleri, çeşitli vesilelerle i'tisâm'ın tarifi sayılabilecek açıklamalarda bulunmuşlardır. Hz. Peygamber'in, Yahudiler'e gidip *"Müslüman*

---

115 Haşr, 59/7.

116 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 196, 247, 258, 313, 355, 428, 448, 457, 482, 495, 508; Müslim, Hac 412; İbn Mâce, Mukaddime 1; Nesâî, *Menâsik* 1.

117 Dârimî, Mukaddime 56. Abbâd konuya, 'Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir' [Cum'a (62/5] ve 'Size verdiğim şeyi kuvvetle tutun' [Bakara, 2/63] âyetlerini delil getirmiştir.

118 Sââtî, *Fethu'r-Rabbânî* XVIII, 3.

119 Râğıb, *Müfredât*, s. 341; İbn Manzûr, *Lisan* XII, 405; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* I, 367; Kurtubî, *Câmi* II,1398.

120 Ahmed b. Hanbel IV, 127.

121 Sââtî, *Fethu'r-Rabbânî* I, 189.

olun, selâmette olursunuz" buyurmasını[122] el-Mühelleb (v. 435/1043) "Hz. Peygamber, Yahûdiler'i İslâm'a ve İslâm'a i'tisâm etmeye çağırdı" şeklinde izah etmiş,[123] i'tisâm fiilini, "i'tisâm bi's-sünne" gibi "i'tisâm bi'l-İslâm" terkîbiyle kullanmıştır. İbn Battal "Cehlen veya yanlışlıkla sünnetin dışında hüküm verenin, sünnetin hükmüne dönmesi, Allah Teâlâ'nın, Resûlü'ne taat emri gereğince sünnete muhâlif olanı terk etmesi gerekir. İşte bu, tam mânâsıyla sünnete i'tisâmın kendisidir"[124] diyerek hukûkî denilebilecek bir târif yapmıştır. Bu izaha göre, sünnete aykırı davranışta bulunmama i'tisâm sayılmıştır. Tâbiî âlimlerinden Mesrûk (v. 63/683), (seferde) namazı ikişer ikişer kıldırıyor, böylece sünneti uygulamaya çalışıyordu. Kendisine niçin böyle kıldırdığı sorulunca da "sünnete bağlılık" diye cevap vermiştir.[125] Buna göre ibâdetleri, sünnete uygun olarak yerine getirmek, başlı başına "sünnete bağlılık" anlamına gelmektedir. İbnu'l-Esîr (v. 606/1209) de "İ'tisâm, amellerin sünnetteki şekliyle yetinmektir"[126] diye, i'tisâm fiilinin, sünnetteki uygulamayı tatbik etmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Kastallânî (v. 923/1517) "Allah'ın sünneti ve Resûlü'nün sünneti üzere olan kimsenin, Allah'a ve Resûlü'ne i'tisâm ettiğini" söyleyerek[127] i'tisâm'ı tanımlamıştır.

Tasavvufî açıdan ise i'tisâm, şöyle izah edilmiştir: "Sulüke başlama derecelerinden biri i'tisâmdır. Âl-i İmrân Sûresi'ndeki 'Allah'ın ipi'nden murad bir tarîk üzere ahdetmektir. Bu mânâya istiârî[128] bir üslupla işaret edilmiştir. Kur'ân'ın işaret ettiği mânâ, sıkı sıkıya bağlanmadır. İ'tisâmın üç derecesi vardır. Birinci derece avamın i'tisâmı, onlar zâhirî haberleri tasdîk eder ve güçleri yettiğince Hakk'ın emirlerini yerine getirip, nehiylerinden kaçınırlar. İkinci derece havâssın i'tisâmı, onların i'tisâmı gizli haberler üzeredir. Yani zâhir ve bâtını terkedip urvetü'l-

---

122 Ahmed b. Hanbel II, 451; Buhârî, Cizye 6; İkrah 2; *İ'tisâm* 18; Müslim, *Cihâd* 61; Ebû Dâvûd, *İmâre* 22.

123 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 253.

124 İbn Hacer, *a.g.e.* XV, 256.

125 Abdurrezzâk, *a.g.e.* II, 536, 537.

126 *Câmi u'l-usûl* I, 293.

127 *İrşâdu's-sârî* XV, 265.

128 İstiâre, bir kelimenin mânâsını muvakkaten diğer bir kelime hakkında kullanmak demektir. (Bk. Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 71.)

vuskâ'ya istimsak etmektir. Buna erişen Allah'a erişmiş olur. Üçüncü derece ehass-ı havâsın i'tisâmıdır. Bunlar, mâsivâdan el çekip 'Allah'ın ipine sarılın, o sizin mevlânızdır' emrince Allah'a sarılmışlardır. Allah'a i'tisâm demek, bizzat vasıtasız olarak Allah'ı müşâhade kılıp ona temessük etmektir. Kur'ân-ı Kerîm'de dahi hitap iki kısım üzere olmuştur. Birincisi avâm ve havâssa hitaptır ki "Hep birlikte Allah'ın ipine sarılınız" buyurulur. İkincisi ehass-ı havâssa hitaptır ki vasıtasız olarak 'Allah'a sarılın' buyurulmuştur."[129]

2. İ'tisâmın İman, Hürriyet ve Îtidâlle İlgisi

İ'tisâm uygulamasıyla öz ve görüntü olarak benzerliği bulunan değerleri ve terimleri tetkike konu etmek sûretiyle i'tisâmın onlardan farkını tesbite çalışmak, kelimenin tahlili açısından yerinde olacaktır.

a. İmanla İlgisi

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "Allah'a sarılmak",[130] "Allah'ın ipine sarılmak"[131] ifâdeleri, i'tisâm fiilinin imanla ilgisini ortaya koymaktadır. Resûlullah da (sallallahu aleyhi ve sellem) sefer duasında i'tisâm'ı aynı ilgiye işaret edecek tarzda kullanmış, *"Allah'a inandım, Allah'a sarıldım"*[132] buyurmuştur. *"Andolsun ki Resûlullah'ta sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnek vardır"*[133] âyetinde, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) örnek alanların "âhiret gününe kavuşmayı umanlar" olduğunun bildirilmesi, sünnete bağlılığın iman ile hatta daha özel anlamda âhiret inancı ile ilgili olduğunu göstermektedir. Buna i'tisâm'ın uhrevî yönü demek bile mümkündür. "Andolsun onlar (Hz. İbrahim ve onunla beraber olanlar) sizin için Allah'ı ve âhiret gününü arzu edenler için güzel bir örnektir"[134]

---

[129] İsmâil Ankaravî, *Minhâcu'l-fukara*, s. 226-227. Burada bahsi geçen âyetlerin kaynağı, *İ'tisâm* Kelimesinin Kullanımı başlığı altında verilmiştir.
[130] Âl-i İmrân, 3/101.
[131] Âl-i İmrân, 3/103.
[132] Ahmed b. Hanbel I, 65-66.
[133] Ahzâb, 33/21.
[134] Mümtehine, 60/6.

âyetinde de aynı konuya işaret edilmiştir. Bu âyetlerde, i'tisâm fiilinin temelinde Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı ummak gibi imana dayalı bir niyetin bulunduğu görülmektedir. Ömer b. Abdülaziz (v. 101/719) "Sünnete sarılmak, Allah'ın Kitabı'nı tasdîk ve ona tam itaat sayılır"[135] diyerek aynı noktaya işaret etmiştir.

Ayrıca i'tisâm konusuna, muahhar dönem musanniflerince hadîs kitaplarının iman bölümlerinde yer verilmiş olması da i'tisâmın imanla ilgisinin literatüre yansıyan bir sonucu ve göstergesidir.[136]

b. Hürriyetle İlgisi

Birşeye i'tisâm etmenin hürriyeti kısıtlayıcı olduğu zannedilebilir. Sünnete i'tisâm ise hayatı sünnete göre düzenlemektir. İslâm dini büyük bir nizam getirmiş ve bu, sünnetle hayata geçirilmiştir. Birçok yönü olan bu sistemde Hz. Peygamber'e uymak, O'na (sallallahu aleyhi ve sellem) benzemeye çalışmak zor ve ferdî hürriyete kısıtlama gibi görülebilir.

İ'tisâm'ın bir fiil olarak insan hürriyetine getirilmiş bir sınırlama anlamına gelip gelmediği hakkında Muhammed Esed (v. 1992) şunları söylemektedir: "İslâm'a dost olmayan tenkitçiler şöyle bir iddiada bulunmuşlardır: 'Sünnete uyma konusundaki titizlik ve şiddet, İslâm âleminin çözülüp çökmesinde âmil olan esaslı sebeplerden biridir. Sünnete ittibâ, sonuçta insânî faaliyet hürriyetine ve cemiyetin tekâmülüne tecâvüz hâlini alır.'[137] Bu iddia, ya İslâmiyet'i iyice bilmemekten kaynaklanmaktadır ya da kötü niyetin ürünüdür. Sünneti, hayatın dışında gören bu anlayış, sünneti ferde ve topluma zararlı hatta bir yük olarak kabul eder. Hâlbuki sünnet, müslümanın hayatının kendisidir. Bir peygamberin yaşama biçiminin ise kimseye zararlı olmayacağı âşikârdır. İslâm tarihinin parlak devirlerinde Kur'ân ve sünnete aykırı bir yaşantı sürüldüğüne dâir bir haber de bulunmamaktadır. Sahâbîlerin hayatına bakıldığında sünnete uymaktan

---

135 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 65.

136 Bk. Beğavî, *Mesâbîh* I, 150-165; Mansûr Ali Nâsıf, *et-Tâc VI*, 42-47; Sââtî, *Fethu'r-Rabbânî* I, 185-200. Kitâbu'l-*i'tisâm*, *Fethu'r-rabbânî*'nin, içinde iman bölümünün de yer aldığı birinci kısmında yer almaktadır. Müellif, birinci kısmın sonunda "şimdi başlayacak ikinci kısım fıkıh kısmıdır" diyerek *i'tisâm*'ı itikat konusuna dâhil ettiğini belirtir.

137 *Yolların Ayrılış Noktası*, s. 107-108.

şikâyetçi olan kimseye rastlanılmamıştır. Onlar, günlük işlerde dahi Hz. Peygamber gibi davranmaya özen gösterirlerdi.[138] Sahâbîler, arzularının ve buna bağlı olarak da fiillerinin Hz. Peygamber'e uygun olmasını esaret değil hürriyet sayıyorlardı. Çünkü İslâmiyet hevâyı bırakıp hakka uymayı emretmiştir. Sünnet de hak olduğuna göre sünnete bağlılık insan hayatını sınırlayıcı değil, düzenleyicidir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın "kolaylık murat etmesi, güçlük murat etmemesi"[139] kişiye yerine getirebileceği mesûliyetleri yüklemesi, İslâmiyet'in insan gücünü aşmaması,[140] istitaat ve itidâl dini olması, i'tisâmın kolaylaştırılmış bir yaşayışın benimsenmesi anlamına geldiğini delillendirmektedir.

Bir biçimde yaşaması gereken insan, benzeyeceği insanlar arasında seçim yapacaktır. Kur'ân'ın insanlara örnek olarak gösterdiği Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi yaşamak, ona (sallallahu aleyhi ve sellem) benzemek; hürriyetleri kısıtlamak değil, nefsin, diğer insan ve nizamların egemenliğinden kurtulması demektir.

c. Îtidâlle İlgisi

Kavram olarak incelerken görüldüğü üzere i'tisâm, bütün yönleriyle sarılmak, bağlanmak demek olunca aşırılığa kaçma da söz konusu olabilir. Nitekim sünnete sarılmakta çok hassas olan sahâbîler, bazan amellerde aşırılığa kaçmışlardır.

Hâlbuki İslâmiyet, îtidâl dinidir ve dinde aşırılık kapısı kapatılmıştır. Usanmaya yol açmaması için Allah Teâlâ, her ibadeti aynen hastaya verilen ilaç gibi tam ölçüsünde takdir buyurmuştur. Zâten ibadetlerden beklenen amaçlardan biri de nefsin istikâmet kazanması, eğriliğinin

---

[138] Konu ile ilgili pekçok misâl vermek mümkündür. İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hac yolculuğu sırasında kazâ-i hacette bulunduğu yeri bildiğinden kendisi de tuvâlet ihtiyacını orada gidermeye gayret etmiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel II,131.) Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sevmediği şeyleri sevmeyecek kadar bağlılığını sürdürmüştür. Kendisine kına kullanmanın helâl olup olmadığını soran bir hanıma "Kına kullanmanın mahzuru yoktur. Fakat ben sevmiyorum. Çünkü Habîbim (sallallahu aleyhi ve sellem) onun kokusunu sevmezdi" demiştir. (Ahmed b. Hanbel VI, 210).

[139] Bk. Bakara, 2/185.

[140] Bk. Bakara, 2/286.

giderilmesidir.[141] Hz. Peygamber de istikâmet üzere olmayı tavsiye etmiş ve bunun güçlüğünü de belirtmiştir.[142] O (sallallahu aleyhi ve sellem), amellerde itidâli elden bırakmamaları ve konulmuş olan şer'î sınırlar aşılarak, usanç verecek, dinde karışıklık doğuracak, tabiî ihtiyaçların karşılanması için gerekli faaliyetleri engelleyecek bir davranışa girmemeleri için müslümanları uyarmıştır.[143] *"Sünnete uygun az amel, bid'at olan çok amelden hayırlıdır"*[144] buyurarak sünnette îtidâlin korunması gerektiğine dikkat çekmiştir. İnsanların amellerinde coşkulu dönemleri olduğu gibi duraksama, gevşeme (fetret) dönemlerinin de olacağını belirttikten sonra "Kimin fetret dönemi, îtidâl ve sünnet olursa o doğru yoldadır" buyurmuş,[145] her dönemde îtidâl ve sünnet üzere olunması gerektiğini öğretmiştir. Aynı şekilde *"Amellerin Allah katında en sevimli olanı, az da olsa devamlı olandır"*[146] hadîsinde istikrâr içinde olmayı tavsiye etmiştir. Ayakta duramayacak hâle gelinceye kadar çok namaz kılan bir sahâbî hanımın tutumu üzerine buyurduğu *"Siz, gücünüzün yeteceği amellere bakın. Çünkü siz usanmadıkça Allah usanmaz"*[147] hadîsi istikrar içinde olmanın yolunu göstermektedir. Hz. Peygamber, sürekli ibadet halinde bulunmadığını, oruçlu günleri olduğu gibi oruç tutmadığı günlerinin de bulunduğunu, bütün gecesini ibadetle geçirmediğini, uyuduğunu da belirtmiştir.[148] Bu, itidâli, yani orta yolu ve tabiî olanı tavsiye etmek demektir. Aynı zamanda "sünnetin itidalden ibaret olduğu" mesajını vermektir. Zaten din, tabiî olanı emreder. Hz. Peygamber'in dinin kolaylık olduğunu, bu sebeple kendisini zorlayanın dine yenik düşeceğini belirtmesi[149] bu açıdan çok önemlidir. İ'tidâl, kolaylık olduğuna göre i'tisâm da kolaylıktır. İ'tisâm bi's-sünne, İslâm'ı mutedil bir çizgide yaşamak demektir. Asla aşırılık anlamı taşımamak-

---

141 Bk. Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* II, 61-62.
142 Bk. Muvatta, Tahâret 36; İbn Mâce, Tahâret 4.
143 Dihlevî, *a.g.e.* II, 63.
144 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 291.
145 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 165.
146 Buhârî, *İmân* 32; Müslim, *Müsâfirîn* 215, 216, 221.
147 Buhârî, *İmân* 32; Teheccüd 18; Müslim, *Müsâfirîn* 215, 221.
148 Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5.
149 Bk. Buhârî, *İmân* 29; Nesâî, *İmân* 28.

tadır. Çünkü sünnet, hayatı imkânlar ölçüsünde müslümanca yaşama biçimidir. Çalışmamızın muhtelif yerlerinde de belirtileceği gibi Hz. Peygamber kendi yaptığından daha fazlasına rıza göstermemiş, ömür boyu sünnet üzere yaşamanın daha önemli olduğunu belirtmiştir.

3. İ'tisâmın Azimet ve Ruhsatla İlgisi

İ'tisâm'ın dînî yaşayışta azimet mi yoksa ruhsat mı ifâde ettiği önemli bir noktadır. Bunun incelenmesi sünnete i'tisâm'ın mümkün olup olmadığının ya da ne ölçüde mümkün olabileceğinin tesbitine de imkân verecektir.

Herşeyden önce Hz. Peygamber'in, *"Bazılarına ne oluyor ki benim ruhsat verdiğim şeyleri yapmaktan çekiniyorlar"*[150] hadîsi ve Hz. Âişe'nin "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) iki şey arasında muhayyer bırakılırsa, günah olmamak şartıyla onların kolay olanını seçerdi. Şayet günah ise, insanların ondan en uzak kalanı olurdu"[151] sözü, Hz. Peygamber'in amellerin ruhsat tarafını tercih ve tavsiye ettiğini gösterir. *"Sünnete uygun az amel, bid'at olan çok amelden hayırlıdır. Kim benim (sünnetimle) amel ederse, bendendir, kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"*[152] hadîsi de azlık-çokluk, kolaylık-zorluk gibi keyfiyetlerden çok, sünnet üzere yaşamanın önemli olduğunu ortaya koyar.

Sahâbîlerin ruhsatları kullanmayıp azimeti tercih ettiği ve sanki sünnete uyulmadığı intibaını veren uygulamaları olmuştur. Aslında bu ikinci durum, onların azimeti iltizam etmelerinin sonucudur. Ruhsat olanı da kabul ettikleri için bu, i'tisâmsızlık sayılmaz. Azimeti iltizam, bazan sünneti görüldüğü gibi anlayıp uygulamak bazan da ve bilhassa ikili uygulama imkanının bulunduğu hallerde aslî olanı veya azimet ifade edeni tercih şeklinde tecelli etmektedir. Meselâ, Ebû Eyyûb el-Ensârî (v. 52/672), abdest

---

150 Ahmed b. Hanbel VI, 45; Buhârî, Edeb 72; *İ'tisâm* 5; Müslim, Fedâil 127, 128. Ruhsatları tavsiye konusunda Şâtıbî'nin Muvâfakât'ında "Allah azîmetlerinin yapılmasını sevdiği gibi ruhsatlarının yapılmasını da sever" şeklinde bir hadîs rivâyet edilmiştir. (Bk. I, 306) Bu hadîsin benzeri "Allah mâsiyetlerin yapılmasını sevmediği gibi ruhsatların yapılmasını sever" şeklinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (II, 108) rivâyet edilmiştir.

151 Müslim, Fedâil 77.

152 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 291.

alırken kendisi ayaklarını yıkadığı halde, halka mestler üzerine meshedilmesini emrederdi. Bunun sebebi sorulunca "Ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) mestler üzerine mesheder ve bunu emrederken de görmüş bulunmaktayım. Ne var ki bana ayakları yıkamak daha hoş gelmektedir" demiş,[153] -asla ruhsatı red anlamında olmamak üzere- azimeti tercih etmiştir. Bütün bu hallerde dikkat çeken temel tavır sünnete i'tisâm'dır.

Sahâbîler, bazan yasağa düşmemek için ruhsatları kullanmamışlardır. Sakîf kabilesinden bir sahâbînin ziraatini, sidr ağacı bozmuş. Ona ağacı kesmesi tavsiye edilmiş ve Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sidr ağacı sadece ziraat için kesilebilir, buyurduğu hatırlatılmış, bunun üzerine sahâbî "Ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) kim ziraat dışında sidr ağacı keserse üzerine azap yağar" buyururken işittim. Ben ziraat veya başka birşey için de olsa kesmiyorum, demiştir.[154] Başka bir misâlde de Hz. Peygamber, bir kimsenin elinde altın yüzük görmüş ve onu alıp atmış, Hz. Peygamber gittikten sonra "Yüzüğünü al, başka şeylerde faydalanırsın" denilince o kimse "Hayır, vallahi, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) attığı yüzüğü ebediyen almam"[155] diyerek Hz. Peygamber'e olan sevgi ve bağlılığının bir ifadesi olarak ruhsatı kullanmamıştır.

Asıl ve genel hükmü tercih edip, istisnâya itibar etmeme tavrı da yer yer ruhsatların ihmaline yol açmıştır. Meselâ, Ebû Talha el-Ensârî (v. 34/654), hasta yatağındayken altındaki çarşafı kaldırmalarını istemiş. Sebebini sorduklarında "Çarşafta resimler var, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ise resim hakkında neler buyurduğunu biliyorsunuz" cevabını vermiş, kendisine Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kumaş üzerine basılmış resimleri hâriç tuttuğu söylenince Ebû Talha "Evet ama kaldırılırsa kalbim daha müsterih olur" demiştir.[156]

Aslında Hz. Peygamber'in verdiği ruhsatları kullanmamanın pişmanlıkla neticelendiği bilinen bir gerçektir. Abdullah b. Amr (v. 63/683) "Ah

---

153 Ahmed b. Hanbel *V*, 421; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr* IV, 182-183; İbn Hacer, *el-Metalibu'l-âliye* I, 31; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 255.

154 Abdurrezzâk, *Musannef* XI,11-12.

155 Müslim, Libas 52; İbn Hıbban, *Sahîh* I, 176.

156 Nesâî, Ziyne 111. Tâzim için asılan örtüde resim bulunması yasaktır. Ancak çarşafta bu mahzur yoktur.

keşke ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bana verdiği ruhsatı kabul etseydim. İşte yaşlandım, zayıf düştüm" diye hayıflanmıştır.[157]

Şâtıbî'nin şu izâhı, sahâbilerin azimeti tercihlerindeki maksadı anlamaya yardımcı olacaktır: "Azîmet, zâhir olan umûmiliği ya da mutlaklığı üzere ele alınınca onu işleyen kimse genelde güvenilir olan bir delile dayanmış olur. Azîmet delîline rağmen ruhsatla amel etmek de aynıdır. Çünkü ruhsat 'güçlüğün (harec) kaldırılması' kâidesinden alınmıştır. Nitekim 'azîmet' de aslî teklife matûftur. Her ikisi de küllî bir esas olmaktadır. Dolayısıyla ruhsat hükmüne rücû etmek de güvenilir bir delîlle amel etmek demek olur. Ancak 'güçlüğün kaldırılması' kâidesi aslî teklîf üzerine 'mükemmil' yani tamamlayıcı bir unsur şeklinde geldiğinden, aslî teklîf olan azîmet yönü bir nevi ağır basmaktadır. Şu kadar var ki ruhsata başvurma prensibini de ihlâl etmemektedir. Çünkü aslî teklîfin temellenmesi o tamamlayıcı (mükemmil) unsurla olmaktadır.[158] Ruhsat kelimesinin aslı mükellefin yükümlülüğünü hafifletmek ve ondan güçlüğü kaldırmak demektir. Böylece mükellefin azimet hükümle, ruhsat hüküm arasında bir tercihte bulunabilmesi ve bunun neticesinde yükümlülüğün getirdiği yükün kulun tercih ve vüs'ati dahilinde olması demektir.[159] Ruhsatlar, aslî değil izâfîdir, yani ruhsatı işlemek konusunda herkes kendi vicdanıyla başbaşadır ve herkes kendi fetvâsını vermek durumundadır."[160]

Buna göre i'tisâm, "sünnete bağlılık" mânâsıyla bir azimet, sünnetin itidâl ve kolaylaştırılmış İslâmî yaşayış olması dolayısıyla da tam bir ruhsat ve kolaylık anlamı taşımaktadır.

4. İ'tisâmın Taklitle İlgisi

İ'tisâm'ın tahlilinde önemli bir mesele de onun, ittibâ mı yoksa taklit mi olduğu, i'tisâm ile taklit arasında mahiyet açısından birlik bulunup bulunmadığıdır. Bu da ancak taklit ile ittiba arasındaki farkın

---

157 Bk. Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 34; Müslim, Sıyâm 182.

158 *Muvâfakât* I, 158-159.

159 Şâtıbî, Muvâfakât I, 310. Müellif, devamında şu açıklamayı yapar: Eğer ruhsatlar mendûb ya da vâcib olmak üzere işlenmeleri emredilen birşey olsalardı, o takdirde ruhsat değil azimet olurlardı.

160 Şâtıbî, *a.g.e.*, 315.

belirlenmesi ile anlaşılır.[161] Nitekim, başlangıçtan beri bu nokta üzerinde durulagelmiştir. İbn Abdilber (v. 463/1071), *Câmiu Beyâni'l-ilm* adlı eserinde *"Taklidin Kötülüğü ve Reddi ile Taklitle İttiba Arasındaki Fark"* adıyla bir başlık açmıştır.[162] Bu klasik değerlendirmeden yararlanarak -daha çok havâsa yönelik olmak üzere- konuya açıklık getirmenin faydalı olacağı muhakkaktır.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde taklidi zemmetmiştir.

Meselâ, *"(Yahûdiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu mesihi Rabler edindiler"*[163] buyurulmuştur. Allah'ın emirlerini ihlâl konusunda bâtıl olan taklidi kınayan, taklidin ne tehlikeli boyutlara vardığını gösteren bu âyetteki "rab edinmek"le ilgili olarak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Rahipler, Allah'ın haram kıldığını helâl sayıyor, halk da helâl sayıyordu. Allah'ın helâl kıldığını, halka haram kılıyorlar, onlar da haram sayıyorlardı. Bu, onlara tapınma demektir"* buyurmuştur.[164] Hz. Peygamber, Allah'ın emir ve yasakları varken onların, bunları bırakıp âlimlerine tâbi olmalarını, taklit etmelerini o kişileri tanrı edinmek olarak tanımlamıştır.[165] Buna göre açıkça bir insanı tanrı edinmek mümkün olmadığından, Rabbin helâl-haram kılma yetkisini kullananları taklit etmek aynı anlama gelmektedir. Çünkü ruhban sınıfına, verdikleri hükümlerin delili sorulmamaktadır.

Allah Teâlâ'nın, körükörüne taklidi kınaması, taklidin bâtıl oluşuna delildir.[166] *"Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız"*[167] âyetinde inkârcıların, ihtidâ sayarak babalarına uydukları

---

[161] Ebû Abdullah b. Huveyz Mendâd el-Basrî el-Mâlikî, taklidi ve ittibâı tarif etmiş ve aralarındaki farkı göstermiştir. "Taklit, şeriatte hucceti olmayanın görüşünü benimsemek demektir ve şeriatte de yasaktır. İttibâ ise, şeriatte hucceti olanın görüşünü benimsemektir. Senin ittibâını gerektirecek delil olmadığı için vacip olmadan ittibâ edersen mukallitsin. Taklit ise, Allah'ın dininde sahîh değildir. Delil, senin onun sözüne ittibâını gerektiriyorsa sen ittibâ edensin ve ittibâ dinde câizdir, taklit yasaktır." (Bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 117).

[162] Bk. II, 109-120.

[163] Tevbe, 9/31.

[164] İbn Abdilber, *Câmi* II, 109; Beyhakî, *Sünen* X, 116.

[165] İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 109.

[166] Kurtubî, *Câmi* IX, 5895.

[167] Bk. Zuhruf, 43/23-24.

belirtilmiş, yanlışlığı takipteki ısrar kınanmıştır. Taklitçilerin, *"Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir"*[168] âyetinde sağır ve dilsizlere benzetilmeleri de körükörüne hareket ettiklerini ortaya koymaktadır.

Dînî konularda babalarına uyanlar, dinin asıllarında onlara uymuşlar ve risâlet delillerini reddetmişlerdir. Delil kabul etmeyen bu kimseler, ancak hakkın kendilerine tâbi olduğuna inandıkları zaman, hakkın öncelik hakkı bulunduğuna inanmışlar, kabul etmişlerdir.[169] Hâlbuki esas olan delile ittibâ etmektir. *"Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı tutunuyorlar"*[170] âyeti, delilin önemine dikkat çekmekte taklitçilerin delilsiz hareket ettiklerini göstermektedir. Nitekim kendisine delil sorulan kimseler şöyle cevap vermişlerdir: *"Hayır, sadece biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinden gidiyoruz."*[171] Allah Teâlâ, doğru yoldaki ittibaı ise takdir etmiştir. *"Ben, atalarım, İbrahim, İshak ve Ya'kub'un dinine uydum"*[172] diyen Hz. Yûsuf'u babalarının yoluna tâbi olduğu için övmüştür.[173]

Âyetlerde bahsedilenlerin kâfir oluşu, müslümanlar için delil getirmeye mâni değildir. Çünkü benzerlik, birinin küfrü, diğerinin imanı yönüyle oluşmamıştır. İki taklit arasındaki benzerlik, mukallidin huccetsiz olmasıdır.[174] Mukallidler, atalarının sözleriyle amel ederler, onların izlerine tâbi olur, onlara uyarlar. Dalâletlerinden çıkarılıp, hakka çağrılsalar da delilsiz, huccetsiz olan atalarından kalan mirasa sarılırlar.[175] Taklit bâtıl olunca asıllara (prensiplere) teslimiyet vâcip olur. Teslim olunması gereken

---

168 Enfâl, 8/22.

169 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 506.
"Tapmaya koyulduğunuz bu heykeller de ne oluyor. Dediler ki: Biz babalarımızı bunlara tapar bulduk" [Enbiyâ, 21/52-53] âyeti de burada örnek gösterilebilir.

170 Zuhruf, 43/21.

171 Zuhruf, 43/22. Kur'ân'da, ataları ve reisleri taklidi zemmeden daha pek çok âyet vardır. Bk. Bakara, 2/170; Mâide, 5/104; Enbiyâ, 21/52, 53; Saffât, 37/69, 70. Allah Teâlâ, taklitçilerin yanlış tutumlarının âhirete uzanan yönüne de işaret etmiş, oradaki durumlarını da bildirmiştir. (Bk. Bakara, 2/166, 167; Ahzâb, 33/67).

172 Yûsuf, 12/36-37.

173 Kurtubî, *Câmi* I, 592.

174 Bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 110.

175 Şevkâni, *Fethu'l-Kadîr* IV, 552.

asıllar da Kitâb ve sünnettir. Taklit, dinin kaynaklarına ulaşmayı, Kitab ve sünnete uymayı önlediği için kınanmıştır.

Taklidin kötü yanlarından biri, taklit edilenlerin durumudur. Bunlar, insan olmaları açısından her zaman hata, gaflet, hevâya uyma gibi tabiî durumlarla karşı karşıyadırlar. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) taklit edilecek kişilerin bu durumuna, *"Benden sonra ümmetim hakkında üç şeyden endişe ediyorum: Âlimin sürçmesi, zâlimin hükmü ve peşinden gidilen hevâ"* hadîsiyle işaret etmiştir. Âlim, diğer insanlara kıyasla en fazla taklit edilen kişidir. Onun yanılması sadece kendisiyle sınırlı kalmaz, uyanlara da sirâyet eder. Hz. Peygamber, bu konuda uyulması gerekeni ve taklitten kurtulmanın yolunu *"Size iki şey bırakıyorum. Onlara sarılırsanız asla sapıtmazsınız. Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünneti"*[176] hadîsiyle göstermiştir. Böylece, gerçek ittibaın Kitab ve sünnete olacağını belirtmiştir. Hz. Peygamber'in kendisine ictihâd yetkisi verdiği âlim sahâbilerden Muâz b. Cebel (v. 18/639) "Âlim, hidâyet üzere de olsa onun hayatını din olarak taklit etmeyin. Mü'min fitneye düşer, sonra tevbe eder. Kur'ân'a gelince yol işareti gibi işarettir (ışıktır)"[177] diyerek aynı konuda müslümanları uyarmıştır. Taklit edilecek kimselerin hayatında -âlim de olsa- dalgalanmalar olabilir. Hataya düşebilir, sonra da hakkı bulabilir. Taklidin bu sakıncalarından dolayı Hz. Peygamber'den başkasının hayatına ittiba edilmeyeceği ortaya çıkar. Çünkü Hz. Peygamber'in haktan ayrılması, sonra hakkı bulması söz konusu değildir. İbn Abbas, "Âlimin zellelerinden tâbilerinin vay haline! Âlim re'yi ile bir hüküm verir, sonra Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) daha iyi bilen birisi ile karşılaşır. Kendi görüşünden vazgeçer. Tâbileri ise o hükme göre davranmaya devam eder"[178] diyerek kişilerin görüşlerinin her an değişebileceğini belirtmiştir. İmâm Şâfiî (v. 204/819) de "Allah Teâlâ, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) başka kimseye, ilmî bir delile dayanmadan din

---

176 Muvatta, *Kader* 3; İbn Abdilber,*Câmi* II, 24, 110, 180; Hâkim, *Müstedrek* I, 93; Beyhakî, *Sünen* X, 114.

177 "Benden sonra ümmetim hakkında üç şeyden endişe ediyorum..."hadisi ve bu rivayet için, bk. İbn Abdilber,*Câmi* II, 110-111.

178 İbn Abdilber, *Câmi* II, 112.

konusunda herhangi bir söz söyleme hakkı tanımamıştır"[179] diyerek Hz. Peygamber'in farklı konumuna işaret eder.

Mâsum olmayan kişilerin taklit edilmesi, dini tahrif eden sebeplerden biri sayılmıştır. Bunlar, ismeti sâbit olan Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) dışında kalan kimselerdir.[180] İbn Hazm da taklidi haram olarak kabul eder ve hiçbir kimse için Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) dışında başka bir kimsenin görüşünü delilsiz olarak almanın helâl olmadığını söyler. Onun görüşüne delil getirdiği âyetlerden biri de *"Rabbinizden size indirilene uyun, onu bırakıp da başka dostların peşinden gitmeyin"*[181] âyetidir.[182]

İnsanların örnek alınmalarının zararından dolayı olmalıdır ki Hz. Peygamber, "Ben ve ashâbım" buyurmamış *"Benim ve ashâbımın üzerinde bulundukları yol"*[183] buyurmuştur. Kişilere değil, yola dikkat çekmiştir. Zira önemli olan ameldir, âmil değildir.[184] Nitekim, *"Âlimler gider, insanlar câhilleri lider edinirler. Onlara sorarlar, onlar da ilimsiz fetvâ verirler. Kendileri saparlar, başkalarını da saptırırlar"*[185] hadîsinde de aynı konuya temas etmiş ve taklidi reddetmiştir.

Kişinin dinini araştırması taklidi önleyici sebeptir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kim benim söylemediğimi ben demişim gibi söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim bir din kardeşiyle istişâre eder, o da doğru olmayanı gösterirse ona hıyânet etmiş olur. Kim araştırmadan fetvâ verirse, (o fetvayla amel edenin yapacağı hataların) günahı, fetvâyı verenindir"[186] buyurmuştur. el-Müzenî (v. 264/877), delil sorarak taklitle hükmetmenin taklit olmadığını çünkü bu ittibaa onu taklidin değil, delilin zorladığını belirtmiş, Allah Teâlâ'nın "Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz"[187] buyurduğunu yani "hüccetiniz var mı?"

---

179 *Risâle* , s. 221.
180 Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* I, 444.
181 A'raf, 7/3.
182 Kurtubî, *Câmi* I, 592.
183 Tirmizî, *İmân* 18.
184 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 467.
185 Buhâri, İlim 34; *İ'tisâm* 7; Müslim, İlim 13; İbn Abdilber, *Câmi* II, 114.
186 İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 115.
187 Yûnus, 10/68.

diye sorduğunu örnek göstermiştir. Naslardan mukallidin; ilmi olmayan, şuurlu davranmayan kimse olduğu anlaşılmaktadır.[188] Dayandığı Kitab, sünnet, icmâ delillerinden biri bilinmeksizin bir müctehid veya mukallidin sözünü alıp onunla amel etmekle taklit tahakkuk etmiş olmaktadır. Taklit, delile değil hükmü çıkaran âlime itimat etmektir.[189]

Bundan dolayı araştırmadan taklit eden, söylenen sözün hangi delile dayandığını öğrenmeyen, dini bir kenara atmış olmaktadır.[190] İlmiyle temâyüz etmiş sahâbilerden Hz. Ali (v. 40/660), konuyla ilgili olarak her çağıranın peşine giden kimselerin ilim nuruyla aydınlanmadıkları için sağlam dayanaklarının olmadığını belirtmiş, bu suretle *taklidin temelinde cehâletin olduğuna* dikkat çekmiştir. Kendisinin isterse dinde görüş bildirecek kâbiliyeti olduğunu söylemiş, fakat bundan özellikle kaçındığını ifâde etmiştir. Böylece asıl kaynaklardan ayrılmayacağını söylemek istemiştir. O, hakkı bilse de hakka dönmeyen kişiler olabileceğini belirttikten sonra bu kimselerin, kendilerine uyanlar için fitne olacaklarını söyleyerek uyarmıştır. Böylece insanları taklit etmenin tehlikesini göstermiştir. Bütün hayrın, kendisine Allah'ın dinini öğrettiği kişide olduğunu ve kişiye cehâlet olarak dinini bilmemesinin yettiğini ilâve etmiş, dini öğrenmenin gereğini vurgulamıştır.[191] Burada taklidin kötülüğünde t*aklit edilen kişinin niteliğinin* de önemli bir unsur olduğuna işaret edilmektedir. Anlaşılan, Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem) taklitte bir sakınca olmadığıdır. Hz. Ali, ayrıca kişilerin görüş ve fiillerindeki değişikliğe, taklidin sakıncalarından biri olarak şöyle dikkat çekmiştir. "İnsanların fiillerini sünnet edinmekten sakının. Kişi, cenetliklerin amelini yapar, sonra Allah'ın ilmi sebebiyle döner ve cehennemliklerin işlerini yapar ve cehennnemlik olarak ölür. Kişi, cehennemliklerin amelini işler, sonra Allah'ın ilmi sebebiyle döner ve cennetliklerin amelini işler ve cennetlik olarak ölür. Siz illâ bir iş yapacaksanız ölmüş kimselerin fiillerini alın, dirilerin değil."[192] Hz. Ali'nin sözü dinde ihtiyata,

---

188 Bk. İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 116-117.
189 Karaman, *İctihad*, s. 205.
190 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 401.
191 Bk. İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 112-113.
192 İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 114; Şâtıbî, *a.g.e.* II, 402.

tetkik edip hükmünü (hüccetini) sorana kadar bir kimsenin ameline itimat etmemeye işarettir. Çünkü ameline itimat edilen kişi, sünnetin zıddına amel edebilir. Sormadan, araştırmadan dinî konularda bir kişiye uyan, Allah'ın dininde onu, huccet ediniyor demektir. Bu da dalâletin ta kendisidir.[193] Taklit konusunda sahâbilerin hassâsiyetini gösteren başka bir örnek de Abdullah b. Mes'ûd'un şu sözleridir: "Kim sünnet edinecekse geçmişlerin sünnetine uysun. Çünkü diriler, fitneden emin olamazlar.[194] Sakın, dininizi bir başka kişiyi taklit ederek yaşamaya kalkmayın. O kimse iman ederse iman eder, küfrederse küfreder."[195] Böylece İbn Mes'ûd din konusunda kişileri, delil sormaksızın taklidin doğru olmadığı konusunda uyarmıştır.[196]

---

[193] Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 402.

[194] İbn Abdilber, *Câmi* II, 97.

[195] İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 114.

[196] Taklitten sakınmanın avamın dışındakiler için söz konusu olduğu, bir mesele ile karşılaştıklarında avamın, âlimi taklit etmesi gerektiği, hatta bunun farz olduğu, avamın kendi devrinde ve yöresinde fetvâ vermeye en lâyık olan kişiyi aramakla görevli olduğu belirtilmiştir. (Bk. Kurtubî, *Câmi* I, 591). Çünkü onlar, hucceti belirleyemezler. (İlmî) anlayışları olmadığı için de meselenin bilgisine ulaşamazlar. Bu böyle olmakla birlikte taklidin, avam için geçerli olduğu bile tartışmalıdır. Âlimler, avâmın âlimleri taklit etmesinde bir ihtilaf olmadığını belirtmişler, "Bilmediğiniz şeyleri zikir ehline sorun" âyetinin, avam hakkında olduğunu söylemişlerdir. Sahâbe, tâbiûn ve etbâ içinden ictihâd derecesine vâsıl olamayanlar ise, müctehidi taklit etmiyor, konuyla ilgili delili soruyorlardı. (Bk. Karaman, *İctihad*, s. 206). İbn Hazm'ın taklidi bid'at olarak tavsif etmesinin sebebi de bu olmalıdır. O halde avamın da taklit etmemesi gerekir. (Karaman, *İctihad*, s. 205). Zaten âyet ve hadîslerde bir tahsîs bulunmamaktadır. İmâm Mâlik "Kişinin, her dediği şey, bir görüş olmaz, o kimse faziletli de olsa ona tâbi olunmaz." demiş ve şu âyeti delil getirmiştir: "Onlar söze kulak verirler, güzeline tâbi olurlar" [Zümer, 39/18]. Mukallit "Eksikliğim, ilmimin azlığı, beni taklide zorluyor" derse ona şöyle denir: "Bir kimse, karşılaştığı şer'î bir hükümden dolayı âlim oluşunda ittifak edilen bir kişiyi taklit eder ve bundan kendisine bir görüş çıkarırsa mâzurdur. Çünkü o, cehâleti sebebiyle (gereğini bilmediği) karşılaştığı meselede kendisine gerekeni yerine getirmiştir. Müslümanların icmâıyla, câhilin bileni taklit etmesi gerekir. Câhilin fetvâ vermesi, Kur'ân'ı reddir. Allah Teâlâ "Bilmediğinin peşine düşme" [İsrâ, 17/36] ve "Allah hakkında bilmediğinizi mi söylüyorsunuz" [A'raf, 7/28] buyurmuştur. Âlimler, açıkça ortaya çıkmayan ve yakîn bilgi vermeyen şeyin ilim olmadığında icmâ ettiler. O, zandır ve zan da hak konusunda birşey ifâde etmez. (bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 118; Hatîb Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs*, s. 23). Re'yi ile sünnete karşı koyan ve onu kendi görüşüne çekmeye çalışanlar hem sapık hem de saptırıcıdır. Bütün bunları bilmeyenler ve bilgisizce fetvâ vermeye kalkışanlar ise, onlardan daha kör ve sapıktırlar. (İbn Abdilber, *Câmi* II, 173).

"Her hâlükârda düşünülmeden bağlanılması vâcip olan sünnetleri taklit gibi hiç kimse taklit edilmez"[197] sözü, sünnete ittibaın veya taklidin gerektiğini belirtir. Yukarıda belirtildiği üzere *taklidin, şahsa yönelik, ittibâın delile, Kitab'a, sünnete yönelik olması* da bu görüşü destekler. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) taklit edilmesiyle, örnek alınması farklı şeylerdir. O'na tâbi olmakla taklit etmek arasında fark vardır. Taklitte irade yoktur. Tâbi oluşta irâdî bir tavır vardır. İ'tisâm bilinçle yapılır. Taklitte olsa olsa sadece taklit etme düşüncesi olabilir. Taklitteki bilinçsizliği anlatmak için "kör taklit" deyiminin kullanılması da bunu gösterir.

Fiil olarak i'tisâm'ın, *şuurla yapılan bir uygulama* olması özelliği taklide engeldir. Özel bölümünde görüleceği gibi sahâbîler, sünnet olan fiillerini bilhassa belirtmişlerdir. Böylece yaptıklarının, rastgele bir fiil olmadığını ifâde etmişlerdir. *"Ancak tevbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılıp dinlerini yalnız ona has kılanlar başkadır"*[198] âyetinin tefsîrinde, rucu ve tevbenin tek başına yetmediği, nefis ve amel olarak bütün fesâdın düzeltilmesi gerektiği belirtilmiş ve bu ıslâhın da ancak Allah'a yani Kitab'a ve Nebî'nin sünnetine i'tisâmla fayda vereceği ifâde edilmiştir.[199] Bu, bizi *i'tisâmın ruh ve fiil bütünlüğü* gerektirdiği sonucuna götürür. Konu, insan iradesi açısından da önem taşımaktadır. Muhammed Esed, şöyle bir tesbitte bulunmuştur: "Yaptığımız her iş, irademiz tarafından takdir edilmiş ve iç murakebemize boyun eğmiş olmalıdır. Fakat bu duruma ulaşmadan önce, kendimizi kontrol etmeyi öğrenmemiz icap eder. Nefsin murâkebesi ve kontrolünün zarûriliğini İslâm'da en güzel bir şekilde Hz. Ömer ifade etmiştir: 'Hesaba çekilmeden önce kendinizi siz hesaba çekiniz.' Nitekim Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: *'Rabbine -O'nu görüyorsun gibi- ibadet et.'* Sünnetle amel, şuurlu ve dikkatli olmaktan çıkıp otomatik hale geçtiği zaman, sünnet de olgunlaştırıcı ve yetiştirici kıymetini tamamen kaybeder."[200]

---

[197] İbn Abdilber, *Câmi* II, 172.
[198] Nisâ, 4/146.
[199] Tabâtabâî, *Mizân V*, 124.
[200] *Yolların Ayrılış Noktası*, s. 114, 116.

Netice olarak söylemek gerekirse Hz. Peygamber'in tavırları, fiilleri kısacası kendisi delil niteliğindedir. Taklit ve i'tisâm arasında fiil olarak görüntüde bir paralellik bulunsa bile, temelde yani "delil"e uyulmuş olması bakımından çok büyük farklılık vardır. Bu sebeple sünnete uymak, "taklit" değil, i'tisâm ve ittibâdır.

II. KAYNAKLAR

Araştırmamızın kaynaklarının başında pek tabiî olarak Kur'ân-ı Kerîm yer almaktadır. Kur'ân'ın yanında "Sünnete Bağlılık" (el-İ'tisâm bi's-sünne) konusunu işleyen bir tetkikin muteber hadîs kaynaklarına müracaatla yürütülmesi vazgeçilmez bir ilmî zorunluluktur.

Bu gerekçe ile muteber hadîs kaynaklarından Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Müsned*'i dışında kütüb-i tis'a, baştan sona taranmıştır. *Müsned*'deki i'tisâm'a dâir hadîsleri ihtivâ eden bir çalışma[201] bulunduğu için *Müsned* taranmaktan vazgeçilmiş, onun yerine sahâbe ve tâbiînin i'tisâm uygulamasını bolca ihtivâ eden Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (v. 211/826) *Musannef*'i taranmıştır.[202] Bununla beraber *Müsned*, bir kaynak olarak kullanılmıştır. İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'i gibi diğer klasik hadîs kaynaklarının da i'tisâm'ı ihtivâ eden bölümleri incelenmiştir.

Öte yandan i'tisâm konusu, Kitâbu's-sünne'lerde geniş çapta ele alınmıştır. "Kettâni'nin de belirttiği gibi, Kütübü's-sünne diye bilinen ve muhteva olarak sünnete ittibaı, onunla ameli teşvik eden, sadr-ı evvelden sonra ortaya çıkan bid'atleri terketmeyi öğütleyen kitaplarda (bk. *Risâle*, s. 37 vd.) işlenmiştir. Üstelik sosyal ve siyasî gelişmelerin de etkisiyle bu eserlerde konu daha geniş tutulmuş bulunmaktadır. Meselâ, İbn Ebî Âsım'ın (v. 287/898) *Sünne*'si 108 bâb ve toplam 1559 rivâyetten meydana gelmektedir. Oysa i'tisâm mevzuu, tasnif devri hadîs edebiyatında[203] asla

---

[201] Hâlid Selefî, *Kitâbu'l-i'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne müntehabun min Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, adıyla bir çalışma yapmıştır. Pakistan, ts.

[202] *Musannef*'in değerlendirilmesi için bk. Dihlevî, *Huccetullâhu'l-bâliğa* I, 395.

[203] *İ'tisâm* konusu tasnîf devri edebiyâtında aşağıdaki şekilde yer almış bulunmaktadır: Buhârî'de; Kitâbu'l-*İ'tisâm* bi'l-kitab ve's-sünne adıyla 96. bölüm olarak 28 bâb ve 95 hadîs, Müslim'de; Kitabu'l-fedâil'de 36, 37 ve 38. bâblar, ayrıca Kitabu'l-akdiye'de de Hz. Peygamber'in

bu hacimde ele alınmış değildir."[204] Biz bu noktayı dikkate alarak ulaşabildiğimiz Kitâbu's-sünne'leri de ayrıca inceledik.

Ayrıca İbn Abdilber'in (v. 463/1071) *Câmiu beyâni'l-ilm*'i, Kâdı Iyâz'ın (v. 544/1149) *Şifâ*'sı, Şâtıbî'nin *İ'tisâm*'ı, *Muvafakât*'ı, Dihlevî'nin (v. 1230/1815) *Huccetullahi'l-bâliğa*'sı, İbnü'l-Vezir el-Yemânî'nin *Avâsım*'ı incelenmiştir.

Pek tabiî olarak tezde geçen âyetler hakkında muteber tefsîrlere ve hadîslerin anlaşılması için meşhur şerhlere müracaat edilmiştir.

Diğer taraftan konunun güncel tartışmalara bakan yönlerini ve değişik

---

(sallallahu aleyhi ve sellem) hükümlerine uymakla ilgili bâblarda konuya yer verilmiştir. Ebû Dâvûd'da; Kitabu's-sünne adıyla 39. bölüm hemen tamamıyla müstakil Kitabu's-sünne'lerin muhtevasına sahiptir. Özellikle 5. ve 6. bâblar sünnete bağlılıkla ilgilidir. Tirmizî'de; Kitabu'l-ilm'de 16. ve 17. bâblarda toplam 4 hadîs, "el-Ahz bi's-sünne ve ictinâbi'l-bid'a" ve "el-İntiha ammâ nehâ anhu Resûlullah" başlıklarıyla. Nesâî'de ise böyle bir bâb yoktur. İbn Mâce'de; Mukaddime 1. bâb "ittibâı sünneti Resûlillah (sallallahu aleyhi ve sellem)" ismini taşımakta ve 11 hadîs ihtiva etmektedir. Ayrıca Mukaddime bölümü tamamıyla Kitabu's-sünne'lerin muhtevasına sahiptir. Tamamı 24 bâbtır. Dârimî'de; Mukaddime bölümünün 16. bâbı ittibâu's-sünne adını taşımakta ve sonrasındaki bazı bâblar da *el-İ'tisâm* konularını kapsamaktadır. İbn Hıbban'ın *Sahîh*'inde; *el-İ'tisâm* bi's-sünneti vemâ yeteallaku bihâ başlığıyla bir bâb olarak yer almaktadır. Tasnîf devri eserlerine dayalı olarak te'lif ve tasnîf edilen hadîs külliyâtında *İ'tisâm* konusu ihmal edilmiş değildir. Zîra aradan geçen zaman ve sosyal gelişmeler, sık sık ve daha işin başında iman ve İslâm ile ilgili bahisler arasında Kitap ve *Sünnet*'e bağlılıktan bahsetmeyi gerektirmiştir. Muhyi's-sünne el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî (v. 516/1122) tarafından hadîs edebiyâtı tarihi içinde ilk kez uygulanan bir seçim ve sistemle meydana getirilen Mesâbihu's-sünne; yine dikkat ve himmetleri sünnet üzerine çekmek maksadıyla telif ettiği *Şerhu's-sünne* gibi eserlerde *İ'tisâm* bölümü hemen ilk konular olarak iman bahisleri içinde genişçe yer almaktadır. Aynı durum *Câmiu'l-usûl*, *Kenzu'l-ummâl* ve *et-Terğib ve't-terhib* gibi eski ve *et-Tâc* gibi cem nitelikli yeni tasniflerde de görülmektedir." (Çakan, "Kitap ve *Sünne*te Bağlılık" *M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 331-332).

204 Kettânî'nin "*Sünne*" sahipleri olarak verdiği listede yer alan bütün musannıflar h. 253-290 tarihleri arasında vefât etmişlerdir. Buhârî'den önce vefât etmiş tek musannıf Ebû Âsım Hubeyş (v. 253/867)'dir. Onun da eseri Kitabu'l-istikâmeti fi'r-reddi alâ ehli'l-bid'a adını taşımaktadır. Ehl-i bid'ata reddiye olarak kaleme alınmıştır. Bugün elimizde neşredilmiş olarak bulunan Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ile İbn Ebî Asım'ın "Kitabu's-sünne"leri de Buhârî'den sonra olmanın yanında, ehl-i sünnet ve'l-cemaat görüşleri istikâmetinde bid'at ve ehl-i bid'at'la mücâdeleye ağırlık veren muhtevâlara sahiptir. Sistematik olarak *i'tisâm*'dan bahsetmemektedir. Bize öyle gelmektedir ki, *İ'tisâm* konusunu gerek bir bölüm bütünlüğü içinde sistematik olarak, gerekse müstakil bir eser olarak (Buhârî, *Sahîh*'inin *İ'tisâm* bölümünde yaptığı bir atıfla böyle bir eserinin varlığı izlenimini vermektedir) ilk kez işleyen yine Buhârî olmaktadır. (Çakan, "Kitap ve *Sünne*te Bağlılık", *M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 329).

açılardan yapılmış değerlendirmeleri çalışmamızı ilgilendiren yönleriyle dikkate almak, bir başka ifade ile konumuzu güncel araştırmalarda takip etmek bakımından, fikrî ağırlığı olan eserlere müracaat edilmiştir.

Son olarak şuna da işaret edelim ki araştırma konumuzu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren -isimleri bibliyografya listesinde yer alan- birçok bilimsel nitelikli makale, tebliğ ve sempozyum tartışmaları da değerlendirilmiştir. Mecelletu'l-Ezher gibi bazı dergiler de konumuz açısından özel olarak taranmıştır. Sahâbîlerle ilgili bilimsel çalışmalardan da bilhassa yararlanılmaya çalışılmıştır.

Birinci Bölüm

İ'TİSÂMI GEREKLİ KILAN ÂMİLLER ve SÜNNETE UYMAMANIN SONUÇLARI

İ'TİSÂMI GEREKLİ KILAN ÂMİLLER VE SÜNNETE UYMAMANIN SONUÇLARI

I. İ'TİSÂMI GEREKLİ KILAN ÂMİLLER

İslâmiyet'te meşrûiyetin olduğu gibi gerekliliğin de asıl kaynağı, Allah'ın Kitâb'ı ve Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetidir. Her alanda gerekli ve geçerli olan bu kâide, hiç şüphesiz tetkik konumuzun da esasını teşkil etmektedir. Bu sebeple "i'tisâm"ı öncelikle bir iman eylemi olarak emreden Kitab ve sünnet naslarını incelemeye almak istiyoruz.

A. KUR'ÂN-I KERÎM'İN İ'TİSÂMI EMRETMESİ

Kur'ân-ı Kerîm'de kelime olarak açıkça "sünnete i'tisâm" emri geçmemekle birlikte sünnete i'tisâmı emrettiği kolaylıkla anlaşılan birçok âyet bulunmaktadır. "Sünnete sarılma" emrini çıkarabileceğimiz bütün âyetleri sayma yerine, konuyu isbata yeterli gördüğümüz âyetleri vermekle yetineceğiz. Zira çalışmamızın diğer bölümlerinde verilen âyetler de doğrudan veya dolaylı olarak i'tisâm ile ilgilidir. Sünnete i'tisâmın gereğinin tesbitinde, öncelikle konuya genel mânâda ışık tutan âyetlerden başlamak istiyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm'de sünnete i'tisâmı, sünneti bir bütün olarak kapsayacak tarzda çok genel ve öz bir biçimde şu âyet ifâde eder: *"Resûl size ne verdiyse alın, sizi neden nehyettiyse ondan kaçının!"*[1] Sahâbîler, bu âyetin

---

1 Haşr, 59/7.

sünneti kapsadığı inancındadır. Meselâ, "Allah, yüzünün kıllarını alan ve dişlerini incelten, dövme yaptıran...kadınlara lânet etmiştir" hadîsini rivâyet eden Abdullah b. Mes'ûd'a (v. 32/652), Ümmü Ya'kûb adlı bir sahâbî hanım gelerek bu hadîsi sorduğunda İbn Mes'ûd, bahsi geçen hadîsin Allah'ın Kitabı'nda bulunduğunu söylemiş ve bu âyeti okumuştur.[2] İbn Mes'ûd'un talebesi Abdurrahman b. Yezîd en-Nehâî (v. 83/702), elbise giymiş olan bir ihramlı gördüğünde, bunu yasaklamış, o kimse "Üzerimden elbiseyi çıkarmamı emreden bir âyet getir" diye itiraz edince Abdurrahman b. Yezîd de bu âyeti okumuştur.[3] Sahâbîlerin âyetteki "âtâküm" kelimesini, "Hz. Peygamber'in sünnetiyle getirdiği" diye yorumladıkları anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde de bu anlayış devam etmiştir. Nitekim Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî (v. 346/957), "nehâküm" kelimesinden hareket ederek "âtâküm"ün "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrettiklerine sarılın" mânasına geldiğini söylemiştir.[4] Mevdûdî (v. 1399/1979) de âyetteki hükmün umûmî olduğu ve sadece fe'y taksimiyle alâkalı olmadığını, asıl maksadın, tüm ilişkilerde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) emirlerine teslimiyet olduğunu belirtmiş ve sebebini de şöyle izah etmiştir: "Resûl size ne verdiyse onu alın" denirken, cümlenin devamında "size neyi vermediyse" değil, "neyi yasakladıysa ondan kaçının" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bu hüküm sadece fey'e ait malların paylaşımını ihtiva etseydi o zaman "neyi vermediyse" denilirdi. Fakat aksine "neyi yasakladıysa" denilmesinden anlaşıldığına göre kastolunan Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) emir ve yasaklarına uyulmasıdır. Nitekim aynı şekilde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), *"Size emrettiğimi mümkün olduğunca uygulamaya çalışın, yasakladığımdan da kaçının"* buyurmuştur.[5]

Bu âyet hakkında İbn Cüreyc (v. 150/767), Hz. Peygamber'e itaatın gereği olarak onun emrettiklerini yerine getirmek, ona karşı gelmeme konusunda da nehyettiklerinden kaçınmak gerektiğini söylemiştir. Hasan Basri

---

2 Ahmed b. Hanbel I, 415, 416-417, 434, 443; VI, 257; Dârimî, İsti'zan 19; Buhârî, Libâs 82, 84, 85, 87; *Tefsîr* 59/4; Müslim, Libâs 120; İbn Mâce, Nikâh 52; Ebû Dâvûd, Tereccül 5; Nesâî, Ziyne 24, 26, 71, 72.

3 İbn Abdilber, *Câmi* II, 189.

4 Ebû Şâme, *Ef'âlu'r-Resûl*, s. 136.

5 Mevdûdî, Tefhimu'l-Kur'ân VI, 191.

(v. 110/728) ve es-Süddî (v. 127/744) de fey konusunda Hz. Peygamber'in verdiğini almak, vermediğini ise talep etmemek olarak değerlendirmişlerdir.[6] Ancak fey konusunda Hz. Peygamber'e uymak gerekirse hayat boyu süren diğer konularda sünnete uymak evleviyetle gerekir. Sehl b. Abdillah'a İslâm'ın esaslarının ne olduğu sorulunca, "Peygamber size ne verdi ise onu alın..." âyetini okuyarak cevap vermiş,[7] sünnetin getirdiklerine itibar etmedikçe İslâm'ın yaşanmış olmayacağını belirtmiştir.

Öte yandan Hz. Peygamber'e iman edilmesini ve ona uyulmasını emreden âyetler, Hz. Peygamber'in ve sünnetinin konumunu belirlemek bakımından i'tisâmın gereğini de ortaya koymaktadır. *"Allah'a ve ümmî peygamber olan Resûlü'ne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız"*[8] âyetinden anlaşıldığı üzere Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) iman ve ona uyma, Allah Teâlâ'nın istediği yola uymuş olmak için şarttır. Resûl'e iman, onun getirdiği vahye ve ortaya koyduğu sünnete i'tisâmı, i'tisâmsızlık da imansızlığı gerektirmektedir. *"Allah'a ve Peygamber'e inandık ve itaat ettik, diyorlar, ondan sonra da içlerinden bir grup yüz çeviriyor. Bunlar inanmış değillerdir"*[9] âyeti, bu durumu tartışmaya imkân bırakmayacak şekilde açıklamaktadır.

Hz. Peygamber'in müslümanlar için en güzel örnek olduğunu belirten "Andolsun ki Resûlullah'ta sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnek vardır"[10] âyeti, bağlanılması gereken sünnetin "üsve-i hasene" olduğunu belirtmekte, dolayısıyla i'tisâm teşvikinde bulunmaktadır. Zira "üsve", bütün fiillerinde ona uymayı ve değer vermeyi, bütün ahvâlini önemsemeyi içerir.[11] Ayrıca âyetler, her devre hitap ettiği için bütün müslümanları muhatap alır. O (sallallahu aleyhi ve sellem), her devirde örnek alınmalıdır. Vefatından sonra sünnetine sarılmak, onu (sallallahu aleyhi ve sellem) örnek almakla mümkün olur.

---

6 Bk. Kurtubî, *Câmi* IX, 6496.

7 Kâdı Iyâz, *Şifâ* II, 18.

8 A'râf, 7/158. Bu konuda pekçok âyet bulunmaktadır. Meselâ bk. Nisâ, 4/136; Teğâbün, 64/8.

9 Nûr, 24/47.

10 Ahzâb, 33/21.

11 Kurtubî, *Câmi* VII, 5237.

Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat edilmesi emri de sünnete i'tisâmı gerekli kılar. Bilindiği gibi Peygamberlere karşı yerine getirilmesi gereken vazifelerden ve onlara uyma şartlarından biri itaattır. Peygamberlerin tebliğlerine devam edebilmeleri için onlara itaat gereklidir. Nitekim *"Biz gönderdiğimiz her peygamberi ona Allah'ın izniyle itaat olunsun, diye göndeririz"*[12] âyeti Allah Teâlâ'nın, peygambere itaatı, peygamberliğin bir unsuru olarak belirlediğini göstermektedir.

Diğer taraftan *"Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur"*[13] âyeti, peygambere itaatın neden gerekli olduğunu, itaatın zorunluluğunu ortaya koyar. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat etmeyi farz kılan âyetler, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaatı, Allah'a itaat saymıştır.[14] *"Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır"*[15] ve *"Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin, işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin"*[16] âyetlerinde görüldüğü üzere Allah Teâlâ mü'minlere, kendisine ve Resûlü'ne itaat etmelerini emretmekte ve Resûlü'nden yüz çevirmelerini yasaklamaktadır.[17] Peygamber'e itaatı, gerekli kılan sebeplerden biri de *"Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin"*[18] âyetinde görüldüğü üzere, Allah Teâlâ'nın, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaati, kendisine karşı gelmemekle ilgilendirmiş olmasıdır.

"De ki Allah'a itaat edin. Peygamber'e de itaat edin. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz"[19] gibi âyetler ise Peygamber'e itaatın, doğru yola ulaştırdığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "Kitabullah'a

---

12 Nisâ, 4/64. Önceki peygamberler de kendilerine uyulması isteğinde bulunmuşlardır. Meselâ, Hz. Süleyman, Sebe' melikesine yazdığı mektupta "Bana baş kaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin" diye yazmıştır. (Neml, 27/31].

13 Nisâ, 4/80.

14 Kurtubî, *Câmi* I, 32.

15 Teğâbûn, 64/12.

16 Enfâl, 8/20.

17 Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* II, 298. Şevkânî, âyetteki zamirin Resûl'e râci olduğunu belirtmiş ve "Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" (Nisâ, 4/80) âyetinin bunu te'yid ettiğini söylemiştir. *a.g.e.*; a.y.

18 Şuarâ, 26/108. Bu âyet, sûrede defalarca tekrarlanmıştır. Sebebi Peygamber'e itaatı te'kittir. (Bk. Kurtubî, *Câmi* VII, 4835).

19 Nûr, 24/54.

temessük vecîbe olduğu gibi, Peygamber'in sünnetine temessük de bilhassa vecîbedir"[20] sonucunun çıkarılması gâyet tabiîdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan birçok âyette Peygamber'e itaat, Allah'a itaatla birlikte zikredilmektedir.[21] Buna göre Allah Teâlâ, itaatı sadece kendisine hasretmemiş, Resûlü'nü de beraber zikretmiştir. Sadece, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaatı emreden âyetlerin bulunduğu da bir gerçektir. *"Namazı kılın, zekâtı verin, Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz"*[22] âyeti gibi. Bu âyette dikkat çeken bir husus, farzlar sayıldıktan sonra Resûl'e itaattan bahsedilmesidir. Bu, farzların dışında da Resûl'e itaat edilmesi gerektiğinin açıkça emredilmesi demektir. Aynı zamanda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hükmedeceği sonucunu da gösterir.[23]

Peygamber'e itaatı sadece "Kur'ân konusunda Peygamber'e itaat gerekir" şeklinde anlamanın nassî bir delili bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'e itaat mecburiyeti, ona (sallallahu aleyhi ve sellem) itaatın, Allah'a itaat etme sayılmasındandır. Zira Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ifadesiyle sadece Allah'ın yolu olan sırât-ı müstakime götürmekte[24] ve yalnız Allah'tan kendisine vahyedilene uymaktadır.[25] Şâyet Resûl'e itaatten, sadece Allah'a itaat murad edilmiş olsaydı, "Allah'a ve Resûl'üne itaat" olarak ayrıca âyetler bulunmazdı. Ona itaat, Kur'ân'da bulunan hususlarda farzdır denilecek olursa bu, Resûl'e mahsus bir itaat sayılmaz. Allah ve Resûl'üne itaat, ayrı ayrı zikredildiğine göre, Hz. Peygamber'e mahsus bir "itaat" alanı vardır ve o (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'ân'da olmayan konularda hüküm veriyor demektir. "Allah Teâlâ, 'Peygamber'e itaat edin' sözüyle Peygamber'le gönderdiğim âyetlere itaat edin, ama Peygamber'in bunun dışındaki açıklamalarına ve yorumlarına

---

20 Elmalılı, *Hak Dini V*, 3534.

21 "Allah'a itaat edin, Peygamberi'ne de itaat edin." [Mâide, 5/92] âyeti açıkça itaatı emreden âyetlerden biridir. Peygamber'e itaat ile ilgili âyetlerden bir kısmı için bk. Âl-i İmrân, 3/31, 32, 132; Nisâ, 4/13, 14, 59, 64, 65, 115; Enfâl, 8/1, 13, 24, 27, 46; Tevbe, 9/63, 71, 120; Nûr, 24/48, 51, 52; Şuarâ, 26/108, 110, 126, 131, 144, 150, 163, 179; Ahzâb, 33/33, 36, 66, 71; Muhammed, 47/133; Feth, 48/17; Hucurât, 49/14; Mücâdele, 58/9, 13; Teğâbûn, 64/16.

22 Nûr, 24/56.

23 Bk. Abdülğanî Abdülhâlık, *Hücciyyetü's-sünne*, s. 244.

24 Şûrâ, 42/52.

25 En'âm, 6/50.

bakmayın demeyi murad etseydi, bunu açıkça söylerdi. Aksine mutlak bir ifadeyle 'Resûlullah'a itaat edin' buyuruyor. Öte yandan "Resûlullah'a itaat edin" buyruğunun anlamı, Allah Teâlâ'nın onunla gönderdiği âyetlere itaat edin demek olsaydı, o takdirde âyetlerin başındaki 'Allah'a itaat edin' sözü gereksiz bir tekrardan ibaret olurdu. Allah Teâlâ'nın emrettiği bu itaat, sadece Resûlü'nün getirdiği âyetleri kapsamamakta, âyetlerle birlikte sünnetine hatta şahsına itaati de kapsamaktadır."[26]

İslâm âlimleri, konuyla ilgili âyetlerden hareketle Peygamber'e itaatin, onun sünnetine sarılmak ve getirmiş olduğu emir ve yasaklara boyun eğmek olduğunu belirtmişler ve "Allah, gönderdiği her peygambere mutlaka itaat edilmesini farz kılmıştır. Sünnetlerde Peygamber'e itaat etmek, farzlarda Allah'a itaat etmek gibidir" demişlerdir.[27] "Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin" âyetlerinde Allah'a itaatın farzlarda; Resûl'e itaatın ise, sünnetlerde itaat edin demek olduğu belirtilmiştir.[28] Peygamber'e itaat, "sünnetine uymak"la mümkün olur. Âyette yer alan Resûl'e itaat emri, "Peygamber'in sünnetine ittibâ"yı âmirdir. Atâ b. Ebî Rebah (v. 114/732) "Resûl'e itaat etmek, Kitab ve Sünnet'e ittiba etmektir" demiştir.[29] Bu ifadeye göre, itaatın gerçekleşmesinde yani pratiğe yansımasında peygambere itaat, Allah'a itaatten önce gelmektedir. Çünkü vahye ulaşmak ancak peygambere itaat ile mümkündür. Kur'ân'a uymanın peygambere itaate dahil edilmesi de muhtemelen mecâzî mânâda ve Hz. Peygamber'in Kitab'ın tebliğcisi ve açıklayıcısı olması sebebiyledir.[30] Resûl'e itaat eden, sonuç itibariyle Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine ittiba eder.[31]

Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaatı zorunlu kılan en önemli sebep, Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaatı emretmesidir. Buna göre Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emirlerini kabul etmek aynı zamanda Allah Teâlâ'nın bir farzını tasdîk etmektir.[32] Peygamberlere itaatın farz

---

26 Bk. Kandemir, *İki Cihan Güneşi*, s. 245.

27 Kâdı Iyâz, *Şifâ* II, 17.

28 Kurtubî, *Câmi* II, 1445; *V*, 3042; IX, 6473; Kâdı Iyâz, *Şifâ* II, 18.

29 Dârimî, Mukaddime 24; İbn Abdilber, *Câmi* II, 29; Şevkâni, *Fethu'l-kadîr* II, 285.

30 Ağırman, *Sünnette İtaat*, s. 165 (basılmamış doktora tezi).

31 Elmalılı, *Hak Dini V*, 3533.

32 Şâfiî, *Risâle*, s. 16.

kılınması, insanların yaratılışından kaynaklanmaktadır. "Bir ümmetin doğru yolda olması, ancak Allah Teâlâ'ya itaat ve kulluk etmeleriyle mümkündür. Onlar, hak ve hakikat bilgisini Allah'tan doğrudan alabilecek kabiliyette değillerdir. Bu durumda onların iyi hal sahibi olmaları, ancak bir peygambere tâbi olma yoluyla gerçekleşebilecektir. İşte bunu ilm-i ezelîsiyle bilen Allah Teâlâ, Hazîre-i kuds'te (mukaddes makamında) peygambere itaatın vacipliğine hükmetmiş ve orada durum bu şekilde kararlaştırılmıştır."[33]

Allah, Kitab'a ittibaı emrettiği gibi Resûl'e itaatı ve ittibaı mücmel ve mutlak olarak bildirmiş, birşeyle kayıtlamamıştır.[34] "Size birşey emrettiğim zaman gücünüz yettiğince yerine getirin"[35] hadîsinde de görüldüğü gibi Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) mutlak bir tâbi olma söz konusudur. Bir delille kayıtlanmadığı müddetçe bu böyledir.[36]

Elmalılı, Resûl'e itaatı şöyle izah etmiştir: "Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat, doğrudan doğruya Allah'a itaattır. Çünkü şahsiyet ve enaniyet-i Muhammediye haysiyetiyle değil, risâlet-i Muhammediye haysiyetiyle sâniyen ve binniyâbe bir itaattir. 'Fettebiûni' demek 'etîullahe ve etîurrasul' demektir. Hristiyanlar'ın İsâ'da tevehhüm ettikleri gibi hâşâ vahdaniyet-i ilâhiyye, şahsiyet-i Muhammedi'yede fâni olmuş değil, bilakis şahsiyet ve hakikat-ı Muhammediye vahdaniyyet-i İlâhiyede fâni olmuştur. Aynı zamanda bir resûlü tanımak, onun kendisini değil, onu göndereni tanımaktır."[37]

"Allah'a itaat" emriyle, bütün müslümanlar görevli olduğu gibi bizzat Hz. Peygamber de görevlidir. Kendisine itaat edilmesi emredilen Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah'a itaat ediyordu. Peygamber, Allah'a itaat ettiğinden, netice itibariyle Peygamber'e itaat, Allah'a itaat sayılır. Bedir savaşına çıkmak istemeyen müslümanlarla ilgili âyette,[38] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hicret konusunda Allah'a itaat ettiği gibi siz de Resûlullah'a itaat

---

33 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 318.

34 İbn Abdilber, *Câmi* II, 190.

35 Ahmed b. Hanbel II, 247, 258, 313-314, 355, 448, 457, 467, 482, 495, 508; Buhârî, *İ'tisâm* 2; Müslim, Hac 412; Fedâil 130; İbn Mâce, Mukaddime 1; Nesâî, *Menâsik* 1.

36 İbnü'l-Vezîr, el-Avâsım II, 368.

37 *Hak Dini* II, 1077-1078.

38 Enfâl, 8/5.

edin emri bulunmaktadır.[39] Allah'tan vahiy alan Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise insanlara itaat etmeyecektir. Aksi halde sıkıntıya düşüleceği yine Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiştir.[40]

Öte yandan Peygamber'e itaat, mü'minlerin özelliklerinden biri olarak belirtilmiştir. *".. mü'minler...iyiliği emreder, kötülüğü nehyeder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, Allah'a ve Peygamber'e itaat ederler."*[41] Buna göre Hz. Peygamber'e iman, ona itaatı gerektirmekte, iman ile itaat ilişkisi kurulmaktadır. Nitekim *"(Bazı insanlar) 'Allah'a ve Peygamber'e inandık ve itaat ettik' diyorlar, ondan sonra da içlerinden bir grup yüz çeviriyor. Bunlar inanmış değillerdir"*[42] âyetinde görüldüğü üzere iman kuru bir laftan ibaret değildir. İmanı isbat edecek delillerden birisi de ihtilâf halinde Allah ve Resûlü'nün hükmüne davet edildiği zaman icâbet ve itaat etmektir.[43] Hatta bu durumda Allah'a ve Resûl'üne müracaat etmek, meseleyi Allah ve Resûl'üne döndürmek gerekmektedir.

Resûl'e itaat, ganimetten ehl-i beytle ilgili konulara kadar varmaktadır. "Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir. O halde siz (gerçek) mü'minler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlü'ne itaat edin.[44] "Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Ey ehl-i beyt, Allah sizden, sadece şek ve şüpheyi (kötü huyları) gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."[45] Bu âyete göre âilevi meselelerde dahi Peygamber'e itaat, Allah'a itaat sayılmıştır.

Herşeyin ötesinde Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem), sırf Allah'ın Resûlü, elçisi, İlâhî hidâyetin mübelliği olduğundan ötürü ve mahza Allah için itaat ve ittiba eylemek gerekir. Allah'ın Resûlü'ne itaattan çekinenler, Allah'a taatten kaçınan kâfirlerdir.[46]

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a ve Peygamber'e itaat yanında emîrlere

---

39 Kurtubî, *Câmi* IV, 2804.
40 Hucurât, 49/7.
41 Tevbe, 9/71.
42 Nûr, 24/47.
43 Elmalılı, *Hak Dini V*, 3531.
44 Enfâl, 8/1.
45 Ahzâb, 33/33.
46 Elmalılı, *Hak Dini* II, 1077.

itaat emri de vardır. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün; bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir."[47] Allah ve Peygamber'in dışında başkalarına niçin itaat edilmemesi gerektiğine şöyle bir izah getirilmiştir: "Allah'a ve Resûlü'ne itaat ayrı ayrı 'itaat ediniz' diye emredilmişken buyruk sahiplerine itaat emri, Peygamber'e itaate atfedilmiştir. Bundan, Peygamber'in müstakil emretme ve itaat edilme yetkisi olduğu, buyruk sahiplerinin böyle bir yetkileri olmadığı, onların, verecekleri emirlerde Kur'ân ve sünnet ahkâmına uymak zorunda oldukları mânâsı çıkmaktadır."[48] Zira ulü'l-emr, sadece Kur'ân'la değil, sünnetle hükmetmek zorunda ve ihtiyacındadır. Kararları bunlara uyduğu müddetçe emîre itaat edilir. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah'a vekâleten hükmettiği için Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat Allah'a, sonradan gelen reisler de Peygamber'e vekâleten hükmettikleri için onlara itaat Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat olur. Zîra vekile itaat onun müvekkili olan kimseye itaat demektir.[49] İbnü'l-Kayyim (v. 751/1350) da şöyle der: "Allah Teâlâ, kendisine ve Resûl'üne itaatı emretmiştir. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) emrinin, Allah'ın Kitab'ında var olup olmadığını Kur'ân'a götürmeden müstakil olarak Resûlü'ne itaat etmenin vucûbiyetini bildirmek için "itaat edin" fiilini Resûlü için tekrar etmiştir. Resûl bir şey emrettiğinde mutlak olarak ona itaat etmek vâciptir. Resûlün emrettiği Kur'ân'da olsun veya olmasın fark etmez. Zira Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Dikkat ediniz, bana Kur'ân ve onun bir misli verildi"[50] buyurmuştur. Fakat Allah Teâlâ ulü'l-emre itaatı müstakil olarak emretmemiş ve bu sebepten (etîû) fiilini tekrarlamamıştır. Bu kelimeyi hazfetmiştir.[51] Bu sebeple ulü'l-emre itaatı Resûl'üne (Kur'ân ve sünnet) götürmenin imanın şartı olduğunda ittifak edilmiştir.[52] Emîre itaat da

---

47 Nisâ, 4/59.

48 Aydınlı, *Sünen-i Dârimî* (tercüme ve tahkîk) I, 293-294.

49 Sindî, Hâşiye VII, 154-155 (Nesâî'nin *Sünen*'i ile birlikte).

50 Ahmed b. Hanbel IV, 131; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5.

51 İ'lâmu'l-muvakkiîn I, 48.

52 Bk. Albânî, *Hadîs*, s. 34.

Kur'ân ve sünnete uyulduğu ölçüde olur. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bu konuda ölçüyü koymuş ve "İtaat, ma'rufta olur" buyurmuştur.[53]

Peygamber'e itaat, mükâfat ve ceza ile alâkalandırılmıştır. Mirasla ilgili hükümlerden sonra "Bunlar, Allah'ın (beyân ettiği) sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse Allah onu, içinde ırmaklar akan cennetlere sokar..."[54] âyetinde itaat, mükâfatlandırılmıştır. Peygamber'e itaatın Allah'ın koyduğu bu sınırların kapsamına girdiğine dikkat etmek gereklidir. İtaatsizliğin de cezası vardır. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın"[55] âyetinde görüldüğü üzere itaatsizlik amellerin boşa gitmesine sebep olmaktadır. Zira Peygamber'e uymadan makbul bir amel ortaya koymak mümkün değildir. O'na uymadan yapılan amel, boşuna yapılmıştır. Sünnete uymanın gereği, asıl buradan kaynaklanmaktadır.

Hz. Peygamber'e ittibâı emreden âyetler de sünnete uymayı gerektirir. "Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlü'ne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve ona ittiba edin ki doğru yolu bulasınız"[56] âyetinde Peygamber'e ittiba, Peygamber'e imanın devamı ve gereği sayılmıştır. "De ki: Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın"[57] âyetinde ise Allah'ı sevmenin ve O'nun tarafından sevilmenin

---

53 Buhârî, Meğâzi 59 ; *Tefsîr* 4/11; *Ahkâm* 4. Hz. Peygamber, bu sözü şu olay üzerine söylemiştir: O (sallallahu aleyhi ve sellem), bir seriyyeye Abdullah b. Huzâfe'yi komutan tayin etmiş ve ona itaat etmelerini emretmiş. Bu kumandan, bir meseleden dolayı maiyetindekilere öfkelenince "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sizlere bana itaat etmenizi emretmedi mi? Öyle ise odun toplayın, ateşe girin" demiş. Askerlerden bir kısmı ateşe girmeyi düşünmüş, bir kısmı da onlara engel olmaya çalışıp "Biz ateşten kaçıp Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sığındık" demişler. Onlar böyle konuşurken ateş sönmüş, komutan sakinleşmiş. Bu olay, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) nakledilince o, "Eğer ateşe girselerdi, kıyâmet gününe kadar ateşten çıkamazlardı. İtaat, ma'rufta olur" buyurmuştur. İbn Abbas, "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin ve Resûlü'ne ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Eğer birşey hakkında çekişirseniz onu Allah'a ve Resûlü'ne döndürün, eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız. Bu hem hayırlı ve netice itibarıyla daha güzeldir." [Nisâ, 4/59] âyetininin de bu olay üzerine nâzil olduğunu belirtmiştir.(Bk. Buhârî, *Tefsîr* 4/11).

54 Nisâ, 4/13. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaatın uhrevî mükafatıyla ilgili örnekler için bk. Âl-i İmrân, 3/132; Nûr, 24/56; Fetih, 48/17.

55 Muhammed, 47/33.

56 A'raf, 7/158.

57 Âl-i İmrân, 3/31.

şartı, Peygamber'e ittiba olarak gösterilmiştir. Sevgi konusunda ittibaın şart koşulması, diğer konularda Peygamber'e ittibaı, tabiî olarak gerekli kılar. Peygamber'e ittiba edenlerin kurtuluşa ermesi[58] de ittibaı zorunlu kılar.

Allah Teâlânın, Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) tâbi olmayı kullarına farz kılması, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinin Allah Teâlâ tarafından kabul edildiğini gösterir. Sünnete tâbi olan da sırf Kitâb'da bulunan kat'i emir sebebiyle tâbi olmuştur. Buna göre Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ittibâ, Allah'a itaat demektir. Çünkü Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti Allah'ın Kitabı'na tâbidir. Onun sünneti Allah'ın kitabına muhalif olamaz. Resûl'e (sallallahu aleyhi ve sellem) tâbi olmak emrolunduğu için[59] Kitab'ta bulunmayıp sünnetle kat'i olan hükümlere de itaat etmek zorunluluğu vardır.

Bazı âyetlerde her ne kadar "Resûl'e ittiba", lafzan geçmiyorsa da ona ittiba olarak değerlendirilebilecek ifadeler bulunmaktadır. *"Ey iman edenler, Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya yol arayın"* [60] âyetindeki "Allah'a ulaşma"nın Allah'a ve Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) iman ve Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) ittiba ile mümkün olacağı belirtilmiştir.[61] Nas olmayan konuda nebîlerin şeriatına ittibâ vâciptir.[62] Ayrıca bu arada ittiba, kalp ve zihnin ittiba edilenle meşgul olmasıyla tamamlanır,[63] gerçeğini de işâret etmek yerinde olur.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in hükmüne kayıtsız-şartsız kabul ve teslimiyet ile zerre kadar şüphe duymadan, kalpten inanıp râzı olmak gerektiğini emrederken de hiç şüphesiz sünnete i'tisâmı emretmiş olmaktadır: *"Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur"*[64] ve *"Hayır, Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda, seni hakem*

58 A'raf, 7/157.
59 Şâfiî, *Risâle*, s. 56, 71, 98.
60 Mâide, 5/35.
61 Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* I, 143.
62 Bk. Kurtubî, *Câmi* IV, 2471.
63 Kurtubî, *Câmi* IV, 2496. İktida ve ittibâ'nın mânâlarının birbirine yakınlığı hakkındaki izâh için bk. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* IV, 552.
64 Ahzâb, 33/36.

tayin edip verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan kabul edip teslim olmadıkları sürece iman etmiş olmazlar"[65] âyetlerinde sünnete i'tisâmın gereği açıkça vurgulanmaktadır. Zira bilinen bir gerçektir ki Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında verdiği birçok hüküm bulunmaktadır.

"Allah ve Resûlü'ne inanıyorsanız, anlaşmazlığa düştüğünüz konuları, Allah'a ve Resûlü'ne arzediniz"[66] âyeti de sünnete müracaat emrini tekid eder. Nitekim âyetteki "ile'r-resûl" sözünün, sünnetle amel etmeye ve sünnete tâbi olmaya delil olduğu belirtilmiştir.[67] Meymûn b. Mihrân (v. 118/736), "Allah'a arz edin" kısmının Allah'ın Kitab'ına, "Resûlü'ne arz edin" kısmının ise o (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatta iken kendisine, vefat ettikten sonra da sünnetine arz edin demek olduğunu söylemiştir.[68] Allah Teâlâ, mü'minden beklenen tavrın, sünnete uymaktan ibaret olduğunu da şu âyetle belirlemiştir. *"Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne davet edildiklerinde, mü'minlerin sözü ancak 'İşittik ve itaat ettik' demeleridir."*[69]

Hz. Peygamber'in yoluna -ki onun yolu sünnettir- uymayı emreden ve onun dışına çıkmayı yasaklayan âyet ise bir başka sünnete i'tisâm delilidir. *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti."*[70] Mücâhid (v. 104/722), âyette geçen "dosdoğru yol"un (sırât-ı müstakim) sünnet olduğunu belirtmiştir.[71] Allah Teâlâ'nın emir ve tavsiye ettiği ahkâm, aslında doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in tuttuğu yoldur. Peygamber'in tuttuğu yol ise, hiç şüphesiz Allah yoludur. Allah yolunu bulmak isteyenler, Peygamber'e ittiba edip diğer yolları takip etmekten kaçınmalıdır.[72] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da bu âyeti açıklama mâhiyetinde, kum üzerine bir çizgi çizmiş, onun sağına ve soluna da birtakım çizgiler daha çizmiş ve sonra zikri geçen âyeti okumuştur.[73] Mâlik

---

65 Nisâ, 4/65.
66 Nisâ, 4/59.
67 Bk. Kurtubî, *Câmi* III,1832.
68 İbn Abdilber, *Câmi* II, 190; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 20.
69 Nûr, 24/51.
70 En'âm, 6/153.
71 Kurtubî, *Câmi* IV, 2574.
72 Elmalılı, *Hak Dini* III, 2098.
73 Bk. Ahmed b. Hanbel I, 435, 465; Dârimî, Mukaddime 23; İbn Mâce, Mukaddime 1;

b. Enes'e (v. 179/795) sünnetin ne olduğu sorulduğunda, "sünnet, sünnetten başka adı olmayan şeydir" deyip aynı âyeti okumuş[74] ve Hz. Peygamber'in çağırdığı yolu, sünnet olarak yorumlamıştır. İbn Hıbbân, bu âyet ve hadîsten "sırât-ı müstakîmden ibaret olan yola (sünnete) bağlanma yerine birtakım yollar aramayı terketmenin vâcib olduğu" sonucunu çıkarmıştır.[75] *"Şüphesiz sen doğru bir yolu göstermektesin"*[76] âyeti ise, Hz. Peygamber'in yolunun hidâyet yolu ve kendisinin de hidâyet rehberi olduğunun açık delilidir.

Allah'ı sevme alâmetinin Hz. Peygamber'e ittibâ olduğunu belirten *"De ki Allah'ı seviyorsanız, bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın"*[77] âyeti, sünnete sarılma emrini açıkça vermektedir. Bu âyeti, "Allah'tan getirip tebliğ ettiklerinde Hz. Peygamber'e uymayı emrediyor" diye tahsîs etmek mümkün değildir. Çünkü bu, muhassıs yokken yapılan bir tahsis olmaktadır. Âyet, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün sünnetlerine ittiba edilmesi gerektiği konusunda apaçık bir delildir.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) çağrısına uyma gereğini bildirmek de i'tisâmı emretmek demektir. *"Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman Allah ve Resûlü'ne uyun"*[78] âyetindeki "Peygamber'in çağrısı"nda bir sınırlama olmaması, onun her emir ve yasağına uyulması lâzım geldiğini gösterir. Dâvetine icâbet gereği vardır. Hz. Peygamber'in çağrısı, sünneti kapsamaktadır. *"(Ey mü'minler), Peygamber'i kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. İçinizden birini siper ederek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple onun emrine aykırı davrananlar başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isâbet etmesinden sakınsınlar"*[79] âyeti ise, Hz. Peygamber, bir emir veya nehiy için sizi çağırdığında, isterseniz icâbet ettiğiniz isterseniz etmediğiniz herhangi birinizin çağrısı gibi saymayın" şeklinde tefsîr edilmiştir.[80]

Hâkim, *Müstedrek* II, 318.

74 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 44.

75 Bk. *Sahîh* I, 168.

76 Şûrâ, 42/52.

77 Âl-i İmrân, 3/31

78 el-Enfâl, 8/24.

79 Nûr, 24/63.

80 Bk. Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 191.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'e isyan etmek ve koyduğu sınırları aşmak ve uymamak yasaklanmıştır. Bu yasaklar, Hz. Peygamber'e bağlanma gereğini doğurur. *"Kim Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar"*[81] ve yukarıda zikrettiğimiz *"Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar"* [82] ve *"... Peygamber'e karşı gelenler, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah, onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır"* [83] âyetleri, konuyla ilgili âyetlerden birkaçıdır. Son âyette, Hz. Peygamber'e karşı gelmenin Allah'a karşı gelme sayıldığı açıkça görülmektedir. Buradan "sünnete i'tisâm etmemek, Kitab'a i'tisâm etmemektir" sonucunu çıkarmak mümkündür. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) âsi olmak ve haddini tecavüz etmek ise zelil bir azaba vesile olup neticede cehenneme girmeye sebeptir. Muhâkeme olmak üzere Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ve sünnetine davet olunduklarında bu emre icâbet etmeyerek yüz çevirmenin, zâhiren müslüman görünerek küfürlerini gizleyen münâfıkların sıfatlarından olduğu belirtilmiştir.[84]

Sünnetin kaynağının vahiy olduğuna delâlet eden âyet önemli bir i'tisâm delilidir. *"O, arzusuna göre konuşmaz"*[85] âyetinin sünneti de ihtiva ettiği şeklinde yorumlanmıştır.[86] Hatta bu âyetten hareket ederek Hz. Peygamber'in olaylar karşısında ictihad etmediği dahi belirtilmiştir.[87] "Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: 'Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem, benim için olacak şey değildir. Ben bana vahyolunandan başkasına uymam"[88] âyetindeki "Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam" ifâdesi de "sünnet"in vahiy eseri olduğunu göstermektedir.

---

81 Nisâ, 4/14.
82 Nûr, 24/63.
83 Muhammed, 47/32.
84 Albâni, *Hadîs*, s. 35.
85 Necm, 53/3.
86 Bk. Kurtubî, *Câmi* IX, 6255; Elmalılı, *Hak Dini* VII, 4572; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* VI, 13-14.
87 Bk. Kurtubî, *Câmi* IX, 6255.
88 Yûnus, 10/15.

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı açıklama görevi, onun Kur'ân dışındaki söz ve uygulamalarına da i'tisâmı gerektirir. "Kur'ân dışında, Hz. Peygamber'e vahiy veya ilham ile bilgi gelmesini inkâr etmeye imkân görülmemektedir. Kur'ân'ın açıklaması ona verildiğine göre bu açıklama herhalde Kur'ân'dan ayrı birşey olmalıdır."[89] Ayrıca beyân yetkisi açıklama şekillerinin tamamını kapsar. *"İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik"*[90] âyeti, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) açıklamalarının, Kur'ân kaynaklı olduğunu gösterir. *"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik"*[91] âyetinde ise açıklama ya da yorumun sözlü kısmının iyice anlaşılabilmesi için her peygamberin, kendi milletinin diliyle konuştuğu belirtilmekte, Peygamber'in Kur'ân'ı tebliğden başka açıklama görevi olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in teşri' yetkisi, sünnete i'tisâmı gerektirir. "O ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder. Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar",[92] "Allah ve Resûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendilerine din edinmeyen kimselerle küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[93] âyetleri, Hz. Peygamber'in bu yetki ve görevini ortaya koyar. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bal yemeyi kendisine haram kılınca Allah Teâlâ'nın, onu "Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?"[94] buyurarak ikaz etmesi, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) fiillerinin kendisiyle sınırlı kalmadığı ümmeti için de bağlayıcı olduğunu gösterir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) hitap edilerek gelen âyetler, onun (sallallahu aleyhi ve sellem) davranışlarının ümmet için bağlayıcı olduğunun delilidir. Gelen emirler, onun (sallallahu aleyhi ve sellem) şahsında bütün ümmeti ilgilendirmektedir. Böyle olmasaydı, hitap sadece Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yapılmaz, genelleştirilirdi. Meselâ,

---

89 Atay, *"Kur'ân'ın Anlaşılması"*, *E. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 26.
90 Nahl, 16/44.
91 İbrâhim, 14/4.
92 A'râf, 7/157.
93 Tevbe, 9/29.
94 Tahrîm, 66/1.

Talâk Sûresi'nin 1. âyetinde "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın…" buyurulmuştur.

Hz. Peygamber'in tebliğ görevi de i'tisâmı gerektirir. Sünnet, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Rabbi'nden aldığı risâleti tebliğden ibarettir. Allah ona bu risâleti tebliğ etmesini emrederek şöyle buyurmuştur: *"Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun."*[95] Sünnet de Risâlet-i Muhammediyye'nin tebliğine dâhil olduğuna göre ona uymak şeriate uymaktır.[96]

Kur'ân-ı Kerîm'de Kitab'ın yanında ayrıca "hikmet" de zikredilmiştir. Meselâ, "Allah sana Kitab'ı ve Hikmet'i indirdi"[97] ve "(Ey Peygamber'in hanımları) Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve Hikmet'i hatırlayın."[98] Bu "hikmet" kelimeleri sünnet olarak tefsir edilmiştir.[99] Bu âyetlerde Kur'ân zikredilmiş, hikmet de hemen onun arkasından getirilmiş, ona tâbi kılınmıştır.

Bu örneklerin dışında Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ifadeler sünnetle irtibatlandırılmıştır. Meselâ, "Allah'a ancak güzel sözler ulaşır. Onları da ancak amel-i sâlih ulaştırır"[100] âyetindeki "amel-i sâlih", "sünnete uygun olan amel" olarak yorumlanmıştır.[101] Buradan hareketle "sahîh amel sünnete uygun davranıştır",[102] ya da "müslümanca yaşamanın sıhhat şartı sünnettir" demek mümkündür.[103] Bundan başka olarak "Allah ve Resûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak birşey bulamayanlara günah yoktur"[104] âyetindeki "Resûlullah'ın nasihatı", onun (sallallahu aleyhi ve sellem) getirdiklerini tasdik, sünnetine sarılmak, sünneti yaymak ve sünnete teşvik ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) (yoluna, sünnetine) çağırmak olduğu belirtilmiştir.[105]

---

95 Mâide, 5/67.
96 Ebû Zehra, *İslâm Hukuku*, s. 94.
97 Nisâ, 4/113.
98 Ahzâb, 33/34. Kitab'ın yanında hikmetin de zikdedildiği âyetler için bk. Bakara, 2/129, 151, 231; Âl-i İmrân, 3/164; Cum'a, 62/2.
99 Şâfiî, *Risâle*, s. 45.
100 Fâtır, 35/10.
101 Kâdı Iyâz, *Şifâ* II, 35.
102 Albânî, *Hadîs*, s. 38.
103 Çakan, "Sünnete Uygun Yaşamazsanız?", *Altınoluk Dergisi*, s. 10.
104 Tevbe, 9/91.
105 Abdülğanî Abdülhâlık, *Hücciyyetü's-sünne*, s. 293.

Bütün bu âyetlerden ve yorumlardan anlaşılacağı gibi "i'tisâm bi's-sünne" (sünnete bağlılık), herşeyden önce Kur'ân-ı Kerîm'in müekked emridir. Kur'ân, sünnete uymayı herhangi bir ayırım yapmadan bir bütün olarak tavsiye eder. Hz. Peygamber'e iman edilmesi emri ve onun (sallallahu aleyhi ve sellem) iman şartları içinde yer alması, onsuz (sallallahu aleyhi ve sellem) imanın tamamlanmaması, sahîh olmaması, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) konumunu belirler ve ona uymayı gerekli kılar. Sünnete i'tisâmı gerektiren Kur'ân, Hz. Peygamber'i mutlak olarak müslümanlara örnek göstermiştir. Çünkü İslâm, insan hayatının bütün kısım ve yönlerini birlikte değerlendirir. Hz. Peygamber'in üstlenmiş olduğu görevler tabiî olarak onun bir sünnetinin bulunmasını gerekli kılar. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) teşri' yetkisi vardır. Ayrıca sünnetinin vahye dayanması veya vahyin onayından geçmiş olması sünnetin kaynağının vahiy olduğunun belirtisidir. Kur'ân'ın, ona karşı gelmeyi ve emrine uymamayı yasaklaması da sünnetin kaynağını gösterir ve onun (sallallahu aleyhi ve sellem) emri olan sünnete itaati farz kılar.

Bütün bu âyetler, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) değerini gösterdiği gibi sünnetinin de değerini gösterir. Kur'ân'ın emirlerine ve yasaklarına uyma konusunda gösterilen titizlik sünnete uymak konusunda da gösterilmelidir. Allah Teâlâ, Kur'ân'a uymayı nasıl farz kılmış ise Peygamber'inin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine de uymayı farz kılmıştır.

B. SÜNNETİN SÜNNETE İ'TİSÂMI ÖNGÖRMESİ

Hidâyet rehberi ve tek örnek olarak gönderilmiş olan Hz. Peygamber'in, Allah'ın yoluna çağırıcı niteliğiyle kendisine uyulmasını istemesi pek tabiîdir. Aksi halde kendi konumu ve göreviyle ters düşer. Aynı zamanda bir düşünce veya bir yaşam biçimi, kendi kendisini tavsiye etmiyorsa herşeyden önce kendisiyle çelişki halindedir. Bu durum kişinin yaptığından emin olmadığı anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm, sünneti tavsiye ederken sünnetin kendi kendisini tavsiye etmemesi, öncelikle Kur'ân'a aykırı düşmek demektir. Kur'ân, tavsiye ettikten sonra sünnetin kendisini tavsiyesi, Kur'ân'dan aldığı gücü ifade ve te'yiddir. Ayrıca "Her kim dinimize uygun

olmayan bir amel işlerse, o kabul edilmez"[106] hadîsi, i'tisâmın, naslara dayandığı özelliğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple sünnetin sünneti tavsiye eden verilerini, ayrı bir başlık altında tetkik etmeyi gerekli görüyoruz. Hz. Peygamber'in i'tisâmla ilgili beyânlarını, doğrudan, açık tavsiyeleri ve dolaylı teşvikleri diye iki grupta incelemek mümkündür.

1. Sünnette Doğrudan İ'tisâm Tavsiyeleri

Hz. Peygamber, vedâ hutbesinde "sünnete sarılma"yı, ümmetine vasiyeti olarak açıkça ilân etmiştir. "Size, sarıldığınız takdirde ebediyen sapıtmayacağınız (bir)şey bırakıyorum. Allah'ın Kitab'ı ve Nebî'sinin sünneti. Bunlar, havzda bana ulaşıncaya kadar ayrılmayacaklardır."[107] Hz. Peygamber, bu vasiyet ve tavsiyesi ile Kur'ân yanında sünnete sarılmayı da teşvik etmiş ve ona uyulmasını istemiştir. Teşri' yetkisini hatırlattığı

---

[106] Ahmed b. Hanbel VI, 146; Buhârî, Buyu' 60; Sulh 5; *İ'tisâm* 20; Müslim, *Akdiye* 17, 18; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; İbn Mâce, Mukaddime 2.

[107] Muvatta, *Kader* 3; Dârekutnî, *Sünen* IV, 245; İbn Abdilber, *Câmi* II, 24, 110, 180; Temhîd XIV, 331; Hâkim, *Müstedrek* I, 93; Beyhakî, *Sünen* X, 114; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 12.
Muvatta'da senedsiz olarak "belağanî" sîgasıyla rivâyet edilen hadîs hakkında Muvatta şârihi Zürkânî şöyle demiştir: "Mâlik'in 'belağanî, belağahu' ifâdesiyle rivâyet ettiği hadîsler sahîhtir. İbn Uyeyne de bu kanaattedir." (*Şerhu Muvatta* IV, 246) Bununla birlikte hadîs senedli olarak rivâyet edilmiştir, Dârekutnî hadîsi *Sünen*'inde senedli olarak Ebû Hüreyre'den, merfu' olarak rivâyet etmiş, hadîs hakkında bir değerlendirme yapmamıştır. Bilindiği gibi *Sünen*'de Dârekutnî'nin "sahîh" olduğunu belirttiği rivâyetler bulunmaktadır. (Bk. II, 283). İbn Abdilber, hadîsi *Câmi u Beyâni'l-ilm ve Temhîd*'inde, senedli ve merfu' olarak rivâyet etmiştir. Temhîd'de, hadîs Ebû Hüreyre ve Amr b. Avf'tan Resûlullah'a ulaşan senedlerle rivayet edilmiş ve İbn Abdilber "Bu hadîs, mahfûz, ma'rûf ve meşhur bir hadîstir. İlim ehlince neredeyse senedden müstağni kılacak kadar şöhreti vardır" demiştir. (Bk. *Temhîd* XIV, 331). Hâkim, *Müstedrek*'te hadîsi İbn Abbas'tan ve Ebû Hüreyre'den iki ayrı senedle ve merfu' olarak rivâyet etmiştir. Aynı şekilde Beyhâki de *Sünen*'inde iki ayrı senedle hadîsi rivâyet etmiştir.
Albânî, "Sekaleyn hadîsi, bu hadîsin şâhid'idir" demiş, Muvatta'daki rivâyeti taz'îf edenler olduğunu söylemiştir. (Bk. *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* IV, 361). Hadîs, Tebrîzî'nin Mişkat'ında da geçmektedir. Dipnotta, muhakkik Albâni, hadîsin mu'dal olduğunu ancak Hâkim'deki rivâyette hadîsin şâhidinin bulunduğunu belirtmektedir. (Bk. I, 66, hadis no 186). Metin Zirek, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak hazırladığı yüksek *lisans* tezinde "sekaleyn hadîsi"ni tez konusu olarak tetkik etmiştir.
Şia'nın bu hadîse bakışını Vüşnevî, "Biz 'Allah'ın Kitab'ı ve benim sünnetim' gibi Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine sarılmayı emreden nasların var olduğunu inkâr etmiyoruz ve bu hadîslerin sekaleyn hadîsinden ayrı hadîsler olduğunu söylüyoruz" sözleriyle ifade etmiştir. ("Sekaleyn Hadîsi", *Ehl-i Beyt Mesajı Dergisi*, s. 67).

hadîste[108] i'tisâmın gereğini, sünnetin gücüyle ve konumuyla te'yid etmiştir. Hz. Peygamber yine vasiyet niteliğinde kendisinden sonra sünnetine i'tisâmı tavsiye etmiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem),"Ben sizi, gecesi gündüzü gibi apaydınlık olan bir din üzerinde bıraktım. Benden sonra ancak helâk olanlar, o dinden sapar. Sizden kim yaşarsa birçok ihtilâfa şahit olacaktır. Onun için bilip tanıdığınız sünnetime ve hidâyete erdirilmiş olan hulefâ-i râşidinin sünnetlerine yapışınız. Bunlara sımsıkı sarılınız" buyurmuştur.[109] "Kim sünnetimi ihyâ ederse beni seviyor demektir. Kim beni severse, cennette benimle beraberdir"[110] hadîsinde ise Hz. Peygamber, hem sünneti yaşatma emri vermiş hem de sünnetine sarılmayı kendisiyle ilgilendirmiştir. "Kim benim fıtratımı (yaratılıştan sahip olduğum özellikleri) severse, sünnetimi yol edinsin"[111] hadîsi de aynı doğrultudadır.

Hayatın her safhasında her türlü ruh halinde sünneti gözetmek gerektiğini "Her kul için coşkulu bir dönem vardır. Her coşkunun da bir gevşemesi vardır. (Bu gevşeme dönemi) ya sünnete ya bid'ata doğru olur. Kimin gevşeme dönemi, sünnetten yana olursa o, hidâyete ermiş, kimin gevşeme dönemi bunun dışında olursa o, helâk olmuştur"[112] hadîsinde

---

108 Bâci, *Münteka* VII, 203.

109 Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 16; Hâkim, *Müstedrek* I, 96.

110 Tirmizî, İlim 16. Tirmizî, hadîsin "hasen-garib" olduğunu belirtmiştir. Hadîsin tarîki; "Müslim b. Hâtim el-Ensârî - Muhammed b. Abdullah el-Ensârî - babası (Abdullah el-Müsenna) – Ali b. Zeyd-Saîd b. el-Müseyyeb - Enes" şeklindedir. Sadece İbn Hacer'in Tehzîb'ini esas alarak yaptığımız araştırmada râvilerin sika olduğu belirtilmiştir. Yine Tehzîb'de hadîsin râvilerinden Muhammed b. Abdullah (bk. V, 177), Abdullah b. Müsenna (bk. III, 249), Ali b. Zeyd (bk. IV, 203) hakkında "zayıf" şeklinde cerh lafızları da geçmektedir.
Tirmizî'de aynı bâbta yer alan bir hadîste Hz. Peygamber, terkedilen bir sünneti ihyâ eden kimsenin o sünnetle amel edenlerin sevabı kadar sevap alacağını belirtmiştir. Tirmizî, bu hadîsin "hasen" olduğunu belirtmiştir.
*Sünne*ti ihyâ ile ilgili bir başka hadîste: "Ümmetimin fesâdı döneminde sünnetime sarılana yüz şehîd sevabı vardır" buyurulmuştur. (Taberânî, *el-Mucemu'l-evsât* V, 315; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 172. Heysemî, râvi Muhammed b. Sâlih el-Adevî'nin tercemesini bulamadığını onun dışındaki bütün râvilerin sika olduğunu söylemiştir).

111 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 169.

112 Ahmed b. Hanbel II, 158, 165, 188, 210; V, 409; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 28 (Kitâbu's-sünne'yi tahkîk eden Albânî, hadîsin isnâdının sahîh olduğunu tesbit etmiştir. Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha*'da Ahmed b. Hanbel II, 165'de yer alan hadîsin isnadının hasen olduğunu belirtmiştir. [Bk. VI (ikinci kısım) 837, 838].

ifâde edilmiş ve ameller sünnete göre değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber, "Kim, benim sünnetimi benimseyip yaşarsa bendendir"[113] hadîsinde sünnetine uygun yaşayanı kendisinden sayarken, sünnetinden uzaklaşanın kendisinden ve ümmetinden olmadığını "Kim, sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"[114] hadîsiyle ilân etmiştir.

"Size birşeyi yasaklarsam ondan derhal uzaklaşın. Bir şey emredersem gücünüz yettiği kadar onu yerine getirin"[115] hadîsi de her konuda sünnete i'tisâm gereğini öngörmektedir. Hz. Peygamber, nehiylerini ve emirlerini mutlak olarak zikretmiş, hiçbir konuyla kayıtlamamıştır.[116] Buna göre onu (sallallahu aleyhi ve sellem) olduğu gibi kabul etmek i'tisâm'dır. Hz. Peygamber, bu konuda gâyet titiz davranmış, emirlerine uyulmadığı zaman konuyu hutbede ele almış ve ashâbını sünnete uyma konusunda uyarmıştır.[117] Meselâ, Hudeybiye'de hiçbir şey söylemeden ihramdan çıkmak suretiyle ihramdan çıkmayanları[118] kendisine uyma konusunda âdeta zorlamıştır. Sabah namazı kazaya kaldığı için tedirgin olan sahâbîlere *"Dikkat edin!*

Hadîsin"Her amelin bir coşkusu, her coşkunun da bir gevşemesi vardır. Kimin asıl coşkusu sünnetimden yana olursa, o mutlaka kurtulmuştur. Kimin de istek, arzu ve rağbeti sünnet dışına yönelik olursa o, helâk olmuştur" (İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 172) şeklinde rivâyeti vardır. Ayrıca hadîsin farklı bir rivâyeti için bk. Tirmizî, Kıyâme 21.

Bu hadîslerin senedinde sahâbî râviler ve tekrarlar hâriç on yedi râvi bulunmaktadır. Tehzîb'i esas alarak yaptığımız kısa bir incelemede hepsinin ortak özelliğinin "sika" olduğunu tesbit ettik. Bununla birlikte cerh edilenler de olmuştur. Tirmizî'deki rivâyette yer alan Yûsuf b. Süleyman hakkında "mechûl" (bk. VI, 262), Hâtim b. İsmail hakkında "leyse bi'l-kavi" (bk. I, 401); Ahmed b. Hanbel'in râvilerinden Muhammed b. İshâk hakkında "leyse bi'l-hucce" (bk. V, 28), Ebu'z-Zübeyr hakkında "yüktebu hadîsuhu ve lâ yuhtecu bih" (bk. V, 281) gibi cerh lafızları kullanılmıştır. Ancak bu ifâdeler, tüm rivâyetlere göz önüne alındığında hadîsin sıhhatine halel getirmeyecek ifâdelerdir.

113 Abdurrezzâk , *Musannef* VI, 169.

114 Ahmed b. Hanbel II, 158; III, 241, 259, 285; V, 409; Dârimî, Nikâh 3; Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 31 (Muhakkık Albânî, hadîsin isnâdının sahîh olduğunu tesbit etmiştir).

115 Ahmed b. Hanbel II, 466-467, 495, 503, 508, 517; Buhârî, *İ'tisâm* 2; Müslim, İlim 2.

116 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 189-190.

117 Bk. Ahmed b. Hanbel VI, 45, 181; Buhârî, Edeb 72; *İ'tisâm* 5; Müslim, Fedâil 127, 128.

118 Muvatta, Hac 184; Ahmed b. Hanbel I, 216, 353; II, 16, 34, 79, 119, 138, 141, 151; IV, 70, 165; V, 381; IV, 331; VI, 402, 403; Dârimî, *Menâsik* 64; Buhârî, Hac 127; Buhârî, Şurût 15; Müslim, Hac 316-318, 320, 321; İbn Mâce, *Menâsik* 71; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 78.

Sizin için bende bir örnek yok mu?"[119] buyurarak kendisini örnek almaları gerektiğini açıkça belirtmiştir. Bu ikazlar sünnete sarılmayı gerekli kılmaktadır. Hz. Peygamber, bu davranışlarıyla dinin ancak kendisini örnek almalarıyla öğrenilebileceğini belirtmiş olmaktadır. Meselâ, bayram günü yapılacak şeylerin kendisine uyulmakla öğrenileceğini, *"Bugün yapacağımız ilk şey namazdır. Her kim böyle yaparsa muhakkak bizim sünnetimize uygun iş yapmış olur"*[120] sözleriyle belirtmiştir. Hz. Peygamber, kendisini sadece ibadetlerde örnek ve ölçü olarak göstermemiştir. İzar boyu hakkında bir sahâbîye *"Bende senin için örnek yok mu?"* buyurmuş,[121] günlük yaşantıda da sünnete i'tisâm teşvikinde bulunmuştur.

Ümmetin fırkalara ayrıldığı zamanlarda *"kendisinin ve ashâbının yoluna uyanlar"*'ın kurtulan grup olacağını belirten Hz. Peygamber,[122] her devirde ve her durumda olduğu gibi -özellikle zor zamanlarda- sünnnete i'tisâmın kurtarıcı niteliğine dikkat çekmiş olmaktadır.

Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) iktida da sünnete i'tisâmı gerekli kılar. *"Bana iktida eden bendendir"*[123] hadîsinde Hz. Peygamber, açıkça kendisine uyulmasını emretmektedir. *"Size iki şey bıraktım, onlara sarıldığınız zaman asla sapıtmazsınız, Allah'ın kitabı ve Nebisi'nin* (sallallahu aleyhi ve sellem) *sünneti"*[124] hadîsinde de Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'ân ile sünnete teşvik ettiği ve onlara iktidaı emrettiği belirtilmiştir.[125] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetlerine iktida; sünneti kabul

---

119 Müslim, *Mesâcid* 311. Hz. Peygamber'in kendisini örnek gösterdiği başka olaylar da olmuştur. Osman b. Maz'ûn'un devamlı gece namaz kılıp gündüz oruç tuttuğunu öğrenince ona "Yâ Osman, bize ruhbanlık emredilmedi. Benim üsve-i hasene olmam senin için geçerli değil mi? Vallahi, ben Allah'tan en çok korkanınızım ve Allah'ın hadlerini en iyi muhafaza edenim" buyurmuş, (bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 167-168; Ahmed b. Hanbel VI, 226; Dârimî, Nikâh 3; Ebû Dâvûd, Tatavvu 27; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 169-170) kendisinin örnek alınmasını istemiş, duyduğu endişeleri bırakıp kendi yoluna bağlanmasını istemiştir.

120 Ahmed b. Hanbel IV, 281-282, 303; Buhârî, İydeyn 3, 8, 10, 17, 23; Edâhi 1, 11; Müslim, Edâhi 7.

121 Ahmed b. Hanbel IV, 364.

122 Bk. Tirmizî, *İmân* 18.

123 Ahmed b. Hanbel V, 409.

124 Muvatta, *Kader* 3; İbn Abdilber, *Câmi* II, 24; 180; Hâkim, *Müstedrek* I, 93; Beyhakî, *Sünen* X, 114; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 12.

125 Bâci, Münteka VII, 203.

etmek ve delâlet ettiği şeyle amel etmek,[126] fiilinde, terkinde takririnde, sözünde Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) uymaktır.[127] Zira iktida, işinde başkasına uygun olmayı aramak, yaptığı işte başkasına uymaktır.[128] Ayrıca O (sallallahu aleyhi ve sellem), sünnete sarılan kimsenin cennete gireceğini belirterek sünnete uymanın uhrevi yönünü ve mükâfatını da bildirmiştir.[129]

2. Sünnette Dolaylı İ'tisâm Teşvikleri

Hz. Peygamber'in "sünnet" kelimesini açıkça zikretmemekle beraber "sünnete sarılma"yı tavsiye ve teşvik ettiği hadîsleri vardır. O (sallallahu aleyhi ve sellem), *"Sözlerin en güzeli Allah'ın kelâmı, yolların en doğrusu, en güzeli ise Muhammed'in yoludur"*[130] buyurarak sünnetten daha doğru ve üstün yol olmadığını belirtmek sûretiyle ona i'tisâmı teşvik etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği gibi Hz. Peygamber, kendisine imanın önemini hatta âhirete uzanan yönünü belirtmiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisine kabir ahvalinin vahyolunduğunu, mü'minlere Muhammed hakkında soru sorulacağını "O Muhammed'dir, bize beyyineler getirdi. Biz de onun davetine icâbet edip iman ettik" diye cevap verenlere, meleklerin "Sen rahat uyu, senin iyi bir mü'min olduğunu anladık" diyeceklerini haber vermiştir.[131] Hz. Peygamber, kendisine duyulan sevginin de imanla ilgisi olduğunu belirtmiştir. *"Allah'a andolsun ki hiç biriniz beni babasından ve evlâdından"*[132] ve *"bütün insanlardan daha çok sevmedikçe (gerçek manada) iman etmiş olamaz"*[133] hadîsleri bunu açıkça ortaya koyar. Buhârî

---

126 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 176.
127 Buhârî, *İ'tisâm* 4.
128 Kurtubî, *Câmi* IV, 2471.
129 Bk. Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* I, 183; XI, 571-572; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağir* II, 591. Suyûtî, hadîsi Dârekutnî'nin el-Fevâidu'l-efrâd'ından nakletmiş ve hadîsin "zayıf" olduğunu belirtmiştir.
130 Ahmed b. Hanbel I, 281; III, 310-311, 319, 337-338, 371; V, 103, 108; Buhârî, *Tefsîr* 34/2; 111/2; Müslim, Cum'a 43; İbn Mâce, Mukaddime 7; Nesâî, İydeyn 22; İbn Hıbban, *Sahîh* I, 171.
131 Muvatta, Küsûf 4; Ahmed b. Hanbel VI, 345, 354; Buhârî, İlim 24; Vudu' 37; Cum'a 29; Küsûf 10; *İ'tisâm* 2; Müslim, Küsûf 8, 11; Nesâî, Cenâiz 115.
132 Ahmed b. Hanbel, III, 177, 207, 275, 278; IV, 336; Buhârî, *İmân* 8; Müslim, *İmân* 69-70; İbn Mâce, Mukaddime 9.
133 Buhârî, *İmân* 8.

(v. 256/870) de bu hadîsten hareketle Peygamber'i sevmeyi imanın şubelerinden biri olarak kabul etmiş ve bu hadîsin bulunduğu konuya "Resûlü sevmek imandandır"[134] başlığını koymuştur.

Sünnetin kaynağının vahiy olduğuna işaret eden hadîsler, sünnete i'tisâmı teşvik eder. Hz. Peygamber'in *"Dikkat edin! Bana Kitab ve onun misli verildi. Dikkat edin! Bana Kur'ân ve onun misli verildi* [135] hadîsi sünnetin önemine ve konumuna kaynak göstererek dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in bir davada *"Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim"* buyurduktan sonra Kur'ân'da olmayan bir hüküm vermiş olması,[136] sünnete uymanın Kitab'a uymak demek olduğu mesajını vermektedir. Hatta bu olay sünnete uyma konusunda güçlü bir teşvik anlamındadır. Ömer b. Abdülaziz (v. 101/719) de "Sünnete sarılmak, Allah'ın Kitabı'nı tasdîk ve ona tam itaat sayılır"[137] sözünü bu gibi naslardan hareketle söylemiş olmalıdır.

Hz. Peygamber'in teşri' yetkisinin olduğunu belirtmesi konuya ait önemli delillerdendir. O, ileride sünneti inkâr edenlerin çıkacağını belirttikten sonra *"Dikkat edin! Allah'ın Resûlü'nün haram kıldığı, Allah'ın haram kıldığı gibidir"* buyurmuştur.[138]

Hz. Peygamber, Kur'ân ile sünnetin birbirinden ayrılmayacağını belirtmiştir.[139] Bununla beraber, o (sallallahu aleyhi ve sellem), Kur'ân dışında da vahiy aldığını, teşri' yetkisini kabul etmeyip sünneti inkâr edenler olacağını, sünnete karşı çıkacak grupların türeyeceğini, hadîsleri önemsemeyen, her meseleyi Kur'ân'da aramak gibi bir temâyül gösterecek bozuk zihniyetlerin belireceğini haber vererek ümmetini ikaz eder ve böyle kimseleri, şu sözle-

---

134 Bk. Buhârî, *İmân* 8.

135 Ahmed b. Hanbel IV, 131; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 173. Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* VI (ikinci kısım), 871-872. Albânî, hadîsin hasen ve sahîh isnadlarla rivâyet edildiğini tesbit etmiş, mütâbi ve şâhidlerini de vermiştir.

136 Muvatta, Hudûd 6; Ahmed b. Hanbel IV, 115, 116; Buhârî, Sulh 5; Şurût 9; Eymân 3; Hudûd 30, 34, 38, 46; *Ahkâm* 39; *İ'tisâm* 2; Müslim, Hudûd 25; İbn Mâce, Hudûd 7; Ebû Dâvûd, Hudûd 24; Nesâî, *Kudât* 22.

137 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 65.

138 Ahmed b. Hanbel IV, 132; İbn Mâce, Mukaddime 2; Tirmizî, İlim 10.

139 Bk. Dârekutnî, *Sünen* IV, 245; Hâkim, *Müstedrek* I, 93; Beyhakî, *Sünen* X, 114; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 12.

riyle tehdit eder.[140] "Benim emrettiğim veya nehyettiğim bir konu kendisine iletildiğinde sakın sizden birinizi, koltuğuna yaslanmış biri olarak 'biz onu bunu bilmeyiz. Allah'ın Kitabı'nda ne bulursak ona uyarız, o kadar" derken bulmayayım."[141] Hz. Peygamber böylece sünnetin, dinin iki kaynağından biri olduğunu inkâr edenleri, suç üstü yakalayıp teşhir etmiştir.[142] O (sallallahu aleyhi ve sellem), sünnet inkârı ve sünnetsiz İslâm arayışlarının olacağını haber vererek ümmetini uyarmış, İslâm dininde Kur'ân'la yetinmeye onay vermemiştir. Hz. Peygamber'in bu kimseleri kınaması, bu iddiada bulunanların Kur'ân'a sarılmakta da samimi olmadıklarını gösterir. Konunun önemi, hadîsin başka rivâyetlerine yer vermeyi gerekli kılmaktadır. Bu hadîsi Hz. Peygamber, Hayber'de iken söylemiştir. İrbâz b. Sâriye, olayı şöyle anlatmaktadır: " Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) ile Hayber'e indik. Yanında da ashâbından (o gün) onunla beraber olanlar vardı. Hayber'in reisi, inatçı ve kurnaz bir kimseydi. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) dönerek "'Ey Muhammed! Sizin için eşeklerimizi kesmeniz, meyvelerimizi yemeniz ve kadınlarımıza saldırmanız (helâl midir?)' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kızdı ve Abdurrahman b. Avf'a atına binip şunu duyurmasını istedi: 'Cennet, mü'minden başkasına helâl değildir. Namaz için toplanın.' Ashâb, toplandı. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), onlara namaz kıldırdıktan sonra ayağa kalkıp şöyle buyurdu: *'Sizden biriniz koltuğuna yaslanarak Allah'ın şu Kur'ân'da haram kıldıklarından başka şeyleri haram kılmadığını mı zannediyor. Dikkat edin! Vallahi ben öğüt verdim, emrettim ve yasakladım. Bunlar (emirler ve yasaklar), Kur'ân'dakiler kadardır, hatta ondan fazladır. Allah, (cizyelerini) verdikleri müddetçe size ehl-i kitabın evlerine izinsiz girmeyi, kadınlarına yaklaşmanızı, meyvelerini yemenizi (yani kanlarını, kadınlarını, mallarını)*[143] *yasakladı.'"*[144]

---

[140] Bk. Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar*, s. 56.

[141] Dârimî, Mukaddime 49; İbn Mâce, Mukaddime 2; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 10.

[142] Çakan, *Hadîslerle Gerçekler* -2-, s. 138

[143] Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* VIII, 303.

[144] Ebû Dâvûd, Harac 31.
Erîke hadîsini, Hadîsi Yeniden Düşünmek adlı çalışmasında (bu çalışma, Fıkhî Hadîsler ve Değerlendirilmesindeki Esaslar adlı doktora tezidir) inceleyen M. Emin Özafşar, hadîsin Hayber günü söylendiğinin sadece Ebû Dâvûd'da bulunduğunu belirtmiştir. (Bk. s.170). Hâlbuki hadîs, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de yer almaktadır. Araştırmacı, Ahmed b. Hanbel'deki (IV, 127) hadîsin Irbaz b. Sâriye'den gelen rivâyetinden bahsetmiş ve "...haberde de bu yasağın

Konuyla ilgili başka bir rivâyet ise şöyledir:"Sizden (ümmetimden)

Hayber günü gerçekleştiği zikredilmiş, fakat 'erîke' kısmına hiç temas edilmemiştir" demektedir (s. 170). "Erîke" kısmının hadîste bulunması için Hayber günü yasaklanan şeylerin de rivâyette bulunmasını ölçü alırsak bu rivâyetin dört sayfa ilerisinde Mikdâm b. Ma'dîkerib'den gelen hadîste hem "erîke" kısmı hem de yasaklar bulunmaktadır. (Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 131. Ayrıca bk. *a.g.e.* IV, 132). Özafşar, ayrıca "erîke" hadîsinin Ebû Dâvûd, Harâc 31 (hadîs no 3050)'deki râvilerden Eş'as b. Şu'be'nin "zayıf" olduğunu [İbn Cevzî, Zuafâ I, 125'den naklen (çalışmada kaynak İbn Cevzî, Zuafâ 17125 olarak verilmiştir] belirtir. Ancak zayıf râvileri içeren kitaplara bakmadan önce ilk anda bakılacak tabakât kitaplarından Tehzîb'de mezkûr râvinin "sika" olarak da nitelendirildiği, ayrıca hadîsi *Sünen*'ine alan Ebû Dâvûd'un Eş'as b. Şu'be için "sika" dediği belirtilmiştir. (Bk. İbn Hacer, *Tehzîb* I, 224).
Araştırmacı, tezinde hadîsin râvilerinden Ebû Râfi' ve Mikdâm b. Ma'dîkerib'in Hayber gazvesinde hazır bulunma ihtimalinin zor olduğunu belirtir (bk. s.166-167) ve sahâbî mürseli olabileceği ihtimalinden hiç bahsetmez, ancak bu hadîsle ilgili yaptığı tetkikin sonunda "... sahâbî mürseli olsa dahi birtakım soruları beraberinde taşıdığını gösterir..." der. (Bk. s.171). Sahâbe mürselini makbul saymamak zorlamadır. Haklı olmanın tek yolu "sahâbî mürseli"nin delil olmadığını ispatlamaktır. Mikdâm b. Ma'dîkerib, Hayber'de bulunan Hâlid b. Velîd'den Hz. Peygamber'in Hâlid'i "Namaz toplayıcıdır. (Namaz kılmak için toplanın). Cennete ancak müslüman olanlar girecektir" diye nidâ ettirdiğini nakleder. (Bk. Hâkim, *Müstedrek* III, 297). Mikdâm, Hayber'de olan olayları ve Hz. Peygamber'in orada buyurduklarını Hâlid b. Velîd'den nakletmiştir. Özafşar, bu rivâyeti nakletmemekle birlikte Hâlid'in Hayber'den sonra müslüman olduğuna dair bilgileri aktarır ve Hâlid b. Velid'in Hayber gazvesi ile ilgili rivâyetlerinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini İbn Hamza'dan naklen verir (s. 171). Ancak Hâkim, Hâlid'den Hayber'le ilgili olarak naklettiği rivâyeti vermeden önce onun Hayber hâdisesinden önce müslüman olduğuna dair haberi de nakleder (bk. *Müstedrek* III, 297) ve böylece Hâlid b. Velîd'in müslüman olma tarihi ile ilgili müşkili giderir. Buna göre, bu rivayet sahabe mürseli de değildir. Ayrıca "erîke hadîsi"nin Ebû Dâvûd, Harac 31'de yer alan rivâyetiyle ilgili olarak Özafşar, bu hâdisenin Hayber Gazvesi sırasında söylendiğini belirtir. (*A.g.e.* s. 170) Hâlbuki "erîke hadîsi", Hayber'de söylenmiş ancak Hayber savaşı sırasında değil, Hayber Fethi'nden sonra ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) onları, gelirlerinin yarısı karşılığında anlaşma yaparak yerlerinde tuttuğu sırada olduğu açıktır. (Sehârenfûrî, *Bezlu'l-mechûd* XIII, 398). Çünkü savaşta olduklarını ihsas ettiren hiçbir belirti yoktur. Hz. Peygamber'in ashâbtan bazı kimselerle Hayber'e geldiği belirtilmekte, savaştı denmemekte ve ordudan da söz edilmemektedir. İrbaz'ın "Hayber'in kurnaz başkanı" ifadesinden anlaşıldığına göre, Yahûdi başkan yenilginin intikamını müslümanların savaş kurallarına uymadığını iddia ederek almak istemektedir. Sehârenfûrî'nin ifadesine göre o, fetih sırasında müslümanların eşekleri kesmelerine, meyveleri yemekle de Hayber'in yarısının müslümanlara verilme kararını hatırlatıyordu. (*Bezlu'l-mechûd* XIII, 398) Yukarıda zikrettiğimiz, Hz. Peygamber'in Hâlid b. Velîd'e ilân ettirdiği sözlerin aynısını; Ebû Dâvûd, Harac 31'deki rivâyette Hz. Peygamber, Abdurrahman b. Avf'a ilân ettirmiştir. Metinden, Hayber'in fethi'nden sonra buyrulduğu anlaşılan hadîse göre -Hâlid'in Hayber'den sonra müslüman olduğu rivâyetlerini göz önüne alırsak- müslüman olan Hâlid, o gün Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında bulunan sahâbeden biriydi ya da Hâlid, bu hadîsi Abdurrahman b. Avf'tan nakletmiştir.

birinin (koltuğuna, dirseğine) dayanmış olarak beni yalanlaması umulur mu? Benden bir hadîs rivâyet edilir de 'Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)

M. Emin Özafşar, netice olarak "...bu haberin içeriğinin h. II. asırda revaç bulan, Kur'ân Hadîs karşılaştırmaları yapan ve bazılarında hadîs-sünnetin Kur'ân'a önceliği bulunduğunu dile getiren bazılarında da hadîs-sünnetin Kur'ân'a arzedilmesi gerektiğini ifade eden birtakım polemik türü rivâyetler kategorisine dâhil bulunması da dikkat çekici bir keyfiyet olarak karşımıza çıkmaktadır" der. (Bk. s.171).

Bu hadîsi, sahâbe mürselinden bahsetmeksizin uydurma kabul etsek ilk anda şöyle bir soru akla gelir: "Hadîsi uyduranlar, niçin Hayber'de bulunmayanlara bu sözleri söyletmişlerdir de Hayber'de bulunan pekçok sahâbîden birine söyletmemişlerdir. Böyle önemli bir konuda kalpazanlık yapabilecek olanlar, bunu da düşünecek kadar zeki olmalıdırlar. Bize göre burada, rivâyette tam bir dürüstlük söz konusudur ve bu hadîs en azından bir sahâbî mürselidir. Özafşar'ın hadîsi red için ileri sürdüğü deliller, iddiasını ispat edecek güçte olmadığı gibi M. Hayri Kırbaşoğlu'nun "Şâfiî'den günümüze gelinceye kadar pekçok İslâm âliminin delil olarak kullandığı bu hadîsin sıhhati konusunda en küçük bir kuşku duyulmamış olması câlib-i dikkattir. Pekçok muhaddisin de eserine almakta tereddüt etmediği bu rivâyet nedense ciddi bir tetkikten geçirilmemiş, A. M. Şâkir de bu hadîsin çeşitli rivâyetleri üzerine yaptığı incelemede, isnâd açısından bu hadîsin ne kadar problemli olduğunu görememiştir. Bu hadîsin bırakınız metin açısından, isnâd açısından dahi kabul edilemez olduğunu ortaya koymak ise bu rivâyetler üzerinden geçen on küsür asırdan sonra değerli meslektaşım Dr. M. Emin Özafşar'a nasip olmuştur. O, Fıkhî Hadîsler ve Değerlendirilmesindeki Esaslar adlı doktora tezinde, bu hadîsi kapsamlı bir tedkike tâbi tutmuş ve sahîh olamayacağını başarıyla ortaya koymuş bulunmaktadır" (İmâm Şâfiî'nin 'Risâle'sinin Hadîs İlmine Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, s. 91) tarzındaki övgüsünü de asla haklı kılacak durumda değildir. Bunlar, ilmîliği tartışılabilecek indî ve yanlı değerlendirmeler olarak gözükmektedir. M. Hayri Kırbaşoğlu'nun "Pekçok muhaddisin de eserine almakta tereddüt etmediği bu rivâyet nedense ciddi bir tetkikten geçirilmemiş" sözleri ise, muhaddislerin bir hadîsi eserine alırken kullandıkları metodların ciddi bir tetkik olduğunu inkârdan başka anlama gelmeyecek bir ifâdedir.

Çağdaş araştırmacı Fazlurrahman'ın da "Erîke" hadîsiyle ilgili görüşleri vardır. Fazlurrahman, "Erîke" hadîsini uydurma kabul etmiştir. "O, genel bir prensip ortaya koyduktan sonra buna uymadığı gerekçesi ile hadîs hareketini desteklemek üzere uydurulmuş olarak kabul eder. Bu prensibe göre, doğrudan ya da dolaylı olarak, gelecekten haber veren bir hadîsin, târîhî bakımdan sahîh bir şekilde Hz. Peygamber' den gelmiş olması kabul edilemez ve dolayısıyla sonraki tarihin ilgili dönemine gönderilmesi gereklidir, " der. [Hatiboğlu, *Modernistlerin Sünnet Anlayışı*, s. 369 (basılmamış doktora tezi)] Fazlurrahman hadîs hareketini desteklemek için bu hadîsin uydurulduğunu iddia etmektedir.

"Erîke hadîsi" adı verilen bu hadîsin yukarıda geçen -*Musannef* ve İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'i hâriç- rivâyetlerdeki râvilerini, İbn Hacer'in Tehzîb'ini esas alarak tek tek inceledik. Râviler, ta'dil edilmişlerdir. İçlerinde -ağır ve hadîsin sıhhatine halel getirecek bir ibare olmamakla birlikte- hakkında cerh ifadeleri geçen râviler de vardır. Bunların sayısı da altıdır. Ebû Dâvûd, Harac 31'deki hadîsin senedinde yer alan Eş'as b. Şu'be'ye "zayıf" denmiştir. (Bk. I, 224). Ancak daha önce zikrettiğimiz gibi Ebû Dâvûd râvisinin sika olduğunu belirtmiştir. (Bk. a.g.e; a.y.) Ebû Dâvûd, *Sünne* 5'de yer alan Abdülvehhâb b. Necdet "zayıf" (bk. I, 588);

bunu söylememiştir' der."[145] Buna göre Hz. Peygamber, hadîs inkârının kendisini yalanlamak sayıldığını belirtir. Başka bir rivâyette ise inkârcıları şöyle anlatır: "Benden bir hadîs rivâyet edildiğinde 'Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu söylemedi. Bunu bize garanti edecek kim var?' der."[146] Bu ifâde, sünnet inkârcılarının kendilerinden başka kimseye güvenmediklerini gösterir. Hz. Peygamber, sünnet inkârcısına hadîs ulaştığında koltuğuna gerine gerine oturmuş olduğu halde hadîsi zikreden kişiye "Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitab'ı vardır! Bu Kitab'da neyi helâl bulursak onu helâl kabul eder ve neyi haram bulursak onu haram kılarız" diyeceğini haber verdikten sonra "Oysa Allah'ın Peygamberi'nin haram kıldığı şey, Allah tarafından haram kılınan şey gibidir"[147] buyurarak meselenin önemine ve sünnetin kaynağına dikkat çeker. Aynı şekilde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Bu Allah'ın Kitab'ı, onda bulunan helâli helâl sayarız, onda bulunan haramı haram sayarız" diyeceklerini belirttikten sonra "Dikkat edin, kime bir sözüm ulaşır onu yalanlarsa Allah'ı, Resûl'ün kendisini, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sözünü de yalanlamış olur" buyurmuştur.[148] İnkârcı bu sözlerle, Allah'ın Peygamber'ine verdiği yetkiyi inkâr etmekte, dinde Peygamber'in kendi kendine hareket ettiğini ve onun sözlerine güvenilemeyeceğini belirtmiş olmaktadır. Sünnet inkârcıları, hadîste bulunanlarla Kur'ân'da bulunanların tıpatıp aynı olduğunu düşünerek Hz. Peygamber'in emri veya nehyi kendisine ulaştığında "Allah'ın Kitab'ı yanımızda, bu onda yok" derler."[149] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), sünnet inkarcılarını haber verdikten sonra teşri' yetkisini belirten emirler vermiş olması gâyet mânidardır. "Dikkat edin! Bana Kur'ân ve onunla birlikte benzeri verildi. Dikkat edin! Koltuğuna kurulmuş karnı tok bir adamın şöyle demesi ya-

---

Abdurrahman b. Ebî Avf "mechûlu'l-hâl" olarak (bk. III, 405) cerhedilmişlerdir. İbn Mâce, Mukaddime 2'de yer alan konuyla ilgili iki hadîsten birinin senedinde bulunan Zeyd b. Eslem'in tedlîs yaptığı belirtilmiştir. (Bk. II, 231). Dârîmî, Mukaddime 49'da yer alan Esed b. Mûsâ hakkında "Zayıf, lâ yuhtecu bih" ifâdeleri kullanılmıştır. (Bk. I, 166). Ahmed b. Hanbel VI, 8'de yer alan (Abdullah) İbn Lehîa'nın taz'if edildiği belirtilmiştir. (Bk. III, 241).

145 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 453.

146 Abdurrezzâk, *a.g.e.* X, 453.

147 Tirmizî, İlim 10.

148 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, VII, 313; İbn Abdilber, *Câmi* II, 189.

149 Ahmed b. Hanbel VI, 8; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 174.

kındır. 'Siz bu Kur'ân'a sarılın (yeter), onda bulduğunuz helâli helâl sayın, haramı haram sayın.' Resûlullah'ın haram kılması, Allah'ın haram kılması gibidir. Dikkat edin! Size ehlî eşek ve bütün yırtıcı hayvanların eti ve sahibinin istememesi hariç anlaşmalı (zımmi) kimselerin yitiği helâl değildir. Kim bir kavme misafir olarak giderse, onların gelen kişiyi misafir etmeleri gerekir, etmezlerse misafirin kalacağı kadar onlardan alması gerekir. Misafir etmeleri halinde verilen kadar alması gerekir."[150] Şâtıbî (v. 790/1388), konuyla ilgili olarak "Sünnet, Kitab'ı tefsîr eder. Kim sünneti bilmeden Kur'ân'ı alırsa, sünnette sürçtüğü gibi Kur'ân'da da sürçer" demiş, önceki milletlerin bundan dolayı dalâlete uğradığını belirtmiştir.[151] Beğavî (v. 516/1122), "Bu hadîs, hadîsin Kitab'a arzına ihtiyaç olmadığına delildir. Sünnetin, kendi başına huccet olduğu sâbit olmuştur. 'Bana Kitab ve benzeri verildi' hadîsi de bunu gösterir" demiştir. Hadîste geçen koltuk (el-erîke) ifâdesi ile Hz. Peygamber'in, ilim yapmayıp köşklere (lükse) düşkün olan refah içinde olanları murad ettiği belirtilmiştir. Bu kimseler, ilimle meşgul olmayan zenginlik içinde yaşayan kimselerdir.[152]

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendi söz ve fiillerini dinde kaynak göstermesi, hiç şüphesiz bir i'tisâm tavsiyesidir. Birgün kendisine vahiy geldikten sonra *"Benden alın (öğrenin)"* buyurmuş ve recmle ilgili hükümler koymuştur.[153] *"Namazı benden gördüğünüz gibi kılın"*[154] ve *"Hac uygulamalarını (menâsikini) benden alın"*[155] hadîsleri ibadetlerde sünnete uymaktan başka çare olmadığını göstermektedir. *"Din işlerinize dâir birşey söylersem onu alıp uygulayın"*[156] hadîsi de tüm dînî konularda sünneti esas almayı gerektirir. Muâz b. Cebel'in (v. 18/639) Yemen'e giderken sünnetin, hükümlerinde kaynak olacağını söylemesi ve Hz. Peygamber'in onu memnuniyetle tasdîki[157] de sünnete i'tisâm gereğinin delillerindendir.

---

150 Ahmed b. Hanbel IV, 131, 132; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5.
151 Bk. *İ'tisâm* I, 59.
152 Bk. *Şerhu's-sünne* I, 201.
153 Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 329.
154 Ahmed b. Hanbel V, 53; Dârimî, Salât 42; Buhârî, Ezan 18; Edeb 27.
155 Ahmed b. Hanbel III, 366.
156 Müslim, Fedâil 139, 140.
157 Bk. Ahmed b. Hanbel V, 230, 236, 242; Dârimî, Mukaddime 20; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11; Tirmizî, *Ahkâm* 3.

"Emanet, gökyüzünden insanların kalplerinin derinliğine indi. Kur'ân indi. Kur'ân'ı okudular ve sünnetten öğrendiler"[158] hadîsinde ise Hz. Peygamber, İslâmî değerlerin Kur'ân'dan ve sünnetten öğrenilebileceğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in; kabak, testi, ziftlenmiş ve ağaçtan oyulmuş kaplarda içecek hazırlanmasını yasak ettikten sonra *"Resûl size ne verdiyse alın, neden yasak ettiyse ondan sakının"*[159] âyetini okuması[160] da kendisinin emir ve nehiy yetkisini göstermesi yanında sünnetin izlenmesi gereğini ortaya koyar.

Hz. Peygamber, getirdiği hidâyet ve ilmi kabul eden ve etmeyenlerin durumunu, toprak çeşitlerine benzeterek anlatmıştır. Kabul etmeyenleri, yağmur yağdığı halde kendisine de etrafına da fayda vermeyen toprağa benzetmiş,[161] böylece kendisine uyulması gereğine işâret etmiştir.

Hz. Peygamber, kendisine itaati emreden,[162] ve isyanı yasaklayan[163] âyetleri tekrar ve te'yid mâhiyetinde kendisine itaatı emretmiş ve isyanı yasaklamıştır. O (sallallahu aleyhi ve sellem),*"Kim bana itaat etmişse, Allah'a itaat etmiştir; kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiştir" buyurmuştur.*[164] *"Ümmetimin hepsi cennete girecektir. Ancak imtina edenler giremeyecektir"* hadîsinde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) imtina edenlerin kimler olduğunu, *"Kim bana itaat ederse cennete girecektir, kim bana isyan ederse o imtina etmiştir"*[165] buyurarak izâh etmiştir. Bu hadîs, Resûlullah'ın (sallallahu

---

158 Ahmed b. Hanbel V, 383; Buhârî, *Rikâk* 35; *Fiten* 13; *İ'tisâm* 2; Müslim, *İmân* 230; İbn Mâce, *Fiten* 27; Tirmizî, *Fiten* 17.
Dr. Bünyamin Erul, Ebû İshâk el-Fezârî'nin *Siyer*'inde bu hadîsi, "sünnet" ifâdesi geçmeden rivâyet ettiğini belirterek hadîse ihtiyatla yaklaşır. (Bk. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 32-34). Ancak hadîs araştırmalarında rivâyet disiplinine uymak gerekmektedir. Her biri hadîs imamı olan muhaddislerin tasnif ettiği birinci sınıf hadîs kaynaklarında rivâyet tekniği içinde yer alan bir habere karşı siyer kaynağına başvurulması, hadîs ilmi açısından anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir tutum olarak değerlendirilemez.

159 Haşr, 57/7.

160 Nesâî, Eşribe 36.

161 Ahmed b. Hanbel IV, 399; Buhârî, İlim 20; Müslim, Fedâil 15; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 165.

162 Bk. Nisâ, 4/13, 80.

163 Bk. Nisâ, 4/14.

164 Ahmed b. Hanbel II, 252-253, 270, 511; Buhârî, *Ahkâm* 1; Cihad 109; Müslim, *İmâre* 32, 33; İbn Mâce, Mukaddime 1; *Cihâd* 39; Nesâî, Biat 27; İstiâze 49.

165 Ahmed b. Hanbel II, 361; Buhârî, *İ'tisâm* 2; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 179.

aleyhi ve sellem) sünnetinden imtina etmenin, ona (sallallahu aleyhi ve sellem) isyan[166] sayıldığı anlamına gelir. Buna binâen de emrettiği ve nehyettiği konularda Allah'a ve Resûl'üne itaat edene cennet vâcip olur, neticesine varılmıştır.[167] Peygamber'e itaatın cennete, itaatsizliğin cehenneme uzanması, sünnete i'tisâm'ın sadece dünya ile değil, âhiretle de ilgili çok ciddi boyutunun olduğunu gösterir. Bu da dolaylı olarak i'tisâmı tavsiye ve teşviktir.

Meleklerin, Hz. Peygamber'i ziyafete davet eden bir haberci benzetmesini yaptıkları hadîste, melekler, "Kim Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat ederse, Allah'a itaat eder, kim Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) isyan ederse Allah'a isyan eder. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) insanların arasını bu açıdan ayırdetmiştir" demişler,[168] itaatın âhiretteki sonucunu cennet olarak göstermişlerdir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da kendisine itaat edilmesi gerektiğini, itaatsizliğin kötü âkıbetini çok açık bir benzetme ile şöyle anlatmıştır: "Benim ve Allah'ın benimle size gönderdiği dinin konumu şu adama benzer. Bir kavme gelir ve 'Ey kavmim! Ben üzerinize gelen bir ordu gördüm, ben apaçık bir uyarıcıyım. Başınızın çaresine bakın' der. Kavminden bir grup ona inanır ve itaat eder, geceden yola çıkar ve kurtulur. Bir grup da onu yalanlar ve bulundukları yerde kalırlar. Söz konusu ordu da sabaha karşı onlara baskın yapar, hepsini öldürür, köklerini kazır. İşte, bana itaat eden ve getirdiğime uyan kimseler ile bana âsi olan ve getirdiğim hakkı yalanlayan kimselerin durumu budur."[169] Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat konusundaki bu önemli ikazlar, ona itaat etmekten yüz çevirmenin, kâfirlerin işi olduğuna delâlet etmektedir.[170]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisine itaatı, biat alırken şart koşardı. Kolay ve zor anlarda, sevinçli ve kederli zamanlarda kendisini dinleyip itaat etmek üzere biat alırdı.[171] Bu, hayatın her safhasında İslâm'ı sünnetin gösterdiği şekilde yaşamaya çalışma sözü almak demektir.

---

166 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 180.
167 Bk. İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 179.
168 Buhârî, *İ'tisâm* 2.
169 Buhârî, *Rikâk* 26; *İ'tisâm* 2; Müslim, Fedâil 16.
170 Bk. Albâni, *Hadîs*, s. 33.
171 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113; Ahmed b. Hanbel III, 387, 388, 471; IV, 266; V, 314; Buhârî, *Fiten* 2; Müslim *İmâre* 35, 41, 42; Nesâî, Biat 1.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ashâbına her konuda kendisine itaat etmeleri gerektiğini öğretmiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), Fâtıma bint Kays'a, Üsâme b. Zeyd'le evlenmesini tavsiye etmiş, Fâtıma, Usâme'yle evlenmek istemediğini söyleyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Allah'a ve Allah'ın Resûlü'ne itaat etmende senin için hayır vardır" buyurmuştur.[172] Böylece o (sallallahu aleyhi ve sellem), evlilik gibi kişisel bir konuda dahi kendisine itaat edilmesini istemiştir.

Sahâbîlerin Hz. Peygamber'e itaat örnekleri de itaat-i'tisâm ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olur. Sehl b. Huneyf (v. 38/658), Sıffîn'de, re'yden kaçıp sünnete sarılmayı tavsiye etmiş ve kendisini örnek göstererek "Görüşlerinizi dininize havâle edin (Dinin söz konusu olduğu yerde re'yinizle hareket etmeyin)! Vallahi Ebû Cendel günü Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrini reddetmek elimden gelseydi onu mutlaka reddederdim" demiştir.[173] O, Hudeybiye antlaşmasına aykırı harekette bulunmak elinden gelseydi, müşriklerle harbedeceğini ama antlaşma imzalanınca Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine imtisâlen herkesin harpten vazgeçtiğini anlatmak istemiştir.[174]

Yine sahâbîlerin sünnete ittiba örnekleri[175] ve kendilerini, Hz. Peygamber döneminde "Resûl'e ittiba eden kimseler" olarak tavsîf etmeleri,[176] ittiba-i'tisâm ilişkisi açısından önemlidir.

İbn Hıbbân, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine itaatı; "uydurma gerekçelerle sünnetin def'i için yol arayanların söylediklerine aldırmaksızın, Allah'ın dini konusunda ileri-geri görüş belirtenlerin görüşlerini bir tarafa iterek, kemiyet ve keyfiyetine bakmadan sünnete boyun eğmekten ibarettir"

---

172 Müslim, *Talâk* 47.

173 Ahmed b. Hanbel III, 485-486; Buhârî, Cizye 18 (terceme); *Tefsîr* 48/5; *İ'tisâm* 7; Müslim, *Cihâd* 94-96.

174 Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* VIII, 591.

175 Sahâbîlerin, sünnete ittibâına dair birçok örnek, bu çalışmanın "Sahâbîlerin *Sünne*te Bağlılık Tezâhürleri" bölümünde bulunmaktadır.

176 Buhârî, Tıb 17. Bu hadîste Hz. Peygamber, ümmetinden yetmiş bin kişinin hesaba çekilmeden cennete gireceklerini belirtmiş, sahâbîler de daha sonra kendi kendilerine "Biz Allah'a iman ve Resûl'e ittiba eden kimseleriz" demişlerdir. Onların bu sözleri, aynı zamanda sünnete ittibaı, kurtuluş ve cennet ümidi olarak anladıklarını gösterir. Konuyla ilgili başka bir örnek için bk. Ahmed b. Hanbel IV, 373; Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 6.

diye tanımlamıştır.[177] Konuyla ilgili âyet ve hadîsler yanında İbn Hıbbân'ın bu tarifi, meseleyi bir müslüman olarak nasıl anlamamız gerektiğini ve üzerimize düşen görevin ne olduğunu en güzel biçimde özetlemektedir.

İleride özel bölümünde ayrıca tetkik edileceği gibi Hz. Peygamber'in, kendisine ittibada kusur edenlere tepki ve uyarıları da sünnete i'tisâmın gereğini ortaya koyan dolaylı sayılabilecek sünnet delillerinden bir kısmını oluşturur. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbına bir gazveye çıkmalarını emrettiğinde içlerinden biri, öğle namazını Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birlikte kılmak, kıyâmette şefaate sebep olur ümidiyle onunla selâmlaşmak ve duasını almak için arkadaşlarından geri kalmış. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) namazdan sonra ona "Arkadaşların ne kadar önce gitti" buyurmuş, o kimse[178] "Evet, erken çıkmalarıyla beni geçtiler" deyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Yemin olsun ki fazilet açısından seni iki şark ve iki garb arasından daha çok geçtiler (Yeryüzünde ne varsa infak etsen onların erken çıkışlarının faziletine ulaşamazsın)" buyurmuş,[179] verdiği emre anında itaat etmeyenin büyük kaybı olduğunu belirtmiştir. O kimsenin niyeti iyi de olsa hayır, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) dediğinde, gösterdiği yoldadır. Aynı şekilde sahâbîler, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), ruhsat verdiği bir işi yapmaktan çekinince kızmış ve *"Bazılarına ne oluyor, bir şeyi onlara emrediyorum, ondan yüz çeviriyorlar, vallahi ben onlardan Allah'ı daha iyi bilir ve daha çok korkarım"* buyurmuş,[180] kendisine uyulmasını sünnetin kaynağını belirterek hatırlatmıştır.

Hz. Peygamber'in sözlerinden anlaşıldığı üzere "ittiba, sünneti imam edinip gerekeni yapmaktır."[181] İttiba, ittiba edilenin yaptığını, aynı şekilde yapmaktır. İttiba edilen (Resûlullah), bir işi ibadet olmak üzere yapmışsa o işi ibadet olarak yapmak uyanlara meşru kılınmıştır, emredilmiştir. Bir mekân veya zamanı bir ibadete tahsis etmişse tabiî olarak O'na uyanlar da o zamanı ve mekânı o ibadete tahsis etmelidirler.[182] Sünnete tâbi olmak,

---

177 *Sahîh* I, 180.
178 Tirmizî' deki rivâyette bu kimse, Abdullah b. Ravâha'dır.
179 Ahmed b. Hanbel III, 438; Tirmizî, Cum'a 28.
180 Ahmed b. Hanbel VI, 45, 181; Buhârî, Edeb 72; *İ'tisâm* 5; Müslim, Fedâil 127, 128.
181 İbn Esîr, *Nihâye* I, 179.
182 Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* I, 280.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) getirdiği şeriata tâbi olmak demektir. O şer'i hüküm bazan farz, bazan vacip bazan da sünnet ve müstehab olur. O halde insanın hayatında hakiki bir yol takip etmiş olması için yegâne doğru yol, hidayet yolu üzere olan Sünnet-i Resûlullah üzere olmasıdır.[183] Sünnete ittiba, Allah katından gelen risâlete ittiba demektir. Risâlete ittibadan geri kalan ise Nuh'un gemisinden geri kalan gibidir.[184] Demek oluyor ki sünnete ittiba etmemenin sonucu helâk olmaktır. Nitekim Şâtıbî de "Sünnete ittiba yolunda helâk olmak kurtuluştur" demiştir.[185] Zira sünnete ittibadan ayrılan bid'ata düşer.[186] "Özellikle bid'atler ortaya çıktığında sünnete ittiba daha kıymetlidir. Sünnetin küçük bir âdâbına riâyet etmek, önemli bir takvâyı, kuvvetli bir imanı gösterir. Öyle ki günlük işlerde sünnete ittiba, o günlük işi, o fıtrî ameli, ibadet ve şer'i hareket haline getirir. Çünkü, o basit hareketle kişi, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ittibaı düşünür, şeriatın bir edebi olduğunu tasavvur eder ve sünnete ittibaı kendine âdet eden, âdetleri ibadete çevirir."[187]

Ayrıca insan, sevdiği zâta benzemek ister. Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) sevenlerin, sünnete ittiba ile ona (sallallahu aleyhi ve sellem) benzemeye çalışmaları gerekir.[188]

Diğer taraftan Hz. Peygamber, sünnete uyulduğunu görünce memnuniyetini ızhâr etmek sûretiyle de i'tisâmı teşvik etmiştir. Birgün yolda giderken kubbeli bir bina görmüş ve bina sahiplerinin âhirette karşılaşacağı

---

183 "Abdulfettâh Ebû Ğudde İle", *İslâm Dergisi*, s. 17.

184 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 137.

185 *İ'tisâm* I, 20.

186 Bk. Serahsî, *Usûl* I, 10.

187 Said Nursî, *Lem'alar*, s. 49-50. İmam Subkî de "Hadîse tâbi olmak en güzelidir. İnsan kendisini bir an Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) önünde farzetsin. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) söylediği sözü işiten kimsenin o hadîsle amel etmekten geri durması olacak şey mi?" (Albânî, *Hadîs*, s. 44) diyerek sünnete ittiba etmenin şuurlu bir davranış olduğunu ifade eder. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) ittiba arzusu, sahâbe ve diğer ilk müslümanlar tarafından hayatın her safhası ile ilgili çok ayrıntılı bilgiler ihtiva eden hadîslerin sonraki nesillere intikâlini sağlamıştır. Bu vakıanın boyutlarını İbn Hıbban'ın tesbitiyle dört rekâtlı bir namazda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) altı yüz sünnetinin nakledilmiş olduğu (Kettânî, er-Risâletu'l-mustatrefe, s. 47) haberiyle takdir edebiliriz. Aydınlı, "Hadîs" *İlim ve Sanat Dergisi*, s. 12.

188 Said Nursî, *Lem'alar*, s. 58.

durumu anlatmış, binanın sahibine Hz. Peygamber'in sözü iletilince o şahıs hemen kubbeyi yıktırmış. Hz. Peygamber, durumu öğrenince takdîr anlamında *"Allah ona merhamet etsin"* diye dua etmiştir.[189]

"Burada bulunan bulunmayanlara duyursun"[190] ve "Allah, sözümü duyup ezberleyen, sonra da onu duymamış olana nakleden kimsenin yüzünü ağartsın! Zira iyi anlayışı olmadığı halde bilgi taşıyan nice kimse vardır. Bilgiyi kendisinden daha iyi anlayana taşıyan nice kimse de vardır"[191] hadîsleri gibi sünnetinin tebliğ edilmesine ve yayılmasına teşvikine[192] dair emirleri de sünnete i'tisâm tavsiyesidir. Bu arada Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendi sözünün diğer sözlerden farklılığına işaret etmesi de sünnetin ve sünneti tebliğin önemini göstermektedir. Meselâ, "Benden hadîs rivâyet edin, zararı yok. Ama kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" buyurmuştur.[193] Yine Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm dışındaki sözlerinden sonra "Dikkat edin, tebliğ ettim mi?"[194] ifâdesi ve farz ibadetler dışındaki ibadetleri duyurma emrini vermesi,[195] sünnete bağlanmak gereğini ortaya koyar.

Hz. Peygamber, çağrısının -Kur'ân'da da bildirildiği gibi- farklı olduğunu belirtmiştir. Birgün, namazda olan Übey b. Kâ'b'a (v. 22/643) seslenmiş, namazda olan Übey, namazını bitirip Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanına gidince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Seni çağırdığım vakit bana cevap vermene engel olan sebep nedir?" diye sormuş, Übey, namazda olduğunu söyleyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Allah'ın bana vahyettiği Kur'ân'da 'hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman Allah'a ve Resûl'üne icabet ediniz'[196] emrini bulmadın mı? (duymadın mı)"*

---

[189] Ahmed b. Hanbel III, 220.

[190] Buhârî, İlim 37, 39; Diyât 8; Cezâu's-sayd 8, 9, 10; Lukatâ 7; Meğâzi 51; Müslim, Hac 446; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 89; Tirmizî, Hac 1; Diyât 13; Nesâî, *Menâsik* 111, 120.

[191] Ahmed b. Hanbel IV, 80, 82; Dârimi, Mukaddime 24; İbn Mâce, Mukaddime 18; *Menâsik* 76.

[192] Bk. Buhârî, İlim 9; Tirmizî, İlim 7.

[193] Abdurrezzâk, *Musannef* X, 312; Dârimî, Mukaddime 46; Müslim, *Zühd* 72.

[194] Bk. Müslim, Küsûf 1.

[195] Bk. Ebû Dâvûd, Tatavvu' 10.

[196] Enfâl, 8/24.

buyurmuştur.[197] Böylece konusu ne olursa olsun çağrısına icâbet edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Übey b. Ka'b'ın kıldığı namaz, muhtemelen nâfile bir namaz idi. Çünkü farz namazlar, mescidde Hz. Peygamber ile kılınıyordu. Hz. Peygamber'in, Übey'in namazda olduğunu öğrendiği halde âyeti okuması, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) icâbet edilince elde edilecek faziletin, namaza devam edilecekken elde edilecek faziletten daha üstün olduğuna işarettir. Çünkü Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) icâbeti emreden âyetler mevcuttur.[198]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), kendi getirdikleri dışında başka dinlere ait bilgilerle ilgilenilmesine ya da kendi yerine bir başka peygamberin konulmasına kesinlikle müsaade etmemiştir. Onun bu tavrı, i'tisâmın gereğini ortaya koyan güçlü delillerdendir. Meselâ, Hz. Ömer, Tevrât'tan bazı bölümleri Hz. Peygamber'e okuduğunda Hz. Peygamber'in yüz ifâdesi değişmiş ve *"Şaşırdınız mı? Ömer! Yemin olsun ki ben size kusursuz bir din getirdim, Ehl-i kitaba birşey sormayın, kendileri sapmışken sizi hidâyete erdiremezler, onlara sorarsanız ya bir bâtılı tasdîk eder ya da bir hakkı yalanlarsınız. Mûsâ hayatta olsaydı, bana tâbi olmaktan başkası ona helâl olmazdı. Mûsâ aranızda olsa beni bırakıp ona tâbi olsanız dalâlete düşersiniz. Siz ümmetlerden benim payıma düşensiniz, ben de Nebîlerden sizin payınızım"* buyurmuştur.[199] Öte yandan bir kimse, kendisine kürek kemiğine yazılmış bazı yazılar getirdiğinde de Hz. Peygamber aynı tepkiyi göstermiş ve *"Bir topluma peygamberlerinin getirdiklerini terk edip kendi peygamberlerinden başka bir peygamberin veya kendi kitaplarından başka bir kitabın getirmiş olduğu şeylere yönelmeleri sapıklık olarak yeter"* buyurmuştur. *"Sana indirdiğimiz o kitap kendilerine kâfi gelmedi mi?"*[200] âyeti de bu olay üzerine nâzil olmuştur.[201]

---

[197] Buhârî, *Tefsîr* 1/1; 8/2; 15/3; Fedâilu'l-Kur'ân 9; Ebû Dâvûd, Vitr 15; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân* (*Fedâilu'l-Kur'ân*) 1.

[198] Bk. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr* I, 468.

[199] Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113, 114; X, 313-314; XI, 111; Ahmed b. Hanbel III, 338, 387, 471; IV, 266; Dârimî, Mukaddime 39. Hz. Hafsa'nın da Yusuf'un kıssasını Hz. Peygamber'e getirdiği ve Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e söylediğini ona da söylediği için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113-114 ; XI, 110.

[200] Ankebût, 29/51.

[201] Dârimî, Mukaddime 42; İbn Abdilber, *Câmi* II, 41.

"Kim, bizim işimizden olmayan birşey icâd ederse o merduddur"[202] hadîsinde Hz. Peygamber, kendi yoluna aykırı olan herşeyin kabul görmeyeceğini ilân etmiştir. Sünnetin zıddı demek olan bid'atı kesinlikle yasaklayan hadîsler[203] ile başka ümmetlere benzememek gerektiğini belirten hadîsler[204] de sünnete i'tisâma dolaylı yoldan teşvik eden delillerdendir.

Hz. Peygamber, kendi tercihini belirtmek sûretiyle tercihlerde bile i'tisâm teşvikinde bulunmuştur. Meselâ, hanımlara mahsus hallerde özürlü olan Hamne bint Cahş'a iki yol göstermiş ve *"Hangisini yaparsan sana yeter. Şayet ikisini de yaparsan orası senin bileceğin iş. Benim ise bu ikisinden en çok beğendiğim şudur"*[205] buyurarak tercihini belirtmiş ve böylece peygamber tercihine uymayı tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber, vasiyetlerinin yerine getirilmesine özen gösterilmesini istemiş, ümmetini bu konuda uyarmıştır. Sekaleyn hadîsi olarak bilinen hadîste o (sallallahu aleyhi ve sellem), *"Size iki şey bırakıyorum, biri diğerinden büyüktür. Benden sonra onlara sarılırsanız asla sapmazsınız. Kitabullah ki -gökyüzünden yere uzanmış iptir- ve ehl-i beytim. Bu ikisi havzda bana ulaşıncaya kadar ayrılmayacaklardır. Kur'ân ve ehl-i beyt konusunda benimle ters düşmemeye dikkat edin. Bunlar hakkında bana nasıl halef olacağınıza dikkat edin"* buyurmuştur.[206] Bu hadîste sünnetin,

---

202 Ahmed b. Hanbel VI, 73, 146, 180, 270; Buhârî, Buyu' 60; Sulh 5; *İ'tisâm* 20; Müslim, *Akdiye* 17, 18; İbn Mâce, Mukaddime 2; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5.
Mezkur kaynaklardaki hadîsin senedlerinde yer alan râvileri, cerh ve ta'dil açısından -sadece İbn Hacer'in Tehzîb'ini esas alarak- yaptığımız incelemede bütün râviler "sika" olarak nitelenmiştir Ancak bu râviler içinde ağır olmayan cerh ifadeleri kullanılan kimseler olmuştur. Müslim, *Akdiye* 17'deki hadîsin senedinde yer alan Ebû Ca'fer Muhammed b. es-Sabbâh'ın sika ve âlim olduğu belirtildikten sonra "yehimu" denmiştir. (Bk. V, 149). Ahmed b. Hanbel VI, 73, 146 ve 180'de ve Müslim, *Akdiye* 18'deki rivâyetin senedinde yer alan Abdullah b. Ca'fer'in de sika olmakla birlikte "Kesîru'l-vehm" olduğu belirtilmiştir. (Bk. III, 114)

203 Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; Buhârî, Fedâilu'l-Medîne 1; *İ'tisâm* 6; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 16.

204 Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 229; Ahmed b. Hanbel IV, 197; VI, 324; Dârimî, Savm 9; Müslim, Tahâret 55; Sıyâm 46; Ebû Dâvûd, Salât 88. Tirmizî, Savm 17; Nesâî, Sıyâm 27; Ziyne 95; Buhârî, Libâs 64; Ahmed b. Hanbel II, 240, 260, 401; V, 264; Buhârî, Enbiya 50; Libâs 67; Müslim, Libâs 80; İbn Mâce, Libâs 32; Ebû Dâvûd, Tereccül 18; Nesâî, Ziyne 14.

205 Tirmizî, Tahâret 95.

206 Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; V, 182; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 36, 37; Tirmizî,

Kur'ân'ın zımnında olduğu[207] veya ehl-i beyt'i sünnet olarak yorumlayanlara[208] ve onların ictihadlarının sünnete dayandığı görüşüne[209] göre ve Hz. Peygamber'in ehl-i beyti tavsiyesinde onların, sünneti daha yakından takip etmiş olma özelliğinin etkili olduğu düşüncesine göre bu hadîs de "i'tisâm"ı öngören bir delildir.

Bütün bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber sünnetine uyulmasını, bağlanılmasını ısrarla istemiştir. Kendisinden sonra bir zaman sınırı belirlemeden ve konu ayırımı yapmadan sünnetine bağlanılmasını vasiyet etmiştir. İlgili naslardan çıkan sonuç; sünnetlere, her hâlükârda tereddüt göstermeden bağlanmanın vâcib olduğudur.[210] Naslar, müslümanları her durumda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emirlerine uymaya sevketmektedir.[211]

3. Hz. Peygamber'in İ'tisâm Edilmesini Tavsiye Ettiği Kavram ve Kişiler

Müslüman olmanın tabiî neticesi, İslâmiyet'e uygun yaşamaktır. Hz. Peygamber, görevi gereği, müslüman olarak yaşayabilmenin ve bu çizgide kalabilmenin nasıl mümkün olacağını yaşayışıyla gösterdiği gibi ayrıca gerektikçe sözlü tavsiyeleriyle de açıklamıştır. Onun sözlü tavsiyelerinin bir kısmı sahâbîlerin, neye i'tisâm edeceklerini sormaları üzerine verdiği cevaplarda yer almıştır.[212] Hz. Peygamber'in i'tisâmı tavsiye ettiklerini, "kavram" ve "kişi" olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

a. Kavramlar

Hz. Peygamber'in i'tisâmı tavsiye ettiği kavramlar, İslâm'ın temel kavramlarıdır.

Menâkıb 31.

207 Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*, s. 234.

208 Saîd Nursî, *Lem'alar*, s. 21-22.

209 Behnesâvî, *es-Sünnetü'l-müftera aleyhâ*, s. 105.

210 Bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 172.

211 Bk. Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası*, s. 111.

212 Bk. Ahmed b. Hanbel III, 413; IV, 385; Müslim, *İmân* 62.

aa. Allah'a İman

Hz. Peygamber'in tavsiyelerinin başında, Allah'a iman'ın yer alması pek tabiîdir. O (sallallahu aleyhi ve sellem) bu sebeple "Bana i'tisâm edeceğim birşey söyle" diyen Süfyân b. Abdullah es-Sekafî'ye *"Allah'a iman ettim de sonra da dosdoğru ol"* buyurmuştur.[213]

ab. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân'ın, *"Allah'ın ipine sarılın"*[214] emrini Hz. Peygamber de tekrarlamış; "Allah'ın ipine sarılın, Allah'ın ipi Kur'ân'dır" buyurmuştur.[215] Allah'ın tâyin ettiği yoldan başka Allah'a giden yol olmadığından Kur'ân'ın "Allah'a i'tisâm"[216] edilmesi emrine, ancak Kitab'la ulaşılır. İ'tisâm, dini, Allah'a has kılmakla fayda verir.[217] Bu sebeple Hz. Peygamber "Size, sarıldığınız takdirde sapıtmayacağınız birşey bıraktım. Allah'ın Kitabı"[218] hadîsiyle, Kur'ân'a sarılan kişinin İslâmî çizgiyi muhafaza edeceğini belirtmiştir. "Size iki ağır yük bırakıyorum. İlki Kur'ân'dır. Kim ona tâbi olursa doğru yoldadır, kim terkederse dalâlette kalır"[219] hadîsinde ise, konuyu biraz daha açıklamış ve hidâyet ve dalâletin, Kur'ân'a göre belirlendiğini ifâde etmiştir. Hz. Peygamber, Kur'ân'ın yanında kendi konumunu da belirttiği "Aranızda bulunduğum sürece bana itaat edin, Allah'ın Kitabı'na sarılın"[220] hadîsinde de aynı noktaya değinmiştir.

Hz. Peygamber, hayatı boyunca Kur'ân'a uymuş, vahye i'tisâm etmiştir. Bazı meselelerde, kendisine sorulan soruları cevaplamayıp vahyin gelmesini beklemesi bunu gösterir.[221]

---

213 Ahmed b. Hanbel III, 413; IV, 385; Müslim, *İmân* 62.

214 Âl-i İmrân, 3/103. Kur'ân'a sarılma, uyma konusunda pek çok âyet bulunmaktadır. Onları tesbit, başlıbaşına bir inceleme olduğu için bu konudaki örnekleri sıralamadık.

215 Dârimî, Fedàilu'l-Kur'ân 1.

216 Bk. Nisâ, 4/146.

217 Tabâtabâî, *Mîzân V*, 124.

218 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 56; İbn Mâce, *Menâsik* 84.

219 Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; IV, 366-367, 371; Dârimî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 1; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 36, 37.

220 Ahmed b. Hanbel II, 72; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr* XVIII, 38; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 170.

221 Câbir'in mirasla ilgili sorusunda vahiy gelmesini beklemiş, soruya hemen cevap vermemiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel III, 307; Buhârî, Merdâ 5, 21; *Tefsîr* 4/4; Ferâiz 1, 13; *İ'tisâm* 8; Müslim, Ferâiz 5-7; Tirmizî, Ferâiz 7.

Hz. Peygamber'in, İbn Abbas için "Allah'ım ona Kitab'ı öğret" duası[222] da onun, Kur'ân'a i'tisâm tavsiyesinin bir göstergesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in hidâyet kaynağı, İslâmiyet'in temel ölçü oluşunu ve Hz. Peygamber'le olan ilgisini Hz. Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatının ertesi günü,[223] minbere çıkarak "Bu kitap, Allah'ın, Resûlü'nü hidâyete erdirdiği kitaptır. Ona sarılın siz de hidâyete erersiniz" diye hatırlatmıştır.[224] Böylece, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra müslüman olarak kalabilmenin ilk esasını Kur'ân'a uymak olarak belirtmiştir. Çünkü kendisiyle, Resûlü'nün terbiyesi ve hidâyeti sağlanan Kur'ân, diğer insanların hidâyeti için evleviyetle gerekli ve yeterlidir.

ac. Kur'ân ile Sünnet

Hz. Peygamber'in, Kur'ân'la beraber sünnete sarılmayı da tavsiye etmesiyle ilgili rivâyetleri, biraz yukarıda "Sünnetin Sünnete İ'tisâmı Öngörmesi" başlığı altında değerlendirmiş bulunmaktayız. Burada tekrarına gerek görmüyor, sadece işaretle yetiniyoruz.

ad. Kur'ân ile Ehl-i Beyt

Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm yanında ehl-i beyte i'tisâm'ı da tavsiye etmiştir. Bu hadîslerde "kavram" ve "kişi" birarada görülmektedir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) birgün hutbede vefâtının yakın olduğunu belirttikten sonra "Size iki önemli şey (ağır yük) bırakıyorum. İlki Allah'ın Kitab'ıdır, onda hüdâ ve nûr vardır. Allah'ın Kitabı'nı alın, sımsıkı sarılın" buyurarak önce Allah'ın Kitab'ına sarılmayı teşvik etmiş, ona rağbet edilmesini istemiş sonra da "ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım" buyurarak[225] ikinci vasiyetini belirtmiştir. Başka bir rivâyette ise Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ehl-i beyt konusundaki ısrarını vurgulamıştır. Vedâ haccı sırasında hutbede iken "Size iki şey bıraktım ki onlara sarılırsanız sapıtmazsınız. Biri diğerinden büyüktür. Kitabullah, o, gökten

---

[222] Ahmed b. Hanbel I, 359; Buhârî, İlim 17; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 24; *İ'tisâm* (Giriş kısmı); İbn Mâce, Mukaddime 11.

[223] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XV, 171.

[224] Buhârî, *İ'tisâm* (Giriş kısmı).

[225] Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; IV, 366-367, 371; Dârimî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 1; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 36, 37.

yere uzanan iptir ve ehl-i beytim. Dikkat edin bunlar havzda bana ulaşıncaya kadar ayrılmayacaklardır,[226] Kur'ân ve ehl-i beyt konusunda benimle ters düşmemeye dikkat edin. Bunlar hakkında bana nasıl halef olacağınıza dikkat edin" buyurmuştur.[227] Hadîste, Kur'ân ve ehl-i beyt için "iki ağır yük" tâbirinin kullanılması, "Kitabullah ile ehl-i beytin şânının ve ehemmiyetinin büyüklüğünden ve bu husustaki sorumluluğun ağırlığından kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır.[228]

Ehl-i beytin Kur'ân'a bağlılığının sürekli olacağı ve bu sebeple Kur'ân ve ehl-i beyt'e uyanların asla sapıtmayacağına dikkat çeken Hz. Peygamber, bu konuda tartışma da kabul etmemiştir. Ayrıca kendisinden sonra bu emânetlere Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) halefi olacak şekilde yaklaşma sorumluluğunu getirmiş, kendisinden sonra kendi çizgisinden çıkmamayı tavsiye etmiştir.

"Sünnet"in zikredilmediği sekaleyn hadîslerinde "sünnet"in Kur'ân'ın zımnında olduğu belirtilmiştir.[229] Hz. Peygamber, sünnetin ehl-i beyt'le yakın ilgisi sebebiyle, sünnet yerine ehl-i beyt'i zikretmekle de yetinmiş olabilir. Ehl-i beyte sarılmayı tavsiye ettiği hadîsler tetkik edilirken bu konunun üzerinde ayrıca durulacaktır.

ae. Halîfelerin Sünneti

Hz. Peygamber "Sünnetime ve hidâyete erdirilmiş olan hulefâ-i râşidinin sünnetine yapışınız. Bunlara sımsıkı sarılınız"[230] hadîsiyle hidâyete kavuşmuş ve başkalarını da hidâyete götürme özelliği olan halîfelerin yoluna uymayı tavsiye etmiştir. Bu özellikler, ancak Kur'ân ve sünnete bağlılıkla elde edilebilir. Hz. Peygamber, kendisinden sonra bu iki "asl"a dikkat edenleri bir nevi halef (vekil) bırakmış, onların sünnetlerine sarılmayı tavsiye etmiştir. Çünkü halîfeler, Hz. Peygamber'in sünnetine uyma konusunda herkesten fazla dikkatli ve sorumlu olmak

[226] Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; V, 182; Tirmizî, Menâkıb 31.
[227] Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; Tirmizî, Menâkıb 31.
[228] Nevevî, *Minhâc* XV, 175.
[229] Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*, s. 234.
[230] Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 16.

zorundadırlar. Kur'ân'la ehl-i beyt'in yanyana zikredilmesi gibi bu hadîste de sünnetle hulefâ-i râşidîn'in sünneti birlikte zikredilmiştir. Özellikle ilk halîfeler, Resûl-i Ekrem'in sünnetinden başkası ile amel etmezlerdi. Onlar ya sünnetle amel ederler ya da sünnetten istinbat ettikleriyle amel ederlerdi.[231]

Hz. Peygamber, râşid halîfelerden ayrı olarak halîfelik kurumuna da sahip çıkmayı tavsiye etmiştir. Aynı hadîste hidâyete ermiş râşid halîfelerin sünnetine sarılmayı tavsiye ettikten sonra "Başınızdaki halîfe siyah bir köle bile olsa ona itaatten ayrılmayınız" buyurmuştur.[232] Halîfelerin sünneti, Sahâbîlerin Sünnette Tasarrufları bölümünde etraflıca incelenecektir.

b. Kişiler

ba. Ashâb

Hz. Peygamber'in i'tisâm tavsiyesine konu olanlardan biri de ashâbtır. O (sallallahu aleyhi ve sellem), Kitab'a ve sünnete bağlı bir müslüman toplum örneği oluşturmaya çalışmış, ashâbını eğitmiş ve bu sebeple de Kur'ân ve sünnete uygun bir hayat yaşamış ilk nesil olan ashâbı, ümmetine tavsiye etmiştir. "Halîfelerin sünneti"ne sarılmanın emredildiği hadîste[233] açıkça sahâbîlerin uygulamalarına uyma gereğine işaret edilmiştir. Onlar hakkında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "İnsanların en hayırlısı benim çağdaşlarımdır. Sonra benimle yaşayanlara yakın olanlardır..."[234] buyurarak sahâbîleri diğer müslüman nesillerin önünde tutmuş ve "Ashâbım hakkında Allah'tan (korkun), Allah'tan (korkun), benden sonra onları hedef edinmeyin, kim onları severse benim sevgimden dolayı sevmiştir, kim onlara buğzederse bana buğzettiği için onlara buğzetmiştir. Onlara

231 Bk. Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* IV, 361.

232 Ahmed b. Hanbel V, 381; Buhârî, *Ahkâm* 4; Müslim, *İmâre* 36, 37; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5.

233 Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 16; Hâkim, *Müstedrek* I, 96.

234 Ahmed b. Hanbel I, 417, 434, 438, 442; II, 228, 410, 479; IV, 267, 276, 277-278, 426, 427, 436, 440; V, 350, 357; Buhârî, *Şehâdât* 9; Fedâilu'l-Ashâbi'n Nebi 1; *Rikâk* 7; Eymân 10, 27; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 210-213; İbn Mâce, *Ahkâm* 27; Ebû Dâvûd, *Sünne* 9; Tirmizî, *Fiten* 45; *Şehâdât* 4; Menâkıb 56.

eziyet eden bana eziyet etmiştir. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiştir" buyurmuştur.[235]

Hz. Peygamber'in sahâbîler içinden farklı kimseleri öne çıkardığı bilinmektedir. Birkaç sahâbiyi burada örnek olarak gösterebiliriz. Hz. Ebû Bekr ve Ömer, sahâbîler içinde çok önemli yere sahiptirler. Hz. Peygamber, Ebû Bekr ve Ömer'e iktidâyı emretmiş ve Ebû Bekr ve Ömer'i işaret ederek "Benden sonra bu iki kişiye uyun" buyurmuştur.[236] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefâtından sonra da Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekr'e "Biz sana biat ediyoruz. Çünkü sen bizim seyyidimiz, hayırlımız ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) en sevgili olanımızsın"[237] diyerek Hz. Peygamber'in emri gereği ona uyduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in Ebû Bekr'le ilgili bir tavsiyesi de şudur: Bir kadın Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) "Gelir de seni bulamazsam ne yapayım?" deyince, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Beni bulamazsan Ebû Bekr'e git" buyurmuştur. Ahmed b. Hanbel'in hocası İbrâhim b. Sa'd (v. 183/799), kadın bu sözüyle Hz. Peygamber'in ölümünü kastediyordu, demiştir.[238] Hz. Ebû Bekr de Hz. Ömer'i halîfe olarak vasiyet ederken,[239] herhalde "Benden sonra şu ikisine uyun" hadîsinin gereğini yerine getirmiş oluyurdu.

Ebû Bekr ve Ömer'in yolunun, uyulacak yol olduğuna sahâbîlerin güveni tamdı. Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah, Abdullah b. Mes'ûd'a "sırât-ı müstakîm"in ne olduğunu sorduğunda o, "Babanın devam ettiği" yoldur" demiştir.[240] Urve (v. 94/713) ile İbn Abbas, hac aylarında umre yapmak konusunu tartışırlarken İbn Abbas, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tatbikatını anlatmış, Urve ise, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefâtından sonra Ebû Bekr ve Ömer'in aynı konudaki tatbikatına itibar ettiğini söylemiş ve "Onlar, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ittibada

---

235 Abdurrezzâk, *Musannef* V, 54-55, 57; Ahmed b. Hanbel IV, 87; Tirmizî, Menâkıb 58.

236 Ahmed b. Hanbel V, 385; İbn Mâce, Mukaddime 11; Tirmizî, Menâkıb 16; 34, 37; İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 545 (Kitâbu's-sünne'yi tahkîk eden Albânî, hadîsin "sahîh" olduğunu tesbit etmiştir); İbn Abdilber, *Câmi* II, 183; Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 208.

237 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 5.

238 Ahmed b. Hanbel IV, 83, 84; Buhârî, *İ'tisâm* 24; Tirmizî, Menâkıb 16; İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 547 (Albânî, hadîsin senedinin "hasen-sahîh" olduğunu belirtmiştir).

239 Müslim, *İmâre* 11, 12.

240 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 44.

senden ileri ve onun hakkında senden daha bilgili idiler" gerekçesini ileri sürmüş,[241] onların sünnet bilgisi ve sünnete uyma bakımından pek çok kişiden ileri olduklarını vurgulamıştır.

Hz. Peygamber, bir başka sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un da bilgisini takdir etmiş ve ashâbına bu konuda tavsiyede bulunmuştur. O'nun (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kur'ân'ı dört kimseden alın. Abdullah b. Mes'ûd..."[242] ve "Abdullah size ne okutursa okuyun"[243] buyurması Abdullah b. Mes'ûd'un bilgisini takdiri ve bu sebeple ona özellikle Kur'ân bilgisi konusunda uyma tavsiyesidir. İbn Mes'ûd da "Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ağzından duyarak şu kadar sûre ezberledim. Sûreleri, en iyi bilen benim" demiştir.[244] Sahâbîler de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tavsiyesi ve kendilerinin de bu gerçeği gözlemlemeleri sonucunda İbn Mes'ûd'un ilmine güvenmişlerdir. Ebu'd-Derdâ (v. 32/652), farklı kıraatı sebebiyle Şamlılarla ihtilafa düşünce Abdullah b. Mes'ûd'un talebesi Alkame'ye (v. 62/682), İbn Mes'ûd'un kıraatini sormuş, onun hakemliğinden başkasını kabul etmeyeceğini belirtmiştir.[245] Abdullah b. Mes'ûd'u tavsiye, onun önde gelen sahâbîlerden olmasıdır. Nitekim Ebû Mûsâ el-Eş'arî, müslüman olmadan önce Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hallerini ve yakınlarını gözlediğinde Abdullah b. Mes'ûd'u ve annesini ehl-i beytten zannettiğini belirtmiştir.[246] Bu derece Hz. Peygamber'e yakın olan Abdullah b. Mes'ûd'un sünneti bilmesi gâyet tabiîdir. Nitekim Huzeyfe (v. 36/656) onu, "Hâli, meşrebi ve sireti Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) daha çok benzeyen İbn Ümmi Abd'den (Abdullah b. Mes'ûd) başka bir kimse bilmiyorum" diye tanıtmıştır.[247]

bb. Ehl-i beyt

"Ev halkı" anlamına gelen ehl-i beyt, İslâm'ın ilk döneminden günümüze kadar sadece Hz. Peygamber'in âilesi ve soyu mânâsına gelen

---

241 Ahmed b. Hanbel I, 252.
242 Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 8.
243 Tirmizî, Menâkıb 38.
244 Ahmed b. Hanbel I, 405; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 114.
245 Ahmed b. Hanbel *VI*, 451; Buhârî, *Tefsîr* 92/2; İsti'zan 38; Müslim, *Müsâfirîn* 282.
246 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'-Nebî 27.
247 Ahmed b. Hanbel *V*, 389, 395, 401, 402; Buhârî, Edeb 70; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 27; Tirmizî, Menâkıb 37.

bir terim olarak kullanılmıştır.[248] Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde lügat mânâsında kullanımı da bulunmaktadır.[249]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) daha önce de zikrettiğimiz gibi ehl-i beyte i'tisâmı vasiyet etmiş, onlara bağlanıldığı takdirde dalâlete düşülmeyeceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber, bu konuda ayrıca şöyle buyurmuştur: *"Ben bir beşerim, Rabbimin elçisinin (Azrail) gelmesi yakındır. Ben de icâbet edeceğim. Size iki ağır yük bırakıyorum, onlara sarılırsanız sapıtmazsınız. Allah'ın Kitabı ve ehl-i beytim. Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım.* Hz. Peygamber bu cümleyi üç kere tekrar ettikten sonra[250] *"Dikkat edin, bunlar havzda bana ulaşıncaya kadar ayrılmayacaklardır.* [251] *Kur'ân ve ehl-i beyt konusunda benimle ters düşmemeye dikkat edin. Onlar hakkında bana nasıl halef olacağınıza dikkat edin."*[252] Sekaleyn

---

248 Öz, "Ehl-i Beyt" *DİA* , X, 498.

249 Bk. Kasas, 28/12; Buhârî, Savm 30 ve Abdurrezzâk, *Musannef* III, 22.

250 Ahmed b. Hanbel IV, 366-367; Dârimî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 1.

251 Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; V, 182; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 36, 37; Tirmizî, Menâkıb 31.

252 Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; IV, 371; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 36, 37; Tirmizî, Menâkıb 31.

"Sekaleyn hadîsi"nin sıhhati ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Tirmizî, *Câmi* i'nin Menâkıb bölümünün 31. bâbında Sekaleyn hadîsinin iki rivâyetine yer vermiş, eserine aldığı rivâyetlerden birinin "garîb-hasen", diğerinin ise "hasen-garîb" olduğunu tesbit etmiştir. Albânî, sekaleyn hadîsinin "sahîh" olduğunu tesbit etmiş ve *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* adlı çalışmasına almıştır. O, bu konuda şunları söylemektedir: "Katar'da bir risâlede bu hadîse zayıf dendiğini gördüm. Müellif bu konuda yenidir. Hadîsin tahrîcinde matbu ve mütedâvil kaynaklarla yetinmiş, hadîs hakkında söylenenleri tahkikte büyük hatalarda bulunmuştur. Hadîsin birçok isnad ve tarîkini kaçırmıştır. Onların şâhid ve mütâbileri bir yana o tarîk ve senedlerin kendileri sahîh ve hasendir. Müellif, hadîsin sahîh olduğunu söyleyen âlimlere iltifat etmemiş, "zayıf bir hadîs birçok tarîkten gelirse kuvvetli olur", kaidesine de bakmamış ve sahîh hadîsi zayıf göstermek gibi çirkin bir hataya düşmüştür. Tirmizî'nin senedinde bulunan Zeyd b. el-Hasen "zayıf"tır. Ancak Zeyd b. el-Erkâm'ın rivâyetiyle bu hadîsin "şâhid"i vardır. Müslim ve Ahmed b. Hanbel'deki rivâyetleri sahîhtir. Hadîsin diğer "şâhid"lerinin değerlendirmesine göre de hadîs, sahîhtir." (*Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* IV, 355-358). Buhârî ise sekaleyn hadîsinin Kûfeliler'den gelen rivâyetlerini "münker" saymıştır. (Bk. *Tarih* I, 302).
Bizim sadece İbn Hacer'in Tehzîb'ini esas alarak yaptığımız değerlendirmede ise senedlerdeki râvilerin çoğu ta'dil edilmiştir. Ancak içlerinde -ağır cerh ifadeleri olmamakla birlikte- hem cerh hem de ta'dil edilenler olmuştur. Tirmizî'de yer alan Ca'fer b. Muhammed'in "zayıf" olduğu (bk. I, 385); Muhammed b. Fudayl ile bazılarının ihticac etmediği (bk. V, 259); Atiyye b. Sa'd'ın da "zuâfa"dan sayıldığı (bk. IV, 143) belirtilmiştir. Ahmed b. Hanbel III, 14'de yer

hadîsi denen bu hadîste "sekaleyn" kelimesinin niçin seçildiğine İbnu'l-Esîr (v. 606/1209) şöyle bir izah getirmiştir: "Onlara sarılmak ve onlarla amel ağır olduğu için ve onların kadrini yüceltmek, durumlarını tâzim için böyle isimlendirilmiştir."[253] Kitab'a ve ehl-i beyt'e iktida, ittiba etmek gerektiği konusunda, Hz. Peygamber'in arzu ettiği bağlılığın, "ilim ve amel olarak temessük etmek" anlamında olduğu yorumu yapılmıştır.[254]

Sekaleyn hadîsi, Şia'nın ihticac ettiği ve çokça kullandığı hadîslerdendir.[255] Hadîs, Şiîler tarafından, ehl-i beyt imamlarının imâmetine delil olarak kullanılmıştır.[256]

"Ehl-i beyt", sünnî ve şiî müslümanlar arasında farklı yorumlara tâbi tutulmuştur.[257] Ehl-i beytin kimlerden oluştuğu ve âlimlerin konuya bakışı

---

alan Ebû İsrail (İsmail b. Ebî İshâk), "zayıf olarak nitelenmiştir. (Bk. I, 167).

253 *Nihâye* I, 216.

254 Bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî* X, 288.

255 Albânî konuyla ilgili olarak şöyle der: "Öyle ki ehl-i sünnetten bazıları bu hadîsin onlara delil olduğunu zannetmişlerdir. Hâlbuki durum zannedildiği gibi hüccet değildir. Çünkü "itre" ile kastedilen Şia'nın dediğinden daha geniştir. Ehl-i sünnet bunu reddetmemiş, aksine "itre"ye sarılmıştır. "İtre" Hz. Peygamber'in ehl-i beyti'dir" (*Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* IV, 359).

256 Murtaza el-Askerî, *Meâlimu'l-medreseteyn* I, 532-534. Şiî müelliflere göre sekaleyn hadîsi Gadîr günü söylenmiştir. Muhammed Takiy el-Hakîm, bu hadîsin Şia'nın en önemli delillerinden olduğunu söyler. Hadîsin mütevâtir olduğunu da belirtir ve hadîsten şu hükümleri çıkarır: "Ehl-i beyt mâsumdur, ehl-i beyt Kur'ân'dan ayrılmaz. Kur'ân hatadan müstağni ve mâsum olduğuna göre ehl-i beyt de mâsumdur. Her ikisine birden tutunmak gerekir. Hadîsten anlaşıldığına göre ehl-i beyt, kıyâmete kadar Kur'ân'ın yanında bulunacaktır ve onların bulunmadığı bir zaman da olmayacaktır." (Sofuoğlu, "Şia İmâmiye'nin Hadîs Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, s. 260). Şia kaynaklarda yer alan başka bir rivâyette ise Hz. Peygamber, sekaleyn hadîsini "Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın" [Âl-i İmrân, 3/103] âyeti hakkında söylemiştir. (el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* XXIII, 117).

257 Şiî müslümanların mesned aldıkları birçok hadîs bulunması sebebiyle burada onlara kısa da olsa temas etmeyi gerekli gördük. Meselâ, ehl-i beyt'in faziletine dâir bir rivâyete göre İbn Abbas, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Kur'ân'ın dörtte biri bizim hakkımızda (yani ehl-i beyt) inmiştir; diğer dörtte biri helâl, diğeri haram, diğeri de ferâiz ve ahkâm'dır... Allah "Yâ eyyühellezine âmenû..." hitabı bulunan bir âyet indirmemiştir ki Ali muhatabı olmasın." (Hey'et, *el-İ'tisâm bi hablillah*, s. 21.)Şiî kaynaklarda yer alan bir hadîse göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim benim dinimi din edinir, yolumu takip eder, sünnetime ittibâ ederse, ehl-i beytimin imamlarını bütün ümmete tafdilini din edinsin. Onların bu ümmetteki benzeri, Benî İsrâil'deki hıtta kapısı gibidir" (el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* XXIII, 119.) Başka bir hadîste ise; "Kim ehl-i beyte *İ'tisâm* ederse kurtulur" buyurulmuştur. (*a.g.e.* XXIII, 110, 143) "Sefîne hadîsi"ne pek çok yer verilmiştir.(*a.g.e.* XXIII, 105, 119, 120, 121. el-Meclisî, kitabının XXIII. cildinin 7. bâbını "Sekaleyn ve Sefîne haberleri" isimlendirmiş

başlıbaşına bir konudur. Biz bu konuda ayrıntıya girmek istemiyoruz. Ancak i'tisâm açısından ehl-i beytin konumu üzerinde kısaca durmayı gerekli görüyoruz.

Hz. Peygamber'in ehl-i beyt'i tavsiyesi, "De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka (herhangi bir) ücret istemiyorum"[258] âyetinden kaynaklandığı belirtilmiş[259] ve "Sizi nimetleriyle beslediği için Allah'ı seviniz. Allah sevgisiyle beni seviniz ve benim sevgimle ehl-i beytimi seviniz"[260] hadîsi de bu duruma işaret sayılmıştır. Buna göre ehl-i beyt, sünnete bağlılıkta özel bir yere sahiptir. "Sünnet" ve "ehl-i beyt"te ortak nokta, Peygamber'e ait olmalarıdır. Sünnet, ilke açısından, ehl-i beyt ise insan açısından Hz. Peygamber'le ilgilidir.

Ehl-i beyt'ten kastedilenler, ehl-i beyt'ten âlim ve sâlih, Kitab ve sünnete sımsıkı sarılanlardır. Onun (sallallahu aleyhi ve sellem) dininde olup

---

ve sekaleyn ve sefîne hadîslerini birçok kez tekrarlamıştır.) Bu konuyla ilgili olarak es-Seyyid el-Murtaza, Kitâbu'ş-şâfî'de şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Sekaleyn hadîsi, imâmet ve ismete delâlet eder. Sefîne hadîsi de bunu takviye eder. O hadîs de ehl-i beytin ismetine ve onlara itaate delâlet eder" (el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* XXIII, 155.) Aynı şekilde sekaleyn hadîsinin, ehl-i beytin icmâının huccet olduğuna delâlet ettiği neticesi çıkarılmıştır. (*a.g.e.* XXIII, 156.) "Ey ehl-i beyt! Allah sizden günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor" [Ahzâb, 33/33.] âyetinden ve sekaleyn hadîsinden hareketle Şiîler -özellikle isnâ aşeriyye- ehl-i beyti mâsum olarak nitelendirmektedirler.(el-Behnesâvî, *es-Sünnetü'l-müfterâ aleyhâ*, s. 104.) Sünnî âlimlere göre ise ehl-i beyt mensupları Hz. Peygamber'in neslinden gelme şerefini taşımakla birlikte hiçbir zaman hata ve günah işlemekten korunmuş değildirler. Zira ismet sıfatı sadece peygamberlere mahsustur. (Öz, "Ehl-i Beyt" *DİA*, X, 499.)

258 Şûrâ, 42/23. Âyette geçen akrabalık sevgisi'ne "Sizden akrabamı sevmenizi istiyorum" şeklinde mânâ verilirse hadîsle daha kolay ilgi kurulur.

259 Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî* X, 290.

260 Tirmizî, Menâkıb 31. Tirmizî hadise, "hasen-garîb" demektedir. Hz. Peygamber ile Hz. Abbas arasında geçen şu konuşma ehl-i beytin konumu göstermesi yönüyle oldukça önemlidir. Birgün Hz. Abbas "Yâ Resûlallah! Bizim (Haşimoğulları) ile Kureyş (in diğer aileleri) arasında ne var? Kendi aralarında buluştukları zaman güler yüz gösteriyorlar da bizim karşımıza çıktıkları vakit başka yüzle çıkıyorlar" demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yüzü kızarmış ve "Allah'a yemin ederim ki Allah ve Peygamber'i için sizi sevmedikçe hiçbir kimsenin kalbine iman girmez. Ey müslümanlar! Her kim benim amcama eziyet ederse, bana eziyet etmiş olur. Bir insanın amcası, onun babası yerindedir" buyurmuştur. İbn Mâce, Mukaddime 11 (Zevâid'de hadîsin isnâdındaki ricâl'in sika olduğu, ancak Muhammed b. Ka'b'ın Abbas'tan rivâyetinin mürsel olduğunun söylendiği ifade edilmiştir); Tirmizî, Menâkıb 28 (Tirmizî, hadîsin "hasen-sahîh" olduğunu belirtmiştir); İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* III, 408.; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr* II, 546 (hadîs hasendir).

emrine temessük edenlerdir, şeklinde izahlar da yapılmıştır. Ehl-i beyt, aile reisinin halini en iyi bilenlerdir. Ehl-i ilim de onun (sallallahu aleyhi ve sellem) sîretini en iyi bilenler, onun (sallallahu aleyhi ve sellem) yoluna vâkıf olanlardır. Hüküm ve hikmeti bilenlerdir. Bu açıdan ehl-i beyt'in Kitab'a denk tutulması sahîh olur. Yani onlar, sünnete vâkıftırlar. Nitekim Allah Teâlâ, "Kitab ve hikmet"[261] buyurmuştur.[262]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Allah'ın Kitabı'na ve ehl-i beyte sarılırsanız sapıtmazsınız"[263] buyurduğuna göre sünnete sarılmakta ilk gerekçe ehl-i beytin, müslümanları hidâyet üzerinde tutup dalâletten koruma özelliğinin olmasıdır. Bu durum, hadîsin devamından kolaylıkla anlaşılır. "Bunlar (Kitab ve ehl-i beyt) havzda bana ulaşıncaya kadar ayrılmayacaklardır." Hadîsten, ehl-i beyte ittiba Kur'ân'a ittiba gibidir, sonucu çıkarılmıştır.[264] Ehl-i beyt'in sünnete bağlılığı ise bilinen bir gerçektir. Bunun aksi bir rivâyete araştırmamız sırasında tesâdüf etmedik. Meselâ Hz. Âişe (v. 58/678), "Gücünüzün yettiği işlere bakın, (size o gerekir), çünkü siz usanmadıkça Allah usanmaz. Allah indinde amellerin en makbulu az da olsa devamlı yapılandır" hadîsini rivâyet ettikten sonra "Âl-i Muhammed, bir amel işlediklerinde ona devam ederlerdi"[265] diyerek ehl-i beytin sünnete bağlılığını ilke olarak belirtmiştir. Aynı şekilde Hz. Âişe'nin, "Hz. Fâtıma'dan daha çok hal, hareket ve gidişât bakımından Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) benzeyen hiç kimse görmedim"[266] sözü de ehl-i beytin sünnete bağlılığını ifâde eder. Bu bakımdan, ehl-i beyt, sünnet-i seniyyenin menbâı, muhâfızıdır ve her cihetle (sünnete) iltizam etmekle mükelleftir. Hz. Peygamber'in "âl-i beyt"ten muradı da sünnet-i seniyyedir,[267] sonucuna varılmıştır.

---

[261] Ahzâb, 33/34. Bu âyette, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ailesine hitap edilmektedir.

[262] Tahâvî, Müşkilü'l-âsâr IV, 368; Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* IV, 360. İmâm Şâfiî, Kur'ân-ı Kerîm'de "hikmet kelimesinin geçtiği bazı âyetleri vermiş ve âlimlerin "hikmet"i, sünnet olarak *tefsîr* ettiklerini belirtmiştir. (Bk. Risâle, s. 45).

[263] Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; V, 182; Tirmizî, Menâkıb 31.

[264] Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*, s. 232-233.

[265] Müslim, Müsâfirin 215.

[266] Ebû Dâvûd, Edeb 144; Tirmizî, Menâkıb 60.

[267] Saîd Nursî, *Lem'alar*, s. 21-22.

Şuna da işaret edelim ki sekaleyn hadîsinden, “ehl-i beyt, Allah’ın ahkâmını, helâli ve haramı tahdîs ve tebliğ ederler, re’yleriyle konuşmazlar, ictihadları sünnete dayanır” neticesi çıkarılmıştır.[268] Bu da onların tavsiyesinden asıl maksadın, sünneti tavsiye olduğunu gösterir. Aynı zamanda sekaleyn hadîsi, ehl-i beytin Kur’ân’dan ayrılmayacağını bildirmesi sebebiyle, onların tebliğde ve Allah’ın ahkâmını açıklama ve Allah’ın yolu üzere olmakta (istikamet) mâsum oldukları şeklinde yorumlanmıştır.[269] Ehl-i sünnet ise, Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) dışında kimsenin mâsumiyetini kabul etmez.

Ehl-i beytin kurtarıcı, hidâyete götürücü olma özelliği vardır. Hz. Peygamber, hidâyet üzere olma özelliğinden dolayı ehl-i beyt’inden gelecek bir kimsenin (mehdî) insanları sapık inançlardan kurtaracağını belirtmiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ileride ümmete isâbet edecek bir belâyı anlattıktan sonra “Allah benim ehl-i beytimden bir kişiyi gönderir. Zulüm ve haksızlıkla dolan yeryüzünü adaletle doldurur. Yer ve gök ahâlisi bundan memnun olur” buyurmuştur.[270] Bir başka hadîste ise Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) aynı konuyu şöyle anlatır: “Tek bir gün dışında dünyada gün kalmayacak,[271] benden -veya ehl-i beytimden- bir kişi gönderilir, ismi ismimle babasının ismi babamın ismiyle aynı...”[272] “Mehdî benim itretimden (ehl-i beytimden) Fâtıma’nın neslindendir.”[273] Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) âl-i beytin etrafında toplanmayı tavsiye etmesinin bir sebebi de za’fa düştükleri zaman müslümanların etrafında toplanabileceği bir merkezin olmasıdır. Çünkü âl-i beyt, teslim, iltizam ve İslâmiyete, fıtraten, neslen ve cibilliyeten taraftar olmakta diğer insanlardan ileridirler.”[274]

Sekaleyn hadîsinde, Hz. Peygamber’in ehl-i beyt ile Kur’ân’ı birlikte

---

268 el-Behnesâvî, *es-Sünnetü’l-müfterâ aleyhâ*, s.105.

269 el-Behnesâvî, a.g.e, s. 104.

270 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 371-372.

271 Ebû Dâvûd, hadîsin bir tarîkında bu ibareden sonra “Allah Teâlâ, o günü uzatır” ifadesinin bulunduğunu belirtmiştir.

272 Ebû Dâvûd, Mehdî 1.

273 İbn Mâce, *Fiten* 34; Ebû Dâvûd, Mehdî 1.

274 Saîd Nursî, *Lem’alar*, s. 21-22.

tavsiye buyurması, kıyâmete kadar ayrılmayacaklarını belirtmesi, onlara sarılanların dalâletten korunacağını, onların önüne geçmemeyi vasiyet etmesi, tebliğ, helâl-haram ve Allah'ın koyduğu sınırlar için ehl-i beyte müracaat etmek için yeterli bir sebep olarak görülmüştür.[275] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Ehl-i Beyt'im Nuh'un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur. Ondan geri kalan ise boğulur" buyurmuştur.[276] İmâm Mâlik de "Sünnet, Nuh'un gemisi gibidir. Kim ona binerse kurtulur, kim de ondan geri kalırsa boğulur"[277] sözüyle ehl-i beyt ile sünnet ilgisini kurmuş, âdeta Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) maksadını ortaya koymuştur.

Ayrıca bilinen bir gerçektir ki lider olan kişinin özel hayatıyla toplumdaki davranışlarının farklı olup olmadığı gibi meseleler sürekli merak edilir ve tetkike tâbi tutulur. Nitekim Ebû Mûsâ el-Eş'arî (v. 44/664), Yemen'den Medîne'ye geldiğinde müslüman olmadan önce bir müddet bekleyip Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hallerini ve yakınlarını gözlediğini bizzat belirtmiştir.[278]

Diğer yandan bir kimseyi, ailesi ve akrabaları daha yakından izleme imkânı bulur. İbn Abbas'a (v. 68/687) "Sen Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) beraber bayram namazında bulundun mu?" diye sorulunca o "Evet, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yakınlığım olmasaydı, küçük olduğum için orada bulunamayacaktım" demiş,[279] Hz. Peygamber'in akrabası olmanın ayrıcalığından bu konuda faydalandığını söylemiştir. Ehl-i beyt'in, Hz. Peygamber'i yakından izleme imkânına sahip olmaları sebebiyle sünnet bilgilerinin daha fazla ve sıhhatli olması pek tabiîdir. Nitekim Hz. Ömer'in Ali hakkında "Biz onunla istişâre etmekle emrolunduk"[280] sözü, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ehl-i beyt'in bilgisini takdir ve onları ashâbına tavsiye ettiğini gösterir. Sahâbîler, bu sebeple Hz. Ali'ye "Senin yanında Kur'ân'dan başka bir kitap var mı?" diye sorma

---

275 Bk. el-Behnesâvî, *es-Sünnetü'l-müfterâ aleyhâ* , s. 103.

276 Hâkim, *Müstedrek* II, 343.

277 Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 76. İncelediğimiz Şiî kaynaklarda, İmam Mâlik'in bu sözüyle ilgili bir bilgiye rastlamadık.

278 Bk. Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 27; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 37.

279 Ahmed b. Hanbel I, 368; Buhârî, Nikâh 124; *İ'tisâm* 16; Ebû Dâvûd, Salât 244.

280 Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 422.

ihtiyacını bile hissetmişlerdir.[281] Ebû Mûsa da bu farkı şöyle belirtmiştir "Biz Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbı, hangi hadîste müşkilimiz olmuş ve onu Âişe'ye sormuşsak onda, o hadîse dair malûmat bulmuşuzdur" demiştir.[282] Sahâbîler bilhassa Hz. Peygamber'in özel hayatı ile ilgili bilgileri ehl-i beyt'ten öğrenmeye çalışırlardı. Meselâ, bir grup sahâbî, Hz. Peygamber'in sağlığında hanımlarına gelerek Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) evdeki ibâdetlerini sormuşlardır.[283]

Ehl-i beyt, -konumlarına lâyık olduğu şekilde- sünnet konusunda bilgili olma özelliklerini korumaya çalışırlar, bu konudaki eksikliklerini tamamlamak için gayret sarfederlerdi. İbn Abbas, Kur'ân konusundaki ehliyetine sünnette de sahip olmaya çalışırdı. Sahâbîlerden hadîs öğrenebilmek için kapılarına gider, o kimse öğle uykusunda ise, ridâsını yastık yapar, rüzgarın savurduğu kumların içinde kapı önünde yatarak beklerdi.[284]

Diğer taraftan sahâbîler, Hz. Peygamber'in hanımlarını özellikle hanımlarla ilgili konularda ölçü ve örnek kabul ederlerdi. İbn Abbas, hayızlı ve lohusa kadının namazı kaza edip etmeyeceğini soran bir kimseye "İşte Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hanımları, onlar bunu yapsalardı, biz de hanımlarımıza emrederdik" demiştir.[285] Hz. Âişe de "Biz Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında hayız olurduk da o (sallallahu aleyhi ve sellem), hiçbirimize namazı kaza etmesini emretmezdi"[286] diyerek kendilerinin, bazı konuları iyi bildiklerini belirtmiştir. Enes b. Mâlik (v. 93/711) "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kızları Zeyneb (v. 8/629) ve Ümmü Gülsüm'ün (v. 9/630) üzerinde enine doğru çizgili ipek elbise gördüm"[287] diyerek hanımların ipek giyebileceğini delillendirmiştir.

Tavsiye edilen kavram ve kişinin özelliklerini ortaya çıkaran, Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla tavsiye edilenlere uymak, netice itibariyle sünnetin emrini yerine getirmektir.

---

[281] Bk. Buhârî, Cizye 10, 17; Ferâiz 21; Fedâilu'l-Medîne 1.
[282] Tirmizî, Menâkıb 62. Tirmizî, bu hadîsin, "hasen-sahîh-ğarib" olduğunu belirtmiştir.
[283] Bk. Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5.
[284] Dârimî, Mukaddime 46.
[285] Dârimî, Tahâret 102.
[286] Abdurrezzâk, *Musannef* I, 332; Dârimî, Tahâret 102; Tirmizî, Savm 68.
[287] Ebû Dâvûd, Libâs 11; Nesâî, Ziynet 84.

C. SÜNNETE UYMAMAK VE HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETE UYMAMAYA TEPKİLERİ

İ'tisâmı gerekli kılan âmillerden biri de Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnete uyulmadığı zaman tepki göstermesidir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu konudaki titizliği, sünnete sarılmanın gerekli olduğunun bir başka belirtisidir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tepkilerini incelediğimiz bu bölümde tabiî olarak tepki gösterilen kişiler sahâbîlerdir. Ancak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile sahâbîlerin her zaman beraber olmaları, olayları birlikte yaşamaları, herkesin onunla (sallallahu aleyhi ve sellem) gâyet rahat görüşebilmesi, fikrini söyleyebilmesi ve hadîs külliyâtında nakledilen pekçok hadîs içinde bunların sayısının pek az olması sünnete uymama sayılan bu durumların olmasını tabiî göstermektedir.

1. Sünnete Uymamak

Dinin bütün emir ve yasaklarına gereğince riâyet etmenin herkes için mümkün olmadığı bir gerçektir. Bu durum sünnet için de söz konusudur. Sünnete uymamanın vuku bulduğu ve bulacağı naslarla da bildirilmiştir.

Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'da vazettiği kurallara uyma gereği üzerinde önemle durduğu ve peygamberine de İslâm çizgisinden ayrılmamayı emrettiği bilinmektedir. *"Sen onların dinine girmedikçe, yahudiler de hristiyanlar da asla senden hoşnut olacak değillerdir. Sen onlara de ki: Allah'ın hidâyet yolu var ya, işte doğru yol ancak odur. Şâyet sen, sana gelen ilimden sonra onların hevâ ve heveslerine uyacak olursan, Allah'a karşı hiçbir yardımcın, hiçbir destekleyicin bulunmaz."* (Bakara, 2/120)[288] âyeti, uyarı yanında Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah'ın hidâyetine mazhar olduğunu hatta onun (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah'ın hidâyeti olduğunu bildirmektedir.[289] Kendisi bizzat hidâyet olan bir kimsenin dine aykırı düşmemesi pek tabiîdir. Müslümanlar da Hz. Peygamber'e ve onun sünnetine aykırı düşmeme

[288] Allah Teâlâ'nın, sırat-ı müstakimden ayrılmamayı misalle anlattığından bahseden hadîs de İslâm çizgisini aşmamak gerektiğini belirtir. (Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 182-183; Tirmizî, Edeb 76).

[289] Bk. Elmalılı, *Hak Dini* I, 483.

konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de *"Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar"*[290] şeklinde uyarılmışlardır. İmâm Mâlik'in (v. 179/795) sünnetle belirlenmiş olan ihrama giriş yerlerinden farklı bir yerden ihrama giren kimseye karşı bu âyeti delil getirmesi,[291] âyetin müslümanlarla ilgili olduğu ve "onun emri"ne sünnetinin de dâhil olduğunu gösterir. *"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu tam mânâsıyla kabul etmedikçe iman etmiş olmazlar"*[292] âyeti ise Hz. Peygamber'in verdiği hükmü beğenmeyen kişi hakkında nâzil olmuştur ve buradaki "hüküm" sünnet'tir. Kur'ân'a ait bir nas değildir. Bu "hüküm" Kur'ân'la verilmiş olsaydı, Allah'ın Kitabı'nda nas olarak bulunurdu.[293] Kur'ân'da bulunan bir nas olduğu varsayılsa o kimseler Kur'ân'da mevcut olan hükme boyun eğmedikleri için mü'min olmazlardı, Kur'ân'ın hükmünü reddetmiş olurlardı. Yine müslüman olduklarını söylemelerine rağmen Hz. Peygamber'e iman ve itaat etmeyenler de imansızlıkla karşı karşıyadırlar. *"(Bazı insanlar) Allah'a ve Peygamber'e inandık, itaat ettik diyorlar, ondan sonra da içlerinden bir grup yüz çeviriyor. Bunlar, inanmış değillerdir. Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Peygamber'e çağrıldıklarında bakarsın ki içlerinden bir kısmı yüz çevirip dönerler."*[294]

Allah Teâlâ, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra da onun yolundan ayrılmayıp aynı çizgide yürümeyi emretmiştir. "Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır."[295] Bu âyete göre Resûl, bâki değildir ama Peygamber'in

---

[290] Nûr, 24/63.
[291] Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 216; Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 97.
[292] Nisâ, 4/65.
[293] Bk. Şâfiî, *Risâle*, s. 48.
[294] Nûr, 24/47-48.
[295] Âl-i İmrân, 3/144. "Peygamber'in yetkileri kendi hayatıyla sınırlıdır" diyen ehl-i Kur'ân cemaatini (bk. A'zamî, "*Sünnetin İhmali*" *Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, s. 301) bu âyet reddetmektedir.

getirdiklerine sarılmak gerekir.[296] Aynı zamanda sünnete aykırı davrananın öncelikle kendisi zarara uğramış olur mesajı verilmiştir. Âyette belirtilen husus, târihî bir olay olarak gerçekleşmiş ve Resûllah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra onun yolundan kısmî ayrılmalar başgöstermiştir. Fakat büyük çoğunluk, hem İslâm'a hem de sünnete bağlı kalmıştır.

Hz. Peygamber'e itaat edilmesini emreden âyetler gözönüne alındığında Allah, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) koymuş olduğu her sünnete ittibâı gerekli kılmış ve ona ittibâı kendine itaat saymıştır. Ona ittiba etmemeyi de kendine isyan saymıştır. Bu konuda hiçbir kul mâzur değildir. Allah, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uyup-uymamak konusunda tercih hakkı vermemiştir.[297] Bu sebeple İslâm âlimleri sünnetten yüz çevirmeyi haram kabul etmişlerdir.[298]

Bununla beraber sahâbîlerin çeşitli sebeplerle sünnete uymakta kusurları olmuştur. Bunlardan biri de Hz. Peygamber'in beşer tarafını gözardı ettikleri durumlardır. Sahâbîlerin kendilerince meşru sayılabilecek "Sen bizim gibi değilsin, Allah senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmiştir" sözlerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) kızmıştır.[299] Zira o (sallallahu aleyhi ve sellem), kendine mahsus ibadetleri, ashâbının yapmasını zaten kesinlikle yasaklamıştı.[300]

Bu arada şunu da ilâve etmek gerekir ki Hz. Peygamber, sünneti bildiği halde şuurlu olarak uymamayı "sünnete uymamak" saymıştır. "Kim giydiği elbisesini büyüklenerek yerde sürüklerse, kıyâmet gününde Allah ona (rahmet bakışıyla) bakmaz" buyurduğu zaman Hz. Ebû Bekr "Elbisemin iki tarafından biri (ben ona mâni olmazsam) yerde sürünüyor" diyerek bu duruma engel olamadığını belirtince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Sen bunu büyüklenerek yapmıyorsun" buyurmuş,[301] kasıtsız olan fiillerden kimseyi sorumlu tutmamıştır. Ancak niyeti sünnete uymak olduğu halde emirlerine

---

296 Kurtubî, *Câmi* II, 1464.
297 Bk. Şâfiî, *Risâle*, s. 51.
298 Bk. Ebû Şâme, *Ef'âlu'r-Resûl*, s. 138.
299 Bk. Muvatta, Sıyâm 9; Müslim, Sıyâm 79; Ebû Dâvûd, Sıyâm 37.
300 Bk. Buhârî, Savm 20.
301 Bk. Abdurrezzak, *Musannef* XI, 81; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 5; Libâs 2; Ebû Dâvûd, Libâs 25.

uymakta gecikme olduğunda bu durumu hoş karşılamamıştır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbına bir gazveye çıkmalarını emrettiğinde Abdullah b. Ravâha (v. 8/629), öğle namazını Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birlikte kılmak, kıyâmette şefaate sebep olur ümidiyle onunla selâmlaşmak ve duasını almak için gazveye çıkmakta gecikmiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da ona zamanında giden sahâbenin fazilet açısından kendisini kat kat geçtiğini, yeryüzünde ne varsa infâk etse, onların erken çıkışlarının faziletine ulaşamayacağını,[302] emrine (sünnete) uymaktaki gecikmenin büyük kayba sebep olacağını belirtmiştir. Çünkü verilen emrin bir sebebi vardır, herkes aynı şekilde düşünürse sonuç olumsuz olacaktır. Hz. Peygamber, namazda olduğu için seslenmesine cevap veremeyen Übey b. Ka'b'a da "Bana vahyedilenler arasında 'Hayat verecek şeylere çağırdığı zaman Allah ve Resûlü'ne uyun'[303] âyeti yok mu?" buyurmuş,[304] namaz sebebiyle olan gecikmeyi bile âyete aykırı bulmuştur.

Sahâbîlerin daha sonraki yıllarda Hz. Peygamber döneminde olanları göremediklerine dâir sözleri[305] de sünnete uymamanın bir vâkıa olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber, havz başında iken ümmetinden birtakım kimselerin sol tarafa alınacağını "Bunların senden sonra neler uydurduklarını sen bilmezsin!" denilerek havz'dan uzaklaştırılacaklarını haber vermiştir.[306] Bahsedilen değişiklik sünnetin değişmesi olarak yorumlanmıştır.[307]

Sünnete uymamanın tezâhürlerini gruplara ayırarak incelemek mümkündür.

a. Aşırılık

Sünnete uymamanın belirtilerinden biri Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) koyduğu sınırları aşmaktır. İslâmiyet'te Allah'ın ve Resûlullah'ın

302 Ahmed b. Hanbel III, 438; Tirmizî, Cum'a 28.
303 Enfâl, 8/24.
304 Buhârî, *Tefsîr* 1/1, 8/2, 15/3; Ebû Dâvûd, Vitr 15; Fedâilu'l-Kur'ân 9; Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân 1.
305 Ahmed b. Hanbel III, 270; VI, 443; İbn Mâce, *İkâme* 163; Nesâî, İstiska 3, 13.
306 Müslim, Cennet 58.
307 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 94.

(sallallahu aleyhi ve sellem) koyduğu sınırları aşmak yasaklanmıştır. Kimse yetkisinin dışına çıkıp dînî meselelerde hüküm veremez. Sınırlar nasla belirlenir. İlimsiz amel edenin hâli hakkında Allah Teâlâ, *"Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir"*[308] buyurmuş, yetkiyi aşıp ilimsiz konuşmayı yasaklamıştır. Nitekim "el-mağdûbu aleyhim",[309] "hakkı bilip ona tâbi olmayanlar" diye açıklanmıştır.[310] *"Kendilerine gelmiş hiçbir delil olmadığı halde Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler gerek Allah yanında, gerekse iman edenler yanında büyük bir nefretle karşılanır"*[311] âyetinde ise delilsiz konuşmanın yanlışlığı belirtilmiştir. Bir grup sahâbî, Osman b. Maz'ûn'un (v. 2/624) evinde toplanarak devamlı oruçlu olmaya, döşek üzerinde uyumamaya, et ve yağlı yemek yememeye, hanımlarıyla beraber olmamaya, koku sürünmemeye, dünyayı terketmeye, eski püskü giyinmeye topluca karar verince haddi aşma yasağı ile ilgili âyet[312] nâzil olmuştur.[313] Nitekim Hz. Peygamber, Osman b. Maz'ûn'un gece boyunca namaz kılıp gündüzleri sürekli oruç tuttuğunu, hanımıyla beraber olmadığını öğrenince "Ruhbanlık bize emredilmedi. Benim üsve-i hasene olmam senin için geçerli değil mi? Vallahi, ben Allah'tan en çok korkanınız ve Allah'ın hadlerini (çizdiği sınırları) en iyi muhafaza edenim" buyurmuş,[314] kendisinin ve dolayısıyla sünnetin sınırları korumada ölçü ve örnek olduğunu belirtmiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), ashâbına "Allah farz kıldığı şeylerin edâsını farz kıldı, onları zâyi etmeyin! Sınırlar koydu, onları aşmayın!"[315] uyarısında bulunurdu. Karısını bin talâk ile boşayan Ubâde b. es-Sâmit'in (v. 34/654) babası hakkında "O, Allah'tan korkmaz mı? Onun üç hakkı vardır. Dokuz yüz doksan yediye gelince o aşırılık ve zulümdür. Allah Teâlâ

---

[308] En'âm, 6/119.

[309] Fâtihâ, 1/7.

[310] Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 20.

[311] Mü'min, 40/35.

[312] Âyetin meâli şöyledir: "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri, haram kılmayın ve haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez." [Mâide, 5/87].

[313] İbn Kesîr, *Tefsîr* II, 88; Elmalılı, *Hak Dini* III, 1800.

[314] Abdurrezzâk VI, 167-168; VII, 150-151; Ahmed b. Hanbel VI, 226; Dârimî, Nikâh 3; Ebû Dâvûd, Tatavvu 27; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 169-170.

[315] Dârekutnî, *Sünen* IV, 184.

isterse azap eder, isterse affeder" buyurmuş,[316] dindeki aşırılığın azapla neticelenebileceğini belirtmiştir. Nitekim Abdullah b. Abbas (v. 68/687) da "Ben karımı yüz talâk ile boşadım. Hakkımdaki görüşün nedir?" diye soran kimseye, "Karın senden üç talâkla boş oldu. (Geri kalan) doksan yedi talâkla da Allah'ın âyetlerini alaya almış oldun"[317] diyerek âyetlerin sınırını aşmayı onlarla oynamak olarak değerlendirmiştir.

Hz. Peygamber, Kur'ân'la belirlenen sınırlara riâyeti tavsiye ettiği gibi sünnetle belirlenen sınırlara da riâyet edilmesini istemiştir. Abdest aldıktan sonra "Abdest böyle alınır, kim benim bu yaptığımdan daha fazlasını yaparsa, kötülük etmiş, hakkı aşmış ve zulmetmiş olur"[318] buyurmuş, sünnetinin dışına çıkılmasına müsaade etmemiş, onu kötülük ve hakka tecâvüz saymıştır. Bu sebeple ilim ehli, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) fiilinden öteye geçmeyi kerih görmüşlerdir.[319]

Hz. Peygamber, aşırı gidenleri cezalandırarak bu tutumlarını engellemiştir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), ramazanda visâl orucu tuttuğunu gören sahâbîler de aynı şekilde hareket etmişler. Hz. Peygamber, bunu yapmamalarını söylemiş. Ancak bazı sahâbîler, ikaza rağmen visal orucu tutmaktan vazgeçmemişler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onların oruçlarını iki gün veya iki gece birbirine ekletmiş ve hilâl görününce "Hilâl gecikseydi, siz cayana kadar orucunuza devam ettirecektim, aşırılığa dalanlar da ondan vazgeçerlerdi" buyurmuştur.[320] O (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisine benzemek gâyesiyle yapılan bu davranışı, aşırılık olarak nitelendirmiş ve bunu hoş görmediğini belirtmiştir. Aşırı bir şekilde ibadet etmek isteyen Abdullah b.

---

[316] Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 393.

[317] Muvatta, *Talâk* 1.

[318] Nesâî, Tahâret 105.

[319] Bk. Buhârî, Vudu' 1.

[320] Muvatta, Sıyâm 38; Ahmed b. Hanbel II, 21, 23, 102, 143, 231, 237, 244, 253, 257, 261, 281, 315-316, 345, 377, 417-418, 495-496, 516; III, 8, 57, 124, 170, 200, 202, 218, 235, 247, 253, 276, 289; IV, 314, 315; V, 364; VI, 126, 242, 258; Dârimî, Savm 14; Buhârî, Savm 20, 48, 49, 50; Hudûd 42; Temenni 9; *İ'tisâm* 5; Müslim, Sıyâm 57-61; Tirmizî, Savm 62; Ebû Dâvûd, Savm 25, 30.
Hz. Peygamber, bu olayda ayrıca kavli sünnete fiilî sünnet gerekçe gösterilerek karşı çıkılamayacağını öğretmiştir.
Visâl orucu, iftar etmeden ardarda oruç tutmak demektir.

Amr'ın (v. 63/683) tutumu da bu konuda önemli bir örnektir. Babası, Abdullah b. Amr'ı evlendirmiş, fakat o, gündüzlerini oruç, geceleri de namazla geçirdiği için hanımıyla biraraya gelmemiş, durumu öğrenen babası onu Nebi'ye (sallallahu aleyhi ve sellem) şikâyet etmiş. Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr'ı çağırtmış ve yaptıklarını bir de onun ağzından dinledikten sonra kendi hayatını şöyle anlatmıştır "Ben oruç tutarım, iftar da ederim (yâni bazen tutmam), uyurum, kadınların yanında da gecelerim. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." Hz. Peygamber daha sonra Abdullah b. Amr'ın ibadetlerini azaltmaya başlamış ve "Her ay bir (hatim) oku" buyurmuş, Abdullah "Bundan daha çoğuna kuvvet buluyorum" deyince "On günde bir oku" buyurmuş, o, "Bundan daha çoğuna güç yetirebilirim" diye ısrar edince Hz. Peygamber "Üç günde bir oku" buyurarak en son sınıra kadar getirmiştir. Sonra Abdullah b. Amr'ın orucunu düzenlemeye başlamıştır. Ona "Her ay üç gün oruç tut" buyurmuş, Abdullah "Bundan daha fazlasına gücüm yeter" demiş, burada da artırma nihâyet Hz. Peygamber'in "Bir gün tut, bir gün tutma, bu oruçların en faziletlisidir, kardeşim Dâvûd aleyhisselâmın orucudur" buyuruncaya kadar devam etmiştir.[321] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ona "Devamlı oruç tutan oruç tutmamış olur"[322] buyurarak yaptığının oruç sayılmayacağını belirtmiş ve "Dâvûd'un (aleyhisselâm) orucundan fazîletli oruç yoktur. Bir gün tutar bir gün tutmazdı"[323] sözleriyle de sınır koyma hakkının peygamberlere ait olduğunu hatırlatmış, onlardan daha dindar olunamayacağını belirtmiştir. Peygamberlerin koyduğu sınırları aşmanın ve ibadet de olsa onların yaptığından fazlasını yapmanın geçersiz olduğunu ifâde eden bu sözlerden sonra şu prensibi koymuştur. "Her kulun coşkulu dönemleri vardır, her coşkunun da gevşemesi vardır, gevşeme ya sünnete, ya bid'ate doğru olur. Kimin gevşemesi sünnete olursa hidâyete ermiştir, gevşemesi bunun dışında olursa helâk olmuştur."[324] Hz. Peygamber, bu sözleriyle Abdullah b. Amr'a coşkulu dönemin geçebileceğini, önemli

---

[321] Ahmed b. Hanbel II, 158, 187-188, 195, 205, 225; *V*, 409; Buhârî, Savm 56, 57, 59; Enbiya 37; Müslim, Sıyâm 181, 182; Nesâî, Sıyâm 76, 77, 78, 80.

[322] Ahmed b. Hanbel II, 164, 190, 198, 199, 212; *VI*, 455; Müslim, Sıyâm 186, 187; İbn Mâce, Sıyâm 28; Nesâî, Sıyâm 71, 78.

[323] Buhârî, Savm 59; Nesâî, Sıyâm 79.

[324] Ahmed b. Hanbel II, 158, 165, 188, 210; *V*, 409; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 28.

olanın sünnet çizgisini muhafaza etmek olduğunu ifâde etmiştir. Ayrıca bu hadîste, Hz. Peygamber, ölçünün kendisi olduğunu açıkça belirtmiştir. Bunun aksi hareket edenleri de kendisinden saymamıştır. Abdulmuttaliboğullarının âzadlı kölesi olan bir hanımın (bütün) gece ibadet ettiği, gündüzleri oruçlu geçirdiği söylenince de Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) aynı sözleri tekrar etmiş "Fakat ben, (geceleri) uyurum, namaz da kılarım; oruç tutarım, iftar da ederim (bazı günler oruç tutmam). Kim bana uyarsa bendendir, kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir. Her amelin bir coşkusu, sonra da durgunluk (fetret) dönemi vardır. Kimin durgunluk dönemi bid'ate doğru olursa dalâlete düşmüştür. Kimin durgunluk dönemi sünnete doğru olmuşsa hidâyete ermiştir" buyurmuştur.[325] İbâdetler dışında da bazı hareketleri sünnete aykırı bulmuş ve ashâbını uyarmıştır. Hanımlarını boşayıp, arazilerini satıp silah ve binek alarak Allah yolunda savaşmak için kendisine gelen bir grubu, Hz. Peygamber "Bende sizin için örnek yok mu?" buyurarak geri göndermiştir.[326]

Hz. Peygamber'in bazı amelleri emrettiği bir hadîste ise sahâbilerden bazıları onları yapmaktan çekinmişler ve "Biz senin durumunda değiliz! Şüphe yok ki Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır" diye gerekçe gösterince Hz. Peygamber, öfkesi yüzünden belli olacak şekilde kızmış ve "Muhakkak ki, sizin en muttakiniz ve Allah'ı en iyi bileniniz benim!" buyurmuş,[327] kendisinden daha ileri müslüman olunamayacağını ilân etmiştir. Onun (sallallahu aleyhi ve sellem) aşırılığa kaçmama konusundaki bu ısrarı daha önce gelmiş toplumların bu sebepten helâk olmaya kadar varmaları sebebiyledir. Nitekim bu durumu "Dinde aşırılıktan sakının. Sizden öncekiler dinde aşırılıkları sebebiyle helâk olmuşlardır"[328] buyurarak açıklamıştır.

b. Sünnetten Uzaklaşmak

Hz. Peygamber, sünnetten ayrılmamayı özellikle tavsiye etmiştir. Birgün yere bir çizgi çizmiş, sonra "Bu, Allah'ın yoludur" buyurmuş.

---

325 Ahmed b. Hanbel V, 409. Hadîsin benzer rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel II, 165; III, 259; 285.

326 Ahmed b. Hanbel VI, 53-54; Müslim, *Müsâfirîn* 139; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 2.

327 Buhârî, *İmân* 13.

328 İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 46.

Ardından o çizginin sağından ve solundan bazı çizgiler çizmiş, Sonra da "Bunlar birtakım yollardır. Onlardan her yolun başında ona çağıran bir şeytan vardır" buyurmuş ve "Şüphesiz (emrettiğim) bu (yol) benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. (Başka aykırı) yollara tâbi olmayın. Sonra sizi O'nun (Allah'ın) yolundan ayırır"[329] âyetini okumuştur.[330] Yakın gelecekte sünnetten uzaklaşılacağını, Hz. Peygamber'in Huzeyfe'ye hitâben söylediği sözde buluruz. O, müslümanların hayır üzerinde olacakları dönemde şer ve fesadın bulunacağını belirtmiş ve şerrin ne olduğunu şöyle açıklamıştır: "O devirde bir zümre hedyin (sünnetin) hilâfına idâre edecek. Sen o devrin idârecilerinin bazı hareketlerini tanıyacaksın bazılarını da yadırgayacaksın."[331] Burada sünnetten ayrılmanın, şer ve fesat olarak nitelenmesi dikkat çekicidir. Hz. Peygamber, sünnete uymayan emîrler üzerinde özellikle durmuş ve ashâbını bu konuda uyarmıştır.[332] Ebû Zer'e "Namazı vaktinden geri bırakan yahut vaktinden (çıkararak) namazı öldüren emîrler sana âmir olduğunda acaba halin nice olacak?" buyurmuş ve bu durumda ne yapması gerektiğini de şöyle bildirmiştir. "Namazı vaktinde kıl! Eğer namaza o emirlerle birlikte yetişirsen tekrar kıl! Çünkü bu senin için nafile olur."[333] Namazın vaktini kaçırmadığı halde sünnet olan vakitte kılmamaya rıza göstermeyen Hz. Peygamber, ashâbının da bu duruma rıza göstermeyeceğini biliyordu, ancak cemaat ve birliğin önemi sebebiyle cemaatten ayrılmamayı tavsiye etmiştir.

Uzak gelecekte sünnetten ayrılanların olacağını da şu cümlelerle ifâde etmiştir: "İslâm, garip başladı ve tekrar başladığı gibi garip olacak, yılanın deliğine çekildiği gibi iki mescidin arasına çekilecektir, ne mutlu o gariplere![334] Garipler, sünnetimi ihya eden ve Allah'ın kullarına öğretenlerdir."[335] Nitekim her yüzyılın başında Allah Teâlâ'nın müceddid

---

[329] En'âm, 6/153.

[330] Ahmed b. Hanbel I, 435, 465; Dârimî, Mukaddime 23; İbn Mâce, Mukaddime 1; Hâkim, *Müstedrek* II, 318.

[331] Buhârî, *Fiten* 11; Menâkıb 25; Müslim, *İmâre* 51; İbn Mâce, *Fiten* 13.

[332] Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 345-346 ve Ahmed b. Hanbel V, 422.

[333] Ahmed b. Hanbel I, 379, 405, 455; VI, 7; Müslim, *Mesâcid* 238; Nesâî, İmâme 2.

[334] Müslim, *İmân* 232.

[335] İbn Abdilber, *Câmi* II, 120; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 67.

göndermesi[336] de yıpranmadan sonra olur, bu da İslâm'ın garip kaldığının belirtisidir.[337] Başka bir hadîste ise Hz. Peygamber'in yolundan, sünnetinden ayrılanların âhiretteki durumları haber verilir. Hz. Peygamber, âhirette ümmetinden birtakım kimselerin sol tarafa alınacağını, kendisinin "Yâ Rabbi! Bunlar benim ashâbımdır" diyeceğini ancak 'Bunların senden sonra neler uydurduklarını sen bilmezsin, sen onlardan ayrılalı onlar geriye döndüler!' denilerek onların havz'dan uzaklaştırılacaklarını belirtmiştir.[338] Aynı şekilde "Benden sonra birbirinizin boyunlarını vurarak küfre dönmeyin"[339] hadîsi de Hz. Peygamber'in kendisinden sonra kendi yolundan ayrılmamayı tavsiyedir.

c. Emrine Uymamak

Sünnete uymamanın tezâhürlerinden biri de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrini yerine getirmemektir. "Başüstüne, derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı, senin dediğinden başkasını gizlice kurar"[340] âyeti, Hz. Peygamber'in dediklerine uymamayı kınar ve böyle bir davranışın kâfirlerin tavrı olduğunu haber verir.

Hz. Peygamber, emrine uymama konusunda uyarılarda bulunmuş, böyle durumlara düşmemek için neler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Emirlerine uymayanlar olacağını geçmiş ve gelecekten örnekle haber vermiştir. Her peygamberin ümmetinden havârileri ve sünnetine tâbi olan, emrine uyan ashâbının olduğunu, ancak daha sonra onların ardından yapmadıklarını söyleyen ve emrolunmadıkları şeyleri yapan nesillerin geldiğini anlatmıştır.[341] Bu hadîs, sünneti terkin tezâhürünü, "emrolunmayan şeyleri yapmak" şeklinde açıklar. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'deki "Resûl'ün

---

336 Bk. Ebû Dâvûd, *Melâhim* 1; Hâkim, *Müstedrek* IV, 522.

337 İbn Teymiye, *İlmu'l-hadîs*, s. 210-211. Müellif, gurbetin şeriatın bir kısmında veya bazı bölgelerde olabileceği şeklinde bir izahta da bulunmuştur.

338 Müslim, Cennet 58.

339 Ahmed b. Hanbel I, 230, 402; II, 85, 87, 104; IV, 76, 358, 363, 366 ; V, 37, 39, 44, 45, 49, 68, 73; Dârimî, *Menâsik* 76; Buhârî, Hac 132; İlim 43; Meğâzi 77; Edâhi 5; Müslim, *İmân* 118-120; Kasâme 29; *Fiten* 50; İbn Mâce, *Fiten* 5; Ebû Dâvûd, *Sünne* 15; Tirmizî, *Fiten* 28; Nesâî, *Tahrîm* 29.

340 en-Nisâ (4) 81.

341 Bk. Ahmed b. Hanbel I, 458, 461-462; Müslim, *İmân* 80.

emirlerine uyma"yı emreden âyetlere[342] işâret eder. Ayrıca Hz. Peygamber, ehl-i kitabta görülen sapmaların müslümanlarda görüleceğini bildirmek sûretiyle de aynı konuya işaret eder. "Ehl-i kitab, dinlerinde yetmiş iki millete ayrıldılar. Bu ümmet de yetmiş üç millete (gruba) ayrılacaktır. Bunların hepsi cehennemdedir. Biri hâriç, o da cemaattir. Ümmetimden bir grup çıkacak, kuduz mikrobunun vücutta yayıldığı gibi bu hevâlarla yürüyecekler. Bu hevânın girmediği ne damar ne mafsal kalacak."[343]

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bazı olayları sünnete aykırılık, sünnete uymama olarak nitelendirmesi, pek tabiî olarak sünnete uymamanın ne olduğunun, bizzat sünnetin sâhibi tarafından açıklanması demektir ve bu açıdan son derece önemlidir. Herşeyden önce Hz. Peygamber, kendisinin yaptığını, yapılmasına ruhsat verdiğini yapmayanları kınamak sûretiyle böyle bir tavrın sünnete uymamak olduğunu göstermiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir iş yapmış ve o işin yapılmasına da ruhsat vermiş, ancak ashâbtan bazı kimseler bundan hoşlanmamış ve o işi yapmaktan çekinmişler. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu duyunca konuyu hutbede ele almış ve "Bazılarına ne oluyor ki benim ruhsat verdiğim bir işi duyuyorlar da ondan hoşlanmıyorlar ve çekiniyorlar! Vallahi ben onların Allah'ı en iyi bileni ve O'ndan en çok korkanıyım!" buyurmuştur.[344]

Aynı şekilde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ramazan ayında Mekke fethine giderken bir bardak su istemiş, bardağı herkesin göreceği şekilde kaldırdıktan sonra suyu içmiş, ancak bazı kimselerin oruçlarını bozmadıklarını öğrenince kızmış ve "Onlar âsilerdir, onlar âsilerdir" buyurmuştur.[345] Böylece kendisini örnek almayıp söz ve fiiline uymayanları âsi olarak nitelemiştir. Oruç tutanlar, yolculuktaki meşakkat ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamasına rağmen oruçlarını bozmayan az sayıda kimselerdir. Nitekim diğer bir rivâyette belirtildiğine göre sahâbîlerin çoğu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) uymuşlardır. Hz. Peygamber, düşmana karşı kuvvetlenmek için orucun bozulmasını istemiştir. Ancak bu kimseler, o anda durumun ciddiyetini kavrayamamışlardır.

---

342 Bk. Âl-i İmrân, 3/31; Nisâ, 4/80; Nûr, 24/54; Haşr, 59/7.
343 Ahmed b. Hanbel IV, 102; Ebû Dâvûd, *Sünne* 1; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 35.
344 Ahmed b. Hanbel VI, 45, 181; Buhârî, Edeb 72; *İ'tisâm* 5; Müslim, Fedâil 127, 128.
345 Muvatta, Sıyâm 22; Müslim, Sıyâm 90; Tirmizî, Savm 18; Nesâî, Sıyâm 49.

Benzer bir olay, veda haccında yaşanmıştır. Hz. Peygamber yanında kurbanlık hayvan getirdiği için ihramdan çıkmamış, fakat ashâbına ihramdan çıkmalarını söylemiş. Ancak sahâbîler, ihramdan çıkmaktan çekinmişler. Buna çok kızan Hz. Peygamber, kızgınlığının sebebini soran Âişe'ye şöyle demiştir: "Bu adamlara emir verdim. Bir de baktım ki tereddüt ediyorlar. Geride bıraktığım şu iş tekrar karşıma çıksa yanımda hedy getirmez, onu satın alırdım. Sonra bunların çıktığı gibi ihramdan çıkardım."[346] Hac için geldikleri halde ihramdan çıkmak ilk anda sahâbîlere tuhaf gelmişti. Zira cahiliyeden kalan bir örfü terketmek kolay olmasa gerekti. Ayrıca Hz. Peygamber'in ihramdan çıkmamış olması da onları tereddüde düşürmüştü. Sahâbîler, i'tisâm gerekçesiyle i'tisâmsızlık etmişler, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) fiili ile sözü karşılaşınca, fiiline i'tisâm etmek istemişlerdir.[347]

Bu tür örneklerden biri de kendisine mahsus olan fiillerini onun yaptığı ölçüde yapmayı yasaklaması, yasağa uymayanları cezalandırmasıdır.[348] Böylece hiçbir gerekçe ile kendi emir ve yasaklarına muhalefet edilmemesi gerektiğini göstermiştir. O yasağa riâyet de sünnete sarılmak olmaktadır.

d. Sünneti Terk

Sünnete uymama şekillerinden bir diğeri de sünneti terketmektir. "Kim benim terkedilmiş (öldürülmüş) sünnetlerimden bir sünneti ihyâ ederek insanların onunla amel etmelerine vesile olursa, o insanların kazanacağı sevabın bir katını almış olacaktır"[349] hadîsi, bazı sünnetlerin terkedileceğini haber vermektedir. Sünneti ihya edenlerden bahsedilmesi ise o sünnetin

---

346 Müslim, Hac 130.

347 Din adına önderlik yapanların sözleri ile fiilleri birbirine uyması gerektiğinin önemi bu hadîsten açıkça anlaşılmaktadır. Aksi halde cemaat hangisini uygulayacağı konusunda tereddüte düşer.

348 Hz. Peygamber'in visâl orucu tutmayı yasaklaması örneği burada tekrar edilebilir. (Bk. Muvatta, Sıyâm 38; Ahmed b. Hanbel II, 21, 23, 102, 143, 231, 237, 244, 253, 257, 261, 281, 315-316, 345, 377, 417-418, 495-496, 516; III, 8, 57, 124, 170, 200, 202, 218, 235, 247, 253, 276, 289; IV, 314, 315; V, 364; VI, 126, 242, 258; Dârimî, Savm 14; Buhârî, Savm 20, 48, 49, 50; Hudûd 42; Temenni 9; *İ'tisâm* 5; Müslim, Sıyâm 57-61; Tirmizî, Savm 62; Ebû Dâvûd, Savm 25, 30).

349 İbn Mâce, Mukaddime 15.

tamamen yok olmayıp bazı insanlar tarafından bilinip yaşanacağını gösterir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), kendi sünnetini terkedene Allah Teâlâ'nın lânet ettiğini bildirmesi ise[350] sünneti terketmenin vebâlinin ne kadar büyük olduğunu gösterir. Hz. Peygamber, namazın, cuma namazının, ramazanın (günahlara) kefâret olduğunu belirttikten sonra "Bunlar ancak üç şeye kefâret olmaz: Allah'a şirk koşmak, biatı bozmak ve sünneti terk. Sünneti terk, cemaatten çıkmaktır" buyurmuş,[351] sünneti terk şekillerinden birini haber vermiştir. Önceki dinlerin mensuplarını taklit etmek de sünneti terk sebeplerinden biridir. "And olsun ki siz, kendinizden önceki milletlerin sünnetlerine (yoluna), kulacı kulacına, arşını arşınına ve karışı karışına muhakkak uyacaksınız. Hatta onlar (daracık) bir keler deliğine girseler, siz de o deliğe gireceksiniz"[352] ve "Bu ümmetin şerlileri, daha önce geçen ehl-i kitabın sünnetlerini adım adım takip edecekler"[353] hadîsleri, sünneti terk şekillerini göstermektedir. Huneyn'e giderken yolda gördükleri bir ağacı, kâfirlerin silahlarını asıp etrafında ibadet (i'tikaf) ettikleri gibi kullanmayı "Yâ Nebiyallah, bu ağacı, kâfirlerin silah astıkları ağaç gibi bize de silah asılan ağaç edin" diye teklif eden Ebû Vâkıd el-Leysî'ye (v. 68/687) Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tepki göstermiş ve şöyle buyurmuştur: "Allahu Ekber! Yemin olsun ki bu, Benî İsrâil'in Mûsâ'ya dediği gibidir. Onlar: 'Bizim de onlar (puta tapan bir kavim) gibi ilâhımız olsun, bizim için de ilâh yap'[354] demişlerdi. Siz câhil bir topluluksunuz. Onlar sünnetlerdir. Sizden öncekilerin sünnetlerini birer birer (sünnet sünnet) irtikâb edeceksiniz".[355] Bir

---

[350] İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 24, 149 (Muhakkık, Albânî, s. 24'de geçen hadîsin hasen, s. 149'da geçen hadîsin isnâdının zayıf olduğunu belirtmiştir); Hâkim, *Müstedrek* I, 36; II, 525; IV, 90 (Hâkim, hadîsin sahîh olduğunu belirtmiştir); Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 13, 57.

[351] Ahmed b. Hanbel II, 229.

[352] Ahmed b. Hanbel II, 325, 327, 336, 450, 511, 527; III, 84, 89, 94; V, 218, 340; Buhârî, *İ'tisâm* 14; Enbiyâ 50; Müslim, İlim 6; İbn Mâce, *Fiten* 17; Tirmizî, *Fiten* 18.

[353] Ahmed b. Hanbel IV, 125. Huzeyfe, hükmen merfu' sayılabilecek bir hadîste şöyle demiştir: "Benî İsrâil'in sünnetlerini ucu ucuna, adım adım irtikâb edeceksiniz. Benî İsrâil'den bir adam şöyle yapsa bu ümmetten de bir adam onu öyle yapacak." Bir kimse "Benî İsrâil'de maymun ve domuzlar vardı" deyince Huzeyfe: "Bu ümmette de maymunlar ve domuzlar olacak" demiştir. (Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 369.)

[354] A'râf, 7/138.

[355] Ahmed b. Hanbel V, 218. Bahsi geçen âyette de Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarına "Gerçekten siz câhil bir topluluksunuz" buyurmuştur. Hz. Peygamber de âyette geçtiği şekilde böyle

ağaca özellik atfetmeyi ibadet ve sünnet sayan Hz. Peygamber, sünnetten ayrılmanın bir şeklinin de geçmiş ümmetlere uymak olduğunu belirtmiş olmaktadır. Ayrıca onun (sallallahu aleyhi ve sellem) uslûb benzerliğine bile rıza göstermediği görülmektedir. "Yahudiler'in havralarını, Hrıstiyanlar'ın kiliselerini yükselttikleri gibi sizin de benden sonra mescidlerinizi yükselteceğinizi biliyorum"[356] hadîsi müslümanların ehl-i kitabı taklit edeceğini ve bunun sünnetten ayrılma yani i'tisâmsızlık olduğunu haber verir.

Sünneti terkin neler olduğunu belirten başka hadîsler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber, Huzeyfe'ye "Benden sonra benim doğru yolumdan gitmeyen ve benim sünnetimle amel etmeyen hükümdarlar olacak. İçlerinde birtakım adamlar türeyecek ki, kalpleri, insan kalbi şeklinde şeytan kalbi olacak!" buyurmuş, Huzeyfe, bu durumda ne yapması gerektiğini sormuş, o da "Emîri dinler ve ona itaat edersin. Sırtın dövülse ve malın alınsa bile yine dinle ve itaat et!" buyurmuştur.[357] Abdullah b. Mes'ûd da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) gelecekte sünnetin terkedileceğine dâir kendisine sorduğu soruyu, tâbiîne sormuş ve o günkü durumu şöyle tasvîr etmiştir: "Büyüğün kuvvetten düşeceği, küçüğün (bid'atçının) yükseleceği, kendisinden bir şey terkedilince; 'Sünnet terkedildi' denileceği bir fitne sizi kapladığı zaman haliniz ne olacak?"[358] Yine Abdullah b. Mes'ûd, "Eğer namazı evlerinizde kılar da, mescidlerinizi terkederseniz Nebinizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini terketmiş olursunuz. Nebinizin (sallallahu aleyhi ve sellem) yolunu terkedince de dalâlete[359] düşmüş olursunuz"[360] sözüyle, mescidlerde cemaatle namaz kılmamanın, sünneti terk demek olduğunu, sünneti terkin de dalâlet sayıldığını belirtir. Abdullah b. ed-Deylemi[361] de kendisine "Dinin elden çıkışı sünnetin terkiyle başlar. Halat nasıl lif lif kopup parçalanırsa din de sünnetin birer birer terkiyle ortadan kalkar" sözünün ulaştığını zikreder.[362]

---

düşünenleri câhillikle vasıflandırmıştır.

356 İbn Mâce, *Mesâcid* 2. Hadîsin isnadı zayıftır.

357 Müslim, *İmâre* 52.

358 Dârimî, Mukaddime 22.

359 Ebû Dâvûd, Salât 46'da "küfre düşersiniz" şeklindedir.

360 Ahmed b. Hanbel I, 382, 414-415, 455; Müslim, *Mesâcid* 257; İbn Mâce, *Mesâcid* 14; Nesâî, İmâme 50.

361 Ebû Bişr Abdullah b. Fîrûz ed-Deylemî, tâbiîdir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb* III, 231-232.

362 Dârimî, Mukaddime 16. Suyûtî, bu sözü Abdullah b. Muhayrîz b. Cünâde'den (*v.* 99)

Sahâbîler, zamanla Hz. Peygamber'in namazda yaptığı bazı fiillerinin terkedildiğini söylemişlerdir.[363] Bunun sebebi Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) farklı uygulamalar göstermesi olmalıdır. Bildiği sünnetin yapılmadığını gören sahâbî, o konudaki diğer sünneti de söylemek ihtiyacını duymuştur. Tebliğ açısından bakıldığında bu, önemli bir katkıdır. Tâbiîn âlimlerinde de bu anlayış görülür. Onlar, sünnetin terkini önlemeye çalışırlar, bir sünnetin terkini gördüklerinde o konudaki sünneti naklederlerdi. İhramlının yapmasının uygun görüldüğü bir meseleyi Saîd b. el-Müseyyeb (v. 94/713) mekrûh görmüş, bunun sebebi sorulunca "Bu unutulmuş ve terkedilmiş bir hadîstir. Bana Ümmü Seleme Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bu konuda hadîs rivâyet etti" demiş,[364] bir sünnetin yaşatılmasına çalışmıştır.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashâbı, bayramda minbere çıkmamışlardır. Minbere ilk çıkanın, Mervân (v. 65/684) olduğu rivâyet edilmiştir. Bundan dolayı ona, "Minbere çıkılmamışken minbere çıktın, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yapmamışken namazdan önce hutbe okudun, hutbede oturulmazken oturdun" diye itiraz edilmiş, ancak Mervân, "Bu sünnetler terkedildi" demiştir.[365] Konuyla ilgili bir rivâyete göre, Hz. Ömer, cemaatten bir kısmının namazdan sonra gittiğini görünce hutbeyi dinlemelerini sağlamak için hutbeyi bayram namazından önceye almıştır.[366] Mervân da sünnet olduğunu inkâr etmemekle beraber Hz. Ömer'in gerekçesiyle amel etmiş, o sünneti uygulamamıştır. Nitekim bir rivâyette Mervân, kendisine itiraz eden kimseye "O, burada terkedildi" demiştir.[367] Onun bu sözünde, cemaatın bayram namazından sonra îrâd edilen hutbeyi dinlememe eğilimi göstermesine ima vardır. Yani Mervân, "siz bayram hutbesini dinleme görevini terkedince biz de sözünü ettiğiniz sünnetteki uygulamaları terketmek durumunda kaldık" demek istemiş

---

nakleder. (Bk. *es-Sünne ve'l-bid'a*, s. 18).

[363] Ebû Dâvûd, Salât 115 ve Nesâi, İftitah 6.

[364] Müslim, Edâhi 42. İbn Şihâb da Allah'ın, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) teyemmüm âyetini indirdiği ve (Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve sahâbîlerin) avuçlarının içinden koltuk altlarına kadar meshettikleri hadîsinden sonra "İnsanlar buna (omuzlara ve koltuk altlarına kadar meshetmeye) itibar etmiyorlar" demiştir. (Ebû Dâvûd, Tahâret 121).

[365] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 288; Müslim, Salâtu'l-iydeyn 9.

[366] Abdurrezzâk, *a.g.e.* III, 283.

[367] Abdurrezzâk, *a.g.e.* III, 285.

olmalıdır. Mervân'ın bu uygulaması, zaruretler karşısında halîfenin sünnetine uymaktır. Ancak Ebû Saîd el-Hudrî bu duruma tepki göstermiştir. Mervân'ın, bu durumun terkedildiğini söylemesi üzerine o, üç defa "Asla olamaz! Allah'a yemin ederim ki siz, benim bildiğimden daha hayırlısını yapamazsınız" demiş ve oradan ayrılmıştır.[368]

e. İtiraz

Sünnete uymamanın başka bir tezâhürü de ona itirazdır. İtiraz, Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin tutumu olarak gösterilir: "Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: 'Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem, benim için olacak şey değildir. Ben bana vahyolunandan başkasına uymam. Rabbime isyan edersem büyük bir günün azabından korkarım."[369] Âyete göre, Peygamber'e itiraz edenler, Allah'a kavuşmayı ummayanlardır. İbn Hıbban da "Uydurmalar ve birtakım aykırı kıyaslamalarla sünnete boyun eğmeyenlerde imanın bulunmayacağını"[370] belirterek sünnete itirazın imansızlıkla sonuçlanabileceğine işaret etmiştir.

Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm söz konusu olduğunda yapılan itirazı sünnetle ilgilendirmiş ve tabiî olarak tepkiyle karşılamıştır. Übey b. Ka'b, bir sahâbîyle bir âyetin okunuşunda ihtilaf edince Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) gitmişler, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara ihtilaf ettikleri âyeti okutmuş ve ikisine de "Güzel, doğru (okuyorsunuz)" buyurmuş. Übey b. Ka'b "İkimizinki birden güzel, doğru olmaz" deyince Hz. Peygamber, onu göğsünden itmiş ve "Kur'ân bana nâzil oldu" buyurmuştur.[371]

İtirazda ısrar, hiç şüphesiz daha büyük bir kusurdur. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), İslâmiyet'e yeni girenlere ganimetten büyük paylar vermiş, ashâbtan bazıları bu durumu yadırgayınca, "Bunu, onları alıştırmak için

---

368 Müslim, Salâtu'l-iydeyn 9. Hz. Ebû Saîd, Mervân'a üç defa ihtarda bulunduktan sonra oradan yâni minber tarafından ayrılarak namaz kılmaya gitmiştir. Kâdı İyâz bu cümleyi böyle *tefsîr* etmiş, oradan ayrılmasının, o namazı terketmesi mânâsına gelmediğini söylemiştir. Bu ihtilaf, bayram hutbesinin mendup oluşundan kaynaklanmıştır. (Bk. Nevevî, *Minhâc* VI, 418).

369 Yûnus, 10/15.

370 *Sahîh* I, 184-185.

371 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 219-220.

yapıyorum" diye cevap vermiştir. Orada bulunanlardan bir kişi bu cevapla ikna olmamış ve "Yâ Muhammed, Allah'tan kork" demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "Ben Allah'a âsi olduğum takdirde, O'na kim itaat eder, O beni yer halkı üzerine emin kılıyor, siz beni emin saymıyor musunuz?" buyurmuştur. Ancak bu cevapla da yetinmeyen sık sakallı, çıkık yanaklı, çökük gözlü, çıkık alınlı ve başı traşlı kişi tekrar "Allah'tan kork" demiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da "Bu adamın neslinden bir kavim gelecek, Kur'ân'ı okuyacaklar, Kur'ân boğazlarından aşağı geçmeyecek, müslümanları öldürüp putperestleri bırakacaklar, okun avı delip geçtiği gibi İslâm'dan çıkacaklar ve bir daha da ona dönmeyeceklerdir. İşte bütün insanlarla, hayvanların en kötüsü bunlardır. Eğer siz onların zamanında yaşasaydınız hepsini öldürürdünüz" buyurmuştur.[372] Sünnete i'tisâmdan uzaklaşanların özelliklerinden bazıları, bu hadîsle önceden haber verilmiş, ona i'tirazın sonucunun da nereye varacağı belirtilmiştir.

Hz. Peygamber, bir gece kızının evine gitmiş, yatmış olan kızına ve damadına "Namaz kılmaz mısınız?" diye sormuş. Hz. Ali "Yâ Resûlallah, nefislerimiz Allah'ın elindedir, bizi kaldırmak istediğinde kaldırır" deyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönüp gitmiş ve giderken de dizine vurarak "İnsan cedele herşeyden daha düşkündür"[373] âyetini okumuştur.[374] Hz. Ali'nin sözü, itiraz görünümünde olmakla beraber Hz. Peygamber kendisine inatla itiraz edene gösterdiği tepkiyi göstermediğinden kötü niyetle verilmiş bir cevap değildir. Ganimet taksimine itiraz eden kişi, Hz. Peygamber'in uygulamasına itiraz etmiştir. Bununla birlikte el-Mühelleb (v. 435/1043), "Hz. Ali'nin, Nebi'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) çağrısını böyle karşılamaya hakkı yoktur. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sözüne i'tisâm etmesi gerekir"[375] diyerek bu hareketi sünnete i'tisâm kusuru olarak değerlendirmiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ölüm döşeğinde iken, Hz. Âişe'den babasına gidip namaz kıldırmasını söylemesini istemiş, ancak Âişe, "Ebû Bekr, senin yerinde durduğu zaman ağlamaktan sesini duyuramaz,

---

372 Bk. Ahmed b. Hanbel III, 68, 73; Buhârî, Enbiya 6; Tevhîd 23, 57; *İstitâbe*tu'l-mürteddin 6; *Tefsîr* 9/10; Meğâzi 61; Müslim, *Zekât* 143, 158; Ebû Dâvûd, *Sünne* 28; Nesâî, *Zekât* 79.

373 Kehf, 18/54

374 Buhârî, *İ'tisâm* 18; Teheccüd 5; Tevhîd 31; Müslim, Müsâfirin 206.

375 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 252.

Ömer'e emret, namazı o kıldırsın" demiş. Ayrıca Hz. Hafsa'dan (v. 41/661) da kendi sözlerinin aynısını Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) söylemesini istemiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise emrini tekrarlamış. Hz. Âişe de aynı şekilde cevap vermiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) üç veya dördüncü defasında, "Şüphesiz sizler, Yusuf Peygamber'in karşılaştığı kadınlar gibisiniz. Ebû Bekr'e emredin"[376] diye onları bir mânâda azarlamıştır. Hanımlarının, onun emrine uymamak diye bir niyetleri olmamasına rağmen, yapılan fiil emre uymama olmuştur. Buhârî, bu hadîsten, "taammuk ve tenâzuun yasak oluşu ve dinde aşırılık ve bid'atların kerâheti" sonucunu çıkararak hadîsin bulunduğu konuya bu adı vermiştir. İbnu't-Tîn de "Hz. Peygamber'in emirleri vücub ifâde eder; emrettiği konuda ona (sallallahu aleyhi ve sellem) tekrar müracaat mekruhtur" demiştir.[377]

Hz. Peygamber, davalarda verdiği kararlara itirazı da hiç hoş karşılamamıştır. Anne karnındaki çocuğun ölümüne sebep olana "Diyeti, köledir" buyurmuştur. Diyet ödeyecek kadının velisi, "Yâ Resûlellah, henüz yemeyen, içmeyen, söz söylemeyen, bağırmayan çocuğun diyetiyle nasıl mahkum olurum. Bunun benzeri hüküm bâtıl olur" diyerek itiraz etmiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Bu adam ancak kâhinlerin kardeşlerinden biridir" buyurmuştur.[378] Benzer bir olayda da Zübeyr b. Avvâm (v. 36/656) ile Medine'li komşusu su yolları ve su nöbeti konusunda aralarında çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) huzuruna geldiklerinde, Hz. Peygamber, Zübeyr'e, "Tarlanı sula, sonra suyu komşuna sal" buyurmuş. Bu karara Zübeyr'in komşusu öfkelenmiş ve hatta "Zübeyr halanın oğlu olduğu için mi, onu kayırdın" demiştir. Ganimet taksimine itirazda olduğu gibi Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), adaletine söz edilmesine, bu konuda şüphe edilmesine kızmış, yüzünün rengi değişmiş ve "Yâ Zübeyr, hurmalığını sula, sonra suyu tut, hurma ağaçlarının köklerine

---

376 Muvatta, Sefer 83; Ahmed b. Hanbel IV, 412-413; VI, 96, 202, 210, 224, 229, 270; Dârimî, Mukaddime 14; Buhârî, Enbiyâ 19; *İ'tisâm* 5; İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 555-556 (Kitâbu's-*Sünne*'yi tahkîk eden Albânî, hadîsin isnâdının sahîh olduğunu tesbit etmiştir).

377 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 211.

378 Ahmed b. Hanbel II, 274, 535; Dârimî, Diyât 21; Buhârî, Tıb 46; Müslim, Kasâme 36; Ebû Dâvûd, Diyât 19; Nesâî, Kasâme 39. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) o kişiyi kâHinlere benzetmesi, hakkı yok saymaları yönünden olabilir.

erişinceye kadar bırakma" buyurmuştur. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hakemliğini istediği halde verdiği hükme itiraz, Allah Teâlâ'nın bu konuda uyarısına sebep olmuştur. Zübeyr, "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar"[379] âyeti, zannedersem bu olay üzerine indi, demiştir.[380]

Hudeybiye antlaşmasındaki kararların müslümanların aleyhine olduğunu düşünen ve bu duruma üzülen Ömer, antlaşmayı imzalayan Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) gidip "Sen Allah'ın hak Peygamber'i değil misin?... O halde dinimiz hakkında bu aşağılık durumu niçin kabul ediyoruz" diye sormuş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Ben Allah'ın Resûlü'yüm (bu anlaşmayı kabul etmekle) Allah'a isyan etmiş değilim. Allah benim yardımcımdır" buyurmuş. Hz. Ömer, Ebû Bekr'e gidip aynı soruları sormuş, o da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerini tekrarlamış ve "Sen hemen onun emrine sarıl, Vallahi o, hak üzerinedir" demiştir. Daha sonra Hudeybiye'nin kendi lehlerine döndüğünü gören Hz. Ömer bu itirazlarımdan dolayı keffaret olarak birçok iyi şeyler yapmışımdır" demiş,[381] niyetinin samimi olmasına rağmen hareketini bizzat kendisi sonradan hoş karşılamamıştır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Usâme b. Zeyd'i orduya komutan tayin etmesine itiraz edip dedikodu yapanlar olduğunu öğrenince "Siz şimdi Usâme'nin kumandanlığını kötülüyorsunuz. Bundan önce babasının kumandanlığını da kötülemiştiniz. Allah'a yemin olsun ki Zeyd kumandanlığa nasıl lâyıksa ve o, insanların bana en sevimlilerinden biriyse, hiç şüphesiz Usâme de babasından sonra bana insanların en sevimlilerindendir"[382] diye itirazcılara tepki göstermiştir.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'e itiraz etmemeye gayret gösterirlerdi. Böyle bir durumu da aslında hiç hoş karşılamazlar ve önlemeye çalışırlardı.

---

379 Nisâ, 4/65.

380 Ahmed b. Hanbel I, 165-166; IV, 4-5; Buhârî, Musakât 6, 7, 8; Sulh 12; *Tefsîr* 4/12; Müslim, Fedâil 129; İbn Mâce, Mukaddime 2; Ruhûn 20; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 31; Tirmizî, *Ahkâm* 26; *Tefsîr* 4/13; Nesâî, *Kudât* 19, 27.

381 Ahmed b. Hanbel III, 486; IV, 330; Buhârî, Şurût 15; Cizye 18; *Tefsîr* 48/5; Müslim, *Cihâd* 94.

382 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 17.

Hz. Peygamber, bir konu hakkında Âişe'yi babası Ebû Bekr'e şikayet etmiş. Ebû Bekr de Âişe'nin göğsüne (veya yüzüne) vurmuştur.[383] Câbir'e gusül abdesti sorulduğunda Hz. Peygamber'in gusül abdestinde kullandığı suyun ölçüsünü anlatmaya başlamış, orada bulunan Hasan b. Muhammed (v. 100/718), o kadar suyun kendisine yetmeyeceğini söyleyince Câbir, "Saçı senden daha gür olan, kendisi de senden daha hayırlı olan bir zâtâ bu kadar su yetiyordu" demiş,[384] sünnetin herkese uygun olduğuna, sünnetle yetinmek gerektiğine dikkat çekmiştir.

f. Sünnete Muhalefet

Sünnete muhalefet, önemli bir uyumsuzluk göstergesidir. "Rabbin dileseydi insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edeceklerdir"[385] ve "Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu? dediler. Bunu sana ancak tartışmak için söylediler. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur"[386] âyetleri, ihtilâfın insan tabiatından kaynaklandığını haber vermektedir. Ancak üzerinde ihtilafın ve muhalefetin yasak olduğu kişi ve kavramlar bulunmaktadır. Bunların önde gelenlerinden biri Hz. Muhammed ve sünnetidir. "Peygamber'in emrine muhalefet edenler başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli azap isâbet etmesinden çekinsinler"[387] âyeti, Hz. Peygamber'in emirlerine muhalefet etmeyi kesinlikle yasaklamaktadır. "Ey iman edenler, Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin"[388] âyeti de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine muhâlefet etmenin câiz olmadığının kinâyeli bir ifâdesidir.[389] Sünnete muhâlefetin uhrevî sonucu da "Bilmiyorlar mı ki Allah ile Peygamber'ine muhalafet edene, içinde daima kalacağı cehennem ateşi vardır ki en büyük rezillik budur"[390] âyetinde ve "Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra,

---

[383] Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 431. Hadîsin devamında belirtildiğine göre Hz. Peygamber, araya girmiş ve "Bırak yâ Ebû Bekr, seni bunun için çağırmadık" buyurmuştur.
[384] Ahmed b. Hanbel I, 289; Buhârî, Gusl 3; Müslim, Hayz 57.
[385] Hûd, 11/118.
[386] Zuhruf, 43/58.
[387] en- Nûr, 24/63.
[388] Hucurât, 49/1.
[389] İbnü'l-Kayyim, *İ'lâm* I, 58.
[390] Tevbe, 9/63.

kim Peygamber'e karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir"[391] âyetinde ortaya konulmuştur. Bu ikinci âyetteki "mü'minlerin yolundan başka yol" kaydı Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) muhalefetin, mü'minler yolundan gitmemek olduğunu gösterir.[392] Ayrıca muhâlefetin, imanla, mü'min olmakla ilgili olması, konunun ciddiyetinin ve tabiî vehâmetinin de göstergesidir. "İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine doğru yol belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır"[393] âyetinde geçen ve "karşı gelmek" diye tercüme edilen "şakk" kelimesi düşmanlık yapmak, muhalefet etmek demektir. Gâyet açıktır ki Allah Teâlâ, kendi emirlerine ve Resûl'ünün sünnetine itaatı emretmektedir.[394] Ömer b. Abdülazîz (v. 101/719) de âyetlerden hareketle sünnete muhalefet edenin mü'minlerin yolundan başka bir yola sapmış olacağını belirtmiş ve "Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra kim Peygamber'e karşı çıkarsa ve mü'minlerin yolundan başka bir yola girerse onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız"[395] âyetini okumuştur.[396]

"Zillet ve aşağılık, emrime muhalefet edenleredir. Kim bir kavme benzerse onlardandır"[397] hadîsinde, muhalefetin ne olduğunu tesbite yarayacak bir ifâde mevcuttur. Başka toplumlara benzemek de sünnete muhâlefettir.

"Kim bizim dinimizden olmayan bir iş işlerse o merduddur"[398] hadîsi, sünnete aykırılığın kesinlikle kabul görmeyeceğini belirtir. Âlimler, bu hadîsi İslâm'ın üçte biri saymışlardır. Çünkü hadîs, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine muhalefet türlerini toplamıştır. Bu, bid'at olsun,

---

[391] Nisâ, 4/115. "Kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse bilsin ki Allah, azabı şiddetli olandır"(Enfâl, 8/13) âyeti de aynı konuya örnek verilebilir.

[392] Elmalılı, *Hak Dini* III, 1466.

[393] Muhammed, 47/32.

[394] Kurtubî, *Câmi* IX, 6074.

[395] Nisâ, 4/115.

[396] Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 65; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 40.

[397] Ahmed b. Hanbel II, 50, 92; Ebû Dâvûd, Libâs 4; Tirmizî, İsti'zan 7.

[398] Ahmed b. Hanbel VI, 146; Buhârî, Buyu' 60; Sulh 5; *İ'tisâm* 20; Müslim, *Akdiye* 17, 18; İbn Mâce, Mukaddime 2; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5.

masiyet olsun eşittir.[399] Yani sünnete muhâlefet olma noktasından ikisi de eşittir. Bu hadîsten hareket ederek İbn Battal, sünnete aykırı hükmedenin sünnete dönmesi gerektiğini söylemiş ve sünnete muhâlefeti terketmenin Allah Teâlâ'nın Resûlü'ne itaat emrinin kapsamına girdiğini belirterek sünnete muhâlefet etmemeyi i'tisâmın ta kendisi saymıştır.[400]

Neyin sünnete muhalefet olduğunu sahâbîlerin ve tâbiîlerin sözlerinden, tutumlarından da tesbit etmek mümkündür. İbn Ömer'e sefer namazı sorulduğunda o, "İki rekât, iki rekâttır. Kim sünnete muhalefet ederse kâfir olmuştur"[401] cevabını vermiş, yolculukta namazı iki rek'at kılmamayı sünnete muhalefet olarak nitelemiştir. Sahâbîlerin sünnete muhâlefeti -nankörlük veya gerçeği örtüp gizlemek anlamında yorumlasak dahi- küfür saymaları, onların sünneti nasıl algıladıklarının göstergesidir. İmrân b. Husayn'a (v. 52/672), hanımını boşayıp sonra dönen ve ne boşadığını ne de döndüğünü şâhitlendirmeyen bir kimsenin durumu sorulduğunda İmrân: "Sen sünnete aykırı olarak boşamışsın ve sünnete aykırı olarak dönmüşsün. Onun boşandığını da, kendisine dönüldüğünü de şâhitlendir ve (böyle birşeyi bir daha) yapma" diye cevap vermiştir.[402] Yukarıda Mervân'ın cevabı sebebiyle sünneti terke örnek gösterdiğimiz, bayram namazında, hutbeyi namazdan önceye alma meselesine orada bulunan bir kişi itiraz etmiş ve "Sünnete muhalefet ettin" demiştir. Ebû Saîd (v. 74/693), uyaran kişi hakkında "O, görevini yaptı. Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyururken işittim: 'Kim bir münker görürse eliyle düzeltmeye gücü yeterse yapsın, yapamazsa diliyle değiştirsin, diliyle de yapamazsa kalbiyle buğzetsin. Bu sonuncusu imanın en zayıfıdır' demiştir."[403] Ebû Saîd el-Hudrî'nin uyaran kişiyi haklı bulması, bayramlarda hutbeyi namazdan önce okumayı sünnete muhalefet saydığını göstermektedir. Ayrıca Ebû Saîd'in sünnete aykırılığın düzeltilmesi gerektiğine yine sünnetten delil getirmesi de oldukça mânidardır.

Abdullah b. Mes'ûd, ağırlığını iki ayağına birden vererek namaz kılan

---

[399] Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 52.
[400] İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 256.
[401] Abdurrezzâk, *Musannef* II, 520; İbn Abdilber, *Câmî* II, 195.
[402] İbn Mâce, *Talâk* 5; Ebû Dâvûd, *Talâk* 5.
[403] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 285; Tirmizî, *Fiten* 11.

bir adam görünce, "Sünnete muhalefet etti. Ayaklarını sırayla dinlendirerek kılsaydı, daha iyi olurdu" demiştir.[404] Ebû Eyyûb el-Ensârî (v. 52/672) de Medine vâlisi Mervân b. el-Hakem'e namazları sünnet olan vakitlerinden geç kıldırdığı için muhâlefet etmekteydi. Bunun sebebini bilmeyen Mervân, bu tutumunun sebebini sorunca Ebû Eyyûb "Ben Nebî'yi (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz kılarken gördüm. Sen ona uyarsan ben de sana uyarım, sen ona muhalefet edersen ben de evime dönerim" demiş,[405] bir ibadeti her yönüyle Hz. Peygamber gibi yapmamayı sünnete muhalefet saymıştır.

İbnu'l-Müseyyeb (v. 94/713), güneş doğduktan sonra namaz kılan birini görmüş ve onu nehyetmiş. O şahıs, ibadetin azaba sebep olmayacağını düşünerek "Allah, namaz yüzünden beni azaplandırır mı?" diye sormuş. İbnu'l-Müseyyeb, "Hayır ama sünnete muhalefet yüzünden azap eder" cevabını vermiştir.[406] Böylece yapılan işin niteliği kadar, usûle yâni sünnete uygun olup olmadığına da bakmak gerektiğine dikkat çekerek sünnete muhalefetin cezasının azap olduğunu açıkça belirtmiştir. İbadetin azapla cezalandırılmasının asıl sebebi, dinde olmayan bir şeyi dine ilâve etmektir. Mâlik b. Enes'e bir kimse "nereden ihrama gireyim?" diye sorunca İmam Mâlik, sünnet olan mahalli tavsiye etmiş ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ihrama girdiği yer olan Zulhuleyfe'den ihrama girmesini söylemiş. Ancak o kimse "Ben mescidden ihrama girmek istiyorum" deyince Mâlik bunu yapmamasını söylemiş, o kimse "Kabrin yanından mescidden girmek istiyorum" diye ısrar edince İmam Mâlik, "Yapma, senin fitneye düşmenden korkarım" demiştir. Soru soran "Fitne bunun neresinde? Ben daha uzak mesâfe ekliyorum" deyince Mâlik, "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) eksik bıraktığı bir fazilete ulaştığını düşünmenden daha büyük fitne mi olur? Allah Teâlâ, 'Onun emrine aykırı davrananlar başlarına bir belâ gelmesinden veya çok elemli bir azap isâbet etmesinden sakınsınlar'[407] buyurdu" demiştir.[408] Başka bir rivâyette ise İmâm Mâlik, Medine'de mîkatın ötesinden ihrama

---

404 Nesâî, İftitah 13. Aynı bâbtaki başka bir rivâyette "muhalefet" kelimesi yerine "hata etti" kelimesi kullanılmıştır.

405 Taberânî, *el- Mu'cemu'l-kebîr* IV, 187.

406 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 52; Dârimî, Mukaddime 39.

407 en- Nûr, 24/63.

408 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 97.

giren kişi hakkında "Bu, Allah'a ve Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) muhalefettir. Onun dünyada fitneye, âhirette elim azaba uğrayacağından korkarım. Allah Teâlâ'nın şu kavlini duymadı mı? deyip aynı âyeti okumuş ve "Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem) mîkatlardan ihrama girmeyi emretmişti" demiştir.[409] İmâm Mâlik'in, bu rivâyette, sünnet olan mîkat yerlerine muhâlefeti, Allah'a muhâlefet sayması son derece önemlidir. O, bu sözüyle Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinin kaynağına işaret etmiş olmakta, sünnete aykırı davranmanın sonunun nereye varacağına açık açık dikkat çekmektedir.

Netice olarak İmâm Şâfiî'nin (v. 204/819) de dediği gibi Allah Teâlâ, Resûlü'ne tâbi olmayı ve ona itaatı farz kılınca muhalefet etme hakkı ortadan kalkar. Hiç kimsenin ona muhalefet hakkı yoktur. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uyması farz olan kimse aksi davranışta bulunamaz.[410]

g. İsyan

Sünnete uymamanın bir belirtisi de Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) veya sünnete isyan sayılabilecek davranışlarda bulunmaktır. Hz. Peygamber, Abdullah b. Mes'ûd'u "Sünneti söndürecek ve namazları vaktinden te'hir eden emîrler başına geldiğinde halin nasıl olacak?" diye uyarmış ve Abdullah b. Mes'ûd, bu durumda ne yapması gerektiğini sorunca "Bana ne yapacağını mı soruyorsun, Allah'a isyanda mahlûka itaat yoktur" buyurmuştur.[411] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bu hadîste sünnete uymamayı Allah'a isyan saymış ve sünnetin etkisini kaldıran âmirlere itaat edilmeyeceğini belirtmiştir. Muâz b. Cebel (v. 18/639) de sünnete sarılmayan emirlerle ilgili olarak Hz. Peygamber'den tavsiye istemiştir. "Yâ Resûlallah, senin sünnetinle amel etmeyen ve emrine sarılmayan emîrler başımıza gelirse, onların karşısında ne yapmamızı emredersin?" diye sormuş, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yukarıdaki hadîste olduğu gibi "Allah'a itaat etmeyene itaat edilmez" buyurmuş,[412] sünnete uymamayı

---

409 Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 216; Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 97.
410 Bk. *Risâle*, s. 57.
411 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 383; Ahmed b. Hanbel I, 399, 400, 409; V, 168.
412 Ahmed b. Hanbel III, 213.

Allah'a itaatsizlik saymıştır. Hz. Peygamber'in, emîrlerin sünnete bağlanmasının şart olduğunu aksi halde kendilerine itaat edilmeyeceğini belirten bu sözleri, devlet kurmanın, ümmet olmanın i'tisâmla mümkün olacağına işarettir. Aynı şekilde bir hadîste de Hz. Peygamber'in cennete davet eden haberci olduğu belirtilmiş ve "Kim Muhammed'e itaat ederse, Allah'a itaat eder, kim Muhammed'e isyan ederse Allah'a isyan eder" denilmiştir.[413]

Hz. Peygamber'e isyan fiili, hem kâfirler için hem müslümanlar için söz konusudur. Kâfirlerin isyanı mâlumdur. Müslümanların hangi davranışlarının Peygamber'e isyan sayıldığını, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten tesbit etmek mümkündür. *"Siz, Allah'ın izni ile düşmanlarınızı öldürürken, Allah size olan vâdini yerine getirmiştir. Nihayet öyle bir an geldi ki Allah arzuladığınızı (galibiyeti) size gösterdikten sonra zaafa düştünüz; (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve âsi oldunuz. Dünyayı isteyeniniz de vardı, âhireti isteyeniniz de vardı. Sonra Allah, denemek için sizi onlardan (onları mağlup etmekten) alıkoydu. Ve andolsun ki sizi bağışladı. Zaten Allah, müminlere karşı çok lütufkârdır."*[414] Mü'minlere hitap eden bu âyette geçen "asaytüm" ile bahsedilen isyan, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) savaşta, müslümanların yerlerinde kalma emrine muhalefet etmeleridir.[415] Uhud savaşında, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisinden emir gelmedikçe yerlerinden ayrılmamalarını emrettiği okçular, müslümanların gâlip geldiğini görmüş ve Abdullah b. Cübeyr'in uyarılarına rağmen yerlerini terketmişler, savaş müslümanların yenilgisiyle sonuçlanmıştır.[416] Niyetleri kötü olmasa da Allah Teâlâ, bu âyet ile onların yaptıklarının yanlış olduğunu, Hz. Peygamber'in emrine uymak gerektiğini vurgulamıştır. Allah Teâlâ'nın sünnetle belirlenmiş "emri" terketmeyi isyan olarak nitelemesi, sünnet açısından son derece önemli bir noktadır. Başka bir âyette ise isyan, Allah ve Resûl'ü için beraber kullanılmış ve isyanın âhirete uzanan sonucu olduğu belirtilmiştir. "Kim ki Allah ile Peygamber'ine isyan eder, O'nun (beyân ettiği) hadleri aşarsa Allah onu cehenneme sokar, o orada temelli kalır ve onun için orada

413 Buhârî, *İ'tisâm* 2.
414 Âl-i İmrân, 3/152.
415 Kurtubî, *Câmi* III, 1478.
416 Buhârî, *Cihâd* 164; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 106.

rüsva edici azap vardır."[417] Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in kendiliğinden hareket etmediği, bu sebeple ona isyan edilmemesi gerektiği, ona isyanın Allah'a isyan sayılacağı belirtilmiş ve Peygamber'e isyanın uhrevî sonucunun cehennem olduğu bildirilmiştir.[418]

"Ümmetim cemaat halinde iken aralarını ayırmak için isyan edeni, kim olursa olsun öldürün"[419] hadîsinde görüldüğü üzere Hz. Peygamber, isyan fiilini kabul etmemiştir. Kendisine isyanı ise kesinlikle yasaklamış ve İslâm'a girişte itaatı şart koşmuş ve "Ma'rufta (dinin emrettiği hususlarda) bana âsi olmayacağınıza söz vererek bana biat ediniz. Bunları yaparsanız cennet vardır" buyurmuştur.[420] Hz. Peygamber'in konumu, ona (sallallahu aleyhi ve sellem) isyan edilmesini önler. "O ikisine (Allah'a ve Resûl'üne) isyan eden muhakkak sapmıştır"[421] hadîsinde Hz. Peygamber, hem konumunu hatırlatmış hem de isyanın sonucunu haber vermiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "İmtinâ edenler dışında bütün ümmetim cennete girecek. Bana itaat eden cennete girer, bana isyan eden imtina etmiştir"[422] hadîsinde kendisine itaat veya isyanın sadece dünya ile sınırlı değil, âhiret ile de ilgisi bulunduğunu belirtmiştir. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) yüz çevirmek, sünnetinden uzak durmak demektir. Sünnetten uzak durmanın Resûl'e isyan olduğu konusunda ise şüphe yoktur.[423]

Hz. Peygamber'in, bazı olaylarda sahâbîlerin tutumunu "isyan" olarak isimlendirmiş olması, "isyan"ın ne olduğunun anlaşılmasını sağlar. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine uymamak konusunda da örnek verdiğimiz Ramazan ayında Mekke'nin fethi için sefere çıktıklarında, Hz. Peygamber'e "Askerler oruç tutmakta zorlanıyorlar ve senin ne yaptığına bakıyorlar" denilince Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) ikindiden sonra olduğu halde bir bardak su istemiş ve müslümanların gözü önünde içmiş.

---

417 Nisâ, 4/14.

418 Bk. Nisâ, 4/42; el-Cin, 72/23.

419 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 344.

420 Muvatta, Biat 2; Ahmed b. Hanbel V, 313, 320, 323; Buhârî, *İmân* 11; *Ahkâm* 49; Hudûd 14; Menâkıbu'l-ensâr 43; Tevhîd 31; Nesâî, Biat 9, 17, 18.

421 Ebû Dâvûd, Salât 221.

422 Ahmed b. Hanbel II, 361; Buhârî, *İ'tisâm* 2.

423 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, XV, 180.

Ashâbtan bazısı oruçlarını bozarken bir kısmı oruçlu kalmış. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu öğrenince iki kere "Onlar âsidirler!" buyurmuş.[424] Bu olayda Hz. Peygamber, kendisi gibi davranmayanları, kendisini ölçü almayanları isyankârlıkla nitelendirmiş olmaktadır. Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivâyet konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. O, Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekke'ye sefere çıktıklarında oruçlu olduklarını mola verdikleri bir yerde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Düşmanınıza yaklaştınız. Oruç tutmamak size daha kuvvet kazandırır" buyurduğunu ve bunun bir ruhsat olduğunu nitekim kiminin oruca devam ettiğini kiminin oruç tutmadığını anlatmıştır. Ebû Saîd, daha sonra verdikleri bir molada ise Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Yarın sabah düşmanla karşılaşacaksınız, oruç tutmayın" buyurduğunu ve bunun kesin emir olduğunu herkesin de orucu bıraktığını belirtmiştir.[425] Muhtemelen asker içindeki bazı kimseler, Hz. Peygamber'in ikinci sözünü de ruhsat olarak anlamışlardı.

Hz. Peygamber, ibadet dışında da sözlerine uymamayı isyan saymıştır. O (sallallahu aleyhi ve sellem), Tebük gazvesine hazırlanırken "Bizimle kuvvetli bineği olanlar gelsin" buyurmuş. Genç ve aksi bir devesi olan bir adam da orduya katılmış, ancak deve onu yere atmış ve o kimse ölmüş. Halk hemen "şehit, şehit" diyerek heyecanlarını dile getirmişler. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise Bilâl'e, "Cennete âsi giremez" sözünü duyurmasını emretmiştir.[426] Hz. Peygamber'in âyetleri ilân ettirir gibi bu sözünü ilân ettirmesi, emrine uymamanın isyan olduğunu göstermektedir ve cihâd için de olsa yapılan işin onun (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine uygun olmadıkça kabul edilmeyeceğini ve sonucunun âhirete kadar uzanacağını açıklamaktadır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bir başkasını boynuzla ayağından yaralayan kişi hakkında hüküm vermiş. Vurulan, "Yâ Resûlallah, benim için kısas yap" demiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise "Yaran

[424] Muvatta, Sıyâm 22; Müslim, Sıyâm 90; Tirmizî, Savm 18; Nesâî, Sıyâm 49.

[425] Müslim, Sıyâm 102.

[426] Abdurrezzâk, *Musannef V*, 178. Aynı şekilde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir savaşta düşman karşısında iken ashâbına, "Hiçbiriniz savaşmasın" buyurmuş. Ancak aralarından biri, düşmana saldırmış ve öldürülmüş. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) "falan şehit düştü" diye haber verilmiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem): "Ben savaştan nehyettikten sonra mı?" diye sormuş, "Evet" cevabını alınca: "Âsi cennete giremez" buyurmuştur. (Abdurrezzâk, *a.g.e. V*, 179)

iyi olsun (bekle)" buyurarak acele etmemesini söylemiş. Adam bunu kabul etmemiş ve mutlaka kısas uygulanmasını istemiş. Kısası istenen kişiye kısas uygulanmış, bir süre sonra onun yarası iyileşmiş ancak kısas isteyen topal kalmış. O şahıs, "Arkadaşım (yaralayan) iyileşti, ben topal kaldım" diye Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) müracaat edince o (sallallahu aleyhi ve sellem), "Ben sana yaran iyileşene kadar kısas isteme diye emretmedim mi? Bana isyan ettin. Allah seni (rahmetinden) uzaklaştırdı. Sana topallığın kaldı"[427] buyurmuş, sözünü dinlememeyi isyan saymış ve kendisine isyan edenin bir şekilde zarar göreceğini belirtmiştir. Bu örneklerde dikkat çeken husus, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) her emrinin dinlemesi gereğidir.

Ayrıca Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kim ok atıcılığı öğrenip de sonra terkederse bana isyan etmiş olur"[428] ve "Tavla oynayan kimse, Allah'a ve Resûlü'ne âsi olmuş olur"[429] hadîslerinde hangi fiillerin kendisine isyan olduğunu belirtmiştir.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'e isyan sayılabilecek bir davranışta bulunmamaya özen göstermişlerdir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Şam tarafına iki seriyye (askerî grup) göndermiş. Birinin başına Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı (v. 18/639) diğerinin başına da Amr b. el-Âs'ı emîr tayin etmiş. İki grup yola çıkarken Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) komutanları çağırmış ve onlara "âsi olmayın" buyurmuş. Medine'den ayrılınca Ebû Ubeyde, Amr b. el-Âs'a, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize isyan etmememizi emretti, ya sen bana itaat et ya da ben sana itaat edeyim" demiş. Amr b. el-Âs (v. 43/664) da kendisine itaat etmesini söylemiş. Ebû Ubeyde kabul etmiş. Amr, iki grubun birden emîri olunca durumdan memnun olmayan görülmüş. Bunlardan biri olan Hz. Ömer'e, Ebû Ubeyde durumu, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bana ve ona isyan etmememizi tavsiye etti. Ona itaat etmezsem Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) isyan etmekten korkarım"[430] diye izah etmiş, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine uymamayı "isyan" saymıştır. Hz. Osman (v. 35/656) da döneminde vuku bulan olaylar

---

427 Abdurrezzâk, *a.g.e.* IX, 454.
428 İbn Mâce, *Cihâd* 19.
429 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 468; Muvatta, Rü'ya 6, 7; İbn Mâce, Edeb 43; Ebû Dâvûd, Edeb 56.
430 Abdurrezzâk, *Musannef* V, 452-453; Beyhakî, *Sünen* X, 214.

sebebiyle yaptığı konuşmada "Ben Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile sohbet etmiş, ona biat etmişimdir. Allah onu (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat ettirinceye kadar ona isyan etmedim ve onu hiçbir zaman aldatmadım" demiştir.[431] O da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine uymamayı isyan saymıştır. Sahâbenin özelliklerinden birinin Hz. Peygamber'e ve sünnetine bağlılıkları oluşu sebebiyle Hudeybiye'de Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) uymayı geciktirmeleri meselesi[432] isyan sayılmamıştır. Onlar, savaşmak için izin almayı ümit etmişlerdir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) traş olunca hemen uymuşlar, uymada acele davranmışlardır.[433]

Sahâbîlerin ifadelerinden "isyan" olan davranışların neler olduğunu anlamak mümkündür. Onlar, sünnete isyan saydıkları fiilleri "Allah'a ve Resûlü'ne isyan","Muhammed'e isyan" gibi ifadelerle belirtmişlerdir. Onların bu hükme varabilmeleri, şüphesiz sünnetten kaynaklanmaktaydı. Meselâ Ebû Hüreyre (v. 58/678), "Yemeklerin en şerlisi zenginlerin çağırılıp fakirlerin dâvet edilmediği düğün yemeğidir. Yemek haktır. Kim terkederse, Allah ve Resûl'üne isyan etmiştir"[434] diyerek sünnetin emrine[435] karşı gelinmemesi için uyarmıştır. Ebû Hüreyre, mescidde ikindi ezanı okunurken mescidden çıkan biri hakkında da "Bu adam Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) isyan etti" demiştir.[436] Ebû Hüreyre'nin bu hareketi isyan olarak nitelemesi, Hz. Peygamber'den öğrendikleri sünnet anlayışının ifâdesidir. Ammâr b. Yâsir de "Kim şek gününde oruç tutarsa Ebu'l-

---

431 Ahmed b. Hanbel I, 75; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 7; Menâkıbu'l-ensâr 37.

432 Muvatta, Hac 184; Ahmed b. Hanbel I, 216, 353; II, 16, 34, 79, 119, 138, 141, 151; IV, 70, 165, 331; V, 381; VI, 402, 403; Dârimî, *Menâsik* 64; Buhârî, Hac 127; Buhârî, Şurût 15; Müslim, Hac 316-318, 320, 321; İbn Mâce, *Menâsik* 71; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 78.

433 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 205.

434 Muvatta, Nikâh 50; Abdurrezzâk, *Musannef* X, 448; Ahmed b. Hanbel II, 241, 267; Dârimî, Et'ime 28; Buhârî, Nikâh 72; Müslim, Nikâh 107, 110; İbn Mâce, Nikâh 25; Ebû Dâvûd, Et'ime 1.

435 Dârimî, Et'ime 40; Buhârî, Nikâh 74; Müslim, Nikâh 103.

436 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 509; Ahmed b. Hanbel II, 410, 416, 471, 506; Dârimî, Salât 12; Müslim, *Mesâcid* 258, 259; İbn Mâce, Ezan 7; Ebû Dâvûd, Salât 42; Tirmizî, Mevâkıt 36; Nesâî, Ezan 40. Übbî, "İsyan haram olan fiilin hâssalarındandır. Hâlbuki mescidde bulunan bir kimseye ezan okunmakla namaz farz olmaz" demiştir. (Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* III, 1866).

Kâsım'a isyan etmiş olur" demiş,[437] sünnete uymamayı, yapılan iş bir ibadet de olsa isyan saymıştır.[438]

İfâde etmek gerekir ki sünnete uymama sayılan bu örneklerden başka sünnete uymama veya Hz. Peygamber"in emrine itaatsizlik intibaı veren olaylar olmuştur. Ancak bu olayların netice itibarıyla "i'tisâm"ın gerekliliğini ortaya koymaktan öte olumsuz olarak değerlendirilebilecek herhangi ciddi bir sonucundan bahsetmek mümkün değildir. Bu örnekler, sünnete uymamak maksadıyla, bu niyetle yapılmış tavırlar değildir.

Hz. Peygamber'in yaptığını yapmamanın sünnete uymama sayılmadığı örnekler mevcuttur. Enes, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) her namaz için abdest alırdı. Herhangi birimize ise, abdestini bozmadığı sürece bir abdest kâfi gelirdi" demiştir.[439] Buna göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), fazileti ihtiyar etmiş olmaktadır. Yine sünnete uymama olarak değerlendirilmeyen, sahâbîlerin o andaki hallerini Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) arzettikleri durumlar da vardır. Sa'd b. Ebî Vakkas, ganimetle ilgili âyetler nâzil olmadan önce ganimet olan bir kılıcı Hz. Peygamber'den istemiş, Hz. Peygamber onu geri çevirdiği halde ısrar etmiştir.[440] Bu ısrarı, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine karşı gelme saymamıştır. Konu hakkında nas bulunmadığı için Sa'd, nasıl olsa birine verilecek olan ve cihâd gâyesiyle kullanacağı kılıcın kendisine verilmesini istemiş olmaktadır.

Hz. Âişe tarafından azâd edilip hürriyetine kavuşturulan Berîre (v. 60/680) adlı cariye, hürriyetine kavuşunca yetkisini kullanarak köle olan kocasını boşamış, kocası bu duruma çok üzülmüş. Bunu öğrenen Hz. Peygamber, Berîre'ye kocasına dönmesini söylemiş. Berîre de "Bunu bana emrediyor musun?" diyerek eşine dönmek zorunda olup olmadığını öğrenmek istemiş. Hz. Peygamber de "Aracılık ediyorum" buyurmuş, Berîre

---

437 Dârimî, Savm 1; Buhârî, Savm 11; İbn Mâce, Sıyâm 3; Ebû Dâvûd, Savm 10.

438 Verilen örneklerde açıkça görüldüğü gibi "isyân" sayılan şeyler fiille ilgilidir. Ancak Ebû Şâme el-Makdisî "Kim bana itaat ederse cennete girer, kim bana isyan ederse yüz çevirmiştir" (Ahmed b. Hanbel II, 361; Buhârî, *İ'tisâm* 2) hadîsini delil göstererek, "itaat ve isyan Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kavliyle ilgilidir, fiili ile değildir" demiştir. (*Ef'âlu'r-Resûl*, s. 92).

439 Ahmed b. Hanbel III, 132, 154, 260; Dârimî, Taharet 46; Buhârî Vudu' 54; İbn Mâce, Tahâret 72; Tirmîzî, Tahâret 44; Nesâi, Tahâret 100.

440 Müslim, *Cihâd* 34; Fedâilu's-sahâbe 43; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 144; Tirmizî, *Tefsîr* 8/1.

de kocasına dönmemiştir.[441] İlk bakışta olumsuz gibi görünen bu durum, bir sünnetin oluşmasına vesile olmuştur. Hz. Âişe, azâd olan kadının eşinden ayrılıp ayrılmamasında muhayyer olduğuna dair sünnetin bu olayla belirlendiğini söylemiştir.[442] Buna göre Berîre'nin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) aracılığını kabul etmemesi, kabul edip etmemekte muhayyer oluşundan kaynaklanmaktadır.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) oruçlu olduğu bir seferde yanında bulunan kimseye "Bineğinden in de bana sevik yap" buyurmuş. O kimse, "Yâ Resûlellah, akşama girseydin" diyerek vaktin daha erken olduğunu anlatmak istemiş. Bu konuşma üç kere tekrarlanmış, üçüncü emirde o kişi Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sevik yapmıştır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da bu vesileyle iftar vaktini onlara izah etmiştir.[443] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), tepki göstermediğine, aksine zamanı tarif ettiğine göre o şahsın sözleri, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine karşı gelmek, itaatsizlik sayılmamıştır. Muhtemelen o kimse vakitleri iyi bilen bir kişi olduğu için görüşünü söylemiştir.

Sahâbîlerin, Hz. Peygamber'in emrini ilk anda yerine getirmedikleri bazı durumlarda, bu davranışları, itaatsizlik veya itaatte gecikme sayılmamıştır. Meselâ, sahâbîlerden bazılarının evlerinin kapıları mescide açılıyordu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) kapıların kapanmasını istemiş ve evine girmiş, ancak ashâb kendileri hakkında bir ruhsat inmesini umarak birşey yapmamışlar ve evlerinin kapılarını kapatmamışlar. Bir müddet sonra Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onların yanına tekrar çıkmış ve "şu evlerin (kapılarını) çeviriniz. Çünkü ben mescidi hayız ve cünup (olanlara) helâl görmüyorum" buyurmuştur.[444] Ashâbın bu tutumu da itiraz veya itaatsizlik olarak değerlendirilmemiştir. Onları, mescidin bereketine olan düşkünlükleri ve ruhsat beklentisi böyle davranmaya sürüklemiştir.

Hz. Peygamber, yemek yerken yanına gelen Abdullah b. Kâ'b

---

441 Buhârî, *Talâk* 16; Ebû Dâvûd, *Talâk* 19.

442 Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 250; Buhârî, Et'ime 31;

443 Ahmed b. Hanbel IV, 380, 381; Buhârî, *Talâk* 24; Savm 33, 43, 44, 45; Müslim, Sıyâm 52, 53; Ebû Dâvûd Savm 20.
Hadîste geçen sevik; kavrulmuş hububatın öğütülmesiyle elde edilen bir yiyecektir.

444 Ebû Dâvûd, Tahâret 92.

oğullarından bir kimseyi sofraya çağırmış, o kimse oruçlu olduğu için bu teklifi kabul etmemiş, ancak daha sonra Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yemeğini yemediğinden dolayı duyduğu pişmanlığı anlatmıştır.[445] Bu olay da emre itaatsizlik sayılmamıştır. Ancak makul ve meşru bir sebep ileri sürerek de olsa Hz. Peygamber'in tavsiyelerine uymayanların bilahare pişmanlık duymaları, sahâbe-i kirâm nezdinde sünnetin her çeşidine uyulması gerektiği düşünce ve kanaatinin bulunduğunu gösteren bir delildir. Saîd b. el-Müseyyeb'in dedesinin Hazn (hüzün) olan ismini Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Aksine sen, Sehl'sin" buyurarak değiştirmek istemiş, ancak Hazn, "Babamın verdiği ismi değiştirmem" diyerek yeni ismi kabul etmemiştir. Saîd b. el-Müseyyeb "Bizden hüzün eksik olmadı"[446] diyerek sünnete uymamanın bedelini ağır ödediklerini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in, Hazn'ın cevabı karşısında yeni isim konusunda ısrar etmemesi, pişmanlığın kefâret olacağı yerlerde fazla ısrar etmediğini ya da sadece o kişiyi bağlayan durumlarda tavsiye ile yetindiğini gösterir. Daha büyük bir tepkiye yol açmamak için ısrar etmemiş olması da muhtemeldir.

Sa'd b. Ubâde (v. 14/635), bir kimsenin hanımının yanında bir adam bulsa, dört şahit getirinceye kadar ona dokunamayacağını Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) öğrenince "Asla olmaz! Seni hak (din) ile gönderen Allah'a yemin ederim ki ben, onu bundan önce mutlaka kılıçla tepeleyiveririm!" demiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da kendisinin Sa'd'dan daha kıskanç Allah Teâlâ'nın da kendisinden daha kıskanç olduğunu belirtmiştir.[447] Hz. Peygamber'in bu sözü, Sa'd'ın psikolojisini anladığını, ama ondan daha kıskanç olan Allah Teâlâ ve Resûlü'nün hükmünün Sa'd'ın düşündüğü gibi olmadığını yumuşak ama kesin bir şekilde vurgulamıştır. Bu cevap Sa'd'ın aslında hükme itiraz etmediği şeklinde de anlaşılabilir.

Bazı sahâbîler, eski inançlarından, âdetlerinden kaynaklanan sebeplerle ilk anda bazı sünnetlere uyamıyorlardı. Meselâ, kurbanlık hayvanını götüren bir kimseye Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Ona bin" buyurmuş, o kimse "O, kurbanlıktır" diyerek binemeyeceğini söylemiş. Bunun üzerine

---

445 Ebû Dâvûd, Sıyâm 44; Tirmizî, Savm 21.
446 Ahmed b. Hanbel V, 433; Buhârî, Edeb 107, 108.
447 Müslim, Li'ân 16.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Yazıklar olsun, ona bin" buyurmuştur.[448] Burada "kurbanlık deveye binilmez" şeklindeki eski inancı yürürlükten kaldırmak gibi bir maksat ve kararlılık görülmektedir. Hudeybiye'de de Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) barış antlaşmasının yazım ve imzasını bitirdikten sonra sahâbilere, "Kalkın, kurbanlarınızı kesip, traş olun" buyurmuş, ancak sahâbilerden bir kişi dahi kalkmamış. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu emri üç kere tekrarlamış, sonunda Ümmü Seleme vâlidemizin önerisine uyarak, kendi kurbanlık develerini kesmiş, traş olmuş. Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem) bu halde gören sahâbîler de kalkarak kurbanlarını kesmişler, birbirlerini traş etmeye başlamışlardır. Olayı anlatan râvi, "Hepsi birden bu işlere kalktıkları için neredeyse sıkışıklıktan birbirlerini öldüreceklerdi" demiştir.[449] Sahâbîler, Resûlullah'ın (sallallahu

---

448 Ahmed b. Hanbel III, 99; Buhârî, Hac 103, 112; Edeb 95; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 17; Tirmizî, Hac 72; Nesâî, *Menâsik* 74.

449 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 340; Ahmed b. Hanbel IV, 331; Buhârî, Şurût 15. Dr. Bünyamin Erul'un bu rivâyetin son kısmını "...ama neredeyse kederden birbirlerini öldüreceklerdi" diye tercüme etmesi olayın cereyan tarzına uygun olmayan hatalı bir değerlendirmedir. (Bk. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 140). Ayrıca Erul'un bu hadîsle ilgili olarak İbn Hacer'den naklen bu rivâyetin "Misver bu olayda orada hazır bulunmadığı için Mervan da sahâbî olmadığı için bu haber mürseldir" diye hüküm verip susması da (*a.g.e.* s. 140, dn. 686) isabetli ve bilimsel bir tavır olarak gözükmemektedir. Çünkü İbn Hacer, cümlenin devamında Buhârî'den yer göstererek (Şurût 1) Misver ve Mervan'ın, bu haberi Hz. Peygamber'in ashâbından naklettiklerini bildirmekte ve olayda hazır bulunan Hz. Ömer, Osman, Ali, Muğîre, Ümmü Seleme, Sehl b. Huneyf gibi Hudeybiye'de bulundukları meşhur olan sahâbîlerden hadîsi dinlediklerini belirtmektedir. Ayrıca İbn Hacer, Şurût 15'deki rivâyetin içinde de Hz. Ömer'den nakledildiğini gösteren ibarenin bulunduğunu kaydetmekte ve hadîsin o kısmının şerhinde Hz. Ömer'in Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) söylediği sözlerini şerhederken haberin mürsel değil mevsûl kabul edilmesi gerektiğine tekrar işaret etmektedir. (Bk. *Fethu'l-bâri V*, 680, 697, Beyrut, 1414/1993). Tezdeki eksik alıntılar, araştırmacının tarafsız olmadığı, metinleri arzu ettiği şekilde kullandığı kanaatini uyandırmaktadır.

Bu hadîs, mürsel olsaydı bile sahâbe mürseli olması açısından makbuldür. Nitekim araştırmacı, tezinde büyük ve fakîh sahâbîlerin dahi bilmedikleri, duymadıkları hadîsleri diğer sahâbîlerden öğrendiklerini İbn Kayyim'den nakleder. (Bk. s. 386-387). Bu sahâbîler arasında sürekli hadîs ve sünnet bilgisinin aktarımı olduğu, Hz. Peygamber döneminde de sahâbîlerin birbirlerine hadîsleri naklettikleri bilinmektedir.

Hudeybiye hâdisesini anlatan hadîsler için bk. Muvatta, Hac 184; Ahmed b. Hanbel I, 216, 353; II, 16, 34, 79, 119, 138, 141, 151; IV, 70, 165; V, 381; VI, 402, 403; Dârimî, *Menâsik* 64; Buhârî, Hac 127; Şurût 1; Müslim, Hac 316-318, 320, 321; İbn Mâce, *Menâsik* 71; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 78.

aleyhi ve sellem) fiiline i'tisâm etmede tereddüt göstermemişlerdir. Aslında onların gecikmelerinin, Hz. Peygamber'in fiillerine olan temessüklerinden kaynaklandığı şeklinde izah getirilmiştir.[450] Hz. Peygamber'den savaş izni alabilmek için traş olmayı geciktirmişler, o traş olunca hemen ona uymuşlar, uymada acele davranmışlardır.[451] Onlar, bu tutumlarıyla Mekke'ye girme konusundaki isteklerini göstermek, bu sûretle Hz. Peygamber'in kararını değiştirmek istemiş olmalıdırlar. Hz. Peygamber ihramdan çıkınca, arzularının yerine gelmeyeceğini anlamış ve hemen ona (sallallahu aleyhi ve sellem) ittiba etmişlerdir.

Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah Mekke'nin fethini müyesser kılarsa, Beytu'l-Makdis'te namaz kılmayı adadığını söyleyen bir kimseye Hz. Peygamber, "Burada namaz kıl!" buyurmuş. O kimse ise adağını üç defa tekrar etmiş. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da bu konuda serbest bırakmıştır.[452] Hz. Peygamber'in bir tepki göstermemesinden de anlaşıldığı gibi bu durum, o sahâbînin Peygamber'in emrini yerine getirmemek için değil, Peygamber'in zaferi için şükrünü, hayal ettiği şekilde yapmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

Bazı sahâbîler, herhangi bir kötü niyetleri olmasa da olumsuz cevap sayılabilecek sözler söylemişlerdir. Meselâ, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hasta bir bedevîyi ziyarete gitmiş ve "Hastalığın zararsız, geçmiş olsun, günahlarına kefarettir, inşaallah" buyurmuş. A'rabi ise "Sen geçmiş olsun diyorsun fakat bu, hiç de öyle (geçici) bir hastalık değildir, insanı kabre götüren humma hastalığıdır" diye cevap vermiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise, "o halde öyle olsun" diye mukabele etmiş,[453] tepki göstermemiştir. O kimse, ertesi gün vefat etmiştir. Onun bu tarz cevap vermesinin cehâletinden kaynaklandığı belirtilmiştir.[454]

---

450 Ebû Şâme, *Ef'âlu'r-Resûl*, s. 144. Ebû Vâil de sahâbîlerin ihramdan çıkmayı geciktirme sebebini şöyle izah etmiştir: "Biz savaşı istemiştik. Hz. Peygamber'e zâhir olan güzel sonuç bize gizli kalmıştı." (İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 220).

451 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 205

452 Ahmed b. Hanbel III, 363; Dârimî, Nüzûr 4.

453 Buhârî, Menâkıb 25; Merdâ 10.

454 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* VII, 333; XI, 259. Bununla beraber Hz. Peygamber'in cevabı tepki sayılabilir. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) duasına "âmin" dememek yakışıksız bir davranıştır. O kimsenin sonu da Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi "öyle olmuş"tur.

Sünnete uymama olarak değerlendirilen bu durumlar, Hz. Peygamber'in otoritesine yönelik tavırlar değil, kendilerinin farklı amaç ve anlayışlarından, yetişme tarzlarından, o andaki rûhî durumlarından, Hz. Peygamber"in yakınında olmayıp onunla az görüşmekten, meseleleri tam anlamıyla bilmemekten, ilk nesil olmaktan, bu gibi durumlarla ilk defa karşılaşmanın getirdiği zorluklardan vb. birçok sebeplerden kaynaklanan tabiî davranışlar olarak değerlendirilmelidir. Bu gibi olaylar, tek açıdan değil, değişik açılardan tahlil edilmeye muhtaçtır.[455] Ayrıca sünnete uymayanların ikazdan sonra itiraz ve ısrar etmemeleri sayılan sebepleri haklı çıkarmaktadır. Öte yandan bu olayların çok sayıda olmaması, sahâbilerin genel tavrının bu olmadığını göstermektedir.

2. Hz. Peygamber'in Tepkileri

Birşey emredildiği veya yasaklandığı zaman emredilen şeyi yerine getirenlerin övülmesi, yasaklanan şeyi işleyenlerin de yerilmesi ve tepkiyle karşılanması pek tabiîdir. Hz. Peygamber, bir peygamber olarak ashâbına müdahalede bulunmaya yetkiliydi. "Kendilerine peygamber gönderilen kimselere de peygamberlere de soracağız"[456] âyetinden de anlaşıldığına göre sünneti yerleştiren imam (Peygamber), onu yerine getirenlerin amellerinden sorumludur.[457] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ashâbını te'dip eder, huylarını güzelleştirmeye çalışır, onları eğitirdi. Ayrıca o (sallallahu aleyhi ve sellem), "Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah

Aynı şekilde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) huzurunda birbirine söven iki kişiye "Ben bir kelime biliyorum ki, eğer bu kişi o kelimeyi söylerse öfkesi gider. Eûzu billâhi mineşşeytanirrâcim" buyurmuş. Sahâbiler o kişiye, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şeytandan Allah'a sığın buyurdu" diyerek aynı sözü tekrar etmesini söylemişler. O şahıs da "Ben de delilik mi var" diyerek Eûzu Besmele çekmemiştir. (Buhârî, Bedu'l-halk 11). Bu cevap o kişinin din namına birşey bilmediğini ve şeriatın nurlarından hissemend olamadığını gösterir, yorumu yapılmıştır. (Bk. Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* X, 572).

455 Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Sahâbe Nezdindeki Otoritesi" başlığı altında sahâbîlerin Hz. Peygamber'e yöneltilen itirazları, eleştirileri, itaatte gecikmelerini, onun (sallallahu aleyhi ve sellem) sözünü dinlememelerini inceler. (Bk. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 121-153). Ancak "Hz. Peygamber'in Sahâbe Nezdindeki Otoritesi" başlığı altındaki bu alt başlıklar ilk bakışta, onun (sallallahu aleyhi ve sellem) otoritesinde problem olduğu intibaını vermektedir.

456 A'raf, 7/6.

457 Gywne, "*Sünne*tullah", *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 21.

için buğzetmektir"[458] ölçüsünü koyarak tepki göstermeyi ve bu konudaki niyetin sahîh yani "Allah için" olmasını da belirtmiştir.

Hz. Peygamber'in sünnete uymamaya tepki göstermesinin bir sebebi de sünnete uymamayı Allah'a isyan saymasıdır. Hz. Peygamber, Abdullah b. Mes'ûd'a "Sünnetin (nurunu) söndüren ve namazların vaktini geciktiren emîrler geldiğinde ne yapacaksın?" diye sormuş. İbn Mes'ûd, "Ne yapmam gerekir?" demiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da "Ne yapacağını bana mı soruyorsun! Allah'a isyanda (masiyetillah) kula itaat gerekmez" buyurmuştur.[459] "Ne yapacağını bana mı soruyorsun!" ifâdesi, tepkide bir an bile tereddüt etmemek gerektiğini gösterir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnete aykırılığa kayıtsız kalmadığını, Abdullah b. Mes'ûd, "Allah'a yemin olsun ki, aşırılığa kaçanlara karşı Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) kadar çetin (sert) hiç kimse görmedim"[460] sözleriyle işaret etmiştir.

Bir seriyyede komutan, müslüman olduğunu söyleyen bir kişiyi öldürünce[461] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) seriyyede bulunanları, "Benim gönderdiğim adam (komutan), emrimi yerine getirmeyince emrimi yerine getirecek birisini onun yerine geçirmekten âciz mi kaldınız?" buyurarak kınamış,[462] yanlış durumlara müdahale edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hz. Peygamber, doğrudan tepki göstermeme yanında tepki göstermeyenlere sessiz kalanları kınamış, emrinin yerine getirilmesine tepki göstermeyenlere de tepki göstermiştir.

Aynı şekilde kendi sözüne itaat edilmediğini öğrendiğinde tepki göstermiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), Ca'fer'in şehâdeti sebebiyle üzgün bir durumda iken Ca'fer'in evindeki kadınların ağlaştıkları haberi gelmiş, Hz. Peygamber, üzüntülü halde iken dahi sünnete aykırı bir duruma müsaade etmemiş, gelen kimseye o çığlıkları susturmasını emretmiş. O kişi, tekrar gelerek kadınların vazgeçmediklerini söylemiş, Hz. Peygamber "Yine menedin" buyurmuş, o kimse tekrar gelerek vazgeçmediklerini söyleyince "Git ağızlarına toprak saç" buyurmuştur.[463]

---

[458] Ebû Dâvûd, *Sünne* 2.

[459] Abdurrezzâk, *Musannef* II, 383.

[460] Dârimî, Mukaddime 19.

[461] Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* VII, 291.

[462] Ebû Dâvûd, Cihad 87.

[463] Buhârî, Cenâiz 41, 46; *Meğâzî* 44; Müslim, Cenâiz 30.

Onun (sallallahu aleyhi ve sellem), sünnete aykırı hareket edenlere karşı gösterdiği tepkilerini birkaç başlık altında incelemek mümkündür.

a. Sözlü Tepkileri

aa. Uyarı

Hz. Peygamber'in tepkisini ortaya koyan en önemli sözlerinden biri dışlanmayı gerektirecek bir uyarı sayabileceğimiz "benden değildir" ifâdesidir. Sünnete aykırı davrananlar için Hz. Peygamber, "Benden değildir, bizden değildir" ifâdelerini kullanmıştır. Bu, ağır bir tepkidir. Şâtıbî, "benden değildir"i inkârda en şiddetli durum (en ağır tepki) olarak değerlendirmiştir.[464] Ancak bu ifâdenin o fiilleri işleyeceklere bir uyarı olduğunu düşünmek de mümkündür. Bu ifâde aslında sünnete aykırı hareket edenleri İslâm toplumundan dışlamadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Tâlut'un itaatsizlik edenler için bu ifadeyi kullandığını görmekteyiz. O, askerlerle beraber cihad için ayrıldığında şu talimatı vermiştir. "Biliniz ki Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Bir avuç müstesna, kim ondan içmezse bendendir."[465]

Öncelikle Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ifâdeyi, olumlu haliyle "bendendir" şeklinde kullandığını zikretmek gerekmektedir. "Ben Havz'ın başında olacağım. Bana yaklaşan bazı insanlar yakalanacak. Ben: Yâ Rabbi! (bunlar) benden ve benim ümmetimdendir, diyeceğim. Bana "Sen biliyor musun, onlar senden sonra ne yaptılar. Vallahi onlar senden sonra geriye dönmekte devam ettiler, denilecek"[466] hadîsinde Hz. Peygamber'in müslüman olmayı, ümmetinden olmayı "kendisinden olmak" saydığı görülmektedir. Ancak âhiretteki uygulamanın böyle olmadığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, sünnetiyle yaşayan kişiyi kendisinden saymıştır. "Kim benim sünnetimi benimseyip yaşarsa bendendir"[467], "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir",[468] "Kim sünnetimle yaşamak

---

[464] *İ'tisâm* II, 307.

[465] Bakara, 2/249.

[466] Müslim, Fedâil 27, 28.

[467] Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 169.

[468] Ahmed b. Hanbel II, 158; III, 241, 259, 285; V, 409; Dârimî, Nikâh 3; Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5.

istiyorsa, bendendir. Nikâh da sünnetimdendir.[469] "Evlenmeye imkânı olup da evlenmeyen benden değildir. Kim benim bu yolum ile amel etmez (bundan yüz çevirir) ise, benden değildir"[470] hadîslerinde de bu ifâdenin sünnetle ilgisi kurulmuştur.

Sünnetten yüz çevirmek Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) yüz çevirmek demektir. Hz. Peygamber'in "Benden değildir" ifâdesini sünnetle birlikte kullanması, sünnetine uymayanı kendisinden uzak saydığının belirtisidir. "Sünnete uygun az amel, bid'at üzere işlenen çok amelden hayırlıdır. Kim benim (yolumu izlerse), sünnetimle yaşarsa, o bendendir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"[471] ve "Bizden başkasına benzeyen bizden değildir. Yahudiler'e ve Hristiyanlar'a benzemeyin"[472] hadîsleri de "benden değildir" ifâdesiyle kasdedilen mânânın ne olduğunu ortaya koymaktadır. Ashâbdan bir grubun hanımıyla biraraya gelmeme, bir kısmının et yememe, bir kısmının yatakta uyumama, bir kısmının sürekli oruç tutma kararını verdiğini öğrenen Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hemen konuyu minbere getirmiş ve "Bir kısım insanlara ne oluyor ki bunları söylüyorlar. Hâlbuki ben namaz kılarım, uyurum, oruç tutarım, tutmadığım da olur, hanımlarımla beraber olurum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"[473] buyurarak -ibadetle ilgili olan ve olmayan- bu fiilleri sünnet olarak belirlemiş ve sünnete aykırı davrananları kendisinden saymamıştır. İbn Hıbbân, buradan hareketle Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) söz ve fiil olarak sünnetinden yüz çevirmenin yasak olduğu sonucuna varmıştır.[474] İbnu'l-Mübârek'in (v. 181/797) ifâdesine göre bu kişiler, şeriatte kendilerine helâl olan şeyleri, haram saymışlardır. Şâri'in yapılmasını istediği şeyleri ihmal etmişlerdir. Yaptıkları, âhirete yönelik de olsa İslâmiyet'te ruhban-

---

[469] Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 169 (Aynı yerdeki başka bir rivâyette "sünnet" yerine "fıtrat" kullanılmıştır.); İbn Mâce, Nikâh 8 (İbn Mâce'deki hadîsin isnâdı zayıftır).

[470] Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 168; İbn Mâce, Nikâh 1.(Hadîsin, İbn Mâce'deki senedi zayıftır).

[471] Abdurrezzâk, *a.g.e.* XI, 291.

[472] Tirmîzî, İs'tizan 7.

[473] Ahmed b. Hanbel II, 158; III, 241, 259, 285; V, 409; Dârimî, Nikâh 3; Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5; Nesâî, Nikâh 4.

[474] *Sahîh* I, 174-175.

lık sayılan şeylere niyetlenmişlerdir.[475] Aynı şekilde davranan bir köleden bahsedilince Hz. Peygamber, "Kim bana uyarsa bendendir, kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir" buyurmuştur.[476]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sefihlerin emîrler olacağı zamanın geleceğini haber vermiş, onları târif etmiş ve âhiretteki durumlarını açıklamıştır: "Benden sonra yoluma uymayan, sünnetimle amel etmeyen emîrler olur. Kim onların yalanlarını tasdiklerse, zulümlerine yardımcı olursa, onlar benden değildir, ben de onlardan değilim. Havzıma varamazlar. Kim onların yalanlarını tasdik etmez, zulümlerine yardım etmezse o bendendir, ben de onunlayım. Havz'ın başında yanıma gelecektir."[477] Hz. Peygamber bu hadîste, "Benden değildir"in sünnetle ilgisi olduğunu belirtmiş ve sünnete uymayanlara sefih ismini vermiş, onlara uyulmaması gerektiğini belirtmiştir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bir zâhireciye uğradığında kendisine "Elini zâhirenin içine sok" diye vahyolunmuş, elini soktuğunda hayretle onun ıslak olduğunu görmüş ve "Hile yapan bizden değildir" buyurmuştur.[478] Muâmelâta ait olan bu konunun vahiyle ilgilendirilmesi oldukça dikkat çekicidir. "Kim sakalını bağlarsa veya boynuna nazarlık takarsa yahut hayvan tezeği veya kemikle tahâret yaparsa Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ondan berîdir."[479] Bu hadîsin son kısmının "Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) indirilenden berîdirler" şeklindeki rivâyeti[480] ise, "benden değildir" ifâdesinin vahiyle ilgisini açıkça ortaya koyar. Ayrıca bu tür suçları işleyenlerin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden uzak düşeceği de anlaşılmaktadır.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "benden/bizden değildir" ifâdesini her alanda kullanmıştır. İtikâdî konularda bu ifâdeyi kullanımına şu örnekleri verebiliriz: "Kim sonucu (kötü olur) korkusuyla yılan öldürmeyi terk ederse o bizden değildir."[481] "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir. Allah kaleme

---

475 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 240.
476 Ahmed b. Hanbel V, 409.
477 Ahmed b. Hanbel III, 321; Nesâî, Biat 35.
478 Müslim, *İmân* 164; Ebû Dâvûd, İcâre 50.
479 Ahmed b. Hanbel IV, 108, 109; Ebû Dâvûd, Tahâret 20; Nesâi, Ziyne 12.
480 Ahmed b. Hanbel IV, 108.
481 Abdurrezzak, *Musannef* X, 434; Ahmed b. Hanbel I, 420; Ebû Dâvûd, Edeb 162.

'Kıyamete kadar olacak her şeyin kaderini yaz' buyurdu. Kim bunun dışında (başka bir inanışla) ölürse benden değildir."[482]

"Vitr haktır (sabittir). Vitr kılmayan bizden değildir"[483], "Kur'ân ile teğanni yapmayan bizden değildir"[484] hadîsleri de ibâdet alanında bu ifâdeyi kullanıldığının delillerindendir.

Hz. Peygamber'in "benden veya bizden değildir" ifâdesini kullandığı günlük hayatla ilgili konulara şu örnekleri verebiliriz: "Yolda gözetleyicilik görevi olmadığı halde bize silah çeken,[485] bize karşı silah taşıyan ve bizi aldatan,[486] yağmacılık yapan,[487] taraf tutmaya (asabiyet, akrabalık) çağıran, asabiyet için savaşan, asâbiyet için ölen,[488] kendisinin olmayan şeyi kendisinin olduğunu iddia eden, [489] ölü için dövünen, üstünü başını yırtan ve câhiliye çağrısı ile feryad ve figân eden,[490] "bıyıklarının ucundan almayan"[491] kadını kocasına, köleyi efendisine karşı kışkırtan,[492] inzivaya çekilen[493]... Bu örnekler, Müslümanların tavrı üzere olmayan, İslâmî uygulama dışına taşmış uygulamaların sünnet dışılığını gösterir. Sünnetin kendine has bir çerçevesi olduğunu ve "Benden/bizden değildir" ifadesinin, tepki olması yanında bağlayıcı bir anlam taşıdığını ortaya koyar.

---

482 Ebû Dâvûd, *Sünne* 16.

483 Abdurrezzak, *Musannef* III, 6; Ebû Dâvûd, Vitr 2.

484 Abdurrezzak, *Musannef* II, 483; Ahmed b. Hanbel I, 172, 175,179; Dârimî, Salât 171; Fedailu'l-Kur'ân; 34; Buhârî, Tevhid 44; Ebû Dâvûd, Vitr 20.

485 Abdurrezzak, *Musannef* X, 160; Ahmed b. Hanbel II, 3, 53, 184, 185, 224, 329, 417; Dârimî; *Siyer* 77; Buhârî, Diyât 2; *Fiten* 7; Müslim, *İmân* 161, 162, 163, 164; Tirmizî, Hudûd 26; Nesâî, *Tahrîm* 26.

486 Ahmed b. Hanbel II, 3, 53, 183-184, 185-186, 224, 329, 417; Dârimî, *Siyer* 77 (tereeme); Buhârî, *Fiten* 7, Diyat 2; Müslim, *İmân* 161, 163, 164; Tirmizî, Hudûd 26; Nesâi, *Tahrîm* 26.

487 Abdurrezzak, *Musannef* X, 206; Tirmîzî; *Siyer* 40.

488 Ebû Dâvûd, Edeb 112.

489 Müslim, *İmân* 112.

490 Ahmed b. Hanbel I, 386, 432, 442, 456; Buhârî, Cenâiz 36, 39, 40; Menâkıb 8; Müslim, *İmân* 165; İbn Mâce, Cenâiz 52; Ebû Dâvûd, Cenâiz 24; Tirmizî, Cenâiz 22; Nesâî, Cenâiz 17, 19, 21.

491 Abdurrezzak, *Musannef* IV, 366; Nesâi, Ziyne 2; Tahâret 13. Hz. Peygamber, "benden/bizden değildir" ifâdesini, muhtemelen konuyla ilgili tavsiyelerde bulunduktan sonra sünnetine uymayanlara karşı kullanmıştır. Meselâ, "Bıyıkları kırpın, sakalları bırakın" (Muvatta, Şa'r 1; Nesâi, Ziyne 2) emri vardır.

492 Abdurrezzak, *Musannef* XI, 456; Ahmed b. Hanbel V, 352.

493 Abdurrezzak, *a.g.e.* XI, 291-292.

"Kim, küçüğümüze merhamet etmez, büyüğümüzün hakkını tanımazsa bizden değildir"[494] hadîsinde ise ahlâkî konuda bu ifâde kullanılmıştır.

"Benden/bizden değildir" ifâdesi çeşitli şekillerde anlaşılmıştır. İbn Cüreyc, "Bizim gibi değildir"[495] mânâsında anlamıştır. Sindî ise bu ifâdeyi, bizim yolumuzda olanlardan, bizim sünnetimize uyanlardan, bizim getirdiğimizle hidayete erenlerden değildir, diye yorumlamış ve kişinin İslâm dairesinden çıktığı mânâsını tazammun etmediğini belirtmiştir. Böyle bir ifadenin tehdit mânâsına geldiğini ve o meselenin ihmal edilmemesi gerektiğini belirtmek için kullanıldığını söylemiştir.[496] Bazı ilim adamları "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bizden değildir" sözünün mânâsı, bizim sünnetimizden, bizim edebimizden değildir, mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Süfyan es-Sevrî (v. 161/778), bu tefsîri kabul etmeyerek "Bizden değildir" tâbirini "Bizim milletimizden (dinimizden) değildir" diye açıklamıştır.[497] Ahmed b. Hanbel ve Abdurrahman b. Mehdî, Mürcie'nin "bizim dinimizden değildir" şeklindeki yorumlarını[498] doğru bulmamışlar, Abdurrahman b. Mehdî, "Bir kimse Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığını yaparsa onun gibi mi olur?" diyerek hadîsin zâhirine göre anlaşılmamasını söylemiştir. O, bu ifâdenin kullanıldığı hadîslerdeki yasaklananları yapanların câhiliye işlerini yapmış olacaklarını, çünkü yasaklanan şeylerin İslâm'ın fiilleri olmadığını belirtmiştir. Abdurrahman b. Mehdî, "leyse minna" (bizden değildir) ifâdesini "leyse meana" (bizimle beraber değildir) şeklinde anlaşılmasının daha doğru olacağını sözlerine ilâve etmiştir. Ahmed b. Hanbel de hadîsin böyle anlaşılmasını beğenmemiş,[499] bu ifâdenin konunun önemini te'kid ve meseleyi sıkı tutmayı ifâde ettiğini belirterek yorumunu uygun bulmamıştır.[500] Hz. Peygamber'in bu sözden maksadının, bu kimselerin

---

494 Ebû Dâvûd, Edeb 58; Tirmîzî, Bir 15.

495 Abdurrezzak, *Musannef* X, 206; Tirmîzî; *Siyer* 40.

496 *Hâşîye*, I, 15-16, (Nesâî'nin *Sünen*'i ile birlikte).

497 Tirmîzî, Bir 15.

498 Mürcie, "bizden değildir" ifâdesini "bizim milletimizden (dinimizden) değildir" diye anlamış, bahsedilen işleri yapanların dinden çıkacağına delil olarak kullanmıştır. (Bk. İbn Hallâl, *Sünne* III, 576).

499 İbn Hallâl, *Sünne* III, 576-577.

500 İbn Hallâl, *Sünne* III, 579.

dinden çıkacağına işaret değil, insanları bu tür çirkin davranışlardan sakındırmak olduğu belirtilmiştir. Hattâbî (v. 388/998); "Bizim yolumuz ve siretimizden değildir", Nevevî (v. 676/1277) ise "Benim yolumda gidenlerden, benim ilmim ve amelime, güzel yoluma uyanlardan değildir", şeklinde yorumlamışlardır.[501] Âlimlerden bazılarına göre ise Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yoluna muhalefet etmekle, kendi yaptığı ibadetin, onun yaptığından daha üstün ve muvâfık olduğunu göstermek isteyen kimse dinden çıkar. Bu takdirde hadîs-i şerifteki "benden değildir" cümlesi "benim dinimden değildir" mânâsına gelir.[502]

Kirmânî ise bu ifâdeyi "bizim sünnetimize tâbi olanlardan ve yolumuzda gidenlerden değildir" şeklinde tefsir etmiştir. Süfyan b. Uyeyne (v. 198/814) de "bizden değildir"in, "bizim yolumuzda gidenlerden değildir" şeklinde tefsirini beğenmemiş ve "Bu söz ne çirkin" demiştir. O, bu cümleyi hiç te'vil etmemeyi daha müessir bulmuştur.[503] Süfyan, bu ifâdeyi tefsîr etmenin, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) maksadına muhalif olacağını, çünkü onun (sallallahu aleyhi ve sellem) bu sözdeki maksadının; o yoldan sakındırmak ve korkutmak olduğunu belirtmiş. Meselenin insanların korku ve sakınmasını hafifletecek bir tarzda ele alınmasını doğru bulmamıştır.[504]

Hz. Peygamber "Benden değildir" ifâdesiyle aynı mânâya gelen başka ifadeler de kullanmıştır. "Kim, bizim işimizin dışında bir iş yaparsa, o merduddur"[505] hadîsi, aslında en genel ifâdeyle sünnete uygun olmayanın kabul edilmeyeceğinin ilânıdır. "Kim ümmetime kılıcıyla isyan eder, iyi kötü herkesi öldürür, bir mü'minin imanına, ahd sahibinin ahdine riâyet

501 Yeniel-Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercеme ve Şerhi* XII, 536-537.
502 Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* VII, 217.
503 Ebû Dâvûd, İcâre 50; Nevevî, *Minhâc* II, 291.
504 Nevevî, *a.g.e.* II, 291; Sehârenfûrî, *Bezlu'l-mechûd* XV, 125. Konuyla ilgili başka bir habere göre Süfyân, zecr ve tenfîr makamında vârid olan hadîsleri te'vil etmemenin edep gereği olduğunu bildirdikten sonra "bizden değildir" ifâdesinin te'vil edilmesinin sakıncalarını şöyle belirtir: "Bir âlim 'bizden değildir'i sadece o haslete aittir, diye te'vil ederse, o işi irtikâb eden kişiye o iş kolay gelir." (Kâsımî, *Kavâid*, s. 315). Bezlü'l-Mechûd'un ta'likında, Süfyan'ın, Nevevî'nin ifâdesine göre, Süfyan b. Uyeyne; Tirmîzî'nin ifadesine göre ise Süfyan es-Sevrî olduğu belirtilmektedir.
505 Ebû Dâvûd, *Sünne* 5.

etmeden (istinasız) öldürürse, ümmetimden değildir"[506] hadîsinde ise "ümmetimden değildir" ifadesini kullanmıştır.

ab. Azarlama

Hz. Peygamber'in sünnete uymamaya tepkilerinden biri de azarlama sayılabilecek hitaplarıdır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile ashâbı Huneyn'den çıktıklarında, büyük bir ağacın yanından geçerlerken Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) o ağacı, kâfirlerin silah astıkları ağaç gibi kendileri için de silah asılan ağaç olması -ki kâfirler silahlarını bir ağaca asar ve etrafında ibadet (i'tikâf) ederlerdi- teklif edilince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Allahu Ekber! Bu, Benî İsrâil'in Mûsâ'ya dediği gibidir. Onlar, "Bizim de onlar (Benî İsrâil Hz. Mûsâ'ya bir kavmi örnek göstermiş) gibi ilâhımız olsun, bizim için de ilâh edin"[507] demişlerdi. Siz, sizden öncekilerin sünnetlerini irtikab ediyorsunuz. Siz câhil bir topluluksunuz, onlar sünnetlerdir, sizden öncekilerin sünnetlerini sünnet sünnet irtikab edeceksiniz" buyurmuş,[508] onları bu isteklerinden dolayı azarlamıştır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), tenbihine uyulmadığı durumlarda aynı şekilde davranmıştır. "İnşaallah yarın Tebük pınarına varacaksınız, oraya kim varırsa, ben gelmeden suya el sürmesin" buyurmuş, ancak pınara varan iki kişinin suya dokunduğunu öğrenince de onları azarlamıştır.[509]

ac. Affetmeyi geciktirmesi

Hz. Peygamber, Tebük gazvesine bir mâzereti olmadığı halde katılmayan Kâ'b b. Mâlik, Murare b. er-Rebi' el-Amrî ve Hilâl b. Ümeyye'ye Allah'ın kendileri hakkında hüküm verene kadar beklemelerini söylemiş, haklarında yapacağı muameleyi te'hir etmiş. Ashâbına da bu üç kişiyle konuşmama emri vermiş ve kendisi de onlarla konuşmamış. Aradan elli gün geçtikten sonra vahiy gelmiş ve Tevbe Sûresi'nin 117-118. âyetleri nâzil olmuş. Hz. Peygamber, Kâ'b'a Allah'ın tevbelerini kabul ettiğini müjdelemiş. Daha sonraları Kâ'b, "Hani şu tevbeleri geri bırakılan üç kişinin tevbesini kabul

---

506 Abdurrezzak, *Musannef* XI, 339; Ahmed b. Hanbel II, 306, 488.
507 A'râf, 7/138.
508 Ahmed b. Hanbel *V*, 218; Tirmizî, *Fiten* 18.
509 Muvatta, Sefer 2; Abdurrezzâk, *Musannef* II, 545-546; Ahmed b. Hanbel *V*, 237-238; Müslim, Fedâil 10.

etti" âyetindeki "geri kalış"ın savaştan geri kalmaları değil, Hz. Peygamber'in onlara yapacağı muameleyi geri bırakması olduğunu söylemiştir.[510]

---

[510] Ahmed b. Hanbel III, 459; Buhârî, *Cihâd* 103; *Meğâzî* 79; Müslim, *Tevbe* 53.
Tevbe Sûresi'nin, 9/117-118. âyetlerinin meâli şöyledir: "Bir hakikattir ki, Allah, Peygamber ile muhâcirler ve ensâr üzerine tevbe nasip etti. O muhâcirin ve ensâr ki bunlar güçlük zamanında -bir kısmının kalpleri eğile yazdıktan sonra- Peygamber'e ittiba etmişlerdi. Sonra Allah onlara (kalp sürçmesinden) tevbe nasip etmişti. Çünkü Allah onlara çok Rauf'tur, Rahîm'dir. Hani şu tevbeleri (Allah'ın hükmüne kadar) geri bırakılan üç kişi de o derece bunalmışlardı ki yeryüzü bütün genişliğiyle bunların başına dar gelmişti. Canları da kendilerini sıkmıştı ve Allah'tan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı ve bu (hakikati anladıkları)ndan sonra tevbe etsinler diye Allah onlara tevbe (nasip) etti. Muhakkak ki Allah, evet yalnız Allah çok tevbe kabul eder, çok merhamet buyurur." [Âyetlerin tercemesi, konuyla ilgili hadîsi göz önüne alarak tercеme edilmesi sebebiyle *Tecrîd Tercemesi*'nden (X, 444, 445) nakledilmiştir.]
Mehmed Said Hatiboğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri" adlı makalesinde yukarıdaki âyetleri ve Buhârî, *Meğâzî* 79'daki hadîsi delil göstererek affedilmeleri geciktirilen üç sahâbî (Hatiboğlu, bu yazıda Ka'b'ın dışındaki diğer iki sahâbîden bahsetmektedir) hakkında "Bilindiği gibi bu zatlar, Hz. Peygamber'in Tebük gazvesine mazeret göstererek katılmayan Ensârîlerdendir. Kur'ân-ı Kerîm bunların mazeretlerinin sahteliğini ortaya koyunca, Hz. Peygamber onlarla konuşmama emrini vermiş, daha sonra affa mazhar olmuşlardır" demiştir. (*İslâmî Araştırmalar*, s. 8). Ne âyetlerde ne de incelediğimiz hadîslerde bahsi geçen sahâbîlerin mazeretlerinin sahte olduğuna bir işaret görülmemektedir. Aksine üç sahâbî, yalan söyleseler yalanlarının Allah tarafından açığa çıkacağını belirterek hiçbir mâzeret ileri sürmemişlerdir. Hadîste belirtildiğine göre bilakis Ka'b, tevbesinin kabul sebebinin doğruluğu olduğunu söylemiştir. Tebük Gazvesi'ne katılmamak için mazâret gösterenler vardır. Fakat bu üç sahâbî onlardan değildir. Ka'b, yalan söyleyenleri de şöyle anlatmıştır: "Vallahi Allah'ın bana ihsan buyurduğu nimetler içinde beni İslâm dinine hidâyetinden sonra nefsimde Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) doğru söylemekten daha büyük hiçbir nimet asla ihsan etmemiştir. Evet, büyük nimet, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yalan söyleyip de helâk olmuş bulunmamak nimetidir. Nasıl ki Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yalan söyleyenler helâk oldular. Çünkü Allah şu yalan söyleyenler hakkında vahyini inzal buyurduğu zaman herhangi bir kimse için söylediğinin en ağırını söyledi. Allah Teâlâ şu âyetleri gönderdi: 'Gazadan dönüp o (harpten kaçanların) yanlarına geldiğinizde onlar (ın kusurlarından) yüz çeviresiniz diye Allah adına ant içerler. Siz de onlardan çekininiz. Çünkü onlar pistirler. Sığınacakları yer de cehennemdir. Onlar kendilerinden razı olasınız diye sizi ikna için yemin de edeceklerdir. Artık siz onlardan razı olsanız bile her halde Allah fâsıklar güruhundan razı olmaz. (*Tevbe* Sûresi 95-96.)'
Hadîste beirtildiğine göre bu üç sahâbi, hiçbir sebep yokken tenbellik edip savaşa katılmamışlardır. Ka'b, katılmama sebebi için bir yalan uydurmamış ve yalan söylerse Allah'ın yalanını ortaya çıkaracağını söylemiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Tebük'ten dönüşte savaşa katılmayanlara soruşturmaya tâbi tutunca bu üç kişi katılma sebebi olarak mazâret ileri sürmemişlerdir. Âyette mazâretlerinin sahteliği belirtilen kimseler bunlar değildir. Sahte mazeret ileri sürenler, *Tevbe* Sûresi'nin 42-43. âyetlerinde belirtilmiştir. "Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı (o münâfıklar) mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi onlar, 'Gücümüz yetseydi mutlaka

Hz. Peygamber, savaşa katılmayan başka kimseleri affettiği halde onları affetmeyi geciktirmiştir. Üstelik kendisi onlarla konuşmadığı gibi ashâbına da onlarla konuşmamayı emrederek boykot uygulamıştır. Hz. Peygamber'in bu cezasından Kâ'b ve diğer iki sahâbînin hayatı -tâbir câizse- zehir olmuştur. Nitekim hadîste belirtildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), vahiy gelince Allah Teâlâ'nın onlar hakkında "Dünyaya geldiğinden beri yaşadığın bu en hayırlı gün kutlu olsun" buyurduğunu nakletmiştir.

ad. Duasını Geciktirmesi

Hz. Peygamber ve ashâbı, umre için Mekke'ye girmek istediklerinde müşriklerin engellemeleri ile karşılamışlar, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı bu olayda, bazı sahâbîler geri dönmek istememiş, Hz. Peygamber ve sahâbîlerden bir kısmı traş olarak ihramdan çıkmış, bir kısmı da saçlarını kısaltmakla yetinmişler, Hz. Peygamber, saçlarını traş edenlere istiğfar etmiş, saçlarını kısaltanlar ısrarla kendileri için de istiğfar etmesini isteyince, traş edenlere üçüncü kere istiğfar ettikten sonra onlara bir kere istiğfar etmiştir.[511] Bu davranışının sebebini soranlara Hz. Peygamber *"Onlar (traş olanlar), şüpheye düşmediler"* diye cevap vermiştir.[512] Hz. Peygamber bu olayda, kendisine anında uymayanları duasını geciktirerek tepki göstermiştir. Hz. Peygamber'in "Traş olanlar şüpheye düşmediler" beyânı, sünnete sarılmakta gecikmenin temelinde bir şüphe ve tereddüt hatta kendisine güvensizlik duygusunun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Zira o (sallallahu aleyhi ve

sizinle beraber çıkardık' diye kendilerini helâk edercesine Allah'a yemin edecekler. Hâlbuki Allah onların mutlaka yalancı olduklarını biliyor. Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?" Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Tebük seferine çıkarken münâfıklar gelerek yalandan özür beyan etmişler, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da onlara izin vermiş. Bunun üzerine bu âyetler nâzil olmuştur. (Bk. Elmalılı, *Hak Dini* IV, 2552-2556)

Hatiboğlu'nun "Kur'ân-ı Kerîm bunların mazeretlerinin sahteliğini ortaya koyunca…" tanımlaması, bu üç kişi hakkında pek doğru olmayan bir hüküm niteliğindedir.

511 Muvatta, Hac 184; Ahmed b. Hanbel I, 216, 353; II, 16, 34, 79, 119, 138, 141, 151; III, 89; IV, 70, 165, 331; V, 381; VI, 402, 403; Dârimî, *Menâsik* 64; Buhârî, Hac 127; Buhârî, Şurût 15; Müslim, Hac 316-318, 320, 321; İbn Mâce, *Menâsik* 71; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 78. Veda haccında da Hz. Peygamber, ashâbına ihramdan çıkmalarını emretmiş, ancak onlar emre ilk anda itaat etmemişler. Hz. Peygamber "Bu adamlara bir emir verdim. Onlar ise tereddüt ediyorlar" diye kızgınlığını ifade etmiştir. (Bk. Müslim, Hac 130).

512 Ahmed b. Hanbel I, 353.

sellem), duyguların bile kendisine tâbi olmasını ister.[513] İ'tisâmda gecikmeye, istiğfarı erteleme ile mukâbele ederek bunu göstermiştir.

Bilindiği gibi ihramdan çıkmak için saçlar traş da edilebilir, kısaltılabilir de. Hz. Peygamber, duasını geciktirdiği kimselere traş olmayıp saçlarını kısalttıkları için değil, itaatte geciktikleri için böyle davranmıştır. Burada traş olanlar da saçlarını traş ettiklerinden değil, önce uymaları sebebiyle tafdil edilmişlerdir. İhramdan çıkmakta gecikenlerin de gerekçeleri, Ka'be'yi tavaf etmedikleri, yani ibadetlerini tamamlamamış olmalarıdır. Bu sebeple onlar, hemen ihramdan çıkmak istememişler ve sadece saçlarını kısaltmışlardır. Hâlbuki Hz. Peygamber'e anında icâbet etmeleri gerekmekteydi.[514]

İbrahim b. Edhem (v. 162/779) de duaların kabul edilmemesinin sebebini sünneti terke bağlamış ve "Allah'ı biliyorsunuz, hakkını yerine getirmiyorsunuz. Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) seviyoruz diyorsunuz, sünnetini terkediyorsunuz" demiştir.[515]

ae. Beddua

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tepkilerinden biri de beddua sayabileceğimiz sözleridir. Sol eliyle yemek yiyen Büsr b. Râî'l-ayr'a "Sağ elinle ye!" buyurmuş, ancak o "Sağ elimle yiyemiyorum" deyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Yiyemeyesin!" buyurmuştur.[516] Hz. Peygamber, Büsr'ün gerçekten sağ eliyle yiyemediğinden değil, kibrinden dolayı[517] böyle söylediği için beddua etmiştir.

af. Lânetleme

Hz. Peygamber, sünnetle belirlenen bazı yasaklara uymayanları lânetlemiştir. Bu tepkisinin sebebi de "Saç ekleyenlere lânet olundu"[518]

---

513 "Duyguları benim getirdiğime tâbi olmadıkça hiç biriniz (olgun) müslüman olamazsınız" (el-Hasen b. Süfyân (v. 303) ve "*Kitâbu'l-erbaîn*" Adlı Hadîs Cüzü, hzr. Mustafa Sares (Ertürk), s. 10 (metin kısmı); Beğavî, *Mesâbîh* I, 160; *Şerhu's-sünne* I, 212-213; Tebrizî, *Mişkât* I, 59) hadîsi bu konuda güzel bir örnektir.

514 Bk. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr* II, 143-146.

515 İbn Abdilber, *Câmi* II, 5.

516 Ahmed b. Hanbel IV, 46; Dârimî, Et'ime 9; Müslim, Eşribe 107. Hadîste, Büsr'ün sağ elinin bundan sonra ağzına ulaşamadığı rivâyet edilmiştir.

517 Müslim, Eşribe 107.

518 Müslim, Libâs 118.

hadîsinde belirtildiği gibi ilâhî kaynaklıdır. Hz. Peygamber, aslında "lânet" kelimesinin kullanılmasını doğru bulmamıştır.[519] Ancak o (sallallahu aleyhi ve sellem), saç eklemek, dövme yaptırmak, yüzdeki kılları yolmak gibi hilkâti değiştiren şeyleri yasak etmiş, yasağa uymayıp yapanlara, yaptıranlara lânet okumuştur.[520]

Ayrıca Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) rüşvet verene, alana,[521] ölünün iyiliklerini saya saya yüksek sesle ağlayan kadınlara ve onları dinleyen kadınlara,[522] kadınlaşan erkeklere ve erkekleşen kadınlara,[523] bir canlıyı hedef yapıp atış yapanlara da lânet etmiştir.[524]

ag. Tehdit

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) kızı Fâtımâ'nın bir ölünün âilesiyle birlikte defin için kabristana gittiğini zannetmiş, Fâtıma da "Allah korusun, gerçekten ben senin bu mevzudaki söylediklerini dinlemiştim" diyerek gitmediğini belirtmiş. Hz. Peygamber de "Eğer sen onlarla birlikte oraya gitmiş olsaydın" buyurmuş ve ağır tehditte bulunmuştur.[525]

Hz. Peygamber, taranırken kendisini kapının deliğinden izleyen bir adama da "Senin baktığını görseydim, şunu (tarağı) gözüne sokardım" buyurmuştur.[526]

ah. Berî Olma

"Berî olmak" ifâdesi, ilişik kesmenin ilânıdır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e "Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden beriyim" demesini emretmiştir.[527] Gayr-i müslimler için kullanılan bu ifâdeden ayrı olarak Resûlullah (sallallahu

---

519 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 413.
520 Nesâî, Ziyne 72.
521 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 4.
522 Ebû Dâvûd, Cenâiz 24.
523 Ahmed b. Hanbel I, 225-226, 227, 237; Dârimî, İsti'zan 21; Buhârî, Hudûd 33; Libâs 62; Tirmizî, Edeb 34.
524 Dârimî, Edâhi 13; Buhârî, Et'ime 25; Zebâih 25; Müslim, Sayd 59.
525 Ebû Dâvûd, Cenâiz 21.
526 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 383; Buhârî, Libâs 75; İsti'zân 11; Müslim, Edeb 40, 41.
527 En'âm, 6/19. Aynı sûrenin 78. âyetinde Hz. İbrahim, puta tapan kavmine aynı ifâdeyi kullanmıştır. Hz. Peygamber de Hz. Ali'yi Mekke'ye gönderdiğinde onlara Allah Teâlâ'nın müşriklerden beri olduğunu söylemesini bildirmiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel II, 299).

aleyhi ve sellem), sünnetine uymayanlardan berî olduğunu ilân etmiştir. "Ben saç yolan, feryat eden ve yaka yırtan kimseden beriyim" buyurmuştur.[528] Müşrik zannedilerek müslümanların öldürüldüğünü öğrenince de "Müşriklerin arasında ikâmet eden her müslümandan beriyim" buyurmuştur.[529]

Hz. Peygamber'in aslında "tepki" olmadığı halde ilk bakışta tepki sayılabilecek bazı sözleri de bulunmaktadır. Ebû Zer, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Lâ ilâhe illallah, deyip bu ikrar ve iman üzere ölen kimse cennete girecek" buyurunca "Zina etse, hırsızlık yapsa da mı?" deyip şaşkınlığını belirtmiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem),"Zina etse, hırsızlık yapsa da" buyurduğu halde aynı soruyu üç kere sormuş, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sonunda "Ebû Zer'in burnu topraklansın! Zina etse de hırsızlık yapsa da" buyurmuştur.[530] Ebû Zer'in, bu hadîsi her rivâyet ettiğinde, Ebû Zer'in burnu topraklansın" sözünü tekrarlaması,[531] bu sözün aslında "tepki" olarak söylenmediğini, belki aynı soruyu ısrarla sormakta ısrar etmemesi konusunda "uyarı" niteliğinde söylenmiş olduğuna işaret sayılabilir. Ebû Zer'in ısrarından dolayı duyduğu pişmanlığın ifâdesi olarak da değerlendirilebilir.

b. Fiilî Tepkileri

ba. Kızma

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), ruhsat tanıdığı bir işi sahabîlerin yapmaktan çekindiklerini görünce kızgınlığı yüzünden belli olacak kadar öfkelenmiş ve "Bazılarına ne oluyor, bir şeyi onlara emrediyorum, ondan yüz çeviriyorlar, vallahi ben onların Allah'ı en iyi bileni ve O'ndan en çok korkanıyım" buyurarak[532] o tür davrananları azarlamıştır.

bb. Müsaade Etmeme

Hz. Peygamber'in tepkilerinden biri de sünnete aykırı fiillere müsaade etmemesidir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), yaşadığı müddetçe gündüzleri oruç

---

528 Müslim, *İmân* 167; İbn Mâce, Cenâiz 52; Nesâî, Cenâiz 20.
529 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 95; Nesâî, Kasâme 27.
530 Ahmed b. Hanbel *V*, 152, 159, 161, 285; Buhârî, Libas 24.
531 Müslim, *İmân* 154.
532 Ahmed b. Hanbel *VI*, 45, 181; Buhârî, Edeb 72; *İ'tisâm* 5; Müslim, Fedâil 127, 128. Konuyla ilgili başka bir örnek için bk. Müslim, Hac 130.

tutmaya, geceleri de ibadetle geçirmeyi adayan Abdullah b. Amr'ın bu ibadetlere aynı şekilde devam etmesine müsaade etmemiş ve azaltmasını istemiştir.[533]

bc. Cenaze Namazını Kılmama

Hz. Peygamber, bir savaş esnasında ashâbına ateş kesmelerini emretmiş, herkes durduğu halde bir kişi düşmana ok atmış ve düşman tarafından öldürülmüş. Hz. Peygamber, onun yasaktan sonra öldürüldüğünü öğrenince cenazenin yanından ayrılmış ve (cenaze) namazını kılmamıştır.[534]

bd. Terk

Hz. Peygamber, uygun bulmadığı zeminlerde orada kalmayarak tepkisini göstermiştir. Meselâ, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) itikâfa girmek istemiş, itikâfa gireceği yerde Hz. Âişe'nin, Hafsa'nın ve Zeyneb'in çadırlarının kurulu olduğunu görünce, mescidi bu kadar çok çadırla işgal etmeyi hoş karşılamamış, onlara "İyilik mi yaptığınızı sanıyorsunuz?" buyurmuş ve o ramazan itikâfa girmeden dönüp gitmiş, bunun yerine şevval ayında on gün itikâf yapmıştır.[535]

be. Müdâhale

Hz. Peygamber, gördüğü yanlışlıkların bir kısmına fiilî olarak müdâhale etmiştir. O, bu tavrını, konu ayırımı yapmaksızın her alanda göstermiştir. Altın yüzük takan bir kimsenin parmağına elindeki çubukla vurup "Onu at" buyurmuştur.[536] Hz. Âişe, resimli bir perde astığında ise perdeyi söküp yırtmıştır.[537] Kâ'be'yi tavaf ederken burnundan bağlanmış bir kişiyi başkasının sevkettiğini görünce o bağı koparmış ve elinden tutarak yol göstermesini emretmiştir.[538]

---

533 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 187-188, 195, 205, 225; Buhârî, Savm 56, 57, 59; Enbiya 37; Müslim, Sıyâm 181, 182; Nesâî, Sıyâm 76, 77, 78, 80.

534 Abdurrezzâk, *Musannef* V, 177.

535 Muvatta, İ'tikâf 7.

536 Ahmed b. Hanbel IV, 260; V, 272; Nesâî, Ziyne 45.

537 Buhârî, Mezâlim 32; Libâs 91; İbn Mâce, Libâs 45; Nesâî, Ziyne 111. Hz. Âişe, o kumaştan minder yaptığında ise Peygamber Efendimiz üzerinde oturmuştur.

538 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 448.

Hz. Peygamber, Übey b. Ka'b ve bir sahâbînin bir âyet hakkındaki ihtilafları üzerine ikisinin de okuyuşunu dinlemiş ve "İkiniz de güzel, doğru okuyorsunuz" buyurmuştur. Übey, "İkimizinki birden güzel, doğru olmaz" deyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onu göğsünden itmiş ve "Kur'ân bana nâzil oldu" buyurmuştur.[539] Hz. Peygamber'in böyle bir tepki göstermesi, aynı zamanda dinde haddi aşmama uyarısıdır. O, dini sağlam anlayışlar üzerine kurmak istiyor, sahâbîleri bu amaçla eğitiyordu.

Kendi döneminde yapılan müdahalelere onay vermesi (takrir) de onun sünnete aykırı durumlarda fiilî müdâhale yapılabileceğine delildir; bir çeşit müdâhale demektir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) namazı kıldırdıktan sonra namazın ilk tekbirine yetişmiş olan bir kimse, iki rekât (nafile, sünnet) kılmak üzere kalkınca Hz. Ömer yerinden fırlayıp, adamı omuzundan tutup silkelemiş ve "Otur, çünkü ehl-i kitab namazları arasında fasıla olmadığı için helâk oldu" demiştir. Olaya şahit olan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) "Senin bu davranışınla Allah bir hakkı ortaya çıkardı, ey Hattâb'ın oğlu" buyurarak,[540] Ömer'in müdahalesini açıkça onaylamıştır. İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde göz kararıyla yiyecek satın alıp onu başka yere nakletmeden olduğu yerde satanların bundan dolayı dayak yediklerini ve bu halin onu evlerine götürünceye kadar devam ettiğini haber vermiştir.[541] Bu cezayı, sahâbîlerin kendi kendilerine koymaları mümkün değildir.

Hz. Peygamber'in gösterdiği tepkilere bakıldığında kendi şahsına yapılan bir harekete değil, emrine, sünnetine uyulmadığı durumlarda tepki gösterdiği görülmektedir.

Sünnete uymama üzerinde bu kadar titizlikle durulması, sünnete sarılma gereğini ortaya koymaktadır. Nitekim nakledeceğimiz şu hadîs de müslümanların özelliklerinden birinin sünnete sarılmak olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber Necm Sûresini okuyup sonunda secde yapınca orada bulunan herkes secde yapmış. Sadece Ümeyye b. Halef[542] secde et-

539 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 219.
540 Ebû Dâvûd, Salât 187.
541 Buhârî, Buyu' 54, 56; Müslim, Buyu' 37, 38; Nesâî, Buyu' 57.
542 Buhârî, *Tefsîr* 53/4.

memiş, bir avuç çakıl veya toprak alıp, alnına götürmüş ve "Bu kadarı bana yeter" demiştir. Sonuçta Ümeyye'nin Bedir'de kâfir olarak öldürüldüğü ifâde edilmiştir.[543] Ümeyye b. Halef (v. 2/624), kâfir olduğuna göre onun bu fiili sünnete uymamak sayılmaz. Ancak râvinin, onu Bedir'de kâfir olarak gördüğünü söylemesi, sünnete muhalefetin kâfirlere yakışan bir tutum olduğunu gösterme isteğinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

c. Tavsiye Şeklindeki Tepkileri

Hz. Peygamber, sünnete aykırı durumlarda tepki gösterdiği gibi ashâbına da tepkisiz kalmamayı öğretmiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), gelecekte sünnete uymayanlar olacağını belirtmiş, aynı zamanda neler yapılması gerektiğini de bildirmiş, her olaya ayrı tepki göstermiştir. Bayram namazında, hutbeyi namazdan önceye alan Mervân'a "Sünnete muhalefet ettin" diye müdahale eden kimse için Ebû Saîd şöyle demiştir: "Bu, görevini yaptı. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Kim bir münker görürse eliyle düzeltmeye gücü yeterse derhal düzeltsin, yapamazsa diliyle değiştirsin, (diliyle de) yapamazsa kalbiyle buğzetsin. Bu, imanın en zayıf halidir' buyurdu."[544] Ebû Saîd'in bu hadîsi sünnet olan bir fiilin terkine müdahale ile ilgili olarak kullanması, hadîsin Hz. Peygamber'in müdahaleyi emrettiğini göstermektedir. Sünnete aykırı durumlar ya fiilen ya sözlü olarak düzeltilecektir. Bu iki yolla düzeltme imkânı bulunamadığında ise kalben tepki gösterilecektir.

Hz. Peygamber, yaptığı ganimet taksimine itiraz eden ve ona (sallallahu aleyhi ve sellem) "Allah'tan kork" diyen kimse hakkında "Bu adamın sülâlesinden öyle bir kavim zuhur edecek ki, Allah'ın Kitab'ını kolayca okuyacaklar, fakat okudukları gırtlaklarını geçmeyecek, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkacaklar. Onların alâmetleri, saçlarını tamamen kesmeleridir, onlar Mesih Deccâl gelinceye kadar böyle devam ederler, Mesih Deccâl çıkınca da onunla beraber olurlar. Onlarla karşılaştığınızda öldürün. Onlar mahlûkatın en şerlisidirler. Ben onlara yetişseydim kendilerini mutlaka Semûd kavminin tepelendiği gibi tepelerdim. Onları öldüren

543 Ahmed b. Hanbel I, 388, 401, 437; Buhârî, Sucûdi'l-Kur'ân ve sünnetiha 1, 4; Meğâzi 8; Menâkıbu'l-ensâr 29; *Tefsîr* 53/4.
544 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 285; Tirmizî, *Fiten* 11.

kıyamet günü mükâfatını (ecir) alır" buyurmuştur.[545] Hz. Peygamber, bu sözleriyle, ümmetinden İslâm dışı ve tabiî olarak İslâm çizgisinden uzak, i'tisâm dışı bir grubun çıkacağını haber vermiş ve alâmetlerini verdiği bu kimseleri öldürmeyi emretmiştir. Hz. Peygamber'in kendisine itiraz ve itirazda ısrardan sonra bu sözleri söylemesi, sünnete uymamanın hangi noktaya varacağını gösteren bir işaret sayılabilir. Bu şahsın itirazı sırasında orada bulunan Hz. Ömer, bu kişiyi münâfık olarak isimlendirmiş ve Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) onu öldürme izni istemiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ise "İnsanların ashâbımı öldürdüğümü söylemelerinden Allah'a sığınırım" diyerek müsaade etmemiştir.[546] Hz. Ömer'in bu kimseyi münâfık olarak isimlendirmesi, bu gibi davranışların müslüman olmayanlara uygun bir davranış olduğunu gösterir. Hz. Peygamber'in "Ben onlara yetişseydim, kendilerini Semud kavminin tepelendiği gibi tepelerdim"ifadesi bir temenni gibi gözükse de tavsiye olarak kabul edilmiş ve Hz. Ali bu emri yerine getirmiştir.[547]

Hz. Peygamber, sünnete uymayan kimselere itaat edilmeyeceğini bildirmiştir. Sünnetiyle amel etmeyen ve emrine sarılmayan emîrler hakkında "Allah'a itaat etmeyene itaat edilmez" buyurmuş,[548] sünnetine itaatsizliği Allah'a itaatsizlik saymıştır. Aynı şekilde sünneti söndürecek ve namazları tayin edilmiş vakitlerinden te'hir eden emîrlerin başa geleceğini haber vermiş ve "Allah'a isyanda mahlûka itaat yoktur" buyurmuş,[549] sünnetin etkisini kaldırmayı, nurunu söndürmek saymış, sünnete uymamanın, Allah'a karşı günah işlemek olduğunu belirtmiştir. Sünnete uymayan emîrlere itaat etmemeyi emreden Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), emîrlere itaat ile sünnete i'tisâmın teâruzu halinde tercihin i'tisâm lehine kullanılmasını tavsiye etmiş olmaktadır.

---

545 Muvatta, Messu'l-Kur'ân 10; Abdurrezzâk, *Musannef* X, 157; Ahmed b. Hanbel I, 92, 156, 160, 404; III, 52, 64, 68, 183; IV, 145, 421-422, 424-425; V, 176; Buhârî, Enbiya 6; Menâkıb 25; Meğâzi 61; *Fedâilu'l-Kur'ân* 36; Edeb 95; Tevhîd 23, 57; *İstitâbe* 95; Müslim, *Zekât* 142-144, 147, 148; 154, 156, 159; İbn Mâce, Mukaddime 12; Ebû Dâvûd, *Sünne* 28; Tirmizî, *Fiten* 24; Nesâî, *Zekât* 79; *Tahrîm* 26; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 186-187.

546 Müslim, *Zekât* 142.

547 Bk. Müslim, *Zekât* 148.

548 Ahmed b. Hanbel III, 213.

549 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 383; Ahmed b. Hanbel I, 399, 400, 409; V, 168.

Hz. Peygamber, kötü bir niyet taşımasalar bile emrine uymadıklarında, sünnete aykırı hareket ettiklerinde ashâbını uyarmış, şahsına karşı yapılan kusurları affederken sünnete uymamayı görmezden gelmemiştir. Böylelerini gerektiğinde cezalandırmıştır. Bunun yanında sünnete uymayanlara nasıl davranılması gerektiğine dair sözleriyle, sünnete uymamaya tepkisiz kalınmaması gerektiğini de öğretmiştir.

II. SÜNNETE UYMAMANIN SONUÇLARI

Sünnete uymama, sünnetin sahibi Hz. Peygamber'le sınırlı kalan bir hareket değildir. Hz. Peygamber'in cennete davet eden haberci olduğu belirtilen hadîste, "Kim Muhammed'e itaat ederse, Allah'a itaat eder, kim Muhammed'e isyan ederse Allah'a isyan eder"[550] ifadesinden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'e yönelik her hareket aynı zamanda Allah'a yöneliktir.

Hz. Peygamber, ganimet taksimine itiraz eden ve itirazında da ısrar eden kimse hakkında "Bu adamın sülâlesinden öyle bir kavim zuhur edecek ki, Allah'ın Kitab'ını kolayca okuyacaklar, fakat okudukları gırtlaklarını geçmeyecek, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkacaklar" buyurmuştur.[551] Onun (sallallahu aleyhi ve sellem) bu sözleriyle, ümmetinden İslâm dışı ve tabiî olarak çizgisinden uzak, i'tisâm dışı bir grubun çıkacağını haber vermiş ve alâmetlerini verdiği bu kimseleri öldürmeyi emretmiştir. Hz. Peygamber'in kendisine itiraz ve itirazda ısrardan sonra bu sözleri söylemesi, sünnete uymamanın hangi noktaya varacağını gösteren bir işaret sayılabilir.

Hz. Peygamber'in yolunu veya bu yolun esaslarından bazılarını kabul etmemenin mânâsı, Allah'ın rahmetini kabul etmemek veya O'nun kıymetini bilmemekten başka bir şey değildir. Hatta bu görüşe uymakla "İslâm'ın getirdiği nizâmın, bütün halinde beşeri problemlerin son hâl çaresi olmadığını, isabet ve fayda bakımından onunkine eşit başka bir hâl

---

550 Buhârî, *İ'tisâm* 2.

551 Muvatta, Messu'l-Kur'ân 10; Abdurrezzâk, *Musannef* X, 157; Ahmed b. Hanbel I, 92, 156, 160, 404; III, 52, 64, 68, 183; IV, 145, 421-422, 424-425; V, 176; Buhârî, Enbiya 6; Menâkıb 25; Meğâzi 61; *Fedâilu'l-Kur'ân* 36; Edeb 95; Tevhîd 23, 57; *İstitâbe* 95; Müslim, *Zekât* 142-144, 147, 148; 154, 156, 159; İbn Mâce, Mukaddime 12; Ebû Dâvûd, *Sünne* 28; Tirmizî, *Fiten* 24; Nesâî, *Zekât* 79; *Tahrîm* 26; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 186-187.

çaresinin de bulunabileceğini, bu iki çözümden birini, mukayese edip seçmenin bizim zekâmıza bırakıldığını"[552] ileri sürmüş olma söz konusudur.

Sünnete uymamakla kişi, herşeyden önce kendine zarar vermiş olur. Hz. Peygamber'in zarara uğramayacağı âşikârdır. Nitekim "Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, onların içinden bir güruh seni bile saptırmaya teşebbüs etmişti. Fakat onlar ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana Kitab'ı ve hikmeti gönderdi. Sana bilmediğini öğretti. Allah'ın sana olan fazlı ve keremi büyüktür"[553] âyetindeki "fadlullah" nübüvvet[554] olarak tefsîr edilmiştir. Buna göre sünnete karşı çıkanlar, ne yaparlarsa yapsınlar Kitab ve hikmet verilerek korunmuş olan Hz. Peygamber'e ve onun sünnetine zarar veremezler.

Resülullah (sallallahu aleyhi ve sellem) abdest aldıktan sonra "İşte abdest böyle alınır. Kim buna birşey ekler veya eksiltirse kendisine kötülük ve zulmetmiş olur" buyurmuş,[555] sünnete uymayanın kendi kendine zarar verdiğini ifâde etmiştir. Aynı şekilde "Kim çarşamba ve cumartesi günü kan aldırırsa ona alaca hastalığı isâbet eder, o da kimseyi değil kendini levmetsin" buyurmuştur.[556] Sünnete aykırılığın sonucunun zarar olduğuna dair birçok örnek bulunmaktadır. Meselâ, İmrân b. Husayn, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), yarayı dağlamayı yasakladığı halde dağlama yaptıklarını anlattıktan sonra "Fakat ne hastalıktan kurtulduk, ne fayda gördük"[557] diyerek sünnete uymamanın fayda getirmeyeceğini, yapılan işin sonuç vermeyeceğini ifade etmiştir.

Sünnete uymayanların bu durumdan pişman oldukları kendi itiraflarıyla bilinmektedir. Her zaman gecesini ve gündüzünü ibadetle geçirmek isteyen Abdullah b. Amr'a, Hz. Peygamber ömür boyu o coşkulu dönemin devam edemeyeceğini haber vermiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in sözü gerçekleşmiştir. Abdullah b. Amr pişmanlığını şöyle dile getirmiştir: "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ruhsatını kabul etmem, ona

---

552 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası*, s. 121.
553 Nisâ, 4/113.
554 Kurtubî, *Câmi* III, 1951.
555 İbn Mâce, Tahâret 48; Ebû Dâvûd, Tahâret 52.
556 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 29. Bahsedilen hastalık, sedef veya alaca hastalığı olabilir.
557 Ahmed b. Hanbel IV, 444, 446; Tirmizî, Tıb 10.

muâdil tutulandan (ondan dönmekten) bana daha sevimlidir, ama ben ondan ayrıldım (öyle bir yola saptım ki) şimdi ondan da vazgeçmek istemem (ona verdiğim sözden dönmek istemem). Ben muhalefet ettiğim şeyi (şimdi) kerih görüyorum, (yâni Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) haklıymış).[558] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) söylediği üç gün orucu tutmuş olsaydım, benim için ailemden de, malımdan da daha hayırlı olurdu[559] Ah keşke ben Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bahşettiği ruhsat ve kolaylığı kabul etmiş olsaydım."[560] Abdullah b. Amr, bu sözleriyle Hz. Peygamber'in gösterdiği ruhsatı kabul etmemenin pişmanlıkla neticeleneceğini ilân etmiştir. Bu itiraf, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sözlerinin doğruluğunun tecrübe ile ispatıdır. Ebû Hâşim b. Utbe de hasta yatağında ziyaretine gelenlerin yanında ağlayarak pişmanlığını şöyle açıklamıştır: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bana bir tavsiyede bulunmuştu, ben ise onu tutamadım. O, bana 'Mal biriktirmek hususunda sana bir hizmetçi ve Allah yolunda (kullanacağın) bir binek hayvanı yeter' buyurmuştu. Bugün kendimi (servet) biriktirmiş olarak görüyorum."[561]

Sahâbîlerin itirafları yanında Allah Teâlâ'nın Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine uymayanları pişman ettiğine dair nas bulunmaktadır. "Mağlubiyete uğrayarak perişan bir halde dağlara çıkıyor, yüz çevirip bir kimseye bakmıyordunuz. Peygamber arka tarafınızdan sizi çağırıyordu. Bunun üzerine (Allah) gam üstüne gam ile sizi cezalandırdı ki kaybettiğinize ve uğradığınız felâkete esef etmeyesiniz"[562] âyetinde Allah, gama mukabil gam ile müslümanları cezalandırmıştır. Onlar isyanlarıyla Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gamlandırmışlar, Allah da ona mukabil onları (yenilgi acısıyla) gamlandırmıştır.[563]

---

558 Ahmed b. Hanbel II, 158; *V*, 409; Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 34; Müslim, Sıyâm 182.
559 Nesâî, Sıyâm 76.
560 Buhârî, Savm 55.
561 Tirmizî, *Zühd* 19; Nesâî, Ziyne 119. Selman'ın da benzer sözleri için bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 19.
Sahâbîlerin çektiği sıkıntıları göz önüne alırsak Ebû Hâşim, eski haline nisbetle kendini zengin saymış olabilir. Sahâbîlerin, lüks içinde yaşamayı tercih etmeyen kimseler olduğu bilinen bir gerçektir.
562 Âl-i İmrân (3) 153.
563 Elmalılı, *Hak Dini* II, 1204.

Sünnete uymayı gerektiren birçok nas ve sünnete muhalefet etmekten sakındıran naslar, muhalefetin dünya ve âhiret hayatında kötü bir âkıbete sebebiyet vereceği içindir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine muhâlif olma, dünyada fitneye, âhirette de şiddetli bir azaba müstehak olmak anlamına gelir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) davetine ve emrine uymak vâciptir. Güzel bir hayat yaşamaya vesiledir. Dünya ve âhiret saadetinin elde edilmesi demektir.[564]

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ister vahyî, ister tecrübî olsun emirlerine uymamanın neticelerini genel hatlarla şöyle ifade etmek mümkündür:

A. DÎNÎ SONUÇLARI

Sünnete uymamanın en olumsuz sonuçlarından biri müslümanın dînî hayatındaki bozulmadır. Sünnete uymama, dinden çıkmaya sebep olabilir. Çünkü sünnet de dindir. "İslâm, garip başladı ve tekrar başladığı gibi garip olacak, yılanın deliğine çekildiği gibi iki mescidin arasına çekilecektir, ne mutlu o gariplere![565] Garipler, sünnetimi ihya eden ve Allah'ın kullarına öğretenlerdir"[566] hadîsine göre sünnet, İslâm sayılmıştır. İslâm'ın garip oluşunda da sünnetten uzak kalmanın rolü büyüktür. Sünnetin terki ile İslâm'ın garip oluşuna lafzî delil olarak bu hadîsi göstermek mümkündür.

Enes b. Mâlik, sünnete uymayanların dinden çıkacağını belirtmiştir. O, bir yolculukta ikindi namazını iki rek'at olarak kıldırdıktan sonra çadırına girmiş. Ancak cemaat kalkıp iki rekât daha kılmışlar. Bunu öğrenen Enes "Allah yüzlerini karartsın, sünnete isâbet etmediler, ruhsatı kabul etmediler. Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyururken duyduğuma şehâdet ediyorum. "Bir grup dinde aşırı gidecekler, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkacaklar"[567] diyerek hem onları şiddetle tenkit etmiş, hem de sünnete uymamanın neticesinin dinden çıkma ile neticelenebileceğini

---

564 Albânî, *Hadîs*, s. 34.
565 Müslim, *İmân* 232.
566 İbn Abdilber, *Câmi* II, 120; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 67.
567 Ahmed b. Hanbel III, 159.

haber vermiştir. Enes, bu hükme muhakkak ki kendi kendine varmamıştır. Yukarıda Hz. Peygamber'in de gelecekte Kur'ân'ı okudukları halde "Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar"[568] ifâdesini kullandığı geçmişti. O, bu sözleriyle aynı zamanda hadîsi de izâh etmiş olmaktaydı. Haccac (v. 95/714), Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Medine'den uzaklaşmamayı tavsiye ettiği[569] hadîslere istinâden, Medîne'den ayrılıp çölde a'râbîlerle yaşayan Seleme b. el-Ekvâ'ya (v. 74/693), "Sen dinden döndün" demiş, Seleme de bu konuda Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) izin aldığını belirtmiştir.[570]

Abdullah b. Mes'ûd da sünnete uymamanın küfre düşmekle sonuçlanabileceği uyarısında bulunmuştur. "Şu beş vakit namazı, ezan okunan mescidlerde cemaatle kılmaya bakın. Şüphesiz ki bunlar, sünen-i hüdâdır. Allah, Resûlü'ne sünen-i hüdâyı açıklamıştır. Allah'a yemin ederim ki ben kesin münâfıklar hâriç sahâbîlerin beş vakit namazı cemaatle kılmayı hiçbir zaman terketmediklerinin şâhidiyim. Eğer mescidleri terkeder de farz namazları evlerinizde kılarsanız, Peygamber'inizin sünnetini terketmiş olursunuz. Peygamber'inizin sünnetini terkederseniz küfre girdiniz demektir."[571] Hattâbî, İbn Mes'ûd'un sözünü "Sünnetleri bir bir terk etmek sûretiyle neticede dinden çıkarsınız, böylece küfre girersiniz" şeklinde izah etmiştir.[572] Sünen-i hüdâdan sayılan cemaate devam konusunda gevşeklik gösteren kimse, dinin bütününe karşı da lâubâli, ciddiyetsiz davranır. Bu umûmî ciddiyetsizlik ise onu küfre götürür.[573] Tâbiînden olan Abdullah b. ed-Deylemî de kendisine "Dinin elden çıkışı sünnetin terkiyle başlar. Halat nasıl lif lif kopup parçalanırsa din de sünnetin birer birer terkiyle ortadan kalkar"[574] sözünü nakleder. Bu tesbit, i'tisâmsızlığın nihâî sonucuna işaret etmektedir.

---

568 Muvatta, Messu'l-Kur'ân 10; Ahmed b. Hanbel I, 92, 156, 160, 404; III, 52, 64, 68, 183; IV, 145, 421-422, 424-425; V, 176; Buhârî, Enbiyâ 6; Menâkıb 25; Meğâzi 61; *Fedâilu'l-Kur'ân* 36; Edeb 95; Tevhîd 23, 57; *İstitâbe* 95; Müslim, *Zekât* 142-144, 147, 148; 154, 156, 159; İbn Mâce, Mukaddime 12; Ebû Dâvûd, *Sünne* 28; Tirmizî, *Fiten* 24; Nesâî, *Zekât* 79; *Tahrîm* 26; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 186-187.

569 Müslim, Hac 482.

570 Buhârî, *Fiten* 14; Müslim, *İmâre* 82. Medîne'nin fazileti için bk. Buhârî'nin *Câmi* i'nin 29. Kitab'ı olan Fedâilu'l-Medîne ve Buhârî, İ'tisam 16.

571 Ebû Dâvûd, Salât 46.

572 *Meâlimu's-Sünen* I, 159.

573 Çakan "*Sünne*te Uygun Yaşamazsanız", *Altınoluk Dergisi*, s. 9.

574 Dârimî, Mukaddime 16.

Kendisine bir sünnet söylenen ve uyması tavsiye edilen kişi, sünneti hafife alırsa bunun küfür olduğu belirtilmiştir. Yine herhangi bir sünnet hakkında "O sünnet olsa da yapmayacağım" diye red ve inkâr mânâsında söylenen söz de küfür sayılmıştır.[575]

İslâm dini, Kitab'ı ve sünnetiyle bir bütündür. Bunların içinde önemlisi veya önemsizi yoktur. Her âyet ve hadîs, gereklidir ve sistemde mutlaka ona ait bir yer vardır. Bütünün parçalarından birini önemsemeyip fedâ etmek, diğerlerine de sıranın geleceğine işaret sayılabilir. Bu sebeple Dihlevî "Dinin önemsenmemesinin en büyük sebebi, sünnetin terkedilmesidir" tespitinde bulunmuştur.[576] Çünkü sünnet, aynı zamanda farzların bir parçasıdır. Sahâbe de bu meseleye hassasiyet göstermiştir. Meselâ, Ebû Bekre, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) taş atmayı yasakladığını rivâyet ettiğinde amcasının oğlu, yerden taş alıp atmış ve "Bunu mu yasakladı?" diye sormuş. Ebû Bekre, hadîsi önemsemeyen bu davranışa tepki göstermiştir.[577]

Hz. Peygamber'in sünnete uyma konusundaki titizliği ve sünnete uymayanlara gösterdiği tepkiler, sünneti muhafaza ve yaşatma gereği yanında, sünnete uymamanın sünnet inkârcılığına kadar varabileceği endişesinde olduğunu gösterir. Nitekim "Koltuğuna yaslanmış bir adama benim hadîslerimden biri okunur da o kişi, 'Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitab'ı vardır. Onda helâl bulduğumuzu helâl, haram bulduğumuzu haram kabul ederiz. Biz Kitab'da ne bulursak ona tâbi oluruz' der" buyurmuştur.[578]

"Size sımsıkı sarıldığınız müddetçe sapıtmayacağınız iki şey bıraktım. Allah'ın Kitabı ve Resûlü'nün sünneti"[579] hadîsinde açıkça görüldüğü üzere Kitab ve sünnete bağlılık, dalâlete düşmeyi önlemektedir. Hz. Peygamber'in sadece Kur'ân-ı Kerîm'i zikretmekle yetinmeyip sünneti de zikretmesi, sünnete sarılmamanın neticesinin dalâlet olduğunu açıkça

---

575 Leknevî, *Tuhfetu'l-ahyâr*, s. 90-91.

576 *Huccetullahi'l-bâliğa* I, 609.

577 Bk. Ahmed b. Hanbel V, 46; Dârimî, Mukaddime 40; Müslim, Sayd 54; İbn Mâce, Sayd 11.

578 Ahmed b. Hanbel II, 367; IV, 131, 132; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; İbn Mâce, Mukaddime 2; Tirmizî, İlim 10; İbn Abdilber, *Câmi* II, 189, 190.

579 Muvatta, *Kader* 3; Hâkim, *Müstedrek* I, 93. Abdullah b. Mes'ûd'un "Nebinizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini terkedince dalâlete düşersiniz" tavsiyesi şüphesiz bu gibi hadislere dayanmaktadır. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 516; Ahmed b. Hanbel I, 382, 414-415; Müslim, *Mesâcid* 257; İbn Mâce, *Mesâcid* 14; Nesâî, İmâme 50.

göstermektedir. Sadece Kitab tavsiye edilen rivâyet[580] esas alınsa bile, Kitab'ı onun açıklaması olan sünnetle birlikte tavsiye etmiş olur. Bunun dışında bir yorum, hâşâ Hz. Peygamber'in kendi kendisiyle çelişmesi anlamına gelir ki asla doğru değildir.

Hz. Peygamber, içinde şer ve fesât olacak dönemlerin geleceğini belirttiği ve şerri, "O devirde bir zümre, hedyin (sünnetin) hilâfına idâre edecek" diye açıkladığı[581] hadîsde de sünnete aykırı yaşamanın sonucunun kötülükten başka bir şey olmadığını göstermektedir.

Sünnetin farz ve vâcib kısımlarına zaten ittiba mecburiyeti vardır. Müstehab olan sünnetin terkinde günah olmasa bile büyük bir sevap kaybı vardır.[582] Hz. Peygamber, bu duruma da temas etmiştir. Onun'la (sallallahu aleyhi ve sellem) selâmlaşmak ve duasını almak için gazveye geç çıkan bir kişiye Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Arkadaşların ne kadar (önce) gitti" buyurmuş, o kimse "Evet, erken çıkmalarıyla beni geçtiler" deyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Yemin olsun ki fazilet açısından seni iki şark ve iki garb arasından daha çok geçtiler" buyurmuş,[583] anında itaat etmeyenin fazilet kaybının büyük olduğunu belirtmiştir. "Zillet ve aşağılık emrime muhalefet edenleredir"[584] hadîsinde sünnete muhalefet edenlerin değersiz bir konumda oldukları belirtilir.

B. İCTİMÂÎ SONUÇLARI

Kişi, sünnete uysun veya uymasın sonuçta bu durumu, toplumu etkileyecektir. İslâm dininin fert ve toplum hayatını kapsayan bir din oluşu sünnetin uygulanması ve bunun etkisi açısından oldukça önemlidir. Sünnete uymamanın ictimai sonuçları aslında geniş kapsamlı bir konudur. Ancak burada genel hatlarıyla meseleye işaret edilecektir.

---

580 Bk. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 56; İbn Mâce, *Menâsik* 84.

581 Buhârî, *Fiten* 11; Menâkıb 25; Müslim, *İmâre* 51; İbn Mâce, *Fiten* 13.

582 Bk. Saîd Nursî, *Lem'alar*, s. 56.

583 Ahmed b. Hanbel III, 438. Bir başka rivâyette son cümle "Yeryüzünde ne varsa infâk etsen onların erken çıkışlarının faziletine ulaşamazsın" şeklindedir. (Bk. Tirmizî, Cum'a 28).

584 Ahmed b. Hanbel II, 50, 92; Ebû Dâvûd, Libâs 4; Tirmizî, İsti'zan 7.

1. Bid'ate Düşme

Sünnete uymamanın vereceği zararlardan biri de toplumda bid'atın yayılmasıdır. Bid'at, sünnetin zıddıdır. Sünnetten uzaklaşılınca bid'atlere düşüleceği gâyet açıktır. "Her kul için bir çoşku vardır, her çoşkunun gevşeme dönemi (fetret) vardır, bu dönem ya sünnete, ya bid'ate doğru olur. Kimin fetreti sünnete olursa hidâyete ermiştir, kimin fetreti bunun dışında olursa helâk olmuştur"[585] hadîsinde sünnete uymamanın sonucunun bid'at olduğu bunun da sonunun helâke varacağı belirtilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) gelecekte sünnetin terkedileceğine dâir kendisine sorduğu soruyu nakletmiş ve o günkü durumu şöyle tasvîr etmiştir: "Büyük kuvvetten düşecek, küçük (bid'atçı) yükselecek, kendisinden bir şey terkedilince 'Sünnet terkedildi' denilecek bir fitne etrafı kaplayacak."[586]

Bu sebeple "İslâm kültürüne, yani Kitab ve Sünnet verilerine yabancı her duygu hevâ, her uygulama da bid'at olarak tanımlanmıştır ve 'Kitab ve sünnete bağlılık'ın hevâ ve bid'atlerden uzak kalmakla gerçekleşeceği ifade edilmiştir."[587]

2. Grupçuluk

Müslümanlar arasında fırkalaşma yasaklanmıştır. Allah Teâlâ "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir"[588] buyurmak suretiyle fırkalaşmanın cezasını kendisinin vereceğini bildirmiş, meselenin önemine dikkat çekmiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da sünnete uymamanın neticesinin fırkalaşmaya oradan da hevâya varacağını haber vermiştir: "Ehl-i kitab, dinlerinde yetmiş iki millete (gruba) ayrıldılar. Bu ümmet de yetmiş üç millete yâni fırkaya (hevâ, bid'at) ayrılacaktır. Bunların hepsi cehennemdedir. Biri hâriç, o da cemaattir. Ümmetimden bir

---

585 Ahmed b. Hanbel II, 158, 210; *V*, 409.
586 Dârimî, Mukaddime 22.
587 Bk. Çakan, "Kitap ve Sünnete Bağlılık" *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 325.
588 En'am, 6/159. Önceki dinlerde de fırkalaşma yasaklanmış, "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" buyurulmuştur. [Bk. Şûrâ, 42/13].

grup çıkacak, kuduz mikrobunun vücutta yayıldığı gibi bu hevâlarla yürüyecekler. Bu hevânın girmediği ne damar ne mafsal kalacak."[589] Nitekim Kitâb ve Sünnete i'tisâmsızlık, safların dağılması, ayrılıkların derinleşmesi ile son bulmuştur. Mezhep için dostluk, mezhep için düşmanlık eğilimi başlamış. Mezhebî taassub hâkim olmuştur. Hatta mezhepler farklı şeriatler haline gelmiştir.[590] Hâlbuki cemaat, i'tisâmın toplumla ilgili yönünün neticesidir. İ'tisâmsızlığın sonucu sadece bireyde kalacak kadar önemsiz değildir. Bedelini yalnızca fert değil, toplum da öder.

3. Başka Dinlerden Olanlara Tâbi Olma

Yaşama biçimi olan sünnetten ayrılma, başka yaşama biçimlerini kabullenmek ve yaşamakla neticelenir. Çünkü insanoğlu bir biçimde yaşamak zorundadır. Hz. Peygamber, *"And olsun ki siz, kendinizden önceki milletlerin yoluna kulacı kulacına, arşını arşınına ve karışı karışına muhakkak uyacaksınız. Hatta onlar bir keler deliğine girseler, siz de o deliğe gireceksiniz"* buyurmuş, sahâbilerin sorusu üzerine de müslümanların, yahudiler ve hıristiyanlara benzemeye çalışacaklarını belirtmiştir.[591] Konunun İslâm kimliği ve kültür politikası ile ilgisi vardır. İslâma yabancı ne kadar gelişme ve akım varsa, onlara Kitab ve Sünnet ölçüleriyle karşı çıkıp mücadele ederek toplumların İslâmî kimliklerini korumaları gerekir. Kültürler arası mücâdelede, İslâm kültürünün ya da İslâm ülkelerinin kültür politikalarının korunması ve üstün kılınmasına gayret gösterilmelidir. Kitab ve Sünnete bağlılık (el-İ'tisâm), müslüman ülkelerin kültür politikalarının hem adı hem de vazgeçilmez şartıdır. Kültürler arası mücadelede kendi öz değerlerine sahip çıkabilmenin temel şartı, o kültürün kaynaklarına sıkı sarılmaktır.[592]

Kendi kaynaklarından uzaklaşma, başka din ve kültürlere karşı aşağılık duygusunu getirir. Bundan sonra da kurtuluşu ancak o toplumlara uymakta, onlara benzemekte, onlara köle olmakta bulur.[593]

---

[589] Ahmed b. Hanbel IV, 102; Ebû Dâvûd, *Sünne* 1.

[590] Âsım Abdullah, *İ'tisâm*, s. 20.

[591] Ahmed b. Hanbel II, 325, 327, 336, 450, 511, 527; III, 84, 89, 94; V, 218, 340; Buhârî, *İ'tisâm* 14; Enbiyâ 50; Müslim, İlim 6; İbn Mâce, *Fiten* 17; Tirmizî, *Fiten* 18.

[592] Bk. Çakan, "Kitap ve *Sünne*te Bağlılık" *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 325-327.

[593] Muhammed Esed, bu konuda şöyle bir izahta bulunmuştur: "...Böyle bir tarih kültürünün

4. Müslüman Kimliğini Kaybetme

Müslüman kimliği ve yaşayışı sünnetle oluşmuş ve sünnete sarılmak müslüman kimliğinin sürekliliğini, İslâmî hayatın sıhhatini sağlayan bir etken olmuştur. Başka dinden olanlara tâbi olmakla yakından ilgili olarak sünnetten uzaklaşma, müslüman kimliğini kaybetmeye sebep olur. "Kim cemaatten bir karış ayrılırsa, boynundan İslâm bağını çıkarmış olur"[594] hadîsi, İslâm kimliğinin varlığını haber verir. Sünnet ise, İslâm kimliğidir. "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"[595] hadîsine göre sünnetten yüz çevirmek, Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) yüz çevirmektir. Sünnetten uzaklaşmanın sonucu, müslüman kimliğini kaybetmekse bunun anlamı kimliği korumak için sünnete sarılmak gerektiğidir. Abdullah b. Mes'ûd da sünnete uymayı, müslüman olmanın şartı saydığını şu sözlerle ifâde etmiştir: "Kim yarın öldüğünde müslüman olarak Rabbi'ne kavuşmak isterse, ezan okunup çağrıldığında, beş vakit namaza devam etsin. Çünkü Allah Teâlâ, Resûlü'ne hidâyet yollarını göstermiştir. Beş vakit namaz da bu hidâyet yollarındandır. Eğer namazı evlerinizde kılar, mescidlerinizi terkederseniz, Nebiniz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini terketmiş olursunuz. Nebiniz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yolunu terkedince dalâlete düşersiniz."[596] Aynı şekilde Havz'dan uzaklaştırılacak kimseleri Hz. Peygamber'in ümmetinden saymasına rağmen onlar hakkında "Vallahi onlar senden sonra geriye dönmekte devam ettiler"[597] denilmesi, sünnetten uzaklaşmanın sonucunun, İslâm kimliğini kaybetmek olduğuna işaret eder.

İslâm ümmeti için kimlik kaybına uğramamanın, sosyal gelişmelere

---

Avrupa dışında kalan millet gençlerinin ziHinlerinde ve ruhlarında bırakabileceği tek tesir aşağılık duygusudur. Öz kültürleri, hususî mâzi ve tarihleri, istikbalde elde edecekleri müstesna fırsatlar... bütün bunları tesir altına alan bir aşağılık duygusu... Bu yolla muntazam bir şekilde, kendi mâzi ve istikballerini küçük gören bir ruhla terbiye görecek, kurtuluşu ancak ve yalnız ideal Avrupa örneğine uymakta (ona köle olmakta) bulacaklardır." Bk. *Yolların Ayrılış Noktası*, s. 81-82.

594 Ahmed b. Hanbel IV, 130; V, 165, 180; Ebû Dâvûd, *Sünne* 27; Tirmizî, Edeb 78.

595 Ahmed b. Hanbel II, 158; III, 241, 259, 285; V, 409; Dârimî, Nikâh 3; Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5; Nesâî, Nikâh 4.

596 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 516; Ahmed b. Hanbel I, 382, 414-415; Müslim, *Mesâcid* 257; İbn Mâce, *Mesâcid* 14; Nesâî, İmâme 50.

597 Müslim, Fedâil 27, 28.

mağlub olmamanın yolu, "Kitab ve Sünnet'e bağlılık"tır. Daima başı bozuk ve serbest bir hayatı arzulayan his ve heveslerin, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) tebliğ ettiği İslâmî esaslara tâbi kılınması gerekmektedir.[598]

5. Helâk

Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat etmemenin, hatta emirlerine karşı gelip aykırı davranmanın helâka, belâya sebep olabileceği Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça ifade edilmiştir. *"Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya çok elemli azap isâbet etmesinden sakınsınlar"*[599] âyeti bu durumu bildirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de aynı durumu yani kendisine uymayanın helâk olacağını haber vermiştir. Kendisini düşman tehlikesini haber veren bir kimseye benzetmiş ve sözlerine inanıp hareket edenlerin kurtulacağını, söylediklerine uymayanların helâk olacağını belirtmiştir.[600] "Sizi kendi halinize bıraktığım konularda siz de beni kendi halime bırakın. Sizden evvelkiler, peygamberlerine çok soru sormaları ve ihtilafları yüzünden helâk oldular. Size birşey yasaklarsam ondan uzaklaşın, size birşey emredersem gücünüz yettiği kadar onu yerine getirin"[601] hadîsinde de Peygamber'e muhalefetin yanlışlığı ve sonuçları açıkça belirtilmiştir.

Aynı şekilde bir peygambere karşı koymanın, ona düşmanlık etmenin, Mele-i a'lâ'dan lânet inmesine sebebiyet verdiğinin belirtilmesi,[602] bu durumun toplumun helâk olabileceği sebeplerden olduğunun ifadesidir.

---

598 Çakan, "Kitap ve Sünnete Bağlılık" *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s. 326.

599 en- Nûr, 24/63.

600 Bk. Buhârî, *Rikâk* 26; *İ'tisâm* 2; Müslim, Fedâil 16.

601 Ahmed b. Hanbel II, 466-467, 495, 503, 508, 517; Buhârî, *İ'tisâm* 2; Müslim, İlim 2; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 80. İbn Hacer, "Bu emrin maksadı, vâcipliğine veya tahrimine dâir vahyin gelmesi korkusuyla henüz meydana gelmemiş bir konuda soru sormanın terkedilmesidir. Aynı şekilde çok soru sormaktan da kaçınılmasıdır. Çünkü çoğu zaman çok soru sormakta, işi çıkmaza sokma vardır. Öte yandan verilecek cevap, ağır bulunabilecek bir emri içerebilir. Bu da imtisâli terke sebep olur ve bundan da muhâlefet doğar" yorumunu yapar. (Bk. *Fethu'l-bâri* XV, 188). Ahmed b. Hanbel de re'y ehlinin belâlarının, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashâbının izini terkten kaynaklandığını belirtmiş (bk. Fesevî, *Tarîh* III, 494) sünnetten uzaklaşmanın sonucuna dikkat çekmiştir.

602 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 319

Uhud savaşında, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) okçuların başına, Abdullah b. Cübeyr'i (v. 3/624) koymuş ve onlara "Bizi kuşların kaptığını görmüş olsanız, ben size haber gönderinceye kadar sakın yerinizi terketmeyiniz. Bizim onları bozguna uğratıp yendiğimizi görseniz bile ben size bir haber iletinceye kadar sakın bulunduğunuz yerden ayrılmayınız" diye emretmiş. Ancak müslamanların gâlip geldiğini gören okçular, ganimet için yerlerini terketmişler, Abdullah b. Cubeyr "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) size ne emrettiğini unuttunuz mu?" diye mâni olmaya çalışmış, ancak onlar yerlerinden ayrılmışlar ve yenilmişlerdir.[603] Hz. Peygamber'in kesin emir vermiş olmasına rağmen bu olayda görülen emre uymama, sadece uymayanlara değil, bütün orduya zarar vermiştir.

C. HUKÛKÎ SONUCU

Hz. Peygamber'in sünnete uymayanlara gösterdiği tepkileri, sünnete uymamanın karşılıksız kalmayacağını göstermektedir. Aslında Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tepkileri, ümmeti yetiştirmeye mâtuftur. Sünneti ilk defa öğrenmiş olanlara gösterdiği tepkiler ceza sayılmayabilir. Ancak uyardıktan sonra ısrar edenlere yönelik tepkileri ceza sayılır. Uygulama bu yöndedir.[604] Nitekim sahâbîlerin (ilerleyen dönemlerde) Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uyarı ve tepkilerini sadece uyarı olarak değil, cezâî tedbir olarak uyguladıkları görülmektedir.

Hz. Peygamber, emirlerine uymamakta ısrar edenleri cezalandırmıştır. O'nun (sallallahu aleyhi ve sellem), ramazanda visâl orucu tuttuğunu gören sahâbîler, visâl orucu tutunca Hz. Peygamber, bunu yapmamalarını söylemiş. Ancak sahâbîler, ikaza rağmen Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tuttuğu için visal orucu tutmaktan vazgeçmemişler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onların oruçlarını iki gün veya iki gece birbirine ekletmiş, hilâl görününce (ramazan ayının bitince) "Hilâl gecikseydi, siz cayana kadar orucunuza devam ettirecektim, aşırılığa dalanlar da ondan vazgeçerlerdi"

---

[603] Buhârî, *Cihâd* 164; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 106.

[604] *Sünne*ti terkedenlere ceza gerekmeyeceği (bk. Ebû Zehra, *İslâm Hukuku*, s. 40, 41) ifadeleri, fıkhî açıdan fiilleri değerlendirmekten kaynaklanmaktadır.

buyurmuştur.[605] Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) nehyinin, caydırma maksadıyla olduğunu söylemiştir.[606] Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) hasta iken ilaç verilmiş. O da "İlaç vermeyin" buyurmuş. Ancak ilacı istememesi, hastanın ilaçtan hoşlanmamasındandır denilerek ilaç verilmiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) biraz düzelince, "Ben sizi ilaç vermekten nehyetmedim mi? Hepiniz bu ilaçtan içeceksiniz. Ancak Abbas müstesna. Çünkü o bana ilaç verilirken yoktu" buyurmuş,[607] emrini dinlememenin mutlaka bir bedeli olduğu mesajını vermiş, son anında bile emrine itaat edilmesi gerektiğini göstermiştir. Sahâbenin böyle davranması ise muhtemelen onun (sallallahu aleyhi ve sellem) beşer yönünü esas almalarından kaynaklanmıştır. Ancak o (sallallahu aleyhi ve sellem) aşırı gidenlere, yaptıkları aşırılığın aynısıyla cezalandırılacaklarını göstermiştir.[608] İlacı içirenlerle birlikte o anda orada bulunup ilacı içirmeyenlere de aynı cezanın verilmesi Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hoşlanmadığını gördükleri halde duruma müdahale etmedikleri için olmalıdır.[609] Hz. Peygamber, emrine uyulmadığında tepkisiz kalanlara tepki göstermiştir. Bu olayda görüldüğü gibi bu kimseler, iyi niyetle olsalar bile o (sallallahu aleyhi ve sellem), emrine uymamayı daha önemli görmüş ve daha ciddi bulmuştur.

Hz. Peygamber, davalarda verdiği hükme râzı olmayanları, hükmünü uygulattırarak cezalandırmıştır. Hurma bahçeleri birbirine komşu iki kişinin meselesinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), taraflardan birisine (ağaçları veya bahçeyi) diğerine satmasını söylemiş, adam kabul etmemiş, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) birkaç yol göstermiş, adam yine kabul etmeyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ona: "Sen zararlısın" demiş ve diğer adama da "Onun ağaçlarını sök" buyurmuştur.[610] Zübeyr b. Avvâm ile Medine'li komşusu aralarında su yolları ve nöbeti

---

605 Muvatta, Sıyâm 38; Ahmed b. Hanbel II, 21, 23, 102, 143, 231, 237, 244, 253, 257, 261, 281, 315-316, 345, 377, 417-418, 495-496, 516; III, 124, 170, 200, 218, 235; IV, 314, 315; V, 364; VI, 242, 258; Dârimî, Savm 14; Buhârî, Savm 20, 48, 50; Hudûd 42; Temenni 9; *İ'tisâm* 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61; Ebû Dâvûd, Savm 25, 30; Tirmizî, Savm 62.

606 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 235.

607 Ahmed b. Hanbel VI, 53; Buhârî, Diyât 14, 21; Meğâzi 83; Tıb 21; Müslim, Selâm 85.

608 Nevevî, *Minhâc* XIV, 421.

609 Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* IX, 642.

610 Ebû Dâvûd, *Akdiye* 31.

konusunda çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) geldikleri davada Zübeyr'in komşusu Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) verdiği hükme "Zübeyr halanın oğlu olduğu için mi, onu kayırdın" diye itiraz edince, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Yâ Zübeyr, hurmalığını sula, sonra suyu hapset, hurma ağaçlarının köklerine erişinceye kadar bırakma" buyurmuştur.[611]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Medine ağaçları hakkında "Kim onlardan birini keserse, onun malı kendisini yakalayanındır" buyurmak suretiyle,[612] mâlî bir ceza getirmiştir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) devrindeki verilen cezalar da onun (sallallahu aleyhi ve sellem) onayından geçmiş sayılır. Hz. Peygamber devrinde ashâb, göz kararıyla bir yiyecek satın aldıkları vakit onu başka yere nakletmeden olduğu yerde satarlarsa bundan dolayı dayak yerlermiş.[613] Sünnete uymamanın bir cezasının da dayak olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in niyetlerinden (hemm) dahi sünnete uymayanların cezalandırılacağı neticesi çıkarılmıştır. Mâverdî (v. 450/1058), "Cemaatle namaz kılmayı terketmeyi âdet haline getiren bir kimse, eğer onun bu alışkanlığının başkalarına sirâyet etmesinden endişe edilirse hâkim tarafından men ve te'dib edilir. Cemaatle namaza gelmeyen kimseler hakkındaki 'Vallahi içimden öyle geçti ki cemaate gelmeyenlere gideyim, onlar hakkında emir vereyim de odun demetleri ile evlerini üzerlerine cayır cayır yaksınlar'[614] hadîsi bu hükme delildir" sonucunu çıkarmıştır. Kezâ bir ülke ahâlisi, namazı son vaktine kadar geciktirmeyi itiyat haline getirseler, hâkim onları men eder. Çünkü bütün insanların bunu itiyat haline getirmesi, yeni yetişen çocukların, namazın vaktinin öyle olduğu daha öncesinde kılınamayacağı inancına kapılmasına sebep olur.[615] Mütevâtir

---

611 Ahmed b. Hanbel I, 165-166; IV, 4-5; Buhârî, Musakât 6, 7, 8; Sulh 12; *Tefsîr* 4/12; Müslim, Fedâil 129; İbn Mâce, Mukaddime 2; Ruhûn 20; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 31; Tirmizî, *Ahkâm* 26; *Tefsîr* 4/13; Nesâî, *Kudât* 19, 27.

612 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 95; Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 262-263. İbn Ömer'in de aynı tutumu için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 263.

613 Buhârî, Buyu' 54, 56; Müslim, Buyu' 37, 38; Nesâî, Buyu' 57.

614 Buhârî, Ezan 29, 34; Müslim, *Mesâcid* 251-254.

615 Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 308.

sünnetlerden birini red de küfür sayıldığından cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir. Muhammed b. Mukâtil, "Bir belde halkı misvâkı terk konusunda icmâ etseler, kâfirle savaştığımız gibi onlarla savaşırız" demiştir.[616] Varsayılan kimseler, sünneti terk ve inkâr konusunda biraraya gelip ittifak etmiş olacakları için Muhammed b. Mukâtil bu görüşte olduğunu belirtmiş olmalıdır. Bahsedilen cezalarda, sünnetlerin terkedilip yok olmasını önlemeye çalışan bu tedbirlerdir.

Cezanın gerekli oluşunun sebebine şöyle bir izah getirilmiştir: "Cüz itibarıyla mendub olan fiil, külliyen ele alındığında vâcib olur. Büyük mescidlerde ve diğer yerlerde ezan okumak, cemaatle namaz kılmak, bayram namazlarını kılmak ve diğer râtib nâfileler gibi... Bunlar, İslâm'ın şiarlarından olmaktadır. Tamamen terkolundukları zaman terkedenlerin adâletini yaralar. Sünnetler toptan terkedilemez. Meselâ, ezanı toptan terketmek câiz değildir. Bu yüzden bir şehir halkı ezanı terkettiklerinde onlarla savaşmak câiz olmaktadır."[617]

D. UHREVÎ SONUCU

Sünnete uymanın uhrevî mükâfatları olduğu gibi sünnete uymamanın uhrevî cezaları vardır. Allah Teâlâ'nın rahmeti peygambere ittiba edenler üzerine olacaktır.[618] Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şefaati ve âhiretteki kurtuluş sünnetle doğrudan alâkalıdır. Naslar, sünneti âhirette de bir değerlendirme ölçüsü olarak gösterir. *"Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya çok elemli azap isâbet etmesinden sakınsınlar"*[619] âyeti Hz. Peygamber'e karşı gelmenin sonucunu *belâ* ve *azap* olarak göstermektedir. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem)

---

616 Leknevî, *Tuhfetu'l-ahyâr*, s. 91. M. Hayri Kırbaşoğlu ise misvâkın sünnet olup olmadığından hareketle Muhammed b. Mukâtil'i haklı bulmamış ve "Bu rivâyet doğru kabul edilecek olursa misvak kullanmak gibi bir meselede bile aşırı şekilciliğin nelere yol açabileceğini göstermesi bakımından düşündürücüdür" demiştir. ("*Sünne*tin Yeni Tanımının Yorumu", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, s. 161, dn. 20). Müellif, burada biraraya gelip bir ilke olarak sünnete karşı birleşen bir gruptan söz edildiği gerçeğini gözardı etmiştir.

617 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 123.

618 Bk. A'raf, 7/156-157.

619 en- Nûr, 24/63.

emirlerine muhalefet etmek, sünnetini değiştirmek bir sapıklık ve bid'attır. Bu da Allah Teâlâ'nın azapla, perişanlıkla tehdit ettiği bir tutumdur.[620]

Tercümânu'l-Kur'ân olarak bilinen İbn Abbas, "Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin da karardığı günü (düşünün). Yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denilir)"[621] âyetindeki "yüzü ağaranlar"ın, sünnet ehli, "yüzü kararanlar"ın ise bid'atçılar olduğunu söylemiş,[622] kâfirlerden bahseden bu âyeti, sünnete uyup uymamakla ilgilendirmiştir.

Aynı şekilde Hz. Peygamber, "havz" hadîsinde kendi yolundan ayrılanların âhiretteki durumlarını haber vermiştir. Havz başında iken ümmetinden birtakım kimselerin sol tarafa alınacağını ve "Bunların senden sonra neler uydurduklarını bilmezsin!" denilerek havz'dan uzaklaştırılacaklarını belirtmiştir. Kendisinin de sâlih kulun (Hz. İsa) dediği gibi *"Ben onlara aralarında bulunduğum müddetçe şâhit oldum. Benim ruhumu kabzedince (artık) onların üzerine gözetleyici sen oldun. Sen her şeye şâhitsin. Onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Affedersen şüphe yok ki, Azîz ve Hakîm olan ancak sensin"*[623] diyeceğini bildirmiştir.[624] Hz. Peygamber'in gelecekten haber verdiği bu hadîste azaptan bahseden âyeti okuması kendi yolundan ayrılanların azap edilebileceğine işarettir. Nitekim aynı hadîsin başka bir tarîkında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir benzetme yaparak "Sanıyorum, onlardan başıboş deve sürüsünden kurtulan ne kadar olursa o kadarı cehennemden kurtulacaktır" buyurmuştur.[625]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "İmtinâ edenler dışında bütün ümmetim cennete girecek. Bana itaat eden cennete girer, bana isyan eden imtina etmiştir"[626] hadîsiyle kendisine itaat etmeyenlerin cennete giremeyeceklerini bildirmiştir. Peygamber'den yüz çevirenler inkârcı iseler zaten asla cennete giremezler. Şayet inkârcı değil de müslüman iseler, (yani yüz

620 Bk. Kâdı Iyâz, *Şifâ* II, 36.
621 Âl-i İmrân, 3/106.
622 Kurtubî, *Câmi* II, 1409.
623 Mâide, 5/117-118.
624 Müslim, Salât 53; Cennet 58.
625 Buhârî, *Rikâk* 53.
626 Ahmed b. Hanbel II, 361; Buhârî, *İ'tisâm* 2.

çevirmeleri imanî değil amelî noktada ise bu durumda) onlar cennete ilk girenlerle beraber girmekten menedilirler. Ancak Allah'ın dilemesi durumunda bu hükmün dışında kalırlar.[627] Hz. Peygamber, beşer olarak söyledikleri veya peygamber olarak söyledikleri diye bir ayırıma gitmeden kendi adına yalan uyduranların âkıbetinin cehennem olduğunu haber vermiştir.[628] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Cünupluktan guslederken, cesedinden bir kıl yerini terkedip yıkamayan kimseye cehennem ateşinden şöyle şöyle azap verilir"[629] buyurmuş, sünnetle belirlenen bir fiili yapmamanın azapla neticeleneceğini belirtmiştir.

Aynı şekilde kendisine "Bir halef tâyin etsen" teklifi yapıldığında Hz. Peygamber, "Size bir halef tâyin etmiş olsam ve siz de ona (meşru olan emir ve tâlimatında) karşı gelseniz azap görürsünüz. Ne var ki, Huzeyfe size ne anlatırsa, onu doğrulayınız ve Abdullah size ne okutursa onu okuyunuz"[630] buyurmuştur.

Kabirde meleklerin ölüye ilk olarak Hz. Muhammed'i sormaları,[631] Hz. Peygamber'in âhiret âlemindeki yerini gösterir.

"Kim benim öldürülmüş sünnetlerimden bir sünneti ihyâ ederek insanların onunla amel etmelerine vesile olursa, o insanların kazanacağı sevabın aynını almış olacaktır. Kim de bir bid'at icad ederek onunla amel edilmesine vesile olursa, bid'at ile amel edenlerin yüklenecekleri günahlardan hiçbir şey eksiltmeden onların günahlarının aynını yüklenmiş olacaktır"[632] hadîsi, sünnete uyup uymamanın sevap ve günah bakımından sonuçlarını açıklamaktadır.

Hz. Âişe de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hanımları, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mirasından hisse istemeye kalkınca onlara "Allah'tan sakınmaz mısınız?" demiş, onlara "Biz miras bırakmayız (vâris olunmayız)

---

627 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 180-181.

628 Bk. Dârimî, Mukaddime 46; Buhârî, Enbiya 50.

629 İbn Mâce, Tahâret 106.

630 Tirmizî, Menâkıb 38.

631 Bk. Muvatta, Küsûf 4; Ahmed b. Hanbel *VI*, 345, 354; Buhârî, İlim 24; *Vudu'* 37; Cum'a 29; Küsûf 10; *İ'tisâm* 2; Müslim, Küsûf 8, 11; Nesâî, Cenâiz 115.

632 İbn Mâce, Mukaddime 15.

bizim bıraktığımız sadakadır"[633] hadîsini hatırlatmış, Hz. Peygamber'in kullandığı ifâdeyi kullanmıştır. Sünnete aykırı hareketler, "Allah'tan sakınmaz mısınız" ikazına muhatap kılınmış yani sünnete karşı çıkmak Allah'a karşı gelmek sayılmıştır.

Tâbiî âlimler de aynı inanışı devam ettirmişlerdir. Saîd b. el-Müseyyeb, ikindi namazından sonra iki rekât namaz kılan bir kimse görmüş ve bunu yapmamasını söylemiş. O kimse "Allah, namazdan dolayı beni cezalandırır mı?" diyerek yaptığının bir ibadet olduğunu söyleyince Saîd "Hayır! Ama seni, sünnete aykırı hareket etmekten dolayı cezalandırır!"[634] diyerek sünnete muhâlefetin dünya veya âhirette cezalandırılacağını belirtmiştir. Aslında sünnete aykırı hareket edenlerin ilâhî cezaya dünyada iken uğrayacağı inancı vardı. Bir adam, hacca giderken mescidde bulunan Saîd b. el-Müseyyeb'le vedalaşmaya gelmiş, o sırada ezan okunmuş. Saîd, onun gitmeye hazırlandığını görünce "Namaz kılmadan çıkma! Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Ezandan sonra camiden (yine) camiye dönme niyetiyle bir ihtiyacı için çıkan kimse hâriç, sadece münâfık çıkar' buyurdu" diyerek onun namaz kılmadan çıkmamasını istemiş, ancak o kişi "Arkadaşlarım Harre'de (beni bekliyorlar)" demiş ve çıkıp gitmiş. Saîd, onu sürekli anarak tenkit edip durmuş. Nihayet o kimsenin bineğinden düşüp uyluğunun kırıldığı haberi gelmiş.[635]

---

633 Buhârî, Meğâzi 14.
634 Dârimî, Mukaddime 39.
635 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 508; Dârimî, Mukaddime 40.

İkinci Bölüm

SAHÂBENİN SÜNNETE BAĞLILIĞI ve SÜNNETE UYMAMAYA TEPKİSİ

SAHÂBENİN SÜNNETE BAĞLILIĞI VE SÜNNETE UYMAMAYA TEPKİSİ

I. SAHÂBENİN SÜNNETE BAĞLILIĞI

İ'tisâmı Gerekli Kılan Âmiller bölümünde bahsettiğimiz deliller, sahâbenin sünnete bağlılığının ilk ve aslî sebebidir. Bu delilleri müstakillen tetkik etmiş olduğumuz için burada tekrarlama ihtiyacını duymuyor, sadece bütünüyle onların sahâbenin sünnete i'tisâmında bir tek sebebi oluşturduğuna değinmekle yetiniyoruz. Aslında sünnetin taşıdığı özellikler ve sünnetin konumuna bakıldığında sahâbîlerin sünnete bağlılığının tabiî bir sonuç olduğu ortaya çıkmaktadır. İslâm'a uygun yaşamada sünnete muhtaç olduklarının farkında olmaları, onların sünnete bağlanmalarında bir başka sebep olmuştur. Kur'ân'ı anlamada, davranışlarının dine uygun olup olmadığının belirlenmesinde, ihtilaf ettikleri konuların çözümünde çareyi hep sünnette bulmuşlardır. Sünnetin dinin iki kaynağından biri olması, onları sünnetin yeterli olduğu sonucuna götürmüş ve sünnetten vazgeçmemeleri ve sünnetle yetinmeleri için sebep olmuştur. Herbiri başlıbaşına bir araştırma konusu olan bu sebepler ve bunlara ilâvesi mümkün olan daha birçok sebep ilk müslüman nesil olan sahâbîlerin sünnete bağlılıklarının temelinde yer alan gerekçelerdir.

İ'tisâm bi's-sünne'nin ilk uygulayıcıları olmaları bakımından sahâbîlerin konuya ait düşünce ve tavırlarını incelemek, meselenin tesbiti ve anlaşılması açısından son derece önemlidir.

A. SAHÂBENİN SÜNNETİ YAŞAMADA SÜNNETE BAĞLILIĞI

*"İ'tisâm bi's-sünne"*nin ilke ve uygulama olarak ilk örneklerinin, ilk müslüman nesil sahâbîlerde görülmesi pek tabiîdir. Bu "ilk örnekler" aynı zamanda "en güvenilir", "en güzel" örneklerdir. Zira sahâbîler, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu sünneti, onun şartlarında yaşıyorlardı. Bu sebeple sahâbîler, "sünnete sarılma"nın hayata geçirilmesinde yani uygulama konusunda ağırlıklı bir yere sahiptir.

Sahâbîler, sünnete sarılmayı müslüman olmanın gereği görüyorlardı. Bundan dolayı "sahâbîlerde i'tisâm", yaygın ve vazgeçilmez nitelikte fakat pek tabiî olarak herkesin "gücü ölçüsünde" uygulama imkânı bulmuş olan bir temel prensiptir. Onlar arasında en tartışmasız uygulama, Hz. Peygamber'in uygulaması idi. Bu sebeple de "sahâbî" kimliklerini sünnete i'tisâm ile isbat edebileceklerinin bilincinde idiler. Bu târihî ve sosyolojik gerçek, o nesil çerçevesinde ince bir tahlile tâbi tutulacak olursa, meselenin birçok noktası açıklık kazanacaktır. Bu sebeple i'tisâm konusunda sahâbe hayatının dikkat çeken yönlerini öne çıkaran bir yaklaşımı benimsemiş bulunuyoruz.

Hemen işaret edelim ki incelememizde bazı sahâbîlere daha fazla yer verilmiştir. Halîfelerin hadîs rivâyetiyle fazla meşgul olamaması, Hz. Peygamber'den sonra fazla yaşayan sahâbîler, âlim olan sahâbîlerin rivâyetlerinin de çok olması gibi sebepler, tabiî olarak bazı sahâbîlerden çokça söz etme sonucunu doğurmaktadır. "Abdullah b. Ömer, Resûlullah'ın sağlığında seriyelerden geri kalmadı. Hacca düşkündü. Ashâbın içinde hac menâsikini en iyi bilen kişi olduğu söylenir"[1] tesbiti, sözünü ettiğimiz farklı durumu bir ölçüde açıklamaktadır.

İ'tisâmın, tavır ve davranış olarak ortaya çıkış zemini, hiç şüphesiz sahâbe dönemidir. Daha doğrusu, ilk i'tisâm örneklerini sahâbîlerde buluruz. Sünnete bağlılık konusunda sahâbîlerin tutum ve davranışlarını yakın plandan tetkik etmek, konunun müslüman nesiller arasında takip ettiği seyri, doğru teşhis edebilmek bakımından da önem arzeder. Bu sebeple biz müstakil bir ilmî araştırmaya mevzu teşkil edeceğine inandığımız

---

[1] Safedî, *Vâfi* XVII, 363; Kettânî, *Terâtib* III, 230.

"sahâbede i'tisâm"ın, burada, sadece dikkat çeken ya da öne çıkan bazı noktalarına temas etmek istemekteyiz.

1. Hz. Peygamber'i Takip Etmeleri

Hz. Peygamber, İslâm'ı insanlara tebliğ eden Allah'ın elçisidir. Allah Teâlâ, onu mü'minlere, örnek göstermiştir.[2] Onun sünnetinin, hayatın her safhasını kapsaması sebebiyle, hayatının her safhasının bilinmesi gereklidir.[3] Bir öndere ve örneğe bağlılığın birinci göstergesi bağlılık hissedilen kişiyi yakından takip etmektir. Nitekim, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (v. 44/664), müslüman olmadan önce Yemen'den Medîne'ye geldiğinde bir müddet bekleyip Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hallerini ve yakınlarını gözlediğini belirtmiştir.[4] Sahâbîler, dini öğrenmenin, kavramanın özel şartı olarak, Kur'ân-ı Kerîm yanında sünnetin bilinmesi gereğine inanıyorlardı. Bu inanç sebebiyle sahâbîler, deyim yerindeyse, Hz. Peygamber'i yakın tâkibe almışlardı. Onun yaptığı her hareket gözlem altındaydı. O (sallallahu aleyhi ve sellem) ise bir gün bile bu durumdan şikâyetçi olmamış, peygamber ve örnek insan olmanın tâbiî neticesine rıza göstermiş, gece-gündüz demeden hayatının izlenmesini, tabiî karşılamıştır. Sahâbîlerin Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) takip edişlerindeki hassasiyetlerinin bir örneği, Abdullah b. Ömer'in sonraki nesilleri hayrete düşürecek şekilde Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ait her izi takip etme titizliğidir.[5]

Sahâbîlerin en küçük ayrıntıya kadar sünneti izlemelerinin en önemli gerekçelerinden biri, Hz. Peygamber'in bütün hayatını sünnet olarak görmeleridir. Onlar, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatının gündelik olaylarını bile asla teferruat olarak görmezlerdi. Hz. Peygamber'in hayatının bütün yönlerine bizzat ulaşmaya gayret ederler, eğer buna imkân bulamazlarsa, vazgeçmeyip sünnete şâhit olanlardan öğrenmeye çalışırlardı. Sahâbîlerin, kendilerini Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) tâkip etmek zorunda hissetmelerinin önemli bir başka sebebi de vahyin henüz devam etmekte

2 Ahzâb, 33/21.
3 Bk. Nedvî, *Hz. Muhammed Hakkında Konferanslar*, s. 103.
4 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'-Nebî 27.
5 Bk. Hâkim, *Müstedrek* III, 561.

olmasıdır. Meselâ, Hz. Peygamber hac yapacağını ilân edince birçok kişi Medine'ye akın etmiş ve ona uymak ve onun yaptığını yapmak için çareler aramışlardır. Medine'den onunla birlikte yola çıkmışlardır. Sahâbîlerin ilk şâhidi oldukları ameller, onu takipte ne kadar isâbet ettiklerini gösterir. Câbir b. Abdullah (v. 78/697), bu durumu şöyle nakletmiştir: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile hac yaptık, kendisine Kur'ân nâzil oluyor ve uygulamasını o biliyordu, biz de onun yaptıklarını yapıyorduk."[6]

Sünneti öğrenmek için nöbet yolunu seçen sahâbîler vardı. Meselâ, Hz. Ömer, Medîneli bir sahâbî ile Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) tâkip için anlaşmıştı. Ömer, bu durumu şöyle anlatmaktadır: "O, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) ayrı bulunduğu sırada ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) meclisinde hazır bulunur ve o gün Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile ilgili olayları ona anlatırdım. Benim olmadığım gün ise Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile ilgili bilgileri o bana getirirdi."[7]

Sünneti bu derece iyi takibe alan Hz. Ömer'e, *"Bugün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim"*[8] âyetini kastederek "Sizin Kitab'ınızda bir âyet var ki bize nâzil olsaydı o günü bayram ilân ederdik" diyen Yahûdi'ye, Ömer'in "Biz, o âyetin nâzil olduğu günü de yeri de biliyoruz. Bu âyet, cumaya rastlayan bir arefe günü vakfe esnâsında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ayakta iken nâzil olmuştur"[9] diye cevap vermesi pek tabiîdir. Hz. Ömer'in bu beyânı sahâbîlerin vahyin geldiği yeri, günü, Hz. Peygamber'in o andaki durumunu ayrıntılarıyla bildiklerini göstermektedir. Abdullah b. Mes'ûd da yemin ederek "Ben, Allah'ın Kitabı'nda bulunan sûrelerin ve âyetlerin ne hakkında nerede nâzil olduğunu en iyi bilen kimseyim. Benden daha iyi bilen biri olduğunu bilsem, ulaşabileceğim yerde ise muhakkak

---

6 Nesâî, *Menâsik* 51, 56.

7 Buhârî, Ahbâru'l-âhâd 1.

8 Mâide, 5/3.

9 Buhârî, *İmân* 33; *Meğâzî* 77; *Tefsîr* 5/2; *İ'tisâm* (Giriş kısmında); Nesâî, *İmân* 18. İlk bakışta Hz. Ömer'in cevabı, soruya mutâbık düşmemiş görünmektedir. Ahmed Naîm, soru ile cevap arasında üç vecihten mutâbakat olduğunu belirtmiştir: 1. Âyet, Arefe günü ikindiden sonra nâzil olduğu için bayram gecesi nâzil olmuş, yâhut nuzülüyle bayram tahakkuk etmiştir. 2. Cuma günü nâzil olmuştur, zaten o gün bayramdır. 3. Arefe günü zaten bayramdır. [Bk. *Tecrid Tercemesi* I, 54 (dn. 1)].

ulaşırdım"[10] diyerek Hz. Peygamber'i takipteki titizliğini ve bu konudaki ehliyetini ifâde etmiş olmaktadır.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'i takipleri neticesinde birçok yönden önemli bilgiler edinmişlerdir. Meselâ, Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber, veda haccı sırasında Akîk vâdisinde bulunan Zu'l-huleyfe mevkiinde konaklamış ve rüyasında ona "Sen mübârek bir vâdide bulunuyorsun" dendiğini rivâyet etmiş ve Hz. Peygamber'in konakladığı yeri daha sonraki haclarında yanındakilere göstermiştir.[11]

Bilindiği gibi sünnetin öğrenilmesinde âyetlerin nüzûl zamanın bilinmesinin önemi büyüktür. Bu sebeple sahâbîler, bu noktayı özellikle soruşturmaya tâbi tutarlardı. Abdest alırken Hz. Peygamber'in, ayaklarını meshettiğini söyleyen Cerîr'e (v. 51/671) bunu Mâide Sûresi nâzil olmadan önce mi yoksa sonra mı gördüğünü sormuşlardır.[12] Bu tutum, sahâbîlerdeki Kur'ân'ın, ancak sünnetle anlaşılıp yaşanacağı anlayışının göstergesidir. İbn Abbas da "Hz. Peygamber'in ashâbı, onun en son yaptığına tâbi olurlardı" diyerek sahâbîlerin Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) takip etmelerinin bir başka gerekçesine işâret etmiştir. İbn Şihâb "Onlar, Hz. Peygamber'in son uygulamasını muhkem nâsih kabul ederlerdi" demiştir.[13] Çünkü vahiy devam ederken neshin vukuu muhtemeldir.[14]

İslâm dinini, dünyaya yayan nesil olan sahâbîler, dini asıl kaynağından alabilmek için gece-gündüz demeden Hz. Peygamber'i tâkip ederlerdi. Muksirûnun ilk ismi olan Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'i ne ölçüde takip ettiğini şöyle anlatmıştır "Ben miskin biri idim. Karın tokluğuna Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) peşinden ayrılmazdım. Muhâcirleri ticâret, ensârı da toprakları meşgul ediyordu. Ben ise kendimi Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) adamıştım. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) meclisinde çok bulunan biriydim. Onlar yokken ben bulunuyordum, onlar unuttuklarında ben hatırlarım."[15] Sahâbîlerin sünneti takip için yarıştıkları bile olurdu. Mekke

---

10 Ahmed b. Hanbel I, 405; Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 8.

11 Bk. Buhârî, Hac 16; Hars ve Muzaraa 16; Müslim, Hac 434.

12 Ebû Dâvûd, Tahâret 60.

13 Müslim, Sıyâm 88.

14 Nevevî, *Minhâc* VII, 231.

15 Ahmed b. Hanbel II, 240, 274; Buhârî, İlim 42; Buyu' 1; Hars 21; *İ'tisâm* 22; Müslim,

Fethi'nde Hz. Peygamber, Kâbe'nin içinde namaz kılıp dışarı çıktıktan sonra herkes içeri girmeye koşmuş, ilk giren ise, sünnete bağlılığıyla sahâbe arasında temâyüz etmiş olan Abdullah b. Ömer olmuş ve içeri girer girmez Bilâl'e Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz kıldığı yeri sormuştur.[16] Bir sünnet bilgisini, asıl kaynaktan elde etmiş olmak sahâbîler için büyük bir mutluluk vesilesi olurdu. Meselâ, Abdullah b. el-Hâris b. Cezi'z-Zübeydî (v. 86/705) Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) tâkipteki başarısını şöyle ifâde etmiştir: "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) *'Sakın, def-i hâcet durumunda kıbleye doğru dönmeyin'* emrini ondan ilk işiten benim ve bunu halka ilk bildiren de benim."[17] Ebû Hüreyre de "İçinizde namazı Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namazına en çok benzeyen benim!"[18] derken Hz. Peygamber'i yakından izlemiş olmanın imtiyâzı ile övünüyordu denilebilir. Aslında bu, kuru bir övünme değil, sünneti öğrenme, öğretme ve sünnete olabildiğince uymayı teşvik etmektir. Esâsen, ancak böyle bir maksat, Hz. Peygamber'i yakından takip etmenin gerekçesi olabilir. Hz. Ali'nin kıldırdığı namazı Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namazına benzeten İmrân b. Husayn,[19] Hz. Ali'deki bu söz konusu kalite ve imtiyaz ölçüsüne işaret ediyordu. Bu söz bir anlamda da İmrân'ın (v. 52/672) sünnet bilgisinin göstergesi olmaktaydı. Abdullah b. Mes'ûd da "Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ağzından yetmiş sûre aldım"[20] diyerek aynı durumu belirtmiştir. Yine Kays b. Sa'd'ın "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatta iken ne oldu ise (bugün) hepsini gördüm. Yalnız o zaman def çalındığı gibi bugün Ramazan bayramında def çalındığını görmüyorum"[21] sözleri, Kays'ın iki dönemi kıyaslayacak derecede ayrıntılı bilgi ve hatıralara sahip olduğunu ve sünneti, bu ölçüde izlemenin, toplumu sünnete göre şekillendirme maksadına ne derece hizmet ve yardım vadettiğini gösterir. Bunun yanı sıra

---

Fedâilu's-sahâbe 159, 160.

16 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 80, 81; Buhârî, *Cihâd* 127; *Meğâzî* 49.

17 İbn Mâce, Tahâret 17.

18 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 62; Muvatta, Salât 19; Dârimî, Salât 40; Buhârî, Ezan 115, 128; Müslim, Salât 27-32; İbn Mâce, *İkâme* 7.

19 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 63; Buhârî, Ezan 116. Enes b. Mâlik de Ömer b. Abdülaziz'i aynı sebeple takdîr etmiştir. (Bk. Nesâî, İftitah 61).

20 Ahmed b. Hanbel I, 405.

21 İbn Mâce, *İkâme* 163.

kendisi de sahâbî olan Ebû Humeyd es-Sâidî (v. 60/680), diğer sahâbîlere, "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namazını ben, hepinizden daha iyi bilirim" deyince sahâbîler "Neden sen hepimizden iyi bileceksin? Hepimizden daha çok onun izini takip etmiş değilsin, hepimizden önce onun sohbetinde bulunmuş değilsin" demişler,[22] en yakından takip edenin sünneti en iyi bilen kimse olacağını dile getirmişlerdir.

Sahâbîler, sünneti "din" olarak gördüklerinden,[23] sünnetin kaynağından elde edilmesi gereğine dikkat çekerlerdi. Hangi konudaki sünneti, kimin daha iyi bildiğini bilirler ve bunu başkalarına da duyururlardı. İbn Abbas, kendisine vitr namazı hakkında bir soru soran Sa'd b. Hişam'a "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) nasıl vitr kıldığını, dünyada en iyi bilenin kim olduğunu söyleyeyim mi? O, Âişe'dir" demiştir. Sa'd de hemen Hz. Âişe'nin yanına gitmiştir.[24] İhtilaflı durumların hallinde, o konudaki sünneti en iyi bilen sahâbîlerin büyük hizmeti olmuştur. Saîd b. Cübeyr (v. 95/713), Hz. Peygamber'in ihrama girdiği yer hakkında görüş ayrılığı olduğunu İbn Abbas'a anlatıp ondan yardımcı olmasını istediğinde İbn Abbas "Gerçekten bunu en iyi bilen kişi benim" diyerek Hz. Peygamber'in haccını anlattıktan sonra ihtilafın sebebini de izah etmiştir.[25]

Sahâbîlerin, sünneti öğrenip onunla amel etmek için Hz. Peygamber'i yakından takip ettiklerini gösteren birçok ilginç örnek vardır. Meselâ, Abdullah b. Abbas, sünneti öğrenmek için Hz. Peygamber, hanımı Meymûne'nin (v. 51/671) -ki Meymûne Abdullah'ın teyzesidir- yanında iken onların odalarında gecelemiş, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) gece yaptığı ibâdetlerde ona uymuş ve onların tamamını nakletmiştir.[26] İbn Abbas gibi Hz. Peygamber'le aynı odada geceleme imkân ve bahtiyarlığına eremeyen Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (v. 68/687) ise "Ben bu gece Resûlullah'ın

22 İbn Mâce, *İkâme* 72.

23 İbn Sîrîn de kendisinden öncekilerin bu anlayışını "*Sünne*t dindir" diye tekrarlamıştır. (Bk. Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl* , s. 414).

24 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 39; Ahmed b. Hanbel *VI*, 53-54; Dârimî, Salât 165; Müslim, *Müsâfirîn* 139; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 43.

25 Bk. Ebû Dâ*v*ûd, *Menâsik* 21.

26 Buhârî, *V*udu' 5, 36; Ezan 161; el-Amel fi's-salât 1; *Tefsîr* 3/18, 19,20; İbn Mâce, Tahâret 48.

(sallallahu aleyhi ve sellem) gece (teheccüd) namazını izleyeceğim" demiş ve onun çadırının kapı eşiğini kendisine yastık yapmış, durumu gözlemiştir.[27]

Sahâbîler, sünneti öğrenebilmek için hiçbir fedâkârlıktan kaçmazlardı. Abdullah b. Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sabah namazını bir ay süreyle takip etmiş ve hangi sûreleri okuduğunu tesbit ve nakletmiştir.[28] Aynı şekilde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bir günde nafile olarak kaç rek'ât kıldığını iyice gözlemlemiştir.[29] İbn Ömer, sünnetle ilgili her konuda gösterdiği hassasiyeti, henüz muttali olmadığı sünneti öğrenmek için de gösterirdi. Medîne'nin köylerinden birine gittiğinde Muâviyeoğulları yurduna uğramış ve Hz. Peygamber'in Kâbe'nin içinde nerede namaz kıldığını araştırdığı gibi onlardan Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), oradaki mescidin neresinde namaz kıldığını da öğrenmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in Muâviyeoğulları yurdunda yaptığını duyduğu üç duanın ne olduğunu sormuştur.[30] Muhtemeldir ki İbn Ömer, mahrum kaldığı sünneti öğrenmek için oraya gitmiştir.

Mekke'nin fethinde evi, Hz. Peygamber'in geçeceği yolun üzerinde bulunan Abdurrahman b. Safvân, bu imkânı değerlendirmiş, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) nasıl hareket edeceğini görmek için hazırlık yapmıştır.[31]

Sahâbîler, Hz. Peygamber'i o kadar sıkı bir şekilde takip ederlerdi ki bazan bu, onun sözlerini sayma şeklinde tezâhür ederdi. İbn Ömer "Biz Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bir mecliste yüz defa 'Rabbim beni bağışla, tevbemi kabul et, şüphesiz sen tevbeleri kabul edensin, merhametlisin' dediğini sayardık" demiştir.[32] Habbâb b. Eret (v. 37/657), bir soru üzerine, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) öğle ve ikindi namazlarında Kur'ân okuduğunu söylemiş, kıraatı gizli olan bu namazlarda nasıl olup

---

27 Muvatta, Salâtu'l-leyl 12; İbn Mâce, *İkâme* 181. Vâil b. Hucr da "Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) nasıl namaz kıldığını mutlaka görmeliyim" demiş ve bu maksatla Resûlullah'ı s.a.) takip etmiştir. bk. Ebû Dâvûd, Salât 115, 175.

28 Tirmizî, Salât 191.

29 Tirmizî, Salât 203.

30 Muvatta, Kur'ân 35. Hadîs ilminin önemli meselelerinden "rıhle" ve "âli isnâd"ın menşeini ve ilk örneklerini sahâbîlerin bu anlayışlarında bulmak mümkündür.

31 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 54.

32 Ahmed b. Hanbel II, 21, 67; Ebû Dâvûd, Vitr 26; Tirmizî, *Deavât* 38; İbn Mâce, Edeb 57.

da bunu anladığı sorulunca “Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) sakalının hareket etmesinden” diye cevap vermiştir.[33]

Sahâbîler, onun yemek yiyip yemediğini bile bilirlerdi. Hz. Peygamber’in Ramazan bayramında namaza gitmeden önce bir şeyler yediğini, kurban bayramı günü ise, kurban etinden tadıncaya kadar birşey yemediğini tesbit etmişler,[34] hatta Enes (v. 93/711), Hz. Peygamber’in Ramazan bayramında yediği hurmaları saymış olmalı ki hurmaların tek sayılı olduğunu söylemiştir.[35] Ebû Eyyûb el-Ensârî ise, Hz. Peygamber’in, kendisine gönderdiği yemeklerde onun parmaklarının değdiği yeri öğrenip o kısımları yemiştir.[36]

Sahâbîler, Hz. Peygamber’i öyle yakından izliyorlardı ki onun, hangi gün hangi hanımının yanında kaldığını bile bilirlerdi. Meselâ, Resûlullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Âişe’ye olan sevgisini bildiklerinden, vermek istedikleri hediyeyi, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hz. Âişe’nin evinde iken takdîm ederlerdi.[37]

Hz. Peygamber’in herşeyiyle yakından ilgilenmenin tabiî bir neticesi olarak onun devesinin sesini dahi tanırlardı. Hac emîri olan Hz. Ebû Bekr, yolda sahâbîlere namaz kıldıracağı sırada bir deve böğürtüsü duyunca “Bu, Resûlullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) devesinin sesi” demiştir.[38]

Sahâbe, Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) tuvalete gittiğini bile takip ederlerdi. Çünkü bunun abdest, yani dinleri ile ilgili yönü vardı. Hz. Peygamber’in abdest almadığını görünce abdestten bahsetmişler, onların bu meraklarını, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) “Ben namaz kılmak mı istiyorum ki abdest alayım” buyurarak[39] gidermiş, her tuvaletten sonra

---

33 Buhârî, Ezan 91, 96, 97, 108; Ebû Dâvûd, Salât 124.

34 Ahmed b. Hanbel *V*, 352, 353; Dârimî, Salât 217; Tirmizî, Cum’a 38; İbn Mâce, Sıyam 49;

35 Buhârî, İydeyn 4.

36 Ahmed b. Hanbel *V*, 415, 416, 417; Müslim, Eşribe 170, 171; Tirmizî, Et’ime 13.

37 Ahmed b. Hanbel *VI*, 293; Buhârî, Hibe 8; Fedâilu Ashâbi’n-Nebî 30; Müslim, Fedâilu’s-sahâbe 82; Tirmizî, Menâkıb 62; Nesâî, İşretu’n-nisâ 3.

38 Dârimî, *Menâsik* 71.

39 Müslim, Hayz 118, 121. Sahâbîlerin, Hz. Peygamber’i yakından takip ettiklerinin delili olacak birçok rivâyet vardır. Meselâ, İbn Ömer, Hz. Peygamber’in Me’zemin denilen (Arafat’la Müzdelife arasındaki yerden önceki bir) yerde tuvaletini yaptığı yeri, (bk. Ahmed b. Hanbel

abdest almanın şart olmadığını öğretmiştir.

Hz. Peygamber'i takip etmek için yarışan sahâbîler, Onun yaptığından mahrum kalmaları halinde çok üzülürlerdi. Meselâ, Ebû Talha (v. 34/654), bir seferden dönüşte Medîne'ye Hz. Peygamber'le giremediği için çok üzülmüş, üzüntüsünü Allah'a yakararak belirtmiştir.[40]

Peygamber'in günlük hayatına gösterdikleri bu hassasiyet ve bu bilgileri rivâyet etmeleri, sahâbîlerin, neleri sünnet olarak algıladıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu tutum, Kur'ân'ın "örnek insan" olarak takdim ettiği Hz. Peygamber'in hayatının ayırıma tâbi tutulmadan, her yönüyle tam bir bütünlük içinde sünnet olarak benimsenmesi ve uygulanması bakımından ehemmiyetlidir.

2. Sünnete Uymaya Özel Gayret Göstermeleri

Sahâbîlerin sünnete bağlılıklarının bir başka belirtisi, sünneti yaşamaya özen göstermeleri ve bu konuda özel bir gayret içinde olmalarıdır. Onların bu titizlikleri, hayatlarında sünnetin yeri ve konumunun önemli göstergeleridir. Ayrıca sahâbîler, azim ve gayretlerini sünneti, dînî - gayr-ı dînî ayırımına tâbi tutmaksızın sürdürüyorlardı. Onların, sünnetin geneline yönelik özel gayretlerinin birçok belirtisi ve örneği vardır.

Sahâbîler, sünneti yaşamak için -dışarıdan bakıldığında belki de- nefse zor gelebilecek, sıkıntı sayılabilecek durumlara aldırış etmezlerdi. Abdullah b. Ömer, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kurban etlerini üç gün içinde yiyiniz" buyurduğundan, kurban etini yememek için hac ibadetini yaptığı sırada Mina'dan hareket ederken ekmeği zeytinyağı ile yer,[41] yolculuk şartlarında bile sünnete dikkat ederdi. Usâme b. Zeyd, yolculukta da pazartesi ve perşembe günleri oruç tutardı. Hizmetçisi, ona yaşlandığını ve eski kuvvetini kaybettiği halde niye oruç tutmaya devam ettiğini sorunca Usâme, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) pazartesi ve perşembe günleri oruç tutar

II, 131); Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mescidde bir Türk çadırında i'tikâf ettiğini, çadırın kapısının hasırdan oluşunu rivâyet etmişlerdir. (Bk. İbn Mâce, Sıyâm 62). Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sofrası da bilinirdi. (Bk. Ahmed b. Hanbel III, 130; Buhârî, Et'ime 8, 23; İbn Mâce, Et'ime 20; Tirmizî, Et'ime 1).

40 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 107.

41 Buhârî, Edâhî 16.

ve 'Ameller, Allah'a pazartesi ve perşembe günleri arzolunur' buyururdu" demiş,[42] yaşlılığını dikkate almadan sünnete bağlılığını sürdürmüştür. İbn Ömer, düğün yemeği davetine icabet etmek gerektiğine dair hadîse uyarak dâvetlere oruçlu iken de gider,[43] yemek yemese bile bir sünneti yerine getirme fırsatını kaçırmazdı. Uygulaması çok dikkat isteyen i'tisâm'ı; sahâbîler, zorluğunu belirtmeden zevkle yapmışlardır. Araştırmamız sırasında sadece bir a'rabînin bu zorluğa işaret ettiğini tesbit ettik. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ona "Nerede bir kâfir kabri görürsen onu cehennemle müjdele" buyurmuş, a'rabi, Hz. Peygamber'in emrini nasıl yerine getirdiğini şöyle ifâde etmiştir: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) beni yorucu bir işle mükellef kıldı. Uğradığım her kâfir kabrinde, kabirdekini ateşle müjdeledim."[44] A'rabînin Hz. Peygamber'in sözünü aynen, eksiksiz yerine getirmesi onun bu durumdan şikâyetçi olmadığını, "yorucu bir iş" ifadesiyle sadece görevinin ağırlığını belirttiğini göstermektedir. Bu sözler, aynı zamanda sahâbîlerin uygulama açısından sünneti farz gibi algıladıklarının kendi ağızlarından güzel bir ifâdesidir. Hz. Peygamber'in vefâtından sonra Fâtıma ile Abbas, miras paylarını istemek için Ebû Bekr'e geldiklerinde o, "Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Bize mirasçı olunmaz, bizim bıraktığımız sadakadır' buyurduğunu duydum. Allah'a yemin ederim ki, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hısımlarıyla ilgilenip onları memnun etmek benim için kendi hısımlarımla ilgilenmekten daha büyük zevk verir"[45] demiş, nefsine zor gelmekle birlikte onların isteğini geri çevirmiştir. Hz. Peygamber"in hanımı Ümmü Habîbe (v. 44/664) de bir akrabası vefat ettiğinde koku sürünmüş ve "Bunu herhangi bir sebeple değil sadece ve sadece Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Allah'a ve âhiret gününe inanan müslüman bir kadının herhangi bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Fakat sâdece eşi için dört ay on gün yas tutar' buyurduğunu işittiğim için yapıyorum" demiş,[46] yaslı haliyle sünneti yerine getirmeye gayret etmiştir. Hz. Ömer,

---

42 Dârimî, Savm 41; Ebû Dâvûd, Savm 60.

43 Buhârî, Nikâh 74; Müslim, Nikâh 103; Dârimî, Et'ime 40.

44 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 454; İbn Mâce, *Menâsik* 48.

45 Ahmed b. Hanbel I, 4, 6, 9-10; Buhârî, Humus 1; Ferâiz 3; *Meğâzî* 14, 38; Fedâilu Ashâbi'n-nebî 12; Müslim, *Cihâd* 52, 54; Ebû Dâvûd, *İmâre* 19.

46 Muvatta, *Talâk* 101; Tayâlisî, *Müsned* s. 222; Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 47-49; Ahmed b.

Usâme'nin tahsîsâtını, oğlu Abdullah'ın tahsîsâtından yüksek tutmuş, Abdullah, babasına "Neden Usâme'yi benden üstün tuttun? Vallahi hiçbir savaşa benden önce varmış değildir" deyince Ömer, "Çünkü Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) Usâme'nin babası Zeyd senin babandan, Usâme de senden daha sevgili idi. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sevdiğini benim sevdiğime tercih ettim"[47] demiş, sünnete uymakta, Hz. Peygamber'in sevgisini bile ölçü olarak dikkate almıştır. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Cünupluktan guslederken, vücudunda bir kıl yerini dahi yıkamayan kimseye cehennem ateşinden şöyle şöyle azap verilir" buyurduğunu rivâyet eden Hz. Ali 'İşte bundan dolayı ben kıllarıma karşı düşmanca davrandım' der ve kıllarını traş ederdi.[48]

Sahâbîler, her an sünneti gözetirlerdi. Muâz b. Cebel, "Müs-lüman olduğumdan beri sağ tarafıma tükürmedim"[49] diyerek günlük bir işte hayatı boyunca sürdürdüğü hassasiyeti ifâde etmiştir. Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Peygamber, def-i hâcet durumunda kıbleye yönelmeyi yasakladığı için Şam'da iken oradaki tuvaletlerin yönünün kıbleye dönük olması sebebiyle zor durumda kalmış ve çevresindekilere dert yanmıştır.[50] İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hac yolculuğu sırasında kazâ-i hacette bulunduğu yeri bildiğinden kendisi de tuvâlet ihtiyacını orada gidermeye özen göstermiştir.[51] Yine İbn Ömer "Yılanları ve iki çizgili ebteri öldürün, çünkü onlar cenini düşürür gözü kaparlar" hadîsine uyarak gördüğü her yılanı öldürmeye başlamış, daha sonra kendisine Hz. Peygamber'in evlerde yaşayan yılanların öldürülmesini yasakladığı haber verilince yılanları öldürmekten vazgeçmiştir.[52] Ebû Saîd el-Hudrî (v. 74/693), Hz.

Hanbel VI, 325; Humeydî, *Müsned* I, 146; Dârimî, *Talâk* 12; Buhârî, Cenâiz 31; *Talâk* 46, 47, 50; Müslim, *Talâk* 58, 59, 61, 62; İbn Mâce, *Talâk* 34; Ebû Dâvûd, *Talâk* 43; Tirmizî, *Talâk* 18; Nesâî, *Talâk* 55, 59, 63, 67; İbn Hibbân, *Sahîh* VI, 252; Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr XXIII, 226-228; Deylemî, Firdevs V, 112. Aynı tutumu, Hz. Peygamber'in diğer hanımı Zeyneb bint Cahş da göstermiştir. bk. Muvatta, *Talâk* 102.

47 Tirmizî, Menâkıb 39. Tirmizî, hadîsin "hasen-garîb" olduğunu söylemiştir.

48 İbn Mâce, Tahâret 106.

49 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 435.

50 Muvatta, Kıble 1 (Bu rivâyette, Şam yerine Mısır kelimesi geçmektedir); Müslim, Tahâre 59.

51 Ahmed b. Hanbel II, 131.

52 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 434; Buhârî, Meğâzi 12; Bed'u'l-halk 14, 15; Müslim, Edâhi 128; Selâm 129.

Peygamber, "Ben, Medine'yi, İbrahim'in Mekke'yi harem kıldığı gibi harem kıldım" buyurduğu için elinde kuş olan birini görse kuşu onun elinden alıp salardı.[53]

Sahâbîler, hasta olduklarında dahi sünneti yaşamaya gayret ederlerdi. Sünnete sarılmakla mâruf olan Abdullah b. Ömer, ölüm döşeğinde bile bu özelliğini kaybetmemiştir. Ona abdest aldırırlarken kulaklarını meshetmeyi unutmuşlar. Eliyle kulağına işaret etmeye çalışmış ama oradakiler, ne demek istediğini anlayamamışlar, İbn Ömer, onlar anlayıncaya kadar kulaklarını göstermeye devam etmiş, yanındakiler anlayıp kulaklarını meshedince sakinleşmiştir.[54] İbn Ömer vefât edince hanımı Safiyye bint Ebû Ubeyd, onun için yas tutarken gözlerinden rahatsızlanmış, ağrısı da arttığı halde Hz. Peygamber, yaslı hanımların süslenmelerini nehyettiği[55] için sürme çekmemiş,[56] evlerinde süregelen sünnete bağlılık titizliğini muhafaza etmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî de ölüm döşeğinde yeni elbiseler isteyip giymiş ve "Ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Kişi, ölürken üzerinde bulunan elbiselerle diriltilir' buyururken işittim" demiştir.[57] Aslında bu durum Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sağlığında da vardı. Hz. Peygamber, Hayber gazvesine çıktığında Hz. Ali, o sırada gözlerinden rahatsız olduğu için onlara katılamamış, fakat bu duruma daha fazla dayanamayıp kendi kendine "Ben, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) geri kalabilir miyim?" deyip Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yetişmiştir.[58]

Hiçbir şeyi sünnete tercih etmeme ilkesi sahâbîleri, şartların zorluğuna aldırmadan sünneti yaşamaya ve başka bir çare aramamaya sevkederdi. Meselâ Abdullah b. Ömer'in oğlu Abdullah, bir keresinde savaş olacağı ihtimalinden bahisle babasının hacca gitmemesini istemişti. İbn Ömer ise

---

53 Müslim, Hac 478.
54 Abdurrezzâk, *Musannef* I,12.
55 Bk. Buhârî, *Talâk* 46, 47.
56 Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 46-47.
57 Ebû Dâvûd, Cenâiz 13.
58 Buhârî, Cihad 121; *Meğâzî* 38; Fedâilu ashâbi'n-Nebî 9; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 32, 35. Hz. Ali bu gayretinin mükâfatını, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bayrağı ona vermesi, Allah Teâlâ'nın da fethi ona nasip etmesiyle almıştır.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) umre yapmasını Kureyş kâfirlerinin engellediğini, kendisinin de engellenmesi halinde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı gibi yapacağını söyleyip "Andolsun ki Allah'ın Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır"[59] âyetini okumuştur.[60] Yine İbn Ömer, Hz. Peygamber'in Ka'be'nin Yemen tarafındaki iki köşesini istilâm ettiğini gördüğü günden itibaren tenha da olsa kalabalık da olsa bu iki rüknu istilâm etmeyi hiç terketmemiş,[61] hatta sıkışıklıktan burnunun kanamasına bile aldırış etmemiştir.[62]

Canları pahasına da olsa sünneti tercih gayretindeydiler. "Benden sonra birbirinizin boyunlarını vurarak kâfirler (gibi) olmayın" hadîsi sebebiyle Ebû Bekre, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin komutanlarından Câriye b. Kudâme'ye karşı koymamış ve "Onlar benim evime girselerdi, kendimi savunmak için bir kamışa bile uzanmazdım" demiştir.[63] Ebû Bekre, hadîse bağlı kalarak müslümanlar arasındaki hiçbir savaşa iştirak etmemiş, katılanları da uyarmıştır [64]

Sahâbîler, sünneti yaşamak ve yaşatmak için imkân hazır-larlardı. Mâlik b. Hubeyre eş-Şâmi, cenâze namazı kılacak cemaat azsa onları üç safa ayırır, sonra cenaze namazı kıldırır ve Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu derdi: "Müslümanların üç saf olup bir cenazeye namaz kılmaları, ölünün mağfiretini vâcib kılar."[65] Abdullah b. Ömer, çarşıda işi olmadığı halde "Biz selâm vermek için gideceğiz, karşılaştığımız kimselere selâm vereceğiz" deyip çarşıya çıkardı.[66] Onun bu tutumundan sünneti yaşamaktan ne kadar zevk aldığı ve sünnete göre yaşamayı kendisine ideal edindiği kolayca anlaşılmaktadır.

---

59 Ahzâb, 33/21.

60 Muvatta, Hac 42, 99; Ahmed b. Hanbel II, 4, 11-12, 54, 64-65, 141, 151; Buhârî, Hac 77, 105, 114; *Meğâzî* 35; Muhsâr 1, 4; Dârîmî, *Menâsik* 57; Nesâî, Hac 53, 102, 144.

61 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 35; Ahmed b. Hanbel II, 3, 57; Buhârî, Hac 57; Müslim, Hac 245; Nesâî, *Menâsik* 158.

62 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 35.

63 Ahmed b. Hanbel *V*, 39; Buhârî, *Fiten* 8. İbn Hacer, hadîsin "kâfirlere dönmeyin" kısmı üzerinde genişçe durmuş, on değişik mânâ vermiştir. (Bk. *Fethu'l-bâri* XI V, 174-175, 521).

64 Bk. Buhârî, *İmân* 22; Diyât 2; *Fiten* 10, 18; Müslim, *Fiten* 14; Ebû Dâvûd, *Fiten* 5.

65 İbn Mâce, Cenâiz 19.

66 Muvatta, Selâm 6.

3. Hiçbir Şeyi Sünnete Tercih Etmemeleri

Sahâbîlerin, sünnete bakışlarının tabiî sonuçlarından ve bağlılıklarının alâmetlerinden biri, sünneti herşeyden üstün tutup, hiçbir şeyi ona eşdeğer (muâdil) bulmamaları ve tercih etmemeleridir. Biz buna alternatifsizlik de diyebiliriz. Sahâbîlerin, sünnete bu yaklaşım ve bakışları, aslında Kur'ân-ı Kerîm ve bizzat sünnetten kaynaklanmaktadır. Meselâ, bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam mânâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."* [67] Ayrıca Hz. Peygamber'in hükmünü tam mânâsıyla kabullenmenin iman şartı olarak belirlenmesi, meselenin önemini ve ciddiyetini göstermektedir. Nitekim başka bir âyette *"Allah ve Resûlü bir konuda hüküm verdiği zaman, inanmış erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur"*[68] buyurulmaktadır. Mü'minlerin sünnete, hangi gözle bakmasını isteyen bu âyetler yanında Hz. Peygamber'in mü'minlere bakışı ve onlarda bulunması gerekli duygu ve uygulama ilişkisini belirleyen âyetin de yer aldığı şu hadîse işaret etmek yerinde olur. Hz. Peygamber *"Ben, mü'minlere dünya ve âhiret işlerinde kendilerinden (nefislerinden) daha yakınımdır"* buyurduktan sonra isterseniz *'Peygamber, mü'minlere kendi öz canlarından daha yakındır'*[69] *âyetini okuyun"*[70] diyerek âyetle istişhâd etmiştir. Bütün bunlar Kitab'ın yanında Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinin de mü'minler için kendi düşünce, istek ve hatta bilgilerinin önünde bir konuma sahip olması lâzım geldiğini göstermektedir. Nitekim Hz. Ömer, bir Yahudi'den Tevrât'tan bazı bölümler dinlemiş, onları beğenmiş bunun üzerine o Yahudi onları yazıp Hz. Ömer'e vermiş o da Hz. Peygamber'e gelip yazılanları okuduğunda Hz. Peygamber'in yüz ifâdesi değişmiş ve *"Şaşırdınız mı? Ömer! Yemin olsun ki ben size*

---

67 Nisâ, 4/65.
68 Ahzâb, 33/36.
69 Ahzâb, 33/6.
70 Ahmed b. Hanbel II, 290, 318, 334-335, 453; Buhârî, Kefâlet 5; İstikrâz 11; *Tefsîr* 33/1; Müslim, Ferâiz 16; Ebû Dâvûd, Ferâiz 8.

kusursuz bir din getirdim. Ehl-i kitaba birşey sormayın, kendileri sapmışken sizi hidâyete erdiremezler, onlara sorarsanız ya bir bâtılı tasdîk eder ya da bir hakkı yalanlarsınız. Mûsâ hayatta olsaydı, bana tâbi olmaktan başkası ona helâl olmazdı. Mûsâ aranızda olsa beni bırakıp ona tâbi olsanız dalâlete düşersiniz. Siz ümmetlerden benim payıma düşensiniz, ben de Nebîlerden sizin payınızım" buyurmuştur.[71] Hadîsin bir rivâyetinde Hz. Ömer'e *"Ben, öncü, hükümleri açıklayıcı (fâtih) ve sonuncu olarak gönderildim, bana cevâmiu'l-kelim ve onun açıklaması (fevâtih) verildi, söz benim için özleştirildi, müşrikler, aşırı gidenler sizi helâk etmesin"* buyurmuştur.[72] Aynı durum bir daha yaşanmıştır, bir kimse Hz. Peygamber'e kürek kemiğine yazılmış bazı yazılar getirdiğinde o, *"Bir topluma peygamberlerinin getirdiklerini terk edip kendi peygamberlerinden başka bir peygamberin veya kendi kitaplarından başka bir kitabın getirmiş olduğu şeylere yönelmeleri sapıklık olarak yeter"* buyurmuş, bu olay üzerine *"Sana indirdiğimiz o kitap kendilerine kâfi gelmedi mi?"*[73] âyeti nâzil olmuştur.[74] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ilk müslümanların İslâm dışında başka hiçbir dinle ilgilenmelerini istememiştir. Ebû Râfi' de Hz. Peygamber'in kimler için kurban kestiğini rivâyet ettikten sonra bu konuya "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize yeter" diyerek[75] gâyet mânidar bir şekilde dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber, konunun önemine binâen müslüman olmaya gelenlerden "Varlıkta, yoklukta (kolaylıkta ve zorlukta) sevinçli, kederli (tasa ve kıvançta) durumlarda ve dünya işlerinin kendisine tercih edildiği zamanlarda bile kendisini dinleyip itaat etmek" üzere biat alırdı.[76] Böylece yukarıda geçen ilk âyette olduğu gibi Hz. Peygamber de hiçbir durumda,

---

71 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113, 114; X, 313-314; XI, 111; Ahmed b. Hanbel III, 387, 338, 471; IV, 266; Dârimî, Mukaddime 39. Bu uyarıdan, İslâm'ı, gayr-ı Müslimlerin yorumlarıyla öğrenmeyi yeğleyenlerin, İslâm bilginlerinden çok müsteşriklerin yorumlarına itibar edenlerin nasıl bir tehlike ile karşı karşıya oldukları ve ne tür bir yanlış içinde bulundukları anlaşılmaktadır.

72 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113; XI , 111.

73 Ankebût, 29/51.

74 Dârimî, Mukaddime 42.

75 Ahmed b. Hanbel VI, 8.

76 Ahmed b. Hanbel V, 314; Buhârî, Buyu' 68; *Fiten* 2; *Ahkâm* 43; Müslim, *İmâre* 35, 41, 42.

hiçbir şeyin sünnete tercih olunamayacağı şartını, iman gereği olarak belirlemiştir. Hz. Peygamber'in dine, peygamberliğine alternatif olacak durumlardaki tepkisinden gerekli dersi alan sahâbîler, aynı titizliği sürdürmuşlerdir. İbn Abbas, "Kur'ân varken ehl-i kitaba nasıl soru sorarsınız?" demiştir.[77] İmrân b. Husayn "Hayâ ancak hayır getirir" hadîsini rivâyet ederken Buşeyr b. Ka'b, hikmet kitaplarında geçen hayâ ile ilgili sözleri sıralamaya başlayınca İmrân, hadîsi tekrar etmiş, Buşeyr de aynı sözleri tekrar etmiş. Bunun üzerine İmrân gözlerine kadar kızararak "Ben sana Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bahsediyorum, sen ise sahîfeden anlatıyorsun" demiş, çevresindekilerin Buşeyr'in niyetinin kötü olmadığını birkaç kez tekrar etmeleri üzerine sakinleşmiştir.[78]

Bir başka hadîs ise hangi alanda olursa olsun sünnetin zâyi edilmemesi gerektiğini ve herhangi birşeyin ona eşdeğer olmadığını, en zor şartlarda dahi sünnete ait uygulamanın yerine getirilmesi gerektiğini gösterir. "Sizi atlılar kovalasa bile yine de sabah namazının (sünnetini) bırakmayın."[79] Hadîste, öncelikle sabah namazının sünnetinin değerini belirtmekle birlikte, onun da Hz. Peygamber'in sünnetiyle tesbit edilmiş bir ibâdet olduğu dikkate alınınca Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından belirlenmiş her dînî uygulamanın en zor şartlarda bile korunması gerektiği sonucu çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'in ikaz ve hassasiyetinin şâhitleri olan sahâbîler, ona olan teslîmiyetleri sebebiyle canları pahasına da olsa sünnete hiçbir şeyi tercih etmezlerdi. Hz. Osman, evi isyancılar tarafından muhasara edilince, Hz. Peygamber'in bir zamanlar kendisine *"Belki Allah sana (hilâfet) gömleği giydirecektir. Şâyet senden o gömleği çıkarmanı isterlerse, onlar için o gömleği çıkarma"* buyurduğu için "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bana bir vasiyette bulundu, ben buna katlanacağım" demiş,[80] canı pahasına halîfelik görevinden ayrılmamıştır.

Sahâbîler, Kitab ve sünneti ölçü aldıkları ve düşünce yapıları bunun üzerine kurulu olduğu için sünneti itirâzsız kabul ederler, tartışmasına

77 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 314; XI, 110.
78 Buhârî, Edeb 77; Müslim, *İmân* 60, 61; Ebû Dâvûd, Edeb 6.
79 Ahmed b. Hanbel II, 405; Ebû Dâvûd, Salât 3.
80 Tirmizî, Menâkıb 18.

girmedikleri gibi tartışılmasına da tahammül edemezlerdi. Medîne'de çok güzel ve pek verimli bir bostanı olan Ebû Talha sadaka âyeti[81] inince Hz. Peygamber'e gidip Allah için o bahçenin tamamını tasadduk etmek istediğini bildirmiş ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) teklif ettiği şekli hiç itirazsız ve tereddütsüz kabul etmiştir.[82] Sahâbîlerin, sünnet karşısında görüşlerinden tereddütsüzce vazgeçtiklerine dair birçok misâl bulunmaktadır. Onlar, sünnet karşısında görüş (re'y) belirtmeyi asla uygun bulmamışlardır. Bir kimse İbn Ömer'e Hacer-i esved'i istilâmı sormuş, o da Hz. Peygamber'i onu istilâm ederken ve öperken gördüğünü söylemiştir. O kişi "İzdiham varsa ne dersin?" deyince, İbn Ömer " 'Ne dersin' i Yemen'de söyle. Ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) onu istilâm eder ve öperken gördüm" demiştir.[83] Bu olay -haklı olarak- aynı zamanda bir sünnetin, başka bir sünnet yoksa harec sebebiyle düşmeyeceği ve hadîse muâraza edilmeyeceği, hadîs varken görüş belirtmenin yanlış olduğu şeklinde yorumlanmıştır.[84] İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Gece namazı ikişer ikişer kılınır, vitr de bir rek'âttır" hadîsini rivâyet ederken benzer bir soruya muhatab olmuş, Ebû Miclez'in "Eğer uykudan uyanamazsam, uyuyup kalırsam, ne yapayım?" sorusuna, "Vitri, şu yıldızın görünme vaktinde kıl" dedikten sonra hadîsi aynen tekrarlamak sûretiyle cevap vermiştir.[85] Câbir b. Abdullah'a da gusl abdestinde kullanılacak suyun miktarını sorduklarında Câbir bir sa' suyun yeteceğini söylemiştir. Orada bulunanlardan biri, sünnetin belirlediği miktarı az bularak "Bana bu kadar su yetmez" deyince Câbir b. Abdullah "Saçı, senden daha gür, kendisi de senden daha hayırlı olan zâta bu kadar su yetiyordu" diyerek[86] o kişiyi azarlamıştır. İbn Ömer de bir yolculuk esnasında vitr namazını kılmak için bineğinden inen bir kimseye "Senden hayırlı olan, binek üzerinde vitr kılıyordu" demiştir.[87] Sahâbîlerin, itiraza benzeyen sözler karşısında sünnetin sahibi olan Hz. Peygamber'in en

---

81 Âl-i İmrân, 3/92.

82 Bk. Ahmed b. Hanbel III, 141, 256; Dârimî, *Zekât* 23; Buhârî, *Zekât* 44; Vesâyâ 10, 17, 26; Vekâlet 15; *Tefsîr* 3/5; Eşribe 13; Müslim, *Zekât* 43.

83 Ahmed b. Hanbel II, 108; Buhârî, Hac 60; Müslim, Hac 246.

84 Muhammed b. Muhammed, Dirâsâtu'l-lebîb, s. 84.

85 İbn Mâce, *İkâme* 16.

86 Ahmed b. Hanbel I, 289; Buhârî, Gusl 3.

87 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 578-579.

hayırlı insan olduğunu hatırlatmaları, sünnette olanın da en doğru şekil olduğunu vurgulamak içindir. İbn Abbas'a da secdeler arasında her iki topuk üzerine oturmaktan (ik'a) bahsettiklerinde "O, sünnettir" demiş, meclisinde bulunanlar " Hâlbuki biz onu cefâ olarak görüyoruz" deyince "Aksine o, Nebînizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetidir"[88] sözleriyle müslümanların, sünnette kusur arama yerine Peygamberlerinin sünnetine sahip çıkması gerektiğine kesin bir dille işaret etmiştir.

Sahâbîler, sünneti herşeyden üstün tuttuklarından onun yerine ikâme edilmek istenen hiçbir şeyi asla kabul etmezlerdi. Bu, durum halifelerin icraatını tenkide kadar varırdı. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti hiçbirşeyle değiştirilmezdi. Böyle bir tavrı asla devlet başkanına itaatsizlik de saymazlardı. Hem halîfe hem de sahâbîler aynı değerlere sahip ve bağlı oldukları için birbirlerini anlayışla karşılarlardı. Meselâ, Hz. Ömer, ölüm döşeğinde iken kendisinden sonra kimin halîfe olacağı meselesi sorulmuş, o da "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yerine bir halife tayin etmemiştir. Eğer yerime halîfe tayin edersem ki (bu da caizdir). Çünkü benden hayırlı olan Ebû Bekr, yerine halîfe tayin etmişti. Eğer tayin etmezsem, benden hayırlı olan Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) halîfe tayin etmedi" demiştir. Orada bulunan sahâbîler, Ömer'in bu tercihini takdîrle karşılamışlardır.[89] İbn Ömer, babasının bu karara varışını şöyle izah etmiştir: "Allah'a yemin olsun ki Ömer'in sözleri, Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) Ebû Bekr'in uygulamalarını hatırlamasından (ve onlara uymasından) başka birşey değildir. Onun kimseyi Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) denk tutmayacağını ve yerine kimseyi tayin etmeyeceğini kesinlikle biliyordum."[90]

Sahâbîlerin Sünnette Tasarrufları ve İhtilafları bölümünde inceleyeceğimiz temettu haccının yasaklanması meselesinde temettu haccının câizliği konusunda fetvâ veren Abdullah b. Ömer'e, babasının onu yasakladığı

---

88 Abdurrezzâk, *a.g.e.* II, 192; Ahmed b. Hanbel I, 313; Müslim, *Mesâcid* 32; Ebû Dâvûd, Salât 139; Tirmizî, Mevâkît 94. İk'a hakkında geniş bilgi için bk. Nevevî, *Minhâc V*, 22.

89 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef V*, 449; Ahmed b. Hanbel I, 43, 47; Buhârî, *Ahkâm* 51; Müslim, *İmâre* 12; Ebû Dâvûd, Harac 8.

90 Ebû Dâvûd, Harac 8. Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer'i tavsiye ederken "İmamlar, Kureyştendir" hadîsine uymuştur. Hadîs Kureyş'ten devlet başkanı seçilmesi ve ona biat edilmesini emretmektedir. Hz. Ebû Bekr de bu sünnete uymuş olmaktadır.

hatırlatılınca o, "Babam onu menetmiş olsa bile Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yapmıştır; babamın emrine mi uyulur, yoksa Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine mi!" demiş,[91] babasının halîfe seçimindeki "en üstün"ü seçme tavrını o da bu konuda sürdürmüştür. Başka bir sefer hac için ihrama girmişken Ka'be'yi tavafı mekruh sayan bir kişinin görüşleri İbn Ömer'e nakledilmiş ve görüşü sorulmuş. İbn Ömer "(Allah ve Resûle bağlılığında) samîmi bir kişi isen Allah'ın sünnetiyle Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine tâbi olman filânın sünnetine tâbi olmandan daha doğrudur" diyerek[92] Allah Teâlâ'nın sünnetinden de bahsetmek sûretiyle meselenin ehemmiyetine dikkat çekmiş ve bu konudaki sünnetin önceliği prensibini tekrarlamıştır.

Sahâbîler, sünnet karşısında maddî kayıplara ehemmiyet vermez, bu konuda çözüm aramazlardı. İbn Ömer, kölesine vurduğu için, kölesinin itirazına rağmen onu azad etmiş, bundan en ufak bir sevap da beklemediğini belirttikten sonra "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) *'Kim yapmadığı bir şey sebebiyle köleye had vurursa veya tokatlarsa bunun kefâreti azad etmektir'* buyururken işittim" demiştir.[93] Görüldüğü üzere İbn Ömer, kölenin de arzusu bu olmasına rağmen, onun hizmetinden yararlanabileceği halde sünnet varken alternatif düşünmemiş, sünneti tercih etmiştir.

4. Anında Uyma ve Uygulama Eğilimleri

Sahâbîlerin, sünnete sarılma konusunda dikkat çeken özelliklerinden biri de tereddütsüzlükleridir. Yani sünnet olarak öğrendikleri veya müşâhade ettiklerini zaman kaybetmeksizin, ilk fırsatta uygulamaları ve bundan dolayı ne ile karşılaşacaklarının hesabı ve kaygısına asla kapılmamalarıdır. Birinci bölümde de geçtiği üzere Hz. Peygamber'in sünnetine hemen uymakta gecikenlere gösterdiği tepkiler de sünnete uymada gerekçeli olsun olmasın en küçük bir tereddüt ve gecikmenin kabul edilemez olduğunu göstermektedir. Hudeybiye'de, Hz. Peygamber ihramdan çıktığı halde ihramdan çıkmakta gecikip hem de sadece saçlarını kısaltmakla

91 Tirmizî, Hac 12.
92 Ahmed b. Hanbel II, 56-57; Müslim, Hac 188.
93 Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 440-441; Müslim, Eymân 29, 30.

yetinenler, Hz. Peygamber'in duasını geciktirmekle cezalandırılmışlar, anında itaat etmemenin cezasını anında kendilerine dua edilmemekle çekmişlerdir.[94] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bu ve benzeri tavırları ile sünnete uyma konusunda tereddüde yer olmadığını göstermiştir. Sünnete anında uymak bir fazilettir. Nitekim Hz. Ebû Bekr, Mi'rac olayındaki tasdikindeki önceliği sebebiyle "es-Sıddîk" adını almıştır.[95]

Sünnete sarılma konusunun her başlığı altında zikredebileceğimiz Hz. Ebû Bekr ve Ali'nin şu sözleri, konuya ait sahâbîlerin genel tavırlarının ifâdesi niteliğindedir. Hz. Ebû Bekr yemin ederek "Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yapmakta olduğunu gördüğüm şeyi terketmem, muhakkak yaparım, onun (sallallahu aleyhi ve sellem) emrinden (işinden) birşey terkedersem sapacağımdan korkarım"[96] demiş, Hz. Ali de "Ben, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bir şey duyduğum zaman Allah'ın dilediği ölçüde onunla amel etmeye çalışırım"[97] diye Hz. Ebû Bekr'in dile getirdiği düşünceyle tavrı, te'kid ve te'yid etmiştir. Sahâbîlerin bu tutumlarının esas âmili yine Kur'ân ve sünnettir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat edilmesini emreden âyetler -ki bu araştırmada değişik vesilelerle birçok kez meâlleri verilmiştir- ile Hz. Peygamber'in, bütün çeşitleriyle sünnetine tereddüt göstermeden anında uyulmasını isteyen beyanları bulunmaktadır. Pek tabiî olarak bu emirlere uyulmaması halinde çok ciddi ikaz ve tehditler söz konusu olmaktadır.

Hz. Peygamber'in emir-nehiy türünden sözlerine ve sünnetine hiçbir engel tanımadan, mâzeret ileri sürmeden, tereddüt etmeden, anında uymak gerektiğini değişmez bir prensip haline getiren ve konunun temelini oluşturan şu olay dikkat çekicidir. Übey b. Ka'b namaz kılarken Hz. Peygamber, kendisine seslenmiş, Übey ise namazı bozup Hz. Peygamber'e

---

94 Bk. Muvatta, Hac 184; Ahmed b. Hanbel I, 216, 353; II, 16, 34, 79, 119, 138, 141, 151; III, 89; IV, 70, 165; IV, 331; V, 381; VI, 402, 403; Dârimî, *Menâsik* 64; Buhârî, Hac 127; Buhârî, Şurût 15; Müslim, Hac 316-318, 320, 321; İbn Mâce, *Menâsik* 71; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 78.

95 Bk. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr* II, 143-146.

96 Ahmed b. Hanbel I, 4, 6, 9-10; Buhârî, Humus 1; Ferâiz 3; *Meğâzî* 14, 38; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 12; Müslim, *Cihâd* 52, 54; Ebû Dâvûd, *İmâre* 19.

97 İbn Mâce, *İkâme* 193; Ebû Dâvûd, Vitr 26; Tirmizî, Salât 181.

cevap vermemiştir. Namazı süratle kılıp yanına gittiğinde ise Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), cevap vermesine neyin mâni olduğunu somuş, Übey de namazda olduğu için cevap veremediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Bana vahyedilenler arasında 'Hayat verecek şeylere çağırdığı zaman, Allah ve Resûlü'ne uyun"[98] âyeti yok mu?" buyurmuştur.[99]

Abdullah b. Ravaha, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) minberde iken "Oturun" buyurunca mescid dışında yolda olduğu halde hemen oturmuş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) mesciddekilere "oturun" dediği için onun oturduğunu öğrenince "Allah itaatını artırsın" diye dua etmiştir.[100] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) dua ile memnuniyetini, takdîrini göstermesi, kasdettiği mânâyı düşünmeyecek kadar Hz. Peygamber'e güvenip emirlerine anında uyulmasına da onay vermesidir. Hz. Peygamber, yolda giderken kubbeli bir bina görünce, bina sahiplerinin âhirette karşılaşacağı şeyleri anlatmış. Her işlerinde Hz. Peygamber'in tasvîb ve rızâsını aramakla mâruf olan sahâbîler, bu durumu bina sahibine anlatmışlar, o sahâbî de tereddüt etmeden hemen kubbeyi yıktırmış. Hz. Peygamber, bir başka gün oradan geçerken kubbeye ne olduğunu sormuş, kendisine durum anlatılınca yapılan işi takdîr ve tasvîb anlamında "Allah ona merhamet etsin" diye dua etmiştir.[101]

Zaman içinde sahâbîlerin mümeyyiz vasıfları haline gelen tereddütsüzlük ve sünnetin gereğini anında yerine getirmeleri, müslüman olmayanların da dikkatlerini çekmiş ve hayretlerini uyandırmıştır. Meselâ, müslüman olmadan önce görüşmeler için ashâbın yanında bulunan Ebû Süfyân (v. 31/651), ezan sesini duyan müslümanların sabah namazını kılmak için seferber olmalarını hayretle karşılamış, Hz. Abbas'a bu davranışlarının sebebinin sormuştur. Abbas ise –tereddütsüzlüklerinin güzel bir ifâdesi olarak- hayretini daha da artıracak olan şu cevabı vemiştir: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) eğer onlara yiyip içmeyi terkedip aç olarak ölmelerini emretse onu da yaparlar."[102]

---

98 Enfâl, 8/24.

99 Buhârî, *Tefsîr* 1/1; 8/2; 15/3; *Fedâilu'l-Kur'ân* 9 (Bu rivâyette Übey yerine Saîd b. Mualla adı geçmektedir); Ebû Dâvûd, *Vitr* 15; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân* (*Fedâilu'l-Kur'ân*) 1.

100 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 211.

101 Ahmed b. Hanbel III, 220.

102 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 376. Ebu Süfyan bu sözleri şu olay üzerine söylemiştir: Sabah

Hudeybiye antlaşması için elçi olarak müslümanların yanına gelen Urve b. Mes'ûd b. Muattib es-Sekafî de aynı tespitte bulunmuş, müşriklerin yanına dönünce "Muhammed, birşey emredince arkadaşları derhal onun emrini yerine getirmeye koşuyorlar" demiştir.[103] Daha sonra müslüman olan, Ebû Cürey Câbir b. Süleym sahâbîlerin Hz. Peygamber'e bakışlarını, onunla münâsebetlerini şöyle anlatmıştır: "İnsanların görüşüne göre hareket ettikleri bir tek kişi gördüm. Ne söylese uyuyorlardı. Onun Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) olduğunu öğrendim."[104] Hatta sahâbîlerin bu tavırları, Hz. Peygamber'in bazı düşüncelerinden vazgeçmesine bile sebep oluyordu. Meselâ zemzem suyunu çıkarıp dağıtmak istemiş, fakat müslümanların da kendisine tereddütsüz uyup bu hizmeti yapmakla görevli olanlara müsaade etmeyeceğinden endişe ettiğinden vazgeçmiştir.[105]

Sahâbîlerin tereddütsüzlükleri, genellikle Hz. Peygamber'in bir konuyu iki defa hatırlatmasına veya bir emri iki kez tekrarına gerek bırakmayacak derecedeydi. Seferde konakladıkları zaman, sahâbîler dağılırlardı, bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bu yaptığınız şeytana uymaktır" buyurmuş. Ebû Sa'lebe el-Huşenî (v. 75/694), "Bundan sonra ashâb birbirlerine o kadar yakın otururlardı ki onların üzerine bir örtü açacak olsam nerede ise hepsini örterdi, dersin" demiştir.[106]

Sahâbîler, sünnet söz konusu ise alışkanlıklarından da vazgeçmekte tereddütsüzdüler. Hz. Peygamber, sol eliyle yemek yiyen bir sahâbî hanıma "Allah sana sağ el vermişken sol elinle yeme" buyurmuş, o hanım da

---

ezanı okununca müslümanlar, hareketlenmiş, Ebû Süfyân, kendisine saldıracaklarını zannedince "Yâ Abbas ne oluyor?" demiş. Abbas, "münâdinin namaz için çağrısı sebebiyle hareketlendiler" diye cevap vermiş, Ebû Süfyân "Onların hepsi, Muhammed'in çağrısı sebebiyle mi harekete geçti?" diyerek hayretini belirtmiş. Abbas da "Evet" diye mukâbele etmiş. Ebû Süfyân "Yâ Abbas, onlar Muhammed ne yapıyorsa aynısını yapıyorlar" diyerek tekrar hayretini belirtmiş. Abbas "Evet, eğer onlara yiyip içmeyi terkedip aç olarak ölmelerini emretse yaparlar" demiştir.

103 Ahmed b. Hanbel IV, 324; Buhârî, Şurût 15.

104 Ebû Dâvûd, Libâs 25.

105 Bk. Müslim, Hac 147.

106 Ahmed b. Hanbel IV, 193; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 88. Aynı şekilde sahâbîler, Hz. Peygamber'in safları düzgün tutma emri üzerine, omuzlarını, dizlerini, topuklarını birbirlerine değdirirlerdi. (Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 276, 277; Buhârî, Ezan 71; Ebû Dâvûd, Salât 93; Tirmizî, Salât 53; Nesâî, İmâme 25).

hemen sağ eliyle yemek yemeğe başlamış ve sol eliyle yemeği terketmiştir.[107] Hz. Ömer de babasının adına yemin etmekten Hz. Peygamber'in ikazı ile hemen vazgeçmiş ve bir daha böyle bir yemin etmemiştir.[108]

Sahâbîler, maddî zarar sayılabilecek veya kendisine o an için zor gelebilecek durumlarda da hiç tereddüt göstermeden sünnetin gereğini yerine getirirlerdi. Bu, Hz. Peygamber döneminde edindikleri genel bir davranıştı. Çünkü Hz. Peygamber, müslüman olmaya gelenlerden "Darlıkta, varlıkta, (kolay ve zor zamanlarda), sevinçli (dinç), kederli zamanlarında ve hakkını alamadığında da dinleyip itaat" etmek üzere biat almıştı.[109] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hz. Ömer'e ganimetlerin beşte birinden bir câriye vermişti. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), esirleri azad ettiğini öğrenen Ömer, hemen oğluna kendine verilen câriyeyi azad etmesini söylemiştir.[110] İbn Ömer de babasının hassasiyetini taşımaktaydı. O, rastladığı bir bedevîye selâm verip bineğine almış ve hiç düşünmeden sarığını da ona vermiş. Kendisine bedevîlerin aza da râzı olduğunu belirtip bu kadar ikrama ne lüzum var dediklerinde İbn Ömer "Onun babası, babamın dostu idi. Resûlullah'ı (s. a.) 'İyiliğin en iyisi, evlâdın baba dostlarına sılada bulunmasıdır' derken işittim, demiştir.[111] Hz. Peygamber, altın yüzük takan bir kimsenin parmağına elindeki çubukla vurmuş ve "onu at" buyurmuş, o kimse de hemen yüzüğü sokağa atmış, ondan faydalanmayı düşünmemiştir.[112] Hz. Esmâ'nın teyzesinin kolunda iki altın bilezik gören Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Koluna iki ateş bilezik takılması seni sevindirir mi?" buyurunca, o hanım hemen bilezikleri atmış, bileziklere ne olduğunu takip bile etmemiştir.[113] Şarap ticareti yapan Keysân, şarabın haram kılındığını Medîne'ye gelince

---

107 Ahmed b. Hanbel IV, 69; V, 380.

108 Ahmed b. Hanbel I, 18, 36; II, 7, 8; Buhârî, Eymân 4; Müslim, Eymân 1; İbn Mâce, Keffârât 2; Tirmizî, Nüzûr 8; Nesâî, Eymân 5.

109 Bk. Ahmed b. Hanbel V, 314; Buhârî, Buyu' 68; *Fiten* 2; Müslim, *İmâre* 35, 41,42.

110 Müslim, Eymân 28.

111 Müslim, Bir 11. İbn Ömer, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında tarlaların kiraya verildiğini bildiği halde kendisinin bilmediği yeni bir durum olabileceği ihtimaliyle Rafi' b. Hadîc'in haberi üzerine tarlasını kiraya vermekten vazgeçmiştir. Ahmed b. Hanbel II, 6; Buhârî, Hars ve Muzaraa 18; Müslim, Buyu' 112; İbn Mâce, Ruhûn 8; Ebû Dâvûd, Buyu' 31; Nesâî, Eymân 45.

112 Ahmed b. Hanbel IV, 260; V, 272; Müslim, Libâs 52; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 176.

113 Bk. Ahmed b. Hanbel VI, 460.

öğrenmiş, (içilmesinin yasak, satılmasının caiz olduğunu zannederek) onu satmak istemiş, Hz. Peygamber, ona satılmasının da yasak olduğunu söyleyince şarapları dökmüş,[114] maddî zararını hiç düşünmemiştir.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sağlığından beri onun emirlerine uymak söz konusu olduğunda nefislerini hiçe sayarlardı. Genel tavır bu idi. Meselâ, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Mes'ûd'u (v. 42/662) kölesini döverken görmüş ve "Allah senin üzerine, senin bu köle üzerinde olan kudretinden daha muktedirdir" diyerek onu uyarmış, kırbacı elinden atan Ebû Mes'ûd "Bundan sonra ebediyen bir daha köle dövmem" demiş[115] öfkeli bir anında hemen kendisine hâkim olabilmiştir ve bir daha hiçbir köleyi dövmemiştir. Aynı şekilde düşmanla savaş için yola çıkmışken bundan vazgeçebilmişlerdir. Muâviye, Rumlar'la arasındaki muâhede müddeti dolunca Rumlar'a akın yapmak için hazırlıklara başlamış ve onların ülkesine yakın bir yere yürüyüşe geçmiş. Amr b. Abese, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Her kimin bir cemaat ile muâhedesi olursa, müddeti doluncaya kadar veya muâhedeyi feshettiğini onlara bildirmeden, sakın ahdi ne çözsün ne de bağlasın!"* buyurduğunu haber verince Muâviye, ordusu ile geri dönmüştür.[116]

Sahâbîler, bir sünneti duyduklarında hiçbir tartışmaya girmez, kendi görüşlerinden vazgeçer ve hemen sünnete uyarlardı. Hz. Ömer, halîfe olunca Kâbe'nin içinde bulunan altın ve gümüşleri fakirlere dağıtmayı düşünmüş, Şeybe b. Osman (v. 59/679), ona, Hz. Peygamber ve Ebû Bekr'in böyle birşeye teşebbüs etmediklerini hatırlatınca "O ikisi, izlenmeye değer önderlerdir" diyerek düşüncesinden vazgeçmiştir.[117] Yine Hz. Ömer, diyetle ilgili bir görüşünden, ed-Dahhâk b. Süfyan'ın, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), bu konuda kendisine mektup yazdığını haber vermesi üzerine vazgeçmiş, sünnette olana göre hareket etmiştir.[118] Hz. Ömer,

---

[114] Ahmed b. Hanbel IV, 335-336; Nesâî, Buyu' 90.
[115] Müslim, Eymân 34.
[116] Tirmizî, *Siyer* 27.
[117] Ahmed b. Hanbel III, 410; Buhârî, *İ'tisâm* 2; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 93.
[118] Ebû Dâvûd, Ferâiz 18. Hz. Ömer'in diyet konusunda benzer bir davranışı için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 385. "Vakkâfen inde'l-Kur'ân" olarak tavsîf edilen Hz. Ömer'in bu davranışları, onun aynı zamanda "vakkâfen inde's-sünne" olduğunu gösterir.

mecûsîlerden bir gruptan cizye almak istemiş, onlar da kendilerinden cizye alınmamasına dair Hz. Peygamber'in bir mektubunun olduğunu iddia etmişler. Hz. Ömer, mektubu bulunca onlardan cizye almaktan vazgeçmiştir.[119] Sünnete sarılma konusunda babası ile aynı titizliği gösteren Abdullah b. Ömer, âilesinden ihrama giren kadınların mestlerini kesermiş, kendisine Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mest konusunda kadınlara izin verdiği haber verilince bu tutumunu bırakmıştır.[120] Ammâr b. Yâsir, cemaate namaz kıldırırken cemaatten daha yüksek bir yerde durmuş, bunu gören Huzeyfe, onun yanına giderek elinden tutup indirmiş. Namazdan sonra Huzeyfe, Hz. Peygamber'in imamın cemaatten daha yüksekte durmaması gerektiğine dâir hadîsini bilip bilmediğini sormuş, -muhtemelen hadîsi, Huzeyfe'nin davranışı üzerine hatırlamış olan-Ammâr da "Ben de zâten bunun için sana itaat ettim" demiştir.[121]

Sünnete şâhit olduklarında veya sonra öğrendiklerinde hemen uyma konusunda sahâbîlerdeki tereddütsüzlük, emrin veya nehyin üzerinde düşünmeden, anında sünnetle amel şeklinde hem de süratle harekete dönüşürdü. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, Hz. Peygamber, namaz kılarken ayakkabısını çıkarmış, ardından sahâbîler de sebebini bilmeden ayakkabılarını çıkarmışlardır.[122] Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ravaha gibi mescide girerken Hz. Peygamber'in hutbede "Oturunuz" buyurduğunu duyunca hemen mescidin kapısında oturmuştur. Durumu gören Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onu içeri çağırmıştır.[123] Onlar, ibadetler dışında da aynı şekilde davranmışlardır. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) elinde altın yüzüğü gören sahâbîler, altın yüzük takmışlar, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) yüzüğünü atınca onlar da atmışlardır.[124] Amr b. Mürre (v. 116/734), Muâviye'ye Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Herhangi bir hükümdar, kapısını

---

119 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 68.

120 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 31.

121 Ebû Dâvûd, Salât 66.

122 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 387, 388.

123 Ebû Dâvûd, Salât 218.

124 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 395; Buhârî, *İ'tisâm* 4. Aynı olayın gümüş yüzükle de geçtiğine dâir bk. Müslim, Libâs 59. Eşca' kabîlesinden bir sahâbî de "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) elimde bir yüzük gördü. Atmamı emretti. Onu attım, bugüne kadar da takmıyorum." diyerek sünnete, anında bağlılık gösterdiğini ifâde etmiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 260).

muhtaç yoksul ve düşkünlerin yüzüne kaparsa, Allah da göklerin kapısını onun hâcet, yoksulluk ve düşkünlüğüne karşı kapar" buyurduğunu haber verince Muâviye, hemen halkın ihtiyaçlarına bakan bir kişi tayin etmiştir.[125]

5. Aynen Uygulama Dikkat ve Titizliği

İ'tisâm konusunda sahâbîlerin dikkat çeken özelliklerinden biri sünneti aynen uygulama titizliğidir. Sahâbîler, herhangi bir sünneti, duydukları veya gördükleri gibi aynen uygulamaya çalışırlar, onun üzerinde en küçük bir değişiklik yapmamaya son derecede özen gösterirlerdi. Çünkü önlerindeki ilk, tek ve en güzel örnek, Hz. Peygamber'di. Ayrıca sahâbîler, sünneti izlemeyi imanın gereği olarak görüyorlardı. Meselâ, Dâvûd b. Ebî Âsım, İbn Ömer'e, seferde namazın kaç rek'at olduğunu sormuş, o da iki rek'at olduğunu söylemiş. Dâvûd "Peki, bu durum Mina'da nasıldır?" deyince İbn Ömer, bu soruyu tepkiyle karşılamış ve "Yazıklar olsun, sen Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) inanmıyor musun?" demiştir. Dâvûd "Evet inanıyorum ve Allah'a da inanıyorum" diye cevap verince İbn Ömer "O halde, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Mina'da iki rek'at kılıyordu, şimdi sen istersen iki rek'at kıl, terkedebilirsen terket" demiştir.[126] İbn Ömer, bu sözleriyle sünnete uymayı ve onda değişikliğe gidilmemesini, Hz. Peygamber'e imanın gereği saydığını ortaya koymuştur. Yine İbn Ömer kendisine, "Vakit namazları ve korku namazı Kur'ân'da var, fakat sefer namazını Kur'ân'da bulamıyoruz" diyen Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid'e (v. 87/706), "Bak, biz hiçbir şey bilmezken Allah, Muhammed'i bize peygamber olarak gönderdi. Bu sebeple biz Muhammed'i neyi nasıl yaparken görmüşsek onu öylece yaparız"[127] demiş, konuya ait sahâbîlerin prensip haline getirdikleri aynen uygulama davranışlarını ifâde etmiştir.

---

[125] Ebû Dâvûd, Harac 12; Tirmizî, *Ahkâm* 6. Aynı konuda bir başka hadîs de şudur: Erminiye'ye gönderilen müfrezede Cerîr b. Abdullah, Muâviye'ye askerin aç kaldığını ve Hz. Peygamber'in de 'İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez" buyurduğunu haber verince Muâviye hemen Cerîr'den onların yanına gidip onlara ihsânda bulunmalarını istemiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 361).

[126] Abdurrezzâk, *Musannef* II, 519.

[127] Muvatta, Sefer 7; Abdurrezzâk, *Musannef* II, 518; Ahmed b. Hanbel II, 65-66; İbn Mâce, *İkâme* 73; Nesâî, Salât 3; Taksîru's-salât 1. *Musannef*'teki rivâyette "Biz insanların en kabası iken" şeklindedir.

Şâfiî de korku namazına dâir âyet nâzil olduğuna göre mukimken de seferdeyken de korkulacak durum olsa da olmasa da Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) nasıl edâ etmişse onu aynen edâ etmek gerektiğini belirtir.[128]

Aslına bakılacak olursa sünneti aynen uygulama titizliği, bizzat Hz. Peygamber'in isteği idi. Meselâ, Ramazan ayında Mekke Fethi'ne giderken Hz. Peygamber, orucunu bozmuş ve askerlere de bozmalarını emretmiş, ancak bazı sahâbîlerin oruçlarını bozmadığı kendisine iletilince "Onlar isyankârdır, onlar isyankârdır"[129] buyurarak sünnete uymamayı "isyan" gibi çok ağır bir sıfatla nitelemiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber ve ashâbı, umre için Mekke'ye girmek istediklerinde müşriklerin engellemeleri ile karşılaşmışlar, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı bu olayda, bazı sahâbîler geri dönmek istememiş, Hz. Peygamber ve sahâbîlerden bir kısmı traş olarak ihramdan çıkmış, bir kısmı da saçlarını kısaltmakla yetinmişler, Hz. Peygamber, saçlarını traş edenlere istiğfar etmiş, saçlarını kısaltanlar da ısrarla kendilerine istiğfar etmesini isteyince traş edenlere üçüncü kere istiğfar ettikten sonra onlara bir kere istiğfar etmiştir. Bu davranışının sebebini soranlara Hz. Peygamber *"Onlar, şüpheye düşmediler"* diye cevap vermiştir.[130]

Bu olaylar, Hz. Peygamber'in sünneti aynen yerine getirme konusundaki titizliği, sünnete uymanın sadece fiil hali ile sınırlı olmadığını aksine terk halinde de aynen gerekli ve geçerli olduğunu göstermektedir. Çıkarılabilecek bir başka netice de Hz. Peygamber'in sahâbîlerde sünnete uyma konusunda bir meleke oluşturmaya çalışmasıdır. Bir başka ifadeyle yapma ve terketme şeklindeki fiillerinin, şekline bakılmadan Hz. Peygamber'in yaptığı iş, yani sünnet olduğunu dikkate alarak aynen uygulama alışkanlığı kazanmalarını sağlamaktır. Bu durumu takdîre şâyan bir şekilde kavramış olan İbn Ömer, *"Seferde oruç tutmak iyilik değildir"*[131] hadîsi sebebiyle seferde hiç oruç tutmamıştır.[132]

Sünnet, sahâbîler için bağlayıcı idi. Onlara göre müslüman olmanın müslüman olarak yaşamanın bir tek şekli ve yolu vardı, o da Hz.

---

[128] Bk. Risâle, s. 113.
[129] Muvatta, Sıyâm 22; Müslim, Sıyâm 90; Nesâî, Sıyâm 49.
[130] Ahmed b. Hanbel III, 89; İbn Mâce, *Menâsik* 71.
[131] Müslim, Sıyâm 92.
[132] Muvatta, Sıyâm 25.

Peygamber gibi yaşamaktı. Hz. Peygamber, sahâbîlerin genel tavrını yansıtan bu özelliği dikkate alarak ileride güçlük ve sıkıntı ile karşılaşmamaları için yapmak istediği bazı uygulamaları bile terketmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, zemzem sâkiliği (dağıtım hizmetleri) yapan akrabasına *"Zemzem sâkiliği yapan Abdülmuttaliboğulları! Suyu çıkarın! Suyu çıkarmada başkalarının size ortak olmaya kalkışıp gâlip geleceğinden endişe etmeseydim, ben de sizinle beraber çıkarırdım"*[133] buyurması bunun örneğidir. Yine *"Müslümanlara zor gelmese, Allah yolunda gaza eden seriyyelere katılırdım. Ama müslümanların hepsine vasıta bulamıyorum, onlar da kendilerine bulamıyorlar. Benden geri kalmak ise onlara çok zor geliyor"*[134] ifâdeleri de bu durumun bir başka örneğini oluşturmaktadır. *"Akşam namazından önce iki rek'at namaz kılınız"* buyurduktan sonra insanların bunu vacip (sünnet) telakki edeceğinden korkarak *"isteyenler, akşam namazından önce iki rek'at nafile (sünnet) namaz kılsın"* [135] buyurması da konuya ait bir başka örnektir.

Hz. Peygamber, bazan da müslümanlar tarafından aynen tekrarlanacağı endişesiyle bazı işlere hiç teşebbüs etmezdi. Kendisine sihir yapıldığında, kuyuya atılan sihir malzemelerini oradan çıkarmamış ve bu davranışının sebebini *"Onları çıkararak insanlar arasında sihir belâsını uyandırmaktan endişe ettim"*[136] diye açıklamıştır.

Sahâbîlerin kendisini aynen takip etme eğilimleri sebebiyle Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), yaptığı işten pişmanlık duyduğu bile olmuştur. Hz. Âişe'nin rivâyetine göre birgün Hz. Peygamber, evden sevinçli olarak çıkar, bir süre sonra üzgün olarak döner. Âişe, sebebini sorduğunda, *"Ben Kâbe'nin içine girdim, ama keşke girmeseydim. Çünkü, ümmetime güçlük çıkarmış olmaktan endişe ediyorum"* diye cevap vermiştir.[137]

---

133 Dârimî, *Menâsik* 34; Müslim, Hac 147; İbn Mâce, *Menâsik* 84; Tirmizî, Hac 54.

134 Muvatta, *Cihâd* 40; Buhârî, *Cihâd* 119 (*Cihâd* bölümündeki rivâyette "Onların benden geri kalması bana zor geliyor" şeklindedir); Temenni 1; Müslim, *İmâre* 103, 106.

135 Ahmed b. Hanbel V, 55; Dârimî, Mukaddime 22; Buhârî, Teheccüd 35; *İ'tisâm* 27; Ebû Dâvûd, Tatavvu 11.

136 Ahmed b. Hanbel VI, 64, 96; Buhârî, Tıb 47, 49, 50; Bed'u'l-halk 11; Edeb 56; Müslim, Selâm 43; İbn Mâce, Tıb 45.

137 Ahmed b. Hanbel V, 182; Buhârî, *İ'tisâm* 3; İbn Mâce, *Menâsik* 79; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 93; Tirmizî, Hac 45.

Hz. Peygamber'in bazı fiillerini tekrar etmemesindeki bir başka sebep de "farz kılınır endişesi" idi. Üç gece mescidde teravih namazı kılmış. Terâvih namazının cemaatle kılınması isteği karşısında dördüncü gece cemaatın yanına çıkmamış ve *"Bu namazı bilerek sizinle kılmaya devam etmedim. Farz kılınır da onu yerine getirmekten âciz kalırsınız diye endişe ettim"* buyurmuştur.[138]

Sahâbîlerin, Hz. Peygamber'in her yaptığını yapmak gerektiği inancı, onları, Hz. Peygamber'e mahsus fiilleri yapmaya kadar götürmüştü. Onların bu konudaki ısrarı, Hz. Peygamber'in bir çeşit cezalandırma yoluna gitmesine dahi sebep olmuştu. Visal orucu tutmaktan vazgeçmeyen sahâbîlere, Hz. Peygamber, visal orucu tutturmuş ve *"Hilâl görünmeseydi (ramazan bitmeseydi), oruçlarınıza devam ettirecektim"* buyurmuştur.[139]

Yukarıda sıralanan örneklerden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi sahâbîlerin sünnete uyma ve sünneti aynen uygulamadaki titizlikleri, hem Hz. Peygamber'i bu konuyu dikkate almaya zorlayacak hem de başkalarının hayret ve takdîrlerini celbedecek derecedeydi. *"Allah'ın kulu, O'na yalvarmaya (namaza) kalkınca, neredeyse onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi"*[140] âyeti İbn Abbas'a göre sahâbîlerin tavırlarıyla ilgili olarak cinlerin tesbitini yansıtmaktadır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz kılarken ashâbının ona uyduklarını ve itaatlerini gören cinler, âyette geçen sözü söylemişlerdir.[141] Târihen sâbit bir gerçektir ki cinler gibi İslâm toplumu dışındakiler de aynı gözlemde bulunmuş ve bunu itiraf etmişlerdir. Daha önce zikrettiğimiz Ebû Süfyan'ın müslüman olmadan önceki şu

---

138 Muvatta, Salât fi Ramazan 1; Buhârî, Ezan 80; Teheccüd 5; Terâvih 1; Cum'a 29; Edeb 75; Müslim, *Müsâfirîn* 177, 178; Ebû Dâvûd, Ramazan 1; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 4.
Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in Duha namazını insanlar sünnet edinirler de bu sebeple farz kılınır endişesiyle kılmadığını söylemiştir. (Bk. Muvatta, Kasru's-salât 29; Abdurrezzâk, *Musannef* III, 78; Ahmed b. Hanbel VI, 223; Buhârî, Teheccüd 5, 32; Müslim, *Müsâfirîn* 77).

139 Ahmed b. Hanbel II, 23, 281, 237, 244, 253, 257, 261, 281, 315-316, 345, 377, 418 III, 124, 170, 200, 218, 235, IV, 314, 315; V, 364; VI, 126, 242, 258; Dârimî, Savm 14; Buhârî, Savm 20, 49, 50; Hudûd 42; Temenni 9; *İ'tisâm* 5; Müslim, Sıyâm 57, 58, 60, 61; Tirmizî, Savm 62.

140 el-Cin, 72/19.

141 Tirmizi, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 72/1.

sözleri bu gerçeğe güzel bir örnektir. "Onlar, Muhammed ne yapıyorsa aynısını yapıyorlar."[142]

Sâhâbede i'tisâm bi's-sünne konusundaki aynen uygulama dikkat ve titizliğinin her alanda olduğu görülmektedir. Sünneti ibadetlerde aynen uygulama kaçınılmazdır. Bununla birlikte nasların konu üzerinde önemle durması ve ibadetlerdeki hikmetleri kendi akıllarınca tayin edip sünnetleri değiştirmek isteyenler göz önüne alındığında, ibadetlerde sünneti aynen uygulama meselesini incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Sahâbîlerin takdîre değer dikkat ve titizliklerinin temeli, Hz. Peygamber'in emrine dayanmaktadır. *"Namazı benden gördüğünüz gibi kılın"*[143] ve *"Hac uygulamalarını (menâsikini) benden alın"*[144] hadîsleri, bu durumun tartışma kabul etmez delilleridir. Kıldığı bir namazdan sonra da *"Ey insanlar! Ben bunu bana uyasınız ve benim namazımı öğrenesiniz diye yaptım"* buyurmuştur.[145] Bu hadîsler, Hz. Peygamber'in özellikle ibadetlerdeki konumunu ve ümmetin aynen uygulama görevini belirlemektedir. Konuyla ilgili olarak Câbir b. Abdullah'dan rivâyet edilen bir hadîs, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uyarılarının sebepsiz olmadığını, yani kendisine tanınan bir yetkiye veya verilen bir bilgiye dayandığını göstermektedir. Câbir şöyle demiştir: "Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) beraber hac yaptık. Kendisine Kur'ân nâzil oluyor ve uygulamasını (te'vil) o, biliyordu. Biz de onun yaptıklarını aynen yapıyorduk."[146] İbâdetlerdeki bu, mümkün olduğunca aynen uygulama kâidesi, târih içinde mezhep görüşlerine yansımış, "tertibe riâyet" kuralı olarak bazı mezheplerce ibâdetlerin sıhhat şartı kabul edilmiştir.[147]

Sahâbîlerdeki aynen uygulama dikkati, kendi ifâdelerine de yansımış bulunmaktadır. Meselâ, zekât toplamakla görevlendirilen İmrân b.

---

142 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 376.

143 Ahmed b. Hanbel *V*, 53; Dârimî, Salât 42; Buhârî, Ezan 18; Edeb 27; Temenni 1.

144 Ahmed b. Hanbel III, 366.

145 Müslim, *Mesâcid* 44. Hadîsteki namaz şöyledir: Hz. Peygamber, minberde iken tekbir getirmiş, rukûa varmış, minberden inip secde etmiş ve tekrar minbere çıkmış, namazı bitirene kadar bu şekilde kılmıştır.

146 Nesâî, *Menâsik* 51.

147 Bk. Şeltut, *Mezhepler Hukuku*, s. 33-37.

Husayn, işi bitince yanında hiçbir mal olmadan geri dönmüş. Bunun sebebini sorduklarında "Beni mal getirmek için mi gönderdiniz? Ben, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatta iken nereden zekât topluyorsam, oradan aldım, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında nereye dağıttımsa oraya dağıttım" demiştir.[148]

Aslında Hz. Peygamber'in sıkı takipçileri olan sahâbîler, hangi alanda olursa olsun hiçbir sünnetten mahrum kalmak istemez, onu öğrenip aynısıyla yerine getirmek için gayret sarfederlerdi. Bu sebeple sahâbîler, Hz. Peygamber'in bulunduğu her yerde bulunmaya çalışırlar, hayatı onunla beraber yaşamak için gayret gösterirlerdi. Meselâ, şu olay, tesbitimizi doğrulamaktadır: Hz. Peygamber, bir seferden dönerken onun maiyetinde bulunan Ebû Talha (v. 34/654), hanımı Ümmü Süleym'in doğum sancısı tuttuğu için onun yanında beklemek zorunda kalmış. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise Medîne'ye girmiş. Bu duruma son derece üzülen Ebû Talha "Yâ Rabbi, bilirsin ki Resûlün (Medine'den) çıktığı zaman onunla beraber çıkmaktan, girdiği zaman da onunla beraber girmekten hoşlanıyorum. Fakat işte bu gördüğün sebeple buraya hapsoldum"[149] diye duyduğu ızdırabı dile getirmiştir. Hz. Peygamber'in yaptığı bir işi onunla beraber yapamamak Ebû Talha'ya o kadar ağır gelmişti ki sanki günah işlemiş gibi Allah Teâlâ'ya mazeretini beyân ediyordu. Tabiî ve zorunlu bir sebebe dayalı olmasına rağmen Hz. Peygamber'den geçici bir süre için de olsa uzak kalmayı veya onunla beraber olamamayı içine sindirememek, hiç şüphesiz sadece Ebû Talha'ya ait özel bir durum değildir. Sahâbîlerdeki genel bir tavır ve eğilimin Ebû Talha tarafından dile getirilmesidir.

Bu genel tesbitten sonra sahâbîlerin bu konudaki tutumlarından dikkat çeken noktaları şöyle sıralamak mümkündür:

Sahâbîler, ibâdetlerini, Hz. Peygamber'in ibadetlerine benzediği ölçüde makbul addeder ve bunu kendileri için bir meziyet sayarlardı. "Hz. Peygamber'i Takip Etmeleri" başlığı altında misâlleri geçtiği üzere sahâbîler "Namazı, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namazına en çok benzeyeni-

148 İbn Mâce, *Zekât* 14.
149 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 107.

niz benim"[150] gibi ifâdelerle bu durumu dile getirirlerdi. Bir işi, bir ibâdeti veya ibâdetle ilgili herhangi bir hareketi, Hz. Peygamber gibi yapmanın gereği ve önemi sebebiyle sahâbîler, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi namaz kılan bir kimseyi gördüklerinde takdîr ve memnûniyetlerini belirtirlerdi. Ebû Hüreyre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi namaz kılan bir kimseyi görünce bunu belirtmiş,[151] Hz. Ali'nin kıldırdığı bir namazdan sonra da İmran b. Husayn "Bu zât bana Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz kıldırışını hatırlattı"[152] diye takdîrlerini dile getirmiştir.

Sahâbîler, sünneti aynen yaşamaya ve yaşatmaya âzamî derecede dikkat ederlerdi. Meselâ, Hz. Peygamber hacca gideceğini ilân ettiğinde daha yola çıkmadan birçok kişi Medine'ye gelmiş ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) uymak ve onun ameli gibi amel etmek için çareler aramıştır.[153] Onların bu tutumlarını, bizzat kendilerinin ifâde ettiklerini yer yer görebilmekteyiz. İbn Ömer, seferde nafile kılanları görünce "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Ebû Bekr, Ömer ve Osman ile yolculuğa çıktım, öğle ve ikindiyi iki rekât olarak kılarlar; farzdan önce ve sonra başka namaz kılmazlardı. Yolculukta farzdan önce veya sonra nafile namaz kılacak olsam, onun yerine farzı tamamlardım. Allah Teâlâ *'Resûlullah'ta sizin için güzel bir örnek vardır'*[154] buyurmuştur" demiştir.[155]

Sahâbîler, ibâdet hazırlığı yaparken de fiillerinin sünnete uygun olmasına dikkat eder ve zaman zaman bu durumu belirtirlerdi. Meselâ, Hz. Osman ve Ali abdest almışlar ve konuyla ilgili bazı noktalara dikkat çektikten sonra bunları Hz. Peygamber'den rivâyet etmişlerdir.[156]

İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) her tavafta muhakkak Rükn-i Yemânî ve Rükn-i Esved'i mesh[157] ve istilâm ettiğini gördüğü

---

[150] Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 62; Muvatta, Salât 19; Buhârî, Ezan 115, 128; Dârimî, Salât 40; Müslim, Salât 27-32; İbn Mâce, *İkâme* 7.

[151] Nesâî, İftitah 62.

[152] Abdurrezzâk, *Musannef* II, 63; Buhârî, Ezan 116.

[153] Bk. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 56.

[154] Ahzâb, 33/21.

[155] Müslim, *Müsâfirîn* 8; Tirmizî, Cum'a 39.

[156] Dârimî, Tahâret 36; İbn Mâce, Tahâret 40; Ebû Dâvûd, Tahâret 51.

[157] Ebû Dâvûd, *Menâsik* 47; Nesâî, *Menâsik* 157.

için[158] tenha da olsa kalabalık da olsa bu iki rüknu isti'lam etmeyi hiç terketmemiş;[159] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Hacer-i Esved'i istilâm ettikten sonra elini öptüğünü gördüğü için kendisi de aynı hareketi yapmaya devam etmiştir.[160] Onun bu gayretinin temelinde başka bir hadîs de vardı. "Kıyâmet günü Hacer-i Esved, kendisini İslâm'a uygun selâmlayanların lehine şâhitlik edecektir."[161] İbn Ömer, aynı şekilde Minâ'dan Mekke'ye dönerken Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Bathâ'da biraz uyuyup sonra Mekke'ye girdiği,[162] Muhassab'da öğle, ikindi...namazlarını kıldığı, orada bir miktar uyuduğu[163] ve Zû Tuva mevkiinde geceyi geçirip yıkandıktan sonra Mekke'ye girdiği için kendisi de aynı şekilde hareket etmiştir.[164]

Sahâbîler, Hz. Peygamber'den gördüklerini yaptıklarında yani sünnetleri işlediklerinde bunu belirtirlerdi. Ebû Mûsa, bir yolculuk esnasında vitr namazında Nisâ Sûresi'nden yüz âyet okumuş, bazı kimselerin durumu yadırgaması üzerine "Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığını aynen yapmak istedim. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) okuduklarını ben de okudum" demiştir.[165] Malik b. el-Huveyris (v. 94/713), arasıra bir topluluğun namazgâhına ziyârete gidermiş. Birgün namaz vakti geldiğinde ona imam olmasını söylemişler. Mâlik "Sizlerden biri öne geçsin. Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) '*Her kim bir topluluğu ziyaret ederse onlara imam olmasın. Onlara kendilerinden biri imam olsun*' buyurdu demiştir.[166] Enes b. Mâlik, binek üzerinde (nâfile) namaz kılarken kıbleden başka bir yöne dönmüş, böyle namaz kılmasının sebebi sorulunca da "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu şekilde hareket ettiğini

---

158 Ahmed b. Hanbel II, 18; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 47; Nesâî, *Menâsik* 158, 159. İstilâm kelimesi mesh ve selâm vermek mânâsındadır. (Bk. Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-muhit*, s. 423).

159 Abdurrezzâk *Musannef V*, 35; Ahmed b. Hanbel II, 3, 57; Buhârî, Hac 57; Müslim, Hac 245; Tirmizî, Hac 111; Nesâî, *Menâsik* 158.

160 Ahmed b. Hanbel II, 108; Müslim, Hac 246.

161 İbn Mâce, *Menâsik* 27.

162 Muvatta, Hac 6; Dârimî, *Menâsik* 80; Ahmed b. Hanbel II, 16; Buhârî, Hac 38, 39, 148, 149; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 44, 86.

163 Buhârî, Hac 148.

164 Muvatta, Hac 6; Ahmed b. Hanbel II, 16; Dârimî, *Menâsik* 80; Buhârî, Hac 16, 38, 39, 148, 149; Hars ve Muzaraa 16; Müslim, Hac 434; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 44.

165 Ahmed b. Hanbel IV, 419; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 46.

166 Ebû Dâvûd, Salât 65; Tirmizî, Salât 147.

görmeseydim, yapmazdım" cevabını vermiştir.[167] Ebû Eyyûb el-Ensârî ise aynen uygulama konusundaki bağlılığını kendi diliyle ifâde etmiş ve "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir canlının hedef yapılarak öldürülmesini yasakladığı için tavuk da olsa ona birşey ata ata öldürmem" demiştir.[168]

Aslında sahâbîler alan seçimi yapmaksızın sünneti, olduğu gibi uygulamaya özen gösterirlerdi. Bir yolculukta İbn Ömer, bir çobanın kavalının sesini duyunca ellerini kulaklarına koyup bineğini yoldan çevirmiş ve azadlı kölesi Nâfi'e (v. 117/735), "Sesi duyuyor musun?" demiş, "Evet" cevabını alınca "Hayır" deyinceye kadar yola devam etmiş, ses gelmeyinceye kadar uzaklaşmış. Sonra ellerini indirip yola geri dönmüş ve Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) çoban kavalının sesini duyunca böyle yaparken gördüm" demiştir.[169] Başka bir yolculuk esnasında bir yere gelince orada kavis yapmış, beraberindekiler sebebini sorunca "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) burada böyle yaptı" demiştir.[170] İbn Ömer, Mekke ile Medîne arasında bulunan bir ağaca gelir ve orada biraz kestirir (kaylûle) ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) da aynı şekilde yaptığını söylerdi.[171] Yine İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), babası Hz. Ömer'e "İstemediğin halde verilen malı al, geri çevirme" buyurduğunu duyduğu için kimseden birşey istemez, verilen şeyi de geri çevirmezdi.[172] Önemsiz sayılabilecek işlerde de Hz. Peygamber'den gördüğünü aynen yerine getirmekle[173] meşhur olan Abdullah b. Ömer'e dâir bu rivâyetler, onun önemli-önemsiz, âdet–ibadet ayırımına gitmediğini açıkça göstermektedir.

Öte yandan sahâbîler, i'tisâm konusundaki titizliklerinin tabiî görülebilecek bir neticesi olarak hadîsin zâhirine göre hareket etmişler, illetini bilmedikleri emir ve yasakların illetini araştırma ihtiyacı duymamışlardır. Onlar için en büyük illet ve hikmet, o işi Hz. Peygamber'in yapmış olmasıdır. Böylece sünnete kendi görüşlerinin karışmasını büyük ölçüde

167 Buhârî, Taksîr 10; Müslim, *Müsâfirîn* 41.
168 Ahmed b. Hanbel *V*, 422; Dârimî, Edâhî 13.
169 Ahmed b. Hanbel II, 8, 38.
170 Ahmed b. Hanbel II, 32.
171 Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 57.
172 Müslim, *Zekât* 111.
173 Sââtî, *Fethu'r-rabbanî* I, 190.

önlemişlerdir. "Tercümânu'l-Kur'ân" diye tanıdığımız İbn Abbas, ikindiden sonra iki rek'at nâfile namaz kılan Tâvus'a (v. 106/724) bu namazı kılmamasını söylemiş, Tâvus'un "bu vakitte namazın yol edinilme[174] (yani ikindiden sonra gün batana kadar namaz kılınır) endişesiyle yasaklandığını söylemesi üzerine de "İkindiden sonra namaz kılmak nehyedilmiştir. Senin kıldığın bu namazdan dolayı sana mükâfat mı verilir, ceza mı bilemem, Çünkü Allah Teâlâ, '*Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüştür'* [175] buyurdu"[176] diye hükme uymayı, illete tercih ettiğini, âyetten delil getirerek vurgulamıştır. Sahâbîler, bu örneğe göre sebebin husûsîliğine değil, hükmün umûmîliğine göre hareket etmektedirler. Şâfiî, bu olayı şöyle değerlendirmiştir: "İbn Abbas, Kur'ân'dan delil getirerek Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) aldığı haberi destekliyor ve bundan sonra hiçbir mü'minin bu hükmü bırakıp başka birşeyi seçemeyeceğini söylüyor. Tâvus da 'bu, yalnız senin verdiğin haberdir, bunu Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) kabul edemem' demiyor ve o iki rek'atı kılmaktan vazgeçiyor."[177] Dârimî (v. 255/869) de olayın fıkıh ve

[174] İbn Abdilber, *Câmi* II, 189'da yer alan bir rivâyette Tâvus, "Nehiy, sünnet ittihaz edilmesine yöneliktir" demiştir. Dihlevî, bu sözü şöyle açıklamıştır: "Tâvûs'un bu sözü, hükmün bir şeyin hakikatine değil de muhtemel mahalline (mazinne) yönelik olması olarak değerlendirilmiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu namazı, basamak olmasın diye yasaklamıştır. O (sallallahu aleyhi ve sellem) hakikati bilmektedir. Dolayısıyla onun hakkında, işin hakikatini bilmesi sebebiyle mazinnenin dikkate alınması gerekmez." (*Huccetullahi'l-bâliğa* I, 407).

[175] Ahzâb, 33/36.

[176] Dârimî, Mukaddime 39; Hâkim, *Müstedrek* I, 110.
Hz. Ömer de ikindiden sonra namaz kılan Zeyd b. Eslem'e vurmuştur. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 432; Ahmed b. Hanbel IV, 115). Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) her ikindiden sonra (evde) iki rek'at namaz kıldığını belirtmiştir. (Buhârî, Mevâkît 33). İbn Hacer, bu namazın Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) mahsus namazlardan olduğu ve kerâhete kalmadan kıldığına dâir görüşler olduğunu belirtmiştir. (Bk. *Fethu'l-bâri* II, 260-262). Ümmü Seleme de "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ikindiden önce iki rek'at kılardı. Birgün kılamadı, güneş batarken kıldı. Ne bundan önce ne de sonra bu namazı kıldığını görmedim" demiştir. (Bk. Nesâî, Mevâkît 37). Bu hadîste dikkat çeken bir husus da şudur: İbn Abbas, nüzül sebebi ve konusu farklı da olsa hükmü genellemekte bir sakınca görmemiştir. Âyetleri, nüzül sebebi dışında değerlendirmeye karşı çıkanlar gibi düşünmemiştir. Zeyneb bint Cahş'ın nikâhlanmasıyla ilgili âyeti, burada görüldüğü gibi ikindiden sonra namaz kılmak isteyen Tâvûs'a delil getirmiştir.

[177] *Risâle*, s. 191-192. Fazlurrahman'ın sahâbîleri Hz. Peygamber'in müridleri olarak tanımlayıp,

i'tisâm açısından taşıdığı önemi dikkate alarak *Sünen*'inde *"Nebî'nin* (sallallahu aleyhi ve sellem) *hadîsini kendince yorumlamaktan ve Peygamber'in* (sallallahu aleyhi ve sellem) *sözü varken başkasının görüşünü dikkate almaktan sakınmak*" başlığı altında bu olaya yer vermiştir.[178]

Sahâbîler, ibadetler dışında da aynı hassasiyetlerini sürdürmüşlerdir. Meselâ, bu konuyla ilgili en çarpıcı örneklerden birini Hz. Ali'nin şu davranışında buluruz. Hayber savaşında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Ali'yi çağırıp ona sancağı vermiş ve "Yürü! Allah sana fethi müyesser kılıncaya kadar sağa-sola bakınma!" buyurmuştur. Hz. Ali de biraz yürümüş, sonra soru sorması icap edince, geri dönmeden "Yâ Resûlallah! İnsanlarla ne üzerine harb edeceğim?" diye seslenmiştir.[179] Hz. Ali'nin bu davranışı, sahâbîlerin sünnet anlayışını göstermesi bakımından da son derece önemlidir. Onlar, Hz. Peygamber'in sözlerinin illetini araştırmıyor, üzerinde yorum yapmıyor aynen yerine getirmeye çalışıyorlardı. Hz. Peygamber, "Çobanlar bina yapmakta yarıştıkları zaman bu, kıyâmet alâmetlerindendir"[180] buyurduğu için İbn Ömer, "Hz. Peygamber vefât ettikten sonra bir kerpici, diğerinin üstüne (iki tuğlayı üstüste) koymadım" demiştir.[181]

Ebû Zer (v. 32/652), ancak bir ridâ ve izar çıkacak kumaşın yarısını kendi giymiş, diğer yarısını da kölesine vermiş, bunun sebebini sorduklarında ise şöyle demiştir: "Ben bir kere bir adamla münâkaşa ettim, onu, yabancı (a'cemi) olan annesinden dolayı ayıpladım. Bunu öğrenen Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bana 'Ebû Zer! Onu annesinden

---

bundan sonra sahâbî uygulama ve görüşlerinin, yorumlarının da sünnete katıldığı şeklindeki iddialarını (Bk. *İslâm*, s. 79-81, 98) bu örnekler çürütmekte, onun iddiasının çok genel bir tahmin niteliğinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Fazlurrahman'ın, bu konuda Schacht'tan etkilendiği için bk. Ünal, "Fazlurrahman'ın *Sünne*t Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar*, s. 287.

178 Bk. Mukaddime 39.

179 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 33.

180 Ahmed b. Hanbel II, 426, 530; Buhârî, *İmân* 37; İsti'zân 53 (terceme); Müslim, *İmân* 5, 7; İbn Mâce, Mukaddime 9; *Fiten* 25; Ebû Dâvûd, *Sünne* 16; Tirmizî, *İmân* 4; Nesâî, *İmân* 6.

181 Buhârî, İsti'zan 53. Hadisin devamı şöyledir: Süfyan, "Bu hadisi, İbn Ömer'in ailesinden birine zikrettim. 'İbn Ömer, ev yaptı' dedi. Ben de 'İbn Ömer, bu sözü ev yapmadan önce söylemiş olmalı' dedim. Aynı bâbtaki diğer hadîste ise İbn Ömer, Hz. Peygamber'in zamanında kimsenin yardımına gerek kalmayacak derecede (basit) bir ev yaptığını anlatmıştır. Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XII, 369.

dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, içinde hâlâ câhilîyet (ahlâkı) bulunan bir kimsesin. Hizmetçileriniz sizin öyle kardeşlerinizdir ki, Allah onları sizin ellerinizin altına emanet etmiştir, onlara yediğinizden yedirin giydiğinizden giydirin' buyurdu."[182] Ebû Zer, Hz. Peygamber'in "giydiğinizden giydirsin" emrine aynen uymuş, kölesi ile aynı kumaşı bölüşmüştür. Nevevî, altın yüzüğünü, Hz. Peygamber attığı için "Vallahi, onu Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) attı, ebediyen almam" diyerek yüzüğü başka bir işte kullanmayan sahâbînin[183] hassasiyetini şöyle izah etmiştir: "Bu hadîste görüldüğü gibi sahâbîler, Hz. Peygamber'in emrine bağlanmak ve nehyinden kaçınmakta titizlik gösterir, zayıf te'villerle ruhsata gitmezlerdi."[184]

Hadîsin, zâhirine bakılmayacak durumlarda ise Hz. Peygamber, uya-rılarda bulunmuştur. Meselâ Hz. Peygamber, "Kim elbisesini büyüklenerek yerde sürüklerse, kıyâmet gününde Allah, onun yüzüne bakmaz" buyurunca Ebû Bekr hemen "Elbisemin bir tarafı (ben mâni olmazsam) yerde sürünüyor" diyerek mâzeretini söyleyince Hz. Peygamber; "Sen bunu, büyüklenerek yapmıyorsun"[185] buyurmak sûretiyle önemli olanın niyet olduğuna işaret etmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz hadîste de görüldüğü gibi Hz. Peygamber, altın yüzük takan bir kimsenin parmağına elindeki çubukla vurup "Onu at" buyurmuş, o kişi dışarı çıkıp yüzüğü atmış, Hz. Peygamber'in yanına gelince ona yüzüğe ne olduğunu sormuş, adam attığını söylemiştir. Bunun üzerine "Ben sana faydalanmanı emretmiştim, atmanı değil" buyurmuştur.[186] Benzer bir tavrı Abdullah b. Amr ile ilgili şu olayda da görmekteyiz: Abdullah'ın üzerinde süslü (yaldızlı) bir elbise gören Hz. Peygamber "Bu ne!" buyurmuş, Abdullah, Hz. Peygamber'in hoşlanmadığını görünce hemen evine gitmiş ve elbiseyi tandıra atmış, daha sonra Hz. Peygamber, elbisenin ne olduğunu sorunca Abdullah, yaktığını anlatmıştır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise "Keşke âilende(ki

[182] Ahmed b. Hanbel *V*, 161; Buhârî, *İmân* 22; Itk 15; Edeb 44; Müslim, Eymân 38, 39, 40; Ebû Dâvûd, Edeb 124.
[183] Müslim, Libas 52; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 176.
[184] *Minhâc* XIV, 292.
[185] Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 5; Libâs 2; Ebû Dâvûd, Libâs 25.
[186] Ahmed b. Hanbel IV, 260; *V*, 272; Nesâî, Ziyne 45.

hanımlardan) birine giydirseydin" buyurmuştur.[187] Her zaman sözün zâhirinin geçerli olmadığı, sözü söyleniş maksadına uygun olarak algılayıp uygulamak gerektiği görülmektedir. Ancak, maksat bilindikten sonra yine de tasarrufa gitmek, zâhirî mânâsından çıkarmak doğru değildir.

Sahâbîlerin, sünnetteki illetleri bildiği durumlarda ona göre davrandıklarına dâir örnekler bulunmaktadır. Bu da sünneti aynen uygulamanın, sünnetten ayrılmamanın bir gereğidir. Hz. Peygamber "Akşam yemeği önünüze getirildiğinde namaz için kâmet getirilirse yemek bitene kadar kalkmayın" buyurduğu için bu gibi durumlarda acele etmeden yemeğini yiyen Abdullah b. Ömer,[188] daha sonraları bol yemekler sebebiyle yemek süresinin uzatılmasına karşı çıkmıştır.[189] Böylece hadîsin zâhirine göre amel edilecek durumların iyi ayırdedilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Bu örnek ayrıca, sünnete şekilci, zâhirî olarak yaklaşan bir sahâbî olarak gösterilen[190] İbn Ömer'in "maksad"ı da gözettiğini gösterir.

İbn Ömer'in bu konudaki tutumuna bir örnek daha verebiliriz. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ihramlı iken kan aldırmıştır.[191] Sünnete bağlılığıyla meşhur sahâbî Abdullah b. Ömer ise, ihramda bulunan kimsenin mecbur kalmadıkça kan aldıramayacağını söylemiştir. İmam Mâlik, rivâyetlerden hareketle ihramlı olan kimsenin ancak zaruret halinde kan aldırabileceğini söylemiştir.[192] İbn Ömer'in sözü ilk anda sünnete aykırı gibi gözükse de aslında sünneti iyi bilmesinden kaynaklanıyordu. O, Hz. Peygamber'in, bir zaruret karşısında kan aldırdığını biliyordu. Onun sünnet bilgisininin sonucu olan başka davranışları da nakledilmiştir. Abdullah b. Ömer, abdestli olsun veya olmasın her namaz için abdest alırdı. Oğlu

---

187 Ahmed b. Hanbel II, 196; İbn Mâce, Libâs 21; Ebû Dâvûd, Libâs 16.

188 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 575; Ahmed b. Hanbel II, 148; Buhârî, Ezan 42; Et'ime 58; Ebû Dâvûd, Et'ime 10.

189 Ebû Dâvûd, Et'ime 10. Tebei tâbiînden Abdülaziz b. Cüreyc, Nâfi'e "Nebi'nin (sallallahu aleyhi ve sellem), 'topukların altında olan izâr ateştedir' kavli hakkında ne dersin? İzâr mı (ateşte), ayak mı?" diye sormuş, Nâfi de "İzârın ne günahı var?" diye cevap vermiştir. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 84). Bu örnekte de hadîsin zâhiri değil, kastedilen mânâ dikkate alınmıştır.

190 Bk. Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 168-169, 188-191.

191 Muvatta, Hac 74.

192 Muvatta, Hac 75.

Ubeydullah, bunun sebebini şöyle izah etmiştir: "Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) önceleri temiz (abdestli) olsun yahut olmasın her namaz için abdest alması emredilmişti. Sonra bu ona zor gelince her namaz için misvak kullanması (dişlerini fırçalaması) emredilmişti. İbn Ömer ise, buna gücünün olduğu görüşündeydi. Bu sebeple her namaz için abdest almayı terketmedi."[193] Enes de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) her namaz için abdest aldığını kendilerinin ise abdestleri bozulmadıkça abdest almadıklarını söylemiştir.[194] Buna göre İbn Ömer, illeti bildiğinden Hz. Peygamber'in uygulamasına uymuş, ruhsat yerine azimeti tercih etmiş olmaktadır. Diğer sahâbîler ise ruhsatı tercih etmişlerdir. Sahâbîler, sünnetin şâhidi olan kimseler olduğu için sünnetin zâhirine göre amel edilecek yerle maksadın gözetileceği yerleri biliyorlardı. Diğer sahâbîler itiraz etmedikleri müddetçe daha sonra bir kimsenin sahâbîyi bu konuda tenkit etmesi delilsiz bir iddia olur.[195]

Sahâbîler, bu konuda etrafındakileri uyarmışlardır. Hz. Âişe, sabah namazının sünnetinden sonra yatmak konusunda "Resûlullah (sallallahu

---

193 Dârimî, Tahâret 3.

194 Ahmed b. Hanbel III, 132, 154, 260; Dârimî, Tahâret 46; Buhârî, Vudu' 54; İbn Mâce, Tahâret 72; Tirmizî, Tahâret 44; Nesâî, Tahâret 100.

195 Bununla birlikte sahâbîler, hadîsteki sözü hakikata hamlettikleri için kınanmışlardır. Bir kimse, emîrlerden birini medhedip övmeye başlayınca Mikdâd b. Esved, onun üzerine toprak serpmeye başlamış ve "Bize, Resûlullah (s.a) meddahların yüzlerine toprak serpmemizi emir buyurdu" demiştir. (Müslim, *Zühd* 68; Tirmizî, *Zühd* 55). Bir rivâyette bahsi geçen emîr, Hz. Osman'dır. (Müslim, *Zühd* 69). Bünyamin Erul, bu hadîsi örnek vererek "Hz. Peygamber'in sözlerinden bir kısmı, hem mecaza hem de hakîkata hamlediliyordu. Bazan onun muradı mecaz olduğu halde, bazı sahâbîler bunu hakîkat olarak alıp öyle uygulayabiliyorlardı" demiş (*Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 158-159) ve şerhlerden delil getirmiştir. Erul, İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'nin de aynı şekilde davrandıklarını söylemiş, "Hz. Peygamber'in kendilerine meddahların yüzüne toprak atmalarını emretmesini, mecaz değil de hakikat olarak almışlar ve o anlayış doğrultusunda amel etmişlerdir" demiştir. (s.159). Ebû Hüreyre ile ilgili verdiği kaynak Tirmizî, *Zühd* 54 (hadîs no: 2394)'de, Ebû Hüreyre'nin de aynı şekilde davrandığı değil, sadece hadîsi rivâyet ettiği görülmektedir. Ancak bir başka sahâbînin de aynı şekilde amel etmesi, Mikdâd'ın hadîsi doğru olarak anladığını gösterir. Diğer sahâbîler tenkit etmek şöyle dursun Mikdâd gibi davranmışlardır demektir. Üstelik bu sahâbîler hadîsin râvileridir. Mikdâd'ın bu tepkisine şâhit olan halîfe Osman'ın veya ashâbtan başka bir kimsenin onu tenkit ettiğine dair hiçbir rivâyete rastlanılmamıştır. Diğer sahâbîlerden itiraz gelmediği sürece Hz. Peygamber'in mecaz mı hakîkat mı kasdettiğini en iyi anlayacak ve uygulamasını gösterecek olan sahâbîdir. Onlar, hadîsteki fiilî tepki gösterilmesi emrine uymuşlar ve fiili tepki göstermişlerdir.

aleyhi ve sellem) fecr doğduğunda (ortalık aydınlandığında) iki rek'ât (sünnet) kılardı. Müezzin namaz için ezan okuyana kadar sağ tarafına uzanırdı. Sünnet olsun diye yatmıyordu. Yorulduğu için (yatıyor) ve dinleniyordu" diyor, İbn Ömer de sağ taraflarına yatanlara çakıl taşı atıyordu.[196] Hz. Âişe ve İbn Ömer, sünnet olmayan bir fiilin sünnet zannedilmesini engellemeye çalışmaktadırlar. İbn Ömer'in evlerinde uyuyan kimseleri görüp uyarması mümkün değildir. Anlaşıldığına göre bu kimseler mescidde sabah namazının sünnetini kılan kimselerdi ve farz kılınana kadar uyumak istiyorlardı. Sünnet olmayanı "sünnettir" diye yapmak sünnete aykırılıktır. Bir rivâyette ise Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Kim sabah namazından evvel iki rekât kılarsa sağ tarafına yatsın" buyurmuştur.[197] Bu rivâyetlerden şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Sabah namazının sünnetinden sonra yan üstü yatma, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sadece evinde yaptığı bir fiildi ve Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bunu dinlenmek için yapıyordu. O (sallallahu aleyhi ve sellem), dinlenmek isteyenlerin evlerinde sağ taraflarına yatıp dinlenmelerini sünnet olmaksızın tavsiye etmiş olmaktadır. Sünnet olması halinde ise zaten dinlenmek isteyen-istemeyen herkesin onu yerine getirmesi gerekir.

Hadîsin zâhirine göre amel edilmesi konusunda, sahâbîlerin tutumundan hareketle İslâm âlimleri çeşitli yorumlar yapmışlardır. İmâm Şâfiî, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) gelen başka bir hadîs bilinmediği sürece sünnetin bütün umum ve zâhirlerinin, umûmiyet ve zâhirleri üzerinde kaldığı kanaatindedir.[198] O, "Hadîs, zâhirine göredir. Fakat birçok mânâlara ihtimali varsa evlâ olan, zâhirine muvâfık olandır" demiştir. Süfyân es-Sevrî de şunları söylemiştir: "Zecr ve tenfîr makamında vârid olmuş hadîsleri, te'vilsiz olarak zâhiri üzere icrâ etmek edeptendir. Çünkü bunlar, te'vil edilirse Şâri'in muradından çıkar. Selefin te'vilsizlik şeklindeki edebi, Şârie ittibaa daha uygundur. Her ne kadar şeriaatten şahit getirilse bile te'vilsizlik ittibaa daha yakındır. Şer'î kâideler, te'vile şehâdet etse bile selef, te'vil etmemeyi, Şârie ittibaa daha uygun görmüşlerdir." Konuyla

---

196 Abdurrezak, *Musannef* III, 43.
197 Ebû Dâvûd, Tatavvu' 4.
198 *Risâle* , s. 148.

ilgili olarak Şâfiî, "Teslimiyet, imanın yarısıdır" deyince Rebi' el-Cezerî ona "İmanın tamamıdır" demiştir. Şâfiî de kabul etmiş ve "Usûl konusunda 'lime' ve 'keyfe' diye araştırmamak imanın kemâlindendir" demiştir. Usûl'ün ne olduğu sorulunca da Kitab, sünnet ve icmâ-ı ümmet olduğunu söylemiştir.[199] Selef âlimlerinin meseleyi imanla ilgilendirmeleri son derece önemlidir. Şâfiî, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) birşeyden nehyedince bu nehiy kesinlikle haram kılıcı olur, haramdan başka hiçbir te'vil şekli de bulunmaz"[200] diyerek sünneti te'vil konusuna bakışını ifâde etmiştir.

Bununla birlikte sahâbîlerin sünnette tasarruf etmeleri bölümünde görüleceği gibi, onlar bazı hadîslerin Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) devrindeki belli bir durumu ele aldığını ve sonradan bu durumun değiştiğini görür görmez bu tür hadîslerin zâhirleriyle ameli terketmişlerdir.[201]

Sahâbîlerin sünneti aynen uygulama dikkat ve titizliklerinin en önemli göstergelerinden biri, şartlara göre hareket edip sünnet-te tasarrufta bulunmamalarıdır. Sahâbenin, Hz. Peygamber'den gördüğü uygulama biçimini şartların farklılığına fazla önem atfetmeden aynen uygulamadaki ısrarı asıl i'tisam olarak değerlendirilmelidir. Değişen şartları dikkate alan bir uygulamanın bilinçli bir i'tisam sayılması daha doğru olmaz mı, şeklinde bir soru hatıra gelebilir. Nitekim, Hz. Ömer'in remel yapmayı gerektiren şartların kalktığını remel yapmaya ne gerek olduğunu söylemiş, ancak sünnet olduğu için remele devam ettiğini belirtmiştir.[202] Bu tür olaylar dolayısıyla sünnetin çağlar üstü geçerliğini, târihsellikle sınırlanamayacak öze sahip bulunduğunu da söylemek gerekir. Aynı şekilde Ya'la b. Ümeyye, Hz. Ömer'e "Allah Teâlâ, 'Sefere çıktığınız zaman kâfirlerin

199 Kâsımî, *Kavâid*, s. 314, 315.

200 Bk. *Risâle*, s. 149. Alvânî de meseleyi genel hatlarıyla şöyle ifâde etmiştir: "Nassın zâhirine göre amel edebileceği gibi nassın delâlet etmesi muhtemel olan mânâları çıkarılıp delil olarak kullanılabilir. İki fiili de *Sünnet*-i seniyye'den saymak daha yerinde olur. Naslarda kastedilen mânâları ya da kastedilme ihtimali olan mânâları esas alarak, zâhire göre hükmetmek daima en sağlıklı yoldur. Bu yol selef-i sâlihînin yoludur. Te'vile müracaat zorunluluğu halinde, nassı iyice anlayıp, tahlîl etmek, lügatın ışığında nassın delâlet etmesi muhtemel olan diğer mânâları ortaya çıkarmak gerekir. Ancak bu te'vilin İslâm'ın hedeflerine ters düşmemesi, bilakis ana hatları ve genel kurallarıyla İslâm'ın ona dayanak olması lâzımdır." (*Edebu'l İhtilâf*, s. 37, 41).

201 Bk. Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 246.

202 Ahmed b. Hanbel I, 45; Buhârî, Hac 57; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 50.

size kötülük yapmalarından endişe ederseniz namazı kısaltmanızda bir günah yoktur'[203] buyurmuştur, insanlar şimdi emniyetteler, namazı niçin kısaltıyorsunuz?" diye sorunca o, "Ben de bu durum karşısında şaşırmış ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sormuştum, 'Bu, Allah'ın size verdiği bir sadakadır, onun sadakasını kabul edin' buyurdu" demiştir.[204] Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid de aynı soruyu İbn Ömer'e sorunca o, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) geldiğinde biz sapmıştık. Allah bizi onunla hidâyete erdirdi. Bize herşeyi o öğretti. Allah Teâlâ'nın seferde namazı iki rek'at kılmamızı emretmesi de onun öğrettiklerindendir, hiç kimseden korkmasak da Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti budur, biz de ona (sallallahu aleyhi ve sellem) uyarız" demiş,[205] bir tasarruf yoluna gitmemiştir. Sindî ise, İbn Ömer'in bu cevabındaki maksadını, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), Kur'ân'ı bizden daha iyi anladığını ifâde etmektir, diye yorumlamıştır.[206]

Devlet başkanı sıfatıyla Hz. Ömer ve Hz. Osman kendi dönemlerinde temettu haccını yasaklamışlar ancak bazı sahâbîler tepki göstermişlerdir.[207] Sünnete sarılma konusunda dikkat çekici birçok örnek tavırları bulunan ve özellikle halîfe olmaları dolayısıyla bu alanda ciddî sorumluklar taşıyan Hz. Ömer ve Osman'ın, halife oldukları dönemde temettu haccı konusunda gerçekten sünnete aykırı hareket edip etmedikleri Sünnette Tasarruf bölümünde incelenecektir.

Sahâbîlerin şartlar değiştiği halde sünneti aynen muhafaza etmeleri, muâmelât ile ilgili konularda da geçerlidir. Hz. Peygamber, saçları hergün taramayı yasak ettiği için [208] Mısır valiliği yapan bir sahâbînin çoğu zaman saçları dağınık olarak bulunuyormuş, Abdullah b. Şakîk (v. 108/726), "Vâli olduğun halde neden saçların bu kadar dağınık?" diye sorduğunda sahâbî "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bizi hergün saç taramaktan nehyetti"

---

[203] Nisâ, 4/101.

[204] İbn Mâce, *İkâme* 73; Nesâî, Taksîr 1.

[205] Ahmed b. Hanbel I, 241; II, 20, 31, 57; 95, 100; İbn Mâce, *İkâme* 73; Nesâî, Salât 3.; Sefer 1.

[206] Sindî, Hâşiye I, 227 (Nesâî'nin *Sünen*'i ile birlikte).

[207] Buhârî, Hac 34; Dârimî, *Menâsik* 78; Nesâî, *Menâsik* 49 ve Tirmizî, Hac 12.

[208] Nesâî, Ziyne 6, 7. Hz. Peygamber'in bu yasağı niçin koyduğu, bunun hikmeti gibi sorular ayrıca araştırılabilir. Biz burada sadece sahâbîlerin tavrına dikkat çekmek istiyoruz.

demiştir.[209] Görüldüğü gibi bu sahâbî, bulunduğu makamı ve şartları gözönüne almamış, hadîsin zâhirine göre hareket ederek bu konuda hiçbir farklı düzenlemeye gitmemiştir.

Sahâbîler, mantıkla çelişir gibi gözükse de sünneti, kayıtsız-şartsız yerine getiriyor, kendi mantıklarını Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) mantığıyla eğitiyorlardı. Bir başka ifâde ile Hz. Peygamber'in aklını kendi akıllarına tercih ediyorlardı. Meselâ, Hz. Ömer, Hacer-i Esvedi öpmüş, sonra "Vallahi seni öptüm, iyi biliyorum ki sen bir taşsın, ne zararın ne faydan dokunur, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem), seni öperken görmeseydim, aslâ seni öpmezdim",[210] bir başka rivâyette, Hacer-i Esved'i öptükten sonra onu tutup "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) sana itinâ ederken gördüm" demiştir.[211] Hz. Ömer, Hacer-i Esved'i öptükten sonra uzun süre ağlamış ve Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "İşte burada gözyaşı dökülür" buyurdu[212] diyerek tamamen sünneti yerine getirdiğini belirtmiştir. Yine Hz. Ömer, hanımının mescide gitmesini istemediği halde Hz. Peygamber'in bu konudaki emri sebebiyle hanımının mescide gitmesine izin vermiştir.[213] Hz. Ömer'in şartlar ve zaman değiştiği halde remel yapması ve verdiğimiz bu örnekler, onun Hz. Peygamber'in sünnetine olan bağlılığının en güzel ifâdesidir.

Hz. Ali de "Eğer din akıl ve re'yle olsaydı, mestin üstüne değil de altını meshetmek daha uygun olurdu. Hâlbuki ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) mestlerinin üzerine meshederken gördüm"[214] bir diğer rivâyette ise "Ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) mestlerinin üstüne meshederken görmeseydim, mestlerin altının meshedilmeye daha uygun olacağını düşünürdüm"[215] diyerek sünnet varken onu aynen uygulamaktan başka bir yol olmadığını, akıl yürüterek görüş belirtmenin nas olan konularda mümkün olmadığını belirtmiştir.

---

209 Nesâî, Ziyne 7.

210 Muvatta, Hac 115; Ahmed b. Hanbel I, 16-17, 26, 34, 35, 46, 53-54; Buhârî, Hac 50, 57, 60; Müslim, Hac 248, 249, 250, 251; İbn Mâce, *Menâsik* 27; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 46; Nesâî, *Menâsik* 147, 148.

211 Müslim, Hac 252.

212 İbn Mâce, *Menâsik* 27; Hâkim, *Müstedrek* I, 454.

213 Muvatta, Kıble 14; Ahmed b. Hanbel II, 7; Buhârî, Cum'a 13.

214 Ebû Dâvûd, Tahâret 63.

215 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 19-20; Dârimî, Tahâret 43; Ebû Dâvûd, Tahâret 63.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in vaadlerini de aynen yerine getirmeye çalışırlardı. Ebû Bekr halîfe olunca Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sahâbeden bir gruba vaadettiği develer[216] ile Bahreyn'den gelen cizyeleri, "Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) her kime vaadi varsa gelsin" diye ilân ettirmiş ve Hz. Peygamber'in vaadettiği kişilere vermiştir.[217] Hz. Ali ise "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) (vefatından sonra her sene) kendi yerine bir kurban kesmemi bana vasiyet etti" der ve onun yerine kurban keserdi.[218]

Sahâbîler söz söylemekte, soru sormakta bile Hz. Peygamber'i örnek alırlar, aynı sözleri söylemeye gayret ederlerdi. Muâviye mescide gittiğinde halka halinde oturan bir cemaate "Niçin burada oturuyorsunuz?" diye sormuş. Cemaat, Allah'ı zikretmek ve O'na hamd etmek için oturduklarını söylemişler. Muâviye "Allah hakkı için sizi oturtan sebep yalnız bu mudur?" demiş, aralarında geçen soru cevaplardan sonra Muâviye, Hz. Peygamber'in de böyle bir cemaate aynı soruları sorduğu için, kendisinin böyle davrandığını belirtmiştir.[219] Hz. Ömer de şarap sattığını öğrendiği bir kimse için "Allah onun canını alsın, o, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Allah yahûdilerin canını alsın, onlara iç yağları haram kılındı da onlar bu yağları erittiler ve sattılar' buyurduğunu bilmiyor mu?"[220] diyerek Hz. Peygamber gibi beddua etmiştir. Abdullah b. Ömer ise işi için bir yere gönderdiği kişiye "Gel, seni Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) beni uğurladığı gibi uğurlayayım. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) beni bir ihtiyacı için gönderdiğinde şöyle buyurmuştu, demiş ve aynı sözleri tekrarlamıştır.[221] Hz. Peygamber'in eşek etinin yenmesini haram kılarken buyurduğu "Bu, şeytan işi pisliktir"[222] sözünü İbn Ömer, bir başka haram için kullanmıştır. Üzüm ve hurmayı karıştırıp içki yapan bir grup Iraklı'ya "Onu yapmanız, satmanız, içmeniz, sakalık yapmanız yasaktır. Bu, şeytan işi pisliktir" demiştir.[223]

---

216 Bk. Tirmizî, Edeb 60.

217 Buhârî, Kefâle 3; Hibe 18; *Şehâdât* 28; Cizye 4; Humus 15; *Meğâzî* 73.

218 Ebû Dâvûd, Edâhi 2.

219 Tirmizî, *Deavât* 7.

220 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 195-196; Ahmed b. Hanbel I, 25; II, 213; III, 324, 326; Buhârî, Buyu' 103, 112; Enbiya 50, *Tefsîr* 6/6; Müslim, Müsâkât 72; Nesâî, Buyu' 93; Fer' 8, 9.

221 Ahmed b. Hanbel II, 38.

222 Müslim, Sayd 34.

223 Muvatta, Eşribe 15.

Ebu'd-Derdâ ve Ebû Saîd, kendilerine ilim öğrenmeye gelenlere "İlim tâlibleri, hoş geldiniz. Sizi, bizlere Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vasiyet etmişti" derlerdi.[224] Gerçekten Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştu: "Size ilim öğrenmek üzere bazı topluluklar gelecek. Onları gördüğünüz zaman onlara; 'Resûlullah'ın vasiyyet ettikleri! Hoş geldiniz' deyin ve onlara (bildiklerinizi) öğretin."[225] Sahâbîlerin hadîs rivâyet ederken Hz. Peygamber'in kullandığı kelimeleri kullanmaya özen göstermeleri ve konuşması esnasında yaptığı hareketleri de nakletmeleri, onların hadîs rivâyetinde de "aynen uygulama" kuralına güçleri yettikçe dikkat ettiklerini gösterir. Sahâbîlerin aynı hadîsin rivâyetinde bazan farklı rivâyet lafızları kullanmaları, onların Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerini değil, kendi anladıkları mânâyı kendi sözcükleriyle rivâyet etmeleri olarak anlamak ve değerlendirmek doğru değildir. Böyle düşünmek onların titizliklerini görmezden gelmek demektir. Aynı hadîsi Hz. Peygamber'in değişik zamanlarda farklı lafızlarla ifâde buyurmuş olduğu da en azından pek tabiî bir ihtimaldir.

Sahâbîlerin, sünneti aynen uygulama titizliği meselesinde farklı yaklaşımlar olmuştur. Fazlurrahman görüşlerini şöyle ifâde etmiştir: ''Her ne kadar geçmişteki atalarımızın 'Yaşayan sünnet'i, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in ilk dönemlerde cemaat içinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin sağlıklı ve başarılı bir yorumu, bizler için dersler içerse de kesinlikle aynen tekrarlanamaz. Çünkü tarih, toplumlar ve yapıları söz konusu olunca asla tekrarlanamaz. Bununla birlikte eski tarihimiz sadece bir anlamda tekrarlanabilir. Nasıl ki eski nesiller Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in sünnetini özgürce yorumlamak, yani ideali ve ilkeleri vurgulamak ve onları kendi zamanlarının yeni yapısı içinde somutlaştırmak sûretiyle kendi sorunlarını uygun bir şekilde halletmiş iseler, bizim de aynı şeyleri yapmamız gerekir."[226] Fazlurrahman'ın, Hz. Peygamber'in sünnetinin aynen uygulanamayacağı şeklinde bir sonuca gitmesinin, birçok örnekler vererek incelediğimiz bu meseleye baktığımızda doğru bir görüş olmadığı kendiliğinden ortaya

---

[224] İbn Mâce, Mukaddime 32.
[225] İbn Mâce, Mukaddime 22; Tirmizî, İlim 4. İbn Mâce'deki hadîs zayıftır.
[226] *Metodoloji Sorunu*, s.184.

çıkmaktadır. Zira sahâbîlerin aynen uyguladığı sünnet bugün de uygulanabilir. Bununla birlikte Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) fiillerini sünnete uymak amacıyla yeniden yorumlamak, geçmişteki uygulamalardan yöresel şartlar gereği bazı farklılıklar içeren uygulamalara yönelinse bile niyet, sünnete uymak olduğu için sonuçta bir sakınca olmaması gerekir. Ama sünnetteki uygulamayı tarihin belli bir kesimine hasrederek sünnete uyma amacı taşımayan yeni bir şekil bulmaya kalkışmak doğru değildir. Yine Fazlurrahman, "Esas olan Peygamber tatbikatının esprisini yakalamaktır. Bu takdirde şeklen muhalefetin önemi olmayabilir. Çünkü toplum sürekli değişmekte yeni ihtiyaçlar, yeni problemler ortaya çıkmaktadır"[227] görüşünü ileri sürmekte, Hz. Peygamber'in üzerinde durduğu ve sahâbîlerin de aynen uygulamak için gayret sarfettiği konuları bir çırpıda silip atmaktadır. Hayri Kırbaşoğlu da klasik yöntemin karakteri olarak iddia ettiği şekilci-parçacı lafızcılığın sünneti aynen taklit edilmesi gereken davranışlar haline getirdiğini ve sonuçta da İslâm dünyasında şekilci bir sünnet anlayışının ortaya çıkmasına sebep olduğunu ileri sürmektedir.[228] Oysa yaşama ile şekli birbirinden ayırmak mümkün değildir. Sünnetteki uygulamayı erteleyecek veya tamamen terkettirecek teorik tartışmalara öncelik vermeyi öngören hiçbir düşünce, sahâbe tatbikâtı karşısında haklı görülemez. Diğer yandan âyet veya hadîslerdeki illeti araştırmak yasak da değildir. Nitekim ictihâda ehil kimselerin üzerinde durdukları en önemli meselelerden biri de budur.

Sahâbîlerin Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) en yakın kişiler olmaları sebebiyle en ehliyetli kimseler olduğu gerçeği, sünneti aynen uygulama faziletleri bazan gözardı edilmektedir. Meselâ, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) elbisesinin düğmeleri açık olarak namaz kılarken gördüğü için İbn Ömer'in de aynı şekilde kıldığı rivâyet edilmiştir.[229] Ancak İbn Ömer'in bu tutumu, konuyla ilgili yasağı duymama ve bildiği sünneti aynen uygulama olarak değerlendirilmiş ve "aşırılık" olarak yorumlanmıştır.[230] Hz. Peygamber'in edep yerleri gözükebilir gerekçesiyle elbiselerin önü açık

---

227 Ünal, "Fazlurrahman'ın *Sünnet* Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, s. 292.
228 Bk. *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, s. 22.
229 Beyhakî, *Sünen* II, 240; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 57.
230 Bk. Erdoğan, *Sünnet*, s. 249.

namaz kılmayı yasakladığı, kemer bağlamayı veya elbisenin önünü düğmeyle tutturmayı emrettiğine dair rivâyet vardır.[231] Ancak İbn Ömer'in bu yasaktan haberi olduğunu gösteren rivâyet de bulunmaktadır. Kendisine niçin böyle kıldığı sorulunca o, Hz. Peygamber'i öyle gördüğü için kıldığını belirtmiştir.[232] Böyle bir sorunun sorulması yasakla ilgili hadîsin bilindiğine delildir. Cübbe veya benzeri kıyafetlerin önü açık olarak namaz kılan sadece İbn Ömer değildi. İbn Abbas ve tâbiînden bazı kimseler de İbn Ömer gibi namaz kılarlardı. Bu durumun elbisenin yakasının (üst kısmının) dar olmasından kaynaklandığı da belirtilmiştir.[233] Hz. Peygamber'in belirttiği gerekçeye bakıldığında edep yerleri görünmeyecek kıyafetlerde düğmeler iliklenmeyebilir, edep yerlerinin görülme ihtimali olan elbiselerde ise elbisenin önü kapatılır. İbn Ömer'in uygulamasını yadırgamak, seçenekler sunan sünneti tek tip uygulamaya hapsetmek demek olacaktır. İbn Ömer, aşırı davranmamış, konuyla ilgili sünnetlerden kendisine uygun geleni, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) delil göstererek uygulamış, bildiği sünnetle amel etmiştir.

Sahâbîlerin sünneti aynen uygulamaları konusunda verdiğimiz birçok örneğe göre her sahâbî alan ayırımı yapmadan sünneti aynen uygulamak için gayret sarfetmektedir. "Aynen uygulama"da, sadece taabbudî alan sınırlaması ve zâhirî yaklaşımı benimseyen sahâbîler kayıtlaması,[234] bizim tespitlerimize göre isabetli gözükmemektedir.

Bu bölümde verdiğimiz birçok örnekten de kolayca anlaşılacağı gibi sahâbîleri sınıflara ayırmak mümkün değildir. Aynı sahâbî gerektiğinde meselenin illetine göre davranmış, gerektiğinde ise hiçbir değişikliğe gitmeden sünneti aynen uygulamıştır.

---

231 Beyhakî, *Sünen* II, 240.

232 Beyhakî, *a.g.e.* II, 240.

233 Beyhakî, *a.g.e.* II, 240.

234 Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı* adlı çalışmasında (doktora tezinde) böyle bir ayırım yapar ve şöyle der: "Fakîh ve müctehid diye nitelendirdiğimiz sahâbîler, hemen her alanda Hz. Peygamber'in tâlimat ve tatbikatlarının kaynağını, illetini, maksat ve maslahatını gözetmişler, soruşturmuşlar, onlardan bağlayıcı olan ile olmayanını tesbit etmeye çalışmışlardır. Fakat lafzî ve şeklî eğilimleriyle meşhur olan sahâbîler, Hz. Peygamber'in sadece neyi, nerede yaptıklarına bakmışlar ve onu bu davranışlarıyla aynen taklit etmeye özen göstermişlerdir." (Bk. s.171).

6. Taviz Vermemeleri

Sünnet, dinin uygulaması, i'tisâm ise sünnetteki uygulamaya uyum göstermek demektir. Sünnete sarılmakta "tavizsizlik"i inceleyeceğimiz bu kısımda uygulama ağırlıklı konular öne çıkmaktadır. Herşeyden önce sahâbîlerin her fiillerinde Hz. Peygamber'i örnek alma anlayışlarını hatırlamak gerekir. Sünnetten tâviz vermemelerinin temelinde şüphesiz bu anlayış ve inançları yatmaktadır.

Altın yüzük takan birisini görünce yüzüğü atana kadar parmağına vuran Hz. Peygamber'in[235] bu tavrı, sünnetin ciddiye alınıp, gereği yapılıncaya kadar takip ve müdâhale edilmesi, tâviz verilmemesi gereğini gösterir. Nitekim Hz. Ömer, altın yüzük takan birini gördüğünde onu atmasını emretmiş,[236] İbn Ömer ise altın yüzük takan bir adam gördüğünde parmağından yüzüğü alıp atmıştır.[237] Hz. Peygamber, gelen bir hey'ete bazı kaplarda içecek bulundurmanın yasak olduğunu belirtince, gelenler hangi kapları kullanmaları gerektiğini sormuşlar, Hz. Peygamber de *"Ağızları bağlanan deri su kaplarından"* buyurmuştur. Gelenler, arazilerinde çok fare olduğunu, orada deriden mâmul su kaplarının dayanmayacağını söylemişler. Ancak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) üç defa *"Onları, fareler yese de"* buyurarak[238] ruhsat vermemiştir. O, bu tâvizsizliğini, aynı konuyla ilgili başka bir hadîste açıklamıştır. Bazı kaplara içecek konulmasını yasakladıktan sonra *"Resûl size ne verdiyse alın, neyi yasakladıysa ondan kaçının"*[239] âyetini okumuştur.[240] Böylece emir veya nehiylerinin herkesin isteğine göre değiştirilemeyeceğini belirtmiştir. Sahâbîler de gerektiğinde aynı tutumu göstermişlerdir. İbn Ömer, vitr namazı ile ilgili bir soruya hadîsle cevap vermiş, soruyu soran mâzeret gösterince aynı hadîsi tekrar etmiştir.[241]

---

235 Abdurrezzak, *Musannef* X, 396.
236 Abdurrezzak, *a.g.e.* X, 395.
237 Abdurrezzak, *a.g.e.* X, 396.
238 Müslim, *Îmân* 26. Dikkat edilirse burada söz konusu olan içecek sadece su değildir. Su dışındaki içecekler (meyve suları....) de bu kapsama girer. Bu meyveler bazı kaplarda bekletildiklerinde içkiye dönüşmektedir.
239 Haşr, 59/7.
240 Nesâî, Eşribe 36.
241 Bk. İbn Mâce, *İkâme* 16.

Sahâbîlerin, sünnete sarılmakta tâvizsizliklerine dâir prensip koyucu ifâdelerine de rastlamaktayız. Onlar, bu sözleriyle aynı zamanda müslümanın sünnete bakışını belgelemiş olmaktadırlar. Hz. Peygamber'in vefâtından sonra İslâm dininin, tahrîf ve tebdîline müsaade etmeyen Hz. Ebû Bekr, miras için gelen Hz. Fâtıma ile Ali'ye "Ben, hiçbir şeyi Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanındaki halinden başka bir şekle koyamam. O malı, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ne yaptıysa aynısını yaparım, aksi halde sapıtacağımdan endişe ederim"[242] deyip sünnetten tâviz vermemekte ilk büyük sınavı vermiştir.

Bir soru üzerine Abdullah b. Ömer, temettu haccının helâl olduğunu belirtince kendisine, babasının onu menettiği hatırlatılmıştır. İbn Ömer ise "Babam onu menetmiş olsa bile, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yapmıştır; babamın emrine mi uyulur, yoksa Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine mi! Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onu yapmıştır"[243] diyerek fetvâsının kaynağını, delilini belirtmiş, sünnetten vazgeçilmemesi gerektiğini ifâde etmiştir. Hz. Âişe, Resûlulah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) duhâ namazı kılmak istediğini ancak farz kılınır endişesiyle kılmadığını rivâyet etmiş,[244] duhâ namazını sekiz rek'ât olarak kıldıktan sonra "Annem, babam mezardan çıksa bu namazı bırakmam"[245] diyerek Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) arzusunu, fiiliymiş gibi yerine getirmekteki tâvizsizliğini göstermiştir.

"Bildiği Sünneti Yaşama" konusunda görüleceği gibi sahâbîlerin sünnete bağlılığı bizzat şâhidi oldukları konularda daha tâvizsiz bir davranışa dönüşmüştür. Onlar, i'tisâm konusunda tâvizsizliği, sünnetin bütünlüğünü dikkate alarak bir ayırıma gitmeden hayatın her safhasında sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte bu konudaki tutumlarını, yine de bazı açılardan sınıflandırmak mümkündür.

Sünneti vazgeçilmez sayan sahâbîlerin tâvizsizliklerinin göstergelerinden biri de zor şartlar altında, canı pahasına da olsa sünneti yaşamaya

[242] Ahmed b. Hanbel I, 4, 6, 9-10; Buhârî, Humus 1; Feraiz 3; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 12; Meğazi 14, 38; Müslim, Cihad 52, 54; Ebû Dâvûd, *İmâre* 19.

[243] Tirmizî, Hac 12.

[244] Muvatta, Kasru's-salât 29; Ahmed b. Hanbel VI, 223; Buhârî, Teheccüd 5; Müslim, *Müsâfirîn* 77.

[245] Muvatta, Kasru's-salât 30.

çalışmalarıdır. Hz. Peygamber, müslümanların biatlarını *"Kolay ve zor; sevinçli ve kederli zamanlarda dinleyip itaat etmek"* şartıyla kabul etmişti.[246] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Hz. Fâtıma'ya, uyuyacağı zaman okuması için bazı zikirleri tavsiye ettiğini öğrenen Hz. Ali, ilk muhatab kendisi olmadığı halde bu sözleri, hiç terketmediğini söylemiştir. "Sıffin gecesinde de mi terketmedin?" diye sorulunca "Sıffin gecesinde de terketmedim" demiştir.[247] Aynı şekilde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Rükn-i Yemânî ve Rükn-i Esved'e el sürmek (mesh) hataları kökünden siler"*[248] hadîsini duyan ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) her tavafta muhakkak bu iki rüknü mesh[249] ve istilâm ettiğini gören[250] İbn Ömer, "Ben Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şu iki köşeyi istilâm ettiğini gördüğümden beri kalabalık ve tenha zamanlarda Yemen tarafındaki bu iki rüknü istilâm etmeyi hiç terketmedim" demiştir.[251] Âzadlı kölesi Nâfi de sıkışıklıktan onun burnunun kanadığını nakletmiştir.[252]

Hz. Peygamber'den aldığı müjde ve onu, bu fiili yaparken görmesi sahâbenin tâviz vermeyecek şekilde sünnete sarılması için yeterli oluyordu. İbn Ömer, kurban (bayramının ilk) gününden sonraki üç günde (cemrelere taş atmak için) yaya olarak gelir ve gider, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle yaptığını söylerdi.[253] Hz. Ömer, Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'yi ikindiden sonra namaz kılarken görmüş, Zeyd namazda olduğu halde ona vurmuş. Zeyd, namazını bitirince "Vur, mü'minlerin emîri! Vallahi, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) bu namazı kılarken gördüğüm için asla bu namazı bırakmayacağım" demiş. Hz. Ömer de bu hadîsi duyunca geri çekilip oturmuş ve "Zeyd, insanlar bu namazı geceye kadar uzatırlar diye

---

[246] Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113; Ahmed b. Hanbel III, 387, 388, 471; IV, 266; V, 314; Buhârî, *Fiten* 2; Müslim, *İmâre* 35, 41, 42.

[247] Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 33-34; Ahmed b. Hanbel II, 166; Buhârî, Nafakât 7; Müslim, *Zikr* 80.

[248] Ahmed b. Hanbel II, 89; Tirmizî, Hac 111.

[249] Ebû Dâvûd, *Menâsik* 47; Nesâî, *Menâsik* 157.

[250] Ahmed b. Hanbel II, 18; İbn Mâce, *Menâsik* 27; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 47; Nesâî, *Menâsik* 158, 159.

[251] Abdurrezzâk, *Musannef* V, 35; Ahmed b. Hanbel II, 3, 57; Buhârî, Hac 57; Müslim, Hac 245; Tirmizî, Hac 111; Nesâî, *Menâsik* 1158;

[252] Abdurrezzâk, *Musannef* V, 35.

[253] Ebû Dâvûd, *Menâsik* 77.

korkmasaydım, vurmazdım" demiştir.[254] Her iki sahâbînin sünnete uymayı arzu ettiği bu olayda Zeyd'i, Hz. Ömer gibi bir halîfenin durduraması, sahâbîlerin tâvizsizliklerinin güzel bir örneğidir. Ebû Saîd el-Hudrî, cuma günü Medîne vâlisi Mervan hutbe okurken mescide gelmiş ve namaza durmuş. Muhafızlar onu oturtmak için geldiklerinde o, direnerek namazını kılmış. Kendisine "Az kaldı seni paylayacaklardı!" denildiğinde "Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüğüm uygulamadan sonra artık bu iki rekât namazı terkedecek değilim" demiş, sonra Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) cuma günü hutbe okurken pejmürde kıyafette bir kişinin geldiğini, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ona namaz kılmasını emrettiğini ve Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hutbe okurken o kişinin iki rekât namaz kıldığını zikretmiş[255] böylece şâhit olduğu bir sünnet varken vâlinin emrine hatta müdâhalesine aldırmadığını göstermiştir.

Abdullah b. Ömer'in oğlu Abdullah, hacca gitmeye niyetlenen babasına, "Bu yıl harp olacağından hac ziyaretinden men olunacağını zannediyorum, onun için bu yıl hacca gitmesen" diyerek mâni olmak istemiş. O, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) umre için yola çıktı. Kureyş kafirleri onunla (sallallahu aleyhi ve sellem), Beyt arasına girdiler, engel oldular. Eğer benimle Beyt arasına girip bana mâni olurlarsa, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı gibi yaparım" demiş ve "Andolsun ki Resûlullah'ta (sallallahu aleyhi ve sellem) sizin için en güzel örnek vardır"[256] âyetini okumuş,[257] canı pahasına da olsa sünnetten vazgeçmeyeceğini ifâde etmiştir. İbn Ömer'in zikredilen âyeti okuması bu âyetin fiil ve terk ayırımı yapılmaksızın bütün yönleriyle sünnetin ümmet için örnek olduğu anlamında yorumlanması gereğini gösterir.

Sahâbîlerin sünnete sarılmaktaki tâvizsizliklerinden biri de maddî-mânevî zarara uğramayı göze almalarıdır. Hz. Peygamber, borcunu öderken aldığı şeyin daha iyisini verdiğinden İbn Ömer, borcunu daha

---

254 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 432; Ahmed b. Hanbel IV, 115. Enes b. Mâlik, Hz. Ömer'in ikindiden sonra namaz kılan başka kimselerin de ellerine vurduğunu rivâyet etmiştir. (Bk. Müslim, *Müsâfirîn* 302).

255 Tirmizî, Cum'a 15.

256 Ahzab, 33/21.

257 Muvatta, Hac 42, 99; Ahmed b. Hanbel II, 4, 11-12, 54, 64-65, 141, 151; Dârîmî, *Menâsik* 57; Buhârî, Hac 77, 105, 114; Meğazi 35; Muhsâr 1, 4; Nesâî, Hac 53, 102, 144.

fazlası ile öderdi.[258] Sakîf kabilesinden yaşlı bir kimsenin ziraatine, sidr ağacının zarar verdiğini gören Amr b. Evs (v. 91/710), "Onu, niye kesmiyorsun? Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sidr ağacı, ziraat için kesilebilir, buyurdu" demiş. O zât ise "Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kim ziraat dışında sidr ağacı keserse üzerine azap yağar" buyurduğunu işittim. Ben ziraat veya başka şey için de olsa kesmiyorum"[259] diyerek sidr ağacının kesimine Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) râzı olmadığını dikkate alarak, azimet yönünü tercih etmiştir. "Kim yapmadığı bir suçtan dolayı köleye vurursa veya tokatlarsa bunun kefâreti o köleyi azâd etmektir" hadîsi sebebiyle İbn Ömer, kölesine vurduğu için kölesi istemediği halde âzad etmiş,[260] maddî kaybını dikkate almamıştır. Adiy b. Hâtim'e (v. 67/686) bir dilenci geldiğinde Adiy "Sana verecek bir şeyim yok. Ancak Kûfe'de bir zırhım var, o senindir" demiş, a'rabi, bunu beğenmeyince Adiy, zırhı vermemeye yemin etmiş, ancak dilenci râzı olduğunu söyleyince Adiy, yemin etmiş olma fırsatına rağmen "Zırhım, üç köleden kıymetlidir, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Kim, bir yemin eder de başka bir şeyi daha hayırlı görürse hayırlı olana uysun' buyururken işitmeseydim, zırhı sana vermezdim" diyerek yemininden dönmüştür.[261] Ebu Râfi (v. 40/660), Sa'd b. Ebî Vakkas'ın hanesinde bulunan odalarını daha fazla fiyat veren olmasına rağmen daha az fiyata hem de taksitle satmış ve "Eğer ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Komşu komşuya en haklı şefi'dir' buyurduğunu işitmemiş olsaydım, evi satmazdım" diyerek[262] sünneti, kazanca tercih ettiğini dile getirmiştir. Başka bir örnekte ise Abdullah b. Amr'a üç kişi gelmiş ve hiçbir şeyleri olmadığını söylemişler. Abdullah da "İsterseniz bazı şeyler verelim, isterseniz sabredin. Ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyururken işittim; 'Muhâcirlerin fakirleri, kıyamet günü cennete

---

258 Muvatta, Buyu' 90.

259 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 11-12.

260 Abdurrezzâk, *a.g.e.* IX, 440-441; Müslim, Eymân 29, 30. İbn Ömer, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) lânetlemeyi yasakladığından (Abdurrezzâk, *Musannef* X, 412) hayatı boyunca kimseyi lânetlememiş, yalnız bir kez hizmetçisini lânetlemiş, sonra onu azad etmiştir. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 413.

261 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 500; Müslim, Eymân 15.

262 Ahmed b. Hanbel VI, 390; Buhârî, Hiyel 14, 15; Şuf'a 2.

kırk yıl önce gireceklerdir.' Gelen kimseler "Öyleyse sabreder, hiçbir şey istemeyiz" demişlerdir.[263]

Kûfe'de âmil olan Sa'd b. Ebî Vakkas'ı, Kûfeliler Hz. Ömer'e şikâyet etmişler. Şikâyeti o kadar ileri götürmüşler ki Sa'd'ın namazı bile güzel kıldırmadığını söylemişler. Ömer, onu azledip yerine Ammar b. Yâsir'i göndermiş. Daha sonra Sa'd, Hz. Ömer'e "Vallahi, ben onlara Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namazını kıldırıp ondan birşey eksiltmezdim" demiş,[264] halkın isteğine uyup sünnete aykırı davranmamış ve vâlilik makamını kaybetme endişesi içinde olmadığını göstermiştir.

Sahâbîler, sünnetle amel ederken kınandıkları olursa bunla-ra itibar etmezlerdi. Çünkü Müslüman bir toplumun bazı özelliklerinden bahseden "...hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar..."[265] âyetindeki bu vasfı sahâbîler taşıyorlardı. Ayrıca Hz. Peygamber'e "nerede olursak olalım, hakkı söyleyeceğimize, Allah hakkında hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayacağımıza" diye biat etmişlerdi.[266]

Ebû Mûsâ, Mekke'den Medîne'ye yaptığı yolculukta yatsıyı iki rek'at kıldıktan sonra selâm vermiş ve tek rek'atlık vitrde Nisâ Sûresi'nden yüz âyet okumuş. Sebebi bilinmediği için yaptığı bu iş hoş karşılanmayınca Ebû Mûsâ "Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) izinden ayrılmam, ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı gibi yaptım" demiştir.[267] Tabiî olarak dinin, hayatın her yönüyle ilgilendiğini bilmeyen bir müşrik Selman'a "Arkadaşınız (Hz. Peygamber) size, abdest bozmaya varıncaya kadar her şeyi öğretiyor" deyince Selman: "Evet, küçük veya büyük abdest yaparken kıbleye dönmemizi, sağ elimizle taharetlenmemizi, taharetlenirken üçten az taş kullanmamızı yasakladı" demiştir.[268] Tîbî (v. 743/1342), bu konuda "Burada Selman'ın (v. 36/656) cevabı gayet hakîmânedir. Müşrik istihza yoluyla Selman'ı güç

[263] Müslim, *Zühd* 37.
[264] Buhârî, Ezan 95, 96, 103.
[265] Mâide, 5/54.
[266] Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113; Ahmed b. Hanbel III, 387, 388, 471; IV, 266; V, 314; Buhârî, *Fiten* 2; Müslim, *İmâre* 35, 41, 42.
[267] Ahmed b. Hanbel IV, 419; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 46.
[268] Ahmed b. Hanbel V, 437-438, 439; Müslim, Tahâret 57; İbn Mâce, Tahâret 16; Ebû Dâvûd, Tahâret 4; Tirmizî, Tahâret 12; Nesâî, Tahâret 36, 37.

durumda bırakmak, cevap veremez hale getirmek isterken, Selman müşriğin istihzasına aldırmamış, ciddi bir suale muhatap olan bir mürşid gibi davranmıştır" demiştir.[269] Hz. Ali de tuvaletten çıktıktan sonra abdest almadan (ezbere) Kur'ân okumuş, bu durumu garipseyenlere, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) da bu durumda abdest almadan kendilerine Kur'ân okuduğunu söylemiştir.[270] Bir kimse Abdullah b. Ömer'e vitr namazını nasıl kılacağını sordu. O da tek rek'ât kılmasını söyledi. O kişi "Kılacağım tek rek'âte güdük diyeceklerinden korkarım" deyince İbn Ömer, "O, Allah'ın ve Resûlü'nün sünnetidir"[271] diyerek sünnet olan bir fiili uygularken kimsenin kınamasına aldırış edilmemesini tavsiye etmiştir.

"Biz miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır" hadîsi sebebiyle Hz. Ebû Bekr ve Ömer, Hz. Abbas ve Fâtımâ'ya terekeden birşey vermemişlerdir. Hz. Ömer bu sebeple Ebû Bekr'in ve kendisinin yalancı, günahkâr, vefasız ve hâin olarak itham edildiğini hâlbuki Allah Teâlâ'nın kendilerinin doğru ve hakka tâbi olduklarını bildiğini söylemiştir.[272] Görüldüğü üzere iki büyük halîfe, Hz. Peygamber'in en yakın akrabalarına bu şekilde davranacak kadar sünnetten tâviz vermemişlerdir. Hatta Hz. Ebû Bekr, ehl-i beyti kendi âilesinden daha çok sevdiği halde Fâtıma'yı geri çevirmiştir.[273]

Sahâbîler, sünnetin uygulanması için gerektiğinde ısrar ederlerdi. Câbir b. Abdillah, bir hastayı ziyâret etmiş, sonra; "Sen kan aldırmadıkça buradan ayrılmam. Çünkü ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kan aldırmakta şifa vardır" buyururken, işittim demiştir.[274] Sahâbîlerin sünnete uymada gösterdikleri tâvizsizlik, gerektiğinde onların savaşı bile göze almalarıyla en doruk noktaya ulaşmaktadır. Bunun örnekleri "Sahâbîlerin Sünnete Uymamaya Tepkileri" kısmında zikredilmektedir.

---

[269] Hatipoğlu, *İbn Mâce Terceme ve Şerhi* I, 505.

[270] Ahmed b. Hanbel I, 84, 107; İbn Mâce, Tahâret 105; Ebû Dâvûd, Tahâret 90 metinde parantez içinde verdiğimiz gibi burada bahsedilen, ezbere Kur'ân okumaktır. Çünkü Hz. Ali Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) örnek göstermiştir. Bilindiği gibi Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yazıya bakarak Kur'ân-ı Kerîm okumamıştır.

[271] İbn Mâce, *İkâme* 116.

[272] Müslim, *Cihâd* 49. (Hz. Ömer devrinde Fâtıma hayatta olmadığı için Ömer, Hz. Ali ile muhatap olmuştur).

[273] Buhârî, *Meğâzî* 14.

[274] Buhârî, Tıb 13; Müslim, Selâm 70.

7. Arzularını Sünnete Göre Düzenlemeleri

Sahâbîlerin, Hz. Peygamber'e bağlılıkları, pek tabiî olarak onları, arzularını sünnete göre düzenlemeye sevkediyordu. Her ne kadar sünnete bağlı kalmak nefsi terbiye etmekle ilgili olsa da arzuları, başka bir kimsenin arzuları istikâmetinde düzenlemek, nefse çok zor gelen bir uygulamadır. Ancak sahâbîler, benlikleriyle mücâdele ederek kendi arzularını yenmişler ve duygularını; Hz. Peygamber'in arzu ve tercihlerine tâbi kılmayı büyük ölçüde başarmışlardır. Aslında onlar kadar bu konuda başarılı olmuş bir başka nesilden söz etmek mümkün değildir. "İ'tisâm"ın bir başka ifâdesi sayılabilecek teslimiyet, aslında arzuları, Hz. Peygamber'e ve getirdiklerine tâbi kılmakla gerçekleşir.

Sahâbîler, arzu ve duygulardaki i'tisâmının gereğini Hz. Peygamber'in "Duyguları benim getirdiğime uymadıkça hiç biriniz (olgun) mü'min olamaz"[275] beyânında buluyorlardı. Diğer yandan Hz. Peygamber

---

[275] *el-Hasen b. Süfyân (v. 303) ve "Kitâbu'l-erbaîn" Adlı Hadîs Cüzü*, hzr. Mustafa Sares (Ertürk), s. 10 (metin kısmı); İbn Ebî Âsım, *Sünne*, s. 12. Beğavî, *Mesâbîh* I, 160; *Şerhu's-sünne* I, 212-213; Tebrizî, *Mişkât* I, 59; Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, s. 18; Nevevî, Kırk Hadîs, s. 79 (trc. Ahmed Naîm); İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm*, s. 364. Buhârî de bu hadîsi, "Ref'u'l-yedeyn" adlı cüzünde "zükira (meçhul sîga ile)" ile rivâyet etmiştir. (Bk. Kâsımî, Kavâid, s. 303).Kavâid'i tahkîk eden Muhammed Behcet el-Baytar dipnotta "Bu hadîsi, bu lafızlarla bulamadık" demiştir.

M. Sares (Ertürk), hadîsin senedini incelemiş ve -Nuaym b. Hammad hakkında sika ve zaif gibi çelişki ifadeler kullanıldığını belirtmesi dışında- sika râviler tarafından rivâyet edildiğini belirtmiştir. (Bk. s. 10).

İbn Ebî Âsım'ın, *Sünne*'sini tahkîk eden Nâsıruddin el-Albânî, hadîsin isnâdının zayıf olduğunu belirtmiş ve bunun sebebinin de râvi Nuaym b. Hammâd'dan kaynaklandığını, onun dışındaki râvilerin sika olduğunu söylemiştir. Albânî, İbn Asâkir'in bu hadîsi "garîb" saydığını belirtmiştir. (*Sünne*, s. 12-13). Nevevî de Kırk Hadîs'ine mezkur hadîsi almış ve "Bu hadîs sahîhtir, Kitâbu'l-hucce'de sahîh senedle bize rivâyet olunmuştur" demiştir. Kitâbu'l-hucce, Ebu'l-Kâsım Isfahânî veya Ebu'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî'nin kitabıdır. Bu hadîsi, sıhah'tan olmak üzere Beğavî, Taberânî ve Hâfız Ebû Bekr Isfahânî de rivâyet etmişlerdir. (Ahmed Naîm, *Kırk Hadîs* , s. 51, dn. 1).

Ebû Şâme de bu hadîsi, *Ef'âlu'r-Resûl* adlı eserinde zikretmiştir. Kitabı tahkîk eden Ahmed el-Kuveytî, hadîsin, senedde bulunan Nuaym b. Hammâd sebebiyle zayıf olduğu belirtmiş ve kaynak olarak da Tehzîbu't-tehzîb X, 458-463'ü göstermiştir. (Ebû Şâme, *Ef'âlu'r-Resûl*, s. 139, dn. 223). Ancak *Tehzîb*'de Nuaym b. Hammâd'ı, sika olarak da niteleyen âlimler bulunmaktadır.

Şerhu's-sünne 'de hadîsin senedinin zayıf olduğu belirtilmiştir. (Bk. I, 213).

-amelinin yetersizliğine rağmen- Allah ve Resûlü'nü sevdiğini söyleyen bir sahâbîye "Kişi sevdiğiyle beraberdir"[276] buyurmakla, i'tisâmın duygulara uzanması gereğine, duygular içinde de sevginin özel konumuna işaret etmiştir. Zira bağlılığın sevgi olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir.[277]

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemek sûretiyle duygulardaki i'tisâmı da başarmışlardır. Meselâ, Hz. Ömer, Usâme b. Zeyd'in tahsîsâtını, oğlu Abdullah'ın tahsîsâtından fazla olarak tâyin etmiş, Abdullah, babasına "Vallahi o, hiçbir savaşa benden önce varmış değildir" deyip bu farkın sebebini sorduğunda Ömer, "Usâme'nin babası Zeyd, senin babandan, oğlu Usâme de Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) senden daha sevgili idi. Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sevdiğini kendi sevdiğime tercih ettim"[278] demiş, yetkili olduğu konularda Hz. Peygamber'in sevgisini ve sevdiklerini herşeyin üstünde ve önünde tutmuştur. Hz. Ömer'in bu davranışının önemli bir sebebi de Hz. Peygamber'in bizzat kendisine hitâben söylediği şu sözlerdir. Birgün Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Ömer'in elini tutmuş, Ömer 'Yâ Resûlallah, seni canım hâriç herşeyden daha çok seviyorum" deyince Hz. Peygamber ona "Hayır, yemin ederim ki canından çok sevmelisin" diyerek buna râzı olmadığını belirtmiş, Ömer de "Vallahi, şu anda seni canımdan çok seviyorum" demiş, Hz. Peygamber de "Şimdi oldu Ömer" buyurmuştur.[279] Ebû Hüreyre de "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Temimoğulları'nı takdir eden sözlerini duyduktan sonra onları sevmekten vazgeçmeyeceğim"[280] diyerek sevginin de Hz. Peygamber'e göre başladığını ve sevgisini Hz. Peygamber'in takdîr ve tepkilerine göre yönlendirdiğini açıkça ifâde etmiştir.

Câmiu'l-ulûm'de hadîsin geçtiği yerler zikredilmiş ve hasen-sahîh olduğu belirtilmiştir. Ancak, İbn Receb, seneddeki iki râvi Nuaym b. Hammad -onun sika olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu ve Buhârî'de onun hadîslerine yer verildiğini belirtmiştir- ve Ukbe b. Evs yüzünden hadîsin sahîhliğine itiraz etmiş, hasen oluşu ile ise ilgili birşey dememiştir. Bununla birlikte hadîsin metnini destekleyen âyet ve hadîsler zikretmiştir. (Bk. s. 365-367).

276 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 199; Ahmed b. Hanbel II, 192, 213, 228, 283; Dârimî, *Rikâk* 71; Buhârî, Edeb 95; Müslim, Bir 164; Tirmizî, *Zühd* 50.

277 Konuyla ilgili âyet, hadîs ve izahlar için bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm*, s. 365-367.

278 Tirmizî, Menâkıb 39. Tirmizî, hadîsin "hasen-garib" olduğunu belirtmiştir.

279 Ahmed b. Hanbel III, 176, 278; Buhârî, Eymân 3.

280 Buhârî, *Meğâzî* 68; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 198.

Sahâbîler, damak zevklerini dahi Hz. Peygamber'in sevdiği ve sevmediğine göre ayarlayarak meşru istek ve zevklerini düzenlemede sünnete tâbi olmuşlardır. Ebû Eyyûb el-Ensârî, bu anlayışı genelleyerek ifâde etmiştir. Hz. Peygamber, kendisine gelen yiyeceklerden fazlasını evinde misafir kaldığı Ebû Eyyûb'a gönderirmiş, yine birgün sarmısaklı olduğu için hiç dokunmadığı bir yemek göndermiş, Ebû Eyyûb, Hz. Peygamber'e yemeğe niçin hiç dokunmadığını, onun haram olup olmadığını sormuş, "Hayır, fakat ben kokusundan dolayı ondan hoşlanmıyorum" cevabını vermiştir. Ebû Eyyûb "Senin hoşlanmadığından ben de hoşlanmıyorum"[281] deyivermekte hiç tereddüt göstermemiştir. Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'in "Sirke ne güzel katıktır" buyurduğunu işittiğinden beri sirkeyi sevdiğini söylemiş,[282] Enes de içinde kabak ve et bulunan yemekten Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kabakları seçtiğini gördüğünü anlattıktan sonra "O günden beri kabağı seviyorum[283] ve bana yapılan yemeklerde kabak koyulabilecek her yemeğe kabak koyduruyorum" demiştir.[284]

Tercih imkânı bulunan işlerde sahâbîler, Hz. Peygamber'in tercihine uymaya çalışırlardı. Meselâ, daha önce zikrettiğiniz Mekke Fethi'nde Hz. Peygamber, Kâbe'nin içinde namaz kılıp çıktıktan sonra sahâbîler içeri girmek için koşuşmuş, Abdullah b. Ömer, ilk önce içeri girmiş ve içeri girer girmez Bilâl'e (v. 20/641) Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz kıldığı yeri sormuştur.[285] Yine İbn Ömer, Medîne'nin köylerinden birine gittiğinde Muaviyeoğulları yurduna uğramış ve Hz. Peygamber'in Ka'be'nin içinde nerede namaz kıldığını araştırdığı gibi onlara Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) orada bulunan mescidin neresinde namaz kıldığını sormuştur.[286] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) mescidde (nafile) namaz kılarken Mushaf'ın[287] yanındaki direğe doğru

281 Ahmed b. Hanbel *V*, 415, 416, 417; Müslim, Eşribe 170, 171; Tirmizî, Et'ime 13.

282 Dârimî, Et'ime 18; Müslim, Eşribe 167; İbn Mâce, Et'ime 33; Ebû Dâvûd, Et'ime 39; Tirmizî, Et'ime 35.

283 Buhârî, Buyu' 30; Et'ime 25, 35-38; Müslim, Eşribe 144, 145; Ebû Dâvûd, Et'ime 21.

284 Müslim, Eşribe 145.

285 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 80, 81; Buhârî, *Cihâd* 127; *Meğâzî* 49.

286 Muvatta, Kur'ân 35.

287 Minber ile mihrab arasındaki sütundur. Mushafların bulunduğu sandık orada olduğu için bu isim verilmiştir. (Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* II, 158).

durarak namaz kılmayı tercih ettiğinden Seleme b. el-Ekvâ da orada namaz kılmayı tercih ederdi.[288]

Sahâbîler, arzu ettikleri halde Hz. Peygamber'in hoşlanmadığı şeyleri yapmazlar, arzularını sünnete tercih ederlerdi. Enes, sahâbîler için Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) daha sevgili kimse olmadığını ve onu görünce ayağa kalkmak istediklerini ancak hoşlanmadığını bildikleri için ayağa kalkmadıklarını rivayet etmiştir.[289]

Sahâbîler, ölümle ilgili meselelerde dahi Hz. Peygamber'de gördüklerinin aynısını temenni ederlerdi. Ona bağlılıkları onun vefat ettiği güne, yere hatta yaşına kadar uzanırdı. Hz. Ebû Bekr, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) pazartesi günü vefat etti diye pazartesi günü ölmeyi arzulamış,[290] Hz. Ömer de Medine'nin faziletine dair hadîsleri sebebiyle[291] "Allahım benim ölümümü Muhammed'in beldesinde nasip et" diye dua etmiştir.[292] Muâviye ise hutbede "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) altmış üç yaşında vefat etti. Ebû Bekr ve Ömer de öyle. Ben de altmış üç yaşında ölmeyi isterim"[293] diye arzusunu ifâde etmiştir. Âmir b. Sa'd (v. 104/722) ise ölüm döşeğinde iken, "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mezarında olduğu gibi mezarıma lahid kazın ve üzerime taş dikin" vasiyetinde bulunmuş,[294] öldükten sonra da onun sünnetinden izler taşımak istemiştir. Burada önemli olan, bir sahâbînin mezarının bile Hz. Peygamber'inkine benzemesini temenni etmesidir. Ne örf, ne âdet, ne de gelenek, "sünnet"e ve "sünnet"in sahibine benzeme arzularının önüne geçemiyordu.

Bağlılığın en belirgin bir başka alâmeti, bağlılık duyulan şahıs için yapılan fedâkârlık ve bunun ölçüsüdür. Asıl itibârıyla fedâkârlığın her çeşidi nefse zor gelmekle birlikte, kişinin arzularının hilâfına olan durumlarda, fedâkârlık ve ferâğat göstermesi, şüphesiz en üst derecede bağlılık belirtisidir. Sahâbîler, arzularının, isteklerinin zıddına olan veya hoşlarına gitmeyen

---

288 Ahmed b. Hanbel *IV*, 48; Buhârî, Salât 95; Müslim, Salât 264; İbn Mâce, *İkâme* 204.
289 Tirmizî, Edeb 13. Tirmizî, hadîsin "hasen-sahîh-garîb" olduğunu belirtmiştir.
290 Buhârî, Cenâiz 94.
291 Buhârî, Fedâilu'l-Medîne 2, 5, 6, 12.
292 Buhârî, Fedâilu'l-Medine 12; *Cihâd* 3 (tercеme).
293 Müslim, Fedâil 120.
294 Nesâî, Cenâiz 85.

durumlarda da canlarının istediği gibi davranmayıp sünneti tercih etmişlerdir. Çünkü sünnet, kendi arzu ve isteklerinin önünde gelmekteydi. Hoşlanmadıkları konularda görüşlerinden vazgeçip sünnete uyarlardı. Sahâbîler, sünneti tebliğ gereği ve diğer insanların nefis eğitimine örnek olmak maksadıyla bu durumu açıkça belirtmekten çekinmemişlerdir.

Onların bu tutumları, ağır hasta iken bile görülürdü. Tedâvi maksadıyla karnına dağlama yapılan Habbâb (v. 37/657), dayanılmaz derecedeki acılarına rağmen ölümü temenni etmemiş, gerekçe olarak da "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize ölümü temenni etmeyi yasaklamamış olsaydı, şüphesiz ölümü temenni ederdim" demiştir.[295]

Sahâbîler, yas tutarken dahi sünneti gözetir, durumlarını bahane etmez ve o an için arzu etmeseler bile sünnetin gereği olduğu için onu öylece yaparlardı. Hz. Hasan öldüğünde, Hz. Hüseyn cenaze namazını kıldırması için Medine vâlisi olan Saîd b. el-Âs'ı (v. 59/679) ileri doğru itmiş ve "Öne geç, sünnet olmasaydı, seni öne geçirmezdim" demiştir.[296] Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Habîbe, bir akrabasının vefatından üç gün geçtikten sonra bir koku isteyip sürünmüş ve "Bunu, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) *'Allah'a ve âhiret gününe inanan müslüman bir kadının herhangi bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Fakat sâdece eşi için dört ay on gün yas tutar'* buyurduğunu duyduğum için yapıyorum" demiştir.[297]

Sahâbîler, düşman karşısında dahi sünneti gözeterek ken-dilerine hâkim olmuşlardır. Hz. Peygamber, kendisine ezâ eden ve müşriklere mal

[295] Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 314; Buhârî, Merdâ 19; *Deavât* 30; Temenni 6; Müslim, *Zikr* 12; Tirmizî, Cenâiz 3; Nesâî, Cenâiz 2. Enes b. Mâlik de hasta yatağında Habbâb gibi davranmıştır. (Bk. Müslim, *Zikr* 11).

[296] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 472. Bilindiği gibi devlet başkanı veya onun temsilcisi namazı kıldırır. Hz. Hasan'ın cenâze namazını tabiî olarak Medine vâlisi kıldıracaktır. Bu metinden anlaşıldığına göre cenâze namazını Hz. Hüseyn ya kendi kıldırmak istemiş ya da başka bir kimseyi düşünmüş olmalıdır.

[297] Muvatta, *Talâk* 101; Tayâlisî, *Müsned*, s. 222; Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 47-49; Ahmed b. Hanbel VI, 325; Humeydî, *Müsned* I, 146; Dârimî, *Talâk* 12; Buhârî, Cenâiz 31; *Talâk* 46, 47, 50; Müslim, *Talâk* 58, 59, 61, 62; İbn Mâce, *Talâk* 34; Ebû Dâvûd, *Talâk* 43; Tirmizî, *Talâk* 18; Nesâî, *Talâk* 55, 59, 63, 67; İbn Hıbbân, *Sahîh* VI, 252; Taberânî, el Mu'cemu'l-kebîr XXIII, 226-228; Deylemî, Firdevs V, 112. Hz. Peygamber'in hanımlarından Zeyneb bint Cahş da kardeşinin vefâtından üç gün sonra Ümmü Habîbe gibi hareket etmiş ve aynı hadîsi rivâyet etmiştir. bk. Muvatta, *Talâk* 102.

yardımında bulunan Ebû Râfî' b. Ebû Hukayk adlı yahûdîyi öldürmek için ensârdan bazı kimseleri görevlendirmiş, onlara kadın ve çocuklara dokunmamalarını tenbih etmiştir. Sahâbîler, Ebû Râfî'i öldürdükten sonra, karısı bağırarak karşılarına çıkmış, sahâbîlerden biri kılıcını çekip havaya kaldırdığı halde, hadîsi hatırlayınca kendini tutmuş kadını öldürmemiş, bu sahâbî daha sonra "Hz. Peygamber'in emri olmasa ondan kurtulacaktık" demiştir.[298]

Sahâbîler, sevdikleri kimselerin arzuları sünnete uymadığı zaman sünnete bağlılıklarını, dostluğa tercih ederlerdi. Sevdikleri, Hz. Peygamber'in âilesi de olsa durum aynıydı. Daha önce çalışmamızın çeşitli yerlerinde örnek verdiğimiz miras meselesinde Ebû Bekr, miras için gelen Fâtıma ve Ali'ye, Peygamberlerin miras bırakmadıklarına dair hadîs sebebiyle miras veremeyeceğini söylemiş ve "Allah'a yemin ederim ki, benim için Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hısımları ile ilgilenmek kendi yakınlarımla ilgilenmekten daha sevimlidir, ancak ben Resûlullah'ın yapmakta olduğu şeyi terketmem"[299] diyerek Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ailesini, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hadîsi sebebiyle geri çevirmek zorunda kalmıştır.

Sahâbîler, tabiatlarına, mizaçlarına aykırı gelse de sünnete uyarlardı. Bu aile içi ilişkiler gibi çok özel durumlarda da geçerliydi. Hz. Ömer, sabah ve yatsı namazlarını mescidde kılan hanımı Âtike'ye "Bunu istemediğimi biliyorsun" dediğinde hanımı "Sen yasaklayana kadar buna son vermeyeceğim" demiş,[300] İbn Ömer, babasının "Hanımlar, mescide gelmek için izin isterse menetmeyin" hadîsi sebebiyle hanımının mescide gitmesini yasaklamadığını söylemiştir.[301]

Eş seçiminde bile Hz. Peygamber'e danışır, onun tercihine uyarlardı. Fâtıma bint Kays, iddeti bitince Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) gidip Muaviye b. Ebî Süfyan (v. 60/679) ve Ebû Cehm b. Hişam'ın kendisiyle

---

[298] Muvatta, *Cihâd* 8; Buhârî, Meğâzi 16.

[299] Ahmed b. Hanbel I, 4, 6, 9-10; ; Buhârî, Humus 1; Feraiz 3; Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 12; Meğâzi 14, 38; Müslim, *Cihâd* 52, 54; Ebû Dâvûd, *İmâre* 19.
Ebû Dâvûd, *Sünen*i'nde bu konuya şöyle bir izah getirmiştir: "Hz. Ali ve Abbas 'Peygamberler miras bırakmaz' hadîsini biliyorlardı. Onların istedikleri miras taksimi değil, kalan mala mütevelli olma isteğiydi." (Bk. Harac 18)

[300] Muvatta, Kıble 14; Ahmed b. Hanbel II, 7.

[301] Buhârî, Cum'a 13.

evlenmek istediklerini söylemiş ve hangisini seçmesi gerektiğini sormuştur. Hz. Peygamber de ayrı ayrı gerekçe göstererek bu iki şahıs dışında Usâme b. Zeyd'le evlenmesini tavsiye etmiştir. Fâtıma, önce Usâme'yle evlenmek istemediğini söyleyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Allah'a ve Allah'ın Resûlü'ne itaat etmende senin için hayır vardır,[302] Usâme b. Zeyd'le evlen" buyurmuş. Fâtıma, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tavsiyesi olduğu için Usâme'yle evlenmiş ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat etmekle gerçekten hayır bulmuştur. O, Allah'ın bu evliliği hayırlı kıldığını, Usâme'yle mesûd olduğunu anlatmıştır.[303] Hz. Ömer de Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm kendisinden çok genç olduğu halde onunla evlenmiş, ve "Ben kendimden bu kadar genç biri ile evlenmezdim ama Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu duydum: 'Benim akrabalığım, dünyada da âhirette de geçerlidir. Kıyâmet gününde bütün akrabalık ve hısımlıklar kesilir ancak benim akrabalığım ve hısımlığım kalır.' Ben, benimle Allah'ın Nebi'si arasında akrabalık ve hısımlık olmasını arzu ettim" demiştir.[304]

Sahâbîler, nefislerine zor gelen konularda da sünnete uyar-lardı. Hz. Ali, ikinci evlilik yapmak istediğinde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Fâtıma benden bir parçadır, onun hüzünlenmesinden, gazaplanmasından hoşlanmam" buyurması üzerine Hz. Ali "Seni üzecek birşey yapmam" demiş, evlenmekten vazgeçmiştir.[305] Amr b. el-Âs ise, sahur yemeği hazırlanmasını ister, fakat kendisi çok az yerdi. Bunun sebebini sorduklarında "Ben, arzu ettiğim için hazırlamanızı istemiyorum. Hz. Peygamber "Bizim orucumuzla, ehl-i kitabın orucunu ayıran şey, sahurdur" buyurduğu için az da olsa yiyorum" demiştir.[306] Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), mehir olarak verilen bahçeyi iâde sûretiyle Sâbit b. Kays'ın (v. 12/633) karısını ondan boşamış. Bu durum, Sâbit b. Kays'a haber verilince "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hükmünü kabul ettim" demiş,[307] boşanma gibi bir olayda bile gâyet mâkul davranmıştır.

---

302 Müslim, *Talâk* 47.
303 Muvatta, *Talâk* 67.
304 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 163-164; Ahmed b. Hanbel III, 18, 62.
305 Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 301.
306 Ahmed b. Hanbel IV, 197; Dârimî, Savm 9.
307 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 502, 503.

His, heves ve arzuların eğitilip olgunlaştırılmasında "sünnet"i esas almak ve "sünnet"in öngördüğü şekil ve çerçevede arzuları biçimlendirmek "i'tisâm"ın hem tabiî gereği hem de sonucu sayılabilir.

8. Sürekli Bağlı Kalmaları

Sahâbîlerin sünnete bağlılığı, genellikle bir dönem veya bir olayla sınırlandırılmış olmayıp hayatları boyunca devam etmiştir. Onlar, "sünnet üzere" olma çizgilerini, tavırlarını Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği şekilde sonuna kadar sürdürme gayreti içinde olmuşlardır. "Her amelin bir coşkusu, her coşkunun da bir gevşemesi vardır. Kimin gevşeme dönemi sünnetimden yana olursa, o mutlaka kurtulmuştur. Kimin de istek, arzu ve rağbeti sünnet dışına yönelik olursa o, helâk olmuştur"[308] hadîsinde, Hz. Peygamber, sürekli sünnete uygun yaşamaya dikkat edilmesi gereğine işaret etmiştir. Bu dikkat, sahâbîler tarafından şevk ve heyecan dönemlerinde de gevşeme görüldüğü dönemlerde de sürdürülmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber'in bazı sünnetleri sürekli olarak uygulaması sahâbîlerin bu kanaatta olmaları için yeterliydi.

Sahâbîlere göre sünnet, gelip geçici olamazdı. Çünkü Hz. Peygamber'in hayat tarzıydı. Müslümanın da bir ömür boyu, bu kimliği taşıması, sünnet dışına çıkmaması gerekirdi. Onlar, "sünnet"i, lügat mânâsına uygun olarak "süreklilik" diye anlıyorlar ve bu hal üzere yaşıyorlardı. İbâdetlerin şeklinin belirleyicisi Hz. Peygamber olduğu için onun sünnetine sürekli bağlılık mecbûrî ve gâyet tabiî olmakla birlikte sahâbîler, sünnet olan ibâdetlerde de aynı tutumu gösterir, farz ile sünneti aynı hassasiyetle yerine getirirlerdi.

Sahâbîler, farz olan ibadetlerin uygulama şeklinde, sürekli sünnet üzere olmanın gereğine ve önemine, zaman zaman dikkat çekerlerdi. Ebû Hüreyre, namaz kıldırdıktan sonra "Namazı, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) en çok benzeyeniniz benim" diyerek cemaate, sünnete uygun namaz şeklini bildirmiş ve kendisi de namazı ölünceye kadar o şekilde kılmıştır.[309] O, sözleri ve fiili ile Kur'ân'da farz kılınan bir ibadeti Hz. Peygamber gibi

[308] Ahmed b. Hanbel II, 158, 165, 188, 210; *V*, 409; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 28.
[309] Abdurrezzâk, *Musannef* II, 62.

kılma gereğini belirtmiş oluyordu. Yine Ebû Hüreyre, İnşikâk Sûresi'ni okuduktan sonra secde etmiş, orada secde âyeti olmadığı halde niçin secde ettiğini soranlara "Ben onu, Ebu'l-Kâsım'la beraber yapmışımdır. Görmeseydim yapmazdım. O'na kavuşuncaya kadar da yapmaya devam edeceğim" demiştir.[310] Übey b. Ka'b[311] ve Ebu'd-Derdâ, Hz. Peygamber'den bizzat öğrendikleri kıraat şekillerinden hiçbir sûrette vazgeçmemişlerdir.[312]

Sahâbîlerin, sünnet olan konularda bağlılıklarını sürdür-meleri, onların sünneti, vazgeçilmezlik bakımından nerede ise farz gibi telakki ettiklerinin en önemli delillerinden biri sayılabilir. Meselâ, Hz. Ömer, Hz. Abbas ve Ali'nin Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) kalan hurmalığın idâresinde ihtilafa düştüklerinde halîfe Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Ebû Bekr'in tatbikatını anlattıktan sonra hükmünü vermiş ve "Allah'a yemin olsun ki ben, kıyâmet kopuncaya kadar bunun dışında bir hükümle hükmetmem"[313] diyerek sünnete dayalı hükmün sürekli ve değişmezliğini kesinlikle belirtmiştir. Hz. Ali, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), Fâtımâ'ya tavsiye ettiği zikirlere, Sıffin savaşının sürdüğü gecelerde dahi devam etmiş,[314] İbn Ömer de Hz. Peygamber'den büyük faziletleri olduğunu duyduğu zikirleri, hiçbir zaman terketmediğini söylemiştir.[315] İbn Ömer'in daha önce değindiğimiz zor şartlar altında Kâbe'nin bazı rükunlarını meshetmesi,[316] Cerîr b. Abdullah'ın (v. 51/671) Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Zekât memurlarını hoşnut edin" buyurduğunu duyduğundan itibâren bu tavsiyeye uyduğunu söylemesi,[317] sünnetin sürekliliğinin ve sahâbîlerin ona bu süreklilik içinde uyduklarının kendi dillerinden ifâdeleridir. Sahâbîler,

---

310 Muvatta, Kur'ân 12; Ahmed b. Hanbel II, 229, 466; Dârimî, Salât 162; Buhârî, Ezan 100, 101; Sucûdu'l-Kur'ân 2; Müslim, *Mesâcid* 107, 110, 111; Ebû Dâvûd, Sucûd 4; Nesâî, İftitah 53.

311 Bk. Ahmed b. Hanbel *V*,113; Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 8.

312 Ahmed b. Hanbel *VI*, 451; Buhari, Tefsir 92/2; İsti'zan 38; Müslim, Müsafirin 282.

313 Ahmed b. Hanbel I, 208-209; Buhârî, Meğâzi 14; Nafakât 3; *İ'tisâm* 5; Müslim, *Cihâd* 49; Ebû Dâvûd, *İmâre* 19; Tirmizî, *Siyer* 44.

314 Ahmed b. Hanbel II, 166; Buhârî, Nafakât 7; Müslim, *Zikr* 80.

315 Abdurrezzâk, *Musannef* II,76; Tirmizî, *Deavât* 124.

316 Abdurrezzâk, *a.g.e. V*, 35; Ahmed b. Hanbel II, 3, 57; Buhârî, Hac 57; Müslim, Hac 245; Tirmizî, Hac 111; Nesâî, *Menâsik* 158.

317 Müslim, *Zekât* 29.

Hz. Peygamber'in geleceğe dâir verdiği haberlerin de sünnet olduğuna ve gerçekleşeceğine inandıklarından bu konuda da "süreklilik" esasına bağlı kalmışlardır. Ebû Eyyûb el-Ensârî, şehîd olup İstanbul'a defnedilinceye kadar cihâda devam etmiş,[318] cihad emrine uymakta süreklilik örneği vermiştir.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in bir sözüne, tavsiyesine muha-tap olduklarında, bu söz, kendiliğinden emir ve süreklilik haline dönüşürdü. Sürekli olarak sünneti gözetmek, Hz. Peygamber'in sözlerini daima hatırda tutup ona göre yaşamak, sünneti hayat tarzı olarak benimseyen sahabiler için zor değildi. Meselâ, onlar için Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) biat alırken ileri sürdüğü şartların, süreklilik anlamı taşıması kadar tabiî birşey olamazdı. Çünkü biat, dine girişlerinde verdikleri sözdü. Nitekim Hz. Peygamber, biat almaya gelen bir gruba "Başkalarından birşey istemeyeceğinize dâir biat edeceksiniz" şartını koştuğu için bu kimseler, kamçıları yere düşse dahi onu hiç kimseden istemez, bineklerinden inip kendileri alırlardı.[319] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir başka defa "Bana hiç kimseden birşey istemeyeceğine kim söz verir, ben de ona cenneti garanti edeyim" buyurmuştur. Hizmetçisi Sevbân (v. 54/674) "Ben" demiş ve gerçekten de hayatı boyunca hiç kimseden birşey istememiş,[320] Hz. Peygamber'e verdiği sözü tutmuştur. Bu hadîslerde, Hz. Peygamber'in isteklerini, müslüman olma şartı ve cennetle ilgilendirmesi onların sürekliliği gerektirecek ciddiyette olduğunun bir başka işaretidir. Bu anlayıştan hareketle Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hanımlara "Sizin için cihâdın en iyisi ve en güzeli haccetmektir" buyurduğunu duyduktan sonra "Hacca gitmeyi terketmem" demiştir.[321] Usâme b. Zeyd'in, haram aylar orucunu tuttuğunu öğrenen Hz. Peygamber, ona, o oruçları bırakıp Şevvâl ayında oruç tutmasını söylemiş, Usâme de vefât edene kadar Şevvâl ayında oruç tutmuştur.[322] Bir defasında Hz. Ebû Bekr, Ömer ile tartıştıktan sonra Hz. Peygamber'in

---

[318] Ebû Dâvûd, *Cihâd* 22; Tirmizî, *Tefsîr* 2/6.

[319] Müslim, *Zekât* 108.

[320] İbn Mâce, *Zekât* 25; Ebû Dâvûd, *Zekât* 27.

[321] Buhârî, Cezâu's-sayd 26.

[322] İbn Mâce, Sıyâm 43.

yanına gelmiş, daha sonra Ömer de geldiğinde Hz. Peygamber orada bulunan cemaate Ebû Bekr'i övmüş ve "Sizler bu dostumu bana bağışlarsınız değil mi?" buyurmuş, Hz. Ebû Bekr, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu sözünden sonra hiç incitilmemiştir.[323]

Sahâbîler ibâdetler dışında da sünnetin sürekli oluşu kanaatini taşıyorlardı. Meselâ, Ebû Cürey Câbir b. Süleym, Hz. Peygamber'den kendisine tavsiyede bulunmasını istediğinde Hz. Peygamber ona, "Kimseye sövme!" tavsiyesinde bulunmuş, Ebû Cürey, insan, hayvan ayırdetmeksizin bütün canlılara hiçbir zaman sövmemiştir.[324] Hz. Peygamber, hanımı Sevde'yi, veled-i zina olup olmadığı kesinlikle bilinmeyen kardeşiyle görüşmesini yasaklamış, Sevde de ölene kadar onunla görüşmemiştir.[325]

Sahâbîler, Hz. Peygamber tarafından ikaz edildiklerinde ikazı ikinci kere tekrar ettirmezlerdi. Onun emir, tavsiye ve ikazlarının sadece o an için geçerli olduğunu düşünmeyip ömürleri boyunca Hz. Peygamber'in istediği şekilde yaşamaya bakarlardı. Hz. Peygamber'in ikazları bazan fiilî müdahâle şeklindeydi. Elinde altın yüzük bulunan bir sahâbînin eline yüzüğü atana kadar vurmuş,[326] bir başka sahâbînin de elindeki altın yüzüğü çıkarıp atmıştır.[327] Her iki sahâbî de bir daha altın yüzük takmamışlardır. Aynı şekilde Hz. Peygamber, sol eliyle yemek yiyen bir kadını ikaz etmiş, o sahâbî hanım, "Hemen sol elimden sağa geçtim ve bir daha asla sol elimle yemek yemedim" demiştir.[328]

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in sözlü müdâhalelerine de aynı titizlikle uyarlardı. Hz. Ömer, babasının adına yemin edince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Allah'tan başkası adına yemin etme" buyurmuş, Ömer, bu ikazdan sonra Allah'tan başkası üzerine yemin etmediği gibi nakil

---

323 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 5.

324 Ebû Dâvûd, Libâs 25.

325 Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 442, 444; Buhârî, Buyu' 3, 100; Vesâya 4; Ferâiz 18, 28; *Ahkâm* 29. Bu anlayış, tâbiîlerde de devam etmiştir. Hz. Ömer, cüzzamlı bir kadının Kâbe'yi tavaf etmesini uygun görmemiş, Hz. Ömer vefat edince kadına Kâbe'yi tavaf etmesini söylediklerinde o, Hz. Ömer'in arzusuna sağlığında olduğu gibi vefâtından sonra da bağlı kalacağını belirtmiştir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* V, 71.

326 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 396.

327 Müslim, Libas 52.

328 Ahmed b. Hanbel IV, 69; V, 380.

kabilinden de olsa diğer yemin şekillerini ağzına almadığını belirtmiştir.[329] Hz. Peygamber'in arzusunu fazlasıyla yerine getiren Ömer'in tavrını, Hakîm b. Hızâm da göstermiştir. Hz. Peygamber'den birkaç defa atıyye istemiş, Hz. Peygamber, üçüncü kere de verdikten sonra dünya malını hırsla elde etmenin kötülüğünden, veren elin alan elden üstün olduğundan bahsetmiş, bunun üzerine Hakîm, Hz. Peygamber'e "Senden sonra ölene kadar hiç kimseden birşey istemeyeceğim" demiş ve kendisi istemediği halde Ebû Bekr ve Ömer, halîfe oldukları dönemlerde ona atıyye verdiklerinde kabul etmemiş,[330] Hz. Peygamber'in vefâtından sonra da onun arzu ettiği şekilde yaşamıştır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) izârını yerde sürüyen bir adam görmüş ve "İzârını kaldır ve Allah'tan kork" buyurmuş, o kimse hayatı boyunca izarının boyunu Hz. Peygamber'in istediği ölçüde tutmuştur.[331] Her ne kadar başka hadîslerde izârı kibirle yerde sürümenin yasak oluşundan[332] bahsedilse de Hz. Peygamber'in izar boyunun, Allah Teâlâ'nın gazâbına yol açacağını belirtmesi sahâbîlerin bahsettiğimiz kanaatte olmaları için kâfi gelmiştir.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in temennisini yerine getirirken de "süreklilik" esasına uyuyorlardı. Bu, ister dînî ister gayr-ı dînî olsun farketmezdi. Abdullah b. Ömer'in rüyasını yorumlayan Hz. Peygamber "Abdullah ne sâlih bir kimsedir. Keşke gece namazı kılsa" buyurunca Abdullah b. Ömer, hayatı boyunca gecenin büyük kısmını ibâdetle geçirmiş, pek

---

329 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 466, 467; Ahmed b. Hanbel I, 18, 36; II, 7, 8; Buhârî, Eymân 4; Müslim, Eymân 1; İbn Mâce, Keffârât 2; Tirmizî, Nüzûr 8; Nesâî, Eymân 5.

330 Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 77; Buhârî, *Zekât* 50; Vesâyâ 9; Humus 19; Tirmizî, Kıyâme 29; Nesâî, *Zekât* 93.

331 Ahmed b. Hanbel IV, 390. Konuyla ilgili daha pekçok örnek bulunmaktadır. Bunları, teferruata girmeden şöyle sıralamamız mümkündür. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Ömer'e "Ömer, ayakta bevletme" (Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 467), üvey oğlu ve evinde terbiyesi altında bulunan Ömer b. Ebî Seleme'ye (v. 83/702) "Ey çocuk, Allah'ın adını an, sağ elinle ve önünden ye" (Ahmed b. Hanbel IV,26; Buhârî, Et'ime 2; Müslim, Eşribe 108; İbn Mâce, Et'ime 8), kölesini döven Ebû Mes'ûd'a "Bilmiş ol Ebû Mes'ûd! Allah senin üzerine, senin bu köle üzerinde olan kudretinden daha muktedirdir," (Müslim, Eymân 34) ikazlarında bulunmuştur. Bu sahâbîlerin tamamı, emredilene anında uymuşlar ve hayatları boyunca uymaya devam etmişlerdir.

332 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 81; Buhârî, Libas 2, 5.

az uyumuştur.[333] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisi hakkında "Harîm el-Esedî ne güzel kimsedir, keşke saçı ve eteği uzun olmasa" buyurduğunu öğrenen Harîm, hemen saçını kesmiş, eteğini kısaltmış ve ölene kadar bu hali devam ettirmiştir.[334]

Abdullah b. Amr, kendi kendine ibadetlerin miktarını artırınca Hz. Peygamber, duruma müdâhale etmiş ve -tâbir câizse- pazarlık neticesinde yaptığı ibadetlerin miktarını azaltmıştır. Ancak Abdullah yaşlanınca, Hz. Peygamber'e verdiği sözü yerine getirmekte zorlanmaya başlamış, fakat Hz. Peygamber'e yapacağını söylediği ibadetleri azaltmayı kerih gördüğünden tutacağı oruçların sayısını tamamlamak için oruç tutamadığı günlerin yerine arka arkaya oruç tutmuş, Kur'ân'dan okuyacağı miktarı tamamlamak için geceye daha az okunacak yer kalmasını sağlamak gâyesiyle gündüz daha fazla okumuştur.[335]

Sahâbîlerin sünnete bağlılığı sürekli hâle getirmelerinin göstergelerinden biri âile fertlerinin de sünneti yaşamaya devam etmeleridir. Öyle ki aynı sünneti baba-oğul-torunun yaşadığını tesbit etmekteyiz. Bu durum, onların âilelerini, sünnete bağlılık konusunda eğittiklerini gösterir. Tabiî olarak Hz. Peygamber'in âilesinde, i'tisâmın sürekliliği görülür. Hz. Hasan öldüğünde, Hz. Hüseyn, Medine vâlisi olan Saîd b. el-Âs'ı, cenaze namazını kıldırması için öne doğru itmiş ve "Sünnet olmasaydı seni öne geçirmezdim" demiştir.[336] Haklarında pekçok örnek bulduğumuz Ömer (radıyallahu anh) ailesini de burada zikredebiliriz. Hz. Ömer "Namazda önünden kimseyi geçirme. Onun yanında şeytanı vardır"[337] diyerek sünneti tavsiye etmiş, oğlu Abdullah, namazda önünden geçmek isteyenlere müdahale etmiş,[338] Hz. Ömer'in torunu Sâlim b. Abdullah da namaz kılarken önünden geçmek isteyen bir kimseyi geri döndürünceye kadar eteğinden çekmiştir.[339] Hz.

---

[333] Ahmed b. Hanbel II, 146; Dârimî, Rü'ya 13; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 19; Teheccüd 2; Ta'bir 35, 36; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 139, 140; İbn Mâce, Rü'ya 10.

[334] Ahmed b. Hanbel IV, 179-180; Ebû Dâvûd, Libâs 25.

[335] Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 34; Müslim, Sıyâm 182.

[336] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 472.

[337] Abdurrezzâk, *a.g.e.* II, 26.

[338] Abdurrezzâk, *a.g.e.* II, 24.

[339] Abdurrezzâk, *Musannef* II, 26.

Ömer, hutbe okurken konuşanları susturur,[340] Abdullah b. Ömer, konuşanları görünce çakıl taşı atarak "Susun" dermiş.[341] Hz. Ömer, Hac Sûresi'ni okuyarak iki tilâvet secdesi yapmış ve "Bu sûrenin fazîleti iki secde ile daha da artırıldı" demiş.[342] Oğlu Abdullah da Hac Sûresi'ni okurken iki tilâvet secdesi yapmıştır.[343] Hz. Ömer, Zeyneb bint Cahş'ın cenazesinde insanları, cenazenin önüne ilerletmek için onlara vurmuş,[344] Sâlim (v. 106/724), babası İbn Ömer'in cenazenin önünde yürüdüğünü söylemiştir.[345] Abdullah b. Ebû Yezîd, Hz. Ömer'i ve İbn Ömer'i iki secde arasında iyice otururken gördüğünü rivâyet etmiştir.[346] Kâsım b. Muhammed, namazdaki oturuşuyla ilgili olarak "Böyle oturmamı, bana Hz. Ömer'in torunu Abdullah öğretti. O, babası İbn Ömer'in de böyle oturduğunu söylerdi" demiştir.[347]

Baba-oğulun sünnete bakışı da aynıydı. Hz. Ömer, remeli gerektiren şartların kalktığını belirttikten sonra "Bu, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı bir şeydir, biz onun zamanında yaptığımız hiçbir şeyi terketmemeliyiz" demiştir.[348] Aynı mantıkla Abdullah b. Ömer, sefer namazının Kur'ân'da bulunmamasıyla ilgili olarak "Biz, Muhammed'i (sallallahu aleyhi ve sellem) neyi nasıl yaparken görmüşsek onu öylece yaparız" demiştir.[349]

Sünnete bağlılıkta süreklilik, hadîs râvileri arasında hoca-talebe ilişkilerinde de görülür. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hastalandığı zaman Âişe'ye İhlas ve Muavvizateyn sûrelerini okuyup kendisini meshetmesini emretmiştir. Hadîsin râvilerinden Yûnus b. Yezid (v. 159/776), "İbn Şihâb'ı (v. 124/742) yatağına yattığında böyle yaparken gördüm." demiştir.[350] İbn Abbas'ın ileri gelen talebelerinden Tâvus'un oğlu Abdullah (v. 132/750),

---

340 Muvatta, Cum'a 7.
341 Muvatta, Cum'a 9.
342 Muvatta, Kur'ân 13.
343 Muvatta, Kur'ân 14.
344 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 445.
345 Abdurrezzâk, *a.g.e.* III, 445.
346 Abdurrezzâk, *a.g.e.* II, 191.
347 Muvatta, Salât 52.
348 Ahmed b. Hanbel I, 45; Buhârî, Hac 57; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 50.
349 Muvatta, Sefer 7; Abdurrezzâk, *Musannef* II, 518; Ahmed b. Hanbel II, 65-66; İbn Mâce, *İkâme* 73; Nesâî, Taksîru's-salât 1.
350 Buhârî, Tıb 39.

Minâ'da namaz kılarken ilk secdeden sonra başını kaldırdığında ellerini de yüzüne kaldırıyordu. Vüheyb b. Hâlid (v. 165/782), ona "Sen hiç kimsede görmediğimiz birşey yapıyorsun" deyince Abdullah b. Tâvûs "Babamın böyle yaptığını gördüm. Babam, İbn Abbas'ın aynı şeyi yaptığını görmüş. Abdullah b. Abbas da 'Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle yaptığını gördüm' demiştir."[351] Hasan Basrî hastayken evi ziyaretçilerle dolunca ayaklarını kendisine doğru çekmiş ve "Biz Ebû Hüreyre hastayken ziyaretine gidip evini doldurduk. Ebû Hüreyre ayaklarını kendisine doğru çekti sonra "Biz bir defa Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanına girerek evini ziyaretçilerle doldurduk. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yan üstü yatıyordu. Bizi görünce ayaklarını kendisine doğru çekti" dediğini rivâyet etmiştir.[352]

Müselsel hadîs dediğimiz hadîs nev'inde de görüldüğü gibi sahâbîler, hadîsi söylediği anda Hz. Peygamber farklı bir durum göstermişse onu da sünnet sayar ve sürekliliği gözeterek onları da rivâyet ederlerdi. Ebu'l-Âliye (Ziyâd b. Feyrûz) el-Berra' (v. 93/712), Abdullah b. Sâmit'e, İbn Ziyâd'ın namazı geciktirdiğini söyleyince Abdullah, dudaklarını ısırmış ve el-Berra'nın dizlerine vurup şunları anlatmıştır: "Bana sorduğun şeyi ben de Ebû Zer'e sormuştum. O da şimdi sana yaptığım gibi benim dizime vurmuş ve demişti ki 'Ben de senin sorduğunu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sormuştum. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) senin dizine vurduğum gibi dizime vurarak şöyle buyurmuştu...'[353] İbn Abbas, 'Vahyi çarçabuk almak için dilini hareket ettirme'[354] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) indirilen âyetlerin zabtı yüzünden güçlük çeker, dudaklarını kımıldatırdı. İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr'e "İşte bak, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dudaklarını nasıl kımıldatıyorsa öyle kımıldatıyorum" demiş, Saîd b. Cübeyr, kendi râvisi Mûsâ b. Ebû Âişe'ye "İbn Abbas, dudaklarını nasıl kımıldatıyorsa öyle kımıldatıyorum."

---

351 Nesâî, Tatbîk 87. Saîd b. Cübeyr, bir tek kâmetle akşam ve yatsı namazını Müzdelife'de birarada kılmış ve yanındakilere İbn Ömer'in de böyle yaptığını söylemiş ve İbn Ömer'den, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle yaptığını rivâyet etmiştir. (Nesâî, Ezan 20). Saîd b. Cübeyr, iki ayrı kâmetle namazları kılıp daha sonra aynı sözleri tekrarlamıştır. (Nesâî, Salât 18).

352 İbn Mâce, Mukaddime 22. Hadîsin senedi zayıftır.

353 Müslim, *Mesâcid* 242, 244; Nesâî, İmâme 2.

354 Kıyâme, 75/16.

demiştir.[355] Selmân, ağaçtan bir dal almış, dalı silkelemiş ve yapraklar yere dökülmüş. Selmân, yanındakilere "Bunu neden yaptığımı sormayacak mısınız?" diye sormuş. Onlar da sebebini sorunca Selmân davranışının sebebini anlatmış: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber bir ağacın gölgesindeydik. Ağaçtan bir dal aldı, onu silkeledi ve yaprakları döküldü. 'Bunu neden yaptığımı sormayacak mısınız?' diye sordu. Biz de 'Söyle yâ Resûlallah' dedik. 'Müslüman kişi namaza kalktığında bu ağacın yapraklarının döküldüğü gibi günahları dökülür' buyurdu."[356] Hz. Peygamber'in yaptığının aynını yaparak hem hadîsi rivâyet etmiş, hem de onun (sallallahu aleyhi ve sellem) tebliğdeki metodunu göstermiştir.

9. Hayatı Sünnete Göre Değerlendirmeleri

Din, insanlara bir hayat tarzı sunar, bir dünya görüşü verir. Buna göre o dinden olanlar, hayata ve olaylara kendi inanç ve anlayışlarına göre değer biçerler. Bir kimseye bağlılığın en üst seviyelerinden ve göster-gelerinden biri, herşeyi onun bakışı ile görmek ve "ona göre" değer-lendirmektir. Tabiî olarak bu seviye Hz. Peygamber ve onun hayatı olan sünnet, (sonuç itibarıyla din) söz konusu olduğunda çok daha yükselir. Sünnete bağlı yaşama ve bunda başarılı olma; hayatı, insanları, çevreyi sünnete göre değerlendirme ile mümkündür. Değerler, arzular, fikirler, tercihler onunla ölçülür ve ona yakınlık ve uzaklığa göre değer kazanır. Hz. Peygamber, mihenktir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu tam mânâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar"[357] buyurulmuştur. Hz. Peygamber de çeşitli vesilelerle kendisini merkez olarak belirleyen değerlendirmelerde bulunmuştur. Tercihlerin, arzuların dışındaki konularda dahi bu, böyledir.

---

[355] Ahmed b. Hanbel I, 343; Buhârî, Bedu'l-vahy 4; Tevhîd 43; Müslim, Salât 148; Nesâî, İftitâh 37.

[356] Ahmed b. Hanbel V, 438-439. Sahâbenin bütün bu uygulamalarından sonra sünnete bir şekilde ömür biçenler, sınır tâyin etmeye kalkanlar, "Hz. Peygamber'in hayatıyla sınırlıdır" diyen ehl-i Kur'ân cemaatı ve tarihsellik iddialarıyla onu belli zaman kesimine hapsetmek isteyenler, sahâbîlerle sünneti değerlendirme konusunda aynı çizgide gözükmemektedirler.

[357] Nisâ, 4/65.

“İnsanların en hayırlısı benim çağdaşlarımdır. Sonra benimle yaşayanlara yakın olanlardır...”[358] hadîsiyle Hz. Peygamber, bütün insanların değerini, kendisini müslüman olarak görme şartıyla ölçmüş ve sahâbîleri diğer insanların üstünde tutmuştur. Aynı şekilde kendisiyle akraba olma farkını minberden ilân etmiştir. “Bazılarına ne oluyor ki Resûlullah’ın akrabalığı dünyada fayda vermez diyor, vallahi, benim akrabalığım, dünyada da âhirette de geçerlidir. Kıyamet gününde bütün akrabalık ve hısımlık kesilir, ancak benim akrabalığım ve hısımlığım kalır.”[359] Bu sebeple Hz. Ali’nin, Hz. Fâtıma hayattayken gördüğü itibar, Fâtıma vefat edince azalmıştır.[360] Hz. Ömer de Allah’ın Nebi’si ile kendi arasında akrabalık ve hısımlık kurmak için aslında kendisinden çok genç birisiyle evlenmeyi arzu etmediği halde Hz. Ali’nin kızının yaşı çok küçük olmasına rağmen onunla evlenmiştir.[361] Sünnete ayarlı bir hayat yaşamanın gereğini Abdullah b. Mes’ûd şöyle belirtmiştir “Kavl, amel, niyet, sünnete muvâfık değilse fayda vermez.”[362]

İbâdetlerde sünnete endeksli olmak gerektiğini söylemek aslında zâiddir. Hz. Peygamber’e uymadan farz veya nâfile hiçbir ibadeti yerine getirmek mümkün değildir. O, sünnete göre bayram geçirmenin nasıl olacağını dahi belirtmiştir: “Bugün başlayacağımız ilk iş, namaz kılmak sonra dönüp kurban kesmektir. Kim böyle yaparsa bizim sünnetimize uymuş olur.”[363]

---

358 Ahmed b. Hanbel I, 417, 434, 438, 442; II, 228, 410, 479; IV, 267, 276, 277-278, 426, 427, 436, 440; V, 350, 357; Buhârî, *Şehâdât* 9; Fedâilu’l-Ashâbi’n Nebi 1; *Rikâk* 7; Eymân 10, 27; Müslim, Fedâilu’s-sahâbe 210-213; İbn Mâce, *Ahkâm* 27; Ebû Dâvûd, *Sünne* 9; Tirmizî, *Fiten* 45; *Şehâdât* 4; Menâkıb 56. “Ey İsrailoğulları! size verdiğim nimetimi ve sizin (bir zamanlar) cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın” [Bakara, 2/47] âyetinde de bir kavmin diğerlerine üstün tutulmasından bahsedilir.

359 Ahmed b. Hanbel III, 18, 62. Hz. Peygamber “Önce en yakın akrabanı uyar” (Şuara, 26/214) âyeti nâzil olunca Safa tepesine çıkmış ve “Ey Muhammed’in kızı Fâtıma, Ey Abdülmuttalib’in kızı Safiyye, Ey Abdulmuttaliboğulları! Sizin için Allah’tan hiçbir şeye mâlik değilim, malımdan dilediğinizi isteyin” buyurmuştur. (Müslim, *İmân* 350.) Hz. Peygamber’in bu sözleri, âhirette şefaati devreye girmeden önceki durumla ilgili olmalıdır.

360 Müslim, *Cihâd* 52.

361 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 163-164.

362 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu’l-ulûm*, s. 10.

363 Ahmed b. Hanbel IV, 281-282; 303; Buhârî, İydeyn 3, 8, 10, 17, 23; Edâhi 1, 11; Müslim, Edâhi 7.

Hz. Peygamber, duygularda dahi kendisini ölçü göstermiş, "Bir kimse beni, babasından, evlâdından daha çok sevmedikçe (kâmil) mü'min olamaz" buyurmuştur.[364] Torunları Hz. Hasan ve Hüseyn için "Kim onları severse beni sevmiş olur, kim onlara buğzederse bana buğzetmiş olur"[365] ve kendisinden dolayı nesiller içinde farklı bir konumda bulunan ashâbı için de "Ashâbım hakkında Allah'tan (korkun), Allah'tan (korkun), benden sonra onları hedef edinmeyin, kim onları severse benim sevgimden dolayı sevmiştir, kim onlara buğzederse bana buğzettiği için onlara buğzetmiştir. Onlara eziyet eden bana eziyet etmiştir. Bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiştir"[366] buyurmuştur. Hz. Abbas, kendisine kaba davranan bir grubu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) şikâyet etmiş, o da "Benden dolayı sizleri sevmedikçe cennete giremezler" buyurmuştur.[367] Bu sebeple sahâbîler, onun sevdiklerini severlerdi. Meselâ, Hz. Ebû Bekr sevgisini Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) göre ayarlamış ve "Allah'a yemin ederim ki benim için Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) akrabaları ile ilgilenmek kendi akrabalarımla ilgilenmekten daha sevimlidir" demiştir.[368] Sahâbîler, Hz. Peygamber'in sevdiklerine de ayrı bir değer verirlerdi. Meselâ, Hz. Âişe'yi sevdiğini bilen sahâbîler, Hz. Peygamber'e hediye verecekleri zaman hediyelerini o, Âişe'nin evinde iken verirlerdi.[369] Bu durumdan şikâyetçi olan hanımları, Hz. Fâtıma'yı babasına gönderdiklerinde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kızım, benim sevdiğimi sen de sevmez misin?"[370] buyu-

---

364 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 200.

365 Abdurrezzâk, *a.g.e.* III, 472.

366 Abdurrezzâk, *a.g.e.* V, 54-55, 57; Ahmed b. Hanbel IV, 87; Tirmizî, Menâkıb 58.

367 İbn Teymiye, Mecmûu Fetâvâ III, 408.

368 Ahmed b. Hanbel I, 4, 6, 9-10; Buhârî, Humus 1; Ferâiz 3; Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 12; Meğazi 14, 38; Müslim, *Cihâd* 52, 54; Ebû Dâvûd, *İmâre* 19.

369 Ahmed b. Hanbel VI, 293; Buhârî, Hibe 8; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 30; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 82; Tirmizî, Menâkıb 62; Nesâî, İşretu'n-nisâ 3.

370 Ahmed b. Hanbel VI, 150; Buhârî, Hibe 8; Nesâî, İşretu'n-nisa 33. Aynı konu için Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) gelen Ümmü Seleme'ye Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Âişe hakkında söylenip bana ezâ verme. Bana hiçbir kadının örtüsü altındayken vahiy gelmez. Ancak onun evinde vahiy gelir" buyurmuştur. (Bk. Ahmed b. Hanbel VI, 293; Buhârî, Hibe 8; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 30; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 82; Tirmizî, Menâkıb 62; Nesâî, İşretu'n-nisâ 3). Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Âişe'ye olan muhabbeti, Âişe'nin Allah katındaki mevkiinin yükselmesine vesile olmuş olabileceği gibi (bk. Sindî, *Hâşiye* VII, 68), Âişe'nin, Allah Teâlâ indindeki mevkiinden de kaynaklanabilir.

rarak sevginin kendisine göre ayarlanması gerektiğini ifâde etmiştir. Hz. Peygamber'in sevgisine mazhar olan Âişe, buna lâyık olmaya çalışmış, öyle ki Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sevmediği şeyleri sevmemiştir. Kendisine kına kullanmanın helâl olup olmadığını soran bir hanıma "Kına kullanmanın mahzuru yoktur. Fakat ben sevmiyorum. Çünkü Habîbim (sallallahu aleyhi ve sellem) onun kokusunu sevmezdi" demiş, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra da kına kullanmamıştır.[371] Bir rivâyette ise Fâtımâ bint Kays, Usâme'yle evlenmesinde Hz. Peygamber'in aracılık etmesi yanısıra onun "Beni seven, Usâme'yi de sevsin" buyurduğunu öğrenmiş olmasının etkili olduğunu belirtmiştir.[372] Hz. Peygamber, Usâme b. Zeyd'in kumandanlığını yadırgayanlara "Onun kumandanlığını yeriyorsunuz, daha önce de babasının kumandanlığına dil uzatmıştınız. Allah'a yemin ederim ki Zeyd, kumandanlığa gerçekten lâyıktı ve bana insanların en sevgililerindendi. Oğlu da babasından sonra insanların bana en sevgililerindendir"[373] buyurmuş, sevdiklerini diğer kimselerin de sevmesi gerektiğini imâ etmiş, ayrıca onların kumandanlıktaki kâbiliyetlerine dikkat çekmiştir. Hz. Ömer halîfeliği sırasında, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sevdiklerini, kendi sevdiklerinden üstün tutmuş ve yetkisini bu yönde kullanmıştır. Usâme b. Zeyd'e Bedir'de bulunan muhâcirlere verdiği maaşı vermiş, kendi oğlu Abdullah, Usâme'den daha fazla savaşa katılmasına rağmen Hz. Peygamber'in sevgisini gerekçe göstererek oğlunun itirazını kabul etmemiştir.[374] İbn Teymiye (v. 728/1328), naslardan ve sahâbîlerin bu gibi tatbikâtından şu neticeyi çıkarmıştır. "Bir müslümana gereken, Allah ve Resûlü'nün takdim ettiğini takdim, te'hir ettiğini te'hir etmek, Allah ve Resûlü'nün sevdiğini sevmek, buğzettiğine buğzetmektir."[375]

Helâl ve haram, Hz. Peygamber'e göre belirlenir. İbn Abbas "Keler, haram olsaydı, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sofrasında

---

Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) Ka'b b. Mâlik'in tevbesinin kabul edilmesine dâir vahiy, Ümmü Seleme'nin yanında iken gelmişti. (Bk. Buhârî, *Tefsîr* 9/18). Muhtemelen Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) o sırada Ümmü Seleme'nin yatağında değildi.

371 Ahmed b. Hanbel VI, 210.

372 Bk. Müslim, *Fiten* 119.

373 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 17; Tirmizî, Menâkıb 39.

374 Tirmizî, Menâkıb 39. Tirmizî, hadîsin "hasen-garîb" olduğunu belirtmiştir.

375 Mecmûu Fetâvâ III, 420.

yenmezdi ve onların yenilmesini de emretmezdi" demiştir.[376] Yine İbn Abbas "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hacamat yaptırdı. Hacamatçıya ücretini verdi, eğer (ücret verme) haram olsaydı, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vermezdi" demiştir.[377]

Bazı sahâbîler, hayata, Hz. Peygamber'in hatıralarıyla bağlı olduklarını, hayatı o hatıralarla değerlendirdiklerini açıkça dile getirmişlerdir. Abdullah b. Amr, "Beni şu hayata, başkası değil sadece es-Sâdıka ve el-Veht bağlıyor; es-Sâdıka, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) yazdığım bir sahîfedir. el-Veht ise, babam Amr İbnu'l-Âs'ın, vakfettiği bir yerdir" demiştir.[378]

Sahâbîler, sünnete bağlılığı nisbetinde kişilere değer veriyorlardı. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) pislik yiyen devenin etinin yenmesini, sütünün içilmesini yasakladığı ve böyle bir deve ile hacca gidilmesini kerih gördüğü için İbn Ömer "(Hac yolculuğunda) sana arkadaş olmak istiyorum" diyen bir kimseye "Pislik yiyen devenin üzerinde bana arkadaşlık etme" demiştir.[379] Yine İbn Ömer, "Seni Allah rızası için seviyorum" diyen bir kimseye "Fakat ben Allah rızası için sana buğzediyorum" karşılığını vermiş ve bu tavrının sebebini şöyle açıklamıştır: "O kişi, ezan okumakta aşırı gidiyor ve ücret alıyor."[380] İbn Ömer, böylece "Allah rızâsı için olan buğz"daki ölçüsün de sünnet olduğunu belirtmiştir. Abdullah b. Mes'ûd da "Allah, yüzünün kıllarını alan ve dişlerini incelten kadınlara lânet etsin. Dikkat edin, ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) lânet ettiği kişiye lânet ediyorum"[381] diyerek, beddua etmekte bile Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) uyduğunu göstermiş ve "Eğer hanımım bunları yapsaydı benimle biraraya gelemezdi"[382] diyerek eşinin de sünnete uygun hayat yaşamasının şart olduğunu belirtmiştir. Sofrasında muhakkak bir fakirin bulunmasını

---

[376] Ahmed b. Hanbel I, 329; Buhârî, Et'ime 8; *İ'tisâm* 24.
[377] Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 30.
[378] Dârimî, Mukaddime 43.
[379] Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 521, 522.
[380] Abdurrezzâk, *a.g.e.* I, 481.
[381] Nesâî, Ziyne 72.
[382] Ahmed b. Hanbel I, 415, 416-417, 434, 443; VI, 257; Dârimî, İsti'zan 19; Buhârî, Libâs 82, 84, 85, 87 ; *Tefsîr* 59/4; Müslim, Libas 120; İbn Mâce, Nikâh 52; Ebû Dâvûd, Tereccül 5; Nesâî, Ziyne 24, 26, 71.

arzu eden İbn Ömer'in sofrasına getirilen kişi çok fazla yemek yiyince İbn Ömer, o kimsenin yemek yemesini kâfirlere benzetmiş ve "Bu adamı bir daha yanıma getirmeyin. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Mü'min bir midesi ile yer, kâfir yedi midesi ile yer' buyurdu" demiş,[383] Allah rızâsı için yapılan ikrâmda sünnete uygunluk aramıştır. İbn Teymiye, müslümanların sünneti merkeze alan bu anlayışlarını şöyle değerlendirmiştir: "Allah ve Resûlü'nün râzı olduğundan râzı olmak gerekir. Kişiler, Allah, Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ve mü'minlerin indinde, Allah'ın dinine, Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uygun davrandığı zaman övülür. Çünkü övgü, hasenâta yapılır. Hasenât ise, Allah'ın haberini tasdik ve emrine itaat olarak Allah ve Resûl'üne itaata uygun olan şeylerdir. Bu da sünnettir."[384] Her devirde ümmet içerisinde takdir ve tekdir aslında sünnete ittibaa ayarlıdır. İttiba edenler övülmüş, muhâlefet edenler ise yerilmiştir. Şâfii, Buhârî, Evzâî (v. 157/774), Sevrî (v. 161/778) ve Ebû Hanîfe (v. 150/767) gibi ümmetin genelinde seçkin kişilerin sözleri, hadîs ve sünnete uygun olduğu için kabul görmüştür.[385] İbn Abdilber de "Kur'ân ve sünnetin ölçü olduğunu, aslı bilmeyenin furua varamayacağını" belirtmiştir.[386]

Sahâbîler, kişileri Hz. Peygamber'e benzeyişine ve onun râzı oluşuna göre değerlendiriyorlardı. Iraklı bir kimse, İbn Ömer'e, (ihramda) elbiseye bulaşan sinek kanının hükmünü sorunca İbn Ömer "Şuna bakınız! Peygamber'in torununu öldürmüş oldukları halde gelmiş bana sinek kanının hükmünü soruyor! Hâlbuki Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Hasan ve Hüseyin, benim dünyadaki iki çiçeğimdir (reyhânımdır)' buyurmuştu"[387] diye Hz. Peygamber'in değer verdiklerine değer vermek gerektiğini çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur. Hz. Âişe, "Hz. Fâtıma'dan daha çok hal, hareket ve yaşayışı bakımından Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) benzeyen hiç kimse görmedim"[388] diyerek bu farka işaret etmiştir. Hz. Peygamber'e en çok benzeyen kişinin, sünnetin izini en çok taşıyan kimse

---

383 Ahmed b. Hanbel II, 43; Buhârî, Et'ime 12; Müslim, Eşribe 183.
384 *Mecmûu Fetâvâ* IV, 14.
385 Bk. İbn Teymiye, *a.g.e.* III, 420; IV, 11, 14, 17.
386 *Câmi* II, 173.
387 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 22; Edeb 18; Tirmizî, Menâkıb 30.
388 Ebû Dâvûd, Edeb 144; Tirmizî, Menâkıb 60.

olacağı gerçeğinden hareketle tâbiîler de bu farkı, sahâbîlerden öğrenme peşinde olmuşlar ve bir nevi en sağlam kaynak araştırması yapmışlardır. Abdurrahman b. Yezîd en-Nehâî (v. 83/702), Huzeyfe'ye sahâbiler içinde hali, hareketi ve yolu bakımından Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) en çok benzeyen (yakın olan) kim? Biz de ona göre ondan (sünneti) öğrenelim" diye sormuş, Huzeyfe de "Hâli, meşrebi ve sireti yönünden Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) İbn Ümmi Abd'den (Abdullah b. Mes'ûd) daha yakın kimse bilmiyorum." demiştir.[389] Abdullah b. Amr da Hz. Peygamber'in Abdullah b. Mes'ûd'un da içlerinde bulunduğu "Kur'ân'ı, dört kişiden alın..." takdirini duyduktan sonra onu sevdiğini söylemiştir.[390]

Aynı kriter, sahâbîlerin kendi aralarında sünnet bilgisini ölçmekte de kullanılmıştır. Ebû Humeyd es-Sâidî, diğer sahâbîlere, "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namazını ben, hepinizden daha iyi bilirim" deyince sahâbîler "Neden sen hepimizden iyi bileceksin? Hepimizden daha çok onun izini takip etmiş değilsin, hepimizden önce onun sohbetinde bulunmuş değilsin" demişler,[391] en yakından takip edenin sünneti en iyi bilen olacağına işaret etmişlerdir. İbn Abbas, bazı konularda Hz. Peygamber'in hanımlarının sünnet bilgisinin farklılığını belirtmiştir. Hayızlı ve lohusa kadının namazı kaza edip etmeyeceğini soran bir kimseye "İşte Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hanımları, onlar bunu yapsalardı, biz de hanımlarımıza emrederdik" demiştir.[392] Aynı şekilde Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hz. Peygamber'in Ali'yi öven sözleri sebebiyle Ali-Muâviye muhâlefetinde Hz. Ali aleyhine birşey söylemekten kaçınmıştır.[393] Urve, hac aylarında umre yapılabileceği fetvasını veren İbn Abbas'a "İnsanları daha ne zamana kadar yanıltacaksın? Ebû Bekr ve Ömer onu nehyetmişti" deyince İbn Abbas, sözünün kaynağını göstermiş ve "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onu yaptı" demiştir. Urve, "Onlar, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) bağlılıkta (ittiba) senden ileri

389 Ahmed b. Hanbel *V*, 389, 395, 401, 402; Buhârî, Edeb 70; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 27; Tirmizî, Menâkıb 37.
390 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 116.
391 İbn Mâce, *İkâme* 72.
392 Dârimî, Tahâret 102.
393 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 32.

ve onun hakkında senden daha bilgili idiler"[394] diyerek sünnete ittibadaki üstünlükleri sebebiyle onların icraatının da sünnetten kaynaklandığını belirtmiştir. Cerîr b. Abdullah el-Becelî (v. 51/671), ensârın fazîleti sebebiyle[395] Enes b. Mâlik'le çıktığı bir seferde, yaşı Enes'ten büyük olmasına ve Enes'in bu durumu arzu etmemesine rağmen ona hizmet etmiş ve "Ben ensarın Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) verdiği desteği bizzat görmüşümdür. Onlardan biri ile arkadaşlık edersem, mutlaka kendisine hizmet edeceğime yemin ettim" demiştir.[396] Ensar'dan bir genç kız, Hz. Peygamber'in aracılık ettiği Cüleybîb adlı bir kimseyle ailesinin önce istememesine rağmen "Resûlullah'ın râzı olduğuna ben de râzı olurum" diyerek evlenmiştir.[397] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), uygun gördüğü, aracılık ettiği için Cüleybib'e değer vermiştir. Nitekim bu kişi, savaşta şehît olduğunda Hz. Peygamber "Yedi kişi öldürdü. Sonra onu öldürdüler. Bu bendendir. Ben de ondanım! Bu bendendir, ben de ondanım!" buyurmuş ve onu bizzat kendisi kabre yerleştirmiştir.[398] Ebû Mûsâ, ağır hasta iken bayılmış, bunun üzerine hanımı çığlık koparmış. Ebû Mûsâ, ayıldığında "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uzak olduğundan ben de uzağım. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vâveylâcı, saçını başını yolan, elbisesini yırtan kadınlardan uzak idi"[399] diyerek hanımının sünnete uymasını, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) beğenmediği davranışları yapmamasını istemiştir. Hz. Âişe, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Hassan b. Sâbit'i (v. 54/674) şiir söylemekle görevlendirdiği için Hassan'a sövülmesine müsaade etmemiş,[400] Hassan ifk hadîsesinde kendi aleyhine konuştuğu halde yanına gelmesine müsaade etmiştir.[401] Bu durum, Hz. Âişe'nin kendisini, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) göre ayarladığının güzel bir örneğidir.

Hz. Peygamber, İslâm devlet başkanının kalitesini, kendi sünnetine uygunluğuyla değerlendirmiştir. Sefih emiri tarif ederken "Benim yolumu

---

394 Ahmed b. Hanbel I, 313, 314.
395 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri VI*, 179.
396 Buhârî, *Cihâd* 71; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 181.
397 Ahmed b. Hanbel III, 136.
398 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 131.
399 Müslim, *İmân* 167.
400 Buhârî, Meğâzi 34; Edeb 91.
401 Buhârî, Meğâzi 34; *Tefsîr* 24/10.

tutmayanlar, sünnetimi izlemeyenler"[402] buyurmuş, bu konudaki temel şartı belirlemiştir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefâtından sonra da Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekr'e "Biz sana biat ediyoruz. Çünkü sen bizim seyyidimiz, hayırlımız ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) en sevgili olanımızsın"[403] diyerek halîfenin, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanındaki konumuna göre belirleneceğini ifâde etmiştir. Hz. Ömer'in tereddütsüz biatının bir başka sebebi de Hz. Peygamber'in Ebû Bekr ve Ömer'i işaret ederek "Benden sonra şu ikisine uyun" buyurmuş olmasıdır.[404] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat edince Ensâr, "Bir emîr bizden, bir emîr sizden olsun" teklifinde bulunmuş. Hz. Ömer onlara, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sağlığında Ebû Bekr'e imamlık yapmasını emrettiğini hatırlatmış "Ebû Bekr'in önüne geçmek hanginizin hoşuna gider" demiştir.[405] Ensâr da "Ebû Bekr'in önüne geçmekten Allah'a sığınırız" demişler ve tekliflerinden vazgeçmişlerdir.[406]

Ebû Bekr halîfe olunca, Ömer'in sözlerindeki isâbeti, icraatı ile ispatlamış ve emîrliğin işleme şartı ya da emirin hakkı olan itaatı, Kitab ve sünnete bağlayarak "Allah'a ve Resûl'üne itaat ettiğim sürece bana itaat edin. Allah'a ve Resûl'üne isyan ettiğimde, bana itaat borcunuz yoktur" demiştir.[407] Hz. Ebû Bekr'in kendisinden sonra Ömer'i tavsiyesi de şüphesiz "Bu iki zâta uyun" hadîsine göreydi. Hz. Ömer de halîfe olunca Hz. Peygamber'in şartı üzere olduğunu belirtmiş ve bunu vâlilerine de bildirmiştir. Ebû Mûsa'ya yazdığı mektupta "Ben, Kur'ân'ın size emrettiğini emrediyorum. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) size yasakladığını

---

402 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 345-346.

403 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 5.

404 Ahmed b. Hanbel *V*, 385.

405 İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 553. (Muhakkik Albânî, hadîsin isnâdının "hasen" olduğunu belirtmiştir). Hz. Peygamber'in ölüm döşeğinde iken Ebû Bekr'i imam tayin etmesi için bk. Muvatta, Sefer 83; Ahmed b. Hanbel 96, 202, 210, 224, 229, 270; Dârimî, Mukaddime 14; Buhârî, Enbiya 19; *İ'tisâm* 5. Ayrıca Hz. Peygamber, "tekrar geldiğimde seni bulamazsam ne yapayım?" diyen Ensâr'dan bir kadına "Beni bulamazsam Ebû Bekr'e git" buyurmuştur. İbrahim b. Sa'd, kadın bu soruyu sorarken ölümü kastediyordu, demiştir. (Buhârî, *İ'tisâm* 24).

406 Ahmed b. Hanbel I, 396; Hâkim, *Müstedrek* III, 67 (Hâkim, hadîsin isnâdının "sahîh" olduğunu belirtmiş, Zehebî de Telhîs'te hadîse "sahîh" demiştir).

407 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 336.

yasaklıyorum. Fıkha ve sünnete tâbi olmanızı emrediyorum." demiştir.[408] Hz. Ömer, halîfeliğinin başlangıcında gösterdiği anlayışı, halîfeliğinin son günlerinde de göstermiştir. Ona, halife olarak Ali'yi vasiyet et" denildiğinde o "Halkı, Nebînizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti üzere tutmada en güçlü olanınız, Ali'dir"[409] demiş, ama Hz. Peygamber halîfe tayin etmediği için o da kimseyi tavsiye etmemiştir.[410] Aslında sahâbîler, şahsî tercihlerinde de sünnet üzere olmaya önem vermişlerdir. Bununla birlikte Hz. Ömer'in devlet başkanı için düşünülen kişinin böyle bir özelliğinden bahsetmesi, onların hayatları, düşünce ve niyetlerinin sünnete göre olduğunu ve sünnete bir bütün olarak baktıklarını ortaya koymaktadır. İbn Ömer de Abdülmelik b. Mervân'a (v. 86/705) biat ederken, aynı usûle uymuş "Allah'ın sünneti ve Resûlü'nün sünneti üzere, Allah ve Resûlü'ne uyman şartıyla biat ettik" demiştir.[411] Kastallânî'nin (v. 923/1517), "Allah'ın sünneti, Resûlü'nün sünneti üzere olan kimsenin, Allah'a ve Resûlü'ne i'tisâm ettiği tesbiti[412] meselenin i'tisâm ile ilgisini kurmuş olması noktasında oldukça önemlidir.

Sahâbîler, ahlâkî değerlere, göreneklere aykırı gibi görünen durumlarda, o davranışın değerini, Kur'ân ve sünnete uygun olup olmamasına göre ölçüyorlardı. Enes, "Bir kadın, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) geldi ve 'Ey Allah'ın Nebisi, bana ihtiyacın var mı?' diye sordu" hadîsini rivâyet ederken kızı "O kadının hayâsı ne kadar azmış!" deyince Enes, "O, senden hayırlı idi. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) arzu duydu ve nefsini ona arzetti" demiştir.[413]

---

408 Abdurrezzâk, *a.g.e.* XI, 213.

409 Abdurrezzâk, *a.g.e.* V, 448.

410 Abdurrezzâk, *a.g.e.* V, 449; Ahmed b. Hanbel I, 43, 47; Buhârî, *Ahkâm* 51; Müslim, *İmâre* 12; Ebû Dâvûd, Harac 8.

411 Muvatta, Bey'a 3; Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 6 ; Buhârî, Buhârî, *Fiten* 21(İbn Ömer, Yezid b. Muâviye'ye biat ederken bu sözleri söylemiştir); *Ahkâm* 43; *İ'tisâm* (Giriş kısmı).

412 İrşâdu's-sârî XV, 265.

413 Ahmed b. Hanbel III, 268; Buhârî, Nikâh 32; Edeb 79; Nesâî, Nikâh 25. Enes'in, o sahâbî hanımı, kendi kızından daha üstün, daha hayırlı tutmasının ölçüsü; "Peygamber, kendisiyle evlenmek istediği takdirde kendisini Peygamber'e hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere helâl kıldık" âyeti [Ahzâb, 33/50] ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), eşlerinden Meymûne bint el-Hâris'le bu usûlle evlenmiş olmasıydı. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 75).

Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmiş kimseler olan sahâbîlerin fikirleri de sünnetten kaynaklanıyordu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) İbn Ömer'e "Abdullah, sen bu dünyada garîp gibi yâhut yolcu gibi ol" buyurmuş, bu tavsiyeye muhatap olan İbn Ömer, etrafındakilere "Akşama eriştiğinde sabahı bekleme, sabaha eriştiğinde akşamı bekleme, sıhhatinden bir kısmını hastalık zamanına ayır, hayatından bir kısmını ölümün için faydalı kıl"[414] tavsiyesinde bulunurdu. O, bu sözüyle Hz. Peygamber'in öğüdünü bir anlamda yorumlamış olmaktaydı. Tavsiyeleri, nasihatları sünnetle idi. Hz. Ali "Kefen (seçmekte) pahacılığa sapmayınız. Çünkü ben, Rasûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Kefen konusunda pahacılık yapmayınız. Çünkü o, çabuk soyulur' derken işittim" demiştir.[415]

Sahâbîler, günlük işleri ve beşerî ilişkileri de sünnete göre tanzim ederlerdi. Bir başka ifadeyle onlar, hayata sünneti hâkim kılmışlardı. Birgün Ebû Mûsa, Hz. Ömer'in yanına girmek için sünnet gereği üç kere izin istemiş ve cevap alamayınca derhal oradan uzaklaşmıştır.[416] Hz. Peygamber'in hanımı Meymûne, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), keler yemeyince "Ben, ancak Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yediklerini yerim" deyip helâl olduğu halde keler yememiştir.[417] İbn Abbas, zemzem suyunu kıbleye yönelip, Allah'ın ismini andıktan sonra üç kerede içilebileceğini, bitirince de Allah'a hamdedileceğini ve doya doya içileceğini anlattıktan sonra Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bizimle münâfıklar arasındaki alâmet, onların zemzemi kana kana içmemeleridir"[418] hadîsini rivâyet etmiş ve zemzem suyunun içiminin de onun tavsiye ettiği tarzda olması gerektiğini belirtmiştir. Akîl b. Ebû Tâlib (v. 60/680) evlenince misâfirler "Mesûd olun ve oğullarınız olsun" temennisinde bulunmuşlar. Akîl, duanın da sünnete uygun olmasını istemiş ve "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) söylediği gibi, 'Evliliğinizi, Allah sizin hakkınızda hayırlı ve mübârek kılsın' deyin" ikazında bulunmuştur.[419] Abdullah b. Ömer'in yanında bir kişi varken, kendisi ile gizli konuşmak

---

414 Buhârî, *Rikâk* 3; Tirmizî, *Zühd* 25.
415 Ebû Dâvûd, Cenâiz 30.
416 Ahmed b. Hanbel IV, 400; Buhârî, Buyu' 9; *İ'tisâm* 22.
417 Müslim, Sayd 47.
418 Abdurrezzâk, *Musannef* V, 113.
419 İbn Mâce, Nikâh 23; Nesâî, Nikâh 73.

isteyen birisi olduğunda dört kişi olmak için bir başka kimseyi çağırır ve "Ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Bir kişinin yanında iki kişi gizli konuşmasın' buyururken duydum"[420] hadisine göre hareket edermiş.

Sahâbîler, tasavvurları sünnete uygunsa gerçekleştirirlerdi. Hz. Ömer, Kâbe'deki altın ve gümüşleri müslümanlara dağıtmaya niyeti olduğunu söylediğinde, Şeybe, bunu yapamayacağını, çünkü iki arkadaşının (Hz. Peygamber ve Ebû Bekr'in) yapmadığını söylemiş, Hz. Ömer de "Onlar, uyulmaya lâyık iki kişidirler" diyerek niyetinden vazgeçmiştir.[421] Sahâbîler, kefenlerinin de Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi olmasını istemişlerdir. Hz. Ebû Bekr, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kefenini sorup öğrenmiş,[422] oğlu Abdullah da Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) giydirilen kefenle onun cildine değdiği için kefenlenmek istediğini belirtmiş, ancak "Allah'ın, Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) üzerinden çıkarttığı (Nebi'sine nasip etmediği) elbiseyle kefenlenmem" diyerek vazgeçmiştir.[423] Sahâbîlerin bu davranışları, sünneti her hareketlerinde gözettikleri ve herşeyde ölçü aldıklarının delillerindendir. Sahâbîler, ikâmet edecekleri yerin de sünnete göre düzenlenmesi gerektiğini belirtirlerdi. İbn Ömer, Şam'a hicret etmek isteyen Mücahid b. Cebr'e (v. 104/722), "Mekke fethinden sonra hicret yoktur, lâkin cihad vardır. Eğer cihad için gideceksen git, bu gücü kendinde bulamazsan geri dön" demiştir.[424]

Sahâbîler, sünnetin hakemliğini her alanda benimsemişlerdi. Ahnef b. Kays, Sıffin savaşında Hz. Ali tarafına katılmaya giderken Ebû Bekre onu durdurmuş ve "Dön, çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'İki müslüman kılıçlarıyla karşılaştıkları zaman ölen de öldüren de ateştedir' buyurdu" demiştir.[425] Ebu'd-Derda, farklı kıraatı sebebiyle Şamlılar'la ihtilafa düşünce Abdullah b. Mes'ûd'un talebesi Alkame'ye, İbn Mes'ûd'un kıraatini sormuştur.[426] Ebu'd-Derdâ, bu hareketiyle "Kur'ân'ı dört kimseden

---

420 Muvatta, *Kelâm* 13.
421 Ahmed b. Hanbel III, 410; Buhârî, *İ'tisâm* 2; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 93.
422 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 422.
423 Abdurrezzâk, *a.g.e.* III, 423; Ahmed b. Hanbel VI, 132.
424 Buhârî, Meğâzi 53.
425 Buhârî, *İmân* 22; Diyât 2; *Fiten* 10; Müslim, *Fiten* 14; Ebû Dâvûd, *Fiten* 5.
426 Ahmed b. Hanbel VI, 451; Buhârî, *Tefsîr* 92/2; İsti'zan 38; Müslim, *Müsâfirîn* 282.

alın. Abdullah b. Mes'ûd..."[427] hadîsine uymuş ve sünnetin hakemliğini esas almıştır.

Sahâbîler, toplumsal hareketlerin, hak veya bâtıl oluşlarını sünnetle ölçmüşlerdir. Daha sonraları İbn Teymiye, bu esası "Bir kişinin dalâlet ve küfür üzerinde olması Kitab ve sünnete göre tâyin edilir"[428] sözleriyle ifâde etmiştir. Meselâ, Muâze (v. 83/702) adlı bir hanım Hz. Âişe'ye, hayızlı kadının namazı kaza edip etmeyeceğini sorunca Âişe, "Sen Harûriyye misin? Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), hanımları hayız oldukları zaman onlara kılamadıkları namazı kaza etmelerini emretmezdi" cevabını vermiştir.[429]

Sahâbîler, ibâdetlerin Hz. Peygamber'in uygulamasına uygun olarak ifâsı üzerinde ısrarla durmuşlardır. Bu, Hz. Peygamber'in sağlığından itibaren böyle idi. Bu konuya, araştırmanın muhtelif yerlerinde işaret edildiğinden burada kısaca temas edeceğiz. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Übey b. Ka'b'ı zekât memuru olarak görevlendirdiğinde verilen genç ve semiz deveyi kabul etmemiş ve "Emrolunmadığım şeyi almam. İstersen Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sor, o kabul ederse ben de kabul ederim" demiştir.[430] Ebû Bekre, "Kadir gecesini, Ramazan'ın son on gününde aramam, ancak ve ancak Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) duyduğum söz sebebiyledir"[431] diyerek sünnet kaynağına göre hareket ettiğini belirtmiştir. es-Subeyy b. Ma'bed, hac ve umre için ihrama girdiğinde kendisine Selman b. Rabîa (v. 32/653) ve Zeyd b. Sühan (v. 36/656) yaptığının yanlış olduğunu söylemişler, o da meseleyi Hz. Ömer'e sormuş. Ömer, "Onların dediği bir şey ifade etmez. Sen Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uymuşsun" demiş,[432] ibadet-

427 Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 8.

428 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* III, 420. Sahâbîlerin sünneti ölçü olarak kabulü, daha sonraki âlimlere örnek olmuştur. Onlar da Kitab'a ve sünnete göre değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ebû Hanife, Ebû Yûsûf ve Şâfiî; kelâmcıları, Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashâbının sustukları konuda konuştukları için tenkit etmişlerdir. (Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XV, 179).

429 Ahmed b. Hanbel VI, 231-232; Dârimî, Vudu' 102; Buhârî, Hayz 20; Müslim, Hayz 67, 68, 69; Ebû Dâvûd, Tahâret 104; Tirmizî, Hayz 97.

430 Ebû Dâvûd, *Zekât* 5.

431 Tirmizî, Savm 72.

432 Ahmed b. Hanbel I, 37, 53; İbn Mâce, *Menâsik* 38; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 24; Nesâî, *Menâsik* 49.

lerde doğru ve yanlışın Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) göre belirlendiğini ve belirleneceğini kesin şekilde ifâde etmiştir. Abdullah b. Mes'ûd, cemaatin kendilerine hergün vaaz etmesi isteğini "Hz. Peygamber, bize usanç gelmesinden endişe ettiği için durumumuza uygun zamanları kollardı" diyerek geri çevirmiş,[433] Hz. Peygamber'in metodunu takip etmiştir.

Sahâbîler, Hz. Peygamber sonrasını sünnete göre değerlendirirlerdi. Enes b. Mâlik ve Ebu'd-Derdâ "Vallahi ben, Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmetinden, onların, cemaatle namaz kılmaları dışında (kusursuz yaptıkları) birşey tanımıyorum"[434] diyerek o gün yaşadıkları dönemlerini tenkit etmiştir.[435] İbn Ömer de "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) savaşı sizin gibi saltanat için değildi" demiştir.[436]

Araştırmamız boyunca yaptığımız nakillerden sahâbe-i kirama ait düşünce, tenkit, takdir, tavır ve davranışların, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) endeskli olduğu açıkça görülmektedir. Onların dünyasının merkezi Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) idi. Onun (sallallahu aleyhi ve sellem) herşeyi onların meselesi idi. Dünyaları oydu, kültürleri, tepkileri, zevkleri oydu. Onun (sallallahu aleyhi ve sellem) dışında birşeyi ölçü almıyor, ondan başka kimseyi anlatmıyorlardı.

10. Bildikleri Sünneti Yaşamaları

Sahâbîlerin sünnete bağlılıklarının göstergelerinden biri de rivâyet ettikleri hadîsle amel etmeleridir. Onlar, "Aynen Uygulama" ve "Tâviz Vermemeleri" kısımlarında işaret ettiğimiz gibi öğrendikleri sünneti mutlaka uygulama gayreti içinde olurlardı. Çünkü *"Niçin yapmadığınız şeyi söylüyorsunuz"* [437] ve *"Ey kavmim, size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size muhalafet etmek istemiyorum"* [438] âyetleri, söz ve fiil uyumunun gerekliliğini ortaya koymaktaydı.

Hz. Peygamber de ganimet paylaştırmasına râzı olmayan bir kimse

433 Ahmed b. Hanbel I, 378, 425, 427; Buhârî, İlim 12; Müslim, Münâfikîn 82, 83.
434 Ahmed b. Hanbel VI, 443; Buhârî, Ezan 31; Mevâkît 7.
435 İbn Mâce, *İkâme* 163.
436 Buhârî, *Tefsîr* 8/5.
437 Saff, 61/2.
438 Hûd, 11/88.

hakkında "Bu adamın sülâlesinden öyle bir kavim zuhur edecek ki Allah'ın Kitab'ını kolayca okuyacaklar, fakat okudukları gırtlaklarını geçmeyecek, dinden okun avı delip geçtiği gibi çıkacaklar"[439] buyurarak bildiklerine uymayanları kınamıştır. Başka bir rivâyette ise âhir zamanda çıkacak bir grubun halkın sözlerinin en hayırlısını (Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerini) söyledikleri halde imanlarının boğazlarından aşağı geçmeyeceğini haber vermiştir.[440] Böylece hem Kitab hem sünneti bilenin bildiği ile amel etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu doğrultuda sahâbîler, Hz. Peygamber'den gördükleri, duydukları, bildikleri sünnete sımsıkı sarılırlardı. Hz. Ali, "Ben, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) birşey duyduğum zaman Allah'ın dilediği ölçüde onunla amel etmeye çalışırım"[441] sözüyle sünneti bildikten sonra onunla amel etmek gerektiğini belirtmiş olmaktadır. Bir başka sahâbînin fiili de sünnetten kaynaklanıyor olmasına rağmen sahip ve şâhit oldukları sünnet bilgi ve uygulamasından asla vazgeçmezlerdi. Sahâbîlerde görülen farklı davranışların asıl kaynağı, onların bu tutumlarıdır. Her sahâbî, birşey yapmışsa kendisine göre "sünnet" olduğu için yapmış, yapmayan da sünnet olmadığı için yapmamıştır. Meselâ Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in, Minâ'dan Mekke'ye gelirken Muhassab'da konaklamasını sünnet saymamış, iniş ve çıkış kolay olduğu için orayı tercih ettiğini söylemiştir.[442] Bir konuda yeni öğrendikleri sünneti hemen kabul eden sahâbîler, bunun yanında bildikleri sünneti başkalarına sorma ihtiyacı duymamışlardır. Onlar, sürekli "sünnet"i yaşama gayreti içinde olmuşlardır. Sahâbîlerdeki "bildiği veya şâhidi olduğu sünnet"i tercih anlayışı, İslâm âlimlerince elde ettikleri sünnet bilgilerinden birini tercih etme uygulaması haline dönüştürülmüştür.

---

[439] Muvatta, Messu'l-Kur'ân 10; Ahmed b. Hanbel I, 92, 156, 160, 404; III, 52, 64, 68, 183; IV, 145, 421-422, 424-425; V, 176; Buhârî, Enbiya 6; Menâkıb 25; Meğâzi 61; *Fedâilu'l-Kur'ân* 36; Edeb 95; Tevhîd 23, 57; *İstitâbe* 95; Müslim, *Zekât* 142-144, 147, 148; 154, 156, 159; İbn Mâce, Mukaddime 12; Ebû Dâvûd, *Sünne* 28; Tirmizî, *Fiten* 24; Nesâî, *Zekât* 79; *Tahrîm* 26; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 186-187.

[440] Abdurrezzâk, *Musannef* X, 157; Ahmed b. Hanbel I, 404; İbn Mâce, Mukaddime 12.

[441] Bk. İbn Mâce, *İkâme* 193; Ebû Dâvûd, Vitr 26; Tirmizî, Salât 181.

[442] Ahmed b. Hanbel VI, 41, 190, 207, 225; Buhârî, Hac 147; Müslim, Hac 339, 340; İbn Mâce, *Menâsik* 81; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 86; Tirmizî, Hac 82.

"İ'tisâm"ın hemen her yönünde müstesna bir yeri olduğunu gözlemlediğimiz İbn Ömer'den bu noktada da pekçok bilgiler nakledilmiştir. İbn Cüreyc, Abdullah b. Ömer'e haccı yerine getirirken "Arkadaşlarında hiç görmediğim dört şeyi senin yaptığını görüyorum" diyerek bunun sebebini sormuş. İbn Ömer, yaptıklarını Hz. Peygamber'den öyle gördüğü için yaptığını çok açık bir ifâde ile dile getirmiştir.[443] Sünneti bilenin soruşturmaya gerek görmeden bildiğini uygulaması görüşünde olduğunu belirtmiştir. Nitekim el-Muğire b. Şu'be de Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) yaparken gördüğü işlerden bazılarını zikretmiş ve "Bunları Resulullah'ta (sallallahu aleyhi ve sellem) gördükten sonra kimseye sormam"[444] demiştir. Aynı şekilde Hacer-i Esved ve Rükn-i Yemâni'ye neden bu kadar yaklaşmaya çalıştığını, hâlbuki Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabından hiçbirini böyle yaparken görmediğini soran birisine bu kez İbn Ömer, "Eğer (böyle) yapıyorsam Resulûllah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Onlara el sürmek, günahların kefâretidir, ...kişi böyle yaparsa köle âzat etmiş gibi olur, her adımına bir hasene yazılır' buyurduğunu işittiğim içindir" diyerek bu konuda Hz. Peygamber'den öğrendiği müjdeli bir bilginin bulunduğunu ortaya koymuştur.[445] Yine İbn Ömer, Safa ile Merve arasındaki sa'y mevkiinde koşmayıp yürümüş, bunun sebebi sorulunca "Eğer koşarsam muhakkak ki Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) koşarken görmüşümdür, eğer yürürsem muhakkak ki Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) yürürken görmüşümdür" demiş, bir konuda aynı sahâbînin farklı bilgi ve müşâhedeye sahip olabileceğini ve kendisinin yaşlı olduğunu da ilâve etmek[446] sûretiyle durumuna uygun düşen uygulama biçimini tercih ettiğini açıklamıştır. Ayrıca bu durum "sünnet"in uygulama seçenekleri ihtivâ ettiğinin delilidir. İbn Ömer, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem), o namazı kılarken görmediği için duha namazını

443 Bk. Muvatta, Hac 31; Ahmed b. Hanbel II, 66, 110; Buhârî, Vudu' 30; Hac 82 (terceme); Libâs 37; Müslim, Hac 25; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 21; Tirmizi, Hac 111; Nesâî, Hac 56.

444 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 189; Nesâî, Tahâret 88.

445 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 3, 89; Tirmizi, Hac 111; Nesâî, *Menâsik* 158.

446 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 55; Tirmizî, Hac 39. Ebû Hüreyre de İnşikak Sûresi'nde secde edilmeyen bir yerde secde etmiş, sebebini sorduklarında "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) secde ettiğini görmeseydim secde etmezdim" demiştir. (Bk. Dârimî, Salât 162).

kılmamış,[447] yapılacak iş namaz kılmak da olsa Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) görmediği için onu terketmiştir.

Abdullah b. Ömer'den verdiğimiz bu örneklere diğer sahâbîlerden de misâller ilâve etmek mümkündür. Meselâ, Enes b. Mâlik'e, Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) Mina'dan Arafat'a giderken telbiye mi tekbîr mi getirdikleri sorulmuş, o da "Telbiye getiren getiriyordu. O, bunu yadırgamıyordu, tekbir getiren getiriyordu, o, bunu da yadırgamıyordu" demiştir.[448] Bu rivâyet, sahâbîlerin sünnet olduğunu bildikten sonra aynı konuda farklı uygulamaların tabiî olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sahâbîlerin, bildikleri, rivâyet ettikleri hadîse uymaları -pek tabiî olarak- ibâdetler konusuyla sınırlı değildi. Onlar, diğer mevzûlarda da aynı tutum içindeydiler. Alışverişte tarafların birbirinden ayrılmadıkça muhayyer oldukları hadîsinin râvisi İbn Ömer, oturmakta iken bir mal satın aldığı vakit, satışın kesinlik kazanması için ayağa kalkardı.[449] "(Din) kardeşini oturduğu yerden kaldırıp sonra o yere oturmayın" hadîsini rivâyet eden İbn Ömer, kendisi için yerinden kalkan olursa o yere oturmazdı."[450] Hz. Peygamber'in kendisiyle şevvâl ayında evlendiğini rivâyet eden Âişe, akrabalarını şevvâl ayında evlendirmek isterdi.[451]

Sahâbîler, bildikleri hadîsi uygulama imkânı bulamadıkları zaman bundan üzüntü duyarlardı. Ebû Eyyûb el-Ensâri "Tuvalette kıbleyi ne önünüze ne de arkanıza almayınız" hadîsini rivayet ettikten sonra " Şam'a geldiğimizde kıbleye doğru inşa edilmiş tuvaletler bulduk. Bu durumda (gücümüzün yettiğince kıbleden) döner ve Allah'tan bağışlanmayı dilerdik" demiştir.[452]

Sahâbîlerde, sünnete uymak Hz. Peygamber'den gördüklerine ve duyduklarına uymak şeklinde cereyan ediyor, bir başka sahâbînin yaptığını

---

447 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 81. Hz. Peygamber'in duha namazını pek az kılmış olması dolayısıyla bu konuda sahâbîler farklı sözler söylemişlerdir. (Bk. Ahmed b. Hanbel II, 155; Buharî, Umre 3; Hac 220 ve Dârimî, Salât 152 ve Ahmed b. Hanbel VI, 95 ve Muvatta, Kasru's-salât 29; Abdurrezzâk, *Musannef* III, 78; Ahmed b. Hanbel VI, 223; Buhârî, Teheccüd 5, 32; Müslim, *Müsâfirîn* 77 ve Muvatta, kasru's-salat 30 ve Tirmizî, Vitr 15).

448 Dârimî, *Menâsik* 48.

449 Tirmizî, Buyu' 26.

450 Tirmizî, İlim 9.

451 Müslim, Nikâh 73.

452 Müslim, Tahâret 59.

dikkate almıyorlardı. Ebû Hüreyre abdest almış ve İbn Abbas'a "Niçin abdest aldığımı biliyor musun? Kurutulmuş yoğurt yediğim için abdest aldım" demiştir. İbn Abbas ise "Senin ne için abdest aldığın beni ilgilendirmez. Ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüm, (kurutulmuş yoğurt yedikten sonra) abdest almadı" diye cevap vermiştir. [453] Sahâbîlerin farklı uygulamaları garip gibi gözükse de sahâbîlerin bu konularda birbirlerini tenkit etmemeleri, karşısındakinin sünnete uyduğunu bilmesinden kaynaklandığından başka ihtimali akla getirmemektedir.

Bütün bu misâller, sahâbîlerdeki sübûtuna şâhit oldukları delili, herşeyin önünde tutma ve ona uyma genel eğilimini göstermektedir. Burada sahâbîlerin farklı uygulamalar karşısında kendi bilgilerinden şüpheye düşüp düşmedikleri, nesh ihtimalini hatırlarına getirip getirmediklerine dair bir soru akla gelebilir. Ancak bu konuda bir örnek tesbit etmiş olmadığımızdan bu soruya kesin cevap verme imkânımız bulunmamaktadır. Ancak Sahâbenin Sünnette Tasarrufları kısmında bu konular daha teferruatlı olarak incelenecektir.

Hz. Peygamber'in sünnetine (sözlerine) doğrudan muhâtab olduklarında sergiledikleri tavırları, sahâbîlerin sünnete bağlılıklarının genel göstergesi niteliğindedir. Sahâbîler, eğer Hz. Peygamber bizzat kendilerine hitap etmişse o emre ve sünnete daha sıkı sarılırlardı. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Sizin için cihadın en iyisi ve en güzeli haccetmektir" sözüne muhatab olan Hz. Âişe "Bu sözü duyduktan sonra hacca gitmeyi terketmem"[454] diyerek bu ibâdeti her yıl yerine getirmeye çalışmıştır. Zeyneb bint Cahş ve Sevde bint Zem'a ise "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize 'Bu haccı yapın, sonra hasırlarınızdan ayrılmayın' buyurduğunu işittikten sonra bir hayvana binmeyiz" demişlerdir.[455] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Osman'a "Eğer, Allah sana birgün bu halîfelik işini verir ve münâfıklar da Allah'ın sana giydirdiği (halîfelik) gömleğini soymaya kalkışırlarsa o gömleği soyma" buyurduğu için şehit edilinceye

---

453 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 166; Ahmed b. Hanbel II, 265, 271, 479; Müslim, Hayz 90; Tirmizî, Taharet 58; Nesâî, Tahâret 121.

454 Buhârî, Cezâu's-sayd 26.

455 Ahmed b. Hanbel II, 446; *V*, 218, 219; *VI*, 324; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 1.

kadar halîfeliği bırakmamıştır.[456] Hz. Ömer, meselelerin hallinde yardımcı olmasını isteyerek Hz. Ali'ye kâdılık yapmasını teklif ettiği gibi Hz. Osman da İbn Ömer'e kâdılık teklif etmiş, ancak İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisine kâdılık yapmamayı tavsiye ettiğini belirterek kabul etmemiş,[457] Hz. Peygamber'in tavsiyesine uymuştur. Hz. Ali, Ühbân b. Sayfî el-Gıfârî'den kendisiyle beraber savaşmasını istediğinde o, "Benim dostum ve senin amcazâden, ihtilaf olduğunda bana tahtadan kılıç yapmamı tavsiye etmişti, ben de bunu yaptım. İstersen tahta kılıcı alıp sana katılayım" demiştir. Hz. Ali de yaptığı tekliften vazgeçmiştir.[458]

Meseleye bir başka yönden bakacak olursak Hz. Peygamber'de görülen söz-fiil uyumu, sahâbîlerin hayatında rivâyet-fiil uyumuna dönüşmüştü denilebilir. Sahâbîlerin rivâyet ettikleri hadîsi uygulamaları, birçok faydalar sağlamış, tâbiîlerin hadîs ile birlikte bu uygulamaları da rivâyet etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumun hadîsin sıhhati ve nesh gibi usûl meseleleri bakımından önemi büyüktür. Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ı yaşayarak onu teoriden pratiğe geçirme görevini, sahâbîler sünnet için üstlenmiş ve onu lafızlarda hapsetmeyip yaşamak sûretiyle Kur'ân'ı yaşamış olma mutluluğuna kavuşmuşlardır.

Rivâyet ettiği hadîsi yaşama anlayışı bir anlamda hadîsin sıhhatine delil sayılmıştır. Abdullah b. Mes'ûd, "Allah şunları yapan kadınlara lânet etti. Döğme yapanlar, yaptıranlar; yüzlerinin tüylerini yolanlar..." hadîsini rivâyet ettiğini duyan Ümmü Yâkub adındaki bir hanım, İbn Mes'ûd'a "Ben, hanımının bunu yaptığını görüyorum" demiş, İbn Mes'ûd, Ümmü Yâkub'u hanımına göndermiş, o da İbn Mes'ûd'un hanımının bunları yapmadığını görüp geri dönmüştür. Bunun üzerine İbn Mes'ûd "Eğer öyle olsaydı, o benimle birarada olamazdı" demiş,[459] bildiği sünnete uymamak diye birşeyin söz konusu olamayacağını belirtimiştir. Ümmü Yâkub'un sorusu da kişinin rivâyet ettiği hadîse kişinin uyması gerektiğini belirtir.

---

456 İbn Mâce, Mukaddime 11.

457 Ahmed b. Hanbel I, 66.

458 Tirmizî, *Fiten* 33.

459 Ahmed b. Hanbel I, 415, 416-417, 434, 443; Dârimî, İsti'zân 19; Buhârî, *Tefsîr* 59/4; Libâs 82, 84, 85, 87; Müslim, Libâs 120; İbn Mâce, Nikâh 52; Ebû Dâvûd, Tereccül 5; Nesâî, Ziyne 24, 26, 71.

B. SAHÂBENİN SÜNNETİ ÖĞRENME VE ÖĞRETMEDE SÜNNETE BAĞLILIĞI

1. Sünneti Öğrenme Merak ve Gayretleri

Sahâbî ve tâbiînin sünneti öğrenme istekleri, temelde Kur'ân'la yaşama isteklerinin bilimsel bir sonucuydu. Onların bu eğilimi, Kur'ân'la sünnetin dini belirleyici olduğu inancından ileri geliyordu.

Dönemin bu yönünü şöyle özetlemek mümkündür: "Sünnet, müslümanların ilk neslini oluşturan sahâbiler tarafından Hz. Peygamber'den duyarak, görerek veya ondan (sallallahu aleyhi ve sellem) bizzat duyan ya da görenden işiterek öğrenilmiştir. Öğrenme niyetleri de yaşamaktır. Ashâb-ı kirâm, birbirlerine daima Allah Resûlü'nden öğrendiklerini duyurmak ve meseleler hakkında Hz. Peygamber'den öğrenilmiş bir bilgi veya uygulamanın olup olmadığını sormak âdetinde idiler. Böylece sünnete ait veriler bir taraftan anında amel olarak pratik hayata intikâl ederken, bir taraftan da bilgi halinde bellenmekte ve aktarılmaktaydı. Sahâbiler kesinlikle sırf bilgi edinmiş olmak ya da sadece başkalarına aktarmak maksadıyla değil, bizzat uygulamak, hayatlarını ona göre tanzim etmek gayesiyle sünneti öğreniyorlardı. Öğrendiklerini amel ile destekliyor, hayatlarını o, "en güzel örnek"e benzetmeye çalışıyorlardı. Bunun için de Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) öğrenilmiş olan bilgiyi arıyor, soruyorlardı. Kişisel kanılar değil, deliller peşinde bulunuyorlardı."[460] Meselâ, Hureys b. Kabîsa'nın (v. 67/686) Ebû Hüreyre'ye söylediği "Allah'tan oturup sohbet edeceğim salih bir arkadaş nasip etmesini dilemiştim. Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğin bir hadîsi bana söyle belki onunla Allah beni faydalandırır"[461] sözü öğrenmek ve sonra yaşamak anlayışının ifadesidir.

Dinin yayılması, ibadetlerin uygulanması için sünneti öğrenmek zaruri idi. Sahâbe ve tâbiînin bu konudaki uygulaması pek çoktur.[462] Sahâbîler,

---

460 Çakan, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi* I, XIX., XX. (Mukaddime).

461 Tirmizî, Salât 188; Nesâî, Salât 9.

462 Bk. Muvatta, Hac 176 ve Nesâî, *Menâsik* 227 ve Nesâî, *Cihâd* 26 ve Muvatta, Tahâret 1 ve Müslim, Hac 91 ve Ebû Dâvûd, Vitr 20 ve Müslim, Tahâret 18 ve Abdurrezzâk, *Musannef* I, 385-386. *Sünne*ti öğrenme merakı ayrıca sahâbîlerin bilgilerinin aktarılmasını sağlamıştır. Abdullah b. Mes'ûd'dan bellenen (geriye kalan) şeylerin hepsi, kendisine her perşembe

Hz. Peygamber'in yaptığı hemen hemen herşeyi öğrenmek istiyorlardı. Ebû Hüreyre, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz için tekbir aldıktan sonra kıraata geçmeden sükût ettiğini farketmiş ve o esnada ne okuduğunu sormuştur.[463] Ebû Hureyre'nin sünnete olan bu merakını, Hz. Peygamber de takdîr etmiştir. Ebû Hüreyre ona, kıyamet gününde şefaatinin en fazla kime olacağını sorunca Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Sende gördüğüm hadîs hırsı sebebiyle bu meseleyi senden evvel kimsenin bana sormayacağını tahmin ediyordum" buyurmuştur.[464] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu sözü aynı zamanda sünnete merak duymayı onaylamaktır. Sahâbîlerin sünneti öğrenme merakları Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) çok fazla soru sorma şeklinde tezâhür edince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara çok soru sormayı yasaklamıştı. Sahâbîler de bu durum karşısında, şehir dışından gelenlerin ona soru sormalarını dört gözle bekler olmuşlardı.[465]

Sahâbîler, birbirlerini sünneti öğrenmeye teşvîk ediyorlardı. İbn Abbas, Tahrîm Sûresi'nin ilk âyetlerinde bahsedilen hanımların kim olduğunu Hz. Ömer'e sormuş ve "Vallahi bu meseleyi bir seneden beri sana sormak isterdim; ama heybetinden dolayı soramıyordum" deyince Hz. Ömer, "Bunu yapma! Benim bildiğimi zannettiğin bir şeyi hemen bana sor; ben onu bilirsem sana haber veririm" demiştir.[466]

Hadîs öğrenmek için fedâkârlıkta bulunma sahâbe devrinde başlamıştı. Ebû Kılâbe (v. 104/722), Medine'de iken hadîs rivâyet eden bir kimsenin geleceğini öğrenince işlerini bitirdiği halde fazladan üç gün kalıp o kişiyi beklemiştir.[467] İbn Abbas'ın ensârın fazla hadîs bilgisinden istifade etmek

---

gelerek sorular soran Abîde'nin ondan sorduğu şeyler olduğu belirtilmiştir. Bk. Dârimî, Mukaddime 46.

463 Ebû Dâvûd, Salât 120.

464 Ahmed b. Hanbel II, 373; Buhârî, İlim 33; *Rikâk* 51.

465 Müslim, *İmân* 10. Hz. Peygamber'in bu tutumunun sebebi, "Ey iman edenler, açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'âr indirilirken onları sorarsanız size açıklanır" Mâide, 5/101) âyetinde belirtildiği gibi bazı şeylerin farz kılınma ihtimalinin mevcut olması idi.

466 Müslim, *Talâk* 31.

467 Dârimî, Mukaddime 47. Şa'bi de hadîs rivâyet ettiği bir kişiye "Sen bu rivâyeti hiçbir bedel ödemeksizin al. Hâlbuki vaktiyle kişi, bundan daha küçük bir mesele için Medîne'ye giderdi" diyerek aynı konuya temas etmiştir. Buhârî, Nikâh 12.

için onların evlerine gitmesi, uyuyorlarsa uyanıncaya kadar kapıda beklemesi[468] sahâbîlerdeki sünnete ulaşma gayretlerinin bir başka göstergesidir. Medîne'den Şam'a Ebu'd-Derdâ'ya hadîs sormak için gelen bir kimseyi Ebu'd-Derdâ takdîrle karşılamış ve ilim tahsîli için yola çıkanlarla ilgili Hz. Peygamber'in müjdesini nakletmiştir.[469]

Bazı sahâbîlerin sünnet merakları, -sünneti takip etme imkânı bulmaları gibi sebeplerle- onların birçok sünneti bildikleri kanaatini yerleştirmişti. Nâfi, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Ci'rane'den umre için ihrama girmediğini eğer oradan girseydi bu hususun İbn Ömer'e gizli kalmayacağını belirtmiştir.[470]

Sünneti öğrenmelerine aralarındaki anlaşmazlıklar mâni olmuyordu. Mervân, Ebû Hüreyre'ye bir hadîs sormuş, Ebû Hüreyre ona "Aramızda geçen bunca hâdiseden sonra ve benim söylediğim bunca sözden sonra mı" diyerek yine de soru sormasına şaşırdığını belirtmiş, Mervân da "Evet" cevabını vermiştir.[471]

Sahâbîler, bir sünnetten mahrum kaldıklarında üzülürlerdi. el-Hâris b. Abdullah'tan hacla ilgili bir hadîs duyan Hz. Ömer "Kendi elinden bulasın! Bunu Peygamber'den işittin de haber vermedin!" demiştir.[472]

Sahâbîlerin ve tâbiînin sünnet merakları, ümmetin sünnete iştiyakı ve sünnetin yayılması ile neticelenmiştir.

a. Resûlullah (s.a.s.) ile Birarada Bulunmaya Özen Göstermeleri

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk uygulayıcısı ve örnek şahsiyet olan Hz. Peygamber'le birarada bulunmak İslâm dininin doğru öğrenilmesi ve uygulanması açısından son derece önemlidir. Aslında Hz. Peygamber de bu meselenin üzerinde önemle durmuş, dînî hayat yönünden kendi

---

468 Dârimî, Mukaddime 47.
469 Tirmizî, İlim 19.
470 Buhârî, Humus 19. İbn Ömer'in, bekârken mescidde kalması (Buhârî, Salât 58; Ebû Dâvûd, Tahâret 137; Tirmizî, Salât 122; Nesâî, *Mesâcid* 29) muhtemelen Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) daha fazla istifâde etmek içindi.
471 Ebû Dâvûd, Cenâiz 56. Mervân, tâbiîndendir.
472 Tirmizî, Hac 101.

döneminin farklılığını açıkça belirtmiştir.[473] Hz. Peygamber'in, yemin ederek söylediği "Sizden birinize gün gelecek beni göremeyecektir. Sonra beni kendileriyle beraber görmesi onun indinde ailesi ile malından daha makbul olacaktır"[474] hadîsiyle de kendi konumuna işaret etmiştir. Hz. Peygamber bu sözleriyle ashâbı, kendi meclisine devama ve hazarda olsun seferde olsun kendisini takip ederek, görerek edebiyle edeblenmelerine, şeriati öğrenmelerine teşvik etmiş, bunu yapmazlarsa pişman olacaklarını bildirmiştir. Nitekim Hz. Ömer, onun meclislerinde daha fazla bulunamadığına pişman olmuş, "Beni onunla beraber olmaktan çarşılarda alışveriş işi alıkoydu" demiştir.[475] Hz. Ali "Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem) ile olan zaman dışında sizin için daha iyi bir zaman tasavvur edemiyorum"[476] sözleriyle aynı durumu ifâde etmiştir. Hz. Ömer, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında vahiy ile bazı kimselerin (sırları ortaya çıkar) yakalanırlardı. Şimdi ise vahiy kesilmiştir. Sizi amellerinizde ortaya çıkan suçlar sebebiyle yakalarız"[477] diyerek Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminin en büyük farklılığının, vahiyden kaynaklandığını belirtmiştir.

Hz. Peygamber'le bulunmak sorumluluk isteyen bir konumda olmak demekti. Bir kimse Mikdad b. Esved'e (v. 33/653) "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gören o iki göze ne mutlu, ben de senin gördüğünü, şahit olduğunu görmek isterdim" deyince Mikdad öfkelenmiş. Oradakiler hayırlı bir söz söylediği halde Mikdad'ın kızmasına şaşırmışlar. Mikdad "Bilmiyor, onu görseydi durumu ne olurdu. Vallahi Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) öyle topluluklar geldi de Allah onları burunları üzerine cehenneme

[473] Hz. Peygamber, küsûf namazında secdede iken hıçkırarak ağlamış ve "Ben aralarında iken bunu vâdetmemiştin, biz senden af dilerken bunu vâdetmemiştin" buyurmuştur. (Nesâî, Küsûf 14). Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'deki şu vâdini kastediyordu: "Sen onların içlerinde bulunduğun müddetçe Allah onları azaba uğratacak değildir. Onlar hâlâ affedilmeyi dilerken Allah onlara azap etmez." [Enfâl, 8/33]. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu serzenişi Cenâb-ı Allah'ın, kendisinin hayatta olduğu sürece azap etmeyeceğine dair vâdinin bulunduğunu bildirmek içindir. (Bk. Sindî, *Hâşiye* III, 138. (Nesâî'nin *Sünen*'i ile birlikte)].

[474] Müslim, Fedâil 142.

[475] Ahmed b. Hanbel IV, 400; Buhârî, Buyu' 9, 49; *İ'tisâm* 22; Ebû Dâvûd, Edeb 128

[476] Ahmed b. Hanbel III, 270.

[477] Buhârî, Şehâdat 5.

soktu. Onlar, ona icabet etmediler, tasdik etmediler" diyerek durumu izah etmiştir.[478]

Târîhî bir gerçektir ki sahâbîler, farklı sürelerle Hz. Peygamber'le birarada bulunmuşlardır. Kimi, onu birkaç kere görmüşken kimi de -Hz. Ebû Bekr gibi- onunla peygamberlik öncesinden beri arkadaştı. Sahâbîlerin Hz. Peygamber'le birarada bulunmak için gösterdikleri gayretler ve sonraki yıllarda sünnet açısından bu durumun faydalarını belirtmeleri i'tisâmın bilgiye dayalı olması gerektiğinin ifâdesidir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birlikte olmak bir ayrıcalık sayılırdı. İbn Abbas'a "Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) bayram namazında bulundun mu?" diye sorulunca o "Evet, ama eğer onun yanındaki mevkim olmasaydı, küçük olduğum için buna şahit olamazdım" demiştir.[479] Ebû Mûsa ile Ebû Mes'ûd, Abdullah b. Mes'ûd hakkında "Bize perde çekildiği vakit ona içeriye girmeye izin veriliyordu. Biz bulunmadığımız vakit, o bulunuyordu"[480] diyerek bu imkânı belirtmişlerdir. Sahâbîler, Hz. Peygamber hayatta iken ondan faydalanmak gerektiğinin şuurundaydılar.

Hz. Peygamber'le birarada bulunma oranına göre sünnet bilgisi farklı oluyordu. İbn Ömer, Ebû Hüreyre'ye "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile en çok beraber olanımız ve onun hadîslerini en çok ezberleyenimiz sendin"[481] diyerek bu duruma işaret etmiştir. Sahâbîlerin, gerektiğinde onunla beraberliğini belirtmeleri, sözlerinin ve fiillerinin sünnete dayalı olduğunu gösterir. Mut'a nikâhı hakkında İbn Abbas ile İbn Zübeyr'in (v. 73/692) farklı görüşleri Câbir b. Abdillah'a nakledilince Câbir "Bu hadîs benim yanımda sudûr etti" deyip Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemindeki tatbikâtı anlatmıştır.[482] Abdullah b. Mes'ûd, Âl-i İmrân sûresinin 161. âyetini okuduktan sonra "Bana kimin kıraati üzere okumamı emredersiniz. Gerçekten ben Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yetmiş küsür sûre okumuşumdur. Ve gerçekten Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbı bilirler ki, bu konuda bilgili birini bilsem mutlaka ona giderdim"

478 Ahmed b. Hanbel *VI*, 3.
479 Ebû Dâvûd, Salât 244.
480 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 112, 113.
481 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 450; Tirmizî, Menâkıb 46.
482 Müslim, Hac 145.

demiştir.[483] İbn Mes'ûd'a, Zeyd b. Sâbit'in farklı kıraatından bahsedilince "Zeyd saçları örülü çocuklarla oynarken ben Rasûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ağzından yetmişden fazla sûre öğrenip okuduğum halde nasıl Zeyd b. Sâbit'in kıraati üzere okumamı emredersiniz!" demiştir.[484] İbn Mes'ûd, bu sözleriyle Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) dolaysız olarak öğrenmeyi iftihar vesilesi saymıştır. el-Hâris b. en-Nu'man'ın kızı da "Ben Kâf sûresini Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ağzından duyup ezberledim. O bu sûreyi her cuma hutbede okurdu. Bizim tandırımız ile Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tandırı birdi"[485] diyerek Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) komşuluğundan istifade ettiğini belirtmiştir.

Sahâbîler, kendi aralarındaki yanlış bilgileri, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemini, onunla birarada bulundukları durumlardan örnekler vererek düzeltirlerdi. Hz. Âişe, Abdullah b. Amr'ın, kadınların yıkanacakları zaman örgülerini çözmeleri gerektiğini söylediğini duyunca "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile bir kaptan yıkanırdık. Başıma üç defa su dökmekten fazla birşey yapmazdım" demiştir.[486]

İhtilaflı durumlara da yine Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) beraberliklerinin sağladığı bilgileri delil getirirlerdi. Temettu haccı konusunda İmran b. Husayn "Allah'ın Kitab'ında temettu âyeti vardır. Biz de Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile temettu haccı yaptık. Temettuu haram kılan âyet inmedi. Resûlullah da (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu yasaklamadı" demiştir.[487] Böylece Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile yapılan amellerin delil olduğunu, belirtmiştir. Minberin hangi ağaçtan olduğu konusunda ihtilafa düşenler Sehl b. Sa'd es-Sa'idî'ye (v. 88/707) gelip sorduklarında o, "Vallahi ben onun neden olduğunu çok iyi biliyorum. Onu mescide konulduğu ve

---

483 Ahmed b. Hanbel I, 405; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 114. (Müslim'deki rivâyette Şakîk, Abdullah b. Mes'ûd'un sözü hakkında "Sonra ben Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbının halkalarında oturdum. Ama onun sözünü reddeden ve kendisini ayıplayan birini işitmedim" demiştir).

484 Ahmed b. Hanbel I, 405; Nesâî, Ziyne 10.

485 Ebû Dâvûd, Salât 221. Bu konudaki benzer bir örnek için bk. Tirmizî, Salât 203.

486 Müslim, Hayz 59. Hz. Âişe, hadîste "Şu İbn Amr'a şaşarım, kadınlara, başlarını traş etmelerini emretmiyormuş bâri" demiştir.

487 Buhârî, *Tefsîr* 2/32.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) üzerine oturduğu ilk günde gördüm"[488] diyerek o mecliste bulunmanın ayrıcalığı ile konuşma imkânı bulmuştur. Tereddüt hâsıl olan durumlarda sahâbîler Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemiyle cevap verirlerdi. İbn Ömer'e, hacta "Taşları ne zaman atayım?" diye sorulunca "(Hac) imamının atmaya başladığı zaman at" diye cevap vermiş. Kendisine soru tekrar edilince "Biz (Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında) güneşin zevâlini beklerdik, güneşin zevâli sırasında (taşları) atardık" demiştir.[489]

Sahâbîler, kendilerinden sonrakilerin sünnet olan bir konuda yanlış uygulamaya gitmelerini engellemeye çalışırlardı. İzdiham sebebiyle iki direk arasında kalan Enes geri gitmeye başlamış ve "Biz Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında bundan (iki direk arasında durup da direğin safı bölmesinden) kaçınırdık" demiştir.[490] Aynı şekilde anlayışları, inanışları sünnetle düzeltirlerdi. Abdullah b. Mes'ûd, bir depremde halkın endişesi üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraberken karşılaştıkları bir olayı nakletmiş ve "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbı âyetleri (olağan dışı olayları) bereket sayardı. Siz ise onları, korkunç sayıyorsunuz" demiştir.[491] Ubâde b. Kurt (v. 41/661) da "Doğrusu siz, nazarınızda kıldan daha ince (önemsiz) olan bazı işler yapmaktasınız. Hâlbuki biz onları Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında helâk edici sayardık!" demiş,[492] anlayışların Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemine uygun olması gerektiğini belirtmiştir.

Günlük hayata dâir konularda da Resûllulah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemini anlatırlardı. Böylece o dönem her yönüyle ortaya konulmaya çalışılır, meselelerin cevâzına Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile delil

---

488 Ebû Dâvûd, Salât 214.

489 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 77.

490 Nesâî, İmâme 33.Benzer bir örnek için bk. Muvatta, Tahâret 98.

491 Dârimî, Mukaddime 5; Buhârî, Menâkıb 25; Tirmizî, Menâkıb 6. Bu durum, Allah Teâlâ'nın, Nebi'ye (sallallahu aleyhi ve sellem) olan ikramından kaynaklanmış olabilir. Sahâbîler, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) aralarında iken azap edilmeyeceklerini bildikleri için böyle güven içinde olmuş olabilirler. Ayrıca sahâbenin mucizelere tanık olması da onlara güven vermiş olabilir.

492 Ahmed b. Hanbel III, 470; *V*, 79; Dârimî, *Rikâk* 54. Sonra (bu söz) Muhammed b. Sîrîn'e anlatılmış, o da "Doğru söylemiş. Ben elbisenin eteğini (yere kadar uzatıp sürüyerek) çekmenin bu (helâk edici) şeylerden olduğunu zannediyorum" demiştir.

getirilirdi. İbn Ömer "Bizler Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında ayakta iken içer, yürürken yerdik.[493] Bizler genç iken Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında mescidde uyurduk" demiştir.[494] Yine İbn Ömer Yemen'den gelen bineklerinin eyerleri deri olan bir kervan görünce "Kimi, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbının kervanına en çok benzeyen kervanı görmek sevindirirse bunlara baksın" demiştir.[495]

Hz. Peygamber'in dönemi, Kur'ân tefsîri için de önemliydi. Abdullah b. Mes'ûd "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında "mâûn"u, kova ve tencerenin ödünç olarak verilmesi sayardık"[496] diyerek "mâûn" kelimesinin tefsîrini yapmıştır.

Sünneti öğretmek için Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanından örnek vermek zaruri idi. Si'r (b. Deysem ed-Düelî), zekâttan söz edilince oradakilere hangi hayvanları zekât olarak aldıklarını sormuş, sonra da "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında" diye söze başlayarak zekât olarak alınacak hayvanların nasıl olması gerektiğini belirtmiştir.[497] Sahâbîlere sorular da Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemiyle ilgili sorulurdu. Meselâ, Ebû Eyyûb'a, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hayattayken kişinin kaç kurban kestiği sorulmuştur.[498]

Sahâbîler, hadîs rivâyetinde Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) olan beraberliklerini de zikrederlerdi. Ebû Zer, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Ebû Bekr ile beraber gittikleri bir yeri anlatmıştır.[499] Hadîs rivâyetinde, râvîler de olaya bizzat şâhit olan sahâbîleri belirtirlerdi. Abdullah b. Ömer'den, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) atlara koşu yaptırdığını rivâyet eden râvî, Abdullah b. Ömer'in de bu koşuya katıldığını rivâyetinde belirtmiştir.[500] Böylece Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birarada bulunmanın rivâyet açısından önemini vurgulamıştır.

---

493 Ahmed b. Hanbel II, 12, 24, 29; Dârimî, Eşribe 23; Tirmizî, Eşribe 12.
494 Buhârî, Salât 58; Ebû Dâvûd, Tahâret 137; Tirmizî, Salât 122; Nesâî, *Mesâcid* 29.
495 Ebû Dâvûd, Libâs 42.
496 Ebû Dâvûd, *Zekât* 32.
497 Ebû Dâvûd, *Zekât* 5.
498 İbn Mâce, Edâhi 10.
499 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 132.
500 Muvatta, *Cihâd* 45.

Sahâbîler, gerektiğinde Hz. Peygamber'le birarada bulunduklarının sayısını vermişlerdir. Böylece birarada bulunmanın sünneti en iyi bilmeyi gerektirdiğine işaret etmişlerdir. Câbir b. Semura (v. 76/695), "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ayakta hutbe okur, sonra oturur, sonra tekrar kalkarak ayakta hutbe okurdu. Sana kim oturarak hutbe okuduğunu haber verdiyse muhakkak yalan söylemiş. Vallahi ben, onunla iki binden fazla namaz kılmışımdır" demiştir.[501] Gerektiğinde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber bulunanlar, aynı olaya şâhit olanlar araştırılırdı. Hz. Ömer, Kâhâ gününde[502] bulunanız var mı?" diye soruşturmuştur.[503]

Sahâbîler, Resûlulah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) bulundukları günleri yâdederlerdi. Bu, sünnetin yaşatılması için oldukça önemli bir yoldur.[504]

Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) birarada bulunmanın bu kadar önem taşıması aslında, ona benzeme, onu örnek alma noktasındadır. Örnek şahsa benzemek başarısı, ancak onunla birlikte bulunmakla mümkündür. Bu beraberlik, ne kadar uzun olursa o kadar etkili olur. Hz. Peygamber döneminin önemi, sonraki nesiller için ölçü oluşudur. "Bir ümmetin başı ne ile salah ve kemal buldu ise, sonu da ancak onunla düzelecektir"[505] sözü bu durumu açıklar. Zira ilk dönemler dinin en güzel yaşandığı dönemlerdir. Daha sonra zafiyet parça parça ortaya çıkar, gedikler açılır. Dinin ruhuna ve teâlimine aykırı şeyler dine girer.[506] Bütün bu gayretler aslında dini sonraki nesillere aktarmaya varır. Asr-ı saadetten sonraki müslüman nesillerin sünneti öğrenme ve yaşamaları da onlara, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birlikte olma duygusu verir, diğer müslümanlarla özdeş olma his ve heyecanını verir.[507]

---

501 Müslim, Cum'a 35. Bu konudaki benzer örnekler için bk. Nesâî, İftitah 68 *ve* Tirmizî, Cum'a 41 *ve* Tirmizî, Cum'a 32 *ve* Tirmizî, Et'ime 22.

502 Mekke ile Medîne arasında bir mevkidir. [Bk. Sindî, *Hâşiye* VII, 196 (Nesâî'nin *Sünen*'i ile birlikte)].

503 Nesâî, Sayd 25. Benzer bir örnek için bk. Ebû Dâvûd, *Cihâd* 53.

504 Bk. Müslim, Fedâilu's-sahâbe 65.

505 Ebu'n-nûr, *Şezerât min ulûmi's-sünne*, s. 8.

506 Nedvî, *Tahkiku Ma'ne's-sünne*, s. 26.

507 Bk. Gölcük, "Hz. Peygamber İle Birlikte Olma" *Ebedi Risâlet* II, 32.

b. Sünneti Araştırmaları

Sahâbîler için ibadetlerden başlamak üzere bütün bir hayatın sünnete uygun şekilde yaşanması bir kalite ve kemâl meselesiydi. Bu da her konuda "sünnet olan"ı araştırmayı ve bulmayı gerektiriyordu. Meselâ, üç sahâbî Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) evine gelmiş ve onun ibadetlerini hanımlarına sormuşlardır.[508] Sahâbîlerin "sünneti araştırma"larında, zaman zaman Hz. Peygamber'in ashâbını denetlemesinin[509] etkisi olmuştur.

Sahâbîler, "sünneti araştırma"da, özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra o konuda en bilgili olana giderler ve kendilerine gelen kimselere de bunu tavsiye ederlerdi. İbn Abbas vitri soran bir kimseye "Sana yeryüzünde, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vitrini en iyi bileni haber vereyim mi" demiş ve onu Hz. Âişe'ye göndermiştir.[510] Yine İbn Abbas, kendisine ipek elbise giymenin hükmünü soran bir kimseye "Âişe'ye sor" demiş, o kimse Hz. Âişe'ye gidince o da "Abdullah b. Ömer'e sor" demiştir.[511] İhtilaflı meselelerde de o konuda en ehil olana müracaat ederler, sünneti en doğru şekilde öğrenmeye çalışırlardı. İbn Ömer, Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadîsin bir kısmının hadîs olmadığını söyleyince Ebû Hüreyre, hadîs rivâyetini bırakıp kalkmış ve İbn Ömer'in elini tutarak Hz. Âişe'ye götürmüş ve hadîsi ona onaylatmıştır.[512]

Daha önce duymadıkları birşey duyduklarında bunu soruştururlardı. Esmâ bint Ebû Bekr (v. 73/692), Abdullah b. Ömer'in üç şeyin haram olduğunu anlattığını öğrenince ona haber göndermiş ve onları soruşturmuştur. İbn Ömer de Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) konuyla ilgili rivâyette bulunmuştur.[513]

---

[508] Bk. Ahmed b. Hanbel III, 241, 259, 285; Buhârî, Nikâh 1, 89; Müslim, Nikâh 5; Nesâî, Nikâh 4.

[509] Hz. Peygamber'in bir sahâbîye namazda ne okuduğunu sorması için bk. Ebû Dâvûd, Salât 123.

[510] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 39; Ahmed b. Hanbel VI, 53; Dârimî, Salât 165; Müslim, Müsâfirin 139; Nesâî, Kıyamu'l-leyl 43.

[511] Nesâî, Ziyne 90. Konu ile ilgili benzer rivâyetler için bk. Ebû Dâvûd, Sıyâm 13 ve Buhârî, *Sehv* 8; Meğâzi 69; Müslim, Müsâfirin 297.

[512] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 450. Konu ile ilgili benzer rivâyetler için bk. Muvatta, Tahâret 73 ve Muvatta, Hac 4; Buhârî, Cezâu's-sayd 14; Müslim, Hac 91; İbn Mâce, *Menâsik* 22; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 37; Nesâî, *Menâsik* 27 ve Ebû Dâvûd, Salât 120.

[513] Müslim, Libas 10. Konuyla ilgili başka örnekler için bk. Muvatta, Hac 31; Ahmed b. Hanbel II, 110; Buhârî, Vudu' 30; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 21 ve Müslim, Cenâiz 56.

Öğrenemedikleri sünnetin peşini bırakmaz, onu eninde sonunda öğrenmeye çalışırlardı. Hz. Aîşe, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kızı Fâtıma'nın kulağına fısıldadığı sözleri, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra sorup öğrenmiştir.[514]

Sünnetin doğru yerleşip yerleşmediğini kontrol ederlerdi. Abdullah b. Abbâs "Basra'ya geldiğinde, Basralılar'ın Ebû Mûsa'yı kaynak gösterip ondan hadîs naklettiklerini görünce Ebû Mûsa'ya mektup yazıp bazı rivâyetleri tasdîk ettirmiştir.[515]

Verilen karar ve fetvâların sünnete uygun olup olmadığı araştırılırdı. Kocası öldükten sonra doğum yapan kadın, iddetini Hz. Ömer'e sormuş. Hz. Ömer ona fetvâ vermiş. Daha sonra Übey b. Ka'b meseleyi öğrenmiş ve kendi görüşünü söyleyip kadını Ömer'e göndermiş. Ömer, Übey'i çağırmış ve Übey söylediğini, kendisinin Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sorup öğrendiğini söylemiştir.[516] Bir adam İbn Ömer'e gelmiş ve Ebû Saîd'in kendisine verdiği bir fetvâdan bahsetmiş. Abdullah b. Ömer, adamın elini tutmuş ve Ebû Saîd'in yanına götürmüş. Ona, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) o hadîsi öğrenip öğrenmediğini sormuştur.[517]

Sahâbeden başlayan sünneti araştırma geleneğinin önemini İbnu'l-Mübârek, "İnsanlar, aralarında hadîsi araştıranlar bulunduğu sürece salah içindedirler. İlmi, hadis dışında ararlarsa fesâda düşerler. Fesâd, hadîs kurallarına göre değerlendirmeksizin ilmi, kişilerin fetvâlarından ibâret görmeye çalışmalarıdır"[518] sözüyle ifade etmiştir.

2. Sünneti Tebliğ Gayretleri

a. Sünneti Öğretme

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), görevi gereği sünnetini ashâbına öğretmiştir. Meselâ *"...Namazı öğrenin diye kıldım"* ve *"Namazı benden*

514 İbn Mâce, Cenâiz 64. Konuyla ilgili benzer bir örnek için bk. Ebû Dâvûd, Cenâiz 24.
515 Ebû Dâvûd, Tahâret 2.
516 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 472.
517 Abdurrezzâk, *a.g.e.* VIII, 122.
518 Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*, s. 89.

gördüğünüz gibi kılın",[519] *"Hac menâsikini benden alın"*[520] hadîsleri, bunun örnekleridir.

O, sünnetin öğretilmesini de teşvik etmiştir. "İslâm garip olarak ortaya çıktı (başladı), (başladığı) gibi garipliğe dönecek, o gariplere ne mutlu. Garipler, sünnetimi ihyâ edenler ve Allah'ın kullarına öğretenlerdir" buyurmuştur.[521] "En hayırlı asır, benim asrımdır"[522] hadîsi "sünnet asrı" da diyebileceğimiz o devrin farklılığını ortaya koymaktadır. Binaenaleyh örnek gösterilen o dönemin öğretilmesi, anlatılması zaruridir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamaları hiç şüphesiz sünnetin öğretilmesi demekti. Ebû Mûsa, namazda konuşan bir kimseyi görünce "Siz namazınızda ne diyeceğinizi bilmiyorsunuz! Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize hutbe okuyarak sünnetimizi beyân etti ve namazımızı bize öğretti"[523] diyerek Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetleri de öğrettiğini belirtmiştir. Kur'ân yanında "sünnet öğretimi" de vardı. Ashâb, Hz. Peygamber'in bilgisi dâhilinde Kitab ve sünneti müzâkere ediyorlardı.[524] Hz. Peygamber, aynı zamanda bazı kimseleri sünneti öğretmekle görevlendirmiştir. Yemen'den gelen bir hey'et, ondan sünneti ve İslâm'ı öğretecek bir kimse göndermesini talep edince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hemen Ebû Ubeyde'nin (v. 18/639) elinden tutmuş ve "Bu ümmetin eminidir" buyurarak onu görevlendirmiştir.[525] Hz. Peygamber'in, Ebû Ubeyde'nin eminliğinden bahsetmesi, aynı zamanda Kur'ân'ı ve sünneti tebliğ edecek, öğretecek kişide bazı vasıfların bulunması gerektiğini gösterir. Bunların ilk şartının "eminlik" olduğu da Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından tesbit edilmiş demektir. "İstişâre edilen kişi, kendisine güvenilen kişidir"[526] hadîsi de danışmanlarda bulunması gereken eminlik şartını belirlemektedir. Daha sonraki dönemlerde bu şart, özellikle ve ön-

---

519 Ahmed b. Hanbel *V*, 53; Dârimî, Salât 42; Buhârî, Ezan 18; Edeb 27.
520 Ahmed b. Hanbel III, 366.
521 İbn Abdilber, *Câmi* II, 120.
522 Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 1; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 211.
523 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 201; Dârimî, Salât 92; Müslim, Salât 62; İbn Mâce, *İkâme* 24; Ebû Dâvûd, Salât 178; Nesâî, Tatbîk 23, 101; *Sehv* 44.
524 Hâkim, *Müstedrek* I, 94.
525 Ahmed b. Hanbel III, 146, 212, 286; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 54.
526 Tirmizî, Edeb 57.

celikle aranmıştır. Meselâ, bir kimse İbn Ömer'e, dünyaya meyletmiş bir kişinin temettu haccını kerih gördüğünü nakletmiş ve "Biz seni daha çok beğeniyoruz ve bunun için sana soruyoruz" demiştir.[527]

Bir sünnet hakkında "Şu iki kulağım işitmiş ve şu kalbim bellemiştir"[528] diyerek o konuda ne derece kesin bir bilgi sahibi olduğunu dile getiren sahâbiler, sünneti öğretme görevi yüklenmişler ve yeri geldikçe sünnetin öğretilmesi gerektiğini belirtirlerdi. Ebû Umâme (v. 86/705), hadîs rivâyet ettikten sonra "İşitiniz, anlayınız ve işittiklerinizi bizden başkalarına ulaştırınız" demiştir.[529] İbn Abbas, "Burada Medineli kim varsa kalkınız, kardeşlerinize öğretiniz. Çünkü onlar Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) fitreyi hür, köle her kadın ve erkeğe birer sa' arpa, hurma veya yarım sa' buğday olarak vermelerini emrettiğini bilmiyorlar" demiş, bu söz üzerine oradaki halk bu görevi yerine getirmek üzere kalkıp dağılmışlardır.[530] Sahâbîler, sünneti öğrettikten sonra unutmamalarını da tenbih ederlerdi. Enes, cenaze namazını sünnete uygun kıldığını belirtmiş, namazı tamamlayınca da "zihninizde tutun"[531] tenbihinde bulunmuştur. Sahâbîlerin bu davranışları, aynı zamanda hadîs rivâyetini teşvik anlamı taşımaktadır.

Sahâbîler, daha sonraki dönemlerde sünnet öğrenimi için çocuklarını hadîs bilen kimselere gönderirlerdi. Meselâ, İbn Abbas, kölesi İkrîme ile oğlu Ali'yi (v. 117/735) hadîs dinlemeleri için Ebû Saîd'e göndermiştir.[532] Hatta İbn Abbas, kölesi İkrîme'yi Kur'ân öğretmek, sünnetleri, ferâizi öğretmek için bağlamıştır.[533] Mekteb hocaları, çocuklara (okuma-yazma) öğrettiği gibi, Sa'd b. Ebî Vakkâs da oğullarına hadîs öğretir ve Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) o sözleri söylediğini anlatırdı.[534] Ebû Bekre, oğlunun namazdan sonra okuduğu duaları duyunca bu sözleri nereden öğrendiğini sormuş,

---

527 Ahmed b. Hanbel II, 56-57; Müslim, Hac 188.

528 Müslim, *Zühd* 74.

529 Dârimî, Mukaddime 46.

530 Nesâî, *Zekât* 36.

531 Tirmizî, Cenâiz 45.

532 Buhârî, *Cihâd* 17; Salât 63.

533 Dârimî, Mukaddime 46; Buhârî, Husumât 7 (tereeme). İbn Abbas, İkrime'yi bacaklarından bağlamıştır. (Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri V*, 358). Muhtemelen İkrime, okumaktan kaçtığı için İbn Abbas, bu tedbiri almak zorunda kalmıştır.

534 Tirmizî, *Deavât* 113; Nesâî, İstiâze 6, 27.

o da "Namazdan sonra bu sözlerle dua ettiğini işittim, senden öğrendim" deyince Ebû Bekre, "Bunlara devam et, çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) her namazın sonunda böyle dua ederdi" demiştir.[535] Bu örnekler, sahâbîlerin evlerinde sünnet eğitiminin yapıldığını gösterdiği gibi sünnetin bir ilim olarak tahsilini de onların başlattıklarını belgelemektedir. Onlar, sünneti, Kur'ân öğretir gibi öğretirlerdi. Alkame "Abdullah b. Mes'ûd, bize Kur'ân öğrettiği gibi o duaları da öğretti" demiştir.[536]

Sahâbîler, sünneti öğretmekten zevk alırlardı. Hz. Ali, Kûfe'de iken abdest almış ve "Kimi Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) abdest alışını görmek memnun ederse buna baksın. Beni gördüğünüz gibi yaparken Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüm. Bunu size göstermek hoşuma gitti" demiştir.[537]

Fiilî olarak öğretilmesi gereken sünnetleri, fiilen göstermekten asla çekinmezlerdi. Ebû Eyyûb, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ihramlıyken başını nasıl yıkadığını soranlara başını yıkayarak göstermiş ve "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) işte böyle yaptığını gördüm" demiştir.[538]

Sahâbîler, bazı ibadetleri îfâ ederken tatbikatlarının sünnet olduğunu belirtirlerdi. İbn Abbas, cenâze namazını kıldırmış ve bu namazda Fâtiha'yı okumuş, sonra da "(Cenâze namazında) Fâtiha'yı okumanın sünnet olduğunu bilsinler" demiştir.[539]

Sahâbîler, sünneti öğretmek için hemen bütün fırsatları değerlendirirlerdi. Ukbe b. Âmir (v. 58/678), beraber ok attığı Hâlid b. Yezid el-Cüheni birgün gecikince Ukbe "Gel de sana Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) söylediğini haber vereyim" demiş ve ok atıcılığının faziletine dair hadîsi rivâyet etmiştir.[540]

---

535 Tirmizî, *Deavât* 79; Nesâî, İstiâze 16. Tirmizî, hadîsin "hasen-garîb" olduğunu belirtmiştir.

536 Nesâî, Tatbîk 100.

537 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 38, 39; Ahmed b. Hanbel I, 158; Dârimî, Tahâret 31; Ebû Dâvûd, Tahâret 51; Nesâî, Tahâret 75.

538 Muvatta, Hac 4; Buhârî, Cezâu's-sayd 14; Müslim, Hac 91; İbn Mâce, *Menâsik* 22; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 37; Nesâî, *Menâsik* 27.

539 Buhârî, Cenâiz 66; Tirmizî, Cenâiz 39; Nesâî, Cenâiz 77. Benzer örnekler için bk. Müslim, Salât 30 ve Nesâî, *Mesâcid* 27 ve Nesâî, Mevâkît 45 ve Müslim, Hac 291 ve Nesâî, *Menâsik* 150 ve Buhârî, Hac 148 ve Ahmed b. Hanbel II, 48; Buhârî, Hac 38 ve Nesâî, Tahâret 94.

540 Nesâî, Hayl 8. Konuyla ilgili başka örnekler için bk. Müslim, *Mesâcid* 296; Ebû Dâvûd, Vitr 10.

Sünnete aykırı uygulamaları gördüklerinde hemen o konudaki sünneti öğretirlerdi. Enes b. Mâlik, ikindi namazını geciktiren bir grup görünce onlara namazı kılmalarını söylemiş, sonra da "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Vaktinden geç kılınan namaz, münâfığın namazıdır' buyurdu" demiştir.[541]

Sahâbîler, aynı konudaki farklı uygulamalar karşısında "bildiğim sünnet budur" diyerek kendi bildikleri sünneti öğretirlerdi. Hz. Osman "Bazıları Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) birtakım hadîsler rivâyet ediyorlar ki, ben bunların mâhiyetini bilmiyorum. Yalnız ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) şu benim abdestim gibi abdest aldığını gördüm" demiştir.[542] İhtilaflı konularda tartışmaya girmez kendi şahit oldukları sünneti delil kabul ederlerdi. Abdullah b. Mes'ûd'a "Halk, Akabe cemresini üst taraftan taşlıyor" denince İbn Mes'ûd, tam vâdinin ortasından cemreye taş atmış, bir taraftan da "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, Bakara Sûresi kendisine nâzil olan zât tam buradan attı" demiş,[543] hareketine bildiği sünneti delil getirmiştir. Hz. Ali de (Kûfe mescidinin) kapısının önüne gelmiş ve ayakta su içtikten sonra "Bazı insanlar ayakta su içmeyi kerih görüyorlar. Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), benim içtiğimi gördüğünüz gibi içtiğini gördüm" demiştir.[544] Hz. Ali, abdest aldıktan sonra ayakta kapta artan suyu içmiş. Hz. Hüseyn buna hayret edince Hz. Ali "Hayret etme. Zira ben, deden Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) benim şu yaptığım gibi yaparken gördüm" demiştir.[545]

Sahâbîler, bazan herhangi bir sebep olmadan sünneti öğretirlerdi. Hz. Âişe, "Size kendimden ve Nebî'den (sallallahu aleyhi ve sellem) bahsedeyim mi?" deyip evinde cereyan eden bir olayı anlatmıştır.[546] Bazan da fiilî olarak sünneti öğretmeyi teklif ederlerdi. Abdullah b. Mes'ûd "Size

---

541 Nesâî, Mevâkît 9. Bu konudaki bir örnek için bk. Ebû Dâvûd, Salât 180.

542 Müslim, Tahâret 8.

543 Müslim, Hac 306, 307; Nesâî, *Menâsik* 226. Konuyla ilgili başka örneklere için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 166.

544 Buhârî, Eşribe 16; Ebû Dâvûd, Eşribe 13 *ve* Nesâî, Tahâret 100, 103.

545 Nesâî, Tahâret 78.

546 Nesâî, Cenâiz 103.

Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) namazını kıldırayım mı?" demiştir.[547] Ebû Hüreyre "Sizlere sizin hadîsinizden bir hadîs bildireyim mi ey ensâr cemaati?" demiş ve hadîs rivâyet etmeye başlamıştır.[548] Bu uygulamaları sadece sünneti öğretmek maksadına dayalıydı. Meselâ, Mâlik b. Huveyris, Basra mescidine gelmiş ve "Asıl arzum namaz kılmak olmadığı halde, ben size namaz kıldıracağım. Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem) nasıl namaz kıldırırken gördümse öyle kıldıracağım" demiştir.[549] Câbir b. Abdillah, ikinci parçası yanında olduğu halde tek parça elbiseyi boynuna dolayıp namaz kılmış ve Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) bu şekilde gördüğünü rivâyet etmiştir.[550]

Bazan Hz. Peygamber'in kullandığı eşyaları göstererek sünneti öğretirlerdi. Enes b. Mâlik, yanında bulunanlara bir sırık göstermiş ve "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu eline alır ve 'saflarınızı düzgün ve sık tutunuz' buyururdu" demiştir.[551]

Sünneti öğretirken Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) gördükleri her hali nakletmeye özen gösterirlerdi. Hz. Ali, deveye binerken bazı dua ve âyetler okumuş ve sonra da gülmüş, gülme sebebi sorulunca "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) benim yaptığım gibi yaptı, benim dediğim gibi dedi ve sonra güldü" demiş ve hadîsin devamını nakletmiştir. [552]

Sünneti öğretme, nakletme görevleri olan sahâbîler, diğer müslümanlara örnek olduklarının farkındaydılar. Bu sebeple güçleri ölçüsünde duyarlı hareket ediyorlardı. Sünnetin yanlış anlaşılmasını önlemek için kendilerine mahsus bir durum söz konusu ise, onu belirtirlerdi. İbn Ömer, namazda bağdaş kurarak oturmuş ve "Bu namazın sünneti değildir,

---

[547] Ebû Dâvûd, Salât 117.

[548] Müslim, *Cihâd* 84.

[549] Buhârî, Ezan 45; Ebû Dâvûd, Salât 137; Nesâî, Tatbîk 91, 92. Hz. Ali namazını kıldıktan sonra öğretmek için abdest almış ve bu abdestin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) abdestinin aynısı olduğunu belirtmiştir. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 38, 39; Ahmed b. Hanbel I, 158; Dârimî, Tahâret 31; Ebû Dâvûd, Tahâret 51; Nesâî, Tahâret 75, 79). Konu ile ilgili başka örnekleri için bk. Ebû Dâvûd, Tahâret 51 ve Tirmizî, Cenâiz 40 ve Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 286.

[550] Müslim, Salât 283.

[551] Ebû Dâvûd, Salât 93.

[552] Abdurrezzâk, *Musannef* X, 396-397.

ayağımdan rahatsızım" demiştir.[553] Bu nakiller, sahâbîlerin sünnetin öğretimine ne kadar önem verdiklerini örneklemek maksadıyla seçtiğimiz bir kısım rivâyetten ibarettir. Konuya ait uygulama ve rivâyetler müstakil bir tez hacmindedir.

b. Tebliğ

Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) sonra sahâbiler, bu dinin kendi tebliğ-leriyle yayılacağının bilincinde idiler. Diğer konularda olduğu gibi sünneti tebliğ konusunda da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) teşviki vardı. Hz. Peygamber'in vedâ hutbesini irâd buyurduktan sonra "Burada olanlar, olmayanlara duyursun"[554] ve "Allah, sözümü duyup ezberleyen, sonra da onu duymamış olana bellediği gibi nakleden kimsenin yüzünü ağartsın! Kendisinden daha anlayışlı olan kimseye bilgi taşıyan nice kimse vardır"[555] hadîsleri, sünneti tebliğ emirleridir.

Ayrıca Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bazı beyanlarından sonra "Dikkat edin, tebliğ ettim mi?" buyurması, kendisinin de sünneti tebliğ görevinin bulunduğunu göstermektedir. Meselâ, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), güneş tutulunca namaz kılmış ve sonra hutbe irad etmiş, güneş veya ay tutulunca yapılması gerekenleri söylemiş, sonra zina karşısında Allah Teâlâ'nın ne kadar kıskanç olduğunu anlatmış ve "Benim bildiğimi bilseydiniz çok ağlar az gülerdiniz" buyurarak tebliğ ettiklerinden daha fazla bilgiye sahip olduğunu belirtmiştir. Sonunda da "Dikkat edin, tebliğ ettim mi?" buyrmuştur.[556] Zira Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) asıl görevlerinden biri de tebliğ idi.[557] Hz. Ömer, yaptığı bir konuşmada "Ey

---

[553] Muvatta, Salât 51; Abdurrezzâk, *Musannef* II, 193.

[554] Buhârî, İlim 37, 39; Diyât 8; Cezâu's-sayd 8, 9, 10; Lukata 7; Meğâzi 51; Müslim, Hac 446; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 89; Tirmizî, Hac 1; Diyât 13; Nesâî, *Menâsik* 111, 120.

[555] Ahmed b. Hanbel IV, 80, 82; Dârimî, Mukaddime 24; İbn Mâce, Mukaddime 18; *Menâsik* 76.

[556] Müslim, Kusûf 1.

[557] Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu görevi hakkıyla yerine getirdiğini şöyle ifade etmiştir: "Her kim Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisine indirilenden herhangi bir şeyi sakladı derse, muhakkak o yalan söylemiştir. Çünkü Allah Teâlâ 'Ey Resûl, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun' Mâide, 5/67 âyetini indirmiştir." Buhârî, *Tefsîr* 5/7; 53/1; Tevhîd 46; Müslim, *İmân* 287;

insanlar, sizlere sünnetler ve farzlar bildirildi. Dosdoğru İslâm yoluna bırakıldınız"[558] diyerek dinin tebliğinde bir kusur olmadığını belirtmiştir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), doğrudan ulaşma imkânı bulamadığı insanlara ulaşmak için aracılara başvurmuştu. Civar bölge sâkinlerine, yetkililerine elçi ve memurlar göndermişti. Bunlar gittikleri yerlerde Kur'ân-ı Kerîm'in yanında Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini de anlatıyor, müslümanlık ve Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) hakkında sorulan sorulara cevap veriyorlardı.[559] Buhârî, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) emirlerini birbiri arkasına gönderdiğini (bunun sebebinin de) onlardan biri unutursa, sünnete döndürülme olduğunu belirtmiştir.[560] Dine davet mektuplarında sünnetler de yer alıyordu. Amr b. Hazm (v. 53/673) "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Yemenliler'e yazdığı mektubunda farzlar, sünnetler ve diyetler yazılı idi" demiştir.[561] Ayrıca sünneti ihtiva eden mektupları da vardı. Meselâ, ölü hayvanın derisi ile sinir ve damarlarından yararlanılmayacağına dair bir mektup göndermiştir.[562] Sahâbîler de gerektiğinde onun gibi davranırlardı.[563] Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), her durumda sünneti tebliğ etme emrini vermişti. Ebû Zer, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) âmirlerin, bize mâ'rufu emretmek, münkerden nehyetmek ve halka sünnetleri öğretmekte galebe çalmamalarını, (bu görevlerimizi yapmamıza mâni olmalarına imkân vermememizi) emretti" demiştir.[564]

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetin, öğrenilip öğretilmesi hususunda yaptığı teşvikler, emir ve tavsiyeler onun tebliğinin ashâba bir görev olarak yüklemişti. Bunun yanısıra onlar, sünnetin gizlenmeyeceği, kesinlikle tebliğ edilmesi gerektiğinin bilincindeydiler. Muksirûnun ilki

---

Tirmizî, *Tefsîr* 6/5; 53/3. Her ne kadar bu hadîs Kur'ân tebliği ile alâkalı da olsa sünnetin Kur'ân'ı beyân etmesi noktasından konumuzu ilgilendirilebilir.

558 Muvatta, Hudûd 10.

559 Aydınlı, *Sünen-i Dârimî* (tercüme tahkîk) I, 23-24. Konuyla ilgili bir örnek için bk. Tirmizî, Hac 44.

560 Bk. Buhârî, Âhad 1 (terceme).

561 Nesâî, Kasâme 46. Hz. Peygamber'in zekâtla ilgili mektupları için bk. İbn Mâce, *Zekât* 13 ve Ebû Dâvûd, *Zekât* 5.

562 Tirmizî, Libas 7. Tirmizî, hadîsin "hasen" olduğunu belirtmiştir.

563 Bk. Tirmizî, Ferâiz 12.

564 Dârimî, Mukaddime 46.

olan Ebû Hüreyre, "Vallahi, Allah'ın Kitab'ındaki bir âyet olmasaydı size ebediyyen bir şey rivâyet etmezdim" demiş ve "Şüphe yok ki, indirdiğimiz o açık delilleri ve hidâyeti biz kitabta insanlara açıkça bildirdikten sonra gizleyenlere, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de lânet ediciler lânet eder"[565] âyetini okumuştur.[566] Hz. Osman da güzelce abdest aldıktan sonra "Vallahi size bir hadîs söyleyeceğim, eğer Allah'ın Kitab'ında[567] olmasa söylemezdim" demiş ve güzelce abdest alarak kılınan namazın günahların affına vesile olduğuna dâir hadîsi nakletmiştir.[568] Hz. Peygamber'in ihrama girdiği yeri, Zu'l-huleyfe'den başka bir yer olarak gösterenlere İbn Ömer "Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) iftira atıyorsunuz, O, mescidden yani Zu'l-huleyfe'den başka bir yerden ihrama girmedi"[569] deyip sünneti tebliğin mesûliyeti konusunda çevresindekileri uyarmıştır.

Sahâbîler, aleyhlerine de olsa sünnetin gizlemezlerdi. Hz. Osman, hutbede "Yanımdan (hilâfet merkezinden) ayrılmanızı istemediğimden, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğim bir hadîsi sizden gizlemiştim. Sonra onu size tahdis etmeyi uygun buldum. Herkes kendi nefsi için uygun olanı seçsin" deyip düşmana karşı nöbetin faziletiyle ilgili bir hadîs rivâyet etmiştir.[570]

Sünneti ilk tebliğ eden kişi olmayı şeref sayıyorlardı. Abdullah b. el-Hâris b. Cezi'z-Zübeydî (v. 86/705) "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Sakın hiçbiriniz Kıbleye doğru durarak tuvalet ihtiyacını gidermesin!' emrini ondan (sallallahu aleyhi ve sellem) ilk işiten benim, bunu halka ilk bildiren de benim" demiştir.[571]

---

565 Bakara, 2/159.

566 Ahmed b. Hanbel II, 274; Buhârî, İlim 42.

567 Urve, "Osman'ın bahsettiği âyet, 'İndirdiğimiz açık delilleri ve kitabta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidâyet yolunu gizleyenlere hem Allah, hem de bütün lânet ediciler lânet eder' [Bakara, 2/159] âyetidir" demiştir. (Bk. Buhârî Vudu' 24). İmâm Mâlik de Hz. Osman kastettiği âyetin şu âyet olduğunu zannediyorum demiştir: "Günün iki tarafında ve gecenin ilk saatlarinde namazı hakkıyla kılın. Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir (affettirir). Bu, düşünenlere bir öğüttür." [Hûd, 11/114]. (Bk. Muvatta, Tahâret 29).

568 Muvatta, Tahâret 29; Buhârî, Vudu' 24; Müslim, Tahâret 6.

569 Muvatta, Hac 30.

570 Tirmizî, Fedâilu'l-cihâd 26.

571 İbn Mâce, Tahâret 17.

Sünneti tebliğe engel tanımıyorlardı. Ebû Zer "Şâyet siz (beni öldürmek için) keskin kılıcı -ensesine işâret ederek- şunun üzerine koysanız, ben de Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) duymuş olduğun bir kelimeyi, siz işimi görmeden önce, nakledeceğimi bilsem muhakkak ki onu naklederim" demiştir.[572]

Bazı kimselere arzu etmeseler de sünneti tebliğ ederlerdi. (Hâricîlerin başkanı) Necdet (b. Âmir), İbn Abbas'a (bir mektup) yazarak ona, sünnette bulunan bazı şeyler sormuş, İbn Abbas da "(Eğer bu adamın) ahmakça bir iş yapmayacağından emin olsaydım, ona mektupla cevap vermezdim" demiş ve ona mektup yazmıştır.[573] İbn Ömer de Haccâc'a sünnete göre haccın nasıl yapıldığını göstermiş,[574] onun hareketlerini tasvip etmese de sünnet söz konusu olunca duygularına hâkim olup sünneti öğretmekten geri kalmamıştır.

Sahâbîler, sünneti yaşamak için gösterdikleri gayreti, sünneti tebliğ için de gösterirlerdi. Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Akik Vâdi'sinde bulunan Zu'l-Huleyfe'de geceledığı yeri oğluna ve yanında bulunanlara araştırıp göstermiştir.[575] Hayatının sonlarında gözlerini kaybeden İbn Abbas, kendisine kılavuzluk eden kişi, onu Hacer-i Esved ile Rükn-i Irâkî arasına getirdiğinde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) orada namaz kıldığını anlattıktan sonra kalkıp namaz kılmıştır.[576]

Ölüm döşeğinde iken bile rivâyet etmedikleri hadîs varsa rivâyet ederlerdi. Hz. Ömer, ölüm döşeğinde iken kendisini «Ey mü'minlerin emîri, senin Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile sohbetin vardır» diye ziyarete gelen bir gencin giderken izârının yerde süründüğünü görünce onu geri çağırtmış ve sünnet olan uygulama şeklini anlatmıştır.[577] Mâ'kıl b. Yesâr da ölüm döşeğinde iken kendisini ziyaret eden Ubeydullah b. Ziyâd'a (v. 67/686), "Doğrusu ben sana, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadîs

---

572 Dârimî, Mukaddime 46; Buhârî, İlim 10.
573 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 141.
574 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 60.
575 Buhârî, Hac 16; Hars ve Muzaraa 16; Müslim, Hac 434.
576 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 54.
577 Buhârî, Fedâilu Ashabi'n-Nebi 8.

rivâyet edeceğim. Şâyet daha yaşayacağımı bilsem rivâyet etmezdim" demiş,[578] ancak sünneti tebliğin keyfî olmadığını da belirtmiştir.

Her şartta sünneti tebliğden geri kalmazlardı. İbn Ömer, ihramda iken üşümüş ve Nâfi'den üzerine bir elbise örtmesini istemiş. Nâfi de onun üzerine bir bornoz koymuş. Bunun üzerine İbn Ömer, "Sen bunu benim üzerime koyuyorsun ama Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ihramlı bir kimsenin onu giymesini yasak etti" demiştir.[579]

Sahâbîler, sadece sünneti tebliğ için bazı insanları ziyaret ederlerdi. Abdullah b. Ömer, Harre vak'asından sonra Abdullah b. Mutî'a (v. 73/692) gelmiş. İbn Mutî, ona oturması için yer gösterince İbn Ömer, "Ben sana oturmak için gelmedim. Sana bir hadîs söylemeye geldim" demiş ve konuyla ilgili bir hadîs rivâyet etmiştir.[580]

Sahâbîler, sünneti bizzat tebliğ imkânı bulamadıklarında tebliğden vazgeçmez, tebiğ edecek birilerini bulur, onları görevlendirirlerdi. Hz. Âişe, hanımlara "Kocalarınıza, su ile temizlenmelerini emrediniz. Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle yaptığını, onlara söylemekten hâyâ ediyorum" demiştir.[581]

3. Rivâyet Konusundaki Titizlikleri

Sünnete bağlılık tezâhürlerinde değişik özellikleriyle gördüğümüz sahâbîlerin dikkat ve titizliği sünnetin rivâyetinde de aynı şekilde kendini göstermektedir. Onların bu özellikleriyle, hadîs usûlünün mebdeini oluşturacak birtakım prensiplerin tesbitine öncülük etmişlerdir. Sahâbîlerin bu konudaki hassasiyeti aynı zamanda sünneti hangi konumda gördüklerinin de bir göstergesidir. Hz. Peygamber'in *"Bana ait olduğunu bildikleriniz*

---

578 Ahmed b. Hanbel *V*, 25, 27; Dârimî, *Rikâk* 77; Buhârî, *Ahkâm* 8; Müslim, *İmân* 227. Benzer bir örnek için bk. Tirmizî, *İmân* 17.

579 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 31.

580 Müslim, *İmâre* 58. Bu çarpışmanın (Harre) sebebi Yezîd'in içki kullanıp namazı bırakacak kadar yolunu şaşırmış olması idi. Medineliler'i Yezîd'e ısındırmak için vâli Osman b. Muhammed, Şam'a bir heyet göndermişti ki, hadîste adı geçen Abdullah b. Mutî de o heyette idi. Bunun üzerine Medineliler, Yezîd'i "hal" ederek Abdullah b. Hanzale'ye bey'at ettiler. (Davudoğlu, Müslim Tercemesi IX, 22).

581 Tirmizî, Tahâret 15; Nesâî, Tahâret 41.

dışında benden hadîs rivâyet etmekten sakınınız,[582] *Kim bile bile bana isnad ederek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın*"[583] hadîsi, sahâbîlerin dikkat ve titizliklerinde asıl sebep ve ittika ile ihtiyatlı davranıp kesin kanaat edinmedikçe hadîs rivâyet etmemenin (tesebbüt) gerekçesi olmuştur. Nitekim Hz. Ali yemin ederek "Size Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) birşey haber verdiğimde, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) dilinden yalan uydurmaktansa gökten düşmeyi tercih ederim"[584] diyerek duyduğu mesûliyetin ne kadar derin olduğunu ifâde etmiştir. Aynı şekilde Abdullah b. Mes'ûd her perşembe akşamı verdiği vaazda hiçbir şey hakkında 'Kâle Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)' dememiş, yalnız bir akşam 'Kâle Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem)' dedikten sonra, hadîsi rivâyet etmeyip başını öne eğmiş, gömleğinin iliklerini çözmüş, gözleri yaşlarla dolup taşmış ve boyun damarları şişmiş, ancak biraz düzeldikten sonra hadîsi rivâyet edip 'Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) öyle veya aşağı yukarı buna benzer veya yakın birşey söyledi' diyebilmiştir.[585] İbn Mes'ûd'un, muksirundan olduğu düşünülecek olursa onun bu ihtiyatının anlamı daha büyür. Demek ki o, rivâyetlerini hep bu dikkat ve titizlikle gerçekleştirmiştir. İbn Mes'ûd, rivâyet konusunda dikkatli olunmasının gerekçesini de şu sözlerle ifâde etmiştir: "Sözlerin en güzeli Allah'ın kelâmı, yolların en güzeli Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yoludur. Dikkat edin, rivâyetlerin en kötüsü, yalan rivâyetlerdir."[586]

Sahâbîlerin hadîs rivâyetinde gösterdikleri titizliği etkileyen bir başka âmil de Hz. Peygamber'in, iyice bilinmeden hadîslerin rivâyet edilmemesi isteğidir. Nitekim Ebû Mûsâ, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) son sözünün şu olduğunu belirtmiştir "Allah'ın Kitabı'na sarılın, bir kavmin yanına gideceksiniz, onlar benim sözümü nakletmeyi severler (doğrusu ile yanlışını ayırt edemeyebilirler) kim benim söylemediğim birşeyi söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın, kim benden birşey ezberlerse onu rivâyet etsin" Ebû Mûsâ, bu hadîsi gerekçe göstererek minberde hadîs rivâyet eden Ukbe b. Âmir el-Cühenî'yi (v. 58/678) "Bu, ya hadîs

---

582 Tirmizî, *Tefsîr* 1.

583 Ahmed b. Hanbel IV, 367; Dârimî, Mukaddime 25; Tirmizî, *Tefsîr* 1.

584 Ahmed b. Hanbel I, 404; Buhârî, Menâkıb 25; *İstitâbe* 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 28.

585 İbn Mâce, Mukaddime 3.

586 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 116.

hâfızı ya da helâk olmuş birisi" sözleriyle değerlendirmiştir.[587] Sahâbîler bir hadîsi kesin olarak bildikleri takdîrde bunda ısrar eder ve ona göre hareket ederlerdi. Meselâ, Hz. Ali, Hâricîlerle yaptığı çatışmadan (savaş) sonra ölülerin arasında Hz. Peygamber'in tavsîf ettiği adamı aramalarını istemiş, aramışlar fakat öyle bir kimse bulamayıp geri geldiklerinde Hz. Ali "Dönün ve tekrar arayın! Vallahi ne ben yalan söyledim, ne de bana yalan söylendi" demiş ve bu sözü iki veya üç defa tekrarlamış. Aramalar sonunda o kişi bulunmuştur.[588] Hz. Ali, kesin olarak bilmediği hadîsi ise rivâyet etmezdi. Babasını defnettikten sonra Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisine dua ettiğini, fakat o duayı ezberleyemediğini belirterek[589] duayı rivâyet etmemiştir. Aynı şekilde yaşlılık döneminde Zeyd b. Erkâm'dan bir hadîs rivâyet etmesi istendiğinde "Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) ezberlediğim bazı şeyleri unuttum, anlattıklarımı kabul edin, anlatmadıklarım için beni zorlamayın"[590] diyerek ancak kesin olarak bildiği hadîsi rivâyet edebileceğini belirtmiştir.

Sünneti doğru aktarma mesûliyeti sebebiyle bazı sahâbîler, fazla hadîs rivâyet etmekten kaçınmışlardır. Ashâbın büyükleri sırf bu sebepten dolayı kendilerinden beklenenin altında hadîs rivâyet etmişlerdir. Devlet başkanlarının fazla hadîs rivâyetini kontrol altına almasının asıl sebebi de budur. Hz. Ömer, bir grup sahâbîyi Kûfe'ye gönderirken onları uğurlamak için âdet olmadığı halde Medine dışına kadar onlarla beraber yürümüş ve bu davranışını şöyle izah etmiştir: «Ben, bir meseleyi anlatmak için buraya kadar sizinle yürüdüm. Böylece söyleyeceklerimi daha iyi belleyeceğinizi umuyorum. Siz ateşte kaynayan tencere gibi Kur'ân için gönülleri fokur fokur kaynayan (yâni Kur'ân okumaya çok istekli ve pek düşkün) bir kavme gidiyorsunuz. Onlar sizi gördükleri zaman sizlere boyun eğecekler, bunlar Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbıdır, diyeceklerdir. Onların karşısına hadîslerle çıkmayın. Siz Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) az hadîs rivâyet ediniz. (Yâni onların sizden hadîs almak için duydukları iştiyaka

587 Ahmed b. Hanbel IV, 334.
588 Müslim, *Zekât* 157.
589 Nesâî, Cenâiz 84.
590 Ahmed b. Hanbel IV, 366-367.

bakarak fazla rivâyette bulunmayınız). Ben de (sevâbta) sizin ortağınızım."[591] Dârimî, Hz. Ömer'in bu sözleriyle Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanındaki olaylarla (eyyâmu Resûlillah) ilgili hadîsleri kasdettiğini, sünnetler ve farzlarla ilgili rivâyetleri menetmediğini söylemiştir.[592] Nitekim Hz. Ömer, halîfeliği sırasında "Amel ettikleri dışında Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) rivâyeti azaltın" demiştir. İbn Abdilber, "Onlar, Kur'ân'ı tam olarak bilmiyorlardı. Hz. Ömer, onların başka şeylerle meşgul olmalarından korktuğu için böyle davranmıştır. Ayrıca o, hüküm ve sünnet yönü olmayan hadîsleri rivâyetten nehyetmiştir.[593] Ebû Hüreyre, Hz. Ömer'in bu konudaki kararlılığını "Ömer'in sağlığında bu kadar hadîs rivâyet etseydim ayakkabısını sırtımda bulurdum" sözleriyle ifâde etmiştir.[594] Hz. Ömer, bu davranışının gerekçesini, Ebû Mûsâ ile aralarında geçen şu olayda açıklamıştır: Ebû Mûsâ, bir yere girmek için üç kere izin isteneceği hadîsini Hz. Ömer'e naklettiğinde, daha önce bu hadîsi duymamış olan Ömer, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ait olduğuna dair şahit getirmesini aksi halde onu cezalandıracağını bildirmiş,[595] Ebû Mûsa şâhit getirince "Ben, seni itham etmiyorum fakat Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) hadîs rivâyet etmek güç, sorumluluğu büyük bir iştir, ben insanların, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) adına yalan uydurmalarından korkuyorum" demiştir.[596] Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadîsi duyan İbn Ömer, babasının yolunu takip ederek, "Ebû Hüreyre aleyhine (olabilecek işi) çokça yapıyor" demiştir.

---

591 Dârimî, Mukaddime 28; İbn Mâce, Mukaddime 3; İbn Abdilber, *Câmi* II, 120.

592 Dârimî, Mukaddime 28.

593 İbn Abdilber, *Câmi* II, 121.

594 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 262. Hz. Ömer, Ebû Hüreyre'ye "Bile bile bana yalan isnâd eden cehennemdeki yerine hazırlansın" hadîsini Hz. Peygamber'den duyup duymadığını sormuş, o da duyduğunu söyleyince, "Öyleyse git istediğin kadar hadîs rivâyet et" demiştir. (Bk. İbn Hacer, İsâbe IV, 209).

595 Ahmed b. Hanbel IV, 400; Buhârî, Buyu' 9, 49; *İ'tisâm* 22; Ebû Dâvûd, Edeb 128; Tirmizî, İsti'zan 3. Hz. Ömer, ceninin diyeti hakkında hadîs rivâyet eden Muğîre b. Şu'be'den de şâhit istemiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel II, 438; III, 450; Dârimî, Nikâh 50; Buhârî, *İ'tisâm* 13; Müslim, Kasâme 36; İbn Mâce, Diyât 11; Ebû Dâvûd, Nikâh 11; Diyât 19; Tirmizî, Rada' 6; Diyât 15; Nesâî, Nikâh 56; Kasâme 39).

596 Ebû Dâvûd, Edeb 127. Hz. Ömer her sözün doğru aktarılması konusunda titizdi. Kendi hutbesini de ezberlenmeden rivâyetini helâl saymamıştır ve "benim adıma yalan söylemenizi helâl saymıyorum" demiştir. İbn Abdilber, *Câmi* II, 122.

Bunun üzerine İbn Ömer'e "Ebû Hüreyre'nin sözlerinden bazılarını kabul etmiyor musun?" diye sorulmuş o da "Hayır, fakat onu cesur buluyoruz, biz ise korkuyoruz" cevabını vermiştir. Ebû Hüreyre bu söylenenleri duyunca "Ben ezberledim onlar unuttuysa benim günahım ne?"[597] diyerek hadîsi iyi bildikten sonra rivâyet etmekte bir mahzur olmadığını belirtmiştir. Ebû Hüreyre, bir başka kere aynı konuda tenkit edilince "Ebû Hüreyre, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) çok hadîs rivâyet ediyor, diyorsunuz. Varılacak yer, Allah'ın huzurudur (doğru, kıyâmette ortaya çıkacaktır.) Ben karın tokluğuna Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanından ayrılmazdım. Muhâcirleri, ticâret; ensârı çiftçilik meşgul ederdi. Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) duası sâyesinde ondan işittiğim hiçbir şeyi unutmadım" demiştir.[598] Esasen bütün sahâbîlerin gözettikleri nokta da sünneti korumak, onunla ilgili herşeyi takip etmektir. Muksirûndan olan İbn Ömer'in Ebû Hüreyre'ye yönelik tavrı da şüphesiz hadîsi korumak düşüncesinin bir neticesidir. Nitekim o, bir hadîsi rivâyet ederken geçirdiği tereddüdü şöyle dile getirmiştir: "Bu hadîsi Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kere, iki kere değil defalarca işittim."[599] İbn Ömer, muhtemelen bir itiraz karşısında veya anlatacağı konunun önemini vurgulamak için böyle konuşmuştur. Her hadîsi defalarca duymadığı muhakkaktır. İbn Ömer'in bu konudaki titizliğini Şa'bî, "İki yıla yakın İbn Ömer'le baraber bulundum, şu hadîs hariç ondan bir başka rivâyet duymadım"[600] sözleriyle ifâde etmiştir.

Sünnet dindir. Bu sebeple sahâbîler, yanlış anlamaya sebep olacak şeylerin rivâyetinde dikkatli olunması gerektiğine dâir birbirlerini uyarırlardı. Huzeyfe, Medâin'de iken Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) gazap halinde iken ashâbından bazı insanlar için söylemiş olduğu şeyleri zikrederdi. Selmân, ona müdâhale edince Huzeyfe "Benim Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğim şeyi tasdik etmene engel olan şey nedir?" diyerek Hz. Peygamber'e ait herşeyin nakledilmesi gerektiğini belirtmek istemiş, Selman da ikazını şöyle açıklamıştır: " Bunun sonunda sen, insanlara bazı insanların

---

597 Ebû Dâvûd, Tatavvu 4.

598 Ahmed b. Hanbel II, 240, 274; Buhârî, İlim 42; Buyu' 1; Hars 21; *İ'tisâm* 22; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 159, 160

599 Tirmizî, Sıfâtu'l-Kıyâme 48.

600 Dârimî, Mukaddime 28; İbn Mâce, Mukaddime 3.

sevgisini, bazı insanların da buğzunu miras bırakacaksın, ihtilâf ve ayrılıklara neden olacaksın. İyi biliyorum ki, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hutbede 'Öfke halinde iken ümmetimden her kime hakaret etmiş veya lânette bulunmuşsam, şüphesiz ki ben de Âdemoğullarındanım. Onların kızdığı gibi ben de kızarım. Beni, Allah âlemlere ancak rahmet olmam için gönderdi. Ve ben onu kıyâmet gününde sizin için dua (şefaat) olarak kullanacağım' buyurdu. Vallahi ya sen bu tutumundan vazgeçersin, ya da ben durumu Ömer'e yazarım.»[601] Selman'ın sözlerine göre Hz. Peygamber'in kızdığı kimseler netice itibarıyla onun duasını alacaklardır. Onları, adını vererek ilân etmek, ümmet içinde yanlış anlamalara ve dolasıyla o kimselere buğza sebep olacak ve bu durum kimseye fayda sağlamayacaktır.

Hz. Peygamber'in kendi adını kullanarak hadîs uydurmaya karşı aldığı kesin tavır ve hadîsin başka sözlerle karıştırılmamasını ısrarla istemesi sünnetin tebliğini engelleyici nitelikte değildir. Nitekim veda hutbesinin sonunda "Burada bulunanlar, söylediklerimi bulunmayanlara ulaştırsın. Burada bulunanlar, belki de sözü kendisinden daha anlayışlı bir kimseye tebliğ etmiş olur. Dikkat edin tebliğ ettim mi?"[602] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in, "Tebliğ ettim mi?" sözünü, hemen tamamı kendi sözlerinden oluşan bir konuşmadan sonra söylemesi, tebliğ görevine sünnetin de dâhil olduğunu göstermektedir. Muhaddislerin her hadîsi rivâyet etmelerinin sebebi bu hadîs olmalıdır. Hadîsin, "Nice bilgi taşıyıcısı (nakledicisi) vardır ki anlayışı iyi değildir. Kendisinden daha anlayışlı kimseye bilgi taşıyan niceleri vardır"[603] şeklindeki rivâyeti de bu durumu açıkça belirtir. Sahâbîler, sünnet bilgilerini, tebliğ görevinin bir gereği olarak bir elemeye tâbi tutmadan rivâyet etmişlerdir. Hz. Âişe "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah'ın kendisine inzâl buyurduklarından birşey gizleseydi, Zeyneb bint Cahş'la evliliğinden bahseden '...eşini yanında tut, Allah'tan kork diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi

---

601 Ahmed b. Hanbel *V*, 437; Ebû Dâ*v*ûd, *Sünne* 10.

602 Ahmed b. Hanbel I, 230; III, 80; I*V*, 76, 305-306; *V*, 37, 49, 411; Buhârî, İlim 30, 37; Hac 132; Edâhî 5; Hibe 17; *Fiten* 8; *Ahkâm* 24, 41; Tevhîd 24; Müslim, Kasâme 29.

603 Ahmed b. Hanbel I*V*, 80, 82; Dârimî, Mukaddime 24; İbn Mâce, Mukaddime 18; *Menâsik* 76.

insanlardan çekinerek içinde gizliyordun'[604] âyetini gizlerdi" demiştir.[605] Hz. Peygamber'in aleyhine sayılabilecek âyetleri de tebliğ etmesi, dînî bilgileri tebliğ mecbûriyetinin herşeyin üstünde olduğunun isbatı olmuştur. Sahâbîler de bundan hareketle hiçbir hadîsi saklamamışlardır. Ebû Useyd (v. 40/660), Hz. Peygamber'in sağlığında "Ensâr hanelerinin en hayırlısı, Benî Neccâr, Benî Abdileşher...." buyurduğunu rivâyet etmiş ve "Ben Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) adına nasıl yalan söylerim? Yalancı olsam, kendi kavmim Benî Saide'den başlardım" demiştir.[606] Aynı şekilde "Hilâfetin Kureyşliliği"ni belirleyen hadîsi de Kureyşli olmayan sahâbîler rivâyet etmiştir.[607] Nitekim Kureyşli olan Muâviye, «Bu iş Kureyş üzerinde bulunacaktır' hadîsini rivâyet etmeden önce «Allah'ın Kitabı'nda olmayan ve Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) da rivâyet edilmeyen birtakım sözler söyleyip nakletmekte olduklarını öğrendim. Sizler, sahibini dalâlete sürükleyecek sözlerden sakının» demiştir.[608] Böylece o, lehlerine görünen hadîsi kendilerinin uydurmadığını ve bunun mesuliyetinin farkında olduğunu belirtmiştir.

Rivâyetin sahih olup olmadığında titiz davranıyorlar, râvî rivâyetinden emin ise hadîsin naklini engellemiyorlardı, hadîse sansür uygulamıyorlardı. Hadîs rivâyetinin çok dikkat edilmesi gereken bir mesele olduğuna inanan Hz. Ömer, Ammâr'ın teyemmüm konusundaki rivâyetini dinledikten sonra "Allah'tan kork" demiş, Ammar, "İstersen bunu kimseye anlatmıyayım" dediğinde ise, onu engellememiş, mesûliyeti kendisine bıraktığını söylemiştir.[609]

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in sözünü naklederken onun konuştuğu gibi konuşmak gerektiği kanaatindeydiler. Hz. Âişe, Ebû Hüreyre'nin hadîs rivâyet ederken sözleri ardarda (hızlıca) sıralamasını tenkit etmiş ve "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerini saymak isteyen sayabilirdi" demiştir.[610]

---

604 Ahzâb, 33/37.

605 Ahmed b. Hanbel VI, 241; Buhârî, Tevhîd 22; Müslim, *İmân* 288; Tirmizî, *Tefsîr* 33/9, 10, 11.

606 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 179.

607 Ahmed b. Hanbel III, 129, 183; IV, 421. Hilâfetin Kureyşliliği konusuna dair bir makalesi bulunan Mehmet S. Hatiboğlu, bu duruma işaret etmemiştir.

608 Ahmed b. Hanbel IV, 94; Buhârî, Menâkıb 2; *Ahkâm* 2). M. S. Hatiboğlu makalesinde bu hadîse de yer vermemiştir.

609 Nesâî, Tahâret 199.

610 Ahmed b. Hanbel VI, 118, 157; Buhârî, Menâkıb 23; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 160; Ebû

Sahâbîler, hadîs rivâyetinde sadece Hz. Peygamber'in sözlerini nakletmekle yetinmezler, gerektiğinde fiilini de anlatırlardı. İbn Mes'ûd, âhirette Allah Teâlâ ile bir kulun konuşmasıyla ilgili bir hadîsi rivâyet ederken, kulun konuşmasının bir yerinde gülmüş ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) da bu yerde güldüğünü ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah Teâlâ'nın da bu söz üzerine güldüğünü nakletmiştir.[611] Berâ b. Âzib, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kurbanlık hayvan seçiminde dikkat edilmesi gereken dört şartı eliyle saydığını kendisi de göstermiş ve "Benim elim Resûlullah'ınkinden (sallallahu aleyhi ve sellem) daha kısadır"[612] ilâvesinde bulunmuştur.

Sahâbîler, hadîs dışında başka birşey rivâyet etmemeye çalışırlardı. Kendi rey ve görüşleri söz konusu bile olmazdı. Hadîsi koruma tedbirlerinden biri olarak sahâbîlere, sözlerinin hadîs mi yoksa kendi görüşleri mi olduğu sorulurdu. Meselâ, İbn Ömer bir cenâzeyi kabre indirdiği zaman bazı dualar okumuş, yanında bulunan Saîd b. el-Müseyyeb, söylediklerini Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) mı işittiğini yoksa kendi sözleri mi (re'y) olduğunu sormuştur. Bunun üzerine İbn Ömer "Bu konuda ben kendiliğimden nasıl söz söylerim? Bunlar, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiklerimdir" demiştir.[613] Aynı soruya Hz. Ali, "Vallahi, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) defalarca duydum, hem de bir kere değil iki kere değil" diyerek yediye kadar saymıştır.[614] Ebû Saîd ise "Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işitmediğim bir şeyi onun üzerinden mi söyleyeceğim?"[615] diyerek böyle birşeyin imkânsızlığını belirtmiştir.

Dâvûd, İlim 7.

611 Müslim, *İmân* 310.

612 Muvatta, Dahâya 1; Ebû Dâvûd, Edâhi 5.

613 İbn Mâce, Cenâiz 38. Zevâid'de şöyle denilmiştir: "Bunun senedindeki Hammâd b. Abdirrahmân'ın zayıflığı üzerinde ittifak vardır.
Ancak konuyla ilgili başka rivâyetler de vardır. Abdullah b. Ubeyd, Câbir'e sırtlan etinin yenilip yenilemeyeceğini sormuş, o da helâl olduğunu söylemiş. Abdullah «(Bu) Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) mı? « diye sorunca Câbir, «Evet» cevabını vermiştir. (Bk. Abdurrezzâk *Musannef* IV, 513). Konuyla ilgili başka bir örnek için bk. Ahmed b. Hanbel IV, 120; Buhârî, Nafâkat 1.

614 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 447-448.

615 Müslim, Hac 415.

Zeyd b. Erkâm, bu hassasiyetini Hz. Peygamber'in bir duasını nakletmeden önce şöyle belirtmiştir: "Size ancak Resûlullah'ın söylediği gibi söylüyorum."[616] Ebû Eyyûb el-Ensârî, sorumluluğunun farkında olduğunu belirtmiş ve "Bir iş ki câiz olmadığı halde ben size emredeceğim, kolaylığı size, vebâli ise bana ait olacak, böyle birşey yapmam benim için ne fenâdır" demiştir.[617] Muksirûnun ilki olan Ebû Hüreyre de "Ey Irak halkı, sizin için sevap ve ecir, benim için de günah olsun diye benim Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) üzerinden yalan söyleyeceğimi mi zannediyorsunuz? Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğuna şehâdet ederim"[618] diyerek sünnette olmayan birşeyi varmış gibi başkalarına asla tavsiye edemeyeceğini belirtmiştir. Ebû Seleme, ilk inen âyetin hangisi olduğunu Câbir'e sormuş, o da "Yâ eyyühe'l-müddessir" demiştir. Ebû Seleme "Yoksa İkra' mı?" deyince Câbir "Ben, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize ne anlattı ise onu anlatıyorum" demiştir.[619] O, böylece bildiği sünneti rivâyet etmekten başka birşey yapmadığını belirtmiş oluyordu. Abdullah b. Muğaffel'e (v. 59/679) haram olan içecekleri sorduklarında, şarap olduğunu söylemiş. "Bu Kur'ân'da var mı?" diye sorulunca da "Sana sadece Muhammed'den (veya Resûlullah Muhammed) duyduğum şeyleri anlatıyorum" demiştir.[620] Ebû Hüreyre de Yahûdiler'in memsûhiyeti ile ilgili hadîsi Ka'bu'l-Ahbâr'a rivâyet ettiğinde Ka'b "Sen bunu Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) mı işittin?" diye sorunca Ebû Hüreyre "Bana Tevrat mı indirildi?"[621] diyerek Ka'b gibi Tevrat bilgisi olmadığını, kaynağının sadece Hz. Peygamber olduğunu belirtmiştir.

İlk bakışta Kur'ân'a muârız gibi görülse de hadîsleri rivâyet etmekten geri kalmıyorlardı. Hadîsi güvenilir yollardan elde ettikten sonra bunda bir mahzur görmüyorlardı. Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin oğlu Mûsa, babasından

616 Müslim, *Zikr* 73. Müstevrid el-Kureşî'nin bir rivâyetinden sonra da Amr b. el-Âs, "Dikkat et" dediğinde Müstevrid, "Ben Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğimi söylüyorum" demiştir. (Bk. Müslim, *Fiten* 35).

617 Ahmed b. Hanbel *V*, 421.

618 İbn Mâce, Mukaddime 31.

619 Müslim, *İmân* 257. İlk inen âyet Alak Sûresi'nin ilk âyetleridir (İkra'...). Müddessir Sûresi'nin âyetleri ise vahiy kesildikten sonra gelen ilk âyetlerdir. Bk. Nevevî, *Minhâc* II, 382.

620 Ahmed b. Hanbel I*V*, 86, 87; *V*, 57; Dârimî, Eşribe 14.

621 Müslim, *Zühd* 62.

naklen Hz. Peygamber'in "Ölü, kabîlesinin ve yakınlarının sesli ağlaması sebebiyle azap görür" buyurduğunu rivâyet ettiğinde râvisi Esîd "Subhanallah! Şüphesiz Allah Teâlâ: "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"[622] buyuruyor deyince Mûsa "Yazık sana! Ben Ebû Mûsa'nın Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bana tahdis ettiğini sana haber veriyorum. Sen Ebû Mûsa'nın Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) iftira ettiğini veya benim Ebû Mûsa'ya iftira ettiğimi mi zannediyorsun?" demiştir.[623] Yezîd b. Suhayb el-Fakîr, kendisinin ve arkadaşlarının, Câbir'in rivâyet ettiği hadîsleri dinledikten ve onun Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) adına yalan bir söz nakledemeyeceğini anladıktan sonra hâricilikten vazgeçtiklerini söylemiştir.[624] Sahâbenin hadîs rivâyet etmekteki titizlikleri, hadîs ile Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) günlük konuşmalarını ayırdıklarının göstergesidir. Alınan tedbirler, tahditler, hadîs rivâyet ederken zorlanmalar da bunu te'yid etmektedir. Tereddütle karşılanmasına rağmen Hz. Peygamber'den duyduklarını nakletmekten başka birşey yapmadıklarını belirten bu sözleri, onların sünneti gelecek nesillere tebliğ görevini yerine getirme arzularından başka bir anlamda yorumlanamaz.

Sahâbîler, sünnet anlayışlarının tabiî bir neticesi olarak hadîslerden ne bir söz eksiltir ne de ilâve ederlerdi. Yani hadîsi kendi sözleriyle karıştırmamaya ve aynen rivâyete özen gösterirlerdi. Bu, aynı zamanda mânâ ile rivâyete pek rağbet etmedikleri mânâsına gelir. İbn Ömer'in sünnete bağlılıktaki hassasiyetini hadîs rivâyetinde de gösterdiği, "İbn Ömer, Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiği şeye ne ilave yapar, ne de eksiltir."[625] İbn Ömer, bu sebeple hadîs hâricinde söylediği sözlerin hadîsle karışmasını önlemek için bunu belirtirdi. Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) teşehhüdü rivâyet etmiş ve orada geçen "Allah Teâlâ'nın şerîki yoktur" sözünü kendisinin eklediğini söylemiştir.[626] Sahâbîler,

---

622 Fâtır, 35/18.

623 İbn Mâce, Cenâiz 54.

624 Müslim, *İmân* 320.

625 Dârimî, Mukaddime 31; İbn Mâce, Mukaddime 1; Hakim, *Müstedrek* III, 561. Abdullah b. Mes'ûd, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ribâ yiyene lânet ettiğini rivâyet ederken Alkame "Kâtibine de, şahitlerine de lânet etmedi mi?" diye sorunca Abdullah "Biz ancak işittiğimizi işittiğimiz gibi naklederiz" cevabını vermiştir. (Bk. Müslim, Musâkat 105).

626 Ebû Dâvûd, Salât 177. İbn Ömer, telbiyede Hz. Peygamber'in ettiği duaya kendisi de ilâvede

hadîste takdim-te'hir yapmazlardı. İbn Ömer, "İslâm beş (şey) üzerine bina edilmiştir...Ramazan orucu tutmak ve hac" hadîsini rivâyet ederken orada bulunan bir kimse "hac ve ramazan orucu şeklinde değil miydi?" deyince İbn Ömer "Hayır, ramazan orucu ve hac. Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle duydum" demiştir.[627]

Sahâbîlerin sünneti rivâyet konusundaki hassasiyetlerinin bir başka göstergesi de Hz. Peygamber'in sağlığından itibaren sünneti en iyi şekilde muhafaza etme gayretinde olmaları ve bunu başaranları da bilmeleriydi. Ebû Zeyd el-Ensârî, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sabah namazından ikindiye kadar hutbede bulunduğunu anlattıktan sonra "Hz. Peygamber'in o gün anlattıklarını en iyi bilenimiz, en iyi ezberleyenimizdir" demiştir.[628] İmrân b. Husayn'a giderken Hişâm b. Âmir'e de uğrayan bir gruba Hişâm, "Sizler beni geçerek bazı kimselere gidiyorsunuz, hâlbuki onlar ne Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) meclisinde benden çok bulunmuşlardır ne de onun hadîsini benden daha iyi bilirler"[629] diyerek hadîsi en iyi bilenden almak gerektiğini belirtmiştir. İbn Ömer, öldürülmeyecek köpekleri sayarken ekinleri koruyan köpekleri saymayınca Ebû Hüreyre'nin bunları da saydığı kendisine söylenince "Ebû Hüreyre'nin ekini var"[630] diyerek bunu kendisinden daha iyi bilebileceğini belirtmiştir.[631]

Sahâbîler, sünnete bizzat şahit olduklarını kesinlikle belirten sözler söylemişler, bu sûretle Hz. Peygamber'i ne kadar iyi takip ettiklerini belirtmişlerdir. Bu yola, tereddütle karşılandıkları zamanlarda veya rivâyetlerinin zıddına bir başka rivâyet söz konusu olduğunda başvurmuşlardır. Ebû Hüreyre, bir hadîs rivâyetinden sonra "Buna Ebû Hüreyre'nin eti ve kanı

bulunurdu ve bu durumu açıkça belirtirdi. (Bk. Muvatta, Hac 28). İbn Ömer'in bu tutumu, müdreci önlemenin ilk örneklerindendir.

627 Müslim, *İmân* 19.

628 Ahmed b. Hanbel *V*, 341.

629 Müslim, *Fiten* 126.

630 Müslim, Müsâkât 46.

631 Kâdı Iyâz "İbn Ömer, Ebû Hüreyre'nin çiftçi olması dolayısıyla bu hususta dikkatli davranarak herkesten daha iyi anladığını anlatmak istemiştir. Zira bir meselenin içinde bulunan kimsenin onu herkesten iyi bilmesi tabiîdir" diyerek Ebû Hüreyre'nin hadîsindeki ilâvede vehn ve şek olmadığını belirtmiştir. (Nevevî, *Minhâc* X, 480).

da şahiddir" demiştir.[632] Ebû Şüreyh el-Adevî (v. 68/687) ise, Amr b. Saîd'i sünnetle uyardığında "Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) feth günü yaptığı bir konuşmayı size anlatayım! Bu konuşmayı yaparken kulaklarım onu dinledi, gözlerim gördü ve kalbim (aklım) kavradı"[633] diyerek kendisine inanılması gereğini anlatmak istemiştir. Sahâbîler, Hz. Peygamber'den değil de diğer sahâbîlerden duydukları hadîsleri zaman zaman belirtirlerdi. Abdullah b. Ömer, "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Yemenlilerin ihrama girme yeri (mîkât) Yelemlem'dir' buyurduğunu söylüyorlar, ama ben bunu kendisinden işitmedim" demiştir.[634]

Sahâbîler, hadîsleri tenkîde tâbi tutarlardı. Hadîs inkarcılarının ve müsteşriklerin iddia ettiğinin aksine, bu faaliyet ilk nesilde başlamıştı. Tenkîd türlerinden biri, râvinin hıfzına güvenmemekti. Meselâ, Fâtıma bint Kays, Hz. Ömer'e, kocasından boşandıktan sonra Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ona "Sen kocandan nafaka ve mesken alamazsın" dediğini anlattığında, Hz. Ömer "Biz duyduğu bir haberi iyice hıfzedip etmediğini bilmediğimiz bir kadının sözüyle Rabbimizin Kitabı'nı ve Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini bırakacak değiliz" demiştir.[635] Hz. Ali de bir rivâyeti reddetmiştir. O ve İbn Mes'ûd, iddet bekleyen kadın hakkında farklı fetva vermişler. İbn Mes'ûd'un fetvâsının Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hükmünün aynı olduğunu Eşca' kabilesinden bir adamın ve arkadaşlarının te'yid ettiği Hz. Ali'ye haber verilince "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hakkında a'rabi'nin sözü kabul edilmez (a'rabi ile delil getirilmez)" demiştir.[636] Hz. Ali, konuyla ilgili aldığı tedbiri şöyle ifâde etmiştir. "Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbından bir kişi bana hadîs nakledince ona yemin teklif ederim. Şâyet

---

632 Ebû Dâvûd, Harâc 28.

633 Buhârî, İlim 37; Tirmizî, Hac 1.

634 Buhârî, *İ'tisâm* 16; Müslim, Hac 14. Konuyla ilgili başka örnekler için bk. Müslim, Eşribe 50 ve Abdurrezzâk, *Musannef* III, 16.

635 Müslim, *Talâk* 41; Ebû Dâvûd, *Talâk* 38, 40; Tirmizî, *Talâk* 5. Mervân da Fâtımâ bint Kays'a bu hadîsi sordurmuş, ancak "Biz bu hadîsi bir kadından başka kimseden işitmedik, insanların amel ettiği mutemed ve sahîh durumla amel edeceğiz" demiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel VI, 415; Müslim, *Talâk* 41).

636 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 293, 479. (s. 293 dn. 4'de: Hz. Ali, "Eşca kabilesinden bir A'rabinin sözü Kitabullah'a karşı kabul edilmez" demiştir).

yemin ederse kabul ederim."[637] Hz. Ali, hadîs rivâyet ederken kendisinden yemin etmesi istenildiğinde yemin ederdi.[638] Sahâbîlerin tenkidlerinin bir başka sebebi ise fitnenin başlamasıdır. İbn Abbas "Biz hadîsi hıfzederdik. Hadîs de Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) hıfzedilir. Fakat ne yazık ki siz hırçın deveye de, uysal deveye de binmeye başlayınca iş zorlaştı"[639] sözleriyle hadîs rivâyetine gerektiği şekilde dikkat edilmediğini, hadîse başka şeylerin karıştırıldığını belirtmiştir. İbn Sîrin (v. 110/728) ise o dönemi şöyle anlatmıştır: "Önceleri hadîs alırken isnâdı sormazlardı. Daha sonra (hadîsin râvilerini) tanımak için sordular ve sâhib-i sünnet olandan hadîs aldılar, sâhib-i sünnet olmayandan almadılar."[640] Bazı sahâbîler de şahit oldukları sünnetin aksine bir rivâyet olursa o rivâyetin yanlış olabileceğini kesin olarak belirtmişlerdir. Hâlbuki bir sahâbînin bütün sünneti bilmesi mümkün değildir. Onların bu sözleri, kesin olarak o sünneti bildiklerinin ifâdesi olarak anlaşılabilir. Câbir b. Semûre "Kim sana Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) oturarak hutbe okuduğunu söylerse, ona inanma"[641] derken Hz. Âişe de "Her kim size Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ayakta bevlettiğini söylerse ona inanmayın. Ancak oturarak bevlederdi" demiştir.[642] Bazı hadîsleri daha iyi bilen sahâbîler, rivâyetteki kusurları düzeltirlerdi. Hz. Âişe'ye, İbn Ömer'in "Ölü, kabîlesinin ve yakınlarının sesli ağlaması sebebiyle azap görür" hadîsini rivâyet ettiği anlatılınca o "İbn Ömer yanlış söylemiş. Aslında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) o zaman şöyle demişti"[643] diyerek rivâyetin tamamını nakletmiştir.

Sahâbîler, hadîs rivâyeti konusunda birbirlerini kontrol ederlerdi. Hz. Âişe, yeğeni Urve'ye, "Abdullah b. Amr hacca giderken bize uğrayacakmış. Onunla görüş de kendisine (hadîs) sor. Çünkü o, Peygamber'den (sallallahu

---

637 İbn Mâce, *İkâme* 193; Ebû Dâvûd, *Vitr* 26; Tirmizî, Salât 181. Hz. Ali, bu yemin verdirme işleminden Hz. Ebû Bekr'i muaf tuttuğunu belirtmiştir.

638 Müslim, *Zekât* 156.

639 İbn Mâce, Mukaddime 3.

640 Dârimî, Mukaddime 38; Müslim, Mukaddime 7.

641 Nesâî, Salâtu'l-iydeyn 25.

642 Tirmizî, Tahâret 8.

643 Nesâî, Cenâiz 117. Hz. Âişe, yirmi kadar sahâbînin rivâyetini tashîh etmiştir. Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li İrâdi Mestedrekethu Âişetu ale's-Sahâbe* adlı kitapta bunları biraraya getirmiştir.

aleyhi ve sellem) çok ilim nakletmiştir" diyerek onu Abdullah'a göndermiş, Urve, ondan duyduğu hadîsi Âişe'ye rivâyet ettiği zaman o, hadîste söylenenleri çok önemli bulmuş ve daha önce duymadığı için yadırgamış ve "Sana kendisinin Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu söylerken işittiğini anlattı mı?" diye te'kid ettirme ihtiyacı duymuş. Ertesi sene olunca Âişe, Urve'yi aynı hadîsi sormak için Abdullah b. Amr'a göndermiş, Abdullah hadîsi aynen tekrar etmiş, Urve durumu Âişe'ye haber verince o, (Abdullah'ın hâfızası karşısında) hayranlığını gizleyememiş ve "Vallahi Abdullah b. Amr ezberlemiş (ne ziyâde ne de noksan yaptı)" demiştir.[644]

Sahâbîlerin sünneti rivâyeti zevkle yaptıklarının ve bunu Hz. Peygamber'in şahsıyla özdeştirdiklerinin göstergeleri vardır. Meselâ, aynı hadîsi yeri geldikçe tekrar etmekten memnûniyet duyarlardı. Esmâ bint Ebû Bekr, Hacun mevkiinden her geçtikçe, Hz. Peygamber'le nasıl umre yaptıklarını hatırlar, ona salâvat getirirdi.[645]

Sahâbîler, hadîs tahammülünde dikkat edilmesi gereken noktaları da belirtmişlerdir. Enes b. Sîrin, İbn Ömer'e, sabah namazından önceki iki rekâtta kıraati uzatmayı sormuş. İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) gece namazını anlatmaya başladığında Enes "Sana bunu sormamıştım" deyip rivâyeti tamamlamadan sözünü kesince İbn Ömer "Sen hakikaten kalın kafalı bir adamsın. Hadîsi sana tamamlamama müsaade etsene!" demiş,[646] ve hadîs dinleme âdâbını öğretmiştir. Hadîs, tahammülünde dikkat edilmesi gereken bir başka noktayı da İbn Abbas belirtmiştir."Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) en fazla hadîsi şu Ensâr kabîlesinde bulunur. Vallahi ben onlardan birinin evine gelirdim, eğer aradığım kişi uyuyorsa beklerdim. Hâlbuki uyandırılmasını istesem (uyandırılırdı). Ama ben dışarı çıkıncaya kadar onu rahatsız etmezdim. Bundan maksadım hadîsi güzelce alabilmekti.[647]

Sahâbîler, rivâyetteki titizliklerinin ve sünnet anlayışlarının gereği olarak bugün ayrıntı olarak değerlendirilebilecek şeyleri dahi rivâyet

---

644 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 162, 190, 203; Dârimî, Mukaddime 26; Buhârî, İlim 34; *İ'tisâm* 7; Müslim, İlim 14 ; İbn Mâce, Mukaddime 8; Tirmizî, İlim 5.

645 Müslim, Hac 193.

646 Müslim, Müsâfirin 157, 158.

647 Dârimî, Mukaddime 47.

ederlerdi. Hz. Peygamber'in herşeyinin zikre değer olmasının yanısıra bu ayrıntıların rivâyet edilmesi, sonraları o yan bilgilerden önemli bazı hükümlerin çıkarılmasında büyük önem taşımıştır. "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kavmin çöplüğüne gelerek ayakta bevletti"[648] hadîsi, aslında ayakta bevletmenin câiz oluşuna delil kabul edilmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mescidde bir Türk çadırında itikâf ettiğini rivâyet etmiştir.[649] Bundan da yabancı malının kullanılabileceği sonucu çıkarmak mümkündür.

Netice olarak şunu söylemek mümkündür. Önceki peygamberlerin sünnetlerinin kaybolup gitmiş olmasına rağmen Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti çağlar boyunca korunagelmiştir.[650] Bunda sahâbîlerin ilmî gayretlerinin etkisi büyüktür.

4. Sünneti Delil Getirmeleri

Sahâbîler döneminde delil, Kitab ve sünnetti ve bunda bir ihtilaf yoktu. Çalışmamızda sahâbîlerin Kur'ân'ı delil olarak kullandıklarını gösteren birçok örneğin bulunması ve tetkik konumuzun sünnet olması sebebiyle, burada Kur'ân'ın delil oluşuna nasıl baktıklarına dâir sadece bir örnek vermekle yetineceğiz. Huzeyfe b. el-Yemân (v. 36/656) ile Zer b. Hubeyş mi'racı müzâkere ederlerken Zer, sözlerini Kur'ân'a dayanarak söylediğini belirtince Huzeyfe "Kur'ân'dan delil gösteren şüphesiz kazanır" demiştir.[651]

Sünnet, Kur'ân'ın -özellikle kendi şartlarında- hayata geçirilmiş hâli olduğu için sahâbîler, daha çok sünneti delil gösteriyorlardı. Hatta onlar, bunu âdet hâline getirmişlerdi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) onlar için her konuda delildi. Aile içi ilişkilerde dahi bu böyleydi. Meselâ, Hz. Ömer"le hanımı tartıştıklarında hanımı, Hz. Peygamber'in hanımlarının da Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) karşılık verdiklerini söyleyerek[652] kendi davranışını savunmuştur.

---

[648] Tirmizî, Tahâret 9.
[649] İbn Mâce, Sıyâm 62.
[650] Muhammed Kutub, *Örnek İslâm Toplumu*, s. 38.
[651] Tirmizî, *Tefsîr* 17/17.
[652] Müslim, *Talâk* 34.

Hz. Peygamber'in sözünün tereddütsüz geçerliliği sebebiyle sahâbîler, her konuda onu delil göstermeye çalışıyorlardı. Gerçek babasının başka birisi olduğu söylenen bir kimse Hz. Peygamber'e "Benim babam kimdir?" diye sormuş, "Senin baban Huzâfe'dir" cevabını[653] alarak rahatlamıştır. İbnu Sâid, Ebû Saîd-i Hudrî'yle beraber Mekke'ye giderken "Beni Deccâl zanneden insanlar var" diye dert yanmış ve "Sen Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Onun çocuğu doğmayacak' derken işitmedin mi?" Ebû Saîd, işittiğini söylemiş. "Benim çocuğum doğdu. Sen Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'O, Medine ile Mekke'ye giremez' derken işitmedin mi?" diye tekrar sormuş. Ebû Saîd, işittiğini söylemiş, İbn Sâid "Ben Medine'de doğdum ve Mekke'ye gidiyorum" demiştir.[654]

Hz. Osman, fitne olayında, sözlerinin doğruluğuna şâhitlik etmeleri için "Ali, Zübeyr, Talha, Sa'd burada mı?" diye sorduktan[655] sonra yapılmak istenen şeylerin yanlışlığına sünnetten delil getirmiş,[656] daha sonra kendi konumunu Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) delil göstererek anlatmıştır.[657] Hz. Osman, şehit edilince Şam'da bulunan Mürre b. Kâ'b (v. 54/674), konuşmak için kalkmış ve "Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğim bir hadîs olmasaydı kalkmazdım. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) birgün kargaşalıklardan bahsetti ve bunun da yakın olduğunu belirtti. Bu sırada elbisesine bürünmüş bir kimse geçti ve Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem), 'işte bu zât o gün hidâyet üzeredir' buyurdu. O kimsenin kim olduğuna bakmak için kalktım. Osman b. Affân imiş. Onun yüzünü Resûl-i Ekrem'e (sallallahu aleyhi ve sellem) çevirdim ve "bu mu?" diye sordum. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem), 'evet' buyurdu"[658] diyerek Hz. Osman'ın haklılığına sünnetten delil getirmiştir.

Sahâbîler, aleyhlerine sünnetten delil getirilmesinden çekinirlerdi. Hassân b. Sâbit, mescidde şiir okurken Hz. Ömer, onu görmüş ve ona kızgın bir şekilde bakmış. Hassân "Vallahi, senden daha hayırlısı varken

[653] Müslim, Fedâil 137.
[654] Müslim, *Fiten* 89.
[655] Nesâî, *Cihâd* 44; İhbas 4.
[656] Nesâî, Tahrimu'd-dem 5.
[657] Nesâî, İhbas 4; *Cihâd* 44.
[658] Tirmizî, Menâkıb 18.

ben burada şiir okudum" deyince Hz. Ömer, onun Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile delil getirmesinden korkmuş ve onu bırakmıştır.[659]

Sahâbîlerin sünnet olan fiillerini özellikle belirtmeleri, "i'tisâm"ı şuurlu yaptıklarının bir göstergesi, aynı zamanda sünneti "öğretme gâyesi ve gayreti"dir. Sahâbîler, bu konudaki açıklamayı bazan kimse sormadan kendiliklerinden yaparlardı. Enes (radıyallahu anh), ikindi namazını vaktin ilk kısmında kılmış ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ikindi namazını geç kılanlar için söylediği şu sözler sebebiyle namazı erken kıldığını belirtmiştir. "O münâfıkların namazıdır! O münâfıkların namazıdır! Otururlar otururlar, tam güneş batarken şeytan güneşle beraberken kalkar, alelacele çabucak dört rekât namaz kılarlar. Vakit dar olduğu için de tesbihleri yerine getiremezler."[660] Hz. Ali, Basra yolunda iken Bâbil'den geçmek zorunda kalmış, kendisine ikindi namazının vaktinin girdiği haber verildiği halde Hz. Ali, namaz kıldırmamış, Bâbil'den çıkınca namaz kıldırmış, sonra "Habîbim (sallallahu aleyhi ve sellem) beni, kabristanda ve Bâbil arazisinde namaz kılmaktan menetti. Çünkü Bâbil('in eski sâkinleri) lânetlidir"[661] diyerek tutumuna gerekçe olan sünneti açıklamıştır. İbadetler dışındaki fiillerine de sünnetten delil getirirlerdi. Enes (radıyallahu anh), kendisine hediye edilen kokuyu reddetmez ve "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) güzel kokuyu geri çevirmezdi" derdi.[662]

Sahâbîler, sözlerinin, fiillerinin delili sorulduğunda sünneti gösterirlerdi. Hırsızlık yapan birini Nu'man b. Beşir'e (v. 64/684) getirmişler. Nu'man birkaç gün hapsetmiş, sonra serbest bırakmış. O kimseler Nu'man'a gelip, "dövmeden ve sorgulamadan serbest bıraktın" diye itiraz etmişler. Nu'man da "İsterseniz onları döveyim, mallarınız onda çıkarsa ne âlâ, çıkmazsa ona vurduğumu size vururum" demiş. Bu karara da akılları yatmayan mağdurlar

---

659 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 439.

660 Muvatta, Kur'ân 46; Müslim, *Mesâcid* 195.

661 Ebû Dâvûd, Salât 24.

662 Buhârî, Libâs 80; Hibe 9.
Sahâbîlerin, fiillerine sünneti gerekçe göstermelerine dâir diğer örnekler için bk. Muvatta, Kur'ân 12; Müslim, *Mesâcid* 107 ve Ahmed b. Hanbel V, 422 ve Ebû Dâvûd, Salât 45 ve Ebû Dâvûd, Salât 65 ve Nesâî, Ezan 19 ve Müslim, Bir 11 ve Tirmizî, Cum'a 35 ve Ebû Dâvûd, Salât 236 ve Ebû Dâvûd, Salâtu's-sefer 5, 10 ve Nesâî, İmâme 56 ve Müslim, Hac 288 ve Ebû Dâvûd, *Menâsik* 77 ve Müslim, Buyu' 109 ve Ebû Dâvûd, Harâc 13.

"Bu senin hükmün mü?" diye sormuşlar. Nu'man da "Bu, Allah'ın ve Resûl'ünün (sallallahu aleyhi ve sellem) hükmüdür" demiş,[663] kaynağını göstermiştir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın da zikredildiği bu söz, Allah'ın hükmü ve Resûl'ün hükmü arasında bir fark görülmediği açısından da önemlidir. Ölüm cezası vermek, savaş ilân etmek gibi ciddi işlerde gâyet tabiî, sünnetten delillerini açıklıyorlardı. Aden'de bulunan Eyyûb b. Yahya'ya, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) söven hristiyan bir adamı yargılaması için getirdiklerinde Eyyûb, istişârede bulunmuş. Abdurrahman b. Yezid es- San'anî onun öldürülmesi gerektiğini belirtmiş ve Hz. Peygamber'in kendisine söven birisi hakkında "Düşmanıma karşı beni kim koruyacak"[664] hadîsini rivâyet etmiş. Eyyûb b. Yahya da o kimseyi öldürtmüştür.[665] Hz. Ali, Havaric'e karşı sefere çıkarken yaptığı konuşmada, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) onlarla ilgili hadîsini nakletmiştir.[666] Çünkü Hz. Peygamber, gelecekte Hâricîler'in olacağını dış görünüşleri ve yapacakları işlerle anlatmış ve onların öldürülmesini emretmişti.[667]

Aynı şekilde Hz. Ömer, ganimetin Allah'ın Kitab'ı ve Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) taksimince belirlenmiş olduğunu belirtmiş, Kur'ân ve sünnet ile hareket ettiğini uygulamıştır.[668]

Davalarda sünneti delil getirerek savunma yapıyorlardı. Ervâ bint Üveys adlı bir kadın, Saîd b. Zeyd'in kendi arazisinden bir parça aldığını iddia edip onu dava edince Saîd, davaya bakan Mervân b. Hakem'e (v. 65/684) "Ben, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğim şeyden sonra hiç onun yerinden bir şey alır mıyım?" demiş. Mervân, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) ne işittiğini sormuş, Saîd de "Ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Her kim zulüm yolu ile bir karış yer alırsa, yedi kat yerin dibine kadar boynuna dolanır' buyururken işittim" demiş. Bunun üzerine Mervân, Saîd b. Zeyd'e "Senden bundan başka herhangi bir beyyine

---

663 Ebû Dâvûd, Hudûd 11.

664 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 307.

665 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 307-308.

666 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 147-149.

667 Ahmed b. Hanbel III, 68, 73; Buhârî, Enbiyâ 6; Tevhîd 23, 57; *İstitâbe*tu'l-mürteddin 6; *Tefsîr* 9/10; Meğâzi 61; Müslim, *Zekât* 143, 158; Ebû Dâvûd, *Sünne* 28; Nesâî, *Zekât* 79.

668 Bk. Ebû Dâvûd, Harâc 12.

istemiyorum, demiştir.[669] Saîd b. Zeyd'in "beyyine" olarak sunduğu hadîsi o da beyyine olarak yeterli görmüştür.

Sahâbîler, ihtilaflı durumlarda sünneti hakem kılıyorlar, onu delil getiriyorlardı. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat edince Ensâr, Muhâcirlere "Bir emîr bizden, bir emîr de sizden olsun" demiş, Hz. Ömer de onlara "Bilmiyor musunuz? Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr'in halka imam olmasını emretti. Hanginiz Ebû Bekr'in önüne geçmek ister?" demiş, Ensâr da "Hz. Ebû Bekr'in önüne geçmekten Allah'a sığınırız" demişlerdir.[670] Ebû Hüreyre, Ka'bu'l-Ahbâr'a "Cuma günü bir saat var, müslüman bir kimse o vakitte namazda olur. Allah'tan bir dilekte bulunursa, Allah mutlaka dileğini verir" hadîsini rivâyet edince Kâ'b: "O faziletli vakit senede bir gündür" demiş. Ebû Hüreyre "Hayır, her cuma öyle bir saat vardır" diye iddia etmiş. Bunun üzerine Kâ'b, Tevrât'ı okumuş ve "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) doğru söyledi" diyerek kendi söylediğinin yanlışlığını kabul etmiştir. Ebû Hüreyre daha sonra Abdullah b. Selâm'a rastlamış ve Ka'b'la aralarında geçen tartışmayı anlatmış. Müslüman olmadan önce Yahûdi bir âlim olan Abdullah b. Selâm (Kâ'b'ın itirazı için) «Kâ'b yalan söyledi» demiş. Ebû Hüreyre, Kâ'b'ın Tevrât'ı okuduktan sonra dediğinden vazgeçip bu hadîsi kabul ettiğini söylemiş. Abdullah b. Selâm (v. 43/663) "O zaman Kâ'b doğru söyledi" dedikten sonra «O vaktin hangi saat olduğunu biliyorum. O cuma gününün son saatidir» demiş. Ebû Hüreyre de «Nasıl cuma gününün son saati olur? Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Müslüman bir kimse namaz kılarak o saatte bulunur' buyurdu. Dediğin saatte ise namaz kılınmaz» demiş. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Oturup namazı bekleyen kimse namazı kılıncaya kadar namazda sayılır, buyurmadı mı? dedi. Ebû Hüreyre «Evet» deyince Abdullah «İşte o saattir» demiştir.[671] Görüldüğü gibi hüküm çıkarmada, münakaşalarda sahâbîler, sünnetle istişhâd ediyorlar, haklılıklarına sünnetten delil getiriyorlar, sünneti ölçü alıyorlardı. Buradan çıkarılabilecek bir başka sonuç da münakaşada

669 Müslim, Müsâkât 139.

670 Ahmed b. Hanbel I, 396; Nesâî, İmâme 1; İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 53; Hâkim, *Müstedrek* III, 67.

671 Muvatta, Cum'a 16.

delillerin aynı seviyede olması gerektiğidir. Sünnete karşı re'y değil, ancak sünnet delil getirilmiştir.

Sahâbîler, itirazlara sünnetle cevap vermişler, sünneti delil getirmişlerdir. İbn Abbas, yağmurlu bir cuma gününde müezzine, "namazınızı evlerinizde kılınız" diye nida ettirmiş. İnsanlar bunu pek beğenmeyince İbn Abbas: "Bunu benden daha hayırlı olan kimse yaptı" demiştir.[672] Enes b. Mâlik "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bizim evlerimizde muhâcirlerle ensâr arasında (kardeşlik) antlaşması yaptı" demiş, kendisine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'İslâm'da antlaşma yoktur' buyurmamış mıydı?" denilmiş. O da iki yahut da üç defa aynı sözü tekrarlamıştır.[673] "Câhiliye döneminde yapılan her antlaşmayı İslâm ancak pekiştirmiştir. Fetihten sonra artık antlaşma ve hicret yoktur. Müslümanların gücü kendileri dışındakilere karşı birdir"[674] hadîsinde görüldüğü gibi müslümanların başkalarıyla birlik antlaşmalarına girmeleri yasaklanmıştır.

Tenkit edildiklerinde sünneti delil getiriyorlardı. Esmâ bint Ebû Bekr, Mina'ya alaca karanlıkta gelmiş, azatlısı Atâ b. Ebî Rebah ona «Alaca karanlıkta Mina'ya geldik» deyince Esma «Senden çok daha hayırlı olanla bunu yapardık» diye cevap vermiştir.[675]

Olayları sünnete göre değerlendiriyorlar, sünneti delil gösteriyorlardı. Enes b. Mâlik, Hâricîlerin kendilerini "muhacir" olarak tavsîf ettiklerini öğrenince "Onlar şeytana hicret ettiler. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Fetihten sonra hicret yoktur' buyurmadı mı" demiştir.[676]

Sahâbîler, te'dib etmek için de sünneti delil getiriyorlardı. Habbâb b. Eret, İbn Mes'ûd'a "Şu gençler senin okuyuşun gibi okuyabiliyorlar mı?" diye sormuş. İbn Mes'ûd da Alkame'nin okuyacağını söylemiş. Zeyd b. Hudeyr "Bizim en iyi okuyanımız olmadığı halde Alkame'ye mi oku diyorsun" diye itiraz edince İbn Mes'ûd, ona "İstersen senin ve onun kavmi hakkında

---

672 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 500; Buhârî, Ezan 10, 41; Cum'a 14; Müslim, Müsâfirin 27, 28; Ebû Dâvûd, Salât 207.

673 Ebû Dâvûd, Ferâiz 17. İbn Ömer'in benzer bir tutumu için bk. Ahmed b. Hanbel II, 138-139; Buhârî, Eymân ve'n-nüzûr 32.

674 Ahmed b. Hanbel II, 215.

675 Nesâî, *Menâsik* 214.

676 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 152.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) söylediğini haber vereyim" dedikten sonra "Ben ne okursam, Alkame de onu okur"[677] diyerek kanaatini tekrarlamıştır.

5. Sünnetle Fetvâ Vermeleri

Sünnetten delil getirmenin tabiî bir uzantısı, sünnetle fetvâ vermektir. Sahâbîlerin sünnete bağlılıkları, ilmî mânâda onların sünnetle fetvâ vermelerinde görülür. Onlar, fetvâlarını sünnetten seçerlerdi. Onların fetvâlarının öneminin, diğer nesillerdeki âlimlerin fetvâlarına göre bağlayıcı oluşunun nedenleri vardır. Kur'ân-ı Kerîm'deki Hz. Peygamber'e hitâben "İş hakkında onlara danış"[678] âyeti, sahâbîlerin görüşlerinin, ictihâda, müşâvereye ehil kimseler olduğunun delilidir. Hz. Peygamber'e onlara danışma emri verildiğine göre sahâbîlerin görüşlerine, fetvâlarına uymak gereklidir. Onlar, vahyi müşâhade etmiş, Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretiminden geçmiş, Kur'ân ve sünnetten nasıl istifâde edileceğini, hüküm çıkarılacağını ve mekâsıd-ı şeriâ'yı en iyi bilen kimselerdir. Onlar, Hz. Peygamber'in ilmini tevârüs etmiş kimselerdi. Bu sebeple bütün müctehidlerin en üstünüdürler. Nitekim Hz. Peygamber, sahâbîlerden bazılarını kâdılığa alıştırmıştı. Hz. Ali'yi Yemen'e kâdı olarak göndermiş ve Ali'nin tereddütü üzerine nasıl hüküm vereceğini öğretmiştir.[679] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde fetvâ veren sahâbîler vardı. Meselâ, dört halîfe, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Muâz b. Cebel, Abdurrahman b. Avf (v. 32/652), Zeyd b. Sâbit başta gelen isimlerdir.[680] Bazı sahâbîlerin fetvâlarının daha çok olması Hz. Peygamber'in yanında devamlı bulunmalarından kaynaklanıyordu. Hz. Peygamber, İbn Abbas için "Bu ümmetin âlimi",[681] Ebû Hüreyre için "ilmin kabı"[682] buyurmuş, Abdullah b. Mes'ûd'un anlayışını da "Sen âlim (bilen) ve öğretilensin"[683] buyurarak takdîr etmiştir. Hz. Peygamber döneminde, kendi tâyin ettiklerinin

677 Buhârî, Meğâzi 74.
678 Âl-i İmrân, 3/159.
679 Bk. Ahmed b. Hanbel I, 149; İbn Mâce, Ahkâm 13; Ebû Dâvûd, Akdiye 6; Hâkim, *Müstedrek* III, 135; IV, 88.
680 Kettânî, *Terâtib* I, 138; Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* I, 484.
681 Hâkim, *Müstedrek* III, 535.
682 Hâkim, *a.g.e.* III, 509.
683 Ahmed b. Hanbel I, 379.

dışında fetvâ verenler mevcuttu. Bir davada taraflardan biri "İlim ehline bana haber verin diye sordum" dediği rivâyet edilmiştir.[684]

Sahâbîler, sünnetle fetvâ verirlerdi. Ancak meseleye temkinli yaklaşırlardı. Fetvâ verecek kimselerde bazı özellikler bulunması gerektiğini belirtirlerdi. Huzeyfe, fetvâ verecek kimseleri şöyle sayar: Devlet başkanı, belde yöneticisi (vâli), Kur'ân'ın nâsihini mensûhundan ayırdedebilen kimse. Bir de bilgiç görünen ahmak."[685] Kendisine sorulan herşeyi cevaplayan kimsenin Kur'ân ve sünnetten başka şeyleri de cevabına katacağı için Huzeyfe böyle kimseleri "ahmak" olarak nitelendirmiştir. Abdullah b. Mes'ûd da konuya yaklaşımını ve aynı zamanda fetvâ verme usûlünü şöyle ifâde etmiştir: "Sizden kim bir şey biliyorsa onu söylesin. Bilmeyen de bilmediği şey için 'Allah bilir' desin. Âlim, kendisine bilmediği bir şey sorulduğunda 'Allah bilir' der.» İbn Mes'ûd, sözlerine Allah Teâlâ'nın Resûlü'ne 'De ki, ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben yapmacık yapanlardan (yaptığı uydurmalarla peygamberlik taslayanlardan) değilim'[686] hitabını delil gösterir.[687] İbn Mes'ûd, sözlerini kendisi de uygulamıştır. O, Kitab ve sünnetten delilini bilmediği konularda fetvâ vermekten kaçınırdı. Bu sebeple ondan fetvâ alabilmek için bir ay süreyle gelip gidenler olmuştur. O ise, devamlı başkalarına sormalarını söylemiş, soranlar da "Sen buradaki sahâbîlerin büyüklerindensin" diye ısrar etmişlerdi. Nihayet sonunda fetvâ vermeye karar vermiş ve "Ben bu meselede kendi görüşümü söylüyorum. Eğer bu, doğru ise Allah'tandır, yanlış ise benden ve şeytandandır. Allah ve Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) bundan beridirler" demiş ve fetvâ vermiştir. Orada bulunanlardan bir grup İbn Mes'ud'a Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) aynen böyle senin verdiğin gibi hüküm verdi" diyerek sünneti haber vermişler. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd, hükmü Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hükmüne uyduğu için daha önce hiç sevinmediği kadar sevinmiştir.[688] Çünkü sünnetten delili bilmediği halde görüşü, fetvası

---

684 Bk. Muvatta, Hudûd 6; Buhârî, Eymân 3.
685 Dârimî, Mukaddime 21.
686 Sâd, 38/86.
687 Ahmed b. Hanbel I, 431; Tirmizî, *Tefsîr* 44/1; Dârimî, Mukaddime 21.
688 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 294-295, 479,480; Ebû Dâvûd, Nikâh 30; Tirmizî, Nikâh 44; Nesâî, Nikâh 68.

sünnete isâbet etmişti. İbnü'l-Kayyim, sahâbenin bu titizliğinin naslardan kaynaklandığını belirtmiştir. "Ashâb, nasların ismeti, huccet oluşu, hatadan, tenâkuzdan, ıztırabtan beri olması sebebiyle, bir mesele sorulduğunda 'Allah Teâlâ şöyle buyurdu' veya 'Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu' demişlerdir."[689]

Sahâbîler, fetvâ vermenin mesûliyeti sebebiyle fazla fetvâ vermekten sakınırlardı. Ubeyd b. Cureyc, Mekke'de iken bir gün İbn Ömer'in yanına, bir gün İbn Abbas'ın yanına gittiğini ve İbn Ömer'in, kendisine sorulan şeylerin çoğuna "Bu konuda bilgim yok" dediğini, çok az fetva verdiğini nakletmiştir.[690] Nadr b. Enes b. Mâlik (v. 102/720) de "İbn Abbas'ın yanında bulunduğu bir sırada fetvâ vermeye başladığını ancak "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle buyurdu" demediğini bir ressamın sorusu üzerine hadîs rivâyet ettiğini nakletmiştir.[691]

Fetvâ verme görevi öncelikle halîfelere aitti. Hz. Ömer, Ebû Mûsâ'nın fetvâ verdiğini öğrenince ona "Sen emîr değilsin. İşin ağırlığını nimetinden istifade edene bırak" demiştir.[692] Tabiî olarak halîfeler, sünnetle fetvâ veriyorlardı. Hz. Ebû Bekr'in ridde olaylarında savaş kararı vermesi, onun en âlim sahâbî olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü, diğer sahâbîler bu konuda hüküm belirtmekten çekinmişler, Hz. Ebû Bekr, hükmünü söyleyince de onu takdir etmişlerdir.[693] Halîfelerin fetvâlarının muteber oluşu sebebiyle onların fetvâlarına müracaat edilirdi. Bir kimse büyüğün emmesinin hükmünü Abdulah b. Ömer'e sormuş, o da babasının fetvasını nakletmiştir.[694] Halîfeler, çeşitli görevlere getirdiği kimselerin de Kitab ve sünnete göre hükmetmelerini isterlerdi. Hz. Ömer, kâdı olarak görevlendirdiği Şureyh'e yazdığı mektupta "Sana bir iş gelince Allah'ın Kitab'ı ile hükmet, Allah'ın Kitabı'nda olmayan bir konu geldiğinde Resûlullah'ın

689 Kâsımî, *Kavâid*, s. 289-290.
690 Dârimî, Mukaddime 19.
691 Müslim, Libas 100.
692 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 301. Hz. Ömer'in bu sözü İbn Mes'ûd'a da söylediği nakledilmektedir. (Bk. Dârimî, Mukaddime 20).
693 Bk. Kettânî, *Terâtib* III, 172-173.
694 Muvatta, Radâ 13.

(sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti ile hükmet" demiştir.[695] Diğer halîfelere ait pekçok örnek bulunmaktadır. Muhalaa yoluyla kocasından ayrılan Rubeyyi' bint Muavviz, Hz. Osman'a ne kadar iddet bekleyeceğini sormuş, o da fetvâyı vermiş ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) aynı durumdaki bir kadına verdiği hükme uyduğunu söylemiştir.[696]

Halîfelerin fetvâlarının muteber oluşunun sebebi, fetvâlarının yayılacağını gözönüne alarak fetvâlarına özen göstermeleri ve ileri gelen kimselere danışma imkânları idi. Nitekim halîfeler, Kitab ve sünnette geçen bir hüküm bulamadıkları veya bilemedikleri hallerde diğer sahâbîlere danışırlardı. Hz. Ömer'in huzuruna dövme yapan bir kadın getirildiğinde Ömer "Allah aşkına söyleyin. Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bu hususta bir şey duyanınız var mı?" demiştir.[697] Hz. Ömer, sünnete aykırı fetvâ verme endişesiyle bilmediği bir sünneti duyduğunda memnun olurdu. Diyetle (gurre) ilgili bir konuda "Eğer biz bu hadîsi duymasaydık az daha başka türlü bir hüküm verecektik" demiştir.[698] Hz. Ömer, hükümlerini, fetvâlarını danışarak veren bir halîfeydi. Onun "Ali'nin kavli olmasaydı, Ömer helâk olurdu. Ali'nin bulunmadığı her güç meseleden Allah'a sığınırım"[699] sözü, onun bu yönünün kendi dilinden ifâdesidir. Nitekim Hz. Ömer, hilâfetinin son dönemlerinde Hz. Ali'yi "insanların günlük işlerinde bana yardımcı ol" diyerek kâdı olarak görevlendirmiştir.[700] Halîfeler, verecekleri zaman bilmedikleri bir hadîsi duyduklarında şâhit isterlerdi.[701]

Halîfeler dışında diğer sahâbîler de fetvâ veriyorlar, sünneti daima göz önünde bulunduruyorlardı.[702]

---

695 Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 7-8.

696 Nesâî, *Talâk* 53.

697 Nesâî, Ziyne 25. Hz. Ebû Bekr'in ninenin mirastan hisse alıp almayacağını soruşturması için bk. Ebû Dâvûd, Ferâiz 5.

698 Ahmed b. Hanbel I, 364; IV, 80; Dârimî, Diyât 20.

699 İbn Kuteybe, *Te'vîlu Mustalahi'l-hadîs*, s. 162. Hz. Ömer, recmle ilgili bir davada Muaz b. Cebel'in sözünü dinlemiş ve recmedilecek kadının masum olduğu anlaşılmıştır. Bunu üzerine Hz. Ömer, "Muaz olmasaydı, Ömer helâk olmuştu" demiştir. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 354-3557.

700 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 302.

701 Bk. Buhârî, Diyât 25.

702 İbn Abbas ve İbn Ömer bu konuda öne geçmiş kimselerdi. İbn Abbas'ın fetvası için bk. Buhârî, İkrah (Giriş kısmı), İbn Ömer'in fetvası için bk. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 6. Benzer

Sahâbîler, fetvâ usûlünü öğretmek suretiyle dînî meselelerde re'yi önlemeye çalışırlardı. İbn Ömer tavafta, Cabîr b. Zeyd'le (v. 93/711) karşılaşmış, o durumda dahi üzerine düşen görevi yerine getirmekten geri kalmamıştır. Ona, "Sen Basra'nın fakîhlerindensin. Başkasıyla değil sadece, Kur'ân veya geçmiş bir sünnetle fetva ver. Çünkü sen bundan başkasını yaparsan helâk olursun, başkasını da helâk edersin" demiştir.[703]

Sahâbîler, fetvâlarında re'y veya nefislerini öne geçirmemeye özen gösterirlerdi. Meselâ, Ebû Berze (v. 65/685), Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbından olduğu için hakem tayin edildiği bir meselede "Aranızda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hükmü ile hükmetmeme razı mısınız?"[704] diye sormuş, başka bir ölçüye müracaat etmeyeceğini belirtmiştir. Abdullah b. Mes'ûd ile Eş'as b. Kays (v. 40/661), bir alışveriş meselesinde ihtilaf etmişler. İbn Mes'ûd, "istediğin bir kişiyi hakem seç" demiş, Eş'as da "Benim ile nefsin arasında (hakem) sensin" demiş. Abdullah b. Mes'ûd "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) verdiği hükmü vereceğim"[705] diyerek sünnetten başkasını tercih etmeyeceğini belirtmiştir. İbn Mes'ud, başka bir mesele de "Eğer ben bu konuda onlara uyacak olursam (haktan) sapmış olurum ve hidayete erenlerden olmam. Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) verdiği hükümle hükmedeceğim"[706] diyerek sünnet varken başka şeyle fetvâ vermeyi dalâlet saymıştır. Sahâbîler, fetvâlarını başkalarının arzularına göre değiştirmezlerdi. Bir kimse İbn Abbas'a Beyt'i tavaf edenin ihramdan çıkabileceği fetvasını sormuş ve bunun halkı fırkalara ayırdığını söylemiş. İbn Abbas, bu fetvânın sünnete göre verildiğini belirtmiş ve "Siz istemeseniz de (hoşunuza gitmese de) o, Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetidir!" cevabını vermiştir.[707]

Sahâbîler, kendi görüşleriyle fetvâ verenleri tenkit ederlerdi. Hz. Ömer'e, Zeyd b. Sâbit görüşüyle fetvâ veriyor diye şikâyet edilmiş, Hz.

---

durumlar için bk. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 43 ve Ebû Dâvûd, *Talâk* 34 ve Tirmizî, *Ahkâm* 13 ve Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 417-418 ve Tirmizî, Tahâret 75 ve Ahmed b. Hanbel I, 337 ve Ebû Dâvûd, Tahâret 106.

703 Dârimî, Mukaddime 20.

704 Ebû Dâvûd, İcâre 51.

705 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 271.

706 Ebû Dâvûd, Ferâiz 4. Benzer örnekler için bk. Tirmizî, Hudud 21; Nesâî, Nikâh 70 ve Ebû Dâvûd, Buyu' 74.

707 Müslim, Hac 206.

Ömer, hemen onu çağırmış, Zeyd de kendi görüşüyle fetvâ vermediğini, amcalarından duyduğunu söylediğini belirtmiştir.[708] Ebû Seleme, Basra'ya geldiği zaman Hasan'a: "Sen Hasan'sın (demek)! Basra'da senden daha çok karşılaşmayı arzu ettiğim hiç kimse yoktu. Duyduğuma göre sen kendi görüşünle fetva veriyormuşsun. Artık Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) gelen bir sünnetin veya indirilmiş bir kitabın (Kur'ân hükmünün) olması dışında, kendi görüşünle fetva verme!" demiştir.[709] Bu anlayış tabiî olarak sonraki devirlere de intikal etmiştir.[710] Sünnetle fetvânın zıddı, re'yle fetvâdır. Sahâbîlerin gayretleri bunu önlemek içindir. Nitekim, Derrâc Ebû's-Semh (v. 26/647) "Öyle bir zaman gelecek bir kişi bineğini besleyecek, öyle besleyecek ki neredeyse her tarafından yağ damlayacak. Sonra da amel edilen bir sünnetle fetva veren bir kimse bulabilmek için bineği zayıflayacak kadar diyar diyar arayarak dolaşacak, fakat zanla fetva verenden başkasını bulamayacak" demiştir.[711]

Sahâbîlerin birbirinden farklı fetvâları olmuştur. İbn Hacer, sahâbîlerin hepsinde ictihâd şartlarının mevcut olduğunu, fetvâlarında sarîh nassa muhalefet olduğunda ise birbirlerini uyardıklarını söylemiştir.[712] Nitekim bazı halîfelerin temettu haccını yasaklamaları tepkiyle karşılanmıştır.[713]

Sahâbîler, sünnetle fetvâ verdiklerinde yaptıkları işe özen gösterirler, muhâtaplarının dikkatini de buna çekerlerdi. Çünkü, sünneti öğrendikten sonra ona aykırı davranmanın ne neticeler vereceğini biliyorlardı. Bir kimse, İbn Abbas'a "Ben şu resimleri yapan bir adamım. Onlar hakkında bana bir fetva ver!" demiş. İbn Abbas da elini onun başının üzerine koymuş ve "Sana Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) dinlediğimi haber vereceğim. Ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Her ressam cehennemdedir' buyururken duydum" demiştir.[714]

---

708 Ahmed b. Hanbel *V*, 115.

709 Dârimî, Mukaddime 20.

710 Buhârî, sünnete aykırı gördüğü bazı fetvâları sebebiyle Ebû Hanîfe'yi tenkit etmiştir.bk. Buhârî, Hiyel 15; İkrah 7 (terceme). Ayrıca bk. Kâsımî, *Kavâîd*, s. 290.

711 İbn Abdilber, *Câmi* I, 155; II, 33.

712 Bk. Kettânî, *Terâtib* III, 169.

713 Bk. Muvatta, Hac 40; Buhârî, Hac 34; Dârimî, *Menâsik* 78; Nesâî, *Menâsik* 49.

714 Müslim, Libas 99. Burada bahsedilen insan sûreti yapmaktır. Tabiat güzelliklerini resmetmekte bir mahzur yoktur.

Bazan da sahâbîler, sünneti delil göstermeden ama yine sünnetle fetvâ verirlerdi. Bir adam diğer birine "Bu deveyi peşin para ile satın al. Ben de onu senden veresiye satın alayım " demiş. Bunun hükmü Abdullah b. Ömer'den sorulduğunda onu uygun görmemiş ve yasaklamıştır.[715]

Sahâbîlerin sünnet bilgisi ve sünneti delil olarak kullanmaları sebebiyle yapılan icraatın sünnete uygun olup olmadığı yine sahâbîlere sorulurdu. İbnü'z-Zübeyr, bayram, cuma gününe gelince bayram namazı için geç vakit çıkmış, hutbeyi bir hayli uzatmış, sonra bayram namazını kıldırmış ve o gün cuma namazını kıldırmamıştı. Durum İbn Abbas'a bildirilince, İbn Abbas, "Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) uymuş" diyerek İbnü'z-Zübeyr'in hareketini onaylamıştır.[716]

Sünnetle verilen fetvâlar, sünnetin yayılmasında en önemli etken olmuştur. Abdullah b. Ömer, altmış yıl fetvâ vererek[717] bu hizmeti başarıyla sürdürmüştür. Pek tabiî olarak sünnete uygun fetvâ verme geleneği bir usûl olarak sonraki nesillere de yansımıştır.[718] Abdülvehhâb b. Abdulhakem el-Verrâk (v. 251/865), büyük muhaddis ve fakîh Ahmed b. Hanbel'e altmış bin fetvâ sorulduğunu, hepsini de "haddesena" ve "ahberana" diyerek hadîslerle cevaplandırdığını söylemiştir.[719]

II. SAHÂBENİN SÜNNETE UYMAMAYA TEPKİSİ

Buraya kadar sahâbîlerin sünnete bağlılık tezâhürlerinin fiilî, ilmî ve olumlu yönlerini tesbite çalıştık. Şimdi ise "bağlılık tezâhürleri"nin tabiî ve ayrılmaz bir uzantısı telakki edilmesi gerektiğine inandığımız sünnete uymamaya ve uymayanlara nasıl tepki gösterdiklerini incelemek istiyoruz. Konu bütünlüğü bakımından buna ihtiyaç olduğu açıktır.

---

[715] Muvatta, Buyu 73. Bir pazarlıkta iki satış yapılmış olduğu için İbn Ömer, yasaklamıştır.

[716] Nesâî, Salâtu'l-iydeyn 32. Benzer örnekler için bk. Ahmed b. Hanbel III, 132, 177, 179; Buhârî, *Fiten* 6; Tirmizî, *Fiten* 35 ve Ebû Dâvûd, *Cihâd* 130 ve Ebû Dâvûd, İcâre 55 ve Tirmizî, *Ahkâm* 35 ve Muvatta, Hac 57.

[717] Safedî, *Vâfî* XVII, 364; Zehebî, *Siyer* III, 221; Kettânî, *Terâtib* III, 230.

[718] Tâbiîn neslinin sünnetle fetvâ örnekleri için bk. Muvatta, Buyu' 74. ve Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 130 ve IX, 22 ve IX, 303 ve IX, 379-380 ve X, 74-75.

[719] Kandemir, "Ahmed b. Hanbel" *DİA* , II, 79.

Sahâbîlerin sünnete uyulmaması halinde gösterdikleri tepkilerin sebepleri aslında yine sünnetten kaynaklanmaktadır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), İslâm'da herhangi bir tahrife sebep olabilecek muhtemel davranışlar hakkında ümmetini uyarmış, çok sert bir dille onları yasaklamış ve bu gibi konularda ümmetinden güvence almıştır. Dini önemsememenin en büyük sebebi ve göstergesi sünnetle amelin terkedilmesidir. Bu konuda Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: «Benden önce Allah'ın hiçbir ümmete gönderdiği bir peygamber yoktur ki o peygamberin ümmetinden havarileri ve sünnetine tâbi olan, emrine uyan ashâbı olmasın. Sonra onların ardından yapmadıklarını söyleyen ve emrolunmadıkları şeyleri yapan birtakım kötü nesiller gelir. İşte kim bunlara karşı eliyle mücadele ederse, mü'mindir. Kim onlara karşı diliyle mücadele ederse mü'mindir. Kim onlara karşı kalbiyle mücadele ederse mü'mindir. Amma bunun ötesindekilerde bir hardal tanesi kadar bile iman yoktur.»[720] Bir başka rivâyette ise "Kim bir münker görürse eliyle düzeltmeye gücü yeterse yapsın, yapamazsa diliyle düzeltsin. Diliyle de düzeltemezse kalbiyle buğzetsin. Bu imanın en zayıf halidir" buyurulur.[721] Hz. Peygamber'in bu mücadele tavsiyesi, sünnete aykırı davrananlara tepki göstermeye yeterli bir teşvik niteliğindedir. Ayrıca sahih imanlı müslümanın nassa muhalefeti onu bilmemesi gibi sebeplerden olur. Sünnet ortaya çıktıktan sonra muhalefeti devam ederse ilk durumundan daha çok tenkit edilir, zemmedilir. Çünkü orada sünnete muhalefetin ağırlığı vardır.[722]

Sahâbîler, baştan beri ısrarla belirtmeye çalıştığımız gibi, bütün tavırlarını Hz. Peygamber'den gördükleri ve öğrendiklerine göre tayin ve tanzim ederlerdi. Onların sünnete uymamaya ve uymayanlara gösterdikleri "tepkileri"nin kaynağında da yine Hz. Peygamber'in sünnete uymamaya gösterdiği tepkileri müşâhade etmiş olmaları yatmaktadır. Hz. Peygamber, altın yüzük takan bir kişi görmüş, o kişi yüzüğü parmağından atana kadar parmağına vurmuştur.[723] Bir başka olayda ise yüzüğü sahâbînin

---

720 Müslim, *İmân* 80.

721 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 285; Tirmizî, *Fiten* 11.

722 Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 15.

723 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 396; Ahmed b. Hanbel IV, 260; V, 272. Hz. Peygamber'in altın yüzük takmayı yasakladığına dair hadîsler için bk. Muvatta, Sıfâtu'n-Nebî 37; Ahmed b.

elinden alıp atmıştır.[724] Bundan dolayı Hz. Ömer ve Abdullah b. Ömer, altın yüzük takan bir kimse gördüklerinde, müdahale eder hatta yüzüğü alıp atarlardı.[725] Hz. Peygamber, sonradan hiç yüzük takmadığı için[726] Hz. Ömer, demirden de olsa yüzük takılmasına müsaade etmemiş, bu konuda soru soran bir kimseye iki kere "O da paslanır" demiştir.[727]

Hz. Peygamber, sünnete aykırı durumlarda bizzat kendisi müdâhale ettiği gibi, müdâhale edilmesini de emretmiştir. Böylece sahâbîleri doğrudan müdahaleye sevketmiştir. Meselâ, bir kimse kumandanlardan birini medhedip övmeye başlayınca Mikdâd, onun üzerine toprak serpmeye başlamış ve "Bize, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) meddahların yüzlerine toprak serpmemizi emir buyurdu" demiştir.[728]

Sahâbîlerin anlayışına göre bir sünnet biliniyorsa muhakkak yaşanmalı, aksi halde müdâhale edilerek yaşanır hale getirilmelidir. Bildiği halde sünnete muhalefet söz konusu değildi. Çünkü onlar "din"i, "sünnet" ile yaşayabilecekleri kesin inancı içindeydiler ve sünnete aykırı olan herşeyin düzeltilmesi gerektiğine inanırlar, aksi halde dine uyulmadığı kanaatini taşırlardı. Bunun için de "denetleme" görevlerini sünnet çerçevesinde yürütürlerdi. Meselâ, Huzeyfe, acele acele namaz kılan birini görmüş, onun kırk senedir böyle namaz kıldığını öğrenince "Öyleyse sen kırk senedir namaz kılmıyorsun demektir. Eğer bu şekilde namaz kıldığın süre içinde ölürsen, Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) dini üzere ölmemiş olursun" demiştir.[729] O, "Muhammed'in dini" demekle aynı zamanda ibadetlerin, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uyguladığı gibi uygulanması gerektiğini, dolayısyla sünnetin din demek olduğunu hatırlatmak istemiştir.

Sahâbîlerin, sünnete uymamaya muhakkak tepki göstermelerinin bir sebebi de "sünnete uymama"yı nasıl gördükleri ile ilgilidir. Abdullah b.

Hanbel II, 18, 60, 107, 110, 116, 153; Buhârî, Libas 45, 46, 47, 53; Eymân 6; *İ'tisâm* 4; Müslim, Libas 51; Ebû Dâvûd, Hâtim 1; Tirmizî, Libas 16; Ziyne 43, 77.

724 Müslim, Libâs 52; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 176.

725 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 395, 396.

726 Abdurrezzâk, *a.g.e.* X, 394.

727 Abdurrezzâk, *a.g.e.* X, 395.

728 Müslim, *Zühd* 68.

729 Nesâî, *Sehv* 66.

Ömer; "Kim sünnete muhalefet ederse kâfir olmuştur" demiştir.[730] Bu söz, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sözünün ve sünnetinin farkına da işaret etmektedir. İbn Ömer, bu çok ciddi hükmü Kitab ve sünnetten çıkarmış olmalıdır. Bu sebeple o, sünnete uymamayı çok kötü bir davranış olarak kabul eder ve sünnete uymayanlara mutlaka müdâhale ederdi. Onun bu tavrının temelinde yatan ana düşüncesini şu sözlerinde de bulmak mümkündür: "Verdiği sözden dönen kişi için kıyamet gününde bir bayrak dikilir" hadîsini rivâyet ettikten sonra "Bizler Yezid'e, Allah ve Resûlü'nün biat emri üzerine biat ettik. Ben, bu şartlarla biat edilip de sonra o adama savaş açmaktan daha büyük gadr ve cayma bilmiyorum."[731]

Sahâbîler, doğrudan muhâtap oldukları sünneti uygulamada bir kusurları olursa çok pişman olurlardı.[732] Bu anlayışla herkesin sünnet konusunda titiz olmalarını isterlerdi.

Sahâbîlerin tepkileri, Hz. Peygamber'in tepkilerine benzemekteydi. Ubâde b. es-Sâmit'in babası, hanımını bin talâk ile boşayınca Ubâde, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) gidip durumu anlatmış. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Baban, Allah'tan korkmaz mı? Onun üç hakkı vardır. Dokuz yüz doksan yediye gelince o aşırılık ve zulümdür. Allah Teâlâ isterse azap eder, isterse affeder" buyurmuştur.[733] Bir kişi Abdullah b. Abbas'a "Ben bu karımı yüz talâk ile boşadım. Hakkımdaki görüşün nedir?" deyince İbn Abbas, "Karın senden üç talâk boş oldu. Geri kalan doksan yedi talâkla da Allah'ın âyetlerini alaya almış oldun" demiştir.[734] Sahâbîlerin gösterdikleri tepkilerde ölçü, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tepkileri olagelmiştir. Bu sebeple sahâbîlerin tepkilerine mukabele edilmemiştir. Meselâ, İbn Ömer, farz namazı kılıp, aynı yerde sünneti kılmaya kalkan adamı itmiş, o kişi namazı bitirince İbn Ömer: "Seni neden ittiğimi biliyor musun?" diye sormuş, o kimse de "Hayır, ama sen beni ancak hayır için itmişsindir" demiş, İbn Ömer de "Doğru" diye cevap vermiştir.[735]

---

730 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 520; İbn Abdilber, *Câmi* II, 195.
731 Buhârî, *Fiten* 21.
732 Bk. Tirmizî, *Zühd* 19; Nesâî, Ziyne 119 ve İbn Mâce, *Zühd* 1; İbn Abdilber, *Câmi* II, 19.
733 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 393.
734 Muvatta, *Talâk* 1.
735 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 416-417.

Sahâbîler, sünnete aykırı olduğunu sandıkları birşey yapıldığında onun sebebini öğrenmek isterler, olayı soruştururlardı. İbn Abbas, Hz. Âişe'nin ikindiden sonra iki rekât namaz kıldığını öğrenince, bunun sebebini öğrenmek için hizmetçisini göndererek bu namazın hükmünü ve niçin kıldığını sormasını, hâlbuki Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ikindiden sonra iki rekât namazı yasakladığını söylemesini istemiştir.[736] İbn Abbas, bu hareketiyle aynı zamanda Hz. Âişe'nin konumu sebebiyle kendilerinin bilmediği sünnetleri bilebileceği ihtimalini gözönünde bulundurmuş olmaktadır. Sahâbîler, sünnete aykırılığın, mutlaka düzeltilmesi ve böyle davrananların da uyarılması gerektiğine inanırlardı. Hz. Peygamber'in döneminden beri bu anlayış üzere idiler. Abdullah b. Mes'ûd, Ahkâf Sûresi'ni Hz. Peygamber'den öğrendiği şeklin dışında okuyan bir kimseyi kolundan tutup Hz. Peygamber'e götürmüştür.[737] O, bu hassasiyetini Hz. Peygamber'in vefâtından sonra da devam ettirmiştir. Ebû Mûsâ, kendisine mescidde halka kurup zikir yapanlar olduğunu haber verince, ona niçin müdâhale etmediğini sormuştur. Ebû Mûsâ da ona danışmadan birşey yapmak istemediğini belirtmiştir.[738] Ebû Mûsâ'nın cevabı, kendisinin de bu duruma el koymak gerektiği görüşünde olduğunu göstermektedir. Muâviye, Medine'ye geldiğinde takma saç kullanmakla ilgili olarak minberde "Âlimleriniz nerede?" deyip konuyla ilgili hadîsi hatırlatmıştır.[739] Muaviye'nin "Ulemânız nerede?" sorusu, ulemânın böyle bir münkeri ihmal etmekte gecikmelerini tenkittir.[740] Hz. Osman'ın kızının cenâzesine katılan Abdullah b. Ömer de ağlama seslerini duyunca Hz. Osman'ın oğlu Amr'a bu durumu niye yasaklamadığını sormuş ve konuyla ilgili hadîsi

---

[736] Buhârî, *Sehv* 8; *Meğâzî* 69; Müslim, *Müsâfirîn* 297. Hz. Âişe, meseleyi Ümmü Seleme'nin daha iyi izah edeceğini belirtmiş, o da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) öğle namazında kılamadığı iki rek'atı, ikindiden sonra kıldığını haber vermiştir.

[737] Ahmed b. Hanbel I, 419, 421, 452; Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 37; Husûmât 1. Hz. Ömer'in aynı tutumu için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 218-219; Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 27; Tevhîd 53.

[738] Dârimî, Mukaddime 23.

[739] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 143; Buhârî, Libâs 83; Müslim, Libas, 122. Muâviye'nin aşure orucuyla ilgili olarak Medîne âlimlerini göreve çağırması için bk. Muvatta, Sıyâm 34.

[740] Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XI, 571.

zikretmiştir.[741] Ashâbın bu tutumu, onlara tâbi olanlarda, sahâbîlerin sünnete aykırı durumlara muhakkak müdâhale edecekleri kanaatini yerleştirmişti. Vâsile b. el- Eska'nın (v. 85/704) cenaze namazı kıldırırken cenazeleri koyuş biçiminin sahâbe tarafından yadırganmadığını belirtmesi,[742] onların tutumlarına güzel bir örnektir.

Sahâbîler, tepkilerini sünnete aykırı durumlara müdâhale edenleri takdîr etmek sûretiyle de göstermişlerdir. Bir bayram günü Mervân, minberi musallaya (bayram namazlarının kılındığı açık araziye) çıkartmış ve namazdan önce hutbe okumaya başlayınca cemaatten biri "Mervân! Sünnete muhalefet ettin, bayram günü musallaya minberi çıkardın, hâlbuki o çıkarılmazdı. Hutbeye de namazdan önce başladın" diyerek Mervân'ı uyarmış. Ebû Saîd el-Hudrî, o kişi hakkında "Bu adam üzerine düşeni yaptı. Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Bir kötülük gören kimse eğer onu eli ile değiştirebilirse eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmezse dili ile değiştirsin. Onu da yapamazsa, kalbi ile (buğzetsin). Ancak bu, imanın en zayıfıdır' buyurduğunu işittim" demiş,[743] hadîsi delil göstererek o kişiyi haklı bulmuş ve onun üzerine düşeni yaptığını takdirle belirtmiştir. Ebû Saîd'in, hadîsi sünnete aykırı bir durum hakkında delil olarak kullanması, aynı zamanda sünnete aykırılıkların bir şekilde düzeltilmesinin Hz. Peygamber'in emri olduğunu ortaya koymaktadır.

Sahâbîler, sünnete aykırılığa müdâhale edemediklerinde ise son derece üzülürlerdi. Çünkü onlar, çevreye karşı sünnet adına son derece duyarlı ve aktiftiler. Abdullah b. Ömer, mescidde iken mescidin diğer tarafında ihramını sürüyen bir kimseyi görünce "Keşke o yanımda olsaydı" demiş,[744] ikaz edemediğine üzülmüştür. Hz. Âişe de namaz kılarken Ebû Hüreyre'nin kendisine işittirerek hadîs rivâyet ettiğini duymuş, ancak namaz kıldığı için müdâhale edemediğini, yoksa ona yetişseydi Hz. Peygamber'in böyle hadîs serdetmediğini söyleyeceğini belirtmiştir.[745]

---

[741] Müslim, Cenâiz 22, 23.

[742] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 467. Aynı konuda Abdullah b. Ebî Evfâ ile ilgili bir örnek için bk. İbn Mâce, Cenâiz 24.

[743] Müslim, *İmân* 78; Ebû Dâvûd, Salât 242.

[744] Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 18.

[745] Müslim, Fedâilu's-sahâbe 160. Müdâhale edemeden Ebû Hüreyre'nin gitmesi, onun bu tarz

"Sahâbîlerin sünnet denetimi" veya "sünnetin sünnetle denetimi" de diyebileceğimiz, sünnete uymamaya tepkilerini sözlü ve fiilî olmak üzere en hafifinden ağırına doğru iki grupta tetkik etmek mümkündür.

A. SÖZLÜ TEPKİLERİ

1. Üzüntüsünü Belirtme

"Sünnete uymama"yı çirkin gören sahâbîler, sebep ve gerekçe ne olursa olsun sünnete uyulmadığını görmekten son derece rahatsız olurlardı. Dihye b. Halîfe (v. 50/670), bir Ramazanda yolculuğa çıkmış, bazı insanların yolculukta oruç tuttuklarını görmüş, geri döndüğünde "Vallahi bugün görebileceğime hiç ihtimal vermediğim bir şey gördüm. Bir grup Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashâbının yolundan yüz çevirdiler. Allahım, beni yanına al (ruhumu kabzet)" demiş,[746] sünnete uymamayı, ölümü isteyecek kadar vahim saymıştır. Ayrıca Dihye, Kur'ân'ın verdiği ruhsata uymamayı, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) uymamak saymıştır. Çünkü Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu durumdaki tepkisini biliyorlardı. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Ramazan'da yolculuk esnasında oruç tutmamış ve tutmayı da yasaklamıştı.[747] Ancak İbn Abbas'ın "Oruç tutanı da, tutmayanı da ayıplama. Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) seferde hem oruç tutmuş hem tutmamıştır"[748] rivâyeti olduğuna göre Dihye'nin tepkisi, Ramazan'da oruç tutmakla ilgili olmalıdır.

2. İkaz ve Sünneti Hatırlatarak İrşâd Etme

Sahâbîler, gerekçe göstersinler veya göstermesinler uyarıları, sünnete müsteniddi. Meselâ, Abdullah b. Ömer, bir adamın elleri üzerine

rivâyeti doğru zannetmesine sebep olacağı endişesini duyduğundan Hz. Âişe, bu sözü arkasından söylemiş olabilir.

[746] Ahmed b. Hanbel VI, 398; Ebû Dâvûd, Sıyâm 47.

[747] Bk. Muvatta, Sıyâm 22; Müslim, Sıyâm 90; Nesâî, Sıyâm 49. Bir rivâyette, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) seferde orucu soran bir kimseye "İstersen tut, istersen tutma" buyurmuştur. (Nesâî, Sıyâm 58). Buna göre o, (sallallahu aleyhi ve sellem), duruma göre hareket etmiştir. Nitekim Ramazan'da orucu yasakladığı zaman Mekke'yi fethe gidiyorlardı.

[748] Müslim, Sıyâm 89.

dayandığını görmüş ve ona "Namazda gazaba uğramışların oturuşu gibi oturma" demiştir.[749] İbn Ömer, o kimseye Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namazda, kişinin ellerine dayanıp oturmasını yasakladığını[750] haber vermeden uyarmıştır. Hz. Âişe de yatsıdan sonra ailesinden bazılarına haber göndererek "Kâtip meleklere istirahat vermez misiniz?" demiş,[751] fakat sünnetten delilini[752] zikretmemiştir. Yine İbn Ömer, sabah namazından sonra cemaate vaaz eden ve sonra da secde yapan Ebû Temîme el-Huceymî'ye (v. 95/714), üç kere bunu yapmamasını söylemiş, fakat o, buna devam etmiştir. Bunun üzerine İbn Ömer "Ben, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Hiçbiri güneş doğuncaya kadar secde etmedi"[753] diyerek bu yasaklamasının sünnete göre olduğunu belirtmiştir.

Sahâbîler, uyarılarında çoğunlukla sünneti gerekçe göstermişlerdir. Bu metodları, sahâbîlerin tepkilerinin aslında sünnetten kaynaklandığının açık ifâdesidir. Ayrıca onlar, sünneti gerekçe gösterince uyarılarında daha etkili olmuşlardır. Yaptıkları uyarılar, müdâhale ettikleri konulara bakıldığında sünnetin şumûlüne uygun olarak her alanla ilgili olduğu görülür. Bu, onların çevreye karşı sünnet adına son derece duyarlı ve aktif olduklarını gösterir.

Kûfe emîri olan Muğire b. Şu'be (v. 50/670) ikindi namazını geç kıldırınca Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr (v. 42/62), ona "Biliyorsun ki, Cibrîl inip namazı kıldı, Resûlullah da (sallallahu aleyhi ve sellem) beş vakit namazı kıldı. Sonra Cibrîl, ona bunlarla emrolunduğunu bildirdi" diyerek[754] Muğîre'yi hem vaktin sünnet olan kısmına riâyet konusunda uyarmış, hem de bildiği bir sünneti ona hatırlatmıştır. Abdullah b. Büsr de bayram namazını kıldırmak için imamın gecikmesini yadırgayıp "Biz bu saatte namazı bitirmiş

---

749 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 197. Başka bir rivâyette İbn Ömer, "azaba uğrayanların oturuşu gibi oturma" demiştir.

750 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 197; Ahmed b. Hanbel II, 147; Ebû Dâvûd, Salât 182.

751 Muvatta, *Kelâm* 9.

752 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 561; Ahmed b. Hanbel IV, 423; Buhârî, Mevâkît 23, 39; Ezân 104; Müslim, *Mesâcid* 236; İbn Mâce, Salât 12; Tirmizî, Salât 11; Nesâî, Mevâkît 20.

753 Ebû Dâvûd, Sucûdu'l-Kur'ân 8.

754 Buhârî, Meğâzi 12. Aynı konudaki başka bir rivâyetler için bk. Müslim, *Mesâcid* 166 ve Ahmed b. Hanbel V, 439, 440; İbn Mâce, Tahâret 89.

olurduk. Bu vakit nafile vaktidir" demiştir.[755] İbn Ömer, kurbanlık devesini çöktürerek kesmekte olan birisinin yanına gelmiş ve ona "Deveni kaldır, ayakta ve ayağı bağlanmış olarak kes. Bu, Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetidir" demiştir.[756] Abdullah b. Amr, kurban bayramında bir gün babasının yanına gitmiş. Babası ona yiyecek ikram edince Abdullah, oruçlu olduğunu söylemiş. Amr b. el-Âs (v. 43/664) da "Orucunu boz. Çünkü bu günler, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bize oruçların açılmasını emrettiği, bizi oruç tutmaktan menettiği günlerdir" demiş, bunun üzerine Abdullah da orucunu bozup yemek yemiştir.[757]

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, kendisini ziyaret eden bir gruba yemek ikram etmiş, sofrada tavuk eti de bulunmaktaymış. Misâfirlerden biri yemeğe oturmayınca Ebû Mûsâ, bunun sebebini sormuş, o da "Ben tavuk eti yemem. Çünkü bir tavuğun iğrendiğim bir şeyi yediğini gördüm, bir daha tavuk eti yememeğe yemin ettim" demiş, Ebû Mûsâ da "Ben, Nebi'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) tavuk eti yediğini gördüm" diye cevap vermiş[758] tavuk etinin haram olmadığını, yenilebileceğini göstermek istemiştir.

Abdülmelik b. Mervân, çağırdığı hizmetçi ağır davranınca ona lânet etmiş. Orada misâfir olarak bulunan Ümmü'd-Derda "Lânet etme" demiş ve "Lânetçiler, kıyamet gününde şefaatçı ve şâhid olmaz" hadîsini rivâyet etmiştir.[759] Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hanımlarının, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mirasından kendilerine hisse vermesi için Hz. Ebû Bekr'e müracaat ettiğini öğrenince onlara "Allah'tan korkmaz mısınız? Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Biz miras bırakmayız (vâris olunmayız) bizim bıraktığımız sadakadır' buyurdu"[760] diyerek onları

[755] Ebû Dâvûd, Salât 240.

[756] Ahmed b. Hanbel II, 139; Buhârî, Hac 117. Hz. Peygamber'in kurbanı ayakta kestiğine dair bk. Buhârî, Hac 118. "Biz büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onları ayakları üzere dururken üzerlerine Allah'ın ismini anınız" [Hac, 22/36] âyetinde de büyük baş hayvanları ayakta iken kesmek gerektiği belirtilir.

[757] Ahmed b. Hanbel IV, 197; Dârimî, Savm 48; Ebû Dâvûd, Savm 50.

[758] Buhârî, Zebâih 26; Keffâretu'l-eymân 10.

[759] Abdurrezzâk, *Musannef* X, 412. "Şefaatçı olamazlar" ifâdesi, şahitlikleri kabul edilmez mânâsında kullanılmış olmalıdır.

[760] Buhârî, Meğâzi 14; Ferâiz 3.

uyarmıştır. Hz. Âişe'nin bu olayda "Allah'tan korkmaz mısınız?" demesi, sünnete uymamanın sonucunun nereye varacağını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Ezvâc-ı tâhirâtın sünneti duyunca görüşlerinden hemen vazgeçmeleri[761] ise onların sünnete aykırı hareket etme niyetinde olmadıklarını gösterir. Enes b. Mâlik de savaşma tarzı konusunda etrafındakileri uyarmıştır. Askerlerin dağınık savaştığını görünce "Önümüzden çekilin de düşmanla savaşalım. Biz Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile harbederken böyle yapmazdık (saflarımızı dağıtmazdık)" demiştir.[762] Muğire, kumandan Nu'man b. Mukarrin'e (v. 21/642) "harbe başla" emrini verince Nu'man, ona "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile savaşta bulundum. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) gündüzün ilk saatinde harp etmezse, zevâlden sonra rüzgârlar esip namazlar kılınıncaya kadar beklerdi" demiştir.[763]

Sahâbîler, hadîs söz konusu olduğunda son derece dikkatli olunması hususunda birbirlerini uyarırlardı. Ebû Hüreyre ateşte pişen yemeği yedikten sonra abdest alırdı. (Bu kanaatte olmayan) İbn Abbas bunu duyunca, Ebû Hüreyre'ye "Ne dersin güzel koku alıp onu sakalıma sürsem, abdest almış sayılır mıyım?" diye haber göndermiş, Ebû Hüreyre de onu "Kardeşimin oğlu! Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) hadîs anlattığımda misâl verdiğimde cedel yapma (kıyas yapma)"[764] diye ikaz etmiştir. İbn Abbas, bu sözüyle yemeğin kokusunu gidermek için abdest alınıyorsa koku sürerek bunu yapsam olur mu, demek istemiş ve o böylece, hikmetin temizlik, yani kokunun giderilmesi olduğunu düşünmüş olmalıdır. Ebû Hüreyre ise, bu tutumu dinin temeline yönelik bir itiraz olarak nitelendirmiştir. O, burada illeti, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) öyle emretmiş olması olarak belirlemiştir.

Sahâbîler, yanlış fetvâ verildiğinde buna tepki gösterirlerdi. Hz. Ali, İbni Abbas'ı kadınlara mût'a yapmak hususunda müsamahakâr

---

761 Buhârî, Meğâzi 14.

762 Buhârî, *Cihâd* 39; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* VI, 138-139.

763 Buhârî, Cizye 1.

764 Abdurrezzâk *Musannef* I, 174. Ateşte pişen yemeği yedikten sonra abdest alınıp alınmayacağı konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 172-174; Ahmed b. Hanbel VI, 326; Tayâlisî, *Müsned* , s. 223; Ebû Dâvûd, Tahâret 74, 75; Nesâî, Tahâret 122, 123.

konuşurken işitmiş ve ona "Yavaş ol, ey İbn Abbas! Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hayber günü hem mût'adan, hem de ehlî eşeklerin etlerini yemekten nehyetti" diyerek uyarmıştır.[765]

3. İlân

Sahâbîler, sünnete aykırı durumları ilân ederek yanlış uygulamaların yayılmasını önlemeye çalışırlardı. Ebû Bekre, duhâ namazı kılan bazı kimseler görünce "İyi bilin ki, bunlar ne Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ne de bütün ashâbın kılmadıkları bir namaz kılıyorlar" demiştir.[766]

4. Alay

Bir adam Abdullah b. Ömer'e çok uzun bir selâm vermiş. İbn Ömer de hoş karşılamadığını belli eden bir ifade ile "Bin kere de senin üzerine olsun" diye mukâbele etmiştir.[767] Ebû Mûsa, imam olduğu bir sırada terliklerini çıkarmış. Abdullah b. Mes'ûd da ona "Niye terliklerini çıkardın, sen mukaddes vâdide misin?"[768] diyerek alaylı bir şekilde müdâhalede bulunmuştur.

5. Ağlama

Ebû Eyyûb el-Ensârî, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kabrinin taşına yüzünü koymuş, Mervân bu hareketinin sebebini sorunca, o ne yaptığının farkında olduğunu belirtmiş ve "Ben Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) geldim, taşa değil. Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Din işlerini ehil olanlar üstlendi mi din için ağlamayın, ama ehil olmayanlar din işini üstlendi mi o zaman ağlayın' buyurmuştu"[769] diyerek sünnetten öğrendiği bir usûlü uygulamıştır. Enes b. Mâlik de aynı tepkiyi göstermiştir. Dımaşk'ta bulunduğu bir sırada ağlayarak "(Resûlullah (sallallahu aleyhi

---

765 Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 501-502; Müslim, Nikâh 31.

766 Ahmed b. Hanbel V, 45; Dârimî, Salât 152. Hz. Peygamber, duha namazını fazla kılmadığı için bunu bilmeyen sahâbîler, tepki göstermişlerdir.

767 Muvatta, Selâm 7.

768 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 386. Hz. Peygamber, ayakkabılı ve ayakkabısız namaz kılmıştır. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 387. Ebû Mûsâ, bu hadîse uymuş olmalıdır).

769 Ahmed b. Hanbel V, 422.

ve sellem) zamanında) erişmiş olduklarımdan namaz dışında, hiç bir şeyi tanımadığımdan ağlıyorum. Bu namaz dahi zâyi edilmiştir" demiştir.[770]

6. Tenkit

Sahâbîler, sünnete uymadıklarında birbirlerini veya tâbiîleri tenkit ederlerdi. Hz. Ömer, cuma günü hutbe irâd ettiği esnada, (Hz. Osman) mescide girmiş, Ömer, ona niçin geciktiğini sormuş, o da pazardan döndüğünü ezanı işitince abdest alıp ancak yetişebildiğini söyleyince Hz. Ömer "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yıkanmayı emrettiğini bildiğin halde yalnız abdest almak ha!"[771] diye azarlamış, namazdan sonra İbn Abbas, Hz. Ömer'e bu davranışının sebebini sorunca "O, bizim gusulle emredildiğimizi biliyor"[772] diye cevap vermiştir. Hz. Ömer'in hutbede iken tenkit etmesi, bildiği sünneti yerine getirmemenin affedilecek bir durum olmadığının ifâdesidir. Başka bir olayda Hz. Ömer'in sınıra gönderdiği askerî birlik, nöbet değişimi için yeni birlik gelmeyince dönüp gelmişler. Hz. Ömer onlara çıkışınca birlikte bulunan sahâbîler "Sen bize ilgisiz kaldın ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sınırda bulunan gazilerin arkasından (nöbet teslim almak üzere) başka bir askerî birlik gönderileceğine dair emrini terkettin"[773] diyerek hem kendilerini savunmuşlar hem de Hz. Ömer'i ikaz ve tenkit etmişlerdir.

7. Kınama

Hz. Peygamber'in hanımları, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın cenâzesinin mescide getirilerek, namazının orada kılınmasını, kendilerinin de namaza iştirak etmek istediklerini bildirince halk kendilerine itiraz etmiş ve onları kınamışlardır. Bunun üzerine Hz. Âişe "Bu insanlar Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), Süheyl b. Beydâ'nın cenâze namazını mescidde kıldığını ne çabuk unutmuşlar!"[774] diyerek sünneti hatırlatmış ve bundan

770 Buhârî, Mevâkît 7.

771 Muvatta, Cum'a 3; Abdurrezzâk, *Musannef* III, 195; Buhârî, Cum'a 2, 5; Müslim, Cum'a 3.

772 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 195.

773 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 291-292; Ebû Dâvûd, Harâc 17.

774 Müslim, Cenâiz 99-101.

dolayı onları kınamıştır. Ebû Seleme b. Abdurrahman da mescide gelince tahiyyetü'l-mescit namazını kılmayan Ömer b. Ubeydullah'ın bu hareketini kınamıştır.[775]

8. Berî Olma

Yahya b. Ya'mur, İbn Ömer'e, kendi memleketlerinde kader hakkında konuşan (kaderi inkâr eden) kimseler olduğunu anlatınca İbn Ömer "Onların yanına döndüğünde onlara benim, onlardan berî, onların da benden berî oldukların haber ver" demiştir.[776] Ebû Mûsa, hasta yatağında bayılınca âilesindeki hanımlardan biri çığlık atmış,[777] Ebû Mûsa ayıldığında "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) berî olduğu şeyden ben de berîyim. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vaveylâcı, saçını başını yolan ve elbisesini yırtan kadınlardan berî idi" demiştir.[778]

9. Söylenme

Enes b. Mâlik, Haccâc'ın yanından söylenerek çıkmış, bunun sebe-bini soranlara "Bu adam yemek istedi, o ve diğer kimseler yediler, sonra abdest almadan veya suya dokunmadan (ellerini ağızlarını yıkamadan) namaza kalktılar" demiştir. Enes b. Mâlik, ateşte pişen yemeği yedikten sonra abdest aldığı[779] için bu hareketi sünnete aykırı saymış ve tepki göstermiştir. İbn Abbas, Arafat'ta cemaatin telbiye getirmediklerini görünce bunun sebebini sormuş, halkın Muâviye'den korktukları için telbiye getirmediğini öğrenince hemen çadırından çıkmış ve "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk, onlar Ali'ye kızgınlıkları yüzünden sünneti terk ediyorlar" diye söy-lenmiştir."[780]

---

[775] Muvatta, Kasru's-salât 58. Tahiyyetü'l-mescid namazı ile ilgili hadîs için bk. Muvatta, Kasru's-salât 57; Buhârî, Salât 60; Müslim, *Müsâfirîn* 70.

[776] Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 114; Müslim, *İmân* 1; Ebû Dâvûd, *Sünne* 16; Tirmizî, *İmân* 4.

[777] Ebû Dâvûd, Cenâiz 24'de "Ebû Mûsa, ağır hasta iken hanımı ağlamaya başladı. Yahut da ağlamaya yeltendi" şeklindedir.

[778] Müslim, *İmân* 167. Ebû Mûsa, hanımına bu hadîsi daha önceden de rivayet ettiği için bu şekilde tepki göstermiştir.

[779] Abdurrezzâk, *Musannef* I, 173, 174. Ateşte pişen yemekten sonra abdest alıp almamaya dair farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 172; Ahmed b. Hanbel VI, 326; Ebû Dâvûd, Tahâret 74, 75; Nesâî, Tahâret 122, 123.

[780] Nesâî, *Menâsik* 197.

10. Kızma

Birgün Ebu'd-Derdâ eve kızgın olarak gelmiş ve "Vallahi onlarda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) işlerinden hiçbirini görmüyorum, ancak (O'nun işlerinden olan) toplu halde namaz kılıyorlar" demiştir.[781] Hz. Ömer, seferde Hz. Ali'nin ikindi namazından sonra iki rekât kıldığını görünce ona kızmış ve "Dikkat et, vallahi sen Resûlulah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu nehyettiğini biliyorsun"[782] demiştir.

Sahâbîler, hadîse itiraz sayılabilecek sözler söylendiğinde çok kızarlardı. İmrân b. Husayn "Hayânın hepsi hayırdır" hadîsini rivâyet ederken Buşeyr b. Ka'b, bazı kitaplarda hayanın bir kısmının za'f olduğunun belirtildiğini söylemiş, bunun üzerine İmrân hadîsi tekrarlamış, Buşeyr de sözünü tekrarlamış. Bu durum üç kere olunca İmrân kızmış, gözleri kızarmış ve "Ben sana Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) hadîs rivâyet ediyorum, sen kitapların sözleriyle itiraz ediyorsun" demiş. Orada bulananlar İmrân'ı, Buşeyr'in niyetinin kötü olmadığına güçlükle inandırarak sâkinleştirmişler.[783]

11. Azarlama

Sahâbîler, sünnete uymayanları azarlamışlardır. Azarlama sırasında ise konuyla ilgili sünneti söylemekten geri durmamışlardır. Abdullah b. Mes'ûd mescidde halka kurup toplu halde zikir yapanları "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bulamadığı yolu siz mi buldunuz?"[784] diye azarlamıştır. Abdullah b. Ömer'in azadlı bir câriyesi ona Medine'den gitmek istediğini, zamanın kötüleştiğini söyleyince Abdullah b. Ömer "(Yerinde) otur, aptal! Zîra ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) "Eğer bir kimse Medine'nin şiddet ve sıkıntısına katlanırsa, kıyâmet gününde ben ona şâhit yahut şefaatçi olurum" buyururken işittim" demiştir.[785]

---

781 Ahmed b. Hanbel, *VI*, 443. Ummâre b. Rüveybe es-Sakafî'nin benzer tepkisi için bk. Nesâî, Cum'a 29.

782 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 430.

783 Ahmed b. Hanbel IV, 427, 445; Buhârî, Edeb 77; Müslim, *İmân* 60, 61; Ebû Dâvûd, Edeb 6.

784 Dârimî, Mukaddime 23; Şatıbî, *İ'tisâm* I, 98.

785 Müslim, Hac 482.

Sahâbîlerin uyarılarında bazı kalıplaşmış ifâdeler vardır. Bunlardan biri de "Sünnetten yüz mü çeviriyorsun?" ifâdesidir. Böylece yanlış uygulamaların sonucunun ciddiyetine dikkat çekilmiştir. Meymûne, yeğeni İbn Abbas'ın hanımı hayızlıyken yatakta ona yaklaşmadığını öğrenince İbn Abbas'a "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden yüz mü çeviriyorsun? Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hanımları hayızlı iken dizlerine veya uyluklarına kadar bir bez örtülüyken onlarla mübâşeret ederdi" diye haber göndermiştir.[786] Ebû Basra el-Gıfarî, Ramazanda Fustat'tan gemiyle hareket etmiş, gemi demir aldıktan az sonra Ebû Basra'ya yemek getirilmiş, Ebû Basra yanında bulunan (bu hadîsin râvisi) Ubeyd b. Cübeyr'i de yemeğe çağırmış, Ubeyd "Sen evleri görmüyor musun?" diyerek daha seferî olmadıklarını anlatmak istemiş. Ancak Ebû Basra "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden yüz mü çeviriyorsun?" karşılığını vermiş ve Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraberken bu konuda yaptıkları uygulamayı nakletmiştir.[787]

Sahâbîler, sünneti naklettikleri halde, hemen itaat yerine itiraz sadedinde sayılabilecek sözler söyleyenlere hiç müsamaha göstermemişlerdir. Bir kimse İbn Ömer'e Hacer-i Esved'in çevresinde izdiham varsa nasıl istilâm edileceğini, bu konudaki görüşünün ne olduğu sormuştur. İbn Ömer, bu soruyu tepkiyle karşılamış, "'Ne dersin' i Yemen'de söyle. Ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) hacer-i esvedi istilâm eder ve öperken gördüm, o kadar" demiştir.[788] Abdullah b. Ömer, bu konuda oğluna da müsamaha göstermemiş, sünnete görüşü ile karşı gelenlerin mutlaka te'dib edilmesi gerektiğini göstermiştir. "İzin istediklerinde kadınların mescidlere gitmesine mâni olmayın" hadîsini rivâyet ederken oğlu "Biz onları mescide gitmekten menediyoruz" deyince İbn Ömer "Ben, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu, diyorum, sen 'menediyoruz' diyorsun"[789] diyerek azarlamıştır. Cabir b. Abdillah, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) gusül abdestini anlatırken başına üç avuç su döktüğünü rivâyet ettiğinde Hasan b. Muhammed,[790] Cabir'e "Ama

---

786 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 321; Ahmed b. Hanbel VI, 336.

787 Ahmed b. Hanbel VI, 7, 398; Dârimî, Savm 17; Ebû Dâvûd, Sıyâm 46. Atâ'nın İbn Cüreyc'i aynı şekildeki ikazı için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 463.

788 Ahmed b. Hanbel II, 108; Buhârî, Hac 60; Müslim, Hac 246.

789 Ahmed b. Hanbel II, 76, 77, 90.

790 Bu zât, Hasan b. Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'dir. (Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* I, 488).

benim saçım çok" deyince "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) saçı senin saçından daha çok ve daha temizdi. Saçı senden daha gür, kendisi de senden daha hayırlı olan bir zâta bu kadar su yetiyordu," demiştir.[791]

12. Kötü söz

Abdullah b. Ömer'in oğlunun, hanımını mescide göndermeyeceği ile ilgili başka bir rivâyette Abdullah b. Ömer'in, oğluna daha önce hiç kimseye etmediği şekilde ağır küfür ettiği belirtilmiştir.[792] İbn Ömer, kendisine uzunca selâm veren bir kimseye de " Eğer daha artırsaydın (uzatsaydın) sana kötü (söz) söyleyecektim" demiştir.[793] Bir kimse İbn Ömer'e "Ramazanda (terâvihi) imamın arkasında kılayım mı?" diye sormuş, İbn Ömer ona Kur'ân'ı okuyup okuyamadığını sormuş, "Evet" cevabını alınca İbn Ömer, "Niye eşek gibi susuyorsun, git evinde kıl" demiştir.[794] Onun bu ikazları, hangi sebeple olursa olsun Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığını değiştirmeden yapmanın daha efdal olduğuna olan inancını göstermektedir.

13. Beddua ve Lânetleme

Sahâbîler, sünnete uymamaya tepkilerini bazan da beddua etmek şeklinde göstermişlerdir. Umâre b. Rueybe, Bişr b. Mervân'ı (v. 75/694) minberde cuma günü (ellerini kaldırarak) dua ettiğini görünce "Allah bu elleri çirkinleştirsin (cezasını versin) Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) minber üzerinde gördüm. Şuna -baş parmağın yanındaki işaret parmağını kastederek- bir şey ziyâde etmezdi" demiştir.[795] Hz. Ömer "Yatsıyı kırmızılığın kaybolmasından itibaren gecenin üçte birine kadar kılın" demiş, sonra da üç kere "Yatsıyı kılmadan uyuyanların gözüne uyku girmesin"[796] diye beddua etmiştir.

---

[791] Ahmed b. Hanbel I, 289; Buhârî, Gusl 3; Müslim, Hayz 57.

[792] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 147; Dârimî, Mukaddime 40; Ahmed b. Hanbel II, 76, 77, 127, 140; İbn Mâce, Mukaddime 2.

[793] Abdurrezzâk, *Musannef* X, 390. İbn Ömer, Hz. Peygamber'e verilen selâm şekillerini bilip rivâyet eden bir kimse olduğu için (bk. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 389-390) sünnet dışı uygulamaya böyle tepki göstermiştir.

[794] Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 264.

[795] Müslim, Hac 53; Ebû Dâvûd, Salât 222.

[796] Muvatta, Vukûtu's-salât 6. Saîd b. Zeyd'in sünnete aykırı davranan bir kimseye yaptığı beddua için bk. Müslim, Müsâkat 138.

Hadîs rivâyeti sırasında hadîse saygısızlık edenlere de sahâbîler beddua ederek tepki göstermişlerdir. Ebû Hüreyre, iyi bir kıyâfet giyip böbürlene böbürlene yürüyen bir kimsenin bundan dolayı Allah'ın onu yere batırdığı hadisini rivâyet ederken takım elbise giymiş bir genç "Ebû Hüreyre! O genç böyle mi yürüyordu deyip yürümüş, yürürken tökezlemiş, bunun üzerine Ebû Hüreyre "Burnu ve ağzı yere çarpılsın, Allah 'O alay edenlere karşı biz sana yeteriz'[797] buyurdu" demiştir.[798] Durumun ciddiyetini ve sonucunun nereye varacağını âyetle teyid etmiştir. Abdullah b. Ömer de yukarıda işaret edildiği gibi kadınların mescidden menedilmemesi ile ilgili tartışmada, oğluna "Allah seni cezalandırsın, ben Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'menetmeyin' buyurdu diyorum sen onları bırakmıyorsun" diye beddua etmiştir.[799] Hatta olayla ilgili bir başka rivâyette Abdullah b. Ömer'in oğlu Bilâl, "İsteyen ailesine izin versin, ben ailemin mescide gitmesine mâni olacağım" deyince İbn Ömer kızmış ve üç kere "Allah sana lânet etsin" dedikten sonra kalkıp gitmiştir.[800] Oğlunun, gelecekte menedeceğini söylemesine rağmen İbn Ömer, o anda olmuş gibi tepki göstermiş, sünnete uymama niyetinde olmayı dahi affetmemiştir.

Sahâbîlerin, kolay kolay bir kimseye lânet etmeleri mümkün değildi. Ancak sünnete uymayanların âhirette dahi lânetleneceklerini biliyorlardı. Abdullah b. Mes'ûd "Güzellik için dövme yapan ve yaptıran, kıyamet gününde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) lisanından lânetlenecektir" demiş[801] ve bu işleri yapanlara "Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) lânet ettiği kişiye lânet ediyorum" diye lânet etmiştir.[802]

---

[797] Hicr, 15/95.

[798] Dârimî, Mukaddime 40.

[799] Ahmed b. Hanbel II, 143, 145.

[800] İbn Abdilber, *Câmi* II, 195. İbn Ömer'in aslında lânetlemekten ne kadar çekindiği için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 413.

[801] Nesâî, Ziyne 25. Sahâbîlerin tutumu sonraki devirlere de etki etmiştir. Melikler ve emirler, Râfiza... yı minberlerde lânetlediler, hatta bid'atçıları da lânetlediler.. *Sünne*te muhalefet ettikleri için bid'atçılar zemmedilir. Muhalefetleri kalkıp sünnete muvafakat etmedikçe zemleri kaldırılmaz. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 15.

[802] Nesâî, Ziyne 72.

14. Tehdît

Sahâbîler, sünnete aykırı davrananları sünnete uymadıkları takdirde cezalandıracaklarına dâir tehdit de etmişlerdir. Ebû Hüreyre, komşunun komşusunu, duvarına direk dayamaktan menedemez hadîsini rivâyet ederken dinleyenlerin bunu hoş karşılamadıklarını görünce "Ne oluyor ki, sizi ben, bu sünnetten yüz çevirir bir halde görüyorum. Vallahi ben (duvarın yerinde siz olsaydınız) o direği sizin omuzlarınızın arasına koyardım"[803] diye tehdit etmiştir. Ebû Hüreyre, dinleyenlerin fiilî bir durumlarını görmemesine rağmen, onların hadîsi duydukları zamanki tavırları sebebiyle bu tepkiyi göstermiştir.

B. FİİLÎ TEPKİLERİ

1. Düzeltme

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) âzatlı kölesi Ebû Râfi (v. 40/660), saçlarını örgü yapıp toplayarak namaz kılmakta olan Hasen b. Ali'yi görünce onun saçlarını çözmüş, kendisine öfkeli bir halde bakan Hasan'a: "Namazına dönüp devam et ve kızma, çünkü Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bunlar (yâni saç topuzu) şeytanın oturak yeridir" buyurduğunu duydum" demiştir.[804]

2. El koyma

Kûfe vâlisi[805] Velid b. Ukbe bir kere namaz kıldırmayı geciktirmiş. Bunun üzerine İbn Mes'ûd müezzine kâmet getirmesini söylemiş ve geçip namaz kıldırmış. Durumu öğrenen Velid ona haber göndermiş ve "Seni beni beklemekten ne menetti, emîrden haber mi geldi, sen mi uydurdun?" diye sormuş. İbn Mes'ûd da "Hiç biri olmadı. Ama Allah ve Resûlü, sen kendi işinle meşgulken namaz kılmak için beklememizi menetti" demiştir.[806]

---

803 Buhârî, Mezâlim 20. Hz. Ömer de "gusül alınması gereken bir durumda gusül abdesti almayanı duyarsam onu iyice cezalandıracağım" demiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel *V*, 115).

804 Ebû Dâvûd, Salât 87. Abdullah b. Abbas'ın benzer müdâhalesi için bk. Ebû Dâvûd, Salât 87; Nesâî, Tatbîk 57.

805 Zehebî, *Siyer* III, 414.

806 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 384.

Abdullah b. Mes'ûd, aynı zamanda Hz. Peygamber'in şu emrine muhatap olmuş kimse idi: Hz. Peygamber, ona "Sünnetin (nurunu) söndüren ve namazların vaktini geciktiren emîrler geldiğinde ne yapacaksın?" diye sormuş. İbn Mes'ûd da "Ne yapmam gerekir?" demiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da "Ne yapacağını bana mı soruyorsun! Allah'a isyanda kula itaat edilmez" buyurmuştur.[807]

3. Engelleme

Sahâbîler, sünnete aykırı bir durum olduğunda o işin yapılmasına engel olurlardı. Ebû Saîd el-Hudrî, namazda önünden geçmek isteyen bir kimseye engel olmuş, bu hâdise üç defa tekrarlanmış, Ebû Saîd namazı bitirince "Namazı hiçbir şey bozamaz. Lâkin Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) "Gücünüz yettiği kadar (önünüzden geçene) mâni olunuz. Çünkü o şeytandır" diye buyurmuştur"[808] diyerek gerekçesini de belirtmiştir. Übey b. Ka'b da ilk safa ilerleyen Kays b. Abbad'ı omuzundan geri çekip onun yerine geçmiş ve namazdan sonra ona "Seni geri çektim. Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize, 'muhâcirler ve ensâr ilk safta namaz kılsınlar' diye emretti. Senin onlardan olmadığını anladım ve geri çektim" demiştir.[809] Ubâde b. Sâmit de Medîne'nin Harem bölgesinde kuş avlayan bir çocuğu görünce hemen onun elinden kuşu almış ve uçurmuş sonra da ona Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), Medine'yi harem ilân ettiğine dâir hadîsi nakletmiştir.[810] İbn Ömer, atış yapılan bir tavuğun bağını çözmüş ve atış yapan çocuğu alıp ailesine götürmüş, sonra da hareketinin gerekçesini, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), öldürmek için herhangi bir canlıyı bağlayıp hapsetmeyi yasakladı"[811] diye açıklamıştır.

---

[807] Abdurrezzâk, *Musannef* II, 383.

[808] Ebû Dâvûd, Salât 114. İbn Ömer'in de benzer tutumu için bk. Muvatta, Kasru's-salât 37; Sefer 37; Abdurrezzak, *Musannef* II, 20, 24. Hz. Peygamber'in namaz kılanın önünden geçmeyi yasaklaması için bk. Abdurrezzak, *Musannef* II, 21; Muvatta, Sefer 33; Ahmed b. Hanbel III, 34, 43-44, 57; Dârimî, Salât 125; Müslim, Salât 258; Ebû Dâvûd, Salât 107; Nesâî, Kıble 8; Nesâî, Kasâme 47; İbn Mace, *İkâme* 39.

[809] Abdurrezzâk, *Musannef* II, 53-54.

[810] Ahmed b. Hanbel *V*, 317-318.

[811] Ahmed b. Hanbel II, 94; Buhârî, Zebâih 25.

Hz. Ömer, altınla gümüşü değiştirmek isteyen Talha b. Ubeydillah'a (v. 36/656) "Olmaz, ya bu şahsın gümüşünü peşin verirsin, yahut altınını iade edersin. Çünkü, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Altınla gümüş satın almak ribadır, ancak ikisi de peşin olursa o başka' buyurdu" diyerek mâni olmuştur.[812] Kızlarını birbirlerine veren kimselerin kıydığı nikâhları duyan Muâviye -mehir vermelerine rağmen- hemen Mervân'a mektup yazıp onları ayırmasını emretmiş ve mektubunda "İşte bu Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yasakladığı şigârdır" demiştir.[813] Hz. Ömer, zina yapan akıl hastası bir kadını istişâre neticesi recmettirirken, Ali buna mâni olmuş ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Sorumluluk (kalem) üç kişiden kaldırılmıştır, iyileşene kadar deliden..." hadîsini hatırlatmış ve kadını serbest bırakmasını söylemiş. Hz. Ömer de onu serbest bırakmış ve tekbir getirmiştir.[814] Halîfelere yapılan uyarılar, asla yetki tecavüzü olarak değerlendirilmemiştir. Çünkü onlara göre sünnet, her yetkilinin bağlı kalması gereken bir esastır.

4. Selâmı Kesme

Sahâbîlerin tepki şekillerinden biri de selâmı kesmekti. İmrân b. Husayn, dağlanarak tedavi olmaya başlayınca onunla selâmlaşma kesilmiş, dağlanmayı bırakınca kendisine yine selâm verilmeye başlan-mıştır.[815]

5. Darılma

Sahâbîler, sünnetten haberdâr olduğu halde ona muhâlefet edenlere darılma ve küs durma şeklinde tepki göstermişlerdir. Abdullah b. Mugaffel (v. 60/680), sapanla taş atan bir arkadaşını görmüş, ona Hz. Peygamber'in

---

812 Muvatta, Buyu' 38; Buhârî, Buyu' 76; Müslim, Müsâkât 79; Tirmizî, Buyu' 24.

813 Ebû Dâvûd, Nikâh 14. Bu nikâhlarda mehir verilmesine rağmen iki nikâh bir akidde gerçekleştirilmiş olmaktadır. Evliliğin kabulü, diğerinin kabulüne bağlıdır. Bu sebeple Muâviye nikâhları kabul etmemiştir. O, şeklen tek nikâhla iki nikâhın akdedilmesini şigâra benzetmiştir.

814 Ebû Dâvûd, Hudûd 17. Devlet başkanı olarak istişâre sonucu yapılan tasarruf, sünnetle bırakılmıştır. Araplar, önemli büyük meselelerde tekbîr getirirler. (Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd* XII, 75). Recmedilmek istenen kadının aklının gidip geldiği , bu yüzden Hz. Ömer'in, akıllı olduğu anda zina işlediğine hükmedip recm cezasını uygulamak istediği belirtilmiştir. (Bk. Hattâbî, *Meâlimu's-sünen* III, 309-310).

815 Bk. Müslim, Hac 167.

(sapanla veya elle) taş atmayı yasakladığını haber vermiş, daha sonra arkadaşını yine taş atarken görünce "Ben sana Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yasakladığını haber vermedim mi? Vallahi seninle ebediyen konuşmayacağım" demiştir.[816] Ebû Bekre de hadîs rivâyet ederken yapılan saygısızlığa, lâubâliliğe aynı tepkiyi göstermiştir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) taş atmayı yasakladığını rivâyet ederken amcasının oğlu taşı almış ve "Bunu mu yasakladı" diyerek atmış. Ebû Bekre bunun üzerine "Dikkat et, ben sana Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) haber veriyorum ve nehyettiğini söylüyorum, sen ise hâlâ atıyorsun. Vallahi yaşadığım sürece artık seninle konuşmam" demiştir.[817] İbn Ömer, hanımını mescide gitmekten men edeceğini söyleyen oğluna gösterdiği tepkilerden biri olarak onunla ölene kadar konuşmadığı şeklinde bir rivâyet de vardır.[818] Ebû Dâvûd, "Müslümanın kardeşinden üç günden fazla dargın kalması helâl değildir" hadîsine rağmen İbn Ömer'in, oğluyla ölene kadar dargın kaldığını söylemiştir. İbn Hacer de şu izâhı yapmıştır. "Sahâbîlerin bu tavırlarına göre, sünnete muhalefet edenden ayrılmaya ve onunla konuşmamaya cevaz vardır. Onların bu tutumları, müslümanların birbirleriyle darılmalarının yasak oluşu kapsamına girmez. Yasak, kişinin kendini gözeterek dargın kalmasıyla ilgilidir. Hâlbuki sahâbiler, dinde yer alan konunun ciddiye alınmaması üzerine böyle davranmışlardır."[819]

6. İlişik Kesme

Sahâbîlerin sünnete aykırı hareket edenlere gösterdikleri tepki şekillerinden biri de onlarla ilişkilerini kesmeleridir. Mus'ab b. Sa'd (v. 103/721) anlatıyor: (Babası) Sa'd (b. Ebî Vakkas)'ın bağları ve çok üzümleri vardı. Bağlarında işlerini gören ve idare eden bir de bahçıvanı vardı. Bağlarında o yıl üzüm çok olmuştu. Bahçıvan, Sa'd'e mektup yazarak, "Üzümlerin zâyi olmasından korkuyorum, uygun görürsen suyunu sıkayım" demiş.

---

816 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 262; Ahmed b. Hanbel IV, 86; V, 46, 54, 57; Dârimî, Mukaddime 40; Buhârî, Zebâih 5; Müslim, Sayd 54, 56; İbn Mâce, Sayd 11.

817 Ahmed b. Hanbel V, 46; Dârimî, Mukaddime 40; Müslim, Sayd 54; İbn Mâce, Sayd 11. Aynı durum karşısında İbn Sîrîn de aynı tepkiyi göstermiştir. (Bk. Dârimî, Mukaddime 40).

818 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 36; Ebû Dâvûd, Edeb 47.

819 *Fethu'l-bâri* XI, 31.

Sa'd, mektubu alınca hemen şu cevabı yazmış: "Mektubumu alır almaz, bağlarımı bırak, işimden el çek. Bundan sonra sana asla güvenemem" diyerek bahçıvanı işinden ve bağlarından uzaklaştırmış.[820] İbn Ömer'in Şam'lı bir arkadaşı ona mektup yazmış. Abdullah b. Ömer de ona şöyle cevap yazdı "Senin kader hakkında konuştuğunu (inkâr ettiğini) öğrendim. Bana mektup yazma, ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyururken duydum: "Ümmetimden kaderi yalanlayan bir kavim olacak."[821]

7. Boykot ve Terk

Sahâbîlerin sünnete uymayanlara karşı gösterdikleri fiilî tepkilerinden biri, onlarla biraraya gelmemek, onları boykot etmekti. İbn Ömer, mescidde hadîs rivâyet ederken orada bulunan bir kıssacıya sırtını çevirerek oturmuş, kıssacı ellerini kaldırıp dua etmiş, İbn Ömer ise elini kaldırmamıştır.[822] İbn Ömer'in kıssacıya sırtını dönmesi ona bir tepki idi. Kıssacının bir de sesli olarak duaya kalkışması, İbn Ömer'in tepkisine sebep olmuştur. Ayrıca İbn Ömer, toplu halde dua etmenin bid'ate yol açabileceğini düşünmüş olabilir. Sabah namazından sonra (kerâhet vaktinde) bir kıssacı secde âyeti okumuş, İbn Ömer de ona bağırmış. Kıssacı secde etmiş, ancak İbn Ömer secde etmemiş, sonra güneş doğunca, secdeyi kaza etmiştir.[823] İbn Ömer, kerâhet vaktinde yapmamak için secdeyi ertelemiştir.

Zühdüyle meşhur sahâbî Ebû Zer, Kureyş'in ileri gelenlerinden bir cemaatin yanına gelmiş ve onlara dünya metaı topladıklarını söylemiş ve onların yanından ayrılmış. Ahnef b. Kays, bu sözleri niçin söylediğini sorunca Ebû Zer, bu davranışının sebebini şöyle açıklamıştır: "Onlar hiçbir şeyi akletmiyorlar, dostum Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem), bana 'Ey Ebû Zer, Uhud dağı kadar altınım olsa üç dinar hariç hepsini infak etmek isterim' buyurdu. Bu insanlar ise dünya metâı topluyorlar. Allah'a yemin ederim ki Allah ve Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) kavuşuncaya kadar onlardan hiçbir dünya metâı istemem ve onlara dinden birşey sormam."[824]

---

[820] Nesâî, Eşribe 52.

[821] Ebû Dâvûd, *Sünne* 6.

[822] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 218.

[823] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 350.

[824] Ahmed b. Hanbel *V*, 176; Buhârî, *Zekât* 4; Müslim, *Zekât* 34. Ebû Zer'in protestosu, onlar

Sahâbîler, sünnete aykırı davranışların bulunduğu mekânları terketmişlerdir. Ubâde b. es-Sâmit, Hz. Peygamber'in yasakladığı bir alışverişten bahsetmiş. Oradaki biri "Peşin olursa ben bu alışverişte mahzur görmüyorum" deyince Ubâde "Vallahi, seninle ebediyen bir tavan altında bulunmayacağım" demiştir.[825] O kimse, sünnete sözlü olarak itiraz etmiş, o fiili işlememiştir. Ancak Ubâde b. Sâmit, sünnete itiraz edenle aynı çatı altında kalamayacağını belirterek sünnete bakışını göstermiştir. Muâviye b. Ebû Süfyan, altın veya gümüşten yapılmış su kabını kendi ağırlığından daha fazlası ile satınca Ebu'd-Derdâ "Ben, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittim, o böyle yapılmasını yasakladı. Ancak misli misliyle satılmasına izin verdi" demiş. Bunun üzerine Muâviye, "Bunda bir mahzur olduğunu sanmıyorum" deyince Ebu'd-Derdâ, "Bunun yaptığını kınayıp beni destekleyecek yok mu? Ben ona Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) söylediğini naklediyorum. O ise bana kendi görüşünü söylüyor. Ben senin bulunduğun yerde artık kalamam" demiş ve oradan ayrılmış. Ebu'd-Derdâ, bununla da kalmamış, Hz. Ömer'in yanına gidip durumu anlatmış. Bunun üzerine Hz. Ömer, Muâviye'ye "Bunu misli misline, eşit ağırlıkta satmasını" yazmıştır.[826] Konuyla ilgili pekçok örnek bulunmaktadır. Ebû Vâil, bir düğün yemeğinde iken (misafirler) oynamaya, şarkı söylemeye başlayınca Ebû Vâil gitmek için hazırlanmış ve "Şarkı, kalpte nifak üretir" hadîsini nakletmiştir.[827] İbn Ömer, Ebû Eyyûb'u evine davet etmiş. Ebû Eyyûb, duvara perde asıldığını görmüş. İbn Ömer "Kadınlar duvara perde asma konusunda bize ağır bastı" diye mazeret göstermek isteyince Ebû Eyyûb, "Ben herkesten bunu beklerdim, senden beklemezdim, vallahi se-

---

sünnete uyana kadar din konusunda onlara herhangi birşey danışmamaya varacak kadar ağırdır. Onun, sahâbîleri böyle tenkit etmesi, kendi hassasiyetinden kaynaklanmış olabilir. Zira sadaka ve zekâtını verdikten sonra mal sahibi olmakta bir beis yoktur.

825 Dârimî, Mukaddime 40.

826 Muvatta, Buyu' 33. İmam Şâfiî, Ebu'd-Derdâ'nın tepkisinin sebebini şöyle izah etmiştir: "O, bu haberinin Muâviye'ye karşı huccet olduğu görüşünde idi. Muâviye bunu kabul etmeyince Ebu'd-Derdâ, bunu büyük bir hata olarak kabul edip onunla yaşadığı yerden ayrılmıştır. Zira Muâviye Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bildirilen güvenilir bir hadisi kabul etmemişti.» Şâfiî, *Risâle*, s. 192.

827 Ebû Dâvûd, Edeb 52.

nin yemeğini yemeyeceğim" demiş ve geri dönmüştür.[828] İbn Mes'ûd da bir evde resim (sûret) görünce geri dönerek durumu protesto etmiştir.[829]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), kurban ve ramazan bayramı günleri namazgâha çıkar ve evvelâ bayram namazını kılarmış. Vâli Mervân b. Hakem (v. 65/684) sünnette olanın aksine bayram namazında, hutbeyi öne alınca Ebû Saîd, bunun sebebini sormuş, Mervân, bu durumun terkedildiğini söyleyince Ebû Saîd, üç defa "Asla olamaz! Allah'a yemin ederim ki siz, benim bildiğimden daha hayırlısını yapamazsınız" demiş ve oradan ayrılmıştır.[830]

8. Uzaklaştırma, Terkettirme

Sahâbîler, sünnete uymayanları yanlarından uzaklaştırırlardı. Hz. Âişe, evinde bulunan bir ailenin yanında tavla olduğunu öğrenince onlara "Eğer o tavlayı çıkarmazsanız, ben sizi evimden çıkaracağım" diye haber göndermiştir.[831] Başka bir olayda ise Hz. Âişe'nin yanına gelen bir kadın "Devemi bağlamam gerekir mi?" diye sormuş, Hz. Âişe de bağlayabileceğini söylemiş. Kadın "Kocam için korkuyorum (böylece kocamı bağlayacağımdan korkuyorum)" deyince Hz. Âişe "Şu büyücüyü yanımdan çıkarın" demiş ve o kadını oradan çıkarttırmıştır.[832] Hz. Ömer de Ebû Bekr'in kızkardeşini ölü ardından feryatla ağladığı için yanından uzaklaştırmıştır.[833]

9. Red

Sahâbîler, sünnete aykırı buldukları istekleri reddetmekte tereddüt göstermezlerdi. Hz. Fâtıma, Hz. Ebû Bekr'den babasının Hayber ile Fedek'te bıraktığı terikesinden ve Medine'deki sadakasından hissesini istemiş, ancak Ebû Bekr, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinin

---

828 Buhârî, Nikâh 76 (terceme).

829 Buhârî, Nikâh 76 (terceme).

830 Müslim, Salâtu'l-iydeyn 9.

831 Muvatta, Rü'ya 6; İbn Mâce, Edeb 43 ; Ebû Dâvûd, Edeb 56. Tavla oynayanın Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) âsi olduğu, aynı kaynaklarda mevcuttur.

832 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 211. Uğur, uğursuzluk, büyücülüğün zemmi için bk. *a.g.e.* , a.y.

833 Buhârî, Husûmat 5 (terceme).

dışında bir şey yapmasının mümkün olmadığını belirterek onun isteğini reddetmiştir.[834] Hz. Ömer, ihramlı iken nikâhlanan bir kimsenin nikâhını kabul etmemiştir.[835] Ebu'l-Âliye, Ebû Saîd el-Hudrî'ye üç kere selâm vermiş, cevap alamayınca kapının bir kenarına çekilip beklemeye başlamış. Ebû Saîd, dışarı çıkınca ona "(Üçten fazla) izin isteseydin, sana izin vermezdim"[836] diyerek geri çevireceğini belirtmiştir. İbn Ömer, mektup yazarken kendi adından başlar, sonra hitap edeceği kişinin adını yazardı[837] ve yaşı küçük hizmetçilerine, mektup yazdıklarında kendi isimlerinden başlamalarını söyler aksi halde cevap yazmayacağını belirtirdi.[838] İbn Ömer, büyük ihtimalle Hz. Peygamber'e yazılan mektuplarda mektup sahibi adını Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) adından sonra yazılması[839] sünnetine uymuştur. Yine Abdullah b. Ömer, semiz et pahalı olduğu için alamamış, ancak âilesinin hiç etsiz kalmaması için kemikli et ve biraz da yağ almış, et ve yağ pişirilmiş, İbn Ömer de babasına eti ikram etmiş, Hz. Ömer, yemeğe başlayınca yağın tadını farketmiş ve "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) evinde et ve yağ biraraya geldiği zaman onlardan birini sadaka olarak verirdi" diyerek yemeği yememiş, Abdullah babasına bu hadîsi bilmediğini bir daha böyle bir durumda Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi davranacağını bu defalık yemeği yemesini söylemiş, ama Hz. Ömer yemeği yememiştir.[840]

10. İtaat Etmeme

Sahâbîler, sünnete karşı gelene -bu kimse vâli veya devlet başkanı da olsa- itaat etmezlerdi. Çünkü Hz. Peygamber, kendilerine bunu emretmişti. Ubâde b. Sâmit, vâli olan Muaviye'ye itaat etmemiş ve bunun sebebini Hz. Osman'a şöyle açıklamıştır: "Ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Benden sonra işlerinizi (bazı) adamlar üstlenecek, kötü gördüğünüzü iyi gösterecekler, iyi gördüğünüzü kötü gösterecekler, Allah Tebâreke ve

834 Müslim, *Cihâd* 54.
835 Muvatta, Hac 71.
836 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 381.
837 Abdurrezzâk, *a.g.e.* XI, 428.
838 Abdurrezzâk, *a.g.e.* XI, 429.
839 Bk. Kettânî, *Terâtib* I, 221, 222.
840 İbn Mâce, Et'ime 57.

Teâlâ'ya isyan edene itaat edilmez, Rabbinizle bana delil getirmeyin (kendinizi mâzur göstermeyin) buyururken işittim."[841] Yemâme vâlisi olan Useyd b. Hudayr el-Ensâri'ye, halîfe Muâviye'nin "Kimin eşyası çalınırsa, malını bulduğu yerden alır" kararı ulaşınca Useyd de ona "Eşyası çalınan kimse, çalınan malını satın alan dürüst kimsenin yanında bulursa, isterse malını o adamdan onun -satın aldığı fiyata- satın alır. İsterse hırsızı takip eder" hadîsini ve Hz. Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın da böyle hükmettiklerini yazmış ve göndermiş. Muâviye "Bana hüküm beyân edemezsiniz. Fakat ben -halîfe olmam hasebiyle- size hükmümü bildiririm. Sana verdiğim emri infaz et" diye cevap göndermiş. Useyd de bunun üzerine ona "Vâlilikte devam ettiğim müddetçe Muâviye'nin görüşü ile hükmetmeyeceğim" diye yazmıştır.[842]

11. Kuvvet Kullanma

Sahâbîlerin sünnete uymamaya gösterdikleri tepkiler, kuvvet kullanmaya kadar varabiliyordu. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yırtıcı hayvan derilerinden elbise giymeyi yasakladığını rivâyet eden Hz. Ömer, başında kedi derisinden bir şapka olan adam görmüş ve alıp onu yırtmış ve 'ben bunu ancak leş olarak görüyorum' demiştir.[843] Mesleme, ganimete hıyânet eden bir kimse yakalamış. Sâlim b. Abdullah, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kimi, Allah yolunda hıyânet etmiş bulursanız onun malını yakın" hadîsini nakledince Mesleme, o kişinin eşyalarını yaktırmıştır.[844]

Sünnete aykırı davrananlar, yapılan ikaza uymadıklarında, aynı şekilde davranmaya devam ettiklerinde sahâbîler, kuvvet kullanmak zorunda kalırlardı. Huzeyfe, Medâin'de iken kendisine gümüş kapta su getiren kimsenin elinden bardağı alıp sahibine fırlatmış ve "Ben bunu ilk defa yapmadım. Ben onu gümüş bardakla su vermekten nehyetmiştim, fakat o

[841] Ahmed b. Hanbel *V*, 325. Ubâde, biatına aykırı bulduğu için itaat etmediğini belirttiği bu savunmasında söze "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)" ile başlayarak olaylara onun bakışıyla baktığını belirtmiştir.

[842] Nesâî, Buyu' 96.

[843] Abdurrezzâk, *Musannef* I, 71.

[844] Tirmizî, Hudûd 28.

vazgeçmedi" demiş, konuyla ilgili hadîsi rivâyet etmiştir.[845] İbn Ömer de kendisine gümüş kapla (su) verilirse o kabı kırardı.[846]

Hz. Ömer, Kur'ân'ın müteşâbih âyetlerini müslüman şehirlerinde dolaşarak gündeme getiren Sabiğ el-Irâkî adlı bir kimseyi "Bid'at arıyorsun öyle mi?" diyerek dövmüş, sonra memleketine göndermiş ve müslümanların onunla konuşmalarını yasaklamış. Ebû Mûsâ el-Eş'arî vasıtasıyla onun durumunu takip etmiş, Sabiğ durumunu düzeltince müslümanların onunla konuşmasına izin vermiştir.[847] Hz. Ömer, "Namaz kılmak için güneşin doğduğu ve battığı anı beklemeyiniz. Çünkü şeytan, doğarken ve batarken güneşle beraberdir" der ve o saatlerde namaz kılanları dövermiş.[848] Yine Hz. Ömer, yatsıdan sonra sohbet eden bir grubu kamçıyla vurarak dağıtmış ve "yatsıdan önce sohbet, sonra uyku" demiştir.[849] Namaz kılan bir kimse elini böğrüne koyunca İbn Ömer onun eline vurmuş ve doğru şekli göstermiş, namazdan sonra da "Bu yaptığın çarmıha gerilmeyi andırıyor. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bizi böyle yapmaktan nehyetmişti" diyerek[850] gerekçesini belirtmiştir.

Sahâbîlerin sünnete aykırılıkları engelleme şeklindeki tepkilerinde geçen Ebû Saîd el-Hudrî'nin namaz kılarken önünden geçen kimseyi engellemesi

---

845 Ahmed b. Hanbel *V*, 396, 397, 398, 400; Dârimî, Eşribe 25; Buhârî, Libâs 25; Eşribe 27; Müslim, Libâs 4; Ebû Dâvûd, Eşribe 17; Tirmizî, Eşribe 10; Nesâî, Ziyne 87.

846 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 70.

847 Dârimî, Mukaddime 19.

848 Muvatta, Kur'ân 49, 50; Abdurrezzâk, *Musannef* II, 430. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ikindinin farzından sonra güneş batıncaya kadar, sabahın farzından sonra da güneş doğuncaya kadar nafile namaz kılmayı yasaklamıştır. Muvatta, Kur'ân 47, 48; Müslim, *Müsâfirîn* 285. Hz. Ömer ile İbn Abbas'ın ikindiden sonra iki rekât namaz kılanları dövdükleri için bk. Buhârî, *Sehv* 8; Meğâzi 69; Müslim, Müsâfirin 297, 302, 303. Benzer bir örnek için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 432; Ahmed b. Hanbel I*V*, 115 *ve* Abdurrezzâk, *Musannef* II, 22.
Müslim, Musâfirin 302, 303'de yer alan bir rivâyette ise Enes b Mâlik, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde güneş kavuştuktan sonra akşam namazından evvel iki rekât nafile kıldıklarını Hz. Peygamber'in de onları gördüğünü ne emir ne de nehy ettiğini bildirmiştir.

849 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 561. Hz. Peygamber'in yatsıdan önce uykuyu, yatsıdan sonra da sohbeti kerih gördüğüne dâir bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 561.; Ahmed b. Hanbel I*V*, 423; Buhârî, Mevâkît 23, 39; Ezân 104; Müslim, *Mesâcid* 236; İbn Mâce, Salât 12; Tirmizî, Salât 11; Nesâî, Mevâkît 20. Cenaze namazında yavaş yürüyenlere Ebû Bekre'nin kamçısını kaldırması için bk. Ebû Dâvûd, Cenâiz 45.

850 Nesâî, İftitah 12. Benzer bir tepki için bk. Nesâî, Tatbîk 1.

hadîsinin bir başka rivâyetinde Ebû Saîd, Medîne vâlisi Mervan'ın âilesinden bir genç namazda önünden geçmek isteyince iteklemiş, genç vazgeçmeyince vurmuş, o da ağlayarak çıkıp gitmiş ve olayı Mervân'a anlatmış. Mervân sebebini sorduğunda Ebû Saîd el-Hudrî, "Ona vurmadım, şeytana vurdum. Çünkü ben, Resûlulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Biriniz namazda iken bir insan önünüzden geçmek isterse mümkün olduğu kadar mâni olsun, geçirmesin. Çekilmez de, mutlaka geçmek isterse ona vursun, çünkü o şeytandır' buyurduğunu duydum" demiştir.[851] Bir rivâyete göre Ebû Saîd, o kimseyi üç kere ikaz etmiş ve sonra "eğer vazgeçmeseydi saçlarından tutup çekecektim" demiş,[852] müdahalesinden vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in tavsiyesine ve sahâbînin uygulamasına göre sünnet, ciddiye alınmalı ve sünnetin emri karşısında kayıtsız ve lâubâli kalınmamalıdır. Vâli Mervân, o gence "O, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbıdır" diyerek duruma müdahale etmemiş, ancak sahâbîlerin bu davranışının haklı bir sebebi olduğunu düşünerek sebebini sormuştur.[853] Çünkü diğer olaylardan da anladığımıza göre sahâbîler, sünnetin korunması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ebû Saîd'in bu konuda hakkında söylediği, "Hz. Peygamber, ikazımızı dinlemeyenlere böyle davranmamızı emretti"[854] sözü

---

851 Abdurrezzak, *Musannef* II, 21, 22; Ahmed b. Hanbel III, 57; Nesâî, Kasâme 47.

852 Abdurrezzâk, *a.g.e.* II, 2

853 Abdurrezzâk, *a.g.e.* II, 21; Ahmed b. Hanbel III, 57.

854 Abdurrezzâk, *a.g.e.* II, 21; Ahmed b. Hanbel III, 57.
Bünyamin Erul, tezinde sahâbîlerin bu davranışlarını şöyle tenkit etmiştir: "Hz. Peygamber'in emirlerinin zâhirî bir şekilde anlaşılıp o minval üzere amel edilmesi, zaman zaman çeşitli sıkıntılara bile yol açabilmiştir. Onların bu tutumlarında her ne kadar Nebevî emirlerin zâhirine harfi harfine bir ittiba var ise de gerçekte Nebevî sünneti bütüncül olarak göz önünde bulundurduğumuz zaman, onların lafzî anlayış uğruna -belki de hiç farkında olmadan- sünnetin ruhunu ihmal ettikleri söylenebilir. Bu hususta en ilginç misâli Ebû Saîd el-Hudrî'nin şu hâdisesinde görmekteyiz..., Rivâyetlerin tamamından anlaşılan, namaz kılan bir kimsenin, önünden geçmek isteyen kişiye önce el ve kol işaretiyle ya da kolunu o kimsenin göğsüne uzatmak suretiyle yumuşak bir tarz engel olması, onu geri çevirmeye, defetmeye çalışması, şâyet geçmekte ısrar eder diretirse bu defa kuvvetle iteklemesi şeklinde bir tavsiye yapılmıştır... Hz. Peygamber'in namaz kılanların önünden geçilmesinden sakındırmayı amaçladığı bu sözlerini zâhiriyle anlayan Ebû Saîd, bunu, başka bir rivâyette anlatıldığı üzere iteklediği genci düşürecek kadar sert bir şekilde uygulayabilmiştir. Oysa onun bu anlayış ve uygulamasının hem namazına hem de o gence verdiği zarar, gencin onun önünden geçmesi halinde ona ve namazına verebileceği zarardan çok daha büyüktür. Sahâbeden Ebû Saîd ve İbn Ömer'den başka kimsede göremediğimiz bu yüzeysel anlayışın, Hz. Peygamber'in kasdettiği mânâ

de sahâbîlerin sünnete göre davrandıklarını, tepkilerinin sünnetin emri olduğunu doğrulamaktadır.

İbn Ömer farz namazı kılıp, aynı yerde sünneti kılmaya kalkan adamı itmiş, o kişi namazı bitirince İbn Ömer "Sen farzı bitirdikten sonra konuşmadın ve öne ilerlemedin"[855] demiştir. Yine, cuma günü hutbe okunurken konuşan iki kişiye Abdullah b. Ömer, çakıl taşı atmış ve böylece susmalarını ihtar etmiştir.[856]

---

olabileceği düşüncesinde değiliz." [*Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 159-161.
İbn Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî, "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) namazın önünden geçeni uzaklaştırın, eğer vazgeçmez ise defedin, yine vazgeçmezse onunla savaşın çünkü o şeytandır" (İbn Mâce, *İkâme* 39; Abdurrezzâk, *Musannef* II, 21; Muvatta, Sefer 33; Ahmed b. Hanbel III, 34, 43-44, 57; Dârimî, Salât 125; Müslim, Salât 258; Ebû Dâvûd, Salât 107; Nesâî, Kıble 8) hadîsini rivâyet eden sahâbîlerdir. İbn Ömer, bu durumda önünden geçenlere müdahale etmiş (bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 20; Muvatta, Sefer 37) ve "Namazda kimseyi önünden geçirme, vazgeçmezlerse onlara vurmak (mukâtele) zorunda kalırsan vur (mukatele et)" tavsiyesinde bulunmuştur. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 20). Hadîsi rivâyet eden sahâbîlerin sünnetin ruhunu daha iyi bilecekleri gâyet tabiîdir. Hadîsi rivâyet etmeseler bile, sahâbîlerin sonraki nesillere göre sünnetin ruhunu en iyi bilen kimseler olduğu inkâr edilemez. Erul'un, sahâbîlerin lafzî anlayış uğruna belki de hiç farkında olmadan sünnetin ruhunu ihmal ettiklerini söylemesi, onların sünnet konusunda şuursuz oldukları, sonraki nesillerdekiler kadar sünnete bütüncül bakamadıkları mânâsına gelir. İbn Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu davranışlarına diğer sahâbîlerden bir tepki gelmemesi, onların sünneti doğru olarak anlayıp uyguladıklarını gösterir. Ya da bu olayda acaba diğer sahâbîler de sünnete lafzî yaklaşma hatasında bulunup sünnetin ruhunu anlamamışlar mıdır, gibi bir soru akla gelebilir. Hz. Peygamber'in bu hadîste kasdettiği mânâyı en iyi anlayacak olan, sünnetin şâhidi ve Hz. Peygamber'le onun hangi sözü hangi mânâda söylediğini anlayacak kadar onunla birlikte olan sahâbîlerdir. Erul'un, Ebû Saîd'in ve İbn Ömer'in yüzeysel anlayışla Hz. Peygamber'in kasdettiği mânânın dışında hareket ettikleri iddiası, delillendirilmesi gereken bir iddiadır. Ebû Saîd'in ilk anda o gence fiilî müdahale yapmaması, hadîsteki sıraya uyduğunu gösterir. O, önce ikaz etmiş, ikaza uymamakta direnince Hz. Peygamber'in emrine uyarak onu itmiştir. Ancak Erul, bu noktayı göz ardı etmiştir. Bu, eğitimde Hz. Peygamber'in sıralaması ve sünnete uymamakta ısrar edenlere uygulanmasını emrettiği cezadır. Dinin tebliğcisi, eğitici ve öğreticisi olan Hz. Peygamber, bu emri verirken namaz kılanın o anda dikkatinin dağılacağını şüphesiz bilmekteydi. O (sallallahu aleyhi ve sellem), namaz kılanın önünden geçmeme sünneti yerleştirmekle bir namaz değil, diğer bütün kişilerin kıldığı namazların huşu içinde kılınması konusunda tedbir almış oluyordu. Sahâbîlerin de o sünneti uygulamakla bir namazlarını sekteye uğratmaları, sünnete aykırılığı daha önemli gördüklerini gösterir. Çünkü onların sünnette umursamaz davranmaları, sünnetin yaşanmaması ve yanlış davranışın diğer asırlara taşınmaması demektir.

855 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 416-417.

856 Muvatta, Cuma 9.

Hadis kaynaklarında yer almayan bir rivayete göre Bişr adlı bir münâfık ile bir yahudi anlaşmazlığa düşmüşler, Yahûdî, meseleyi Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) götürmeyi teklif etmiş, münâfık da Ka'b b. el-Eşref'e gitmeyi istemiş, Yahudi, bu teklifi kabul etmemiş ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) gitmekte ısrar etmiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yahudi lehine karar vermiş, münâfık kararı beğenmemiş, Ebû Bekr'e gidelim demiş, o da yahudinin lehine hükmetmiş, münâfık bu sefer Ömer'e gidelim demiş, Ömer'e olanları anlatmışlar, Ömer de "Allah'ın Resûlü'nün hükmüne râzı olmayana böyle hükmediyorum" diyerek münâfığı öldürmüş, münâfığın Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yerine bir başka münâfık olan Ka'b b. El-Eşref'in hakemliğini istemesiyle ilgili olarak şu âyet nâzil olmuştur:[857] "Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Tâğut'a inanmamaları kendilerine emrolunduğu halde Tâğut'un önünde muhâkemeleşmek istiyorlar. Hâlbuki şeytan onları, büsbütün saptırmak istiyor."[858]

Nihayet sahâbîlerin sünnete aykırı davrananlara gösterdikleri tepki Hz. Ebû Bekr'in mürtedlere yaptığı gibi savaş açma noktasına bile ulaşabilirdi. Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekât vermeyenler hakkında Hz. Ebû Bekr "Vallahi, namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka harp edeceğim. Çünkü zekât malın hakkıdır. Vallahi Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) veregeldikleri bir deve yularını bile bana vermezlerse, bundan dolayı onlarla harp ederim" diyerek savaş açmış, bu konuda yapılan itirazları kesinlikle reddetmiştir.[859] Zekât farzdır, ancak hangi şeyden ne kadar zekât alınacağı sünnetle belirlenmiştir. Hz. Ebû Bekr, bu tutumuyla dinin ünitelerini bir anda korumaya çalışmıştır.[860] Ayrıca o, mürtedlere tek başına karşı koyarken "Artık Allah yolunda savaş. Sen, kendinden başkası sebebiyle sorumlu

---

[857] Kurtubî, *Câmi* III, 1833-1834, İbn Hacer, *Fethu'l-bâri V*, 311.

[858] Nisâ, 4/60.

[859] Ahmed b. Hanbel I, 11, 19, 36,47-48; II, 314, 345, 377, 423, 439, 475, 482, 502, 527, 528; III, 199, 295, 300, 332, 339, 394; Dârimî, *Siyer* 10; Buhârî, *İmân* 17, *Zekât*1; Salât 28; *Cihâd* 102; *İstitâbe* 3; *İ'tisâm* 2, 28; Müslim, *İmân* 32; İbn Mâce, *Fiten* 1; Ebû Dâvûd, *Zekât* 1; Nesâî, *İmân* 15; *Zekât* 3; *Cihâd* 1; *Tahrîm* 1; Tirmizî, *İmân* 1, 2; *Tefsîr* 88/1. Şia da Hz. Hüseyin'in kıyâmının, ictihad ve re'yle amel ederek Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden inhiraf edilmesinden dolayı yapıldığını söylemiştir. Murtaza el-Askerî, *Meâlimu'l-Medreseteyn* III, 7 vd.

[860] Konuyla ilgili izah için bk. Abdullah Mahfûz, *es-Sünne ve'l-bid'a*, s. 122.

tutulmazsın"[861] âyetine ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) uymuştur. Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Süfyan'a söz verdiği için Uhud'dan bir yıl sonra Bedir'e gitmek için hazırlanmış, fakat bazı kimseler çekinmişler, söz konusu âyet nâzil olunca Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Ben yalnız kalsam da giderim" buyurmuştur.[862] Bunun bilincinde olan Ebû Bekr'in bile bile duruma seyirci kalması mümkün düşünülemezdi.

Bu bölümde görüldüğü gibi sünnete uymayanlar içinde sahâbî olanlar da bulunmaktadır. Bu şaşırtıcı olmamalıdır. Önemli olan, uyarılan kişilerin uyarılara kulak verip vermemesidir. Sahâbîler, uyarıldıklarında sünnete bağlılıklarını göstermişler ve sünnete aykırı olduğunu öğrendikleri davranışlara son vermişlerdir. Onlar, bu yönleriyle de i'tisâm örneği vermişlerdir.

Sahâbîlerin müdâhalelerine karşılık verilmemesi, onlara gösterilen saygının bir ifâdesi olduğu gibi sahâbîlerin sünneti yerleştirme, te'dip niyetinden başka niyetlerinin olmadığının göstergesidir.

İmam Şâfiî, "Sahâbeden olsun, tâbiînden olsun, herhangi bir kimseye Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bir haber verildiği zaman, o haberi kabul etmeyen, ona muhalif söz söyleyen ve bu sözü sünnet kabul etmeyen birisini bilmiyorum"[863] diyerek selefin yaklaşımlarını tesbit etmiştir.

Dikkat çeken başka bir durum da sahâbilerin tepkilerinde ısrarlı olmaları ve kendilerini haklı görmeleridir. Onlar böyle davranışları için kimseden özür dilememişlerdir.

Öte yandan sahâbîlerin tepkileri, çocukları sünnete göre yetiştirme, büyükleri sünnete bağlı yaşama, çevreyi, hâsılı herşeyi sünnete uygun hale getirme gereğini göstermektedir. Ayrıca onlar böyle davranmakla, sünnet konusunda lâkayd davranılmamasını öğretmek istemişlerdir. Bu durum aynı zamanda İslâm toplumunu oluşturulması ve yaşatılması, korunması için "sünnet"in gerekli olduğu gerçeğini de açık-seçik ortaya koymaktadır.

Sünnet ile biçimlenen İslâm toplumu, yine ancak sünnetle korunup kendi özellikleri içinde yaşatılabilir. Sahâbîlerin tepkilerinden çıkarılabilecek asıl sonuç ve mesaj -bize göre- budur.

---

[861] Nisâ, 4/84.

[862] Elmalılı, *Hak Dini* II, 1406.

[863] Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 34-35.

Üçüncü Bölüm

SAHÂBENİN SÜNNETTE TASARRUFU ve İHTİLAFI

SAHÂBENİN SÜNNETTE TASARRUFU VE İHTİLAFI

I. SAHÂBENİN KONUMU VE SÜNNETİ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbîlerin sünnete sarılma konusunda farklı anlayış taşıyıp taşımadıkları, sünnette tasarrufa gidip gitmedikleri ve bu durumun ihtilaflara, tartışmalara yol açıp açmadığını tetkik etmek sahâbedeki i'tisâm uygulamasının daha iyi anlaşılması, değerlendirilmesi ve takibi açısından son derece önem arzetmektedir. Tabiî olarak bundan önce sahâbenin konumu ve "sahâbe sünneti" üzerinde bazı tetkiklerde bulunmak gerekmektedir.

A. SAHÂBENİN KONUMU

Sahâbenin sünnetini ortaya koymak için önce sahâbenin konumunu incelemek gerekir. Onlar, sünnete i'tisâm açısından dikkate alınması gereken konumdadırlar. Öncelikle sahâbîler, Kur'ân-ı Kerîm'de pekçok âyette övülmüş,[1] Allah'ın rızasını kazanmış kimselerdir.[2]

Sahâbenin fazileti, diğer müslümanlardan farklılıkları Kitab ve sünnetle açıkça beyân edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah yolunda infâk edip

---

1 Bk. Âl-i İmrân, 3/110; Tevbe, 9/88; Haşr, 59/8.
2 Bk. Tevbe, 9/100; Fetih, 48/18.

savaşan sahâbîlerin derecesinin, bu işleri yapan diğer mü'minlerden daha büyük olduğu belirtilmiştir.[3] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), ashâbın ümmet içindeki farklı konumunu ifade eden pekçok sözü mevcuttur. O (sallallahu aleyhi ve sellem), nesillerin en hayırlısının, kendisinin içlerine gönderildiği nesil olduğunu belirtmiştir.[4] O (sallallahu aleyhi ve sellem), ashâbının fazîletini kendisiyle ilgilendirerek "İnsanlar bir tarafta, ben ve ashâbım bir taraftayız" buyurmuştur.[5] "Size ashâbımı tavsiye ediyorum"[6] hadîsiyle de ümmetine kendisinden sonra uyulacak insanları göstermiştir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbına saygı gösterilmesini istemiştir. "Ashâbıma saygı gösterin, çünkü onlar sizin en hayırlılarınızdır" buyurmuş[7] ve "Ashâbıma sövmeyin" emrini vermiştir.[8] İmam Mâlik,

---

3 Bk. Hadîd, 57/10. Konuyla ilgili hadîsler için bk. Ahmed b. Hanbel III, 11; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 5; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 221, 222; Ebû Dâvûd, *Sünne* 10; Tirmizî, Menâkıb 58 ve İbn Abdilber, *Câmi* II, 185 ve Müslim, Fedâilu's-sahâbe 109 ve Nesâî, Mevâkît 55.

4 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 341; Ahmed b. Hanbel I, 378, 417, 434, 438, 442; II, 228, 410, 479; IV, 267, 276, 277-278, 426, 427, 436, 440; V, 350, 357; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 1; *Şehâdât* 9; *Rikâk* 7; Eymân 10, 27; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 210-214; İbn Mâce, *Ahkâm* 27; Ebû Dâvûd, *Sünne* 9; Tirmizî, *Fiten* 45; *Şehâdât* 4; Menâkıb 56.

5 Ahmed b. Hanbel III, 22. Konuyla ilgili örnekler için bk. Ahmed b. Hanbel I, 379 ve Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 215.

6 İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 631.

7 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 341.

8 Ahmed b. Hanbel III, 11; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 5; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 221, 222; Ebû Dâvûd, *Sünne* 10; Tirmizî, Menâkıb 58.
Hz. Âişe, buna rağmen sahâbîlere saygısızlık yapıldığını belirtmiştir. "Onlara Peygamber'in (s.a) ashâbına istiğfâr etmeleri emrolundu. Onlarsa söğdüler" demiştir. (Müslim, *Tefsîr* 15). Hz. Âişe, muhâcir ve ensârdan sonra gelenlerin onları nasıl yâdetmeleri gerektiğini belirten "Ey Rabbimiz bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla" [Haşr, 59/10] âyetine işaret etmiş olmalıdır.
Saîd b. Zeyd (b. Amr b. Nufeyl), Kûfe'de Hz. Ali'ye sövüldüğünü öğrenince, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbına sövülmesine tepki gösterilmemesini, bunun engellenmemesini kınamış ve " -Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) demediğini demekten müstağniyim. Çünkü yarın onunla karşılaştığımda bana sorar. Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) "Ebû Bekr cennettedir, Ömer cennettedir, Osman cennettedir, Ali cennettedir' buyururken işittim. Onlardan birinin Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile bir savaşta bulunup yüzünün tozlanması, Nuh kadar ömür verilse bile sizin ömür boyu yaptığınız amellerden hayırlıdır" demiştir. (Ebû Dâvûd, *Sünne* 8). İmam Mâlik, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbına buğzedenlerin, müslümanların fey'inde hakkı olmadığını belirtmiş ve delil olarak da Haşr Sûresi'nin 59/7-9. âyetlerini okumuştur. İmâm Mâlik'in huzurunda ashâb-ı

Râfızîler'in Resûl'ün (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbına ta'n etmesiyle ilgili olarak ashâbın konumunun aslında Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) kaynaklandığına dikkat çekmiş ve "Bir adam kötü ise arkadaşı da kötüdür. Bir adam sâlih ise ashâbı da sâlihlerdendir. Sahâbe Kur'ân'ı, İslâm'ı, Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) şerâiini nakletti. Onları kötülemek, naklettiklerinin doğru olmadığı mânâsına gelir" demiştir.[9]

Onların sünnet açısından en önemli özelliklerinden biri, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine kalben boyun eğmiş, râzı olmuş kimseler olmasıdır.[10] Sahâbîler, her hareketlerinde sünneti esas almakla ünlüdürler. Garip karşılanabilecek durumları, bu sebeple rahatlıkla gerçekleştirirlerdi. Übey b. Ka'b, namazda ilk safta bulunan bir genci çekip onun yerine geçmiş ve namazdan sonra durumu o şahsa şöyle açıklamıştır: "Benim bu hareketim Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bize bir emridir. Kendi arkasına durmamızı emrederdi."[11] Bu, aynı zamanda sahâbîlere mahsus bir öncelik olarak da değerlendirilebilir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra da sahâbîlerin ilk safta namaz kılmaları, onların dini en iyi bilen kimseler oluşları dikkate alındığında gâyet tabiîdir ve Hz. Peygamber'in emrindeki hikmetlerden biri bu olmalıdır.

Hz. Peygamber, ümmetinin yetmiş üç millete (fırkaya) ayrılacağını haber vermiş, bunlardan sadece birinin cehennemden kurtulacağını, onların da kendisi ve ashâbının yolunda gidenler olduğunu belirtmiş,[12] sahâbîlerin, itaate ve ittibaa lâyık kimseler olduğuna işaret etmiştir. Ümmet de ashâbı örnek almış, onlara ittiba etmişlerdir.

Muhammed'in noksanlıkları bahsedildiğinde o, "Muhammed Allah'ın elçisidir, beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler... Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir...." [Feth, 48/29] âyetini okumuş ve "Kimin kalbinde ashâb-ı Muhammed'e kin, düşmanlık varsa bu âyete isâbet etmiş olur" demiştir. (Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 229). Sahâbîlerin konuyla ilgili sözleri için bk. İbn Mâce, Mukaddime 11 ve Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 404-406 ve Ahmed b. Hanbel I, 174; Buhârî, Et'ime 23.

9 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 429. Ebû Zür'a er-Râzi'nin benzer bir sözü için bk. Ahmed Naîm, *Tecrîd Tercemesi* (Mukaddime) I, 22.

10 Bk. Buhârî, Meğâzi 53; Müslim, Hudûd 9; Ebû Dâvûd, Hudûd 4, 25; Tirmizî, Hudûd 6; Nesâî, Sârık 6.

11 Nesâî, İmâme 23. Konuyla ilgili örnekler için bk. Ebû Dâvûd, Salât 66 ve Müslim, Hac 160 ve Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 324; Ahmed b. Hanbel V, 396.

12 Tirmizî, *İmân* 18; Hâkim, *Müstedrek* I, 129. Tirmizî, hadîsin "hasen-garib" olduğunu belirtmiştir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ashâbının ümmet içindeki konumuna bir başka açı-dan şöyle işaret etmiştir: "Ben ashâbım için bir emniyetim. Ben gittim mi, ashâbıma vadolunanlar gelir. Ashâbım da ümmetim için bir emniyettir. Ashâbım gitti mi, ümmetime vadolunan şeyler gelir" buyurmuştur.[13] Bu tavsiyelerin sebebi sahâbîlerin sünnet üzere olmalarından kaynaklan-maktadır. Hz. Peygamber, her peygamberin sâdık ashâbı ve havârileri olduğunu ve onların peygamberlerinin sünnetine sarıldığını, emirlerine iktida ettiğini belirtmiştir.[14] Bu hadîs, ashâbın sünnete bağlılığının Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) dilinden ifâdesidir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) birgün "Kim helâl yer ve sünnetle amel eder ve insanlar onun şerrinden emin olurlarsa cennete girer" buyurmuş. Orada bulunan bir kimse "Yâ Resûlellah, böyle kimseler bugün çoktur" deyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Ve benden sonraki nesiller arasında da olacak" buyurmuştur.[15] Bu hadîs de sahâbîlerin sünnet üzere olduklarının delilidir. Her ne kadar bu söz sahâbilerin sünnet üzere yaşadıklarını tesbit için söylenmiş olmasa da orada bulunan sahâbinin "Bugün bunlar çoktur" kanaati, sahâbilerin sünnet üzere olduğunun göstermektidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), onun bu sözüne itiraz etmemiş "ve sonra da olacak" buyurmuştur. Hz. Peygamber'in ashâbla ilgili sözleri, onların ümmet içindeki konumunu güçlendirmektedir. Nitekim el-Evzâî, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbının üzerinde olduğu beş şeyi tesbit etmiş ve bunlardan birinin sünnete ittiba olduğunu söylemiştir.[16]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sağlığında sahâbîleri, dinin elçileri, temsilcileri olarak görüyordu.[17] Meselâ, gönderdiği bir gruba şöyle tenbihte bulunmuştur: "Kardeşlerinizin yanına varacaksınız bineklerinizi düzeltin öyle ki insanlar arasında sanki siz bir alâmet (temayüz edin, parmakla gösterilen kimseler) olun."[18] Böylece onların hareketlerine dikkat etmelerini

---

13 Ahmed b. Hanbel IV, 399; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 207.

14 Bk. Müslim, *İmân* 80.

15 Tirmizî, *Kıyâmet* 60.

16 Beğâvî, *Şerhu's-sünne* I, 209.

17 Fazlurrahman ise sahâbîlerin dinin temsilcileri olarak görülmesini tenkit eder ve halîfelerin ve sahâbenin sünnetinin sonradan ortaya çıktığını iddia eder. (Bk. *İslâm*, s. 98).

18 Ahmed b. Hanbel IV, 180. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 184.

istemiştir. Çünkü onların gidecekleri yerlerde örnek kabul edilecekleri, İslâmiyet'in temsilcileri olarak görüleceklerini biliyordu. Sahâbîler de yeri geldikçe konumlarından bahsediyorlardı. İmrân b. Husayn, Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini naklederken (tahdîs) ederken bir kimse "Bize Kur'ân'dan bahset" deyince İmrân, "Sen ve arkadaşların Kur'ân okuyorsunuz" dedikten sonra namaz ve zekât ile ilgili bilgilerin tatbikâtını Kur'ân'da bulup bulamadıklarını sormuş ve "Siz yokken ben Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) beraberdim" deyip Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz ve zekât ile ilgili farz kıldıklarını nakletmiştir.[19] İmrân, sahâbîlerin Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) diğer insanlardan daha yakın ve birçok konuya şahit olduklarına dikkat çekmiştir.

Bütün sahâbîlerin sünnetin tamamını bilmeleri mümkün değildi. Ancak bazı sahâbîler, sünnetleri çok iyi biliyorlardı.[20] Bu sebeple onlar, sünnetin ruhuna vâkıftılar. Ebû Berze el-Eslemî (Nadle b. Ubeyd v. 65/685), namaz kılarken atının uzaklaşıp gittiğini görmüş ve namazı bozup atın arkasına düşmüş, atı yakalayıp getirdikten sonra namazına devam etmişti. Orada bulunan biri, "Şu yaşlı adama bakın! Atı için namazı bıraktı" deyince Ebû Berze ona "Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) ayrılalı beri hiçbir kimse beni azarlama-mıştı. Benim evim uzaktadır. Şayet atı bırakıp da namaza devam etseydim, geceye kadar evime dönemezdim" demiş ve sonra kendisinin Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) refâkat ettiğini ve onun ne kadar kolaylaştırıcı olduğunu anlatmıştır.[21] Bu, sahâbilerin sünneti gâyet iyi anladıklarının güzel bir örneğidir.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmiş kimselerdi. Bu sebeple uygulamalarının sünnete uygun olduğunu belirtirlerdi. İbn Abbas, ikindiden sonra bir konuşma yapmış, konuşma uzayıp akşam namazı

19 Hâkim, *Müstedrek* I, 109.

20 İbn Abbas "Üç şey dışında Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) koyduğu (bütün) sünnetleri biliyorum" demiştir. (Ahmed b. Hanbel I, 257). Hz. Ömer, bu sebeple genç sahâbîler arasından çoğunlukla İbn Abbas'a danışırdı. (Bk. Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 110/ 1). Konuyla ilgili örnekler için bk. Dârimî, Mukaddime 27 ve Ahmed b. Hanbel III, 212, 270, 286; Müslim, *İmâre* 147 ve Abdurrezzâk, *Musannef* II, 328; Ahmed b. Hanbel V, 148.

21 Buhârî, Edeb 80. Konuyla ilgili örnekler için bk. Muvatta, Hac 5 ve Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 10.

vaktinin bir kısmını da kaplayınca orada bulunan bir kimse birkaç kere "namaza namaza" diyerek vaktin geçmek üzere olduğunu hatırlatmak istemiş, bunun üzerine İbn Abbas da "Bana sünneti mi öğretiyorsun be annesiz kalası!" diye tepki göstermiş ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) da böyle bir uygulaması olduğunu nakletmiştir.[22] Muâviye'nin vitr namazını kılışı yadırganınca İbn Abbas, "Onu bırakın çünkü o, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbıdır" demiş,[23] ashâbın bilgisinin geçerli olduğunu haber vermiştir. Yine Muâviye'nin naklettiği bir sünnetle ilgili olarak Atâ, İbn Abbas'a "Bu bize ancak Muâviye'den ulaştı" deyince İbn Abbas, "Muâviye, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) (yalan isnad etmekle) itham olunmuş bir kişi değildir" demiştir.[24] Bu rivâyet, sahâbîlerin hadîs rivâyetinde olduğu gibi, dinin bilgi ve uygulaması olarak naklinde âdil olduklarına da delildir. Nitekim "İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil (âdil) bir millet kıldık"[25] âyetinin onların mutlak adalet sahibi olduklarını gösterdiği belirtilmiştir.[26] Nitekim Urve de "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ölü bir toprağı imar eden bir kimsenin ona sahip olmasına herkesten daha fazla müstehak olduğuna hükmettiğine şâhitlik ederim. Çünkü bu hükmü bize Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamalarıyla getirenler bize ondan namazları getiren kimselerdir"[27] diyerek sahâbîlerin dini nakletmekteki konumlarına ve önemine işaret etmiştir. Onlar, sünneti öğretme görevlerini hakkıyla yerine getiriyorlardı.

---

22 Müslim, *Müsâfirîn* 57, 58.

23 Buhârî, Fedâilu'l-ashâbi'n-Nebî 28.

24 Ahmed b. Hanbel IV, 102.

25 Bakara, 2/143.

26 Bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 71. Şâtıbî şöyle bir izahta bulunmuştur: "Sahâbiler, hususi olarak hitâba muhatap olan kimselerdir. Dolayısıyla hitâbın altına daha sonraki nesillerin girebilmesi ancak kıyas ya da başka bir delil vasıtasıyla olacaktır. Hitâbın daha sonraki nesilleri de kapsadığını kabul etsek bile ashâb onun şumülüne giren ilk kimselerdir. Çünkü onlar, hitâbı Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) ilk elden alan kimselerdir. Onlar vahyin doğrudan muhatabları idiler. Onlar hitabın şümulüne girmeye diğerlerinden daha önceliklidirler. Çünkü bu âyetlerle belirlenen özellikler tam anlamıyla sadece onlarda gerçekleşmiş, daha sonraki nesillerde ise (bu ölçüde) bulunmamıştır. (*a.g.e.* , a. y.)

27 Ebû Dâvûd, Harâc 35.

Sahâbîler, gerektikçe ilmen temâyüz etmiş arkadaşlarını belirtirlerdi.[28] Bu sebeple kendilerine danışılmasını, kendilerine tâbi olunmasını isterlerdi. Ebû Mûsâ, mescidde namazı beklerken halkalar halinde oturup halkanın başındaki bir adamın verdiği sayıyla zikir yapan bir grup olduğunu Abdullah b. Mes'ûd'a haber verince, İbn Mes'ûd mescide gidip o topluluğa "Artık kötülüklerinizi sayın. Ben iyiliklerinizden hiçbir şeyin zâyi edilmeyeceğine kefilim. Yazıklar olsun size ey ümmet-i Muhammed ne çabuk helâk oldunuz! İçinizde hâlâ Peygamberinizin (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbı bolca bulunmakta. İşte onun elbiseleri henüz eskimemiş, kapları henüz kırılmamış. Allah'a yemin olsun ki sizler ya Muhammed'in dininden daha doğru olan bir din üzerindesiniz veya bir sapıklık kapısı açmaktasınız" demiştir. Onlar niyetlerinin hayır olduğunu söyleyince İbn Mes'ûd, hayrı elde etmek isteyen nice kimselerin hayrı elde edemeyeceklerini belirtmiş ve delil olarak da "Kur'ân'ı okuyacak bir topluluğun okuyuşları köprücük kemiğini geçmeyecek" hadîsini nakletmiş ve "Vallahi bilmiyorum belki de onların çoğu sizdendir" demiştir. İbn Mes'ûd'un dediği gerçekleşmiştir. Râvi, Amr b. Selime, "Bu halkalardaki insanları en-Nehravan olayında hâricilerin yanında bize karşı vuruşurken gördük" demiştir.[29] Hadîsin başka bir rivâyetinde İbn Mes'ûd, "Ben Abdullah b. Mes'ûd'um. Siz ya ilmen Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbından üstünsünüz ya da kopkoyu bir bid'at getirdiniz. Sahâbenin yoluna girerseniz en öndekilerden olursunuz, onlara muhalefet ederseniz, tam bir sapıklığa düşersiniz" demiştir.[30] O, sahâbîlerin hidâyet yolunu bildiklerini ve bu sebeple kendilerine tâbi olunması gerektiğini bildirmiştir.

Sahâbîlerin, müslümanların yanlış inançlara düşmesini engellemelerine bir başka örnek de Câbir b. Abdullah'ın, hacca hâricilik propagandası yapmaya gelen bir grubu Kur'ân ve sünnetten getirdiği delillerle hâricilikten vazgeçirmesidir.[31] İbn Abbas da Harûrîler'in, Hz. Ali'ye isyanında onlarla konuşmaya gitmiş, "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbından anlatmaya geldim. Onlara vahiy indi. Onlar vahyin te'vilini

---

28 Bk. Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 70.
29 Dârimî, Mukaddime 23.
30 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 222.
31 Bk. Müslim, *İmân* 320.

en iyi bilenlerdir" demiştir.[32] Sahâbiler, Hz. Peygamber'i ve sünnetini bilmeleri sebebiyle âyetlerin yanlış anlaşılmasını önlemekteydiler.[33]

Sahâbîler, yeri geldikçe kendi içlerinden Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) en çok benzeyeni belirtirlerdi[34] ve kendilerinin örnek olduğunun bilinciyle hareket ederlerdi.[35]

Sahâbenin, sahâbeye delil olduğu da gözlemlenmektedir. Sa'd b. Ebî Vakkas'ın, sırtlan eti yediği, İbn Ömer'in de bunu yadırgamadığı rivâyet edilmiştir.[36] Ayrıca onların sünnete aykırılığa muhakkak müdâhale edecekleri bilinirdi. Atâ'ya, mescidin kapısında abdest alma meselesi sorulduğunda o, sakınca olmadığını, çünkü İbn Abbas'ın böyle bir uygulamayı bildiğini ve bunda beis görmediğini, eğer beis görseydi muhakkak yasaklamış olacağını söylemiştir.[37]

Bazan bir fiilin nasıl yapıldığı, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashâbı beraber zikredilerek nakledilirdi. Kurbanlık develerin kesimi konusunda, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashâbının uygulamaları birlikte anlatılmıştır.[38] Bu, sahâbîlerden geçmiş bir yol, üslub olmalıydı. Câbir b. Abdullah, "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashâbı, Safâ ile Merve arasında ilk yaptıkları sa'ydan başka bir şey yapmadılar" demiştir.[39] Sadece Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bahsetmekle yetinmemiştir. Hadîslerden sonra sahâbîlerin uygulamalarının nakledilmesi, o sünnetin nasıl yaşanacağı, dolayısıyla sahâbîlerin ölçü ve örnek olmaları gerektiğini gösterir.[40] Ayrıca sahâbenin rivâyet ettiği hadîsi anlayışı başkasının anlayı-

---

32 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 158; İbn Abdilber, *Câmi* II, 103-104.

33 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 70, 94; Buhârî, *Fiten* 16.

34 Bk. Buhârî, Edeb 70; Tirmizî, Menâkıb 37.

35 Bk. Müslim, Tahâret 40.

36 Abdurezzâk, *Musannef* IV, 513. Konuyla ilgili görüşler için bk. Abdurezzâk, *Musannef* IV, 514. Tereddüt ettikleri durumlarda büyük sahâbîlerin tavır ve görüşlerini öğrenmeye çalışırlardı. Birçok sayıda cenazenenin namazı kılınırken koyuluş şekillerinde tereddüde düşen bir kimse durumu orada bulunan büyük sahâbîlere sormuş, onlar da bunun sünnet olduğunu söylemişlerdir. (Abdurrezâk, *Musannef* III, 465).

37 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 73.

38 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 20.

39 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 53.

40 Bk. Ebû Dâvûd, *Zekât* 19 ve Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 451. Fazlurrahman, sahâbîlerin bir hadîsi uygulamalarını "yorum" olarak nitelemiş ve sahâbîlerin sünneti en iyi bilen kimseler

şından daha çok doğruya yakın olduğu bir gerçektir.[41] Bu sebeple hadîsi, sahâbînin belirlediği gibi anlamak gerekir diyenler de vardır. Sahâbenin, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) maksadını bildiği durumlarda sahâbenin sözünü almak gerekir. Sahâbî, çeşitli sebeplerle hadîsi te'vil edebilir. Zaten o, hadîsin zâhirine muhalefetin haram olduğunu bilmektedir. Onun bir delili vardır. Ya yakînen ya zann-ı gâliple bilir. Râvi o olduğuna göre hadîsi en iyi anlayan odur.[42]

Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir fiilin sünnete uygun olup olmadığı sahâbîlere bakıp karar verilirdi. Bu bakımdan da onlar ölçü idiler. Meselâ, Hz. Ebû Bekr, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefâtından sonra onun (sallallahu aleyhi ve sellem) yüzünü açmış ve öpmüştür. İbn Sîrîn, "Ebû Bekr, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) başını öpmeseydi, bunu câhiliye âdeti diye değerlendirirdim" demiştir.[43]

B. SAHÂBENİN SÜNNETİ

Hz. Peygamber'in "Benim ve râşid halîfelerin sünnetine sarılın"[44] tavsiyesinde "râşid halîfelerin sünneti" ifâdesi, ilk halîfelerin aynı zamanda sahâbi olmaları sebebiyle "Sahâbenin sünneti"ne işâret etmektedir. Bu ifâde, sahâbe döneminde de aynı şekilde kullanılmıştır. Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'a "Sana, Allah'ın, Resûlü'nün ve iki halîfesinin sünneti üzerine biat ediyorum" demiştir.[45] Sahâbenin sünnetinin, Allah'ın ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uygun olarak nitelendirilmesi oldukça önemli ve dikkat çekicidir.

Bilinen bir gerçektir ki Hz. Peygamber, ashâbına uyulmasını istemiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), "Benden sonra ashâbımdan iki kişiye, Ebû Bekr ve Ömer'e uyunuz. Ammâr'ın gösterdiği yoldan gidiniz ve İbn

---

olmasını garipsemiştir. (Bk. *İslâm*, s. 79-80).

41 Avvâme, *Hadîslerin Rolü*, s. 62.

42 Bk. Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*, s. 121, 122.

43 Abdurrezzak, *Musannef* XI, 441.

44 Ahmed b. Hanbel IV, 127; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 5; Tirmizî, İlim 16.

45 Buhârî, *Ahkâm* 43.

Mes'ûd'un tavsiyesine sımsıkı sarılınız" buyurmuştur.[46] Her ne kadar bu hadîste lafız olarak "sahâbe sünneti" geçmiyorsa da o anlama gelecek bir tavsiyenin söz konusu olduğu açıktır. "Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz"[47] hadîsinde de ayırım yapmadan bütün sahâbîlere uymak tavsiye edilmiştir.

Hz. Ömer, Kâbe içindeki altın, gümüş ne varsa hiçbirini bırakmayıp fakirlere dağıtmaya niyet ettiğini söyleyince Şeybe b. Osman, "Senin iki dostun da bunu yapmadılar" ikazında bulunmuş, Hz. Ömer de "onlar, uyacağım iki insandır" demiş ve niyetinden vazgeçmiştir.[48] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti yanında Hz. Ebû Bekr'in de burada zikredilmesi sahâbenin tatbikatının önemini gösterir. Ama onlar, İbn Ömer'in temettu haccını yasaklayan bir kimseden bahsedilince, "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) hac için ihrama girmiş gördük. O, Ka'be'yi tavaf etti. Sâdık müslümansan, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti, falanın sünnetinden uyulmaya daha lâyıktır"[49] dediği gibi farklı iki durum söz konusu olduğunda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tatbikâtını tercih ederlerdi. "Falanın sünneti" ifâdesi, Hz. Peygamber'in uygulamasından başka bir uygulamaya da bu adın verildiğini gösterir. Hz. Ömer'e kendisinden sonra "yerine halîfe tayin etmek istemez misin?" diye sorulunca o, "Halîfe tayin edersem, benden hayırlı olan Ebû Bekr, halîfe tayin etti. Halîfe tayin etmezsem, benden hayırlı olan Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) halîfe tayin etmedi" demiş ve halîfe tayin etmeden vefât etmiştir.[50] Sahâbenin sünnetine uymanın yanlış bir hareket olmadığını, Ömer'in, Hz. Ebû Bekr'i halîfe tayin etti diye suçlamamasından anlaşılmaktadır. Daha çok "halîfelerin sünneti" ile ilgili olan bu misâller, ilk halîfelerin aynı zamanda sahâbî olmaları sebebiyle "sahâbe sünneti"ne örnek gösterilebilir.

İbn Mes'ûd'un -hükmen merfu' sayılabilecek- şu haberi de sahâbe uygulamasının dine aykırı olmadığına işaret kabul edilebilir. "Allah kullarının

---

46 Tirmizî, Menâkıb 37.

47 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ* I, 132. Leknevî, bu hadîsin mevzû olmadığını ancak zayıf bir hadîs olduğunu belirtir. (*Tuhfetu'l-ahyâr*, s. 53)

48 Ahmed b. Hanbel III, 410; Buhârî, Hac 48; *İ'tisâm* 2; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 93.

49 Ahmed b. Hanbel II, 56-57.

50 Buhârî, *Ahkâm* 51.

kalplerine nazar buyurdu. Muhammed'in kalbini kulların kalpleri içinde en hayırlısı buldu. Onu (sallallahu aleyhi ve sellem) seçti. Risâletiyle (görevlendirerek) onu gönderdi. Sonra yine kullarının kalplerine baktı, kulların kalpleri içinde en hayırlılarının onun ashâbının kalpleri buldu ve onları peygamberine dini için mücadele eden yardımcılar kıldı. Müslümanların güzel buldukları şeyler, Allah (celle celâluhû) nezdinde de güzeldir. Müslümanların çirkin gördükleri şeyler Allah yanında da çirkindir."[51]

Sünnetin târiflerinden biri de sünnet sözcüğünün sahâbenin işleyegeldikleri uygulamalar anlamında da kullanılmasıdır. Sünnet diye isimlendirilen bu fiillerin Kitab'ta veya sünnette olup olmamasına da bakılmamaktadır. Çünkü bu halleriyle onlar, ya kendilerince sâbit olan fakat bize kadar ulaşmayan bir sünnete tâbi olmuşlardır, ya da üzerinde tümünün ve halîfelerin icmâ ettiği bir ictihâda dayanmışlardır. Sünnetin sahâbe uygulaması anlamında kullanılışının doğruluğuna "Sünnetime ve hidâyete erdirilmiş râşid halifelerin sünnetine yapışın" hadîsi de delâlet eder.[52] Bu sebeple sahâbenin kabul ettiği şey, sünnet telakki edilmektedir.[53]

Sahâbîlerin icraatı, sahâbîlerle aynı dönemde yaşayan tâbiîler tarafından sünnet olarak isimlendirilmiştir. Sâlih b. Keysân, "Ben ve İbn Şihâb toplanır, ilim talep ederdik. Sünnetleri yazmak için toplanırdık. Nebî'den (sallallahu aleyhi ve sellem) nakledilmiş herşeyi yazardık. İbn Şihâb, 'ashâbından gelen şeyleri de yazalım' dedi. Ben 'hayır, o sünnet değildir' dedim. İbn Şihâb, 'hayır, o sünnettir' dedi. O yazdı, ben yazmadım. O başardı, ben kaybettim" demiştir.[54]

Sahâbîler, Hz. Peygamber zamanında ictihâd ediyorlardı.[55] İbn Teymiye, Allah ve Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem), sahâbenin ictihâdından

---

51 Ahmed b. Hanbel, I, 379; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 177.

52 Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 2-4.

53 Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 54-55.

54 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 258-259; İbn Abdilber, *Câmi* I, 76, 77.

55 Bk. Dârimî, Tahâret 65; Ebû Dâvûd, Tahâret 126; Nesâî, Gusl 27 ve Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 420 ve Ahmed b. Hanbel V, 230, 236, 242; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11; Tirmizî, *Ahkâm* 3. Hz. Peygamber'in, hatalı ictihâdları düzeltmesi (bk. Dârimî, Buyu' 40; Buhârî, *İ'tisâm* 20; Meğâzi 39; Müslim, Müsâkat 94, 95; Nesâî, Buyu' 41) sahâbilerin Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında ictihâd ettiklerine delildir. Konuyla ilgili izah için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 257.

bahsettiklerini ve ikrâr ettiklerini belirtmiş, Benî Nadîr ağaçlarını kesenler ve kesmeyenler,[56] Kurayza yurduna varmadan namaz kılanlar ve kılmayanlar[57] örneklerini vermiştir.[58] Hz. Peygamber'in onlara ictihâd için müsaade etmesi bir nevi kendinden sonrası için sahâbîleri hazırlamak olarak da değerlendirilebilir. Ancak sahâbîlerin ictihadları, Hz. Peygamber'in tasvibinden geçmiş olduğu için artık onlar "takrîri sünnet"tir, "sahâbe sünneti" değildir. Zaten sahâbîlerin maksatları da yeni bir sünnet ortaya koymak değildir.

Hz. Peygamber'in sağlığında sahâbîlerin yaptığı ilâveler gerektiğinde kabul görüyordu. Bilâl, sabah ezanında "Namaz uykudan hayırlıdır" cümlesini ilâve etmiş, Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ilâveyi olduğu gibi benimsemiştir.[59] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında cemaat, namaza geç gelen kimseye, kaçırdığı rek'ati işâret ederlerdi. Birgün Muaz b. Cebel geç geldiğinde, cemaat ona da işaret etmiş. Muâz onların dediğine bakmamış ve namaza başlamış. Namaz bitince bunu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) anlatmışlar. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da "Sünnete isâbet etti (sünneti buldu)" buyurmuştur.[60] Burada Hz. Peygamber'in Yemen'e kâdı ve zekât âmili olarak gönderdiği Muaz b. Cebel'in[61] ictihâdda bulunmasının ve ictihâdının sünnete uygunluğuna da dikkat çekmek gerekmektedir.

Bazı sahâbîlerin yaptığı fakat diğerlerinin yapmadığı uygulamalar da oluyordu. Ancak bu durum tenkit edilmediğine göre dine, sünnete aykırı olarak görülmüyor demektir. İbn Ömer, yolculuktan geldiğinde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kabrine gelir, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr'e ve babasına selâm verirdi. Ubeydullah b. Ömer, "İbn Ömer'den başka Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbından hiç kimsenin bunu yaptığını bilmiyoruz" demiştir.[62] Bu durum, İbn Ömer'in

56 Bk. Haşr, 59/5.
57 Buhârî, *Meğâzî* 30; Havf 5; Müslim, *Cihâd* 69.
58 Bk.*Mecmûu Fetâvâ* III, 344.
59 İbn Mâce, Ezan 1.
60 Abdurezzak, *Musannef* II, 229; Ahmed b. Hanbel *V*, 246.
61 Dârimî, Mukaddime 20; Ahmed b. Hanbel *V*, 230, 236, 242; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11; Tirmîzî, *Ahkâm* 3.
62 Abdurrezzak, *Musannef* III, 576.

özel bir uygulaması olarak görülse de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kabirleri ziyaret ettiğinde ölülere selâm verdiği bilinmektedir.

Hz. Peygamber'in olduğu gibi sahâbînin sükûtunun da hükme medâr olabileceği kabul edilmiştir. Oruçlu iken kan aldıranlar, kendilerini Hz. Âişe'nin gördüğünü fakat onları nehyetmediğini belirtmişlerdir.[63] Sahâbenin takrîrine itibar edilmiştir. Çünkü sahâbe, bir fiili yasaklarsa veya serbest bırakırsa, bunu kendi reyiyle yapmayacağı bilinirdi. Bu sebeple, sahâbe ve halîfelerden nakledilen uygulamaları; söz, fiil ve takrîr olarak üçe ayırmanın mümkün olduğu, ancak onların uygulamalarının tek bir tür olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Zira sahâbeden nakledilen şeyler, Hz. Peygamber'den nakledilenler gibi detaylı bir şekilde ele alınmamaktadır.[64]

Sahâbîler, kendi konumlarının farkında olarak hareket ederlerdi. Çünkü onların sünnetleri ümmet içinde geçerlidir.[65] Hz. Ömer, ihramda iken Talha b. Ubeydullah'ın üzerinde boyalı (renkli) bir elbise görmüş ve Talha'yı uyarmış. Talha bunun boya olmadığını (kerpiç yaparken) üzerinin çamurlandığını söylemiş. Ancak Ömer sahâbîlere, "Siz ey halkın kendilerini lider kabul edip uyduğu kimseler! Bilmeyen biri bu elbiseyi görse, muhakkak Talha b. Ubeydullah ihramlı iken boyalı elbise giyiyordu, der" demiş ve bu konuda dikkatli olmaları konusunda uyarmıştır.[66] Hz. Ömer, bu davranışıyla devlet başkanı olarak sahâbîleri denetlemiş, örnek olmaları dolayısıyla dikkatli davranmalarını istemiş olmaktadır. Aynı gerekçeyle Hz. Ömer, sahâbîlerin yanlış anlaşılmaya müsait davranışlarına müdâhale ederdi. Huzeyfe, Kûfe'de iken ehl-i kitaptan biri ile evlenince Hz. Ömer ona mektup göndermiş, hanımı boşamasını söylemiş ve gerekçesini de şöyle belirtmiştir: "Sen mecûsîlerin bölgesindesin. Câhil birinin 'Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) arkadaşı bir kâfirle evlendi' demesinden korkarım. O, bunun Allah'tan bir ruhsat olduğunu bilmez ve mecûsî

---

[63] Bk. Buhârî, Savm 32 (terceme). Abdullah b. Ömer'in de oğlu Ubeydullah'ı seferî iken sünnetleri de kıldığını görüp ona birşey demediği rivâyet edilmiştir. (Bk. Muvatta, Kasru's-salât 24).

[64] Bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 4-5.

[65] Şâtıbî, *a.g.e.* III, 54.

[66] Muvatta, Hac 10.

kadınlar ile evlenirler." Huzeyfe de hemen o hanımından ayrılmıştır.[67] Çünkü sahâbîlerin, dini tanıtmada etkileri ve önemleri vardı. Abdullah b. Abbas, arefe günü oruç tutan Fadl b. Abbas'a, bu günde Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) oruç tutmadığını haber vermiş ve " İnsanlar, sünneti sizden alıyorlar" demiştir.[68]

Bununla birlikte sahâbîlerin her hareketi ölçü alınmayabiliyordu. Abdullah b. Ömer, Ramazan orucu bitince o sene hacca da gitmeyi isterse hac yapıncaya kadar saçından sakalından hiçbir şey kesmezdi. İmam Mâlik, İbn Ömer'in bu hareketinin diğer insanlar için bir ölçü olamayacağını söylemiştir.[69] Zaten sahâbîler, şahsî davranışlarının sünnet zannedilmemesi için ikazda bulunurlardı.[70] Ancak sahâbîlerin çoğu söz ve uygulamalarının Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti olma ihtimali olduğu bir gerçektir. Ebû Hüreyre'nin abdestli kimsenin mescide gidinceye kadar namazda sayıldığı ve attığı her adımla sevap kazandığına dâir sözünü rivâyet eden İmâm Mâlik, "Ashabtan rivâyet edilen bu gibi hadîsler, şahsî görüş ve ictihadla olamayacağı için müsned sayılır. Yani Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işitmişlerdir" demiştir.[71] İbn Abdilber de "Bu tür rivâyetlerin, re'y ve ictihad mahsûlü olması imkânsızdır, mutlaka Hz. Peygamber'den işitilmiştir,[72] bu gibi rivâyetler, başka bir yerde ceyyid senedle (hadîs olarak) mutlaka zikredilmiştir" demiştir.[73] Cumhura göre naslardan sonra, sahâbîlerin görüş ve fetvâları şer'î bir hüccettir. Çünkü sahâbîlerin görüşlerinin sünnet olma ihtimali vardır.[74] Buna göre "sahâbe sünneti", "sünnet olma" ihtimali olarak da kullanılmıştır. Bu durum sahâbîlerin, bazan sünnet olduğunu belirtmeden yaptıkları açıklama

67 Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 178.
68 Ahmed b. Hanbel I, 321, 367.
69 Muvatta, Hac 186.
70 Bk. Muvatta, Dahâya 3.
71 Muvatta, Tahâret 33.
72 Muvatta, Kur'ân 36.
73 Muvatta, Kur'ân 38. Ancak Schacht'a göre sahâbe ve tâbiûn'dan nakledilen mevkuf ve maktu' haberler tamamen onların kendi zihinlerinin ürünüdür ve bunların Peygamberle şu veya bu şekilde bir bağlantısı yoktur. [Bk. Ünal, "Fazlurrahman'ın *Sünne*t Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar*, s. 287 (dn. 11)].
74 Ebû Zehra, *İslâm Hukuku*, s. 184.

ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Sahâbîler, gerektiğinde sözlerinin sünnet olduğunu söylerlerdi. İbn Ömer, bir cenazeyi kabre indirdiği zaman «Bismillah ve fi sebilillah...» demiş, Saîd b. el-Müseyyeb ona « Söylediklerin, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğin birşey mi yoksa kendi re'yin mi?» diye sormuş. İbn Ömer de «Ben söz söylemeye kâdir miyim? Bilakis Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğim birşeydir» demiştir.[75] Abdullah b. Ömer'in, korku namazının nasıl kılındığını anlattığı rivâyetle ilgili olarak İmam Mâlik, "Abdullah b. Ömer'in naklettiği korku namazının bu şeklini, Hz. Peygamber'den gördüğünden eminim" demiştir.[76] Hükmen merfu bir fiil ve ictihad konusu olmadığına göre bu gibi durumların sünnet olduğuna hükmedilmiştir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Faydalı işler yapmaya vesile olanlar, faydalı işleri yapanlar kadar ecir ve sevap alırlar. Kötülüğe vesile olanlar da kötülüğü bizzat yapanlar kadar günah kazanırlar" buyurmuş,[77] bir işe öncülük etmenin mesuliyetini haber vermiştir. Abdullah b. Ömer de "Allahım, beni muttakîlerin kılavuzlarından eyle" diye dua ederdi.[78] İbn Ömer, âyet[79] ve Hz. Peygamber'in hadîsinden hareketle bu duayı etmiştir. Bu da sahâbenin davranışlarının, sözlerinin Kitab ve sünnetten kaynaklandığını gösterir. Onlar, Allah'ın ve Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) beğendiği şeyleri, Allah'ın ve Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) emrettiği duaları sonraki nesillerdeki müslümanlardan iyi biliyorlardı.[80] Sahâbiler, Arapçayı ve kelimelerin delâlet ettiği mânâyı kendilerinden sonrakilerden daha iyi bilmek, vahyin gelişine şahit olmak, Allah'ın emri ile ilgili durum ve karînelerden faydalanmak, Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) uzun zaman arkadaşlık etmek, onun hal ve yaşayışını müşahade etmiş olmak,

---

75 İbn Mâce, Sıyam 38.

76 Muvatta, Salâtu'l-havf 3.

77 Muvatta, Kur'ân 41.

78 Muvatta, Kur'ân 42. Başka bir olayda Abdullah b. Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) telbiyede neler okuduğunu rivâyet etmiştir. İbn Ömer, bu sözlerin ardından Allah Teâlâ'yı övücü bazı sözler ilâve etmiş, bunlar da İbn Ömer'in sözleri olarak ayrıca belirtilmiştir. (Muvatta, Hac 28) İbn Ömer, tabiî ki sünnette eksik olduğu düşüncesiyle Allah'a övgü niteliğinde olan sözleri söylemiş değildir. O, sadece sünnete aykırı olmayan bir dua etmiştir.

79 Furkân Sûresi'nin 74. âyetinde "Bizi takva sahiplerine önder kıl" buyurulmaktadır.

80 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* I, 322.

sözlerini işitmek ve bu sözlerin maksatlarını kavramak[81] gibi imkân ve üstünlüğe sahiptiler. Ancak Şâtıbî, sahâbîlerin sünnetine bağlanmak için asıl gerekçeyi "Onların aşırı derecede Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) olan bağlılıkları ve kendilerini onun sünneti üzere yaşamaya adamış olmaları, bunun yanında ona tam destek vermeleri ve onu İslâm düşmanlarına karşı himaye etmeleri" diye açıklar ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) karşı bu tavrı gösteren her kimsenin örnek alınması ve gidişatının yol edinilmesi yerindedir ve bu haliyle o bunu hak edecektir" der.[82]

Sahâbîlerin sözleri daha çok sünnete dayalı idi, kendi görüşlerini söylemekten çekinirlerdi.[83] Konuşmaları sünnetle süslenmişti. Bu durum İbn Teymiye'nin de dikkatini çekmiştir. O, "Sahâbîler, bir veya iki cümle hikmetli konuşmuşlardır ki onlar da Allah'ın bu ümmete verdiği nimetlerdir" demiştir.[84]

Sahâbenin Hz. Peygamber'i ve sünneti çok iyi bilmeleri ve tanımaları sebebiyle onların hareketlerine bakarak sünnet tesbit edilmektedir. "Sahâbe sünneti", "peygamber sünneti"nin öğrenilmesine vesile olmaktadır. Belki de bundan dolayı onların uygulamaları "sünnet" olarak isimlendirilmiştir. Sahâbîler, kendilerine tâbi olunması gerektiğini ifâde eden sözlerinde bu noktaya dikkat çekmişlerdir. İmrân b. Husayn, "Kur'ân nâzil oldu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetleri koydu. Bize tâbi olun, vallahi böyle yapmazsanız sapıtırsınız" demiştir.[85] İbn Mes'ûd, kendilerinin takip edilmesi gerektiğini şöyle ifâde etmiştir: "İnsanlar, Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbından ve (kendi) büyüklerinden gelen ilme sarıldıkları sürece sâlihlerden[86] olmaya devam ederler. İlim küçüklerinden gelirse

81 Yeniel-Kayapınar, *Ebû Dâvûd Tercemesi V*, 249-250.

82 Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 77.

83 Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*, s. 212.

84 *Mecmûu Fetâvâ* IV, 138. Bu durum onların hiçbir şey düşünmedikleri anlamına gelmez. Hz. Ömer'in şu sözleri, meseleler üzerinde kafa yoran, düşünür kimseler olduğunu, hayatı yorumlamaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. "Mü'minin şerefi takvasıdır, dini soyudur (soyluluğudur), iyiliği ahlâkıdır. Cesaret ve korkaklık, Allah'ın dilediğine verdiği sıfatlardır. Korkak babasından ve annesinden kaçar, cesur hayatını hiçe sayarak korkmadan savaşır. Öldürülme bir nevi ölümdür. Şehid kendisini Allah'a adayan kimsedir." (Muvatta, *Cihâd* 35).

85 Ahmed b. Hanbel IV, 445.

86 İbn Abdilber'deki rivâyette 'hayır üzere olmaya devam ederler' şeklindedir. (*Câmi* II, 159).

helâk olurlar."[87] Bir başka rivâyette İbn Mes'ûd sahâbîlerin yoluna uymayı teşvik etmiş ve gerekçelerini de belirtmiştir. "Kim birinin sünnetini takip etmek istiyorsa ölmüş birinin sünnetini takip etsin. Çünkü yaşayanlar, fitneye düşme tehlikesi ile başbaşadırlar. İşte Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbı. Onlar bu ümmetin hayırlılarıdır. Bu ümmetin kalpleri en iyi, ilim açısından en üstün, aşırılıktan en uzak, tekellüf açısından ise en az olanlarıdır. Allah Teâlâ'nın Peygamberinin sohbeti için ve dinini ikâme için seçtiği topluluk. Onların kıymetini bilin, gücünüz yettiğince onlara benzeyin, yollarına uyun. Çünkü onlar dosdoğru yol üzerindedirler."[88]

Hz. Peygamber'in sözü varken sahâbîler nasıl başka sözlere itibar etmezlerse tâbiîler de sahâbîlerin görüşlerini kendi görüşlerine tercih ederlerdi. Çünkü sahâbîlerin görüşünün sünnet olma ihtimali pek fazla idi. Şa'bi, bir konu hakkında İbn Mes'ûd'un görüşünü bildirmiş. Soru soran kimse, Şa'bi'den kendi görüşünü sorunca Şâ'bi, "Şuna şaşmaz mısınız? Ona İbn Mes'ûd'dan haber verdim. O ise bana kendi re'yimi soruyor!" demiştir.[89] Ahmed b. Hanbel de sahâbeye uyma konusunu sünnetle irtibatlandırmıştır. "Bizim katımızda sünnetin aslı ashâbın yaşadıklarına uymaktır" demiştir. Bilindiği gibi bid'at ehli, selefe uymazlar" demiştir.[90]

---

87 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 246, 257 (Hadîsin dipnotunda, İbn Mübârek'ten gelen rivâyette küçük yerine ehl-i bid'at kelimesinin geçtiği belirtilmektedir); İbn Abdilber, *Câmi* II, 159; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 56.
Selman da sonraki neslin önceki nesil tarafından eğitime tâbi tutulduğu müddetçe hayırda devam edeceklerini söylemiştir. (Dârimî, Mukaddime 26). Abdullah Aydınlı, Selman'ın sözünden hareketle şu açıklamayı yapmıştır: "Selman, bu sözüyle ilimde geleneğin ehemmiyetini vurgulamaktadır. Türkiye'de yaşayanlar, ilimdeki geleneğin kopmasının ne denli güçlüklere, perişanlıklara, kargaşaya yol açtığını gayet iyi bilmekte ve halen de bunun sıkıntılarını yaşamaktadırlar. Bu arada helâk olan nesiller, Selmân'ın sözünü te'yid etmektedir." [*Sünen-i Dârimî*, (terceme ve tahkîk) I, 315]. Tâbiîn de sahâbîlerin sünneti yansıttığı anlayışı ile onları takibe değer bulurlar (Bk. Ebû Dâvûd, Salât 172), onları örnek alırlar (Bk. Abdurezzak, *Musannef* V,40), fetvâlarında sahâbîlerin uygulamalarını delil gösterirlerdi. (Bk. Abdurezzak, *Musannef* II, 66, IV, 36).

88 İbn Abdilber, *Câmi* II, 97; Beğâvî, *Şerhu's-sünne* I, 214; İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 158.

89 Dârimî, Mukaddime 17. Şa'bi, bu konunun üzerinde önemle dururdu. O, "Bir kimse sana Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbından naklederse ona yapış. Re'yini anlatırsa üzerine işe" demiştir. (Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 256).

90 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 155.

Müslümanlar tarih boyunca meşruiyetlerini daima asr-ı saadetin tatbikatında aramışlardır. Bu epistemolojik (ilmî) bir zorunluluk olduğu kadar fıkıh usûlü ile ilgili zarûri bir metedolojik vaziyettir. Çünkü herhangi bir fetvâ veya ictihâdın meşruiyeti ancak Kur'ân, sünnet veya sahâbe ictihâdıyla desteklenebildiği ölçülerde mümkündür.[91] Meselâ, mezhep imamları tabiî olarak sahâbeyi delil gösterirlerdi.[92] Sahâbe kavlini hüccet kabul ederler,[93] sahâbenin te'villerini almak ve onları taklit etmek gerektiğini belirtirlerdi.[94]

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîslerdeki sahābîlerle ilgili deliller, onlara uymayı gerektirir. Naslarda, sahâbilere uyanlar övülmüştür.

Netice olarak belirtmek gerekirse sahâbîlerin uygulaması, Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinin uygulaması olup sünnete karşı başka bir sünnet değildir. Sahâbenin sünneti (yani uygulaması da) sünnet sayılır ve onunla amel edilmesi ve ona müracaat edilmesi gerekir.[95] Sahâbe sünnetinin kökeni, Hz. Peygamber'in sünnetidir. Sahâbenin sünneti, sünnete alternatif değildir, sünnet dışında değildir. *Sahâbenin sünneti, Resûlullah'ın* (sallallahu aleyhi ve sellem) *sünnetine i'tisâmdır* ve aslında "sünnet" olanı aramaktır.

---

91 Bulaç, "Kitâbî İslâm", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, s. 11-12.

92 Bk. Muvatta, Tahâret 11. Konuyla ilgili başka bir örnekler için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 66 ve II, 222.
Schacht, "Eski hukuk ekolleri hüküm istihsâlinde daha çok mevkûf ve maktu' haberlere dayanıyorlarsa bunu bilinçli olarak yapıyorlar ve bununla sahâbe, tâbiûn ve daha sonrakilerin görüşlerini peygamber hadîsleriyle aynı seviyede hatta daha üstün tuttuklarını göstermek istiyorlardı" diyerek mezhep imamlarının niyetlerini kendi kendine okumuş ve böyle bir iftirada bulunmuştur. [Ünal, "Fazlurrahman'ın *Sünnet* Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar*, s. 287 (dn. 11)].

93 Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebib*, s. 94. Meselâ, Şâfiî, sahâbe sünnetine önem verirdi. "Sahâbeyi taklit, ictihâd etmekten iyidir" derdi. (Kâsımî, *Kâvâid*, s. 282). Ahmed b. Hanbel'in de birinci kaynağı Kitab ve *Sünnet*, ikinci hüküm kaynağı sahâbe kavlidir. Sahâbeden birisi bir konuda belli bir hükmü açıklamış veya fetva vermiş olur, diğerlerinin de buna karşı bir görüş ileri sürdükleri bilinmezse bu mânâdaki sahâbe kavline hiçbir re'y, kıyas ve uygulama tercih edilmez. Onun fıkhı, re'y ve kıyastan çok âsâra (âyet, hadîs, sahâbe kavli) dayanmaktadır. (Karaman, "Ahmed b. Hanbel" *DİA*, II, 81).

94 Muhammed b. Muhammed, Dirâsâtu'l-lebîb, s. 125. Sahâbenin fehminin de hüccet olduğu belirtilmiştir. (Bk. Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*, s. 64). Sahâbî görüşüyle ilgili izahlar için bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* I, 284; Aydınlı, *Sünen-i Dârimî* (terceme ve tahkîk) I, 250-251.

95 Şâtıbî, *a.g.e.* IV, 70.

C. SAHÂBENİN TASARRUFU

İslâmiyet'te yapılan her tasarrufun ve icraatın önemi vardır ve bunlar sorumluluk gerektirir. Biz burada "tasarruf" ile öncelikle sahâbîlerin başlattığı uygulamaları kastediyoruz. Bunlar, Hz. Peygamber'in hayatındaki tasarrufları veya o tasarrufların uzantılarını dışlama anlamında değildir. Tasarrufların ya açıkça ya da -ince bir tetkik ile- delâleten ya da işareten Hz. Peygamber'in uygulamalarında bulunması mümkündür. Hz. Peygamber, değişik konularda farklı tavır ve yorumlarıyla bazı hükümlerin delillerine işarette bulunduğu tesbit edilmiştir.[96] Meselâ, İmâm Buhârî, konuyla ilgili hadîslerden hareket ederek "Deliller yardımıyla anlaşılabilen hükümler, delâletin mânâ ve yorumu" adıyla bir bâb başlığı oluşturmuştur.[97]

Sahabîleri, tasarrufa zorlayan birtakım sebepler vardır. Bunlardan biri yeni meselelerin, şartların ortaya çıkmasıdır. Hz. Peygamber döneminde de yeni meselelerin oluşması söz konusu idi.[98] Yeni birtakım olaylar oldukça Hz. Peygamber onlarla ilgili gerekli hükmü veriyor ve problem olmuyordu. Bu durum yeni birtakım olayların varlığını ve bunlara göre hükmetme gereğinin Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemine ait örneğini oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu tesbit, yeni durumların Hz. Peygamber döneminin de bir gerçeği olduğunu yani değişimin sadece sonraki yüzyıllara ait olmadığını göstermektedir. Hicretin 9. yılında Muâz b. Cebel'in Yemen'e kâdı olarak gönderilmesi sırasında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile Muâz arasında geçen ne ile hükmedeceği konusundaki meşhur soru-cevap,[99] yargı ile ilgili deliller sıralaması ve fetvâ metodunu ortaya koymaktadır. Bu da yeni durum ve meseleler karşısında takip edilecek yöntemin bizzat sünnet tarafından tesbit ve ilânı demektir. Hz. Ali ve İbn Abbas gibi geleceğin fakîhi olacak sahâbiler de yeni bir

---

96 Çakan, "Kitap ve *Sünne*te Bağlılık", *M.Ü. İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, s. 339.

97 Buhârî, *İ'tisâm* 24 .

98 Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Ali'yi yaşı genç olduğu halde Yemen'e kâdı olarak gönderdiğinde Hz. Ali, "Beni, aralarında yeni olayların meydana geldiği bir kavme gönderiyorsunuz, benimse yargı konusunda bir bilgim yoktur" demiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel I, 149; İbn Mâce, *Ahkâm* 1; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 6; Kettânî, *Terâtib* II, 18. "Yeni olayların meydana geldiği bir kavme gönderiyorsun" kısmı sadece *Terâtib*'te bulunmaktadır.

99 Bk. Ahmed b. Hanbel V, 230, 236, 242; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11; Tirmizî, *Ahkâm* 3.

mesele çıktığında ne yapmaları gerektiğini Hz. Peygamber'den sorup öğrenmişlerdir.[100]

Sahâbîler, Kitab ve sünnet dışına çıkma endişesini sürekli yaşayagelmişlerdir. Hatta bu sebeple henüz olmamış olaylar hakkında hüküm vermekten kaçınmışlar,[101] bu konudaki dikkat ve titizliklerinin sebebini, Allah'ın haram kıldığı birşeyi helâl kılma veya Allah'ın helâl kıldığını haram kılma endişesi olduğunu da belirtmişlerdir.[102] Ancak çözüm bekleyen konular, çözümsüz kalmıyordu. Hz. Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Ebû Bekr'in hüküm vermediği yaralama konusunda hüküm vermişlerdir.[103]

"Hz. Peygamber zamanında olmayan bazı meselelerin zaman içinde oluştuğu târihî ve sosyal bir gerçektir. Hiçbir cemiyet sonuna kadar aynı şekilde kalmaz, aynı bünyeyi muhafaza edemez. En durgun cemiyet tiplerinde bile kendini hafifçe hissetiren iç ve dış değişmeler görülebilir. Toplulukların muhtelif yönlerden tekâmülü daima söz konusudur."[104] Binâenaleyh sahâbîleri tasarrufa zorlayan asıl sebep ictihad ihtiyacıdır. İslâm dininde ictihâdın yeri vardır. Kur'ân-ı Kerîm'e[105] göre Allah Teâlâ

---

[100] Bk. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 178. Ebû Seleme'nin bir rivâyetinde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) ileride ortaya çıkacak, ne Kur'ân, ne de sünnette (hükmü) bulunmayan işler (konusunda ne yapılacağı) sorulmuş, o (sallallahu aleyhi ve sellem) da 'O konuda mü'minlerin âbidleri düşünüp (karar verir)' buyurmuştur." (Dârimî, Mukaddime 17). Bu hadîsin mu'dal olduğu belirtilmiştir. Çünkü Ebû Seleme etbâut't-tâbiîndendir.

[101] Hz. Ömer minberde "Henüz meydana gelmemiş olan şeyi soran adamı Allah adına sıkıştıracağım. Zîra Allah meydana gelmiş olan şeyi açıklamıştır" demiş ve böyle soranlara lânet etmiştir. (Dârimî, Mukaddime 18). Başka örnekler için bk. Dârimî, Mukaddime 17 ve Muvatta, *Talâk* 2; Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 394 ve Muvatta, *Akdiye* 18.

[102] Abdullah b. Mes'ûd'un böyle bir gerekçesi için bk. Dârimî, Mukaddime 19. İbn Abbas, "Kim, (hükmü) ne Allah'ın Kitabı'nda bulunan, ne de hakkında Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bir uygulaması (sünneti) geçmemiş olan bir görüş ortaya atarsa, Allah'a kavuştuğunda, bundan dolayı ne olacağı bilinmez" (Dârimî, Mukaddime 20) diye konunun önemini dile getirmiş, fetvâ vermekte dikkatli olunması gerektiğine işaret etmiştir.

[103] Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 311. Zührî, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Hz. Ebû Bekr'in ölene kadar kâdı edinmediklerini, Hz. Ömer'in ise hilâfetinin sonlarında Hz. Ali'ye "insanların günlük işlerinde bana yardım et" dediğini haber vermiştir. (Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 302). Hz. Peygamber, kendisine yardımcı olmak için kâdı tayin etmemiş, ancak çeşitli bölgelere kâdılar göndermiştir. (Bk. A'zamî, *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, s. 37).

[104] Koçkuzu, *Nâsih Mensûh*, s. 105-109.

[105] Bk. Tevbe, 9/122.

kullarından bir kısmının dinin inceliklerini anlayıp diğerlerine anlatmalarını irâde buyurmuştur. İhtilâfa düşüldüğü zaman ise meselenin Allah'a, Resûlü'ne götürülmesini emretmiştir.[106] Allah ve Resûlüne götürmek, onlara ait naslar muvâcehesinde meseleye hal çareleri aramak demektir ki bu ictihâddır. Ayrıca kıbleye yönelme,[107] ihramlı iken avlanan bir hayvana karşılık kurban etmek üzere onun benzerini tayin,[108] emirleri de ictihâdı dinî bakımdan zarûrî kılmaktadır.

Hz. Peygamber ictihad etmiştir. Ona (sallallahu aleyhi ve sellem) bırakılmış bir saha vardır.[109] Hz. Peygamber, ictihad etmeye teşvik de etmiştir.[110] Muâz b. Cebel hadîsinde[111] "Kur'ân'da bulamazsan", "Sünnette bulamazsan" soruları bizzat Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından sorulduğuna göre "bulamamak" üzerinde düşünmeyi gerektirir. Ya olmadığından dolayı "bulamamak" söz konusu olur, ya da bilmediğinden dolayı bulamaz.

Sünnetin sessiz kaldığı yerlerde kıyas ve ictihâdın kaynak olduğu anlaşılır. Şehristâni (v. 548/1153) de ictihâdın gerekliliğini şöyle açıklar: "Kesin olarak biliyoruz ki gerek ibadetler ve gerekse tasarruflar sahasında hâdiseler sayıya ve hududa sığmayacak kadar geniş ve çoktur. Yine kesinlikle biliyoruz ki, her hâdise için bir nas gelmemiştir. Zaten bu tasavvur da edilemez. Naslar sınırlı, vâkıalar ise sınırsız olunca -sınırlı olan sınırsızı içine alamayacağına göre- kesin olarak anlaşılıyor ki ictihâd ve kıyas farzdır."[112] Zamanla değişmesi veya yeni hâdiseler karşısında ızhârı gereken ictihâdlara müslümanların ferd ve cemiyet olarak ihtiyaçları hayâtîdir. Bu ihtiyaç, beşer hayatı devam ettiği müddetçe devam edecektir. İşte bu ihtiyaç ve vecibeyi takdir

---

106 Bk. Nisâ, 4/59.

107 Bk. Bakara, 2/144, 149, 150.

108 Bk. Mâide, 5/95.

109 Bilgi için bk. Karaman, *İctihâd*, s. 37-39. Hz. Peygamber'in ictihadlarından örnekler için bk. Abdurrezzâk, *Musannef V*, 140, 141, 378; Buhârî, İlim 37, 39; Diyât 8; Cezâu's-sayd 8, 9, 10; Lukata 7.

110 Bk. Buhârî, *İ'tisâm* 21 ve İbn Mâce, Mukaddime 17. Bilgi için bk. Karaman, *İctihâd*, s. 28-29.

111 Ahmed b. Hanbel *V*, 230, 236, 242; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 11; Tirmizî, *Ahkâm* 3. Sadru'ş-şehid (v. 536/1141) de "Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Muâz'a 'aradığın hükmü kitap ve sünnette bulamazsan' demesi, bu iki kaynağın her hâdisenin açık hükmünü ihtivâ etmediğini göstermektedir" demiştir. (Karaman, *İctihâd*, s. 27).

112 Karaman, *a.g.e.* s. 27.

eden ilk nesil daha Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanından başlayarak bütün nevileriyle ve serbestçe ictihâd etmiş, yürüyen ve değişen hayat şartlarına İslâm'ın -zedelenmeden- ayak uydurmasını temin etmişlerdir.[113] İctihâd bir taraftan anlayış, diğer taraftan zaman ve mekânın ihtiyaçlarını takdir ile muayyen prensipleri tatbik faaliyetinden ibaret olduğuna göre ictihâdlar arasında ihtilâf bulunmaması düşünülemez.[114]

Değişen şartlar ve ihtiyaçların sahâbîleri tasarrufa zorlayan sebeplerin başında geldiği açıktır. Bayram namazında hutbeyi namazdan önce okumak konusu buna örnek gösterilebilir. Vâli Mervân b. Hakem namaz kıldırmadan evvel hutbe okumuş, kendisine "Vallahi sen Resûlullah'ın sünnetini değiştirmiş oldun" denilince de "Senin bildiğin o şey gitmiştir" diye cevap vermiştir. Ancak Ebû Saîd, "Benim bildiğim şey bilmediğimden hayırlıdır. Allah'a yemin ederim ki siz, benim bildiğimden daha hayırlısını yapamazsınız" demiş. Mervân da gerekçesini açıklamış "Namazdan sonra insanlar (bizi dinlemek üzere) karşımızda oturmayacakları için ben hutbeyi namazdan önceye aldım" demiştir.[115] Ancak Ebû Saîd tarafından bu takdim-te'hir hoş karşılanmamıştır. Hz. Ömer'in de bayram namazında hutbeyi namazdan önceye aldığına dair rivâyet[116] de göz önüne alındığında bu uygulamada ya bir sünnetin mevcudiyeti ya da devlet başkanının

---

113 Karaman, *a.g.e.* s. 33.

114 Karaman, *a.g.e.* s. 62.

115 Buhârî, İydeyn 6; Müslim, Salâtu'l-iydeyn 9.
Hanefîler'le, Mâlikîler'e göre bayram namazlarında hutbeyi namazdan evvel okumak câiz ise de, sünnete muhalefet olacağından mekruhtur. Kirmânî, Mervân'ın sünneti nasıl değiştirilebildiğine şaşmış, fakat Aynî ona, "Bayramda namazı hutbeden önce kılmak vâcip değildir, binaenaleyh terki câizdir" diye cevap vermiştir. Hatta İbn Bâttâl bunun sünneti değiştirme mânâsına geldiğini bile kabul etmemiştir. Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) cuma namazlarında hutbeyi namazdan önce okumuştur. İbni Battâl: "İcâbında bir müctehid, evlânın hilâfıyla amel edebilir" demiştir. (Davudoğlu, *Müslim Tercemesi V*, 17). Ebû Saîd, Mervân'a üç defa ihtarda bulunduktan sonra oradan yâni minber tarafından ayrılarak namaz kılmaya gitmiştir. Kâdı İyâz, oradan ayrılmasının, o namazı terketmesi mânâsına gelmediğini söylemiştir. Bu ihtilaf, bayram hutbesinin mendup oluşundan kaynaklanmıştır. (Nevevî, *Minhâc VI*, 418.)

116 Yusuf b. Abdullah b. Selâm: "Ramazan bayramında namazdan önce hutbeye ilk başlayan kişi Ömer b. el-Hattâb'tır. İnsanların hutbe için beklemediklerini, eksildiklerini gördüğü için böyle yapmıştır" demiştir. (Abdurrezzâk, *Musannef* III, 283). İbn Şihâb ise hutbeye namazdan önce başlayan ilk kişinin Muâviye olduğunu belirtmiştir. (Abdurrezzâk, *a.g.e.* III, 284).

tasarrufu söz konusudur. Ebû Saîd'in tepkisi ise gerekçenin o sırada uygulanmasının doğru olmadığı yönündedir. Usûl âlimleri, ibadetlerin taabbudî olduğunu, bu sebepten bu gibi uygulamaların kıyâs-ı şebeh olduğu, kıyâs-i illet olmadığını belirtmişler ve bu durumun halîfelerin sünneti olduğunu belirtmişlerdir.[117]

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) "Eğer şöyle şöyle olmasaydı şunu yapardım veya şöyle şöyle olmasaydı şunu yapmazdım" şeklindeki ifadelerinden onun ortama itibar ettiği ve eğer ortam müsait değilse "ideal olanı" terkettiği görülmektedir.[118] Bu tür rivâyetler, sünnette tasarruf edilebileceğine bir çeşit izin sayılabilir. Hatta şartların gözetilmesinin de bir sünnet olduğu anlamına gelir.

Çeşitli zaruretler sebebiyle sahâbîler bir sünnetten diğer sünnete geçiyorlardı. "Onlar, herhangi bir sünnet uygulamasındaki amacın kendi dönemlerinde daha farklı bir uygulama ile gerçekleşebileceğini görünce tereddüt etmeden o uygulamayı gerçekleştirmişler ve bunu sünnetten sapma saymamışlardır."[119] Sahâbenin tasarrufları, dinin prensiplerine tam uymaya yöneliktir. Abdullah b. Ömer, "Sabah namazını alaca karanlıkta kılmak, bizim Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber ve Ebû Bekr, Ömer ile beraber kılageldiğimiz namazımızdır. Ömer (alaca karanlıkta kıldırdığı sabah namazında) vurulunca, Osman sabah namazını isfarda (ortalık biraz daha aydınlanınca) kıldı"[120] diyerek farklı uygulamaların sebebini açıklamıştır. Hz. Osman'ın uygulaması da sünnete uygundur. Hz. Peygamber, isfârda da sabah namazı kılmıştır.

Halîfeler, örnek olmalarından kaynaklanan durumlar sebebiyle sünnete aykırı gibi görünen bazı tedbirler almışlardır. Ancak bunlar da sünnetin çerçevesindeydi. Daha efdal olanı terk şeklindeydi. Hz. Ali'nin ifadesine göre, Hz. Ebû Bekr ve Ömer bir cenazede, cenazenin arkasında yürümenin daha faziletli olduğuna dair hadîsi bilmelerine rağmen, insanları toplayıp, sıkışmalarını kerih görmüşler ve öne geçip yürümeyi daha uygun

---

117 Abdullah Mahfûz, *es-Sünne*, s. 130.

118 Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 82.

119 Polat, "Hz. Peygamber'in *Sünne*tini Anlama", *Ebedi Risâlet* II, 66.

120 İbn Mâce, Salât 2. Konuyla ilgili bir örnek için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* III, 187-188.

bulmuşlar ve kolaylığı esas almışlardır. Çünkü onlar, kendilerine uyulacağını biliyorlardı.[121]

Sahâbîlerin tasarrufları, aslında hükmü Kur'ân ve sünnette açık olarak bulunmayan konularda ictihâdlarıdır. Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) sonra problemlere bildikleriyle veya bildiklerinden istinbat yoluyla cevap vermişlerdir. Eğer bunlar ile cevap veremiyorlarsa reyleri ile ictihâd etmişlerdir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) açıklamalarında hükme medâr kıldığı illeti kavramışlar ve o illetin her bulunduğu yere hükmü koymuşlardır.[122] Onların ictihad prensipleri şöyle tesbit edilmiştir:

Kitab ve sünnette illeti açıklanmadan mutlak olarak ifade edilen bir hükmü, istinbat ettikleri bir illete bağlamışlardır.[123]

Zamanın ve buna bağlı olarak hükümlere mesned teşkil eden illetlerin değişmesi sebebiyle hükümleri de değiştirmişlerdir.[124]

Allah veya Resûlü'nün teşrî buyurdukları bir hükmü, meşrû kabul etmekle beraber bir mefsedetin def'i için menetmişlerdir.[125]

Hukuku ve meşrû nizâmı muhafaza için bazı nasları tahsîs, ta'mîm veya zâhirini terk sûretiyle tasarruflarda bulunmuşlardır.[126]

---

121 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* III, 447-448.

122 Dihlevî, *Huccetullahi'l-bâliğa* I, 522.

123 Karaman, *İctihâd*, s. 69-70. Hayreddin Karaman konuya şu olayı örnek vermiştir: Büsr b. Ertat, savaşta iken hırsızlık yapan bir kimsenin elini Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Seferde hırsızın eli kesilmez' buyurduğu için kesmemiş ve bu hadis olmasaydı keseceğini belirtmiştir. (Bk. Ebû Dâvûd, Hudûd 19; Tirmizî, Hudûd 20; Nesâî, Kat'u's-sârık 16). Hz. Peygamber, hırsızın elini kesmeme sebebini açıklamamıştır. Zeyd b. Sâbit, "suçluların düşmana iltihakından korkulduğu için dârulharbde hadler tatbik edilmez" (Ebû Yûsuf, *er-Red*, s. 81) diyerek illeti açıklamıştır. Bu konunun değerlendirmeleri için bk. Tirmizî, Hudûd 20; Canan, *Kütüb-i Sitte* VI, 277. Bahsi geçen prensiple ilgili izahlar için bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 51-54.

124 Karaman, *a.g.e.* s. 70. Hz. Ömer, müslümanların kuvvetlendiklerini belirterek Gayr-ı Müslimlere zekâttan pay vermemiştir. (Miras, *Tecrîd Tercemesi V*, 328). Beytu'l-mal bütçesinin masraf kısmından müellefe-i kulûb maddesi tatbik sahasından çekilmiştir. (Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 212).

125 Karaman, *a.g.e.* s. 73. Allah Teâlâ, ehl-i kitap kadınlarla evlenmeye izin vermiştir. [Mâide, 5/6]. Ancak Hz. Ömer, ehl-i kitabtan bir hanım ile evlenen Huzeyfe'ye "Sen mecûsîlerin bölgesindesin, câhil birinin 'Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) arkadaşı kâfirle evlendi' deyip, mecûsîlerle evlenmesinden korkarım" diyerek hanımından ayrılmasını istemiştir. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 178).

126 Karaman, *a.g.e.* s. 76. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir def'ada îka edilen üç talakı

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında vukû bulmamış bir işi, "hayırlıdır" diye işlemişler veya yeni hâdiseler hakkında mansûs hükümlere benzeyen hükümler vererek kıyâs tatbik etmişlerdir.[127]

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sınırlarını tâyin etmediği sünnetlerde duruma göre sınır tayin etmişlerdir. Hz. Ömer "Eğer Allah'ın Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) köylülere, altından, sikkeden diyet belirlemiş olsaydı, onun üzerine çıkılamazdı. Ve ona uyardık. Fakat, Allah'ın Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) devenin kıymetini bakımlılığını uyguluyordu"[128] diyerek mazbut bir sünnetin değiştirilemeyeceğini belirtmiştir.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) mahzurundan dolayı gerçekleştiremediği arzularını yerine getirmişlerdir.[129]

---

bir talâk saymış ve bu Hz. Ebû Bekr devriyle Hz. Ömer devrinin ikinci yılına kadar böylece devam etmiştir. Hz. Ömer, bu müsâmahayı halkın kötüye kullandığını görünce üç talâkın üçünü de geçerli saymıştır. (Müslim, *Talâk* 15, 16, 17; Ebû Dâvûd, *Talâk* 9).

127 Karaman, *a.g.e.* s. 78. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr ve Ömer zamanlarında cuma günü, imam çıkana kadar bir tek ezan okunurmuş. Hz. Osman devrinde halk kalabalıklaşınca Hz. Osman ilk ezana ilâve yapmış ve bunu da insanları cumaya hazırlanmak için yaptığını söylemiştir. Bunun üzerine Zevrâ'da (Zevrâ, Medine çarşısında mescide yakın bir yerdir) bir ezan daha okunmaya başlamış ve cuma ezanı bu şekilde kalmıştır. (Abdurrezzâk, *Musannef* III, 206; Ebû Dâvûd, Salât 217; Nesâî, Cuma' 15). Atâ, Hz. Osman'ın Zevrâ'da ezan okutmasının sebebinin yeni bir durum ortaya çıkması olduğunu, ezan sesini duyuramamak endişesiyle ictihâd ettiğini ve ezanın aslına uygun olarak ilâm görevi yerine getirildiğini söylemiştir. (Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 282). Atâ, Medine'de "ezanı artıran ilk kişi Osman'dır", sözüne karşı çıkmış ve "o insanlara davetti, bir ezandan başka ezan okutturmadı" demiştir. (Abdurrezzâk, *Musannef* III, 206). Başka bir rivâyette Atâ, "Cuma günü ezan kesinlikle tekti, sonra ikâmet vardı. O ezan imam minbere çıkınca okunurdu. Şimdi okunan, imam çıkmadan ve minbere oturmadan okunan ezan bâtıldır. Bunu ilk ihdâs eden el-Haccâc b.Yusuf'tur" demiştir. (Abdurrezzâk, *Musannef* III, 205). İbn Ömer ise, Osman'ın başlattığı, Ali'nin devam ettirdiği cuma namazı için okunan ilk ezana bid'at demiştir. (İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm*, s. 252). Hz. Osman devlet başkanı tasarrufu yetkisi gereği ictihad etmiştir. Abdullah b. Ömer'in ilk ezan için, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde olmaması dolayısıyla bid'at dediği rivâyet edilmiştir. Ancak Hz. Osman'ın bunu emretmesi, sahâbilerin hiçbirinin de karşı çıkmaması bu ezanın bid'at olsa bile bid'atı hasene cinsinden olduğunu gösterir. (Yeniel-Kayapınar, *Ebû Dâvûd Tercemesi* IV, 186).

128 Abdurrezzak, *Musannef* IX., 295. Bilindiği gibi şeriat her cüzî olayın hükmünü ayrı ayrı koymamış, buna mukabil belli bir sayı altına sokulamayacak kadar çok cüz'îleri içine alacak küllî esaslar ve mutlak ibâreler getirmekle yetinmiştir. (Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 90). Ayrıca bk. Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 139.

129 Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 87. "Halk küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı, ben mutlaka Kâ'be'ye Hicr'den beş arşın yer katar ve ona insanların gireceği bir kapı ile çıkacakları bir

1. Sahâbenin Sünnete Bakışı

Sahâbîlerin i'tisâm konusundaki uygulamalarının ya da genel bir ifâde ile tasarruflarının temelinde hiç şüphesiz bazı düşüncelerin bulunması normaldir. Bu düşünceler, müstakil bir inceleme konusu olacak boyuttadır. Ancak fikir vermesi ve konuya uygunluğu açısından sahâbenin sünnete bakışına temas etmekte fayda vardır. Bundan sonra onların tasarruflarını değerlendirmek daha uygun olacaktır.

a. Sünnette Hikmet Olduğunu Düşünmeleri

Sahâbîler, sünnete i'tisâm konusunda ileri derecede bir hassasiyet ve titizliğe sahip bulunmaktadırlar. Bu takdire şayan hassasiyetin temelinde, hem kavram olarak hem de uygulama olarak sünnette hikmet olduğu inancının bulunduğu görülmektedir. Zira onlar, Hz. Peygamber'in bir işi yapmış olmasını başlı başına hikmet olarak kabul ederler, sünnete itirazı, akıllarından bile geçirmez, hatta uygulamasına yönelik küçük bir tereddüdü bile hoş karşılamazlardı. Genel anlayış olarak bakıldığında zaman ve şartlar değiştiği halde sünnetin ne özünde ne şeklinde tasarruf etmeyi pek düşünmezlerdi.[130]

Sahâbîler, Hz. Peygamber'i tartışmasız örnek alıyorlardı ve onun (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini sebebini bilsinler veya bilmesinler yaşatıyorlardı. Yaptıklarının hikmetini idrâk etmeleri veya edememeleri onlar için neticeyi etkilemiyordu. Bu konuda İbn Ömer, en önde gelen sahâbî olarak şöhret bulmuştu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), İbn Ömer'in herşeyinde yegâne örnekti. Zaten o, sık sık *"Andolsun ki Resûlullah'ta sizin için, Allah'a ve*

---

kapı açardım. Çünkü onların güçleri buna yetmedi, bana kalsaydı İbrahim'in temellerine kadar inşaatı genişletirdim. Ama bende Ka'be'nin binasına yetecek nafaka yoktur" hadîsini Hz. Âişe'den duyan Abdullah b. Zübeyr, illetlerin kalktığını düşünerek "İşte bugün ben sarfedecek nafaka buluyorum. İnsanlardan da korkacak değilim" diyerek Kâbe'yi yıktırıp yeniden inşa ettirmiştir. (Müslim, Hac 402; Nesâî, *Menâsik* 125). Ancak hadîsi bilmeyen Abdülmelik, Ka'beyi eski şekline çevirtmiştir.

130 Abdullah b. Ömer, seferde nâfile namaz kılmayı, doğru bulmamış, bu konuda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ve hulefâ-i râşidînin tatbikâtını naklettikten sonra, "Farzdan önce veya sonra namaz kılacak olsam, farzı tamam kılardım" (Tirmizî, Cum'a 39) diyerek sünnette değişikliğe gidilecekse herkesin ayrı bir yorumunun olabileceğine ve sonuçta ortada sünnet diye bir şeyin kalmayacağına -haklı olarak- işaret etmiştir.

ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel örnek vardır"[131] âyetini okurdu, tekrar ederdi.[132] Abdullah b. Ömer, sahâbede görülen genel anlayış ve tutumun en belirgin örneği idi. Birçok sahâbî, çeşitli vesilelerle bu anlayış ve tavrın temsilciliğini yapmıştır. Hz. Ömer, "Allah, İslam'ı yerleştirdiği, küfrü ve küfür ehlini yok ettiği halde bugün remel yapmakta ve omuz başını açmakta ne fayda var?" diyerek Hz. Peygamber döneminde remel ve ıztıbâ[133] yapmayı gerektiren şartların kalktığını söylemiş ve peşinden de "Biz, Resûlulah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında yaptığımız hiçbir şeyi terketmemeliyiz" demiştir.[134] Böylece sünnetin, kendi bilmediği başka hikmetlerinin olabileceğini îma etmiştir. Hz. Peygamber'in remel yapmasındaki sebebi bildiği ve artık o sebebin kalktığını da kabul ettiği halde onu terketmeye yanaşmayan Hz. Ömer, hikmetini kestiremediği konularda hiç tereddüt etmeden sünnete bağlılığını sürdürmüştür. Nitekim Hz. Peygamber'in uygulamasının ne kadar geçerli ve Ömer'in sözünün ne kadar isabetli olduğu, günümüzde haccın dünya televizyonlarından naklen yayınlandığı ve bunları gayr-i müslimlerin de izlemekte olduğu düşünülünce ortaya çıkmaktadır. Hz. Ömer'in remeli değiştirmemesinde sünnetten kaynaklanan hikmetler bulunuyordu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbı ile Mekke'ye geldiğinde müşrikler kendi aralarında, "Medîne'nin havası onlara iyi gelmemiş, zayıflamışlar" diye konuşmuşlar. Onların bu sözünü Allah Teâlâ, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) haber vermiş ve tavaf sırasında müşriklerin göreceği yerde hervele yapmalarını Kâbe'nin diğer tarafında normal bir şekilde yürümelerini emretmiş.[135] Hadîste de ifâde edildiği gibi hervele sünnetinin, Allah Teâlâ'nın emri olması sebebiyle Hz. Ömer, tasarrufa gitmekten kaçınmış olabilir.

Yine Hz. Ömer, yaptığı haclardan birinde hacer-i esvedi öpmüş, sonra da "Vallahi seni öptüm, iyi biliyorum ki sen bir taşsın, ne zararın

---

131 Ahzâb, 33/21.

132 Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, s. 85.

133 Iztıba' tavaf ederken omuz başını açmak demektir.

134 Ahmed b. Hanbel I, 45; Buhârî, Hac 57; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 50. Bu tür olaylar dolayısıyla sünnetin çağlar üstü geçerliğini, târihsellikle sınırlanamayacak öze sahip bulunduğunu da söylemek gerekir.

135 Nesâî, *Menâsik* 155.

ne faydan dokunur, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem), öperken görmeseydim, aslâ seni öpmezdim"[136] demiştir. Bu davranış ve sözüyle, Hz. Ömer sünneti yaşamanın, sünnette var olduğunu kabul ettiği hikmeti yakalamak anlamına geldiğini ifâde etmek istemiştir. Aslında kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevaptan Hz. Ömer'in, zaman zaman sebep ya da hikmet araştırması yaptığı da anlaşılmaktadır. Necran vâlisi[137] Ya'lâ b. Ümeyye, Hz. Ömer'e *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda bir günah yoktur"* [138] âyetini okuduktan sonra "İnsanlar, bugün emniyetteler (namaz hâlâ böyle mi kılınacak?)" diye sormuş. Hz. Ömer, "Ben de senin gibi şaşırmıştım. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sordum. *"Bu, Allah'ın size bir ikrâmıdır, onu kabul edin"* buyurdu, demiştir.[139] İbn Ömer'e de "Hurma ile kuru üzüm karıştırılıp şerbet yapılarak içilir mi?" diye sormuşlar. "Hayır" demiş, sebebini "Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem) onu yasakladı" diye açıklamıştır. İstek üzerine yasağın sebebini de anlatmıştır.[140] İbn Ömer, burada sünnetin, sünnet olarak benimsenmesi gerektiğini ortaya koymuş, daha sonra sünnete ait bir hükmün sebebini -istenildiği için- açıklamıştır.

Kur'ân'da veya sünnette yer alan her emrin veya nehyin hikmeti genellikle açıklanmamıştır. Ancak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bazan verdiği hükümlerin veya yaptığı fiillerin hikmetini belirtirdi. Meselâ vakitlerin belirlenmesindeki hikmetten bahsetmiş ve öğleden önce kılınan dört rek'at hakkında[141] *"O vakit gök kapılarının açıldığı bir saattir, o saatte sâlih bir amelin oraya yükselmiş olması hoşuma gider"*[142] buyurmuştur. Kâtilin diyet vermesi halinde de bu diyetin ne olduğunu izah ettikten sonra *"Bu*

---

[136] Muvatta, Hac 115; Ahmed b. Hanbel I, 16-17, 26, 34, 35, 46, 53-54; Buhârî, Hac 50, 57, 60; Müslim, Hac 248, 249, 250, 251; İbn Mâce, *Menâsik* 27; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 46; Nesâî, *Menâsik* 147, 148. Bir başka rivâyette ise Hz. Ömer, Hacer-i Esved'i öptükten sonra onu tutup "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) sana itinâ ederken gördüm" demiştir. (Müslim, Hac 252).

[137] Zehebî, *Siyer* III, 101.

[138] Nisâ, 4/101.

[139] İbn Mâce, *İkâme* 73; Nesâî, Taksîr 1.

[140] Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 213; Ahmed b. Hanbel II, 25; Müslim, Eşribe 28, 29.

[141] Dihlevî, *Huccetullahi'l-bâliğa* I, 12.

[142] Tirmizî, Vitr 16.

hüküm, diyetin önemini ifâde etmek (vurgulamak) içindir" buyurmuştur.[143] Her tavafta Rükn-i Yemânî ve Rükn-i Esved'i mesheden Hz. Peygamber,[144] bu davranışın hataları kökünden sildiğini[145] ifâde etmiştir.

Her sünnetin bir hikmet taşıdığı düşüncesinde ve bilincinde olan sahâbîler, yeri geldikçe bildikleri hikmetleri nakledерlerdi. Rükn-i Yemânî ve Rükn-i Esved'e neden bu kadar yaklaşmaya çalıştığını, hâlbuki diğer sahâbîlerin böyle yapmadığını soran birisine İbn Ömer, Hz. Peygamber'i bu iki rüknü istilâm ederken gördüğünü ve onun (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle yapmanın hataları kökünden sildiğine dair verdiği müjdeyi nakletmiştir.[146]

Hz. Peygamber'in her yaptığında ve her buyruğunda bir hikmet olduğu inancı sahâbîleri, bazan bir fiilî sünneti aynen yapmaya bazan da bir sözü zâhirine göre yorumlayıp öyle davranmaya sevkederdi. Meselâ, Hz. Peygamber, namaz kılarken ayakkabısını çıkarmış, ardından sahâbîler de çıkarmış, namaz bitince onlara "Siz niçin ayakkabılarınızı çıkardınız?" diye sormuş, onlar da "Senin çıkardığını gördük, biz de çıkardık" demişler.[147] Hz. Peygamber, namazda Cebrâil'in gelip kendisine ayakkabısının altında pislik olduğunu söylediği için çıkardığını, isteyen kimselerin ayakkabılı veya ayakkabısız namaz kılabileceklerini belirtmiştir.[148] Başka bir örnekte de Hz. Peygamber, bir cuma günü minberde "Oturunuz" buyurunca mescide girmekte olan Abdullah b. Mes'ûd, hemen mescidin kapısında oturmuştur. Durumu gören Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), onu içeri çağırmıştır.[149]

Öte yandan sahâbîler, bu davranışlarını, ibadet ve ibadet dışı gibi bir ayırıma gitmeden her konuda aynen sürdürmüşlerdir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) altın yüzük taktığını gören sahâbîler altın yüzük takmışlar, Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) yüzüğünü bir daha takmamak üzere çıkarınca onlar da çıkarmışlardır.[150] Abdullah b. Ömer, yolculuk sırasında bir

---

143 Tirmizî, Diyât 1. Tirmizî, hadîsin "hasen-garîb" olduğunu belirtmiştir.
144 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 35; Ahmed b. Hanbel II, 57; Buhârî, Hac 57; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 47; Nesâî, *Menâsik* 156, 157,158.
145 Ahmed b. Hanbel II, 3.
146 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 3; Tirmizî, Hac 111.
147 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 387, 388.
148 Ebû Dâvûd, Salât 88.
149 Ebû Dâvûd, Salât 218.
150 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 395; Buhârî, *İ'tisâm* 4.

yere varmış ve orada biraz kavis yapmış, kendisine bunun sebebi sorulunca "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) burada böyle yaptığını gördüm, ben de yaptım" demiştir.[151] Bu gibi bir davranış, aynı zamanda Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) bağlılığın ve ona duyulan sevginin bâriz bir örneğidir.

Sahâbîler, sünnete çok güvenir ve tam bir teslimiyet gösterirlerdi. Onlardaki bu güven, tabiî olarak sünnete olan inançlarının sonucudur. Hz. Peygamber'e ve sünnetine güvenmelerini sağlayacak örneklere şâhit olmuşlardı. Hz. Peygamber'in hanımı Meymûne (radıyallahu anh), geri ödeyecek parası olmadığı halde borç yaparmış, ona ödeyecek bir şeyin yokken nasıl borçlanıyorsun dediklerinde "Ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) *'Kim ödeme niyeti ile borçlanırsa Allah Teâlâ ona yardım eder'* derken işittim" demiştir.[152] İbn Ömer, hastalıklı deve satın almış, satan kimsenin ortağı, durumu öğrenince geri almak istemiş, diğer develere hastalığın bulaşma ihtimaline rağmen İbn Ömer, "Deveyi bırak, biz Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) *'Hastalığın sirayeti yoktur'* hükmüne razı olmuş kimseleriz" demiştir.[153] Bir kadının, devesine lânet ettiğini duyan Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) *"O, lânetlenmiştir, onu salın"* buyurmuştur. Salıverilmiş olan bu deve ev ev dolaştığı halde hiç kimse onu sahiplenmemiştir.[154] Bir hadîsi Hz. Peygamber'den duymayanlar da duyanlar gibi sünnete güveniyorlardı. Medîneli'ler, Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Toklu, ne güzel kurbanlıktır"* buyurduğunu öğrenince satılan tokluları kapışmışlardır.[155] Abdullah b. Amr'a üç kişi gelmiş ve hiçbir şeyleri olmadığını söylemişler. Abdullah da "İsterseniz bazı şeyler verelim, isterseniz sabredin. Ben, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyururken işittim *'Muhâcirlerin fakirleri, kıyamet günü cennete kırk yıl önce gireceklerdir.'* Gelen kimseler "Öyleyse sabreder, hiçbir şey istemeyiz" demişlerdir.[156]

Sahâbîler, sünnetteki hikmetlere olan inançları sebebiyle sünnet olan durumlarda hiçbir tasarrufa gitmezlerdi. Hz. Ömer, "Ben, Kâbe'de

---

[151] Ahmed b. Hanbel II, 32.
[152] Nesâî, Buyu' 99.
[153] Buhârî, Buyu' 36.
[154] Abdurrezzâk, *Musannef* X, 413.
[155] Tirmizî, Edâhi 7. Tirmizî, hadîsin "garîb" olduğunu belirtmiştir.
[156] Müslim, *Zühd* 37.

bulunan altın gümüş ne varsa bütün malları fakirlere bölüştüreceğim" deyince Şeybe b. Osman "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Kâbe içinde bu malların olduğunu gördü, Ebû Bekr de gördü ve onlar bu mala senden daha muhtaç idiler yine de onu yerinden oynatmadılar" deyince Hz. Ömer, "Onlar, uyulmaya lâyık kimselerdir" demiş niyetinden vazgeçmiştir.[157] Hz. Peygamber'e iktidâ etmeyi dâima önde tutan Hz Ömer'e muhrimin kırdığı hayvan yumurtasının hükmü sorulduğunda Ömer, birçok sahâbî o gün hayatta olduğu halde "Ali'ye rastlarsan ona sor. Biz onunla istişâre etmekle emrolunduk" demiştir.[158] Kendisi vahiy gelmeden vahye muvâfık görüşler belirtecek derecede dînî meselere vâkıf olan ve bu özelliğini de "Rabbime üç şeyde muvâfık düştüm"[159] diye belirten Hz. Ömer, sünnetin emrini aynen yerine getirmiş, bu konuda görüş belirtmemiştir. Aynı gerekçe ile Ömer, hilâfetinin son dönemlerinde Hz. Ali'yi "insanların günlük işlerinde bana yardımcı ol" diyerek kâdı olarak görevlendirmiştir.[160] Hz. Ömer, birçok üstün vasıflara sahip bir sahâbî olmasına rağmen Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Üveys b. Âmir'in, senin için istiğfâr etmesine imkân bulursan bunu yap"* emrinden dolayı bir tâbiî olan Üveys'i bulup ondan kendisi için istiğfâr etmesini istemiştir.[161]

Herkesin her zaman sünnetteki hikmetleri anlamasının mümkün olmadığının güzel bir örneği de Mu'tezile'nin şeyhi olan[162] İbrâhim b. Seyyâr en-Nazzâm"ın (v. 220/835) şu sözleridir: "Gençken, Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) kırbanın ağzını büzerek ondan su içmeyi yasakladığı hadîsini duymuş ve kendi kendime şöyle demiştim: 'Bu hadîste bir şey var, kırbanın ağzından su içmekte ne var ki nehye kadar varmış.' Sonra bir adamın kırbanın ağzından su içtiğini ve içinde bulunan yılanın da onu soktuğu ve o kişinin öldüğünü duydum. O zaman anladım ki te'vilini bilmediğim bir hadîsin ben bilmesem bile bir izahı var."[163]

---

157 Ahmed b. Hanbel III, 410; Buhârî, Hac 48; *İ'tisâm* 2; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 93.
158 Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 422.
159 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 24.
160 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 302.
161 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 225. Bu zât, memleketimizde Veysel Karânî diye anılır.
162 Zehebî, *Siyer* X, 541.
163 İbn Abdilber, *Câmi* II, 192.

Şâtıbî, ibâdet veya âdetlerde[164] hikmet aramakla ilgili olarak hikmet-i teşri konusunu şöyle izah etmiştir: "Taabbüd,[165] Şâri'in çizdiği sınırda gerekçe aramaksızın durmaktır. Akla uygun neticelerin (manen münâsip) gerektirdiğini yerine getirmek -böyle bir şey tasavvur edilse bile- sınırda durmak (taabbüd) sayılmaz. Taabbüdî emir ve uygulamalarda (hikmet) çok az belirtilmiştir. Âdetler ise bunun zıddıdır. Âdetlerde akla zâhir olan (görünen) mânâlar geçerlidir. Bunun alanı geniştir. İmâm Mâlik, hikmeti açık da olsa ibadetlerde hikmet aramamıştır. Meselâ zekâtları, kıyemî olarak vermeyi ve sudan başka bir sıvıyı temizleyici kabul etmemiştir. Âdetler de ise hikmete itibar etmiştir. Bu tutumu ise yasamaya kapı açabileceği endişesiyle tenkit edilmiştir."[166] Sünnetteki hikmetler bilinmese de hikmet aramanın gereksiz olduğunu, sünnete güvenmek gerektiğini Dihlevî de ifâde etmiş ve şöyle demiştir: "Sünnet aynı zamanda rivâyetin sahîh olması halinde sâbit bulunan şer'î bir hükmün ifâsının, o hükmün içermiş olduğu maslahatı bilmeye bağlanmasının helâl olmayacağını da ortaya koymuştur. Çünkü insanlardan pek çoğunun aklı, hükümlerin içermiş olduğu maslahatların pek çoğunu yalnız başına kavrayabilecek düzeyde değildir. Hem Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), bizce kendi aklımızdan daha güvenilirdir. Hikmet bilinmese bile hükümle amel etmek gerekir. Birşey emredilir ya da yasaklanır ve muhataplar, getirilen bu emir ya da yasağın amacını gerçek anlamda bilemezlerse, o zaman o emir ya da yasağın mahiyet itibarıyla etkili olduğuna inanmak gerekir. Kişi, etki sebebini bilemese bile etkin olduğunu tasdik edecek bir konuma getirilmelidir. Bu ilkeden hareketle Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) çoğu kez emir ya da yasakların sırlarını açık bir şekilde beyân yoluna gitmemiş, bunlardan bir kısmını ümmetinden ilimde derinleşmiş olanlara ancak telmihte bulunma gibi bir yol tutmayı yeğlemiştir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) çoğu kez emir ya da yasakların sırlarını açık bir şekilde beyân etmemesi sebebiyle,

---

164 Âdet: İnsanların özünde yer etmiş, sağduyu sahiplerince de makbul görülen, öteden beri yapılagelen şeylerdir. Örf ile eş anlamlı gibidir. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 4.

165 Taabbûdî: Gerekçesi (illeti, hikmeti) akıl ile kavranamayan hüküm. Erdoğan, *a.g.e.* s. 424.

166 *İ'tisâm* II, 366.

kendi dönemlerinde dini koruma sorumluluğunda olan râşid halîfeler ve müctehid imamlar, dinin kalıp ve şekillerinin ikâmesine, onların ruhuna olan itinadan daha çok özen göstermişlerdir."[167]

b. Hz. Peygamber'in Sözlerinin Gerçek Oluşu

İ'tisâmın lüzumunu belirleyen etkenlerden ve sahâbilerin sünnete bakışlarını etkileyen sebeplerden biri de Hz. Peygamber'in sözlerinin gerçek oluşu ve gerçekleşmesidir. Bu durum tabiî olarak sünnetin sâbitliği, doğruluğu sonucunu doğurur. Hz. Peygamber'in de bu konunun üzerinde ısrarla durması, sahâbîlerin sünnete sarılmalarının temelinde yatan bir başka düşünce ve kabulü oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'in sözlerinin gerçek olduğunun delili, Allah Teâlâ tarafından te'yid ve tashîh edilmesidir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kısas olarak müsle cezası verdikten sonra *"Allah ve Resûl'üne karşı savaşanların ve yeryüzünde hak düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi"*[168] olduğunu bildiren âyetin nâzil olması[169] te'yid mânâsındadır. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bal şerbeti içmemeye yemin etmesi üzerine Tahrîm Sûresi'nin ilk beş âyetinin inişi de[170] verilen kararını tashîhtir. Bu onun (sallallahu aleyhi ve sellem) her icraatının kontrol altında olduğunu gösterir.

Hz. Peygamber'in bazan tevakkuf etmesi aslında vahyin gelmemiş olması dolayısıyla ne yapması gerektiğini tam kestirememiş olmasından ve tabiî vahiy beklemesinden kaynaklanıyordu. Alınan ganimetler içinde bulunan bir kılıcı, ganimet olarak kendisine verilmesini ısrarla isteyen Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı, Hz. Peygamber her defasında geri çevirmiş, herhangi bir

---

[167] *Huccetullahi'l-bâliğa* I, 16-17, 379. Hz. Ömer'in hervele yapmayı gerektiren illetin kalkmasına rağmen herveleye sünnet olduğu için devam etmesi halîfelerin bu anlayışlarına güzel bir örnektir.

[168] Mâide, 5/33.

[169] Abdurrezzâk, *Musannef* X, 106-107.

[170] Bk. Ahmed b. Hanbel VI, 221; Buhârî, Eymân ve'n-nüzûr 25; Talak 8; *Tefsîr* 66/1; Müslim, Talak 20; Ebû Dâvûd, Eşribe 11; Nesâi, *Talâk* 17; Nisâ 4.

tasarrufta bulunmamış, ardından "Sana savaş ganimetlerini soruyorlar! De ki: Ganimetler, Allah ve Resûl'e aittir"[171] âyeti nâzil olmuştur.[172]

Hz. Peygamber, sözlerinin hak oluşunu çeşitli şekillerde belirtmiştir. Bu şekillerden biri, kendisinin Allah'ın Resûlü olduğunu bildirmesidir. O, bu yolla önce Allah adına konuştuğuna dikkat çekmekteydi. Özellikle de mucizelerden sonra "Ben, Allah'ın Resûlüyüm" ifâdesini kullanmak suretiyle ilâhî denetim ve teyide mazhar olduğunu pekiştirirdi. Meselâ, Câbir b. Abdullah, bir Yahûdi'ye olan borcunu ödemek için mühlet istediğinde Yahûdi kabul etmemiş, Câbir, durumu Hz. Peygamber'e haber vermişti. O da borcun te'hiri için Yahûdi'yle konuşmuş, ancak Yahûdi tehire yanaşmamıştı. Bunun üzerine Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), yanında Ebû Bekr ve Ömer olduğu halde Câbir'in hurma bahçesine gelmiş, bahçeyi iki kere dolaşmış ve "Allah'ın ona hakkını tam vereceğini belirttikten sonra "Câbir, ağaçlardaki hurmaları topla ve Yahûdi'ye borcunu öde" buyurmuştur. Câbir, borcunu ödedikten sonra kendisine de bir miktar kaldığını müjdelediğinde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Allah'ın elçisi olduğuma şehâdet ederim" buyurmuştur.[173] Başka bir rivâyette ise; Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) daha önceki sözlerine şâhit olan Ömer'i aramış, Ömer geldiğinde ona "Câbir'e alacaklısını ve hurmasını sor bakalım!" buyurmuştur. Ömer "Ona bunu sormam. Çünkü sen Allah'ın ona hakkını tam vereceğini haber verdiğin zaman, yakînen bilmiştim ki, Allah ona hakkını tam verecektir" diyerek Hz. Peygamber'in beyânının mutlak sûrette gerçekleşeceğine inandığını, güvendiğini ve şâhit aramaya gerek duymadığını belirtmiştir. Bununla birlikte muhtemelen meselenin önemi sebebiyle Hz. Peygamber aynı sözü Ömer'e üç kere tekrarlamış, Ömer de her defasında aynı cevabı vermiştir.[174]

Hz. Peygamber, müslümanlardan bazılarının sözlerinden şüphelendikleri durumlarda, sözlerinin doğru olduğuna şehâdet etmiştir. Müslü-

---

171 Enfâl, 8/1.

172 Müslim, *Cihâd* 34; Fedâilu's-sahâbe 43; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 144; Tirmizî, *Tefsîr* 8/1.

173 Buhârî, Et'ime 41; Sulh 13; İstikrâz 18; Vesâyâ 36; *Meğâzî* 18; Menâkıb 25.

174 Buhârî, Hibe 21; Dârimî, Mukaddime 7. Buhârî, Sulh 13'de yer alan bir rivâyette ise Hz. Peygamber "Hurmanın bereketlendiğini Ömer ve Ebû Bekr'e bildir" buyurmuş, onlar da "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle yapınca olacağını biliyorduk" demişlerdir.

man olduğunu iddia eden birisi (Kuzman)[175] için "O, cehennemliktir" buyurunca orada bulunan bir sahâbi "Cehennemliktir, buyurduğunuz kimse çok yaman savaştı" diyerek şaşkınlığını belirtmiş. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu sözünden şüphelenen bazı sahâbîler, olayı teftiş ve takibe çıkmışlar, adama yaklaştıklarında onun daha ölmediğini görmüşler. O kimse acıya dayanamayıp gözlerinin önünde intihar etmiş. Durumu gidip Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) haber verdiklerinde o, "Allahu Ekber, ben, kendimin Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim" buyurmuştur.[176] Hz. Peygamber'in bu ifâdesi aynı zamanda kendisine kimse inanmasa bile Allah'ın ve kendisinin şahitliğinin yeteceği mânâsına gelir. Nitekim "Sana şâhit olarak Allah yeter"[177] buyurulmuştur. Bir başka örnekte ise câriyesinden çocuk istemediği için azil yaptığını söyleyen bir kimseye Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Şüphesiz ki, bu hareket Allah'ın irâde ettiği bir şeye mâni olamaz"* buyurmuş. Bir müddet sonra aynı kimse câriyesinin hâmile kaldığını söyleyince Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) *"Mukadder olanın başa geleceğini söylemiştim. Ben Allah'ın kulu ve Resûlüyüm!"*[178] buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in, kendisinin peygamber olduğuna şehâdet etmesi, onun her sözüne inanmak ve uymak gerektiğini anlatır. Verdiğimiz son iki örnekte Hz. Peygamber, kulluğu ile resûllüğünü birlikte zikretmiştir. Bu sûretle o, beşer oluşunun sözlerinin gerçekliğine mâni olmadığını belirtmiş olmaktadır. Nitekim Abdullah b. Amr'a "Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğin herşeyi yazıyorsun. Hâlbuki Resûlullah da (sallallahu aleyhi ve sellem) bir beşerdir; kızgınken de neşeliyken de konuşur" denildiğinde o, bunu, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) anlatmış, o (sallallahu aleyhi ve sellem) da parmağıyla ağzını işaret ederek *"Yaz, Allah'a yemin olsun ki buradan haktan başkası çıkmaz"* buyurmuştur.[179] Görüldüğü gibi bu hadîste Hz. Peygamber, sözleri arasında hiçbir ayırım yapmamış ve bütün sözlerinin gerçek olduğunu belirten bir genel beyanda bulunmuştur.

---

175 Bu şahıs Ensâr'dandır. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* VIII, 249.
176 Buhârî, *Cihâd* 182; *Kader* 5; Meğâzi 38; Müslim, *İmân* 178.
177 Nisâ, 4/79.
178 Müslim, Nikâh 134, 135.
179 Ahmed b. Hanbel II, 162, 192; Dârimî, Mukaddime 43; Ebû Dâvûd, İlim 3.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in sözlerinin gerçek olduğuna iman etmişlerdi. Meselâ, bir sefer esnasında namaza kaldırmakla görevli olan Bilâl (v. 20/641) uyumuş ve kimseyi namaza kaldıramamış, Resûlullah(sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr'e *"Bilâl namaz kılıyordu, şeytan geldi, onu yatırdı, ninni ile uyutulan çoçuk gibi onu uyuttu"* buyurduktan sonra Bilâl'i çağırmış, Hz. Peygamber'in Ebû Bekr'e anlattıklarının aynısını Bilâl de anlatınca Ebû Bekr, "Gerçekten senin Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim" demiştir.[180] Sahâbîlerin, onun her konudaki sözüne inandıklarının delili olan ilginç bir olay da şudur: Bir a'râbî, Hz. Peygamber'e at satmış, sonra da atı başkalarına satmak için bunu inkâr etmiş, Hz. Peygamber'le bu konuda tartışırken a'râbî, ondan atı satın aldığına dair şâhit getirmesini istemiş, tartışma sesini duydukları için oraya toplanmış bulunan bütün müslümanlar a'rabîye, "Yazıklar olsun, Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) haktan başka birşey söylemez" demişler, Huzeyme b. Sâbit ise, şâhit getirmesi konusunda ısrarını sürdüren a'rabî'ye, "Senin atı ona sattığına ben şâhidim" demiş, Hz. Peygamber, satış esnasında orada olmadığı halde neye dayanarak şahitlik yaptığını sorunca Huzeyme "Senin peygamberliğine inandığım için şâhitlik yapıyorum" demiştir.[181] Huzeyme'nin bu sözü, Peygamber'e imanın neyi gerektirdiğini ve nasıl olması gerektiğinin İslâmiyet'in ilk uygulayıcılarının dilinden ifâdesidir. Hz. Peygamber'in sözlerinin gerçek oluşunu sahâbîler bazan âyetle de delillendirmişlerdir. Meselâ, Muâviye, riyâkârların âkıbetine dâir hadîsi işitince "Allah'ın ve Peygamber'inin sözü doğrudur" diyerek hadîsi destekler mâhiyette olan Hûd Sûresi'nin 15. ve 16. âyetlerini okumuştur.[182]

Kabul etmek gerekir ki sahâbîlerin Hz. Peygamber'e itiraz ettikleri durumlar da olmuştur. Yalnız bu itiraz, onunla aynı görüşte

---

[180] Muvatta, Vukûtu's-salat 26.

[181] Ahmed b. Hanbel V, 215-216; Ebû Dâvûd, *Akdiye* 20. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Huzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliği olarak saymakla onu mükâfatlandırmıştır.

[182] Tirmizî, *Zühd* 48. Âyetlerin meâli şöyledir: "Kim (yalnız) dünya hayatını ve zinetini istemekte ise, işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. İşte onlar, âhirette kendileri için ateşten başka şeyleri olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir, yapmakta oldukları şeyler (zaten) bâtıldır."

olmamaktan kaynaklanan bir itiraz değil, olayları onun gibi değerlendirememelerinden, ilk anda zâhire göre hareket etmelerinden ileri geliyordu. Meselâ, Hz. Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Hudeybiye'deki siyasetini doğru bulmamış ve Resûlullah'a ve Hz. Ebû Bekr'e giderek izah istemiştir.[183] Üsâme b. Zeyd'i kumandan tayin ettiği zaman da bazı kimseler Üsâme'nin kumandanlığına karşı çıktıklarında Hz. Peygamber, *"Onun kumandanlığını yeriyorsunuz, daha önce de babasının kumandanlığına dil uzatmıştınız. Allah'a yemin ederim ki o, kumandanlığa gerçekten lâyıktı ve bana insanların en sevgililerindendi! Oğlu da kendisinden sonra insanların bana en sevgililerindendir"* buyurmuştur.[184] Hz. Peygamber'in bu meselede itirazı hoş görmemesi, onun tayin ve tercih şeklinde tecelli eden sünnetini tereddütsüz benimsemek gerektiğini ortaya koyar.

Bazan Hz. Peygamber'in tavsiyeleri ilk anda kimi sahâbîlerin hoşlarına gitmiyor, fakat sonradan Hz. Peygamber'in haklılığına şahit oluyorlar, böylece, sünnetin hak olduğuna hem de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendileri için en doğru olanı tavsiye ettiğine inanç ve güvenleri artıyordu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Fâtıma bint Kays'a, Usâme b. Zeyd ile evlenmesini tavsiye ettiğinde Fâtımâ, buna razı olmayınca Hz. Peygamber, Usâme'yle evlenmesi tavsiyesini tekrarlamış. Neticede Usâme ile evlenen Fâtıma bint Kays, "Allah, Usâme'de hayır halketti; ben de hayran ve memnun kaldım"[185] diyerek Hz. Peygamber'in haklı olduğunu itiraf etmiştir.

---

[183] Bk. Buhârî, *Tefsîr* 48/5; *Cihâd* 141, 195.

[184] Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 17; Timizî, Menâkıb 39. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hırsıza ölüm cezası vermesi ile ilgili hadîs de konumuyla ilgili güzel bir örnektir. Sahâbîler, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) onun sadece hırsızlık yaptığını söylemişler, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da tekrar "Bunu öldürün" buyurmuş, sahâbîler aynı şekilde cevap vermişler. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Elini kesin" buyurmuş. Bu şahıs, daha sonra ayakları da kesilene kadar hırsızlığa devam etmiş. Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti zamanında beşinci defa hırsızlık yaptığında Hz. Ebû Bekr "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Onu öldürün' buyurduğunda bu durumu daha iyi biliyormuş" demiş ve o adamın öldürülmesi için emir vermiştir. (Bk. Nesâî, Kat'u's-sârık 14). Hz. Peygamber, muhtemelen vahye dayanarak hırsızın gelecekte yapacaklarını bilmiş ve ölüm hükmünü vermişti. Bu bilgiye sahip olmayan sahâbîlerin ise böyle davranmaları normaldir.

[185] Muvatta, *Talâk* 67; Müslim, *Talâk* 36.

Sahâbîlerde, Hz. Peygamber'in sünnetinin gerçekleşeceği inancı tamdı. Cündeb,[186] Cerea günü,[187] orada bulunan bir kimseye "Burada bugün mutlaka kan dökülecektir" deyince o şahıs "Vallahi, asla!" demiş. Cündeb ısrar ettikçe karşısındaki şahıs da aksini söylemiş. İsminin Huzeyfe olduğunu öğrendiği o şahıs nihayet "Bunun böyle olacağını bana Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) anlattı" deyince Cündeb, "Sen ne fenasın. Bir saattir sana muhalefet ettiğimi görüyorsun. Madem ki bunu Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittin, beni niye nehyetmiyorsun?" demiş,[188] sünnetin muhakkak gerçekleşeceği inancını ve sünnete güven ve teslimiyetini belirtmiştir. Übey b. Ka'b (v. 30/650), Ramazan ayında bir sabah, geçirdikleri gecenin yirmi yedinci gecesi olduğuna istisnasız yemin etmiş. Kendisine neye istinâden böyle bir tesbitte bulunduğu sorulunca Übey "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bize haber verdiği belirtilere istinâden söylüyorum. *'O gecenin sabahında güneş şuasız olarak doğar'* buyurmuştu" demiştir.[189]

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in cennetlik olduğunu belirttiği kimseleri cennetlik olarak değerlendirirlerdi. Hz. Peygamber, Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın cennetlik olduğunu buyurduğu[190] için sahâbîler Sâbit'i aralarında gezinen cennetlik bir zât olarak görürlerdi.[191]

Ebû Hüreyre, "(Cizye olarak) dinar ve dirhem almayacak olursanız hâliniz nice olur" dediğinde ona "Sen böyle bir şeyin olacağını nasıl düşünüyorsun?" diye sorulmuş. Ebû Hüreyre "Evet, ben size kendisi doğru söyleyen, kendisine doğru söylenilen Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve

---

[186] Sahâbî mi tâbiî mi olduğunu tesbit edemediğimiz bu şahsın Cündeb b. Abdullah b. Züheyr veya Cündeb b. Cündeb olma ihtimali vardır. (Bk. Zehebî, *Siyer* III, 177).

[187] Cerea, Kûfe'ye yakın bir yer adıdır. Cerea günü, Kûfeliler'in vâli karşılamaya çıktıkları gündür. Kûfeliler, Hz. Osman'ın gönderdiği vâliyi istemeyip Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi istemişlerdir. Hz. Osman da bunu kabul etmiştir. (Bk. Nevevî, *Minhâc* XVIII, 226).

[188] Müslim, *Fiten* 28. Burada önemli olan olayın kendisi ve sonucu değil, Huzeyfe'nin kesin konuşması ve Cündeb'in de muteriz gözükmesine rağmen, hadîs söz konusu olunca aynı tutumu göstermesidir.

[189] Müslim, Sıyâm 220.

[190] Buhârî, *Tefsîr* 49/1; Menâkıb 25; Müslim, *İmân* 187.

[191] Müslim, *İmân* 188. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Abdullah, urve-i vüskaa tutunmuş olarak ölecek" buyurduğu için Abdullah b. Selâm da cennetlik olarak görülürdü. (Bk. Müslim, Fedâilu's-sahâbe 149).

sellem) sözünden haber veriyorum" cevabını vermiş,[192] Hz. Muhammed'in peygamberliğini hatırlatmıştır. Abdullah b. Mes'ûd, mescidde toplu olarak sesli zikir yapan bir gruba, bu yaptıklarının sünnette olmadığını belirttikten sonra "Yazıklar olsun. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize, *'Kur'ân'ı okuyacak olan bir topluluğun bu okuyuşları, sadece dilde kalacak, onların köprücük kemiklerinden ileriye geçmeyecek'* buyurmuştu. Vallahi bilmiyorum belki onların çoğu sizdendir" demiştir. Gerçekten de o halkadakilerin tamamı Nehverân savaşında Hâricîler'in yanında yer almışlardır.[193] Hâricîlerle savaşan Hz. Ali, İbn Mes'ûd'un naklettiği hadîsi nakletmiş, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tarif ettiği kişilerle savaştığını belirtmiş ve "Allah doğru söyler, Resûlü de doğruyu tebliğ buyurur"[194] diyerek bir yanda sünnetin kaynağına işaret ederken bir yandan da sünnette yer alan hususların mutlaka gerçekleşeceğini belirtmiştir. Hatta o, daha sonra Hz. Peygamber'in, fiziğini tarif ettiği bir Hâricî'yi aramalarını istemiş, iki kere arayıp bulamadıklarında ise sünnete olan inancından hiç şüphe etmeden "Dönün, tekrar arayın. Vallahi ne ben yalan söyledim, ne de bana yalan söylendi" demiştir. Bir süre sonra o kişi bulunmuştur.[195] Ebû Eyyûb el-Ensârî de İstanbul'un fethi hadîsine olan inancı sebebiyle şehîd olup İstanbul'a defnedilinceye kadar cihâda devam etmiştir.[196]

Târihî bir gerçektir ki Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmedikleri halde müşrikler de onun sözüne inanıyorlardı. Sa'd b. Muâz, bir tartışma esnasında müşrik Ümeyye b. Halef'e "Muhammed seni öldüreceğini söylüyor" deyince Ümeyye "Vallahi, Muhammed birşey konuştuğu zaman yalan söylemez" demiştir. Durumu hanımına anlatmış, o da "Allah'a yemin ederim ki Muhammed yalan söylemez" diye aynı gerçeği tekrarlamıştır. Nitekim Ümeyye Bedir savaşında öldürülmüştür.[197]

Hz. Peygamber'in ikaz, irşâd ve haber olarak söylediği sözlerin tamamının gerçek olduğunu bizzat tecrübe eden sahâbîlerin sünnet anlayışı

---

192 Buhârî, Cizye 17.
193 Dârimî, Mukaddime 23.
194 Müslim, *Zekât* 156.
195 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 146-147; 147-149; Müslim, *Zekât* 157.
196 Ebû Dâvûd, *Cihâd* 22; Tirmizî, *Tefsîr* 2/6.
197 Ahmed b. Hanbel I, 400; Buhârî, Menâkıb 25.

buna göre şekilleniyor ve pek tabiî olarak da elden geldiğince sünnete i'tisâm gereğini duyuyor ve bunu gerçekleştiriyorlardı.

2. Sahâbenin Sünnette Değişikliğe Gitmemesi

Sahâbenin sünnette değişikliğe gitmediğine çeşitli vesilelerle temas etmiştik. Ancak "Sünnette Tasarruf" konusu bu meselenin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Sahâbîler, genellikle Hz. Peygamber'in sözünün zâhirini alıp tasarruf etmezlerdi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir adamın elinde altın yüzük görmüş ve onu çıkarıp atmış. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) gittikten sonra o kimseye "Al, altından faydalanırsın" demişler. Ancak o "Hayır, vallahi ebediyen almam. Onu Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) attı"[198] deyip erkeklerin ziynet olarak kullanması yasak olan altından başka şekilde faydalanma yoluna bile gitmemiştir. Sahâbîlerin Hz. Peygamber'in sözünün zâhirini anlamaları gâyet tabiî idi. Onlar, İslâmîyet'le ilgili herşeyi ilk defa görüyor, öğreniyorlardı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da sahâbîler, onun (sallallahu aleyhi ve sellem) tasarruflarına aynen uymakta çok titiz davranıyorlardı. Meselâ, Hz. Ömer, Kur'ân'ı cem etmeyi teklif ettiğinde Hz. Ebû Bekr ve Zeyd b. Sâbit, önce buna yanaşmamışlardır.[199]

İbn Abbas'a, amcalarının oğulları hacılara süt, bal, kavut sunarlarken kendilerinin neden nebiz sundukları, bunun sebebinin cimrilik mi yoksa fakirlikten mi kaynaklandığı sorulunca İbn Abbas "Biz ne cimriyiz ne de muhtaç. Fakat birgün Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) geldi içecek birşey istedi. Bunun üzerine kendisine bir üzüm şerbeti getirildi. Sonra Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "İyi yaptınız, güzel yaptınız, böyle yapın" buyurdu. Biz de böyle yapıyoruz. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) tavsiyesini değiştirmek istemiyoruz" demiştir.[200]

Ayrıca yeni bir çığır açanların sevap ve vebal açısından durumlarını değerlendiren hadîsler, atılacak her adımın sorumluluğunu ve sonuç itibariyle sürekli bir yanının bulunduğunu ilk müslüman neslin hafızalarına iyice yerleştirmiştir.

---

198 Müslim, Libas 52.
199 Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 3; *Tefsîr* 9/20; *Ahkâm* 37.
200 Ahmed b. Hanbel I, 372; Müslim, Hac 347; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 90.

a. İbadetlerde

Sünnete i'tisâm'la maruf olan sahâbîlerin -ifası, ancak sünnetle mümkün olan- ibadetlerde tasarrufa gitmeleri mümkün değildi. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulama imkânı bulamadığı sünnetlerine bile dört elle sarılıyorlardı. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sadaka, zekât miktarlarını ihtiva eden yazılar yazdırmış, fakat bunlar, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat etmeden zekât toplayıcılarına gönderilememişti. Vefat edince onları Ebû Bekr almış ve onlarla amel etmiştir. Hz. Ebû Bekr, vefat edince de onları Hz. Ömer almış ve halifeliği süresince aynı şekilde amel etmiştir.[201]

Sünnetin ortaya konduğu zamanki şartlar değişse bile yine kolay kolay tasarrufa gitmek istemezlerdi. Hz. Ömer'e "Azîz ve Celîl olan Allah sadece 'Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda bir günah yoktur'[202] dediği ve o endişe de geçtiği halde insanların namazı kısaltmalarını nasıl buluyorsun?" diye sorulmuş, Hz. Ömer: "Senin hayret ettiğin şeye ben de hayret ettim ve bunu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sordum. O, 'Bu Azîz ve Celîl olan Allah'ın size verdiği bir sadakadır. O'nun sadakasını alınız' buyurdu"[203] diyerek ibadetlerde sünnetin değişmeyeceğini Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ağzından nakletmiştir. İbn Ömer de aynı soruya muhatap olduğunda "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti var" veya "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti böyle"[204] diyerek sünnetin ortaya konduğu uygulamada değişiklik yapılamayacağı kanaatini ifade etmiştir. Başka bir rivâyette İbn Ömer, aynı soruya bu kez; "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) geldiğinde biz dalâlet içindeydik. Allah bizi onunla hidâyete erdirdi. Bize herşeyi o öğretti. Allah Teâlâ'nın seferde namazı iki rek'at kılmamızı emretmesi de onun öğrettiklerindendir, hiç kimseden korkmasak da Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti budur, biz de ona (sallallahu aleyhi ve sellem) uyarız" demiş,[205] konuya ait kesin kanaatini bir kez daha vurgulamıştır.

---

201 Ahmed b. Hanbel II, 14; Dârimî, *Zekât* 6; İbn Mâce, *Zekât* 9; Tirmîzî, *Zekât*, 4.
202 Nisâ, 4/101.
203 İbn Mâce, *İkâme* 73; Ebû Dâvûd, Salâtu's-sefer 1; Nesâî, Taksîr 1.
204 Ahmed b. Hanbel I, 241; II, 20, 31, 57, 135; İbn Mâce, *İkâme* 73; Nesâî, Sefer 1.
205 Ahmed b. Hanbel I, 241; II, 20, 31, 57; 95, 100; İbn Mâce, *İkâme* 73; Nesâî, Salât 3; Sefer 1. Benzer bir örnek için bk. Muvatta, Kasru's-salât, 7 ve Nesâî, Cum'a, 37.

Sahâbîlere sorulan bu ve benzeri sorulara bakıldığında ibadetlerde tasarrufun gündeme geldiği görülmektedir. Sahâbîler, belli bir yorumla âyetten getirilen delile, Kur'ân'ın kendisine nâzil olduğu Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetiyle cevap vermişlerdir. Sahâbîler, ibadetlerde sünnetle belirlenen uygulamanın değiştirilmezliğini i'tisâm gereği kabul ediyorlardı.

Sahâbîlerin tatbikatlarından anlaşıldığına göre hiç kimse işleri, kendi döneminde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yürüttüğü tarzın dışında te'ville de olsa yürütmeye yetkili değildir. Ebû Bekr'in zekât vermeyenlere karşı takındığı tavırda olduğu gibi te'vil mâzur görülmemiş, aynı durum söz konusu olmuştur. Ona göre şer'î delil açıktır. Bu sebeple zekât vermeyenlere savaş açmıştır. Zorlukları dikkate almamış, "önce nasıl uygulanıyorsa öyle uygulanmalı"[206] diye düşünerek Hz. Peygamber zamanındaki uygulamayı aynen korumakta tereddüt etmemiştir.

Sahâbîlerden bazıları, ibadetlerin yerine getirilmesini sağlayan unsurlarda da zamanın ve şartların değişmesiyle sünnetin değişmeyeceği görüşündeydiler. Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ûd, tek elbise ile namaz kılma konusunda ihtilâfa düşmüşler. Übey "Bunda bir beis yoktur, Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) tek elbise ile namaz kılmıştır, bununla namaz kılmak câizdir" demiş, Abdulah b. Mes'ûd ise "Bu, insanlar elbise bulamadıkları içindi, şimdi ise elbise buluyorlar, namaz iki elbise içinde kılınır" demiştir.[207] Bu örnekte görüldüğü gibi Übey sünnetteki illeti aramamış, Hz. Peygamber'in onu uygulamış olmasını yeterli görmüştür. İbn Mes'ûd ise bazı uygulamaların belli şartlara göre değerlendirilmesi gerektiği görüşünde olduğunu ifâde etmiştir.

İbn Ömer, "Kadınlarınız sizden mescide gitmek için izin istediklerinde onları menetmeyiniz" hadîsini rivâyet ederken oğlu Bilâl b. Abdullah, "Biz onlara izin vermeyiz, onlar bunu kötüye kullanırlar" demiştir. Bunun üzerine İbn Ömer, oğluna ağır sözler söylemiş, azarlamıştır.[208] Zira bu itirazdan, Hz. Peygamber'in bunları düşünemediği sonucu çıkmaktadır ki bunu kabullenmek mümkün değildir.

---

[206] Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 512.
[207] Abdurrezzak, *Musannef* I, 356.
[208] Ahmed b. Hanbel II. 90, 127, 140, 143, 145.

Hz. Âişe, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Safâ ile Merve arasındaki sa'yi sünnet kılmıştır. Binâenaleyh, onların arasındaki sa'yi terketmek kimsenin hakkı değildir!"[209] diyerek sünnette "terk" şeklinde bir tasarrufun düşünüleme-yeceğini bildirmiştir. Bu anlayışının tabiî bir sonucu olarak Hz. Âişe "Eğer kadınların yeni yeni icâd ettikleri halleri Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) görseydi, İsrâiloğullarının kadınlarının men olunduğu gibi, onları mescidlere girmekten menederdi"[210] diye düşüncesini ortaya koymuş ancak böyle bir yasaklama yoluna ne kendisi gitmiş ne de halifelerden böyle bir yasak getirmelerini istemiştir. Çünkü "Allah'ın hanım kullarını, Allah'ın mescidlerinden men etmeyiniz"[211] hadîs-i şerifi ona bu yetkiyi vermiyordu. Sünnet, ancak o sünneti koyan Hz. Peygamber tarafından değiştirilebilirdi. Hz. Âişe, anılan sözüyle bu gerçeği vurgulamak istemiştir.

b. Günlük Hayatta

Günlük hayat dediğimiz şeylerin bir kısmı da aslında Kur'ân ve sünnetle tesbit ve tanzim edilmiş işlerdir. Sahâbîler, ibadetlerde olduğu gibi günlük hayata ait meselelerde de aynı titizliği gösterirlerdi. Onlar, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) kalan eşyada bile değişikliğe gidilmesi taraftarı değillerdi. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ağaçtan yapılmış kadehi Enes'te bulunuyormuş. Kadeh çatlamış. Enes onu gümüşle bağlayıp kenetlemiş. Bu kadehin üzerinde demirden yapılmış bir halka varmış. Enes, bu halkanın yerine altın veya gümüşten yapılmış bir halka geçirmek istemiş. (Üvey babası) Ebû Talha "Sakın Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı hiçbir şeyi değiştirme" demiş, Enes de halkayı değiştirmemiştir.[212]

Hz. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'den kalan mallar konusunda farklı bir tasarrufa gitmeyeceğini şöyle gerekçelendirmiştir: "Ben Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatında yürürlükte olan işlerden hiçbir şeyi değiştirmem. Ben muhakkak Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) muamelesi gibi muamele ederim. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) o mallarda

---

[209] Müslim, Hac, 262.

[210] Buhâri, Ezan, 163; Müslim, Salât 144.

[211] Ahmed b. Hanbel II, 90, 127, 140, 143, 145; Buhârî, Cum'a 13.

[212] Buhârî, Eşribe 30.

yapmakta olduğunu gördüğüm herhangi bir uygulamayı terketmeyip onu öylece yaparım."[213] Hz. Ömer de Hz. Ebû Bekr gibi hareket etmiş, kıyâmete kadar bu konuda bundan başka bir hüküm vermeyeceğini belirtmiştir.[214] Müzeyne ve Cüheyne kabilesine mensup bazı kimseler Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kendilerine ıktâen verdiği araziyi imar etmeyerek olduğu gibi bırakmışlar. Daha sonra başkaları bu araziyi imar ederek kullanmaya başlayınca eski sahipleri durumu Hz. Ömer'e bildirip geri istemişler. Hz. Ömer'in cevabı ise şöyle olmuştur: "Bu arazi, benim tarafımdan veya benden önce Ebû Bekr tarafından verilmiş olsaydı geri alırdım. Fakat Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından kendilerine ıktâen verildiği için geri alınmasına imkân yoktur."[215] Hz. Ömer'in bu cevabı, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı hiçbir şeyi değiştirmeye teşebbüs etmediklerinin açık delilidir.

Ebû Saîd el-Hudrî, kendisine gelerek Medine'nin pahalılığı ve ailesinin de kalabalık olduğunu bundan dolayı Medine'den taşınmak istediğini söyleyerek istişareye gelen bir kimseye "Yazık sana, ben sana bunu emredemem. Çünkü ben Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Eğer bir kimse Medine'nin sıkıntısına katlanarak ölürse müslüman olmak şartıyla kıyamet gününde ben ona şefaatçı yahut şahid olurum' buyururken işittim" demiş,[216] Medine'den ayrılmamasını tavsiye etmiştir.

Amr b. el-Âs "Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden bizi uzaklaştırmayın. Kocası ölen ümmü veledin iddeti dört ay on gündür"[217]

---

213 Ahmed b. Hanbel I, 9-10; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 12; Meğâzi 38; Müslim, *Cihâd* 52; Ebû Dâvûd, *İmâre* 19.

214 Muvatta, *Kelâm* 27; Ahmed b. Hanbel I, 9, 10, 47, 48, 49, 164, 208; II, 463; VI, 145, 262; Buhârî, *İ'tisâm* 5; Humus 1; Fedâilu Ashâbi'n-nebi 12; Nafakât 3; Ferâiz 3; Meğâzi 14, 38; Müslim, *Cihâd* 49, 51, 52, 54, 56; Ebû Dâvûd, *İmâre* 19; Tirmizî, *Siyer* 44; Nesâî, Fey' 9, 16.

215 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 175.

216 Müslim, Hac 477.

217 Ahmed b. Hanbel IV, 203; İbn Mâce, *Talâk* 33; Ebû Dâvûd, *Talâk* 46. Ümmü veled, kocası ölünce hürriyetine kavuşacağından Bakara Sûresi'nin 234. âyetinin hükmüne girerler. Amr b. el-Âs'ın Ebû Dâvûd'da yer alan "Peygamber'in sünnetine bize karışıklık çıkarmayın" sözünden maksat şu olmalıdır: Kocası ölen kadınların dört ay on gün iddet bekleyeceklerini ifâde eden hadîslere kıyas edilerek yapılan ictihâd anlamında kullanılmış olabilir. Nitekim metinde geçen "karışıklık" kelimesi buna delâlet eder. Çünkü hadîslerin metninde bir karışıklık olmayacağına göre metinde geçen "karışıklık" kelimesiyle ancak hadîsler üzerinde yapılan

diyerek sünnete müdahale edilmemesini istemiştir. En azından yapılacak kıyas ve ictihadda dikkatli olunmasına işaret etmiştir.

Sahâbîlerin tatbikatlarından anladığımıza göre Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti sadece o döneme bağlı değildir. "Sünnetullah"ın, evrensel ve değişmez kurallar oluşu gibi Sünnet-i Resûl'ün de değişmez oluşu İslâmiyet'in evrensel din olarak kendini korumasını sağlamış, yozlaşmayı önlemiştir.

Verilen birçok örnek sonunda "sâbit sünnet, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) gelen başka bir sünnet yoksa zorluk (harec) sebebiyle düşmez"[218] ifadesini moda, çağdaşlık, gelenek, yeni gelişen anlayış ve uygulamalar gibi harec dışı ile ilgili olarak da tekrarlayabiliriz.

Sahâbilerin birçok uygulamasından sonra onları, sünnete zâhirî, fıkhî, ictihâdî yaklaşanlar gibi bir ayırıma tâbi tutmak,[219] görüldüğü gibi her zaman isabetli olmamaktadır.

D. SAHÂBENİN SÜNNETİ KAVRAMA VE YAŞAMADA İHTİLAFI VE İHTİLAFIN SEBEPLERİ

1. Sahâbenin İhtilafı

Şeriatın aslında ihtilaf bulunmadığını Kur'ân-ı Kerîm, çeşitli yönleriyle açıklamıştır. "Kur'ân üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelseydi, onda çok ihtilâflar bulurlardı."[220] Allah Teâlâ, bu âyetle Kur'ân'da ihtilâfın bulunduğunu kesinkes reddetmiştir. "-Allah'a ve Resûlü'ne gerçekten inanıyorsanız- bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz onun hallini Allah'a ve peygambere götürün"[221] âyeti ise Kur'ân'ın yanında sünnetin ihtilafları giderdiğini, çözüm olduğunu bildirir. Bu âyet, aynı zamanda çekişme ve görüş ayrılığına düşmenin kaldırıldığını açıklar.

---

ictihâdlarda meydana gelen karışıklıkların kastedildiği dolayısıyla metinde geçen sünnet kelimesinin de sünnet üzerinde yapılan kıyaslar ve ictihâdlar mânâsında kullanıldığı anlaşılır. (Yeniel-Kayapınar, *Ebû Dâvûd Tercemesi* XI, 101).

218 Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*, s. 84.

219 Bk. Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, İkinci Bölüm.

220 Nisâ, 4/82.

221 Nisâ, 4/59.

Farklı düşünüp tartışma (ihtilaf) halinde olanların şeriate başvurmalarını emreder. Şeriatte ihtilâfı gerektiren unsurlar olsaydı, o zaman ona başvurmada tartışma ve görüş ayrılıklarının kalkması düşünülemezdi.[222] Konuyla ilgili âyetlere göre ihtilâf anında çözümü Kitab ve sünnetin dışında aramak haramdır. Allah Teâlâ, ihtilâf anında çözümün, başka yerlerde aranmasını mübah kılmamıştır.[223]

Hz. Peygamber, hiçbir surette ihtilafı hoş görmemiş ve yasaklamıştır. Dinin ihtilaf etmeyi gerektirmeyecek yapıda olduğunu ve ihtilafı önleyici unsurları olduğunu belirtmiştir. "Ben sizi gecesi, gündüzü gibi apaydınlık olan bir din üzerinde bıraktım. Benden sonra ancak helâk olanlar, o dinden sapar. Sizden kim yaşarsa birçok ihtilâfa şahit olacaktır. Onun için bilip tanıdığınız sünnetime ve hidâyete erdirilmiş olan hulefâ-i râşidinin sünnetlerine yapışınız. Bunlara sımsıkı sarılınız"[224] hadîsinde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ihtilafı sünnetle engellemiş, sünnetle çözüm getirmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber, "Ben size neyi yasak edersem ondan sakının, neyi emredersem gücünüz yettiği kadar onu yapın. Sizden öncekileri ancak çok sualleri ve peygamberleri üzerinde ihtilâfları helâk etmiştir"[225] buyurarak kendisinin ve sünnetinin ihtilafı önleyici olduğunu ifade etmiştir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ümmetin yaşamasının, Allah için birbirini seven kalplerin kaynaşmasına bağlı olduğunu, kalplerin birbirinden uzaklaşıp ayrılığa düşmesinin ise, ümmetin sonu olacağını çok iyi biliyordu. O, bu yüzden ümmetini çıkacak ihtilâflardan sakındırmış, "İhtilâfa düşmeyin, sonra kalpleriniz de ihtilâfa düşer"[226] buyurmuştur.[227]

Sahâbîler de sünnetin ihtilafı gidermede çözüm olduğunu vurguluyorlardı. Hz. Ömer, "Sizlere sünnetler ve farzlar bildirildi. Dosdoğru İslâm yoluna bırakıldınız. Ancak insanları doğru yoldan sağa sola saptırırsanız (orasına karışmam)"[228] sözüyle, artık Hz. Peygamber de olmadığına göre

---

222 Bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 117.

223 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 561; Şâfiî, Risâle, s. 245; Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 119. Konuyla ilgili izahlar için bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 118-121.

224 Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 16.

225 Müslim, Fedâil 130.

226 Müslim, Salât 122.

227 Alvâni, *Edebu'l İhtilâf*, s. 48.

228 Muvatta, Hudûd 10.

onun bıraktığı Kitab ve sünnetten, onun çizdiği yoldan ayrılmamaktan başka yol olmadığına dikkat çekmiştir. Sahâbîler, "ihtilaf"ın her çeşidine karşıydılar. Yukarıdaki sözün sahibi Hz. Ömer, cuma günü hutbede kendisinden sonraki halîfenin seçimini şûraya havale etmiş ve buna rağmen bazı kimselerin bu işe dil uzatacaklarını belirtmiş. Bu kişiler müslüman da olsalar bunu yaptıkları takdirde onların Allah'ın düşmanları, kâfirler, sapıklar olduğunu söylemiştir.[229] Hz. Ömer, furûdaki ihtilafa dahi müsaade etmemiştir. Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ûd'un tek elbise ile namaz konusunda ihtilâf ettiklerini duyunca, kızgın olarak odasından çıkmış ve "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) değer verilen, görüşü alınan iki sahâbîsi ihtilâf ediyor. Bir daha ihtilâf duymayacağım, yoksa şöyle şöyle yaparım"[230] diyerek onları azarlamış ve tehdit etmiştir.

Bununla birlikte ihtilafı tabiî gösteren deliller de mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm'de beyân edildiği üzere Cenab-ı Hak dileseydi bütün insanları tek ümmet halinde yaratırdı, aralarında fikir ayrılığı bulunmazdı. Fakat böyle değil de daimi ihtilâf halinde olacak şekilde yaratmıştır.[231] Hak, tek olmasına rağmen insanların muhtelif yaratılışta olmaları, ihtilâfın insan fıtratında mevcut olması, insanların tek noktada birleşmelerini engellemektedir.[232] Nitekim Müslümanların da ihtilafa düşeceklerini Hz. Peygamber haber vermiştir.[233]

İhtilaf hakikatın muhtelif olmasını gerektirmez. Sadece hakikate giden yolları ve düşünme şekillerini çoğaltmış olur. İhtilafın mevcudiyeti bizi hakka götürür.[234] Hadisler arasında görülen ihtilaflar da sünnetin ne bünyesine ne de fonksiyonuna kesinlikle menfî bir tesir icra edecek nitelik taşımamaktadır.[235]

Sahâbîler arasında ihtilaf görülmüştür. Onlar, neyin sünnet olduğunda

---

229 Bk. Müslim, *Mesâcid* 78.

230 İbn Abdilber, *Câmi* II, 84.

231 Bk. Hûd (11) 118-119.

232 Bk. Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilâflar*, s. 140.

233 Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı (bk. Ahmed b. Hanbel II, 332; III, 120, 145; İbn Mâce, *Fiten* 17; Ebû Dâvûd, *Sünne* 1; Tirmizî, *İmân* 18) ve önceki milletlerin sünnetlerini takip edecekleri (bk. Buhârî, *İ'tisâm* 14 (terceme); Enbiyâ 50; Müslim, İlim 6) hadîslerinde ihtilaflardan sözedilir. (Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 17).

234 Çakan, *a.g.e.* s. 75.

235 Çakan, *a.g.e.* s. 140.

ve dolayısıyla sünnet olarak yaşanmasında ihtilaf etmişlerdir. Sonuçlarını tartışmak için değil, sünnete bağlılık noktasını vurgulamak için meselenin üzerinde durmak gerekir.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında sahâbiler arasında sünneti uygulamak konusunda görünürde bir ihtilâf sözkonusu olabiliyordu. Kur'ân veya hadîsler arasında çatışma olduğunda bunu Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sorarlardı.[236] Çünkü o (sallallahu aleyhi ve sellem), herkesin ittifakla kabul ettiği merci, bütün işlerinde başları sıkışınca koştukları sığınaklarıydı. Anlamadıkları veya farklı şekilde anladıkları şeyleri ona (sallallahu aleyhi ve sellem) soruyorlardı. Medine-i Münevvere'den uzak kalışları nedeniyle Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) soramadıkları bir meseleleri olduğunda -ki bu genellikle bir âyetin tefsîri veya bir hadîsin şerhi ya da bunların tatbikatına dâirdi- o meseleyi gün ışığına kavuşturacak bir nas bulamazlar ve farklı ictihâdlarda bulunurlarsa, Medine'ye dönüp Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile karşılaştıklarında, naslardan anladıkları şeyleri ve ictihâdlarını ona (sallallahu aleyhi ve sellem) arzederlerdi.[237]

Sahâbiler, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) dini öğrenirler, öğrendikleri şeyleri birbirlerine anlatır ve aralarında yayarlardı. Bazen gerçeği ortaya çıkarma hırsı ile bir konuda ihtilâfa düşüp tartışsalar da bu tartışma hiçbir zaman çekişme ve ayrılığa dönüşmez, birbirlerini rencide ederek aşırılığa kaçmazlardı. Onlar karşılaştıkları sorunların ve ihtilâfların kardeşliklerine gölge düşürmesine asla izin vermezlerdi. İhtilâfın hayır getirmeyeceğine inanmaktaydılar. İhtilâf çıkmaması için ellerinden geleni yaparlardı. İhtilâflar, fer'i mevzularda idi. Asılda ve özde bir ihtilâf söz konusu değildi. Onların ihtilafları umumiyetle âyet ve hadîsleri farklı anlayıştan ya da aynı konudaki bir sünneti bilip diğerini bilmemekten kaynaklanıyordu.[238]

Sahâbilerin ihtilâfı, ictihâdda ihtilâfın olabileceğini ortaya koymuştur ve hatta ictihâda örnek olması açısından ümmet için faydalı olmuştur.[239]

---

236 Bk. Uluçam, *Kur'ân Âyetleri ve Hadîsler Arasında Görülen Teâruz*, s. 135-146 (basılmamış doktora tezi).

237 Alvâni, *Edebu'l-İhtilâf*, s. 35-36.

238 Bk. Alvâni, *Edebu'l İhtilâf*, s. 47-48, 72, 73.

239 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 395. Şâtıbî, konuyu şöyle izah etmiştir: "Tabiî ki kabiliyetler ve bakışlar

Müttefik gözüken insanlar arasında da ihtilâf olabilir. Bu ihtilaf, usûlde değil furu'dadır. Bu tür ihtilâf da zarar vermez. Allah, ihtilâfa düşülmesi halinde "Anlaşmazlığa düştüğünüz şeyleri Allah'a ve Resûlü'ne havale edin"[240] prensibini koymuştur.[241] İhtilâf kapsamına girmeyen furûdaki ihtilaf, sahâbe döneminden şimdiye kadar, ictihâdî meselelerde vuku bulmuştur. Sahâbîlerin hulefâ-i râşidin döneminde başlayan ihtilafları, kimse tarafından yadırganmamıştır.[242]

Sahâbîlerin ihtilafı, ümmet tarafından genel olarak gâyet olumlu karşılanmıştır. Muhammed b. Ebû Bekr, "Allah, bizleri Nebi'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbının amellerindeki ihtilâfı ile faydalandırdı. Sahâbilerin ameli ile amel eden kendisini genişlik içinde bulur ve kendisinden daha hayırlı birisinin o işi yaptığını görür" demiştir.[243] Aynı anlamda bir söz, Ömer b. Abdülaziz'den de rivâyet edilmiştir. O şöyle demiştir: "Kırmızı develerimin olması, onların ihtilâf etmiş olmaları kadar beni sevindirmez. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbının ihtilâf etmemiş olmaları beni sevindirmezdi. Çünkü onlar tek bir görüş üzere olsalardı, o zaman insanlar sıkıntı içerisine düşerlerdi. Hem onlar kendilerine uyulan önderlerdir; dolayısıyla bir kimse onlardan birinin görüşünü aldığı zaman bir çıkar yola girmiş olur. Bir kimse onlardan birinin sözüne sarılsa o (söz) sünnettir."[244]

Sahâbinin görüşünün hüccet olduğu kanaatinde olanlara göre bir sahâbinin görüşü başka bir sahâbinin görüşü ile çelişse de hüccet olacaktır ve mükellefin birbirine zıt olan görüşlerden her biri ile amel etmesi câizdir.[245] Bir sahâbîden rivâyet edilen görüşe aykırı bir başka görüş,

---

farklıdır. Sahâbe hükmü açık olmayan fer'î mesâil üzerinde çalışmış olmasalardı o zaman kendilerinden sonra gelecek olan nesiller için ictihâd kapısı aralanmış olmayacaktı. Çünkü ihtilâfı yeren ve şeriatte ihtilâfa yer olmadığını gösteren deliller vardır. Sahabe ictihâd edip, ictihâdleri sonucunda doğruyu elde etme yolunda ihtilâflar belirince, kendilerinden sonra gelen nesiller için de o yola girme kolaylaşmıştır." (*Muvâfakât* IV, 128-129).

240 Nisâ, 4/59.

241 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 393.

242 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 309.

243 İbn Abdilber, *Câmi* II, 80. Aynı söz, Muhammed b. Ebû Bekr'in oğlu el-Kâsım'dan da rivâyet edilmiştir. bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 123; *İ'tisâm* II, 394.

244 Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 124, 129; *İ'tisâm* II, 395.

245 Şâtıbî, *Muvâfakât* IV,123.

diğer sahâbîlerden intikal etmişse bu görüşlerin ikisinin de dışına çıkmak sahâbîlerin hepsinden ayrılmak demektir.[246]

İmam Mâlik ise aynı görüşte değildir. O, "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbının ihtilâfında ümmet için genişlik yoktur; şüphesiz hak tektir" demiş. İmâm Mâlik'e "Her müctehidin ictihâdında isabetli olduğunu söyleyenler var" denilince o, "İki farklı görüşün ikisi de doğru olmaz. Öyle kabul edilse bile, bunun ictihâd kapısının açılması yönünden olması muhtemeldir. İctihâdî meseleleri Allah Teâlâ bizim hakkımızda bir genişlik kılmıştır; bu bir başka sebepten dolayı değil, sadece ictihâd alanlarını geniş tutması yönünden böyledir" demiştir. el-Kâdî İsmail de aynı konuda şöyle demiştir: "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbının ihtilâfı hakkındaki genişlik, sadece re'y ictihâdındaki genişlik olmaktadır. İnsanın onlardan herhangi birinin isabet edip etmediğine bakmaksızın görüşü ile hükmetmek anlamında bir genişliğe gelince, buna hayır. Onların ihtilâf etmeleri, onların ictihâd ettiklerini ve ihtilâfın da bunun sonucunda ortaya çıktığını gösterir." "Sahâbîlerin ihtilâfları rahmettir" şeklinde düşünenlerin görüşü de onların ictihâd kapısını açmış olmaları yüzünden olabilir. Çünkü şeriatte ihtilâfa mahal olmadığı, onun, hem şeriate hem de dine müteallik olan her konuda ihtilâfa düşenler arasında hüküm vermek, ihtilâfı gidermek için geldiği sabittir."[247]

Hangi ihtilafın, ihtilaftan sayıldığını tesbit etmek gereklidir. Hz. Peygamber dönemine baktığımızda uygulamadaki ihtilafın ihtilaf sayılmadığı görülmektedir. Ahzâb muhârebesinden döndüğü gün Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Sakın kimse öğleyi Benî Kureyza'dan başka bir yerde kılmasın!" diye buyurmasına rağmen ashâbtan bazıları vaktin geçeceğinden korkarak namazı Benî Kureyza'dan başka yerde kılmışlar. Ötekiler de "Vakti geçirsek bile biz namazımızı ancak Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrettiği yerde kılarız!" demişler. Ama sonuçta o (sallallahu aleyhi ve sellem), iki gruptan hiçbirini azarlamamıştır.[248]

Sahâbîlerin ihtilafı, kötülenen ihtilaf çeşidinden değildi. Hz. Ömer,

---

246 Ebû Zehra, *İslâm Hukuku*, s. 185.
247 Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 128.
248 Bk. Buhârî, Havf 5; *Meğâzî* 30; Müslim, *Cihâd* 69.

"Bu ümmet nasıl olur da ihtilafa düşebilir; Peygamber'i bir, kıblesi bir" demiş. İbn Abbas da bunun sebebini şöyle açıklamıştır: "Bize Kur'ân indi ve biz onu okuduk. Okurken onun kimin hakkında nâzil olduğunu biliyorduk. Bizden sonra kavimler gelecek; bunlar Kur'ân okuyacaklar fakat kimin hakkında indiğini bilmeyecekler. Bunun sonucunda Kur'ân hakkında şahsî görüşler (re'y) ortaya çıkacak. Şahsî görüşler ortaya çıkınca da ihtilâfa düşecekler, ihtilâfa düşünce de birbirine girecekler."[249] Hz. Ömer, o zaman sahâbîler arasındaki ihtilafı biliyordu. Onun bu sözleri, sahâbîler arasındaki amelî ihtilafın ihtilaftan sayılmadığını gösterir. Aynı konuda iki sahâbî farklı davranıyordu. Ebû Hüreyre kızına "Altın takma, Leheb'in ateşinin senin üzerine olacağından korkarım" derken[250] İbn Ömer, kızlarını altınla süsler, hanımlarına da ibrişim giydirirdi.[251]

Sahâbîler arasında neyin ihtilaf sayıldığını tâbiînden olan Urve şöyle ifâde etmektedir. "Elbette" lafzıyla boşayan kimsenin durumunun ne olacağı araştırıldığında Hz. Ömer'in bunu bir talak, Hz. Ali'nin üç talak saydığı söylenilmiş. Urve, "İşte bu ihtilâftır" demiştir.[252]

Sahâbîler arasında ihtilaf olduğu zaman çeşitli metodlarla onu halletmeye çalışıyorlardı. Öncelikle, "İlimde yüksek pâyeye erenler ise 'Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır' derler"[253] âyetinin gereği olarak onu bilene havale ederlerdi. İbn Abbas ve Misver b. Mahreme, ihramlının başını yıkaması konusunda ihtilâf ettiklerinde Abdullah b. Huneyn'i Ebû Eyyûb el-Ensâri'ye göndermişler, o da başını iki elini ileri geri götürerek oğuşturmuş ve "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) başını böyle yıkarken gördüm" demiştir.[254] Emin olamadıklarında ise aynı konuyu birkaç kişiden sorarak pekiştirirlerdi.[255]

---

249 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 403-404; *Muvâfakât* III, 332; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 46.

250 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 70.

251 Abdurrezzâk, *a.g.e.* XI, 69.

252 Abdurrezzâk, *a.g.e.* VI, 357-358.

253 Âl-i İmrân, 3/7.

254 Muvatta, Hac 4; Buhârî, Cezâu's-sayd 14; Müslim, Hac 91; İbn Mâce, *Menâsik* 22; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 37; Nesâî, *Menâsik* 27.

255 Müslim, Hac 47; Nesâî, Gusl 13; *Menâsik* 42 ve Ahmed b. Hanbel II, 48; Dârimî, Eşribe 14; Müslim, Eşribe 47; Ebû Dâvûd, Eşribe 7. İbn Ömer ve Sa'd b. Ebî Vakkas da mest üzerine mesh konusunda farklı görüş belirtip, tartışmışlar, sonra Hz. Ömer'e gitmişlerdir.

Sahâbîler arasında ihtilaf gibi gözüken durumlar da olmaktaydı. Tâvûs'a, İbn Ömer'in her tavafta, Yemen rüknünü istilâmı terketmediğini söylemişler. Tâvûs, "Fakat ondan hayırlısı onları terketmişti" demiş ve babasını yani Hz. Ömer'i kasdettiğini belirtmiştir.[256] Ancak Tâvûs, Hz. Ömer'e Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) verdiği ruhsatı bilmiyor olmalıydı. Hz. Ömer, Rükn'de sıkıştığında Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ona "Sen kuvvetli bir adamsın, zayıf (vücutlulara) eziyet verirsin. Boşluk bulursan istilâm et, bulamazsan tehlil getir, tekbir getir ve geç" buyurmuştu.[257] Görünüş itibarıyla baba ile oğul aynı ibadeti farklı yapmışlardır. Ancak ikisi de sünnete uyduğu için bu örnekte ihtilaf yoktur.

Sahâbîler, ihtilaf gibi görünen uygulamalarının aslında ihtilaf olmadığını belirtmişlerdir. Bir kimse, Hz. Hasan ve Hüseyn'i arefe günü görmüş. Biri oruçlu, diğeri oruçsuzmuş. Onlara, "Sizin ihtilâf ettiğiniz şeyi sormaya gelmiştim" demiş. Onlar da "Biz ihtilâf etmiyoruz. Kim oruç tutarsa güzel (bir iş yapmıştır), kim tutmazsa beis yoktur" izahında bulunmuşlardır.[258]

Kadının nerede iddet bekleyeceği meselesinde Hz. Âişe, kadının evinden çıkabileceğini, İbn Ömer ise evinden çıkmayacağını belirtmiştir.[259] Zührî de "Bu konuda ruhsat verenler, Hz. Âişe'nin sözünü alırlar, azimet ve verâ taraftarı olanlar da İbn Ömer'in sözünü esas alırlar"[260] diyerek bir konu hakkında iki uygulamanın câiz olduğu durumlar olduğunu belirtmiştir.

İctihad edilen konularda ihtilâfın olacağı tabiîdir. Yanlış olan, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete bağlanmayı terketmektir. Bu ikisinden bir nassa ulaşmışsa veya kendisine delil sunulmuşsa kişinin bunlara bağlanması gerekir.[261]

Sahâbîlerin ihtilâf ettiği konularda amel etmek isteyen kimsenin ne yapacağı, hangisini tercih etmesi gerektiği ise ayrıca tetkik edilmesi gereken bir konudur.

"İ'tisâmda ihtilaf yoksa biz bu konuları niçin inceliyoruz?" gibi bir

Abdurrezzâk, *Musannef* I, 195-196, 196, 197.

256 Abdurrezzâk, *a.g.e.* *V*, 35.

257 Abdurrezzâk, *a.g.e.* *V*, 36.

258 Abdurrezzâk, *a.g.e.* I*V*, 285.

259 Abdurrezzâk, *a.g.e.* *V*II, 29-36.

260 Abdurrezzâk, *a.g.e.* *V*II, 36.

261 Âsım Abdullah, *İ'tisâm*, s. 14-15.

soru akla gelebilir. Buna şöyle cevap vermek mümkündür: Sahâbîler arasında şekil, uygulama olarak farklı davranışlar görülmektedir. Ama bu davranışlar, sünnetteki seçenekleri değerlendirme veya seçeneklerden birini tercih etme anlamında olduğu için ihtilaf sayılmamaktadır. Çünkü hepsinin gâyesi, sünnete uymaktır, sünnet dışına taşmak değildir. Ya da "bu sadece görüntüde bir ihtilaftır" diye değerlendirilebilir. Bu arada, ihtilaf ve hilafın farklı şeyler olduğuna işaret etmekte fayda vardır.[262]

2. İhtilaf Sebepleri

Sahâbilerin farklı görüşlerde olduğu ve ihtilaf ettikleri konularda nihâi söz söylememiz beklenebilir. Ancak biz bu konudaki tarihi vâkıaya işaret etmiş olmak için rivâyetleri nakledecek ve temelde tercihi gerektiren bir sonuç belirtme yoluna gitmeyeceğiz.

Sahâbîlerin ihtilaf etme sebeplerin belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz:

a. Sünnet Olanı Tesbit Etmede Farklı Görüşler

İ'tisâm ihtilafları, aslında i'tisâm edilecek fiilin "sünnet" olup olmadığı konusundaki farklı değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Herkes kendi bildiği sünnete i'tisâm etmektedir. Bu da gerçekte değil, görüntüde bir i'tisâm ihtilafının doğmasına sebep olmaktadır. Yoksa sahâbîler arasında "sünnet olana i'tisâm" konusunda bir görüş farklılığı yoktur. Sahâbîlerin tatbîkatından anlaşıldığına göre bir fiil sünnet olarak bilindikten sonra ona i'tisâm edilmektedir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bazı fiillerin yapılmasını teşvîk etmiş, ancak onların herkes için sünnet olarak yerleşmesini de uygun görmemiştir. Meselâ, "Akşam namazından önce iki rekât namaz kılınız" buyurmuş. Daha sonra halkın bu namazı sünnet telâkki etmesinden endişe ederek,

---

262 "İhtilaf, farklı görüşler karşısında içlerinden birini daha güçlü veya zayıf olarak nitelendirmeyip tarafsız kalmayı yahut zayıf da olsa bir tarafa temayülü yansıttığından bir ölçüde olumlu çağrışıma sahiptir. Hilaf ise tez ve antitezden birini benimseme ve diğerine karşı tavır alma anlamı taşır. Aralarındaki bu farklar sebebiyle ihtilaf tâbiri çoğunlukla delile dayalı görüş, hilaf ise delilsiz görüş hakkında kullanılır." Özen, "Hilâf" *DİA*, XVII, 527.

"Dileyen kimseler için söylüyorum, akşam namazından önce iki rekât namaz kılınız" buyurmuştur.[263] Buradan anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, bazı sünnetlerin sünnet-i râtibe olarak yerleşmesini istememiştir.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) fiillerinin sünnet olup olmadığı veya hangi fiillerinin sünnet olduğu meselesi üzerinde durmuşlardır. Hz. Peygamber döneminde iken onun (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerini emir olup olmamasına göre ayırıyorlardı. Kölelikten kurtulup hür olan Berire, köle olan kocasından ayrılmak istemiş. Ancak Berire'nin kocasının ayrılmak istemediğini ve çok üzüldüğünü gören Hz. Peygamber, Berire'ye ayrılmamasını söylemiş. Berîre de Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem), "Bana emrediyor musun?" diye sormuş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), sadece aracılık yaptığını söyleyince Berire, kocasından ayrılmıştır. Bundan dolayı, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine itaat vâcip, dileğini, temennisini (şefaatini) kabul vâcip değildir, hükmü çıkarılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), aracılığını terkedince Berire'yi kınamamıştır.[264]

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisine ikram edilen sütü içmiş. Hz. Ebû Bekr solunda, bir bedevî de sağında imiş, Hz. Ömer, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sütün geri kalan kısmını Ebû Bekr'e vermesi için "İşte Ebû Bekr yâ Resûlellah!" demiş. Fakat Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) süt kabının elden ele dolaşmasını sağında oturan bedevîyle başlatmış ve sütü ona vermiş ve "Sağdakiler, sağdakiler, sağdakiler!" buyurmuştur. Enes, "Şu halde bu sünnettir; şu halde bu sünnettir, şu halde bu sünnettir!"[265] diyerek sağdan başlamanın sünnet olduğunu Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi te'kid ederek belirtmiştir. Buna göre Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bir meselenin üzerinde önemle durması, o konunun sünnet sayılmasını gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Sahâbîler, Hz. Peygamber'in her sözüne, fiiline değer verirlerdi. Onlar, "sünnet"in mutlaka gerekli olan kısmında, yani o sünnetin vâcip olup olmadığında ihtilaf ediyorlardı. Bunun sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

---

263 Ebû Dâvûd, Tatavvu' 11.
264 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* I, 317.
265 Müslim, Eşribe 126.

Hz. Peygamber'in sadece bazı kimselere verdiği ruhsatlar, "sünnet olan"ın tesbitinde zorluk çıkarmaktadır. Hacca yetişemeyen Ümmü Ma'kıl'e Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Haccı kaçırmışsan da ramazanda umre yap. Çünkü o hac gibidir" buyurmuştur. Ümmü Ma'kıl, "Hac, hacdır, umre de umredir. Fakat Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu bana söyledi; (bu söz) sadece bana mı aittir, iyice bilemiyorum"[266] diyerek bu durumun umuma şâmil olmaması gerektiğini bildirmiştir.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) belli durumlarda yaptığı uygulamaların genelleştirilmesi farklı anlayışlara sebep oluyordu. Zührî, "İnsanlar, (sabah namazındaki) kunutu nereden aldılar?" diye hayretini belirtmiş ve "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) günlerce kunut yaptı sonra bunu terketti. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr ve Ömer vefat ettiler ve onlar kunut yapmıyorlardı" demiştir.[267]

Hz. Peygamber'in aynı konuda farklı uygulamalar göstermesi "sünnet olan-olmayan" anlayışına sebep olmaktadır. Hz. Peygamber, ramazanda seferî olanları oruç tutup tutmamakta muhayyer bırakmıştır.[268] İbn Abbas, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ramazanda sefere çıktığını sonra herkes görsün diye gündüzün bir içecek içerek orucunu bozduğunu ve Mekke'ye gidene kadar oruç tutmadığını bundan sonra da isteyenin oruç tuttuğunu istemeyenin tutmadığını rivâyet etmiştir.[269] Bu sebeple İbn Abbas "Oruç tutanı da tutmayanı da ayıplama. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) seferde oruç tutmuştur, tutmamıştır da"[270] diyerek iki türlü uygulamanın da mümkün olduğunu belirtmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî de "Biz Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birlikte ramazanda sefer ederdik. Ama ne oruç tutan kınanırdı ne de tutmayan" demiş,[271] farklı uygulamaların mümkün olduğunu belirtmiştir. Zührî'nin "İki şıkkın sonuncusu oruç tutmamak olmuştu. Zaten Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) daima son

---

266 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 79.
267 Abdurrezzak, *Musannef* III, 105.
268 Buhârî, Savm 37; Müslim, Sıyâm 93, 102.
269 Müslim, Sıyâm 88.
270 Müslim, Sıyâm 89.
271 Müslim, Sıyâm 95, 99.

fiiline göre amel olunur"[272] sözü de ihtilaf gibi görünen durumun aslında ihtilaf olmadığını göstermektedir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ayakkabıyla namaz kılmak hakkında "İsteyen ayakkabılarıyla kılsın, isteyen çıkarsın" buyurmuştur.[273] Enes b. Mâlik, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında Mina'dan Arafat'a giderken telbiye getirme konusunda "Telbiye getiren telbiye getiriyordu. O, bunu yadırgamıyordu. Tekbir getiren, tekbir getiriyordu, O (sallallahu aleyhi ve sellem), bunu da yadırgamıyordu" demiştir.[274]

Bazı durumlarda sahâbîlerden bir kısmı sünnetteki illeti gözetmiş, diğer kısmı ise sünneti aynen uygulamayı benimsemişlerdir. Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ûd, tek elbise ile namaz konusunda ihtilâf etmişler. Übey, "Bunda bir beis yoktur, Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) tek elbise ile namaz kılmıştır, bununla namaz kılmak câizdir" derken Abdulah b. Mes'ud, "Bu, insanlar elbise bulamadıkları içindi, (şimdi ise) elbise buluyorlar, namaz iki elbise içinde kılınır" demiştir. Hz. Ömer de bu konu hakkında minbere çıkmış ve "Doğrusu, Übey'in sözüdür" demiş, İbn Mes'ud'un görüşünü benimsememiştir.[275]

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) maksadının farklı kavranması da söz konusudur. Sahâbenin nasları anlama ve yorumlamada iki farklı eğilimde olduğu; bir kısmının mânâ ve maksada riâyet ederken diğerlerinin ise lafza bağlı kaldığı görülmüştür.[276] Benî Kurayza gazvesine giderken ikindi namazının kılınmasıyla ilgili Hz. Peygamber'in emrinin kimi sahâbî tarafından mutlaka Benî Kurayza yurdunda kılınması, kimileri tarafından da yolda oyalanılmaması, süratle hareket edilmesi mânâsında farklı şekillerde anlaşılıp uygulandığı[277] bu konuda güzel bir örnektir.[278] Müslim'deki rivâyette sahâbeden bir kısmı vaktin geçeceğinden korkarak

---

[272] Müslim, Sıyâm 88.

[273] Abdurrezzak, *Musannef* I, 387.

[274] Dârimî, *Menâsik* 48. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Vitr haktır. Dileyen yedi rekât kılsın, dileyen beş rekât, dileyen üç kılsın, dileyen de bir kılsın" (Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 40) buyurarak bir konuda farklı uygulama imkânı göstermiştir.

[275] Abdurrezzak, *Musannef* I, 356.

[276] Bk. Uluçam, *Kur'ân Âyetleri ve Hadîsler Arasında Görülen Teâruz*, s. 144.

[277] Buhârî, Havf 5; *Meğâzî* 30; Müslim, *Cihâd* 69.

[278] Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar*, s. 120-121.

namazı kılmış, diğerleri de "vakti geçirsek de biz namazı Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrettiği yerde kılarız" demişlerdir.[279] Sahâbeden bir kısmı lafzın zâhirî mânâsını değil, mefhumunu, gâyesini dikkate almışlar, diğerleri ise lafzın zâhiriyle amel etmişlerdir. Her grup kendi ictihadıyla amel ettiği için Hz. Peygamber onları tenkit etmemiştir.[280] Burada Hz. Peygamber'in emri ile namazların vaktinde kılınmasını emreden âyetler arasında görünürde teâruz söz konusu olmuştur.

Hz. Peygamber'in bir uygulamasını sahâbîlerden bazısı sünnet kabul etmiş, bazısı da etmemiştir.[281] Hz. Peygamber, bazı konularda kendi yaptığının dışındaki durumların sünnete aykırı olmayacağını belirtmiştir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), hacda iken "Ben kurbanlarımı burada kestim. Minâ'nın her tarafı kesim yeridir" buyurmuş, Arafat'da vakfe yapınca "Ben şurada vakfe yaptım. Arafat'ın her tarafı vakfe yeridir" buyurmuş, Müzdelife'de sabahlamış ve orada Kuzeh denilen yerde vakfe yapmış ve "Burası Kuzeh'dir ve vakfe yeridir. Müzdelife'nin her tarafı vakfe yeridir" buyurmuştur.[282] Görülüyor ki Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Mina'ya işaretle, onun her tarafının kurban yeri; Arafat'a işaretle, onun her tarafının vakfe yeri; Müzdelife'ye işaretle, onun da her tarafının vakfe yeri olduğunu beyan buyurmuştur. Burada ümmetine kurban ve vakfenin yer açısından en mükemmel şekliyle cevaz sınırlarını açıklamıştır. En mükemmel kurban ve vakfe yerleri onun (sallallahu aleyhi ve sellem) kurban kestiği ve vakfe yaptığı yerlerdir. Geri kalan yerlerde de bu ibadetleri yapmak caizdir.[283] Hz. Peygamber'in bir insan olarak belirttiği alanın her yerinde aynı anda vakfe yapması ve kurban kesmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber'in yaptığı ve yapılmasını emrettiği yerler sünnettir. O (sallallahu aleyhi ve sellem), vakfe yaptığı, kurban kestiği yerleri belirtmekle, bunları merak edenlere ışık tutmuş olmaktadır.

Ancak yine de Hz. Peygamber'in her yaptığının sünnet olup olmadığı tartışılmıştır. Sahâbiler, bu konuda farklı anlayış ve telakkiler içinde

---

279 Müslim, *Cihâd* 69.

280 Nevevî, *Minhâc* XII, 318; Aynî, *Umdetu'l-kârî* VI, 265.

281 İbn Hıbban, *Sahîh* 'inde sünnetin kısımlarından 24. nev'e "Bazı Sahâbenin Kabul Bazı Sahâbenin Reddettiği (*Sünne*tlere dair) Haberler" adını vermiştir. (I, 118).

282 Müslim, Hac 149; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 56, 64; Tirmizî, Hac 54.

283 Nevevî, *Minhâc* VIII, 422.

olmuşlardır.[284] İbn Ömer, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın Mina'dan dönüşlerinde el-Ebtah deresinde konakladıklarını haber vermiştir.[285] İbn Ömer, halîfeler gibi Muhassab'a inmeyi sünnet sayar; Nefr günü öğle namazını Muhassab'da kılarmış.[286] İbn Abbas ve Hz. Âişe ise bunun sünnet olmadığını söylemişlerdir. İbn Abbas, "Muhassab'da kalmak bir şey değildir. O ancak Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) indiği bir menzildir" demiştir.[287] Hz. Âişe de bunu yapmaz ve "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sadece Medine'ye dönüşte yola çıkmak için daha kolayına geldiğinden dolayı (Mina'dan Mekke'ye gelirken) Muhassab'a inmiştir (Ebtah'ta konaklamıştır). (Muhassab'a inmek aslında) sünnet değildir. İsteyen orada iner, isteyen de inmez" derdi.[288]

Nefr gününde Mina'dan Mekke'ye gelirken geceyi Muhassab denilen yerde geçirmenin hac ibadetiyle herhangi bir ilgisi olmadığı görüşünde olan sahâbilere göre Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekke'ye dönerken geceyi Muhassab'da geçirmesi tesâdüfîdir, hac ibadetiyle bir ilgisi yoktur. Dört mezhebin imamlarına göre ise, Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) fiiline uymak yönünden Mina'dan Mekke'ye dönerken geceyi Muhassab'da geçirmek sünnettir. Çünkü halîfe Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman bu sünnete uymuşlardır.[289] Anlaşılan, ihtilaf Muhassab'da konaklamanın (bu sünnetin) hac ibadetinin bir rüknü sayılması noktasındadır. Haccın rüknü sayılması halinde en azından izdihama yol açılması gibi problemlerin oluşacağı tabiîdir. Bu hadîsten hareket ederek İmam Mâlik, şöyle demiştir: "Hacdan dönerken hiç kimsenin namaz kılmadan Muarras'ten geçmesi uygun değildir. Şâyet oraya uğrandığında namaz vakti değilse, namaz kılma zamanı gelinceye kadar orada kalsın, sonra da kolayına geldiği kadar namaz kılsın. Çünkü bana ulaşan rivâyetlere göre

---

[284] Bk. Karaman, *İctihâd*, s. 64-65.

[285] Müslim, Hac 340; İbn Mâce, *Menâsik* 81.

[286] Müslim, Hac 338. Ebtah, Mekke ile Mina arasında, Mina'ya daha yakın bir mevkidir. Ebtah, Batha, Muhassab'ın aynı yer olduğu da belirtilmiştir. Bk. Nevevî, *Minhâc* IX, 64; İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, s. 96-97.

[287] Müslim, Hac 341.

[288] Ahmed b. Hanbel VI, 41, 190, 207, 225; Buhârî, Hac 147; Müslim, Hac 339, 340; İbn Mâce, *Menâsik* 81; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 86; Tirmîzî, Hac 82.

[289] Yeniel-Kayapınar, *Ebû Dâvûd Tercemesi* VII, 475.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) orada istirahat etmek için konakladı. Abdullah b. Ömer de orada devesini çöktürdü.[290] Ben, imamlar ve örnek konumunda olan insanlar için, orada konaklamadan geçmemelerini müstehap görüyorum. Çünkü bu onların bir görevidir. Zira bu, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve halîfeleri tarafından yapılmış birşeydir. Dolayısıyla imamlar ve örnek konumunda olan ilim adamları için onun bu sünnetini ihyâ etmeleri, bu fiilin tümden terkedilmemesi ve bunun sonucunda orada konaklama ile herhangi bir yerde konaklama arasında hüküm bakımından bir farkın olmadığı ve orada konaklamanın bir fazileti bulunmadığı, dahası orada konaklamanın sevap getireceğine inanmanın câiz olmayacağı inancının doğmaması için, onu işlemeleri kendilerine bir görev olarak taayyün eder." İmam Mâlik'in mezhebinden anlaşılan, mendûbun mutlaka mendûb olmayandan ayrılması gerektiğidir. Bu da onun (mendubu) işlenmesi ve böylece ortaya konulması yoluyla olacaktır.[291]

Hz. Peygamber'in bu uygulamalarının sünnet sayılmasının bir sebebi de konuyla ilgili vahiy gelmesidir. Sahâbîlerin sünnete uymaları körü körüne değildir. Onlar, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hareketinin ilâhi irâdeye muvâfakatını sürekli göz önünde bulundurmuşlardır. Akik vâdisindeki Zu'l-huleyfe'de konakladığında Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) geceleyin Cebrâil gelmiş ve "sen mübârek bir vâdide bulunuyorsun, bu mübârek vâdide namaz kıl ve hac için umreye niyet ettim de" demiştir.[292] Nitekim Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da Zu'l-huleyfe'deki Batha'da devesini çöktürerek orada namaz kılmıştır.[293]

Bu nakillerden şöyle bir sonuca gitmek mümkündür. Hz. Âişe,

---

[290] Muvatta, Hac 206; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 96. Ebû Dâvûd, bu rivâyetten sonra "Ben Muhammed b. İshak el-Medînî'yi, el-Muarras, Medine'ye altı mil uzaklıktadır' derken işittim" demiş, Muarras'ın yerini târif etmiştir. Ayrıca bk. Nevevî, *Minhâc* IX, 7.

[291] Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 307.

[292] Muvatta, Hac 206; Ahmed b. Hanbel I, 24; Buhârî, Hac 16; Hars ve Muzaraa 16; İ'itisâm 16; Müslim, Hac 434; İbn Mâce, *Menâsik* 40; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 24.

[293] Bk. Muvatta, Hac 206; Ahmed b. Hanbel II, 112; Buhârî, Hac 14, 148; Müslim, Hac 430, 432; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 86, 96. Zu'l-huleyfe, Medine'ye dört mil mesâfede bir mevkidir. Miras, *Tecrîd Tercemesi* VI, 58. Burada geçen Batha, Mina'daki Batha değil, Zu'l-huleyfe'deki bir yer adıdır. Akik vadisi, Medine civarında hurmalıkları ve pınarları olan bir yerdir. Ahmed Naîm, *Tecrîd Tercemesi* II, 435.

Muhassab'dan inmenin sünnet olmadığını, kolaylık için orada konakladığını belirtmiştir. Bilindiği gibi kolaylığı tercih de sünnettir. Prensip olması açısından sünnettir. Buna göre iki taraf da haklıdır. Hayır, diyen kolaylaştırıcılığın sünnet olduğunu söylemiş olmakta, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığının aynısını kabul eden de sünnete uymuş olmaktadır.

Hz. Peygamber'in Mekke'ye girerken de Mekke'den çıkarken de ayrı yolları kullanmasını[294] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bayram namazlarına başka yoldan gidip başka yoldan dönmesine benzetilmiştir. Ayrı ayrı yollardan gidip gelmenin kasdî değil, bir tesadüf eseri olduğunu söylenmişse de bu iddia pek kabul görmemiştir. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu hayır ümidi ile (tefâülen yani sonraki halinin evden çıktığı halinden daha hayırlı olması dileğiyle) yahut gidip geldiği yollar kendisine şahit olsunlar diye yapmış olabilir gibi izahlar yapılmıştır.[295]

Bilindiği gibi Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bayram günü (namazgâha) bir yoldan giderse başka yoldan dönerdi.[296] Bekr b. Mübeşşir el-Ensârî'nin, "Ramazan ve kurban bayramı günleri Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbı ile birlikte Bathan vadisi yoluyla musallâya gider, Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ile birlikte namaz kılar ve yine Bathan vadisinden evlerimize dönerdik"[297] rivâyeti bayram namazına gidip gelirken ayrı ayrı yolları takib etmenin vacib olmadığına, aynı yoldan gidip gelmenin câiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü sahâbiler aynı yoldan gidip gelmişler Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da bunu ikrar etmiştir.[298] Buna göre Hz. Peygamber döneminde sahâbîlerin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamasından farklı bir uygulamaya gittikleri, herşeyi sünnet olarak görmedikleri anlaşılmaktadır.

İbn Teymiye, Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarının sünnet sayılmaması gerektiği kanaatinde olduğunu şöyle ifâde etmiştir: "Sünnete ittibaı, farklı şekilde anlayanlar olmuştur. Hz. Peygamber'in konak yeri olduğu için konaklayıp orada namaz kılması gibi özel bir maksat taşımaksızın genel olarak işlediklerini sünnet saymışlardır. Burada maksat, o namazı o mekâna

---

[294] Müslim, Hac 223, 224.
[295] Bk. Nevevî, *Minhâc* IX, 6-7; Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* VI, 517.
[296] Ahmed b. Hanbel II, 338; Dârimî, Salât 226; İbn Mâce, *İkâme* 162; Tirmizî, Cum'a 37.
[297] Ebû Dâvûd, Salât 248; Hâkim, *Müstedrek* I, 296; Beyhakî, *Sünen* III, 309.
[298] Yeniel-Kayapınar, *Ebû Dâvûd Tercemesi* IV, 295.

tahsis etmek değildir. Böyle olmasına rağmen eğer biz o mekânı namaz ve konaklama yeri olarak özelleştirmeye kalkarsak ona uymuş olmayız. Aksine Ömer'in yasakladığı cinsten bir bid'atı işlemiş oluruz" demiştir.[299] Hz. Peygamber'in hac yolculuğunda konakladığı yerin mukaddes bir vâdi olduğunu, burada namaz kılmasını Cebrail'in bildirmesi ve Hz. Peygamber'in de bunu sahâbîlere nakletmesi, sahâbîleri orada konaklamaya sevketmiştir. Hz. Peygamber'in yaptığını aynen yapmaları aslında hiç de garipsenecek bir tutum değildir. Onlar, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) özelleştirdiği bir fiile uymaktan başka birşey yapmamışlardır. İbn Teymiye, sünnete mütâbaatın, bir fiilin görünüşündeki mütâbaattan daha ileri boyutta olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in, bir fiili müstehab olduğu için mi yoksa geçici bir ihtiyaç olduğu için mi yaptığı konusunun ihtilâflı olduğunu belirtir.[300] Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı bazı fiilleri, bir kısım sahâbînin ibadet (kurbet) diye yorumlamaları, diğer bir kısmının mübahlığa hamletmesi,[301] sahâbîlerin farklı görüşte olmalarına sebep olabilmektedir.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hac yolculuğunda konakladığı, namaz kıldığı yerde konaklayan ve namaz kılan Hz. Ömer, sünnet kabul etmediği durumlarda etrafındakileri uyarmıştır. O, Mekke ile Medîne arasındaki bir seferde yanındakilere sabah namazını kıldırmış. Bir müddet sonra aralarından bazıları durmuş ve "Nebî, burada namaz kıldı" deyip namaz kılmışlar. Ömer, bunu bildiğini belirtmiş, ancak bunun yanlış anlaşılabileceğini vurgulamaktan da geri kalmamış ve şöyle demiştir: "Ehl-i Kitab helâk oldu. Onlar Peygamberlerinin izlerine (hâtıralara, kalıntılara) tâbi oldular. Oraları havra ve kilise ittihaz ettiler. Namaz vakti gelmişse kılın, yoksa geçip gidin."[302] Hz. Peygamber, orada namaz kılmayı kasdetmeyip konakladığı yer olduğu için namaz kılınca, bunu bilen Hz. Ömer, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) niyetinde muvâfakat etmeden fiilinde (şeklinde, aynı fiili işlemekte) ona (sallallahu aleyhi ve sellem) benzemeyi mutabaat olarak görmemiştir. Aksine, o mekânı namaz için tahsis etmenin ehl-i kitabı helâk eden bid'at cinsinden olduğuna hükmetmiştir. Hz. Ömer,

---

299 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* I, 280.
300 İbn Teymiye, *a.g.e.* I, 281.
301 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 524.
302 Abdurrezzak, *Musannef* II, 118-119.

müslümanları bu tür davranışlarla ehl-i Kitaba benzemekten nehyetmiştir. Böyle davranan kimse görünüşte Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) benzer, bir kalp işi olan niyette ise Yahudi ve Hristiyanlara benzer.[303]

Bir fiilin sünnet olup olmadığı meselesine sahâbî döneminden başka örnekler de bulmak mümkündür. Ebu't-Tufeyl, İbn Abbâs'a "Senin kavmin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Beyt'i tavaf ederken remel yaptığını ve bunun sünnet olduğunu iddia ediyorlar" diyerek İbn Abbas'ın bu konuda ne diyeceğini öğrenmek istemiş. İbn Abbas, konuyu şöyle izah etmiştir: "Hem doğru söylemişler, hem de yanlış söylemişler. Doğru söylemişler. Çünkü gerçekten Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Beyt'i tavaf ederken remel yapmıştır. Yanlış söylemişler. Çünkü o sünnet değildir. Kureyş müşrikleri Hudeybiye gününde; 'Şu Muhammed'i ve ashâbını bırakınız da burnundaki kurtları sebebiyle ölen devenin ölümüyle ölsün' dediler. Kureyşliler ile Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) müslümanların hac yapmak için Mekke'de üç gün kalmaları konusunda antlaşma yapınca, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ashâbıyla birlikte Mekke'ye geldi. Müşrikler de Kuaykıân denilen sıradağlar tarafında idiler. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbına, 'Beyt'i tavaf ederken üç turda remel yapınız' buyurdu. Bu sünnet değildir." Ebu't-Tufeyl, İbn Abbas'a bir başka soru yöneltmiş ve onun görüşünü almak istemiş. "Senin kavmin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Safâ ile Merve arasında devesine binerken sa'y yaptığını ve bunun sa'yı deveye binerek yapmanın sünnet olduğunu iddia ediyorlar" demiş. İbn Abbas, konu hakkındaki görüşünü şöyle ifâde etmiştir: "Hem doğru söylemişler, hem de yanlış söylemişler. Doğru söylemişler. Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Safâ ile Merve arasında devesi üzerinde olduğu halde sa'y etti. Yanlış söylemişler, çünkü bu sa'y ederken deveye binmek sünnet değildir. Halkın Resûl-i Ekrem'e (sallallahu aleyhi ve sellem) yaklaşmasına engel olunamazdı ve halk bundan vazgeçirilemezdi. Bunun üzerine halkın onun (sallallahu aleyhi ve sellem) sözünü rahatça işitmeleri, yerini görmeleri ve ellerinin kendisine erişmemesi için tavafı deve üzerinde yaptı."[304] İbn Abbas, deve ile sa'y etmenin

[303] İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* I, 281.
[304] Ahmed b. Hanbel I, 372-373; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 50.

sebebini açıkladıktan sonra "Yürüyerek sa'y yapmak efdaldir" demiştir.[305] Buna göre, İbn Abbas illeti bilmesi sebebiyle o durumları sünnet saymamış olmaktadır. Ancak Hz. Ömer de remel yapmaktaki illeti biliyor olmasına ve remeli gerektiren şartların kalktığını belirtmesine rağmen sünneti aynen uygulamak gerektiğini söylemiştir.[306]

Bu örneklerde, ittibaı zaruri olan ve olmayan sünnet ayırımına gidildiği görülmektedir. Bazı uygulamaları sünnet saymayanlar, o meselenin o ibadetin bir rüknü sayılmasını engellemek için böyle bir açıklama yapmak zorunda kalmış olmalıdırlar. Bu anlayış daha sonra Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerinin ve fiillerinin müslümanlara delil olması ve onlara uyulması için; şeriat olarak konulması ve onlara uyulmasının kasdedilmesi şartı[307] olarak ifâde edilmiştir.

Sahâbîlerin sünneti farklı algılamaları, ictihad farkından kaynaklanmış olmaktadır. Bazı fiilleri bir sahâbînin yapması diğerinin yapmamasının sebeplerinden biri de bu olmalıdır. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) müstehâb görerek ümmetine kanunlaştırmadığı meseler, sahâbenin ictihâdının câiz olduğu işlerdendir. İctihad câiz olduğu için fâili yadırganmaz.[308] Meselâ, İbn Ömer, Hz. Peygamber'in yürüdüğü (sefer ettiği) yerleri, konakladığı, seferde abdest alırken gördüğü ve suyun artanını döktüğü ağacı araştırırdı. İbn Ömer ve âlimlerden bir grup bunları müstehab görmüşler. Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, İbn Mes'ûd, Muâz b. Cebel ve cumhur-ı ulemâ ise, bunları yapmamış ve müstehap görmemişlerdir. Müstehap görselerdi, onlar da yaparlardı, Hz. Peygamber'e mutâbaatı, iktidâı araştırdıkları gibi o yerleri araştırırlardı.[309] Ancak burada dikkat çeken bir nokta vardır. Sahâbilerin birbirini kına-

---

305 Müslim, Hac 237.

306 Bk. Ahmed b. Hanbel I, 45; Buhârî, Hac 57; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 50.

307 Bk. Hallaf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, s. 223-224. Burada Mevdûdî'nin sünnete bakışını naletmek faydalı olacaktır. "*Sünnet*, Allah Resûl'ünün insanların öğrenmesi ve devam ettirmesi için uyguladığı amelî yoldur. Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamber olarak söylediği sözler ve yaptığı fiiller sadece uyulması gereken sünnetlerdir. Şahsî olarak Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurduğu ve yaptığı şeylere ittiba vâcip değildir. Ancak onlara saygı göstermek gereklidir." (Daudî, *Hadis Çalışmaları*, s. 263).

308 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* I, 282.

309 İbn Teymiye, *a.g.e.* I, 280.

ması. İbn Ömer, bu davranışları sebebiyle tenkit edilmemiş, İbn Ömer de onları tenkit etmemiştir.

Sahâbîler imkân buldukları ölçüde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ibadet, fetva ve kazalarını görüyor veya işitiyor, bunları belliyor, üzerinde düşünüyor, herbiri kendi kabiliyet ve irfânına göre bir anlayışa sahip oluyordu. Bu sebeple de gerek naslardan hüküm istinbatı ve gerekse çıkarılan hükmün tatbikattaki yeri bakımından fark ve ihtilâflar meydana geliyordu. Meselâ, Hz. Ebû Bekr halife olunca bazı kabilelerin zekât vermeyi kabul etmemeleri üzerine onlara karşı savaş açmaya karar vermişti. Hz. Ömer de ilk anda bu karara itiraz etmişti. Anlaşıldığına göre sahâbe Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bazı emirlerini farz, bazı nehiylerini haram telâkki etmemiş, bazı emirlerini ise farz, bazı nehiylerini ise haram telâkki etmişler, bazılarında da ihtilâf etmişlerdir.[310]

Sahâbîler "sünnet olan"ı tesbitte bu hassasiyeti gösterirlerken sünnet olmayan konularda da aynı şekilde davranmışlardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), nübüvvetten önce tahannüste bulunmuş, uzlete çekilmiştir. Ancak nübüvvetten sonra Hz. Peygamber, uzlete çekilmemiştir. Sahâbîler de onun (sallallahu aleyhi ve sellem) nübüvvetten önceki fiiline uymayı iktida saymamışlar, uzlet hayatı yaşamamışlardır.[311] Onların uygulamaları, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra sünneti tesbitte ölçü olmuştur. Sünnet zannedilebilecek hareketlerin sünnet olmadığını belirterek sünnet olmayan fiillerin sünnet olarak yerleşmesini önlemeye çalışırlardı. Abdullah b. Mes'ûd, "Sakın sizden biriniz (namazdan çıkarken) mutlaka sağ tarafından çıkmak lâzım geldiğine inanarak şeytana kendi nefsinden bir parça ayırmasın! Benim Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) ekseriya gördüğüm sol tarafından kalkıp gittiğidir"[312] diyerek dinde olmayan bir şeyi dinden saymanın, sünnette olmayan bir uygulamayı sünnettenmiş gibi anlamanın tehlikesine dikkat çekmiştir.

Hükmün illetini farklı anlamak ihtilâflara sebep olmaktaydı. Sünnetteki hükmün illetini bilen sahâbîler, bunu açıklıyordu ve bu bir problem oluşturmuyordu. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), keler yemeyi ne

310 Bk. Karaman, *İctihâd*, s. 65.
311 Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ*, XVIII, 11.
312 Müslim, *Müsâfirîn* 59; İbn Mâce, *İkâme* 33.

emretmiş ne de yasak etmiştir. Hz. Ömer "Şüphesiz ki Allah onunla bir çok insanları faydalandırır, o umumiyetle şu çobanların yiyeceğidir. Yanımda olsaydı ondan mutlaka yerdim. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sadece ondan iğrenmiştir" demiştir.[313] Böylece Hz. Peygamber'in keler yememesindeki sebebi açıklamıştır. İbn Abbas da aynı sebebi zikretmiş, "eğer keler haram olsaydı, onun sofrasında yenmezdi ve onların yenilmesini de emretmezdi" demiştir.[314] Arzularını sünnete göre düzenlemeye gayret eden sahâbîlerin aksine, bazı sahâbîler Hz. Peygamber'in yapmadığı, iğrendiği şeyleri kendileri iğrenmedikleri için ve aslında Hz. Peygamber'in müsaade etmiş olması sebebiyle yapmaktadırlar.

Ancak farklı anlamalar da görülmüştür. Buna cenaze için ayağa kalkma meselesini örnek verebiliriz. Bazı âlim sahâbîler, cenaze için ayağa kalkmanın illetinin meleklere saygı olduğunu, dolayısıyla mü'min, kâfir her ölüyü kapsayacağını söylemişlerdir. Diğer bir kısım ise, ölümün dehşetinden dolayı ayağa kalkılır, bu itibarla mü'min olsun kâfir olsun her cenaze için kalkılır, demişlerdir. Bazıları ise, "Bir gün Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanından bir yahudi cenazesi geçmişti. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) cenazenin başından yüksek bir seviyeden geçmesini istemediğinden ayağa kalkmıştır" şeklinde bir izah getirerek, ayağa kalkma işinin sadece kâfir cenazesine mahsus olduğunu söylemişlerdir.[315] Görüldüğü gibi sünnetteki hükmün illetini anlamada sünnetlere şâhit nesil olan sahâbîler bile ihtilaf etmişlerdir. Daha sonraki nesillerde sünnette olan bir meselenin illetini tesbit çok daha zorlaşmaktadır.[316] Sünnetteki illeti bilmek herkes için söz konusu değildir. Sahâbîlerin, Hz. Peygamber'in her yaptığını yapmaları, sünneti aynen uygulamalarının sebebi de bu olmalıdır.

---

313 Müslim, Sayd 50.

314 Ahmed b. Hanbel I, 329; Buhârî, Et'ime 8; *İ'tisâm* 24.

315 Dihlevî, *a.g.e.* I, 525.

316 Salâhaddin Polat, "Hz. Peygamber'in *Sünne*tini Anlama *ve Sünne*te Uyma" adlı tebliğinde "*Sünne*tin her hükmünün, arka planını, yâni ortamını iyi tesbit etmek esastır. Bununla bağlantılı olarak Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden her birinde esas aldığı ilkeyi *ve* prensibi tâyin önemlidir. Yâni her sünnetin hangi şartlarda *ve* hangi gâyelerle ortaya konulduğu tesbit edilecektir" demektedir. (*Ebedi Risâlet* II, 64). Ancak sünnetteki ilke *ve* prensibi tâyin etmek, herkese göre değişecektir. İhtilaflar, sünnetteki illeti, ilkeyi, prensibi tesbit etmek mümkün olmadığı için doğmaktadır.

b. Bazı Fiilleri Hz. Peygamber'in Bir veya Birkaç Kez Yapmış Olması

Hz. Peygamber'in bazı fiilleri az sayıda yapmış olması, sahâbîlerin o konuda ihtilafa düşmesine sebep olmuştur. Saîd b. Cübeyr, sahâbîlerin telbiye hakkında farklı şeyler söylemesinin sebebini Abdullah b. Abbas'a sormuş o da bunun sebebini şöyle açıklamıştır: "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) haccı, sadece bir kere olduğu için insanlar bu konuda ihtilâfa düştüler. Ben baştan sona takip ettim. İhtilâfın sebebi, oraya halkın bölük bölük gelmiş olmaları ve herkesin gördüğü durumu rivâyet etmesidir."[317]

Duha namazı da Hz. Peygamber'in pek az kıldığı bir namazdır.[318] Hz. Âişe, duha namazıyla ilgili olarak Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) insanlar sünnet edinir ve kendilerine farz olur korkusuyla bazı amelleri terkettiğini; onun (sallallahu aleyhi ve sellem), insanlara hafif gelecek şeyleri sevdiğini belirtmiştir.[319] Hz. Peygamber'in pek fazla kılmadığı bu namaz, daha sonra sahâbîlerin farklı görüşler bildirmesine sebep olmuştur.[320]

c. Hadîsi Bilmeme

Sahâbîlerden bir kısmının Hz. Peygamber'in sünnetlerinden bazılarından haberdar olmadığı bilinmektedir.[321] Her sahâbînin sünnetin tamamını bilmesi mümkün değildi. Fetihler veya çeşitli vazifeler yüzünden Medine'den uzakta bulunan ashâb, kendileri yokken nâzil olmuş veya verilmiş bir hük-

---

317 Ebû Dâvûd, *Menâsik* 21.

318 Bk. Ebû Dâvûd, Tatavvu' 12; Tirmîzî, Vitr 15.

319 Muvatta, Kasru's-salât 29; Abdurrezzâk, *Musannef* III, 78; Ahmed b. Hanbel VI, 223; Buhârî, Teheccüd 5, 32; Müslim, *Müsâfirîn* 77. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) duha namazını kılmayı tavsiye ettiğine dâir rivâyetler de bulunmaktadır. Bk. Nesâî, Sıyâm 81 ve Dârimî, Salât 151.

320 Bk. Abdurrezzak, *Musannef* III, 81 ve Ebû Dâvûd, Salât 91 ve Dârimî, Salât 152 ve Ahmed b. Hanbel VI, 95; Müslim, *Müsâfirîn* 78 ve Müslim, *Müsâfirîn* 76 ve Abdurrezzâk, *Musannef* III, 81 ve Ahmed b. Hanbel II, 155; Buharî, Umre 3; Hac 220 ve Ahmed b. Hanbel II, 23; Buhârî, Teheccüd 31 ve Abdurrezzâk, *Musannef* III, 78. Konuyla ilgili izahlar için bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 55, 305.

321 Bk. Buhârî, *İ'tisâm* 22. Ayrıca bk. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 523-524.

mü işitmemiş olabiliyorlardı.[322] Bu durum ihtilafa sebep olmaktaydı. Pek tabiî olarak herkes kendi bildiğini, görüşünü söyleyecektir.

İleri gelen sahâbîlerin dahi bilmediği hadîsler vardı. Hz. Ömer, Şam'a gitmek için yola çıkmış. Yolda kendisine Şam'da veba salgını olduğu haberi gelmiş. Hz. Ömer, yanındakilerle beraber Şam'a gitmesi mi yoksa geri mi dönmesi konusunda karar verememiş. Danışmak için ilk muhacirleri çağırmış, kimi işinden geri kalmamasını söylemiş kimi de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbını vebâlı bölgeye götürüp tehlikeye atmamasını tavsiye etmiş, onlar farklı görüşler belirtince Ömer, ensârı çağırmış, onlar da muhâcirler gibi sözler söylemiş. Hz. Ömer de Mekke fethi muhacirlerini Kureyş büyüklerini çağırmış, onlar "Adamlarınla beraber geri dönmen ve onları veba tehlikesine atmaman kanaatindeyiz" demişler. Bunun üzerine Hz. Ömer, Medine'ye geri dönmeye hazırlanırken daha önce bir işi için aralarından ayrılmış olan Abdurrahman b. Avf gelip "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bir yerde veba hastalığını işitirseniz oraya girmeyiniz. Bir yerde de veba hastalığı çıkar da siz orada bulunursanız vebadan kaçarak oradan çıkmayınız' buyururken işittim" demiş, birçok sahâbînin bilmediği hadîsi nakletmiş. Bunun üzerine Hz. Ömer Allah'a hamdedip Medine'ye dönmüştür.[323]

Muksirûndan olan sahâbîlerin de bilmediği sünnetler vardı. Birçok sünnet bildiğini bizzat kendi ifade eden sahâbî İbn Abbas[324], kurbanlık gönderen kimseye kurban kesilinceye kadar hac yapanlara haram olan şeyler haram olur diyormuş. Soru, Hz. Âişe'ye sorulunca durumun öyle olmadığını kurbanın nişanını kendisinin büktüğünü ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kurban kesilene kadar Allah Teâlâ'nın kendisine helâl kıldığı şeylerden mahrum kalmadığını belirtmiştir.[325]

Hz. Âişe'nin, bazı sahâbîlerin bilgilerinin ve uygulamalarının yanlış olduğunu bildirdiği bilinmektedir. O, konuyla ilgili Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamasını anlatarak, yanlışlıkların bilgi eksikliğinden

[322] Karaman, *İctihâd*, s. 63.
[323] Muvatta, *Câmi* 22; Müslim, Selâm 98.
[324] Ahmed b. Hanbel I, 257.
[325] Muvatta, Hac 51.

kaynaklandığını gösteriyordu. Abdullah b. Ömer'e koku sürünmek, sonra ihramlı olarak sabahlamak sorulduğunda "Ben ihramlı olarak sabahlayıp da koku saçmayı sevmem. Katrana bulanmam, benim için bunu yapmamdan daha makbuldür" demiştir. Bu söz Hz. Âişe'ye haber verilince "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) ihrama girerken ben kokulamışımdır. Sonra hanımları arasında dolaştı ve ihramlı olarak sabahladı, sabahleyin de daha kokunun etkisi kaybolmadan ihrama girdi" cevabını vermiş,[326] İbn Ömer'in bilmediği sünneti nakletmiştir.

Bir sahâbi, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bir mesele hakkında bir hüküm ya da fetvâ işitmiş, diğeri ise onu işitmemiş olunca o konuda sahâbîlerden biri hadîsle hükmederken diğeri kendi re'yi ile ictihâd etmiş olmaktadır. Dihlevî'nin tespitine göre bu durumda şu sonuçlar ortaya çıkabilir:

a. İctihâd eden sahâbinin görüşü hadîse uygun düşebilir. İbn Mes'ûd'a, kocası ölen ve mehri belirlenmeyen bir kadının durumunu sorarlar. İbn Mes'ûd, "Ben, bu konuda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hükümde bulunduğunu görmedim" der. Ama sonunda verdiği fetvâ sünnete uygun düşer.[327]

b. Aralarında tartışma olur, bunun sonunda da zann-ı galip doğuracak şekilde bir hadîsin varlığı ortaya çıkar ve sahâbî ictihâdından vazgeçerek hadîsin gereğine döner. Ebû Hüreyre, bir soru üzerine cünup olarak sabahlayanın oruç tutamayacağını -konuyla ilgili herhangi bir hadîs rivâyet etmeden- söylemiş. Daha sonra bu mesele Hz. Âişe ile Ümmü Seleme'ye sorulmuş, Onlar da Ebû Hüreyre'nin dediğinin tam aksi olduğunu Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) nakletmişlerdir.[328]

c. Hadîs sahâbiye ulaşır; ancak onu zann-ı galip doğuracak şekilde görmez. Bu yüzden de ictihâdını değiştirmez. Üstelik hadîsi eleştirir. Araştırmalarımız sırasında bu kabil olayların hemen hemen hiç diyebileceğimiz şekilde az olduğunu tesbit ettik. Fâtıma bint Kays, Hz. Ömer'in yanında tanıklık ederek kendisinin üç talak ile boşandığını, Resûlullah'ın (sallallahu

---

326 Müslim, Hac 47; Nesâî, Gusl 13; *Menâsik* 42.

327 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 294-295, 479, 480; Ebû Dâvûd, Nikâh 30; Tirmizî, Nikâh 44; Nesâî, Nikâh 68.

328 Muvatta, Sıyam 11.

aleyhi ve sellem) kendisine ne nafaka ne de oturacak ev verdiğini söyler. Hz. Ömer onun tanıklığını reddeder ve şöyle der: "Doğru mu yalan (yanlış) mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının sözüne bakarak Allah'ın Kitab'ını terkedemem. Ona nafaka ve oturacak ev verilir." Hz. Âişe de, Fâtıma'ya -'ne nafaka ne de oturacak ev verdi' sözünü kasdederek-, "Allah'tan korkmaz mısın?"[329] demiştir.[330]

Sahâbîlerin bazı görüşlerinden daha sonra dönmelerine dair rivâyetler, onların konuyla ilgili sünneti öğrenmelerinden kaynaklanmıştır.[331] Buna göre sahâbîler arasında aslında ihtilaftan değil, bilgi eksikliğinden bahsetmek daha doğru gözükmektedir. İmam Şâfiî'nin "Herhangi bir sahâbîye veya tâbiîye Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bir haber verildiği zaman, o haberi kabul etmeyen, ona muhalif söz söyleyen ve bu sözü sünnet kabul etmeyen birisini bilmiyorum"[332] beyânı sünnet bilindikten sonra sahâbîler arasında ihtilaf kalmadığına işaret etmektedir.

d. Zabtla İlgili İhtilaflar

Hadîsin zabtından kaynaklanan ihtilafı gruplara ayırarak incelemek mümkündür.

Yanlış anlama (vehim) ihtilâfı: Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) özellikle fiilleriyle ilgili ihtilâflar, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hareketlerinin değişik safhalarını gören ashâbın olayı gördükleri kadarıyla ve kendi değerlendirmeleri istikâmetinde anlatmalarından ileri gelmektedir.[333] Hasan b. Ali ile İbn Abbas, cenaze için ayağa kalkılıp kalkılamayacağı konusunda farklı nakillerde bulunmuşlardır. Biri kalktığını diğeri de oturduğunu rivâyet etmişlerdir.[334] Hâlbuki Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) cenaze için ayağa kalkmış, sonra da oturmuştur.[335]

Unutma ve yanılmadan kaynaklanan ihtilâflar: Bazı sahâbîler, zamanla

---

329 Buhârî, *Talâk* 41; Müslim, *Talâk* 41; Ebû Dâvûd, *Talâk* 38, 40; Tirmizî, *Talâk* 5.
330 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 522-523.
331 Konuyla ilgili bir örnek için bk. Muvatta, Tahâret 74.
332 Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 34-35.
333 Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilâflar*, s. 121.
334 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 460; Nesâî, Cenâiz 47.
335 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 460; Müslim, Cenâiz 82.

bildikleri hadîsi unutmuşlardır.[336] Hz. Âişe, Sa'd b. Ebû Vakkâs vefat ettiği zaman cenâzesinin mescide getirilerek, namazı orada kılınmasını istemiş. Fakat halk, itirâz etmişler ve onu kınamışlar. Bunun üzerine Âişe "Bu insanlar Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Süheyl b. Beydâ'nın cenâze namazını mescidde kıldığını ne çabuk unutmuşlar!"demiştir.[337] Nitekim Hz. Ömer'in de cenâze namazının mescidde kılınmış[338] olması Hz. Âişe'yi doğrulamaktadır.

Râvinin hadisin bir kısmını duyup bir kısmını duymamış olması: "Uğursuzluk üç şeydedir: Ev, kadın ve at"[339] anlamındaki hadîsi Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği söylenince Hz. Âişe "Ebû Hüreyre tam hıfzedememiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah yahudilerin cezasını versin. 'Uğursuzluk üç şeyde vardır: Ev, kadın ve at derler' buyururken içeri girmişti. Demek hadîsin sonunu duymuş, başını duymamış diyerek durumu tavzîh etmiştir.[340]

Tam anlamadan (zabt hatasından) kaynaklanan ihtilâflar: İbn Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Ölü, ailesi üzerine ağladığı için azap görür" buyurduğunu rivâyet etmiş. Hz. Âişe bunu duyunca onun hadîsi yanlış zabtettiğini söyledikten sonra meselenin doğrusunu izah etmiş ve "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) geçerken ölen bir yahudi kadınına ailesinin ağlamakta olduğunu gördü. Bunun üzerine, 'Onlar ona ağlıyorlar, o ise kabrinde azap görüyor' buyurdu" demiştir.[341] İbn Ömer, hadîsi tam zabtedemediğinden ağlamayı azabın sebebi sanmış, hükmü de her ölü hakkında genellemiştir.[342]

e. Bildiği Sünnetle Amel

Sahâbiler, yaptıklarının doğru olduğunu Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetiyle ölçüyorlardı. Bildikleri sünneti uygun amel ediyorlarsa

---

336 Çakan, *a.g.e.* s. 124.
337 Muvatta, Cenâiz 22; Müslim, Cenâiz 99, 100, 101.
338 Bk. Muvatta, Cenâiz 23.
339 Buhârî, *Cihâd* 47; Nikâh 17; Tıb 43, 54; Müslim, Selâm 115-120.
340 Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 114.
341 Müslim, Cenâiz 25, 26, 27.
342 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 525.

bu yeterliydi. Doğruluklarını, sünnetle teyid ediyorlardı. Bundan dolayı her râvînin Hz. Peygamber'den gördüğü hâli rivâyet etmesi ihtilafın sebeplerinden biri olmuştur.[343] Herkes işittiği ve gördüğünü rivâyet etmiş[344] ve her iki taraf da sünnetten kendisine ulaşan bilgiyle amel etmiştir.[345] Bir sahâbî, nâsih hükmü dinler, bir başkası da nesihten haberdar olmadığı için mensûh olan önceki ve işittiği hadîsi rivâyet eder.[346] Sahâbî tabakası için söz konusu olan bu durumlarda şaşılacak veya tereddüde düşecek bir taraf yoktur. Çünkü bütün sahâbe aynı şartlar altında sünnete şahit olmuş değildi. Her sahâbî, imkân bulduğu nisbette Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ibadetine, fetvâlarına, kazâî hükümlerine tanık olmuş, onları bellemiş, kavramış, onlardan herbiri hakkında onu kuşatan kendisine has karîneler sayesinde bir fikir edinmiştir.[347] Meselâ, Hz. Peygamber'in hizmetkârı Enes b. Mâlik, akşam namazının farzından önce iki rek'at namaz kıldığını Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) onu gördüğü halde müdahele etmediğini belirtmiş. İbn Ömer ise "Ben, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında ne bu iki rekâtı kılan bir kimse ne de ikindiden sonra iki rekâtlık bir namaz kılmaya izin verilen bir kimse gördüm"[348] diyerek bu namazın kılındığına şâhit olmadığını belirtmiştir. Muhtemelen Enes, bu namazı mescide çıkmadan önce evde kılıyordu. İbn Ömer de mescidde veya kendi çevresinde bu namazın kılındığını bilmiyordu.

Hz. Peygamber'in bazı sahâbîlere özel tavsiyelerini de burada söz konusu etmek mümkündür. Çünkü bu tavsiyelere muhatab olanlar, o konudaki genel hükümleri pek fazla dikkate almadan kendilerine yapılan tavsiye istikâmetinde amel etmeye devam etmişlerdir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Sizin için cihadın en iyisi ve en güzeli haccetmektir" sözüne muhatap olan Hz. Âişe "Bu sözü duyduktan sonra hacca gitmeyi terketmem"[349] diyerek bu ibâdeti her yıl yerine getirmeye çalışmıştır. Zey-

---

343 Bk. Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar*, s. 127.
344 Şâfiî, *Risâle*, s. 133.
345 Şâfiî, *a.g.e.* s. 111.
346 İbn Kuteybe, *Te'vil*, s. 261.
347 Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* I, 522.
348 Ebû Dâvûd, Tatavvu 11.
349 Buhârî, Cezâu's-sayd 26.

neb bint Cahş ve Sevde bint Zem'a ise "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize 'Bu haccı yapın, sonra hasırlarınızdan ayrılmayın' buyurduğunu işittikten sonra bir hayvana binmeyiz" demişler ve hacca gitmemişlerdir. Hz. Peygamber'in diğer hanımları da onun (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra hacca gitmişlerdir.[350] Muhtemelen Hz. Âişe, ilmi sebebiyle hacda bulunanlara faydalı olacağı için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ona böyle bir tavsiyede bulunmuş, diğerlerine bulunmamış olmalıdır. Hz. Âişe'nin her sene hacca gitmesi bunu gösterir. Burada dikkat çeken bir husus da gitmeyenlerin gidenleri kınamamasıdır. Herkesin bildiği sünnete bağlı kalması hoş görülmüştür.

Ebû Zer'in mal sahibi olma konusunda diğer sahâbîleri tenkidi ve diğer sahâbîlerden ayrı davranması da Hz. Peygamber'in ona tavsiyesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Ebû Zer, bu davranışının sebebini şöyle açıklamıştır: "Onlar hiçbir şeyi akletmiyorlar, dostum Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem) bana 'Ey Ebû Zer, Uhud dağı kadar altınım olsa üç dinar hariç hepsini infak etmek isterim' buyurdu."[351] Aslında bu durum tabiî bir ihtilaftır. Onlar, sünnet diye bildikleri ile amel etmekte, kendi reyleri ile amel etmemektedirler.

Sünnetin değişik alternatifler sunması, aynı konuda değişik uygulamalar göstermesi de ihtilaf varmış intibaını vermektedir.

Sahâbe tabakası için söz konusu olan yukarıda sıraladığımız bütün bu hallerde şaşılacak veya tereddüte düşecek bir taraf yoktur. "Çünkü bütün sahâbe, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) muhitinde sabah akşam bulunuyor, her sözüne, her fiiline şahit oluyor değildi. Ayrıca yaratılış ve imkânlar bakımından hepsinden aynı fikrî ve zihnî seviyeyi istemeye mahal yoktu. Bu yüzden onlarda husûsiyle dînî malûmat sahasında bazı farklı ve mütenâkız anlayışların vücud bulmuş olmasını tabiî karşılamak insaf gereğidir."[352]

---

[350] Ahmed b. Hanbel II, 446; *V*, 218, 219; *VI*, 324; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 1.

[351] Ahmed b. Hanbel *V*, 176; Buhârî, *Zekât* 4; Müslim, *Zekât* 34. Ebû Zer'in mal biriktirmekle ilgili rivâyet ettiği "Benim Uhud dağı kadar altınım olsaydı, ondan bir dinar yanımda bulunduğu halde üç gün geçirmek istemezdim. Borcumu ödemek müstesna" hadîsini Ebû Hüreyre de rivâyet etmiştir. (Bk. Buhârî, Temenni 2). Buna göre hadîs Hz. Peygamber tarafından birkaç kez söylenmiş olmalıdır veya sahâbe mürseli söz konusudur ya da Hz. Peygamber, Ebû Zer'i bu konuda özellikle tenbihlemiştir.

[352] Hatiboğlu, "Hz. Âişe'nin Hadîs Tenkitçiliği", *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIX, 59-60.

II. HALÎFELER VE HALÎFELERİN SÜNNETİ

Sünnette tasarruf konusunda icraat yetkileri sebebiyle daha çok halîfelerin adı geçmektedir. Bundan dolayı İslâm dininde halîfelerin sünnete bakışı, devletin sünnet siyaseti üzerinde durmak gerekmektedir.

Hulefâ–i râşidînin farklı konuma sahip olduğunu belirten pekçok rivâyet bulunmaktadır. Bundan hareketle ilk dört halîfenin Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) sonra insanların en faziletlisi olduğu ifade edilmiştir.[353] "Benim sünnetime ve râşid halîfelerin sünnetine sarılın"[354] hadîsinde, hulefâ-i râşidînin diğer sahâbeden önde tutulduğu görülmektedir.[355] "Râşid halîfeler" kapsamına alınacak ilk isimler, sünnete bağlılıkları müsellem olan ilk dört halîfedir. Buna delil olacak rivâyetler de vardır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Şüphesiz ben aranızda ne kadar kalacağımı (yaşayacağımı) kesinlikle bilmem. Bunun için benden sonraki (şu) iki zâta uyun" buyurmuş ve Ebû Bekr ile Ömer'i işaret etmiştir.[356] Hz. Peygamber, ilk iki halîfenin farklılığını çeşitli kereler gündeme getirmiştir.

---

[353] Bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 183.

[354] Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 5; Tirmizî, İlim 16.

[355] Bk. Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 207, 208.

[356] Ahmed b. Hanbel *V*, 385; İbn Mâce, Mukaddime 11; Tirmîzî, Menâkıb 16 (Tirmizî, hadîsin "hasen" olduğunu söylemiştir), 34, 37; İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 545 (Kitabın muhakkiki Albânî, hadîsin sahîh olduğunu belirtmiştir); İbn Abdilber, *Câmi* II, 183. Hz. Peygamber bu beyanı ile hulefâ-i râşidîn arasında Ebû Bekr ve Ömer'i öne çıkarmış olmaktadır. (Bk. Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 208). Hz. Ebû Bekr'in konumu ise bütün sahâbîlerden farklıdır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), gerektiğinde Hz. Ebû Bekr'i imam olarak görevlendiriyordu. (Nesâi, İmâme 15.) Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), ölüm döşeğinde iken de Hz. Ebû Bekr'in namaz kıldırmasını istemiş ve bunda ısrar etmiştir. [Bk. Muvatta, Sefer 83; Ahmed b. Hanbel *VI*, 96, 202, 210, 224, 229, 270; Dârimî, Mukaddime 14; Buhârî, Enbiyâ 19; *İ'tisâm* 5; İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 555-556 (Albânî, hadîsin isnâdının sahîh olduğunu tesbit etmiştir)]. Nitekim bir rivâyette, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) hasta iken "namazı kılsınlar" buyurmuş, Abdullah b. Zem'a da Hz. Ömer'e "sen kıldır" demiş. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu düzeltmiş ve Ebû Bekr'in kıldırmasını istemiştir. [Abdurrezzâk, *Musannef V*, 432; İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 554, (Albânî, hadîsin sahîh olduğunu belirtmiştir)].
Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in faziletine dair hadîsler için bk. Ahmed b. Hanbel I, 4; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 2; Menâkıbu'l-ensâr 45; Tirmizî, *Tefsîr* 9/11 ve Müslim, Fedâilu's-sahâbe 12 ve Dârimî, *Zekât* 26; Ebû Dâvûd, *Zekât* 40; Tirmizî, Menâkıb 16 ve Abdurrezzâk, *Musannef V*, 437-438 ve Ebû Dâvûd, *Vitr* 23 ve Ahmed b. Hanbel I, 112; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 5, 6; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 14; İbn Mâce, Mukaddime 11 ve Buhârî, Fedâilu Ashabi'n-Nebî 6 .

Onların kendisine mutabaatlarına,[357] sadâkatlarına ve imanlarının kuvvetine, İslâmiyet'i bildiklerine dikkat çekmiştir.[358] İlk dört halîfenin sahâbîler içindeki mümtaz yeri bizzat sahâbîler tarafından belirtilmiştir.[359]

A. HALÎFELERİN SÜNNETE BAĞLILIKLARI VE SÜNNETE UYMAYI DENETLEMELERİ

Hz. Peygamber'in kendi sünnetinden sonra "hidâyete erdirilmiş râşid halîfelerin sünnetlerine sarılma" tavsiyesi, halîfelerin sünnete bağlılığına temas etmeyi gerektirir. Zaten Peygamber'in sünnetine uygun olmayan bir uygulama kim yaparsa yapsın makbul değildir. İlk halîfeler, diğer sahâbîler gibi sünnete düşkün kimselerdi. Sünneti uygulamak için ellerinden geleni yaparlardı.[360] Sahâbîler ve sorumluluklarının daha fazla olması dolayısıyla halîfeler, Hz. Peygamber'in yapmadığı birşeyi yapmaktan çok çekinirlerdi. Daha önce zikrettiğimiz gibi Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), çoğu kez emir ya da yasakların sırlarını açık bir şekilde beyân yoluna gitmemiştir. Bu yüzden dinin koruyucuları olan râşid halîfeler ve müctehid imamlar, dinin kalıp ve şekillerinin ikâmesine, onların ruhuna olan itinadan daha

---

357 Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi* VIII, 3350-3351, dn: 91.

358 Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* X, 219. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in bulunmadığı bir mecliste İsrailoğulları zamanında yük taşıtılan bir öküzün "Biz bunun için yaratılmadık" dediğini anlatmış ve "Ben hayvanın böyle söylediğine inanıyorum. Ebû Bekr de, Ömer de inanıyorlar" buyurmuştur. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 230 ; Ahmed b. Hanbel II, 245-246; Buhârî, Enbiyâ 54 ; Fedâilu Ashâbi'n-Nebî, 5; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 12). Konuyla ilgili başka bir örnek için bk. Buhârî, Et'ime 41; Sulh 13; İstikrâz 18; Vesâyâ 36; *Meğâzî* 18; Menâkıb 25; Hibe 21; Dârimî, Mukaddime 7.
Hz. Peygamber ve ilk iki halîfe çoğu zaman beraber çalışırlardı. Hz. Ali, Ömer'in vefatında "Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) çok defa 'Ebû Bekr ve Ömer ile idim. Ben Ebû Bekr ve Ömer ile şöyle yaptım, Ebû Bekr ve Ömer ile şuraya gittim' buyururken işittim" demiştir. (Ahmed b. Hanbel I, 112; Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 5, 6; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 14; İbn Mâce, Mukaddime 11).

359 Bk. Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 7; Ebû Dâvûd, *Sünne* 7.

360 Bir örnek vermek lâzım gelirse, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) meşru bir şekilde yedirilip, giydirilmesi kölelerin hakkı olduğu, onlara güçlerinin yetmeyeceği iş yaptırılamayacağına (bk. Muvatta, İsti'zan 40) dair hadîsini bilen Hz. Ömer, her cumartesi günü, Medine'nin kenar semtlerine gider, bir köleyi gücünün yetmeyeceği bir işte çalışırken görürse, o işi ona yaptırmazdı. (Bk. Muvatta, İsti'zan 41).

çok özen göstermişlerdir.[361] Şamlılar, Hz. Ömer'e gelip mallarının at ve köle olduğunu belirtip atlardan zekât vermeyi teklif etmişler. Hz. Ömer ise "Benden önce olmayan (alınmayan) bir şeyi almak istemem" diyerek önce kabul etmemiş, sonra ashâbla meseleyi istişâre ettiğinde Hz. Ali, daha sonra onlardan alınacak cizye söz konusu değilse ve kendi istekleriyle veriyorlarsa bir mahzuru olmadığını söylemiş. Hz. Ömer de atlardan zekât almıştır.[362] Yine Hz. Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) koru olarak tahsis ettiği bir vâdiyi, o kimseler Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde verdikleri öşrü vermeye devam ettikleri takdirde koru olarak tahsisine devam edilebileceğini belirtmiş,[363] şartlar uyulduğu müddetçe sünnette belirlenenin dışına çıkılmayacağını belirtmiştir.

Halîfeler, fiillerinin sünnete aykırı olmadığını, sünneti bildiklerini gerektikçe belirtirlerdi. Hz. Ali, abdest almadan (ezbere) Kur'ân okuyunca orada bulunanlar bunu garipsemişler. Hz. Ali de "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle yaptığını cünüplükten başka hiçbir şeyin onu (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'ân okumaktan alıkoymadığını belirtmiştir.[364] Halîfeler, diğer sahâbîler gibi sünneti öğrenince kendi görüşünden vazgeçerlerdi.[365] Sahâbîlerden sonra gelen nesillerdeki halîfeler de sünnet konusunda aynı bakış açısını sürdürmüşlerdir. Ömer b. Abdülaziz, halîfe olduğu zaman minberde şöyle konuşmuştur: "Allah, sizin Resûlü'nüzden sonra resûl göndermedi. Kitab olarak indirdiğinden başka kitab indirmedi. Allah'ın Resûlü'nün lisanıyla helâl kıldığı kıyamet gününe kadar helâl, Allah'ın Resûlü'nün lisanıyla haram kıldığı kıyamet gününe kadar haramdır.[366] Hiç kimse için Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden başkasını uygun görmüyorum."[367]

---

361 Bk. Dihlevî, *Huccetullahi'l-bâliğa* I, 379.

362 Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 35. Hadîsin devamında Muâviye'nin atların bakımının daha masraflı olduğunu hesap edince atlardan zekât almaktan vazgeçtiği bildirilmiştir. Nitekim İbn Şihâb, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) attan zekâtı sünnet kıldığını bilmediğini söylemiştir. (Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 36).

363 Ebû Dâvûd, *Zekât* 13.

364 Ahmed b. Hanbel I, 84, 107; İbn Mâce, Tahâret 105; Ebû Dâvûd, Tahâret 90.

365 Şâfiî, *Risâle*, s. 184-185.

366 Fesevî, *Tarih* I. 574-575.

367 İbn Abdilber, *Câmi* II, 34. Konuyla ilgili izahlar için bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 15, 18.

Onların sünnete sarılmaktaki titizlikleri, sünneti yaşatma ve denetleme faaliyetinde de görülmektedir. Halka sünneti öğretmeyi devletin görevi olarak telakki ediyorlardı. Hz. Ömer, bunu bir hutbede şöyle ilân etmiştir: "Ben valilerimi sizi dövsünler ve mallarınızı alsınlar diye göndermiyorum, size dininizi ve sünnetinizi öğretmek için gönderiyorum. Kime bunun dışında birşey yapılırsa bana şikâyet etsin."[368] Nitekim Ebû Mûsa, Basra'ya vâli olarak geldiği zaman "Ömer b. el-Hattâb beni size, Rabbinizin Kitabı'nı ve sünnetinizi öğretmek için gönderdi" demiştir.[369] Halîfeler, sünneti bizzat kendilerinin duyurmaları, tebliğ etmeleri gerektiği inancını taşıyorlardı. Sahâbîlerin sünnet bilgisini kontrol ediyorlar, bir hadîsin bile unutulmamasına çalışıyorlardı.[370] Hz. Ömer, sahâbîlerin verdikleri fetvaların sünnete uygun olup olmadığını kontrol ederdi.[371] Onların sünnete aykırılığa ise hiç tahammülleri yoktu. Meselâ, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kâmet okunduğunda farz namazdan başka namaz yoktur" buyurduğunu bilen Hz. Ömer, kâmetten sonra nâfile namaz kılanlara vururdu.[372]

Halîfeler, sünneti uygulama için emir veriyorlar ve bu konuda alan ayırımı yapmıyorlardı. Muâviye, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) namazda okuduğu duanın metninin elde edilmesi emrini vermiş ve bu duayı okumalarını insanlara emretmiştir.[373] Hz. Ömer de vâlisi Ebû Mûsa el-Eş'arî'ye hamama peştemalsiz girilmemesi ve iki kişinin bir havuzda yıkanmaması emrini bildirilmiştir.[374]

B. HALÎFELERİN SÜNNETİ

"Halîfelerin sünneti" tâbiri, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadîs-i şerîfinde ifade edilmiştir. Bu sebeple biz de bu terimin üzerinde

---

368 Ahmed b. Hanbel I, 41.

369 Dârimî, Mukaddime 46.

370 Muâviye b. Ebî Süfyan, sahâbîlere bazı hadîslerden bahsetmiş ve bunları bilip bilmediklerini sormuştur. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 23.

371 Bk. Muvatta, Hac 80.

372 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 436. Hz. Ömer'le ilgili başka bir örnek için bk. Dârimî, Mukaddime 19.

373 Buhârî, *Kader* 12; Ebû Dâvûd, *Vitr* 25.

374 Abdurrezzâk, *Musannef* I, 291, 295.

ayrıca durmak istiyoruz. Hz. Peygamber, birgün sabah namazını kıldırdıktan sonra vaaz etmiş, ashâbın çok etkilendiği bu vaazda cemaatten biri bu konuşmanın veda eden bir kimsenin konuşmasına benzediğini (bu sebeple) kendilerine ne vasiyet edeceğini sormuş. O da (sallallahu aleyhi ve sellem) (kendisinden sonra) şunları vasiyet ettiğini buyurmuş: *"Allah'tan korkmayı, Habeşli bir köle dahi emîr olsa dinleyip itaat etmeyi vasiyet ediyorum. Sizden kim yaşarsa birçok ihtilafa şâhid olacaktır. Siz, benim ve hidâyete erdirilmiş râşid halifelerin sünnetine tutunun, ona sımsıkı sarılın. Uydurulmuş işlerden sakının. Her bid'at dalâlettir."*[375] Hadîste zikredilen râşid halîfelerin ilk

[375] Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 16; Bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 29, 30; Hâkim, *Müstedrek* I, 96, 97; Tebrizî, Mişkât I, 58.

Hadîsin "Ben sizi, gecesi gündüzü gibi apaydın olan bir din üzerinde bıraktım. Benden sonra ancak helâk olanlar, o dinden sapar. Sizden kim yaşarsa birçok ihtilâfa şahit olacaktır. Onun için bilip tanıdığınız sünnetime ve hidâyete erdirilmiş olan hulefâ-i râşidinin sünnetlerine yapışınız. Bunlara sımsıkı sarılınız" (Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünne* 5; Tirmizî, İlim 16; Hâkim, *Müstedrek* I, 96) şeklinde rivâyeti de vardır. Hâkim, bu hadîsin sahîh olduğunu, illeti olmadığını belirtmiş, Zehebî de telhîsinde aynı sözleri söylemiştir. Hâkim, Buhârî'nin *Câmî*'i dışında müstakil bir kitap olan *Kitâbu'l-İ'tisâm bi's-sünne*'sinin baş tarafında bu hadîsi rivâyet ettiğini belirtmiştir. Bu kitap, Buhârî'nin *Câmî*'indeki bölüm adı olan "*Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitab ve's-sünne*" ile karıştırmamalıdır. Bilindiği gibi bu rivâyet Buhârî'nin *Câmî*'inde yoktur.

Tirmizî, kendi naklettiği hadîsin "hasen-sahîh" olduğunu belirtmiştir. Mişkât'ın tahkîkini yapan Nâsıruddin el-Albâni, hadîsin senedinin "sahîh" olduğunu belirtmiştir. el-Albânî, halîfelerin sünnetine sarılmayı emreden hadîsi değişik rivâyetlerle vermiş ve isnâdının sahîh olduğunu belirtmiştir. (Bk. *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* II, 610). Biz de sadece İbn Hacer'in Tehzîb'ini esas alarak yaptığımız kısa bir araştırmada ise, hadîsin tüm rivâyetlerindeki râvilerin ta'dil edilen râviler olduğunu tesbit ettik.

Bünyamin Erul, "Kaynaklarımızda on dört tarîkten rivâyet edilen bu haber, yalnızca İrbad b. Sâriye'den gelmesi hasebiyle hadîs usûlüne göre ferd-i mutlak bir hadîs olması, Hz. Peygamber'in mescidde yapmış olduğu bir vaaz olmasına rağmen ikinci bir sahâbî tarafından rivâyet edilmemiş olması itibariyle senedi; kendi sünnetinin yanısıra, kimler olduğu belli olmayan raşit-mehdi halifelerin sünnetini tavsiye etmesi ve arkasından, sonradan çıkan herşeyin bid'at olduğu ve her bid'atin sapıklık olarak nitelendirilmesi itibarıyla da metni eleştiri konusu olmuştur" diyerek İsmail Hakkı Ünal'ın "Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım ve Hz. Peygamber'i Anlamak" adlı makalesini ve Murtaza el-Askerî'nin, *Meâlimu'l-medreseteyn* adlı kitabını (II, 242-243) kaynak gösterir. Erul, "râşit halîfeler" nitelemesinin başka rivâyetlerde bulunmadığını belirterek sonradan çıkarılmış olabileceğini ve halîfelerin tasarrufları ile hadîste belirtilen ihdas'ın çelişeceğini belirterek bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmanın uygun olacağını belirtir. (Bk. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 23-24.)

İsmail Hakkı Ünal, bu hadîsi "Seçmeci Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber"i Anlamak" (*İslâmî Araştırmalar*, s. 42-58) adlı makalesinde tetkik etmiş ve İrbaz b. Sâriye'nin tek başına

rivâyeti sebebiyle ferd-i mutlak olduğunu söylemiş, ancak araştırmaları sonucu hadîsin senedinin ittisalinde ve râvilerin güvenirliklerinde bir problem olmadığını, Tirmizî ve Hâkim'in belirttiği gibi sahîh hadîs olduğunu da belirtmiştir (s. 47-48). İ. H. Ünal, daha sonra "...bir hadîs, hadîsçiler nezdinde ne kadar sahîh sayılsa da özellikle hanefî fakîhlerin geliştirdikleri bir prensibe göre umûmi belvâda varid olan haber-i vâhid grubuna girer ki bu şekilde gelen sened reddedilir. Yani herkesin veya birçok kimsenin bilmesi gereken bir sünnet veya bir hadisin sadece tek bir râviden nakli o rivâyetin reddi için yeterli sebeptir" der ve kendisi de bu görüşe katılır. Ayrıca hadîsin bir kişinin rivâyetiyle gizli olmaktan çıktığını belirtmekle beraber uydurma hadîsin belirtilerinden olan "Hz. Peygamber'in ashâbı huzurunda söylediği bir sözün ashâb tarafından ittifakla gizlenmiş olduğu iddiasını doğuracak bir rivâyetin aslı olamayacağı" kaidesini zikretmek ihtiyacı duyar. (s. 48) Ünal, asıl üzerinde durulması gereken noktanın, dört halifenin uygulamalarının şeklen de olsa Hz. Peygamber'in sünnetine muhalif olmasıdır, der. Bu rivâyetin dört halifeden sonrakilere kapıyı kapatmak isteyenlerin ürünü olduğunu belirtir. (s. 49) Hadîsin kabul edilemeyeceğine bir başka gerekçe olarak "bid'at"ın ıstılâhi anlamıyla Hz. Peygamber'e yabancı olmasını belirtir ve hadîsi "Hz. Peygamber'den sonra çıkan gelişmeler muvacehesinde 1. asırda başlayıp daha sonra devam eden konuyla ilgili tartışmaların bir yansıması" olarak kabul eder. "Râşid halîfeler" kavramının ilk dönemlerde yerleşmiş bir kavram olmadığını ve kaynaklarda fazla kullanılmamış olduğunu belirterek bu kullanımın sonradan ortaya çıktığını iddia eder ve Şiî müellif Murtaza el-Askerî'nin de aynı görüşte olduğunu belirterek kendisini te'yid eder. (s. 50) Hz. Peygamber'in gelecek hakkında bilgi vermesini yadırgar ve sebebini de şöyle açıklar: "Böylesi önemli bir konuda muhtemelen toplumun kendi yöneticisini kendisinin seçmesini uygun görmüşken, bunun kadar önem arzetmeyen pekçok konuda görüş beyan etmesi, kendisinden sonra ortaya çıkan birçok ihtilafa müdahil hatta taraf olması, birçok fitneden haber vermesi, bazan isim belirterek bazan zımnen birtakım siyasi ve itikadi fırkaları kınaması, onları yargılaması mâkul değildir. Dikkat edilirse Hz. Peygamber'den gelecekle ilgili nakledilen siyâsî, sosyal, kelâmî nitelikli haberler ilk üç asırla sınırlıdır...Bunun sebebi de hadîs mecmualarının tasnif işlemi büyük ölçüde ilk üç asırda tamamlanmış, uydurma faaliyeti de buna paralel olarak durma noktasına gelmiştir... Kıyamete kadar olacakları sabahtan akşama kadar verdiği bir hutbeyle bildirdiği nakledilen Hz. Peygamber'in daha sonraki asırlarda meydana gelen meselâ, bu asırda cereyan eden belki de dünya tarihinin en önemli olaylarından niçin haber vermediği merak konusudur. " (Bk. s. 50-51).
İsmail Hakkı Ünal'ın makalesinde "Bu hadîsi metin yönünden mâkul gerekçelerle eleştiren görebildiğim tek örnek Şii âlim Seyyid Murtaza el-Askerî'dir" (bk. s. 48) dediği Murtaza el-Askerî'nin Meâlimu'l-medreseteyn adlı kitabına baktığımızda onun gerekçeleri ile Ünal'ın gerekçelerinin aynı olduğunu görürüz. Askerî, hadîsin her ne kadar sahîh hadîs kitaplarına girmiş olsa da sahîh olmadığını söyler ve gerekçelerini sıralar: "Halîfelerin tasarrufları, sünnete muhaliftir. Böyle olunca Peygamber'in (s.a.s), kendi sünnetine muhalif olanların sünnetine sarılmayı tavsiye etmesi mümkün değildir. Bu gerekçeye bağlı olarak bu hadîste şu illetler vardır. 'Halîfe' lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de, hadîslerde ve ikinci halîfenin (Ömer) zamanına kadar müslümanların konuşmalarında yoktur, sonraki dönemlerde anlaşılan mânâda umûmî yönetici mânâsında kullanılmamıştır. Ömer devrindeki kullanım da lügat anlamındadır. Umûmî yönetici mânâsında 'halîfe' kelimesi geçmediği için bu hadîsin sahîh olmadığı kesin kanaatini taşıyoruz. Bir başka sebep de şudur: İlk dört halîfenin 'râşid' diye vasıflandırılması, ceberut Emevî ve Abbâsî halîfelerinin ortaya çıkmasından sonradır. (Müellif muhtemelen, bu vasfı verenlerin ilk dört

halifeyi, zâlim halîfelerden ayırmayı kasdettiklerini belirtmek istemiştir). Hadîsteki halîfeler hakkındaki 'râşid' vasfı uydurmadır. Bu hadîste ayrıca şu illet vardır: Resûlullah (s.a.s.), halîfelerin sünnetini, teşri'de Allah'ın Kitabı ve Resûlü'nün sünneti yanında bir kaynak saymaktadır. Resûlullah'ı (s.a.s.) bundan tenzih ederiz. Resûlullah (s.a.s.) dört râşid halîfenin sünnetine ittibaı emretmiş olsaydı, mütenâkız şeyleri emretmiş olurdu. İmam Ali, temettu haccı konusunda Ömer ve Osman'ın sünnetlerine muhalefet etmiştir. Buna göre Resûlullah (s.a.s.) bir fiilin hem yapılmasını hem de yapılmamasını emretmiş olurdu. Bu zikrettiklerimizden çıkan sonuç, bu hadîs râşid halîfelerin siyasetini te'yid için uydurulmuştur." Askerî, bundan sonra ehl-i beyt'in Resûlullah'ın (s.a.s.) sünnetine ve diğer halîfelerin ise kendi sünnetlerine sarıldığını belirtir. (Bk. *Meâlimu'l-medreseteyn* II- 243-244).

Öncelikle belirtmek gerekir ki Askerî'nin "Halîfe, lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de, hadîslerde ve ikinci halîfenin (Ömer) zamanına kadar müslümanların konuşmalarında yoktur, sonraki dönemlerde anlaşılan mânâda umûmî yönetici mânâsında kullanılmamıştır" ifâdesi bizzat Kur'ân'a aykırıdır. Çünkü böyle bir kullanım Kur'ân-ı Kerîm'de mevcuttur. Sâd Sûresi'nin 38/26. âyetinde "halîfe" kelimesi, umûmî yönetici anlamında geçmektedir. Âyetin meâli şöyledir: "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halîfe yaptık. O halde insanlar arasında adâletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır...." Ayrıca "halîfelerin sünneti"nin sonradan uydurulmuştur iddiası, Schacht'ın "Peygamber'in sünneti" ifadesi sonradan uydurulmuştur (bk. A'zamî, *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, s. 54) iddiasına benzemektedir. Hâlbuki müsteşrikler, Muhammed Esed'in ifadesiyle "kendilerini ilmî olmayan tarafçılığa kaptırmış, sırf hissî olan tenkitlerini ilmî araştırmanın sonuçlarıyla takviye edememiş kimselerdir" (Bk. *Yolların Ayrılış Noktası*, s. 57, 99).

Cemaat huzurunda mescidde yapılan bir vaazı neden sadece İrbaz b. Sâriye'nin rivâyet ettiği şeklinde bir tenkit, şu bakımdan haklı değildir. Çünkü bu konuşmanın cemaatin huzurunda yapıldığı bilgisini biz yine aynı hadîsten ve aynı sahâbîden öğreniyoruz. Verdiği bilgiden en küçük bir şüphesi olan, o bilgiye bir cemaatin de sahip olduğunu söyleme cesaretini kolay kolay kendinde bulamaz. İrbaz b. Sâriye, bu konuda çok açık ve net konuştuğuna göre rivâyetine o sahâbe topluluğunu şâhit gösteriyor demektir. Bu şehâdetin varlığını kendisinden öğrendiğimiz İrbaz b. Sâriye'yi haberi veren tek kişi olmakla suçlamak, cerhe kalkışıp verdiği haberi zayıf saymak fevkalâde büyük çelişkidir. İrbaz b. Sâriye'nin verdiği habere yönelik tenkitlerde haklı olabilmenin bir tek yolu vardır. O da bu haberin ya kısmen ya da tamamen İrbaz b. Sâriye'nin ağzından uydurulduğunu ispat etmektir. Bu yapılamadığı sürece ihtiyat gereği imiş gibi ileri sürülebilecek tüm yorum ve iddialar indî olarak değerlendirilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu vaazda söylediği intibaı veren başka rivâyetler olmuştur. Hadîsin "sizi gecesi gündüzü gibi olan (bir din) üzerinde bırakıyorum" ve son kısmındaki bid'atla ilgili kısmı ayrıca rivâyet eden İrbaz ve başka sahâbîler (Câbir, Ebu'd-Derdâ), bu sözleri bir vaazda dinlediklerini belirtmişlerdir. (Bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 16, 17, 18, 26, 27). İrbaz'ın da aynı metni rivâyet etmesi, o vaazı nakleden tek sahâbînin İrbaz olmadığını, vaazın değişik kısımlarını diğer sahâbîlerin de rivâyet ettiğini gösterir. İbn Ebî Âsım, sünnete ve hulefâ-i râşidînin sünnetine sarılmayı tavsiye eden hadîsi verdikten hemen sonra hadîsin sadece bid'attan sakınmakla ilgili kısmının rivâyet edildiği senedle; bu sefer sadece sünnete ve hulefâ-i râşidînin sünnetine sarılmayı tavsiye eden kısmı rivâyet eder. (Bk. *Sünne* I, 29) İbn Receb el-Hanbelî de İbn Ömer'den Resûlullah'ın (s.a.s.) kendileriyle veda eder gibi bir hutbede bulunduğu hadîsinden sonra metinlerdeki benzerlikten dolayı "Belki de bu hutbe İrbaz b. Sâriye'nin

dört halîfe olduğu belirtilmiştir.[376] Seyyid Şerîf Cürcânî, ilk dört halîfenin sünnetinden bahsedilmesinin, başkalarından hilâfeti nehyetmek anlamı taşımadığını belirtmiştir.[377] O (sallallahu aleyhi ve sellem), kendisinden sonra bu iki "asl"a dikkat edenleri bir nevi halef (vekil) bırakmış ve onların sünnetlerine

bahsettiği hutbedir" demiştir.(Bk. *Câmiu'l-ulûm*, s. 247).
Murtaza el-Askerî'nin hadîsin uydurma (mevzu') olduğu iddiasının temelinde halîfelerin tasarrufunu tenkit vardır. Hadîsi bu gerekçeyle reddetmektedir. Şia'nın mantığı, bu bakımdan tutarlıdır. Ancak hem halîfelerin tasarruflarını gerektiğinde kabul etmek hem de bu hadîsi reddetmek çelişkiye düşmek olacaktır. Halîfelerin sünnetini, sünnetteki tasarruflarını kabul etmezsek hadîsteki tavsiyeyi de kabul etmeyebiliriz. Ayrıca belirtmek gereken önemli bir nokta da hadîsin râvileri ve hadîsçilerin asırlardır süren gayretleri göz önüne alındığında onlar, Murtaza el-Askerî'den daha güvenilir konumdadırlar.
Bu hadîs, sahîh olarak değerlendirilmese dahi sahâbîlerin tavsifi olarak üzerinde durulmalıdır. Sahâbîlerin kendi kendilerine böyle bir "sünnet"ten söz etmeleri mümkün görülmemektedir. Fazlurrahman'ın sahâbe sünneti hakkındaki görüşlerine de burada temas etmekte fayda vardır: "*Sünnet*, daha sonraları maddî açıdan ilk dört halîfenin ortaya koyduğu örnekleri ve sahâbîlerin veya onlardan büyük bir bölümünün icmâını da içine alacak ölçüde genişledi. Bunlar hulefâ-i râşidin ve sahâbîlerin sünneti olarak bilinir. Bu örneklere, tarihî anlamda sahâbîler Hz. Peygamber'in sünnetinin hayatta olan temsilcileri olarak görüldükleri için "sünnet" adı verildi. (*İslâm*, s.98) Bir hadîs veya sünnet rivâyetinden yorum sâyesinde amelî kurallarla ilgili birkaç dayanak noktası elde ediliyor ve bütün bu noktalara sünnet adı veriliyordu. Çünkü bunların sünnette kapalı bir şekilde ifâde edildiği görülüyordu. Bu yorum işlemi hiç kuşkusuz hem kapalı hem de açık bir şekilde bizzat sahâbîlerle birlikte başlamıştır. Herhangi bir devirde yorum yoluyla bir hadîsten yapılan sonuçlamalara sünnet adının verilmesi, son derece dikkate değer bir husustur." (*a.g.e.* s. 79-80) Fazlurrahman'a göre gerçekte hadîslerin çoğu ilk devirdeki müslümanların Hz. Muhammed'e (s.a.s.) nisbet ettikleri söylentilerin toplamıdır. Bu söylentileri onlar kendileri düzenlemişlerdir. Fazlurrahman hadîslerin çoğunun Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sünneti üzerine bina edilen selef-i salihîn sünneti olduğunu kabul eder. Ona göre; "gerçi hadîslerin temeli sonunda Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine dayanmaktadır. Ancak gerçekte olan şey; Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sünnetinin kalıbına sokulan selef-i salihînin sünnetidir." Ayrıca "bunlar selef-i salihînin basiret ve hikmetlerinin toplamıdır." Ona göre hadîslerin çoğu müslümanların meydana getirmiş olduğu şeylerdir. Buna göre hadîsçilerin ıstılahındaki hadîs, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sözü ve fiili yerine selef-i salihînin sözü ve fiilleridir. (Daudî, *Hadis Çalışmaları*, s. 286-288) "Hadîslerin çoğu ilk devirdeki müslümanların Hz. Muhammed'e (s.a.s.) nisbet ettikleri söylentilerin toplamıdır" iddiası, müslümanları, toptan sahtecilikle itham etmektir. Hadîsi, selef-i sâlihînin sözü ve fiili olarak nitelendirmek -lafızları itibarıyla bir ölçüde bu böyledir şeklinde bir kasıt yoksa- sünnetin bütününe yönelik delilsiz bir ithamdır.

[376] Bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 183. İbn Abdilber, sahîh olduğunu belirttiği "Hilâfet benden sonra otuz senedir" hadîsini delil gösterir. (Bk. *Câmi* II, 184. Hadîs için bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne* II, 563, 564).

[377] Leknevî, *Tuhfetu'l-ahyâr*, s. 49.

sarılmayı tavsiye etmiştir. Çünkü halîfeler, Hz. Peygamber'in sünnetine uyma konusunda herkesten fazla dikkatli ve sorumlu idiler. İlk halîfeler kendilerinden sonrakilere nazaran daha bilgili ve bağlılık açısından daha üstün idiler. Bu hadîsten hareketle ihtilaf halinde halîfelerin sünneti, diğer sahâbîlerin görüşlerine tercih edilegelmiştir.

Halîfelerin, kendi uygulamalarının sünnet olacağından bahsettikleri olmuştur. Hz. Ömer, umre yolculuğunda ihtilam olmuş, neredeyse sabah olmak üzereymiş, Ömer, konakladığı yerde su bulamayınca aramaya devam etmiş ve elbisesindeki lekeyi yıkamış, o arada da gün ağarmış. Amr b. Âs kendisine "Sabahı ettin. Bizim yanımızda elbiseler var. Bırak sonra yıkarsın" deyince Hz. Ömer, "Yazıklar olsun sana Amr! Sen elbiseler bulabiliyorsun ama her insan iki elbise bulabilir mi? İkinci elbiseyi giyseydim sünnet olurdu" demiştir.[378] Hz. Ömer, bir halîfe olarak kendi sünnetinden bahsetmiş olmaktadır. Sabah namazını kaçırma pahasına da olsa meseleye önem vermiş ve uygulamasının örnek alınacağını bildiğinden elbisesini değiştirmemiş, su aramıştır. Ayrıca Amr b. Âs'ı azarlaması, aslı sünnette olan bu durumun farkında olmamasına tepkidir. Buna göre Hz. Ömer, "sünnet olurdu" ifadesi, sözlük anlamında değil,[379] ıstılâhî anlamda kullanmış olmaktadır.

Bir diğer halîfe Hz. Ali'nin de aynı şekilde kullanımı vardır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) içki içenlere seksen (celde) vurdurmuş.[380] Ebû Bekr kırk,[381] Ömer ise kişilerin hile yapacağından endişe ettiği için (sayı belirlemek ihtiyacı hissetmiş) ve kırk kamçı vurdurmuş, ancak vazgeçmediklerini görünce altmışa çıkarmış. Yine vazgeçmediklerini

[378] Muvatta, Tahâret 83; Abdurrezzak, *Musannef* I, 370, 371. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de cima yaptığı elbisede lekeli yer varsa sadece lekelerini yıkardı. (Bk. Abdurrezzak, *Musannef* I, 370).

[379] Bünyamin Erul, tezinde Hz. Ömer'in, kendisinin örnek alınacağı endişesi ile ikinci elbiseyi giymediğine dikkat çekmekle beraber "sünnet" kelimesinin burada sözlük anlamında kullanıldığını belirtir. (Bk. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s.51-52).

[380] Abdurrezzak, *Musannef* VII, 379. İbn Şihab, "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu konuda bir sınır belirlememiştir. Orada bulunanlara elleriyle, terlikleriyle vurmalarını emretmiştir. Onlar, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) 'durun' deyinceye kadar vururlardı" demiştir. (Abdurrezzak, *a.g.e.* VII, 377).

[381] Abdurrezzak, *Musannef* VII, 377; Buhârî, Hudûd 2, 4; Müslim, Hudûd 36; Ebû Dâvûd, Hudûd 35.

görünce seksene çıkarmış ve "bu en son sınırdır" demiştir.[382] Hz. Osman da Hz. Ali'ye danışmış o da kırk kırbaç vurulmasını tavsiye etmiş ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Ebû Bekr'in, Ömer'in tatbikatını anlattıktan sonra "Bunların hepsi sünnettir,[383] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) içki içen hakkında (sâbit bir) sünnet koymamıştır" demiştir.[384] Devlet başkanlarına bırakılmış bir alan olduğu anlaşılan bu hadîste, hulefâ-i râşidînden biri, hulefâ-i râşidînin uygulamasına sünnet demiştir. Diğer ashâb da itiraz etmediğine göre bu uygulamanın kaynağı sünnettir. İbn Ömer de temettu haccını yasaklayan babası hakkında "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti mi yoksa Ömer'in sünneti mi uymanıza daha lâyık" demiş,[385] "halîfe sünneti"nden bahsetmiştir.

Hz. Peygamber'in, halîfelerin sünnetine bağlanmayı tavsiye etmesinin şüphesiz birtakım sebepleri vardır. Onların Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunmaları, ona mülâzemetleri dini iyi öğrenmelerine, sünnete isabet etmelerine sebep olmuştur.[386] İbn Abbas, hac aylarında umre yapılabileceğini söyleyince Urve, Ebû Bekr ve Ömer onu yasakladı" demiş. İbn Abbas da "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) umreyi yaptığını söylemiş. Bunun üzerine Urve, "O ikisi, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ittibada senden ileri ve Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) senden daha iyi bilen kişilerdir" demiştir.[387] Urve, ilk iki halîfenin sünneti iyi bildiklerini ve

---

[382] Abdurrezzak, *Musannef* VII, 377-378; Ahmed b. Hanbel III, 449; Buhârî, Hudûd 4; İbn Mâce, Hudûd 16.

[383] Abdurrezzak, *Musannef* VII, 379; Buhârî, Hudûd 4; Müslim, Hudûd 38; İbn Mâce, Hudûd 16.

[384] Ahmed b. Hanbel I, 125, 130; Buhârî, Hudûd 4; Müslim, Hudûd 39; İbn Mâce, Hudûd 16; Ebû Dâvûd, Hudûd 36.

[385] Ahmed b. Hanbel II, 95.

[386] Ahmed Naîm, *Tecrid Tercemesi (Mukaddime)* I, 60. Meselâ, Hz. Ömer, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sağlığında vahiy gelmeden vahye uygun görüşler belirtmiştir. O, "Rabbime üç şeyde muvâfık düştüm" diyerek bu özelliğinden bahsetmiştir. (Müslim, Fedâilu's-sahâbe 24). Hz. Ömer, bunların Makâm-ı İbrahim'de, hicabda ve Bedîr esirleri hakkında olduğunu söylemiştir. Tîbî, Hz. Ömer'in bu sözünü pek beğenmiş ve "Bu ibâre pek güzel ve pek latîftir. Çünkü Ömer, güzel edebe riâyet etmiş; 'Rabbim bana muvafakat etti' dememiştir. Hâlbuki âyetler ancak Ömer'in re'yine ve ictihâdına muvâfık olarak inmiştir" demiştir. (Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* X, 232). Hz. Peygamber de Ömer hakkında "Sizden evvelki ümmetlerde kendilerine haber ilham olunan kimseler vardı. Eğer ümmetim içinde onlardan bir kimse bulunursa o, Ömer b. el-Hattâb'dır" buyurmuştur. (Buhârî, Enbiya 54).

[387] Ahmed b. Hanbel I, 252.

bundan dolayı uygulamalarının da sünnete aykırı olamayacağını belirtmiş olmaktadır. Hz. Ömer, sünneti iyi bilmesine rağmen kendisine muhrimin kırdığı yumurtanın (hükmünü) soran kimseye, "Ali'ye rastlarsan ona sor. Biz onunla istişâre etmekle emrolunduk"[388] demesi, halîfe olacak olan Hz. Ali'nin ilminin Hz. Peygamber tarafından takdirini ve bir diğer halîfenin de bunu kabullenip sünnete uymasının ifâdesidir. Hz. Ömer, yolculukta bir hafta mestini çıkarmayan Ukbe b. Âmir el-Cüheni'ye "Sünnete isâbet etmişsin" demiştir.[389] Bu durum, onun sünnet bilgisinden kaynaklanmaktadır. Sindî, ise muhtemelen konuyla ilgili bir sünneti tesbit edemediğinden olmalı ki "Hz. Ömer'in 'sünnete isabet ettin' sözünde bu işin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uygunluğuna dâir bir delil yoktur. Çünkü sünnet, bazan Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ait olduğu gibi dört halîfeye ait de olabilir" demiştir.[390] Kastedilen "sünnet", şüphesiz peygamberlik görevleri dışındaki konularda bazı tasarruflarla ilgilidir.

Sahâbîlerin kararlarında isabetli oldukları diğer sahâbîler tarafından da belirtilirdi. Abdullah b. Mes'ûd, "Ömer bizi peşinden gittiğimiz bir yola soktuğunda onun kolay olduğunu görürdük" demiştir.[391] Hulefâ-i râşidînin Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vasfını takip ettikleri görülmektedir. Hz. Peygamber de kolaylaştırıcı idi. Ayrıca İbn Mes'ûd'un sözü Hz. Ömer'in de bu üslûba sahip olduğunu gösterir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hulefâ-i râşidinin sünnetinde sebâtı emretmesinin sebepleri olarak araştırma yapmaktan âciz olanların onları taklid edebileceği ve sahâbîler ihtilâf ettiklerinde yapılacak işin halîfelerin tutumunu tercih etmekten ibaret olduğu belirtilmiştir.[392]

Cürcânî'ye göre de Hz. Peygamber'in, halîfelerin sünnetinden bahsetmesi, onların görüşlerinin isabetli olduğunu bildirmektir.[393] Kendi sünneti

388 Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 422.
389 İbn Mâce, Tahâret 87.
390 Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi* II, 217.
391 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 253; Dârimî, Ferâiz 3.
392 İbn Dakîku'l-îyd, *Şerhu'l-erbaîn*, s. 75.
393 İbn Receb el-Hanbelî de halîfelerin "râşid" ve "mehdî" olarak nitelendirildiğini "râşid"in aşırı, sapmış kimsenin zıddı olduğunu, râşid olanın hakla hüküm verdiğini belirtir. "Mehdî" yani Allah'ın hidâyet verdiği kimseyi saptıracak kimse bulunmadığını da söyleyerek halîfelerin sünnetlerine sarılmak gerektiğini belirtir. (Bk. *Câmiu'l-ulûm*, s.251).

yanında onların sünnetini zikretmesi sünnetten ictihâd ederek verdikleri kararlarda hata etmeyeceğini bildiği içindir. Asıl önemli bir başka sebep de Hz. Peygamber'in sünnetinden bir kısmının halîfeler döneminde yayılacağını bilmesidir. Bu sebeple halîfelerin sünnetini kendi sünnetine izâfe ederek bu sünnetlerin reddedilmesini önlemiştir.[394] İlk iki halîfenin tatbikatının önemi, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) hemen sonra halîfeliği yürüten kimseler oluşlarındandır. Bir meselenin neshedilip neshedilmediği gibi durumlarda onların tatbikati önem kazanır. Ayrıca "halîfelerin sünnetine sarılmayı tavsiye eden hadîste geçen "aleyküm" kelimesinin mantûku, onların sünnetine sarılmayı gerektirir. Halîfenin sünneti mendûb olsa, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti de mendub olur. Halîfeleri zikretmenin bir anlamı kalmaz. Hz. Peygamber, onların sünnetini kendi sünnetine atfetmiştir. Onların sadece askerî veya siyâsî konulardaki değil, her konudaki uygulamalarına sarılmak gerekir."[395] Bu sebeplerle ilk halîfeler, diğer halîfeler gibi değildirler. Onların sünnetine, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) emri olarak onun (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti gibi ittiba etmek gerekir.[396]

Halîfelerin icraatına, görüşlerine diğer halîfeler de saygı gösterirdi. Hz. Ebû Bekr'in "kelâle"nin kimler olduğuna dair açıklamasını bilen Hz. Ömer halife seçildiğinde "Doğrusu ben gerçekten Ebû Bekr'in söylemiş olduğu bir şeyi reddetmekten, Allah'tan hâyâ ederim" demiştir.[397] Halîfelerin vefatından sonra da onların uygulamaları tatbike devam edilirdi. Hz. Ömer, Kâbe'deki altın ve gümüşleri müslümanlara dağıtmaya niyetli olduğunu söyleyince Şeybe, "Bunu yapamazsın" demiş ve "İki arkadaşın yapmadı" diyerek itirazının sebebini de açıklamıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Onlar, iktidaya uygun iki kişidirler" demiş,[398] sünnete uygun hareket eden Ebû Bekr'e iktida etme konusunda Şeybe ile aynı görüşte olduğunu söylemiştir. Ashâb-ı kirâm bir sünnetin uygulanmasında halîfeleri ölçü olarak gösteriyordu. Hz. Âişe saçı sakalı ağarmış olan Abdurrahman

---

394 Bk. Leknevî, *Tuhfetu'l-ahyâr*, s. 49.

395 Bk. Leknevî, *a.g.e.*, s. 49-50; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm*, s. 249.

396 Bk. İbn Receb el-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 249.

397 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 304; Dârimî, Ferâiz 26.

398 Ahmed b. Hanbel III, 410; Buhârî, Hac 48; *İ'tisâm* 2; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 93.

b. Esved'e haber göndererek saçını ve sakalını boyamasını istemiş ve Ebû Bekr'in boyadığını da söylemiştir.[399]

Sahâbîlerin, hulefâ-i râşidînin sünnetine itibar etmelerinin[400] bir göstergesi olarak onlar, ibadetlerde dahi sadece Hz. Peygamber'in tatbikatını anlatmaz, aynı konuda halîfelerin tatbikatını da naklederlerdi. Meselâ, Abdullah b. Muğaffel, Besmele'yi cehren okuyan birini duyduğunda "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) arkasında, Ebû Bekr'in arkasında, Ömer'in arkasında namaz kıldım. Hiç birinin, Besmele'yi cehren okuduğunu duymadım" demiştir.[401] Sahâbîler içinde halîfelerin görüşlerinin tercih edilmesini Şâfiî şöyle açıklamıştır: "Devlet başkanının sözü halkı bağlayıcıdır ve daha meşhurdur. Devlet başkanı görüşünü verirken Kitab ve sünnet hakkında âlimlere sorarlar. Danışma sonucunda fetvâ verilmiş olur."[402]

Sahâbîlerdeki anlayışın bir devamı olarak halîfelerin uygulamaları, önemi sebebiyle takip ediliyor, uygulamalarına itibar ediliyordu. Muverrik, İbn Ömer'e duha namazını kılıyor musun?" diye sormuş, o da kılmadığını söylemiş. Muverrik, sonra Hz. Ömer'in, daha sonra Hz. Ebû Bekr'in kılıp kılmadığını sormuş, en sonra da Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) sormuştur.[403] Bu, aynı zamanda tâbiîlerin sünnette değişiklik olup olmadığını tahkîk ve sahâbenin tatbikatını Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ile denetlediklerini gösterir.

Halîfelerin sünnetine ittiba ve i'tisâmı öngören bir görüş olarak Ömer b. Abdilaziz'in şu sözlerinin de üzerinde durmak gereklidir. "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetler koydu, kendisinden sonra emîrler de sünnetler koydu, onlara sarılmak Allah Teâlâ'nın Kitab'ını tasdik[404] Allah'a itaati tamamlama, Allah'ın dinine kuvvettir (yardımcıdır, destektir). Hiç

---

[399] Muvatta, Şa'r 8.

[400] Bk. Dârimî, Mukaddime 20 ve Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 433. Konuyla ilgili izahlar için bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 400.

[401] Nesâî, İftitah 22. Aynı konuda örnekler için bk. Ahmed b. Hanbel III, 101, 111, 114, 183; Dârimî, Salât 34; Buhârî, Ezan 89; İbn Mâce, *İkâme* 4; Ebû Dâvûd, Salât 122; Tirmizî, Mevâkît 68; Nesâî, İftitah 20 ve Tirmîzî, Salât 4 ve Tirmîzî, Cum'a 31 ve Tirmîzî, Cum'a 39 ve Tirmizî, Hudûd 11 ve Nesâî, İftitâh 51.

[402] Kâsımî, *Kâvâid*, s. 282.

[403] Ahmed b. Hanbel II, 23; Buhârî, Teheccüd 31.

[404] *Câmiu'l-ulûm*'de "Kitabı'na *İ'tisâm*dır" şeklindedir.

kimsenin onu tağyir, tebdil etme hakkı yoktur ve (sünnetlere) muhâlif reye itibar edilmez. Kim onların koyduğu sünnetlere iktida ederse hidayet bulur. Kim, (sünnetlere) muhalefet eder ve mü'minlerin yolundan başka yollara uyarsa, Allah onu döndüğü yöne çevirir (o yolda devam ettirir), cehenneme sokar. Orası ne kötü varış yeridir."[405]

Halîfelerin icmâı, aslında tüm sahâbilerin icmâı anlamına gelir. Çünkü maslahat gereği tüm insanları o şey ile amel etmeye sevketmeleri ve bu arada diğer sahâbenin böyle bir davranışa karşı herhangi bir tepki göstermemesi, onların söz konusu hükme katıldıklarını gösterir.[406] Bazan bir fiil anlatılırken Resûlullah'tan sonra (sallallahu aleyhi ve sellem) diğer halîfelerin de aynı uygulamayı yaptıkları nakledilmesi[407] de bu anlayışın sonucu olmalıdır.

Hulefâ-i râşidinin sünneti, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine lâhıktır. Hz. Peygamber'in sözü, onların sünneti için şer'î delildir. Halîfelerin sünneti, onların yolu demektir. Halîfelerin yolu, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yoluna uygundur. Onlar, kendi başlarına yeni bir şeriat artaya koyuyor değildiler, hayırlı olanı kabul ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yoluna muhalif olanı reddetmede Resûl'ün (sallallahu aleyhi ve sellem) yoluna devam etmişlerdir.[408] Meselâ, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), teravih namazını cemaatle kılmış, ancak sürekli kılarsa farz kılınır endişesiyle cemaatle kılmaktan vazgeçmiştir. Hz. Ömer'in teravih namazının cemaatle kılındığını görünce "ne güzel bid'at"[409] demesinde olduğu gibi halîfeler, bir uygulamayı (sünnet)i koyarken yoktan var etmiyorlar, gerekçeleri gözönüne alarak sünnette aslı olan bir durumu ya yaygın hale getiriyorlar ya da belli bir süre için durduruyorlardı.

Son olarak söylemek gerekirse Hz. Peygamber'in hulefâ-i râşidînin sünnetine sarılmayı tavsiye ettiği hadîsin[410] sonunda bid'atı kötülemesi

---

[405] İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm*, s. 250; Fesevî, *Tarih* III, 488.

[406] Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 2-4.

[407] Bk. Muvatta, Cenâiz 8; Ahmed b. Hanbel II, 140; İbn Mâce, Cenâiz 16; Ebû Dâvûd, Cenâiz 44; Tirmîzî, Cenâiz 26; Nesâi, Cenâiz 56 ve Abdurrezzâk, *Musannef* II, 64; IX, 469.

[408] Abdullah Mahfûz, *es-Sünne*, s. 121, 125.

[409] Muvatta, Ramazan 3; Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 259; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1; Tebrizî, Mişkât I, 407.

[410] Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 5; Tirmizî, İlim 16.

onların uygulamalarına sünnet adını verdiğini gösterir.[411] Aynı hadîste ihtilaflardan, bid'atlardan kurtulmak için sünnet ve halifelerin sünneti çözüm olarak gösterilmiştir.[412]

C. HALÎFELERİN TASARRUFLARI

Sünneti aynen uygulamada, onda değişikliğe gitmemekte çok hassas olan halîfeler, bazı hadîslerin Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) devrindeki belli bir durumu ele aldığını ve sonradan bu durumun değiştiğini görür görmez bu tür hadîslerin zâhirleriyle ameli terketmişlerdir.[413] Ancak halîfelerin, Hz. Peygamber'le olan uzun süreli beraberliklerinin kendilerine kazandırdığı imkânla onun tasarruflarının hikmetlerini, gâyelerini, sünnetinde gözettiği maksatları anlama ya da tahmin etme melekeleri son derece gelişmişti.[414] Halîfelerin tasarruflarının Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uygun düşmesi gâyet tabiîdir..

Onlar, kararlarının, fetvâlarının yayılacağını gözönüne alarak meselelere daha fazla özen gösterirler ve Kitab ve sünnette bulamadıkları veya bilemedikleri bir olay ile karşılaştıklarında diğer sahâbîlere danışırlardı. Onların icraatları bir anlamda diğer sahâbîlerin de onayından geçmiş olurdu. Nitekim müellefe-i kulûba zekâttan pay verilmemesini, ashâbtan hiç kimse inkâr etmemiş, müellefe-i kulûbun zekât hissesinden mahrumiyeti hakkında icma münakid olmuştur.[415] Sünnette tasarruf konusunda en çok örnek gösterilen Hz. Ömer'in aldığı kararlar sonuçta sahâbenin icmaı ile belirlenmişti. Meselâ, Hz. Ömer'in huzuruna dövme yapan bir kadın getirildiğinde o, "Allah aşkına söyleyin. Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) bu hususta bir şey duyanınız var mı?" demiştir.[416] Mecusilerden cizye alıp almamakta karar verememiş, "ne yapacağımı bilmiyorum" deyince Abdurrahman b.

---

411 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 135.

412 Bk. Âsım Abdullah, *İ'tisâm*, s.16.

413 Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 246.

414 Konu hakkında bilgi için bk. Kılıçer, "Ehl-i rey" *DİA*, X, 521.

415 Bk. Miras, *Tecrîd Tercemesi V*, 329.

416 Nesâî, Ziyne 25. Hz. Ebû Bekr'in ninenin mirastan hisse alıp almayacağını soruşturması için bk. Ebû Dâvûd, Ferâiz 5.

Avf, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) konuyla ilgili hadîsini nakletmiştir.[417] Hz. Ömer, sünnete aykırı fetvâ verme endişesiyle bilmediği bir sünneti duyduğunda memnun olurdu. Diyetle (gurre) ilgili bir konuda "Eğer biz bu hadîsi duymasaydık az daha başka türlü bir hüküm verecektik" demiştir.[418] O, hükümlerini, fetvâlarını danışarak veren bir halîfeydi. "Ali'nin kavli olmasaydı, Ömer helâk olurdu. Ali'nin bulunmadığı her güç meseleden Allah'a sığınırım"[419] sözü, onun danışarak fetvâ verme yönünün kendi dilinden ifâdesidir. Nitekim daha önce tekrarladığımız gibi Hz. Ömer, hilâfetinin son dönemlerinde Hz. Ali'yi "insanların günlük işlerinde bana yardımcı ol" diyerek kâdı olarak görevlendirmiştir.[420]

Halîfelerin kararları herkes tarafından bilindiğinden sahâbîler tarafından kontrol imkânı vardı, sünnete uymayan bir karar vermeleri halinde hemen uyarılırlardı. Ubâde b. es-Sâmit ile Muâviye, altının aynı miktar altınla bozdurulması ile ilgili konuda farklı düşünmüşler. Muâviye, "Ubâde'nin sözüne bakılmaz" deyince Ubâde, "Muâviye'nin olduğu yerde kalmam önemli değil, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) o hadîsi söylerken işittiğime şehâdet ederim" diyerek[421] halîfeye karşı gelmiştir.

Öte yandan bazı meselelerin sünnet olduğu bilinmediği için halîfelerin tasarrufu zannediliyordu. Süleyman b. Yesâr, İbnu'l-Müseyyeb'e ümmühatu'l-evlâdı (ilk) azâd edenin Ömer mi olduğunu sormuş, o da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) onları azâd ettiğini söylemiştir.[422] Bu konu da tasarruflarda etkili olmuştur.

Halîfelerin, birtakım icraatlarda, tasarruflarda bulunması kaçınılmaz-dır. Önemli olan bunların sünnete uygun olup olmadığı, sünnette olmayan yeni uygulamalar mı yoksa ictihadlar mı olduğu konusunu tesbit etmektir.

Halîfelerin tasarruflarına bazı örnekler vermek, konunun daha iyi

---

417 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 325; Ahmed b. Hanbel I, 191, 194; Dârimî, *Siyer* 58; Buhârî, Cizye 1; Ebû Dâvûd, *İmâre* 31; Tirmizî, *Siyer* 31.

418 Ahmed b. Hanbel I, 364; IV, 80; Dârimî, Diyât 20.

419 İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s. 162. Hz. Ömer, recmle ilgili bir davada Muaz b. Cebel'in sözünü dinlemiş ve recmedilecek kadının masum olduğu anlaşılmıştır. Bunu üzerine Hz. Ömer, "Muaz olmasaydı, Ömer helâk olmuştu" demiştir. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 354-355).

420 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 302.

421 Nesâî, Buyu' 44.

422 Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 293.

anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Ancak hemen belirtelim ki biz burada halîfelerin icraatlarında haklı olup olmadıkları gibi bir karar vermeyeceğiz. Sadece meseleyi ortaya koymaya çalışacağız.

1. Halîfelerin İtiraz Edilmeyen Tasarrufları

Kaynaklarda halîfelerin birçok tasarrufu yer almaktadır. Örnek olması kabilinden bunların birkaçından bahsedeceğiz.

a. Zekât ölçüsü

Hz. Peygamber'in Sebe'lilerden aldığı zekât miktarında daha sonra değişiklik yapılmıştır. O (sallallahu aleyhi ve sellem), Sebe' temsilcilerine zekât vermeleri gerektiğini buyurmuş. Onlar da ziraatlerinin pamuktan ibaret olduğunu, Sebe' halkının dağıldığını, sayılarının azaldığını söylemişler. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Me'rib'de kalan Sebe'liler adına onlardan her sene öşür olarak meafir kumaşı kıymetinde yetmiş takım elbiselik (hulle) vermek üzerine anlaşma yapmış. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra tahsildarlar (ummâl) anlaşmayı Yemen halkının aleyhine olacak şekilde bozmuşlar. Hz. Ebû Bekr de bunu tekrar Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uyguladığı hâle çevirmiş. Hz. Ömer devrinde ise bu anlaşma bozulmuş ve zekât ölçüsüne dönülmüştür.[423] Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir devlet başkanı olarak zekât miktarı üzerinde antlaşma yapmış, Hz. Ebû Bekr, devlet başkanı sıfatıyla bir maslahata mebni olarak bu anlaşmanın devamına karar vermiş, ancak Hz. Ömer devrinde onun devamında bir maslahat görülmediği için önceki anlaşmanın yürürlükten kaldırılmasına karar vermiş olmaktadır.[424] Hz. Peygamber ilk olarak zekât ölçüsünü teklif ettiğinden Hz. Ömer'in kararı sünnete dönüştür.

b. Yahudiler'in sürülmesi

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Yahudiler'i Arap yarımadasından çıkarmak istiyordu. Yahûdiler'e İslâm'ı tebliğ ettiğinde "Biliniz ki, bu yer

---

[423] Ebû Dâvûd, Harac 26.

[424] Yeniel-Kayapınar, *Ebû Dâvûd Tercemesi* XI, 339.

Allah'ın ve Resûlü'nündür. Ben de sizi bu yerden sürgün etmek istiyorum. Sizden kim malını satabilirse hemen satsın! Yoksa bilsin ki bu yer Allah'ın ve Resûlü'nündür,[425] Allah'ın istediği sürece sizi burada bırakırız" buyurmuştur.[426] Aynı konuda başka hadîsler de vardır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), "Eğer yaşarsam inşaallah Yahudi ve Hristiyanları Arap yarımadasından mutlaka çıkaracağım. Arab yarımadasında yalnız müslüman bırakacağım" buyurmuş,[427] "Bütün müşrikleri Arab yarımadasından çıkarınız,[428] Hicaz'ın ve Necran ahâlisinin Yahudilerini, Arab yarımadasından çıkarın" diye vasiyet etmişti.[429] Diğer yandan o (sallallahu aleyhi ve sellem), "Bir ülkede iki kıble olamaz" buyurmuştu.[430] Hz. Ali de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisine "Benden sonra velâyeti ele aldığında ehl-i Necran'ı arap yarımadasından çıkar" buyurduğunu haber vermiştir.[431] İbn Abbas'ın "Şehirlerinizde Yahudiler ve Hristiyanlar size ortak olmasın"[432] sözü de müslümanların gayr-ı müslimlerle birarada bulunmaması konusunda, sünnetten kaynaklanan bir tavsiyedir. Bütün bu rivâyetler, gayr-i müslimlerin müslüman bölgesinden uzaklaştırılması gerektiğini göstermektedir.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Hz. Ebû Bekr dönemlerinde anlaşmalara riâyet eden Yahudi ve Hristiyanları, anlaşmalara uymadıkları zaman topraklarından çıkarmıştır. Hz. Ömer, aynı zamanda Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Yahudi ve Hristiyanları Arap yarımadasından çıkarma niyetinde olduğunu bizzat duyan ve rivâyet eden kişidir.[433] Bu, onun meseleyi gâyet iyi bildiğinin göstergesidir.

Hz. Ömer'in onları sürmesine birkaç sebep gösterilmiştir. O, "Arap toprağında -veya Hicaz toprağında- iki din birarada bulunmaz" rivâyetinden hareketle bir araştırma yapmış ve devamlı iki din olduğunu tesbit etmiş. Zührî, Hz. Ömer'in bu tesbit üzerine Yahudiler'i Hayber'den

---

425 Buhârî, İkrah 2; *İ'tisâm* 18; Cizye 6; Müslim, *Cihâd* 61; Ebû Dâvûd, Harâc 21; *İmâre* 22.
426 Buhârî, Cizye 6.
427 Ebû Dâvûd, Harâc 27; Tirmizî, *Siyer* 43.
428 Buhârî, Cizye 6; Müslim, *Vasıyye* 20.
429 Ahmed b. Hanbel I, 195, 196; Dârimî, *Siyer* 55.
430 Ebû Dâvûd, Harâc 27; Tirmizî, *Zekât* 11.
431 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 58, X, 361.
432 Abdurrezzâk, *a.g.e.* X, 362.
433 Bk. Ebû Dâvûd, Harâc 27; Tirmizî, *Siyer* 43.

sürdüğünü belirtmiştir.[434] İkinci olarak Hz. Peygamber onlara bazı şartlara uyma şartı ile kalmalarına müsaade etmişti. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Yahudiler'i ve Hristiyanlar'ı çıkarmak istediğinde onlar, hurmalıklarda çalışmak ve mahsülün yarısını vermek üzere Hayber'de kalmak istediler. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Dediğiniz şartlara uymak kaydıyla burada kalın" buyurmuştu. Hz. Ömer ise, Yahudiler'i ve Hristiyanlar'ı Hicaz'dan çıkarmıştır.[435] Çünkü Yahudiler, şartlara uygun hareket etmemişlerdi. İbn Ömer'e yapılan suikast, Hayber ve çevresindeki Yahudilerin durumunu yeniden gündeme getirmiştir.[436] Hz. Ömer, Yahudiler Hayber'de İbn Ömer'in elleri ve ayaklarını kırınca bir konuşma yapmış ve onları sürme gerekçesini açıklamıştır: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Hayber yahudilerine, fetihten önce kendilerinin olan malları üzerinde ortaklık muamelesi yaptı ve 'sizleri burada Allah'ın sizleri burada bıraktığı sürece bırakıyoruz' buyurdu. Bu suçla yahudileri itham ediyoruz" demiştir.[437] Hz. Ömer, yaptığı konuşmada "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Hayber yahudilerine, onları dilediğimiz zaman Hayber'den çıkarabilmemiz şartıyla bir işlem yapmıştı. Bu sebeple kimin Hayber'de (yahudilerin elinde) malı varsa gelsin onu alsın. Zira ben Yahudileri oradan çıkarıyorum" demiştir.[438] O, bu sözüyle Hayber savaşına katılan ve kendisine ganimet hissesi düşmüş olan sahâbiyi, topraklarına ve hurmalıklarına sahip olmaya çağırmıştır.[439]

---

434 Muvatta, *Câmi* 17, 18; Abdurrezzâk, *Musannef* X, 359.

435 Buhârî, Hars ve Muzaraa 17; Humus 19; İcâre 22; Şurût 14; Müslim, Müsâkat 6.

436 Fayda, *Gayr-ı Müslimler*, s. 185.

437 Buhârî, Şurût 14.

438 Ebû Dâvûd, Harâc 23.

439 Fayda, *Gayr-ı Müslimler*, s. 186. Hayber ve çevresinden sürülen Yahudiler, İslâm devleti hududu dışına çıkarılmamış ve yalnızca bir bölgeden başka bir yere yerleştirilmiştir. Bu durumun zımmî hukukunun ihlâli şeklinde anlaşılmaması gerekmektedir. Hz. Ömer'in Yahudiler'i sürmelerine sebep olarak şu sebepler de gösterilmiştir: el-Belâzurî'nin naklettiğine göre Hz. Ömer, Hayberliler arasında veba salgını başgösterdiği için bunları yerlerinden çıkarmıştır veya İbn Sa'd'da yer alan bir rivâyete göre Hz. Ömer, müslümanların elindeki işçi (ummâl) sayısının çoğalması ve toprak işlerinde kuvvetlenmeleri üzerine Yahudileri Şam'a sürmüştür. Bilindiği üzere Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Yahudilerin toprakları işlemeyi daha iyi bildiklerini söylemelerinden sonra ve bilhassa, müslümanlar yeterli insan gücüne sahip olmadıklarından dolayı, Hayber ve çevresindekileri yerlerine bırakmıştı. Buna göre Hz. Ömer'in yeterli insan gücüne ve ekonomik imkâna sahip olunmasından sonra, Yahudileri yurtlarından çıkarmış olduğu anlaşılmaktadır. (*a.g.e.*, s. 184-185, 187).

Hz. Ömer'in bu kararına muhalif bir karar ve itiraz sahâbîlerden gelmemiştir.[440]

c. Fethedilen toprakların taksim edilmemesi

Hz. Ömer, Irak'ın fethedilen topraklarını ve üzerindeki insanları, savaşla ele geçirmelerine rağmen ganimet olarak taksim etmemiş, topraklarından harac, kendilerinden de cizye almıştır.[441] Ancak bu kararı kendi kendisine vermemiş, ileri gelen sahâbilerle istişâre etmiş, onlar da Hz. Ömer'in görüşünü kabul etmişlerdir. Hz. Ömer'in gerekçesi, gelecek nesillere gelir bırakmaktı. Ayrıca fethedilen yerlerde bırakılacak askerlerin gelirinin de sağlanması gerekirdi. Arazi taksim edilirse Beytu'l-mâlin geliri masraflara yetmezdi. Hz. Ömer, bu kararına Kur'ân-ı Kerîm'den[442] delil getirmiştir.[443] O, bu karar ve uygulamasından sonra bunların gelirinin Haşr Sûresi'nin ilgili âyetlerine göre fey sayılması gerektiğini ve bu fey gelirlerinde de bütün müslümanların hakkı bulunduğunu kabul etmiştir.[444]

Hz. Ömer'in fethedilen toprakları gaziler arasında paylaştırmaması,

---

440 Bu karara tabiî olarak yahudiler itiraz etmişlerdir. Yahudi başkanlarından biri Hz. Ömer'e gelmiş ve "Muhammed bizleri burada bırakmış, mallar üzerinde ortaklık anlaşması yapmış ve bizleri vatanımızda bırakmayı şart kılmış iken sen bizleri çıkarıyor musun?" diyerek Hz. Ömer'in bu kararla, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) antlaşmasını bozduğunu söyleyince Hz. Ömer, "Sen, benim Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sana söylediği şu sözü unuttuğumu mu sandın. "Hayber'den çıkarıldığın zaman uzun bacaklı, yürüyüşe sabırlı dişi deven seni geceden geceye akıtıp yürütürken halin nice olur" buyurmuştu" diyerek hadîsi kendisinden daha iyi bildiğini ifâde etmiştir. Yahudi, "Bu, Ebu'l-Kâsım'ın bir şakasıydı" diyerek gerçeği çarpıtmak istemişse de Hz. Ömer, bu söze tepki göstermiş ve "Yalan söyledin ey Allah'ın düşmanı" demiştir. (Buhârî, Şurût 14). Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Yahudiler'in sürüleceğini haber verdiği bir başka rivâyet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 56-57; X, 360.

441 Fayda, *a.g.e.*, s. 106-107.

442 Haşr, 59/6-10. Hz. Ömer, özellikle 7. âyetteki "Böylece o mallar, içinizde yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz" kısmını kastetmiş olmalıdır.

443 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 110-117.

444 Fayda, *Gayr-ı Müslimler*, s. 106-107. Ganimet âyetinin şümulüne giren şeylerin anveten, yani savaşta elde edilmiş olan şeyler olması, buna karşılık fey âyetinin şümulüne giren şeylerin de sulhen, yani savaşsız elde edilmiş olmaları gerekir. Öyle ise, Hz. Ömer'in savaşta elde edilmiş olan toprakları ganimet âyeti hükümlerine göre, yani beşte birini Beytu'l-Mal'e, beşte dördünü savaşanlara taksim etmesi gerekirdi. Hâlbuki o bunun tersini yapmış ve savaşla elde edilmiş bu toprakları yerli halkın elinde bırakmış; savaşanlara dağıtmamıştır. (Fayda, *a.g.e.*, s. 19).

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Hayber'deki arazinin bir kısmını taksim etmeyip belli bir ortaklık anlaşmasıyla Yahudilere bırakması kararına da uygundu. Nitekim o, "Eğer müslümanların sonu endişesi olmasaydı, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Hayber'i taksim ettiği gibi ben de fethettiğim her köyü gâziler arasında taksim ederdim" demiştir.[445] Hz. Ömer, fethedilen arazileri köylülere işletmek üzere vermiştir. Vakıf halinde idâre edilen bu araziden müstakbel fakirlerin istifadeleri sağlanmıştır. Hz. Ömer'in bu tasarrufu sünnete aykırı değildir. Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), malı vakfetmeye izin vermiş hatta teşvik etmiştir. Ömer'e "malını vakfet, mahsulü sadaka olsun" buyurmuştur.[446]

Ebû Yûsuf da Hz. Ömer'in uygulamasını sünnete uygun bulmuş ve şöyle bir izah getirmiştir: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekke'yi harple aldı, orada pek çok mal vardı, onları taksim etmedi, sahiplerinin ellerine bıraktı. Hayber hariç, hiçbirisinin mal emlâkını taksim etmedi; sahiplerine bırakarak vergiye bağladı. İşte bu esaslara müsteniden halife muhayyerdir. Eğer bazı kabilelerde Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı gibi, yeni alınan bir memleketin emlâkını müslümanlara taksim ederse bu güzeldir. Ve eğer yine Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bazı kabilelerde yaptığı gibi taksimi terkederse bu da güzeldir."[447] Konu, Hz. Peygamber'in devlet başkanı olarak tasarrufuyla ilgilidir.[448] Bu sebeple Hz. Ömer de şartlar gereği yetkisini kullanmıştır.

d. Teravih namazı

Hz. Peygamber, mescidde teravih namazı kılarken ashâbı da bu

---

445 Ahmed b. Hanbel I, 31-32, 40; Buhârî, Hars ve Muzaraa 14; Humus 9; Meğâzi 38. Hz. Peygamber'in Hayber hakkındaki tatbikatı için bk. Müslim, Müsâkât 1-6.
Hz. Peygamber, Benî Kureyza, Hayber ve Vadi'l-Kura topraklarını savaşanlara ganimet hukukuna göre taksim etmiş, ancak Hayber ve Vadi'l-Kura'daki Yahudiler'e yarıcılıkla toprakların işletilmesi hakkı vermiştir. Öyle ise bu üç olayda toprak, diğer taşınabilir mallar gibi Enfâl sûresinin 41. âyetine göre ganimet kabul edilmiş ve savaşanlara dağıtılmıştır. (Fayda, *Gayr-ı Müslimler*, s. 23).

446 Buhârî, Hars ve Muzaraa 14. Hz. Ömer'in gerekçeleri olarak belirtilen görüşler için bk. Fayda, *Gayr-ı Müslimler*, s. 17.

447 Fayda, *a.g.e.*, s. 23.

448 Bk. Fayda, *a.g.e.*, s. 25.

namaza katılmış ve üç gün onunla (sallallahu aleyhi ve sellem) teravih kılmışlardır. Ancak Hz. Peygamber, cemaatle devam edilmesi halinde farz kılınır endişesi ile cemaatin ısrarına rağmen onlarla bu namaza devam etmemiştir.[449] Bununla birlikte Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) teravih namazına teşvik etmiştir.[450]

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatına kadar teravih namazı cemaatle kılınmamış, herkes kendi kendine teravih kılmıştır. Hz. Ebû Bekr'in hilâfetinde ve Hz. Ömer hilâfetinin ilk zamanlarında da durum böyle devam etmiştir.[451]

Hz. Ömer, mescidde kendi başına teravih namazını kılanlar yanında cemaatle kılan bir grubu görmüş ve "bunları bir imamın arkasında toplasam iyi olur" demiş. Übey b. Ka'b'ı onlara (teravih için) imam tayin ederek namazı cemaatle kıldırmış. Daha sonra başka bir gece mescide gittiğinde teravihin cemaatle kılındığını görünce "bu ne güzel bid'attir. Sabaha karşı uyuya kalıp teheccüdü kaçırmanız, akşam geç vakite kadar uyanık kalıp sabah namazını kaçırmanızdan daha hayırlıdır" demiştir.[452] Hz. Ömer'in bu tasarrufu (ictihadı), sahâbîlerin zamanın ve buna bağlı olarak hükümlere mesned teşkil eden illetlerin değişmesi sebebiyle hükümleri de değiştirmeleri[453] şeklinde prensip edinilebilir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbını, arkasında cemaat olmaktan menetmesi, Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem), -devam ederlerse- bu namazı onlara farz kılacağını bildirmesi veya cemaatle devamlı olarak kılınması sebebiyle ashâbtan bazılarının bunun farz olduğunu zannetmelerinden çekinmesi sebebine dayanıyordu. Hâlbuki Hz. Ömer kendi devrinde bu mahzurun

---

449 Ahmed b. Hanbel V, 182; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1; *İ'tisâm* 3; Müslim, *Müsâfirîn* 177, 178. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde, ezbere Kur'ân bilmeyenlere Übey b. Ka'b'ın imam olup mescidde cemaatle teravih namazı kıldırdığı ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) da "Doğru hareket ediyorlar. Yaptıkları ne güzel!" buyurduğu şeklinde bir rivâyet bulunmaktadır. Ebû Dâvûd, Ramazan 1. Ancak Ebû Dâvûd, "Bu hadîs kavi değildir. Müslim b. Hâlid zayıftır" demiştir.

450 Bk. Muvatta, Salât fi ramazan 2; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1; Müslim, Müsâfirin 174.

451 Muvatta, Salât fi ramazan 2; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1; Müslim, Müsâfirin 174.

452 Muvatta, Salât fi ramazan 3; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1. Muvatta, Salât fi ramazan 4'de Hz. Ömer'in Übey b. Ka'b'ın yanında Temîm ed-Dârî'yi de imam olarak tayin ettiği nakledilmiştir.

453 Karaman, *İctihâd*, s. 70.

ortadan kalktığını, cemaat halinde kılmakta da faydalar bulunduğunu ictihâdıyla görmüş ve bunu tahakkuk ettirmiş olmalıdır.[454] Hz. Ömer'e, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) cemaatle teravih kıldırması delil olmuştur. Yani değişim, bir sünnetten diğer sünnete geçişle olmuştur.

Sünnette tasarruf konusunda verilen örneklerin çoğu özellikle Hz. Ömer'den seçilmiştir. Çünkü Hz. Ömer'in sünnet karşısında re'ye yöneldiği gibi bir izlenim uyandırılmak istenmektedir. Hâlbuki Hz. Ömer'in bazı sünnetleri durdurması yahut bazı sünnetlerde değişiklik yapması, onun sünnete bağlılığının bir neticesidir.[455] Nitekim onun icraatlarına baktığımızda sünnet dışına çıkmadığı görülmüştür. Ayrıca Hz. Ömer'in tasarrufu olarak gösterilen durumlar aslında sahâbîlerin icmaına dayanmaktadır. Onun, diğer sahâbilerle istişâre ederek karar verdiğine dair pekçok örneği daha önce nakletmiştik.

2. Halîfelerin İtiraz Edilen Tasarrufları

Sahâbe tasarrufları arasında ihtilaflı gözükenlere -çözüm yoluna işaret etmeksizin- örnekler vermek istiyoruz. Aynı zamanda ictihad ve tasarrufun bulunduğu yerde ihtilafın da kaçınılmaz olduğunu belgelenmiş olmaktadır.

a. Mina'da namaz

Seferde namaz iki rek'at kılınır. Bu, kısaltılmış bir namaz değil, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti olarak tamamdır.[456] Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve diğer halîfeler, Mina'da namazı iki rek'at olarak kılmışlardır. Hz. Osman da hilâfetinin ilk dönemlerinde aynı şekilde hareket etmiş, ancak sonra dört rek'at kılmıştır. Zühri'ye ulaşan bir rivâyete göre bunun sebebi, Hz. Osman'ın hacdan sonra orada kalmaya niyetinin olmasıdır.[457] Başka bir rivâyette ise Zührî, Hz. Osman'ın, o sene hacda a'rabiler çok olduğundan onlara (bazı) namazların dört rekât olduğunu

---

454 Karaman, *a.g.e.*, s. 72.

455 *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 49, (el-Bûtî'nin Hayrettin Karaman'ın Tebliğini Değerlendirme Konuşmasındaki sözleri).

456 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 518-519.

457 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 516; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 75.

öğretmek için halka dört rekâtlı namazları dört rekât olarak kıldırmış olduğu görüşünü dile getirmiştir.[458] Nitekim İbn Cüreyc, bir bedevînin Hz. Osman'a "geçen yıl senin iki rek'at kıldığını gördüğümden beri ben de iki rek'at kılıyorum" deyince Hz. Osman, câhil insanların namazı iki rekât zannedecekleri korkusundan Mina'da namazı dörde tamamladığını rivâyet etmiştir.[459] Hz. Osman, seferî olduğu halde insanların kendisini örnek aldığını belirterek namazı kısaltmama gerekçesi, daha sonraları kâideleştirilen sedd-i zeraiye göredir. Aslı dinde sabit olan amellerin bazı durumlarda açıkça ve devamlı yapılması, o amelin "sünnet" olması tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu sebeple terki matlubtur. Bu, sebepleri kesme (sedd-i zerâi) nevindendir.[460]

Hz. Osman'ın Mina'da namazı dört rek'at kılması hakkında devlet başkanı olması sebebiyle her yer onun vatanı sayılır, orada ikâmete niyet etmiştir veya Mina'da evlenmiş olması ve orada hanımının bulunması gibi te'viller yapılmıştır.[461] Nitekim Hz. Osman, dört rek'at kılmasının yadırganması üzerine "Ben Mekke'de evlendim, Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) 'Bir kimse bir yerde evlenirse orada mukîm gibi kılsın' buyururken işittim" demiştir.[462]

Hz. Osman, diğer yolculuklarında nafile kılmamış, dört rek'atlı farzları iki rek'at kılmıştır. İbn Ömer, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr, Ömer ve Osman ile yolculuğa çıktığını onların iki rekâttan fazla namaz kılmadıklarını söylemiştir, sonra da Allah Teâlâ: 'Gerçekten Resûlullah'ta sizin

---

458 Bk. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 75.

459 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 518-519.

460 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 293. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), ramazanda bir veya iki gün önce karşılama orucunu tutmasını yasaklamıştır. Âlimlere göre bunun sebebi o oruçların ramazandan sayılma endişesidir. İmam Mâlik de ramazanla karışır diye altı gün orucunnun hemen ramazanın arkasından tutmasını kerih görürdü. (Şâtıbî, *İtisâm* a.y.)

461 Bk. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd* I, 469-470.

462 Ahmed b. Hanbel I, 62. İbn Kayyim, bu hadîse dayanarak aslında Hz. Osman'ın da Mina háricinde namazı daima kasrettiğini, fakat Mina'da evlenmesi veya orada hanımının bulunması sebebiyle kasrettiğine dair yorumu daha çok kabule şâyan görmüşse de (*Zâdü'l-meâd* I, 470) bu hadîs, senedinde inkita bulunması ve râvilerinden İkrime b. İbrahim'in taz'if edilmesi sebebiyle ihticac değeri taşımayacağı için böyle bir tercihe delil olması söz konusu değildir. (Aşıkkutlu, "*Sünnet*'te Seferîlik", *Seferîlik ve Hükümleri*, s. 57).

için en güzel bir örnek vardır'[463] buyurmuştur"[464] diyerek Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamasından vazgeçilmemesi gerektiğini, halîfelerin de aynı şekilde hareket ettiklerini söylemiştir. Bu rivâyete göre Hz. Osman, seferde namazların nasıl kılınacağını biliyor ve uyguluyordu. Mina'da iken namazı dört rek'at kılması ise yukarıda geçen sebeplerden kaynaklanmış olmaktadır.

Abdullah b. Mes'ûd ise Hz. Osman'ı kınamıştır. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın Mina'da dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kıldırdığını söylemiş, ancak dört rekât olarak kılarak Hz. Osman'ın uygulamasına uymuştur. Bunun sebebi sorulunca da ihtilafın şer olduğunu söylemiştir.[465] İbn Mes'ûd, tefrikayı önlemek için Hz. Osman'a uymuş, ancak fiilini de evlânın hilâfına görmüştür. İbn Mes'ûd dört rekâtı, tamamen sünnete muhâlefet olarak görseydi, tepkisiz kalmaz namazı iki rekât kılardı.

Hz. Âişe de seferde namazı dört rek'at kılmıştır.[466] Urve, Hz. Âişe'nin Hz. Osman'ın Mina'da namazı tamam kılması gibi te'vilde bulunduğunu belirtmiştir.[467]

---

463 Ahzâb, 33/21.

464 Müslim, Müsâfirin 8.

465 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 516; Ahmed b. Hanbel I, 416, 425, 464; Dârimî, *Menâsik* 47; Buhârî, Hac 84; Taksîr 2; Müslim, Müsâfirin 19; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 75.

466 Hz. Âişe, "Resûlullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) birlikte Ramazan'da umreye çıktım. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) iftar etti. Ben oruç tuttum. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) namazı kasretti, ben tamamladım. Mekke'ye yaklaştığımızda bu yaptıklarımı söyledim. 'İyi yapmışsın' buyurdu" demiştir. (Dârekutnî, *Sünen* II, 188). Dârekutnî, hadîsin senedinin "hasen" olduğunu belirtmiştir. İbn Teymiye "Bu söz bâtıldır. Çünkü 'Allah, seferde namazı, ikişer rek'at olarak farz kıldı. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Medîne'ye hicret edince hazar durumunda namaza ilâve yapıldı, seferde ise aynen kaldı" diyen Hz. Âişe'nin Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ve bütün ashâbına muhâlefeti nasıl düşünülebilir ve kendisinden rivâyet edilen böyle bir haber nasıl sahîh olabilir" demiştir. (Bk. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd* I, 465). Yine Hz. Âişe "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) seferde namazı kasrederdi, tamam olarak da kılardı. İftar da ederdi, oruç da tutardı" demiştir. (Dârekutnî, *Sünen* II, 189). Dârekutnî, hadîsin senedinin "sahîh" olduğunu belirtmiştir. İbn Teymiye ise bu rivâyet hakkında "Bu söz Resûlullah'a iftiradır" demiştir. (Bk. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd* I, 464). Hz. Âişe, kasr'ı korku şartına bağlamış olmaktadır. Ayrıca o (r.a.) "Dört rek'at kılmak bana zor gelmiyor" demiştir. (Abdurrezzâk, *Musannef* II, 515; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.* I, 473).

467 Abdurrezzâk, *Musannef* II, 515. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd* I, 473.

Netice olarak söylemek gerekirse Hz. Osman, halîfe olarak dinin yanlış anlaşılmasını önlemek için tedbir almış ya da diğer şartlar gereği sefer namazı kılmamış olmaktadır.

b. Temettu haccı

İbn Abbas, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kere haccettiği için sahâbîlerin bu konuda ihtilâf ettiğini, hacca gelen gruplar, farklı zamanlarda Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yetiştikleri için herkesin gördüğü kadarını naklettiğini belirtmiştir.[468] Bu sebeple Hz. Ömer, halîfe sıfatıyla temettu haccı yapılmamasını emrettiğinde ihtilâf meydana gelmiştir.

Hz. Peygamber'in haccına gelince o (sallallahu aleyhi ve sellem), Mekke'ye vardığında ashâbına haclarını umreye çevirmelerini, (yâni) yanında kurbanlığı olmayanların (önce) tavaf yapıp sonra traş olarak ihramdan çıkmalarını, yanında kurbanlık götürenlerin ise bundan müstesna olduğunu buyurmuş. Ancak sahâbîler, câhiliyeden kalma bir inanışla ihramdan çıkmayı, eşleriyle birlikte olduktan sonra Mina'ya gitmeyi hoş karşılamamışlar. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bu durumu öğrenince "Arkamda bıraktığım şu iş bir daha önüme çıksaydı, yanımda kurbanlık getirmezdim, yanımda kurbanlık olmasaydı ben de ihramdan çıkardım" buyurmuş,[469] bunda bir mahzur olmadığını belirtmiştir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hangi çeşit hacca niyetlendiği konusunda Enes, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) umre ile hacca birden niyet edip telbiye getirdiğini, İbn Ömer de Hz. Peygamber'in sadece hacca niyet edip telbiye getirdiğini belirtmişlerdir.[470]

Hz. Ömer, "Allah'ın Kitab'ında 'haccı ve umreyi Allah için tam yapın' buyurulmuştur. Sünnete bakarsak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da kurbanı kesinceye kadar ihramdan çıkmamıştır" dedikten sonra temettu haccını yasakladığını söylemiştir.[471] Hz. Ömer, umrenin başka aylarda yapılmasının daha faziletli olacağını düşündüğü için böyle söylemiştir. Nitekim o, "Hacla umre arasında zaman bırakınız. Bu, haccınızın ve umrenizin kemâli

---

468 Bk. Ebû Dâvûd, *Menâsik* 21.
469 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 112; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 23.
470 Ahmed b. Hanbel III, 99-100; Dârimî, *Menâsik* 78.
471 Ahmed b. Hanbel I, 39; Buhârî, Hac 32; Müslim, Hac 154, 155; Nesâî, *Menâsik* 50.

açısından ve hac ayları dışında umre yapmanızdan daha iyidir" demiştir.[472] Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) beraberinde kurbanlık getirmediği için tavaf ve sa'y yapmasını sonra da ihramdan çıkmasını emrettiği Ebû Mûsâ,[473] meseleyi yakînen bildiğinden bu durumu Hz. Ömer'e sormuş, o da "Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) ashâbının onu yaptığını biliyorum fakat hacıların cinsî münasebet kurup başlarından su damlayarak hac yapmalarını kerih gördüm" demiştir.[474] Hz. Ömer, bu sözüyle sünneti inkâr etmediğini, yürürlükten kaldırmadığını ifade etmiş olmaktadır.

Hz. Ömer'in bu kararını, tasvîb etmeyen sahâbîler olmuştur.[475] Sa'd b. Mâlik (v. 74/693), Hz. Ömer'in temettu haccı konusundaki tutumu hakkında, Ömer'in halîfe tâyinindeki sözlerine benzer sözler söylemiş, "Ömer benden hayırlıdır, ama Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Ömer'den hayırlıdır" demiştir.[476] Abdullah b. Ömer, temettu haccını soran bir kimseye bunun helâl olduğunu belirtmiş ve «Babam onu menetmiş olsa bile Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yapmıştır, babamın emrine mi uyulur, yoksa Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) emrine mi!» demiştir.[477] Ancak başka bir rivâyette İbn Ömer, temettu ruhsatı ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu konudaki sünneti ile fetvâ verirken kendisine "Babana nasıl muhalefet ediyorsun, baban bunu nehyetmişti" denilince Abdullah b. Ömer, onlara "Yazıklar olsun, Allah'dan korkmuyor musunuz? Ömer bunu, hayrı arayarak nehyetmiştir. Umrenin tamamını dilemiştir. Siz niye haram kılıyorsunuz, Allah bunu helâl kıldı. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bunu yaptı. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünneti mi yoksa Ömer'in sünneti mi uymanıza daha lâyık" demiştir.[478] İmran b. Husayn'ın "Allah'ın Kitab'ında temettu âyeti vardır. Biz de Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile temettu haccı yaptık. Temettuu haram kılın âyet inmedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) da bunu yasaklamadı" ifadesinden de

---

472 Muvatta, Hac 67.
473 Bk. Ahmed b. Hanbel I, 39; Buhârî, Hac 32; Müslim, Hac 155; Nesâî, *Menâsik* 50.
474 Ahmed b. Hanbel I, 50; Müslim, Hac 157; Nesâî, Hac 50.
475 İmran b. Husayn (Buhârî, Buhârî, Hac 36; *Tefsîr* 2/32; Müslim, Hac 170; Nesâî, *Menâsik* 50) ve İbn Abbas (Ahmed b. Hanbel I, 337) da bu durumu tenkit etmiştir.
476 Dârimî, Hac 18.
477 Tirmizî, Hac 12.
478 Ahmed b. Hanbel II, 95.

anlaşıldığına göre nehiy haram olarak anlaşılmıştır. Hâlbuki Hz. Ömer, temettu haccının haram olduğunu söylememiştir. Nitekim şu örnekte de yanlış anlayışın belirtisi vardır. Temettu haccı hakkında "Bunu ancak Allah'ın emrini bilmeyen yapar" diyen ed-Dahhâk b. Kays'a (v. 64/683), Sa'd b. Ebî Vakkas, "Kardeşim, ne kötü laf ettin. Onu Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptı; kendisi ile beraber biz de yaptık"[479] demiştir.

Buna göre mesele zannedilenin aksinedir. Hz. Ömer, Kur'ân ve sünnete aykırı birşey yapmamış, sünnetlerden birini uygulamayı tercih etmiştir. Hz. Ömer'in yasakladığı temettuun, hac aylarında haccı bozarak umre yapmak, sonra yine o sene haccetmek olduğu ifade edilmiştir. Ebû Zer'in ifadesine göre haccı bozarak umre yapmak, o seneye mahsus olmak üzere ashâba câizdi.[480] İmâm Mâlik de temettu haccının yapılamayacağı durumları o sırada Mekke'de ikâmetle izah etmiştir.[481] Bilindiği gibi Hz. Peygamber, hac için niyet etmiş kimselere umre yaptırtıp ihramdan çıkarttırmış, sonra hac için niyet ettirmiştir. Bunu bilen Hz. Ömer, temettu haccının o seneye mahsus olduğunu düşünmüştür.

Câbir b. Abdillah, Hz. Ömer'in kararını olumlu karşılamıştır. O, bu durumu şöyle nakletmiştir: "Biz onları Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber bulunduğumuz zamanlar yaptık. Sonra Ömer hilâfete geçince 'Şüphesiz ki Allah, Resûlü'ne dileğini helâl kılar. Şüphesiz ki Kur'ân yerli yerince nâzil olmuştur. Siz, Allah için hac ve umreyi Allah'ın emrettiği vecihle tamamlayın. Haccınızla umrenizin arasını açın. Bu haccınızın daha tamam, umrenizin daha tamam olmasıdır' demiştir. Biz de bir daha yapmadık."[482]

Kıran haccı da temettu haccı da sünnette vardır.[483] Biraz yukarıda belirttiğimiz gibi Ebû Zer, temettuun (o yıl, sahâbîlerin ifrâd haccından temettu haccına geçmelerinin) Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem)

---

479 Tirmizî, Hac 12; Nesâî, Hac 50.

480 Bk. Davudoğlu, *Müslim Tercemesi* VI, 452,456.

481 Bk. Muvatta, Hac 64.

482 Müslim, Hac 145, 212.

483 Sa'd b. Ebî Vakkâs da "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) umre ile haccı birleştirdiklerini kendilerinin de aynısını yaptıklarını belirtmiştir. (Nesâî, *Menâsik* 50). İbn Abbas, "Temettu, Ebû Kâsım'ın sünnetidir" demiştir. (Buhârî, Hac 34, 102).

ashâbına mahsus olduğunu belirtmiştir.[484] Hz. Peygamber, kıran haccı yapmış, sahâbîlere de temettu haccı yaptırmıştır. Böylece Hz. Ömer bir sünnetten diğer sünnete geçmiştir. Hz. Ömer'in temettu haccını inkâr etmediği aksine yeri geldiğinde desteklediği bilinmektedir. es-Subeyy b. Ma'bed, hac ve umre için ihrama girdiğinde kendisine Selman b. Rabîa ve Zeyd b. Sühan yaptığının yanlış olduğunu söyleyince o da meseleyi Hz. Ömer'e sormuş. Ömer, "Onların dediği bir şey ifade etmez. Sen Nebî'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uymuşsun" demiştir. [485]

Cahiliyette Araplar, hac aylarında umre yapmanın câiz olmadığına inanırlardı. Hz. Peygamber bu inancı yıkmak için onları ihramdan çıkarmıştır.[486] Câhiliye dönemi uygulamalarını tashîh etme illeti kalktığı için Hz. Ömer bu kararı vermiş olmalıdır. Hz. Ömer'in, temettuu yasaklamasının sebebi; umrenin her zaman yapılabileceğini göstermektir. Hac mevsimi dışında da, Kâbe'nin ziyaretçi bulabilmesi gerekçesi ile Hz. Ömer temettu haccını yasaklamıştır. Tabiî bu yasağı tahrim mânâsına almak mümkün değildir. Muhtemelen Hz. Ömer, en efdali belirlemek istemiştir. Bu, hac ahkâmında bir değişiklik olduğunu gösterecek mâhiyette değildir. Genelde organizasyonla ilgili alınmış tedbirler mâhiyetindedir.[487]

Temettu haccını Hz. Ebû Bekr'in de yasakladığına dair bir haber de vardır. Urve b. Zübeyr (v. 94/713) ve İbn Abbas, hac aylarında umre yapılması konusunu müzâkere ederken İbn Abbas bunun yapılabileceğini söylemiş, ancak Urve, Ebû Bekr ve Ömer'in onu yasakladığını söylemiş. İbn Abbas da Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) umreyi yaptığını hatırlatınca

---

[484] Müslim, Hac 160. Süraka b. Mâlik, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hacla umreyi birleştirdiği, kendilerinin de aynı şekilde hareket ettiklerini ve Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) da "Bu sadece bize mi mahsus, yoksa ebediyyen böyle mi yapılacak?" diye sorduklarını onun (sallallahu aleyhi ve sellem) da "Ebediyyen böyle yapılacak" buyurduğunu rivâyet etmiştir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) "Yâ Resûlallah! Hac olarak başlayıp umreye tebdil etmek bize mi mahsus, yoksa umumi olarak bütün müslümanlara mı mahsus?" diye sorulmuş, o (sallallahu aleyhi ve sellem) da "Sadece bize mahsus" buyurmuştur. (Nesâî, *Menâsik* 77).

[485] Ahmed b. Hanbel I, 37, 53; İbn Mâce, *Menâsik* 38; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 24; Nesâî, *Menâsik* 49.

[486] İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* IV, 212.

[487] Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 131-132. Ayrıca bk. A'zamî, *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, s. 39; Karaman, *İctihâd*, s. 74.

Urve, "O ikisi, Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ittibada senden ileri ve Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) senden daha iyi bilen kişilerdir" demiştir.[488] Bu, halîfelerin sünneti bildiklerini ve sünnete bağlılıkları sebebiyle uygulamalarında sünnete aykırı düşmeyeceklerinin ifâdesidir. Bu olayın başka bir rivâyetinde İbn Abbas, Urve'ye "Hz. Peygamber, temmettu haccı yaptı" dediğinde Urve b. ez-Zübeyr de Ebû Bekr ve Ömer'in yasakladığını hatırlatmış, İbn Abbas, bu sözü hiç hoş karşılamayarak "Urye[489] ne diyor? 'Ebû Bekr ve Ömer yasakladı' diyor. Böyle diyenlerin helâk olacakları görüşündeyim. Ben, 'Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu' diyorum, onlar, 'Ebû Bekr ve Ömer nehyetti' diyorlar"[490] diyerek sünnet varken başka hiçbir görüşün değerinin olmadığını hatta sözünün bile edilmeyeceğini belirtmiştir. Bu müzâkerede, Urve, Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in uygulamalarının bir sünnetten kaynaklandığı, onların bir sünnete uyduğu, bu iki sahâbînin Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine aykırı birşey yapmayacakları görüşündedir. İbn Abbas ise bu konuyu devlet başkanlarının yetkisinde olan bir konu olarak değerlendirmemiş, bir sünnetin geçici olarak dahi durdurulmamasını doğru bulmamıştır.

Temettu haccından nehiy meselesi Hz. Ömer'den sonra da söz konusu olmuştur. Hz. Osman da temettu haccını yasaklamış, Hz. Ali, ona "Sen Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yapmış olduğu bir fiilden nehyetmek istiyorsun»[491] diyerek tepki göstermiş ve Hz. Osman'a "Resûlullah'tan temettuu duymadın mı?" diye sormuş, o da bildiğini söylemiştir.[492] Hz. Osman'ın da Hz. Ömer gibi sünneti bildikleri halde böyle bir uygulamada bulunmaları keyfî bir karar değildir. Bu halîfeler, bir maslahata mebni olarak bu kararı almışlardır. Hz. Osman'ın, kıran haccını yasakladığına dair rivâyetler de vardır.[493] Bunun sebebinin selefin "kıran"ı temettu

488 Ahmed b. Hanbel I, 252.

489 "Urve" kelimesi, matbaa hatası yoksa burada "Urye" şeklinde kullanılmıştır. İbn Abbas, samimiyeti sebebiyle onun isminde böyle bir değişiklik yapmış olabilir.

490 Ahmed b. Hanbel I, 337.

491 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 159.

492 Nesâî, Menâsiik 50.

493 Muvatta, Hac 40.

mânâsında kullanmış olduğundan kaynaklandığı belirtilmiştir.[494] Hz. Ali, kıran haccının nehyi üzerine "Kimsenin sözü için Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini terketmem" demiş ve umre ile hacca birlikte niyet ederek ihrama girip telbiye etmiştir.[495]

Halîfeler, bu uygulamalarına rağmen sünnette bulunan diğer şekilleri inkâr etmemişler, ümmeti daha faziletli olana sevketmek istemişlerdir. Nitekim Hz. Osman'ın ifrâd haccını daha faziletli bulduğu belirtilmiştir.[496] Halîfeler, o gün uygun gördükleri şartlar gereği bir sünneti durdurmak ihtiyacı duymuşlar, ancak yasakladıklarının aksini yapanlara da müdahale etmemişlerdir. Onlara itiraz ise, nehyin tahrim zannedileceği endişesidir. Hz. Ali, kıran haccının cevazını göstermek, yaymak için böyle yapmış,[497] açıkça kıran haccına niyet etmiştir.

Bu mesele, dinin sunduğu çeşitlilikten kaynaklanmaktadır. Üç çeşit hac biçiminden biri seçilebilir. Bulundukları dönemde temettu haccını yasaklayanlar, o anda diğer hac çeşitlerini daha uygun görmüş, itiraz edenler de bu tercihi doğru bulmamış olmaktadırlar.

c. Cezalandırma biçimi

Ölüm cezasını hakedenlerden bazılarına, yakarak öldürme şeklinde bir ceza uygulanmıştır. Sadece iki örneğe rastladığımız bu durumun, dinden çıkanlara verildiği gibi bir kanaata sahip olduk. Ama bu karar, tenkide uğramıştır. Hâlid b. Velid, Ridde ehlinden bir grup insanı yakmış. Hz. Ömer, halîfe olan Ebû Bekr'e "Allah'ın azabıyla azab edeni bırakacak mısın?" diyerek bu kararı doğru bulmamış ve Hâlid hakkında işlem yapılması gerektiğini söylemiş. Ancak Hz. Ebû Bekr "Allah'ın müşriklere çektiği kı-

---

494 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* IV, 212. İbn Hacer "kıran" ın mânâsını vermiş ve "kıranda (lügavî) olarak istifade mânâsı vardır. Çünkü kıran haccına niyetlenen mikata gidip tekrar ihrama girme meşakkatini terketmiş olmaktadır. Ayrıca haccını, temettu haccına çevirme imkânı da vardır" demiştir. (*a.g.e.* IV, 209, 212)

495 Muvatta, Hac 40; Ahmed b. Hanbel I, 95; Buhârî, Hac 34; Dârimî, *Menâsik* 78; Nesâî, *Menâsik* 49.

496 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* IV, 213.

497 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* IV, 212.

lıcı kınına mı sokacağım" demiş[498] ve Hâlid b. Velid'i cezalandırmamıştır. Hâlid b. Velid'in niçin böyle bir uygulamaya giriştiğine dair teferruatlı bir bilgiye sahip değiliz. Sadece Hz. Ömer'in tenkit ettiğini bildiğimiz bu olayın hangi şartlarda vuku bulduğu, Hâlid'in niçin böyle bir karar almak zorunda kaldığı ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

Benzeri bir olayda Hz. Ali, yakma cezası vermiştir. O, Basra'da bir grubun irtidat ettiğini duyunca o kişileri yanına getirtmiş. Onlara iki hafta gâyet iyi davranmış, ikrâmda bulunmuş ve İslâm'a dâvet etmiş. Ancak onlar, İslâm'a dönmemekte ısrar edince Hz. Ali bir çukur kazdırmış ve mürtedlerin boynunu vurarak çukura atmış. Onların üzerine odun attırmış ve yaktırmış, sonra da "Allah ve Resûlü doğru söylemiştir" demiştir. Daha sonra kendisine bu sözünün mânâsı sorulduğunda etrafta câhil insanlar olduğunu belirtmiş ve "Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) söylemediği birşeyi söylemektense gökten düşmeyi tercih ederim" demiştir.[499] Böyle söylemekle bu kararının bir sünnetten kaynaklandığını, kesin bir bilgiye sahip olduğunu ancak yanlış anlaşılabileceği için rivâyet etmediğini belirtmiş olmaktadır. Nitekim bu olayla ilgili başka bir rivâyette Hz. Ali "Beni 'Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu' derken duyarsan bil ki o doğrudur" demiştir.[500] Buna göre bu kimseler, öldürüldükten sonra yakılmışlardır.

Bir başka rivâyette ise bahsi geçen mürtedlerin kendilerine mahsus kitapları vardı. Hz. Ali, onları ve kitaplarını beraber yaktırmıştır.[501] Bu kimselerin evlerinde taptıkları putların bulunduğu, Hz. Ali'nin o evleri yaktırdığı da naklolmuştur.[502]

Bir diğer rivâyette, bu mürtedler Hz. Ali'yi, ilâhları olarak gören bir grubtur. Hz. Ali, onları çağırtmış ve kendilerinden de bu inançlarını dinlemiş. Yanlış yolda olduklarını izah etmiş ve bu inançlarından vazgeçmelerini istemiş. Ancak onları vazgeçmemişler. Hz. Ali bunun üzerine ateş yaktırmış ve onları ateşe atmakla tehdit etmiş. Onlar yine vazgeçmeyince

---

498 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef V*, 212.
499 Taberâni, *el-Mu'cemu'l-evsât* VII, 140.
500 İbn Ebî Şeybe, *Musannef* X, 141.
501 Ahmed b. Hanbel I, 282. Humeydî'nin *Müsned*'inde Hz. Ali, bu kimseler için çukur kazdırmış, çukurda ateş yaktırmış ve onlar ateşin dumanı ile ölmüşlerdir. Bk. I, 245.
502 İbn Ebî Şeybe, *Musannef* X, 142.

ateşe attırmıştır.[503] Yukarıdaki rivâyetleri gözönüne aldığımızda, bu kişiler diri diri yakılarak öldürülmemişler. Öldürüldükten sonra ateşe atılmışlardır. Hâlid b. Velid'in ve Hz. Ali'nin öldürttükten sonra yakma cezası vermeleri, konunun ciddiyeti ve caydırıcılıkla ilgili olmalıdır. Ridde veya Hz. Ali'ye tapma olaylarında tevbe olmamıştır. Hz. Ali meselenin ciddiyetini göstermek için onları tevbeye çağırmış, ateş yakarak tehdit etmiş fakat bir netice alamamıştır. Hz. Ali'nin Mısır'da bulunan müslüman olduğunu söyleyen hâlbuki zındık olan kimseler hakkında yakma cezası değil sadece ölüm cezasına hükmetmesi,[504] ölüleri yaktırma cezasını verdiği olayda, Hz. Ali'ye tapma meselesinin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Hz. Ali'nin zındıkları yakma cezasını duyan İbn Abbas, "Ben olsaydım, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), 'Allah'ın azabı ile azap etmeyin' nehyi olduğu için zındıkları Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), 'dinini değiştireni öldürün' sözünden dolayı öldürürdüm" demiştir. İbn Abbas'ın sözü Hz. Ali'ye ulaştığında o, "Vah yazık İbn Abbas'a (vayhake)" demiştir.[505] Taberânî'deki rivâyetten anladığımıza göre Hz. Ali, bildiği bir nassa göre hareket etmiştir. Hz. Ali'nin bu sözü, İbn Abbas'ın nehyi anlamasındaki farkından dolayıdır. Hz. Ali "yakmayın" nehyini tenzihî olarak değerlendirmiş olmalıdır. Böyle olunca devlet başkanı, cezayı ağırlaştırabilir. İbn Abbas ise nehyi, zâhiri üzere hamletmiş, mutlak haram anlamında değerlendirmiştir.[506] Hz. Ali'nin İbn Abbas hakkındaki sözünün övgü ifâde ettiği, kendisine hadîsi hatırlattığı için memnuniyetinden söylediği de ifade edilmiştir.[507] Nitekim, Tirmizî'deki rivâyette İbn Abbas'ın sözü, Hz. Ali'ye ulaştığında o, "İbn Abbas doğru söyledi" demiştir.

Hâlid b. Velid ve Hz. Ali'yi tenkit, onların öldürdükten sonra yakma işlemlerini doğru bulmama konusundadır. Anlaşıldığına göre sahâbîler arasında ictihâd farkı söz konusudur. Sahâbîlerden bir kısmının ölüm

---

503 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XIV, 270-271.

504 İbn Ebî Şeybe, *Musannef* X, 142.

505 Abdurrezzâk, *Musannef V*, 213; İbn Ebî Şeybe, *Musannef* X, 143; Ahmed b. Hanbel I, 282, 282-283; Buhârî, *İstitâbe*tu'l-mürteddin 2; *Cihâd* 149; Ebû Dâvûd, Hudûd 1; Tirmizî, Hudûd 25; Nesâî, *Tahrîm* 14; Hâkim, *Müstedrek* III, 538-539; Beyhakî, *Sünen* VIII, 195.

506 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XIV, 272.

507 İbn Hacer, *a.g.e.* XIV, 272; İbnü'l-Esîr, *Nihâye V*, 235.

cezasından sonra yakma işlemi uygulamaları, Hz. Peygamber'in emrinin tahrim ifade etmediği anlayışlarından kaynaklanmaktadır.[508]

Netice itibarıyla ölüm cezasını yakma şeklindeki bu uygulama, ictihâd hatası olarak tenkit edilmiş, yanlış bulunmuştur. Hz. Ali ise bildiği sünnete göre ictihâd edip hüküm vermiştir.

Bu kısımdaki örneklerden anlaşıldığına göre bazı sahâbîler sünnet varken halîfelerin ictihadlarına uymamışlar, Hz. Peygamber'le uyguladıkları şekle devam etmişlerdir.

Bütün bu anlatılanlar, sünnetin aranması ve ona bağlı kalmanın temel düşünce olduğunu, ancak bu düşüncenin zaman zaman farklı uygulamaları da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bu tür durumlarda olayı yakın plândan bütün yönleriyle incelemeden karar vermemek, mutedil davranmak, herhalde sünnetin öngördüğü ve sahâbîlerin ısrarla sürdürdüğü taharri ve tesebbüt sünnetine daha muvâfık bir hareket olacaktır.

---

[508] Bk.. İbn Hacer, *a.g.e.* XIV, 259-261.

SONUÇ

Araştırmamızın ana konusunu teşkil eden "sünnete bağlılık" (i'tisâm bi's-sünne) herşeyden önce iman ve amelle ilgili bir kavramdır. Bu sebeple zaman ve mekân kaydı aranmaksızın bütün müslümanları yakından ilgilendirmektedir. Ancak biz konuyu ilk müslüman neslin, sahâbîlerin uygulaması çerçevesinde tetkik etmek suretiyle onun daha başlangıçta nasıl anlaşılıp hayata geçirildiğini bir "ilk örnek" olarak ortaya koymak istedik.

Sünnete i'tisâm, Kur'ân'ın emridir. Kur'ân, sünnete uymayı herhangi bir ayırım yapmadan bir bütün olarak tavsiye eder. Hz. Peygamber'e iman edilmesi emri ve onun (sallallahu aleyhi ve sellem) iman şartları içinde yer alması, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) konumunu belirlediği gibi ona uymayı gerekli kılar. Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'i mutlak olarak bir alan ayırımı yapmadan müslümanları örnek göstermesi aynı zamanda sünnetin hayatın bütün yönlerine hitap ettiğini gösterir.

Kur'ân'ın bu emirleri çerçevesinde Hz. Peygamber, Kur'ân tebliğinde gösterdiği hassasiyeti, sünnet konusunda da göstermiş, İslâmiyet'in sünnetteki yorumuyla yaşanması için sünnete bağlılığın yerleşmesine son derece gayret sarfetmiştir. Kitab ve Sünnet'e bağlı müslüman bir nesil yetiştirmeye çalışmıştır. Âdeta müslüman kimliği ve yaşayışının sünnetle oluştuğunu ve sünnete sarılmakla müslüman kimliğinin sürekliliğini, İslâmî hayatın sıhhatinin sağlanacağı mesajını vermiştir. Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu gayretleri doğrultusunda ilk müslüman nesil olan sahâbîler de sürekli olarak sünneti yaşama titizliği içinde olmuşlardır.

Sahâbîlerdeki i'tisâm uygulamalarının tüm yönlerinde Hz. Peygamber'in teşviki vardır. Bu sebeple sahâbiler, birkaç şekilde yapma imkânı olan herhangi bir fiili, sünnette olduğu haliyle yapmaktan asla tâviz vermemişlerdir. Sahâbîlerin uygulamalarından çıkardığımız sonuca göre sünnet; onların hayatında vazgeçilmez, bağlayıcı, İslâm dinini ihtilaflardan, yanlışlıklardan koruyucu ve belirleyici bir görev üstlenmiştir. Sahâbîler, sünneti hem ilke hem usûl ve metod olarak örnek almış ve uygulamışlardır. Onlar, sünnete bağlılık konusunda önlerine çıkan engellerle mücadele etmişler, gerektiğinde lâzım gelen şekilde müdahale etmekten asla çekinmemişlerdir. Sahâbîler, sünnete uyarken hayatlarını, Kur'ân-ı Kerîm'e göre tanzim eden bir rehbere teslim etmiş olmaktaydılar. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber yaşayan kimseler olan ashâbın, önem verdiği en büyük şey, onun (sallallahu aleyhi ve sellem) sözleri ve işleri idi. Bu, sadece Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara tesir ettiği için değil, hayatlarını en ince ayrıntısına kadar Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) göre tanzim etmeyi, Allah'ın emri telakki etmelerinden kaynaklanıyordu.

İ'tisâmın, temel bir kulluk tavrı olduğu ve kişi hürriyetini kısıtlamadığı, tam aksine hayatı sünnete göre tanzim ettiği ve başıboşluktan kurtardığı ulaştığımız bir başka neticedir. İ'tisâmda îtidâl vardır. Hz. Peygamber'de nasıl aşırılık yoksa onun (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine sarılan da aşırı davranmamış olur. Sünnete sarılarak yaşanacak bir İslâm, mûtedil ve dengeli bir müslümanlık demektir. Sünnete i'tisâm edenler gerektiğinde azimeti, gerektiğinde ruhsatı tercih etmişlerdir. İ'tisâmın kişiyi azimete zorlaması diye bir mecburiyet söz konusu olmamıştır. Sahâbîlerin azimeti tercihlerinin temelinde, bir sünneti feda etme endişesinin yattığı söylenebilir. İ'tisâm, körükörüne taklit değil, bilinçli bir şekilde Hz. Peygamber'e uymak onu (sallallahu aleyhi ve sellem) örnek almak demektir. Bunun sonucunda Resûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) tâbi olan ve onu örnek alan ferdin, gerçek dine yönelmesi, kötülüklerden temizlenmesi, dengeli bir şahsiyete ulaşması tabiîdir. Aksi halde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), sadece taklit edilmiş olacaktır. Sünnet, tenkitçilerin iddia ettikleri gibi kaba, gösteriş meraklısı, sathî kimselerin değil, azim ve zekâ sahibi

kimselerin işidir. Sahâbîler bu nitelikleriyle bu tesbitin târihî şâhididirler.[509] Sahâbîlerin sünnete i'tisâmı, bir anlamda sünnete bağlananların ana özelliklerini vermektedir. "And olsun ki Resûlullah'ta sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnek vardır"[510] âyetinde işâret edildiğine göre Hz. Peygamber'i örnek alma konusunda bir sınırlama bulunmamaktadır. Ancak onun (sallallahu aleyhi ve sellem) kimlere örnek olduğu belirtilmiş, "sizin için" buyurularak bütün müslümanlar sünnete uymakla görevlendirilmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber'i örnek alan kişilerin "âhiret gününe kavuşmayı umanlar" ve "Allah'ı çok zikredenler" olması, sünnete bağlananların her an İslâmiyet'e uygun yaşamaya çalışan muttakî kimseler olduğunu gösterir. Davranışların duygulara etki ettiği ve tekrarlanan davranışların kişinin, o durumu benimsemesine sebep olduğu bilinmektedir. Sünnete uygun davranışlar da kişiyi iyiliğe yöneltir, güzel duygular kazandırır.

Sahâbîler, genel tavır olarak sünnette değişikliğe gitmekten kaçınırlardı. Sünneti aynen yerine getirmekle mâruf olan sahâbîler, zaman zaman sünnette tasarrufa gitmişlerdir. Yeni meselelerin oluşması, onları sünnette tasarrufa, yeni kararlar almaya mecbur bırakmıştır. Ancak ictihâdın söz konusu olduğu yerde farklı görüşlerin olması kaçınılmazdır. Bu sebeple onlar arasında -ihtilâf denilsin veya denilmesin- farklı görüşler oluşmuştur. Onlar arasındaki ihtilâf, daha ziyâde sünnet olanı tespitte ortaya çıkan görüş ayrılıklarıdır. Öte yandan bazı konularda sahâbîlerin Hz. Peygamber'den farklı icraatlarda bulunmaları, o konuları Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) risâlet vasfıyla değil, imâmet (devlet başkanı) vasfıyla yaptığını gösterir. Halîfeler, devlet başkanı olarak yetkilerini kullanmış, sünnete aykırı hareket etmeyi asla düşünmemişlerdir. Halîfelerin sünneti, yine Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine uygun idi. Tasarruflar, aslında bir sünnetten diğer sünnete geçmekten ibaretti. Bu çalışmada zikredilen örnekler ve gösterilen gerekçeler dikkate alındığında sahâbîlerin bir kısmının metod olarak bir kısmının da model olarak sünnete uyduklarını görüyoruz. Sünnete i'tisâm, metod ve model olarak gerçekleşmiş

---

509 Konuyla ilgili izahlar için bk. Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası*, s. 118.
510 Ahzâb, 33/21.

olmaktadır. Halîfelerin tasarruflarına yapılan itirazlar, daha çok o andaki gerekçenin diğer sahâbîler tarafından haklı bulunmaması veya sünnetin sonraki nesillere yanlış veya eksik aktarılabileceği endişesinden kaynaklanıyordu.

Gerek ilke gerekse uygulama olarak sünnet, her devirdeki toplumlar için ortak değerler kaynağıdır. Bu noktadan hareketle aslında "sünnete i'tisâm" târîhî bir olay olarak değil, güncel bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Fikrî eksiklikten çok fiilî kusurlar yüzünden tanınmaz hale gelmiş bir İslâm dünyasıyla karşı karşıya olduğumuz bir gerçektir. Teslimiyet veya i'tisâm eksikliği, fikrî ve ilmî birikimi gölgelemekte ve müslümanlar sahip oldukları ilâhî mesajı yaşama ve tanıtma bakımından çok silik bir görünümü paylaşmak durumunda kalmaktadırlar. Oysa sünnet, İslâm modelidir. Sünnete i'tisâm da o modelin güne taşınması ve kazandırılması demektir.

Her dinin kendine has bir medeniyeti, onu diğerlerinden ayıran ve varlığını ancak onlarla sürdürebileceği kendine mahsus birtakım vasıfları vardır. İslâmiyet'in de kendine has özelliklerini sürdürebilmesi, onu sünnetteki yorumuyla yaşamaktan geçer. Bu sebeple sünnete bağlılık, hem müslüman kimliğinin sürekliliğinin korunması hem de dinin peygamber uygulamalarıyla yaşanması demektir.

Sünneti "Nebevî bir hayat modeli olarak" değerlendirecek olursak "sünnete bağlılık", o modeli yaşatmak demek olacağı için müslümana son derece büyük bir mutluluk ve huzur verecek ve aynı zamanda ciddi bir İslâm tebliği anlamı taşıyacaktır.

Çağımızda görülen kültürel kirlenme ortamında "sünnet"e uygun bir hayat tarzı, İslâm toplum hayatının aslî nitelik ve içeriğiyle ortaya konulması anlamında tam bir cihâd hareketidir.

Son bir kez daha vurgulamak gerekirse sünnet, kendisine ait zenginlik, muhteva ve uygulama kolaylığı, esnekliği ve evrenselliği içinde uygulanması halinde sahâbe döneminde olduğu gibi, her dönemde ve her yerde İslâm kimlik ve kişiliğinin korunması için yeterli olacaktır. Önemli olan onu doğru olarak algılayıp maksadına uygun şekilde uygulayabilmektir.

Şunu da büyük bir samimiyetle itiraf etmeliyiz ki bugün beşerî hayatı bütün boyutlarıyla kapsayan "güzel bir model"e ihtiyacımız

her zamankinden çok daha büyüktür. Onun için insanlığa sunulacak Muhammedî örnek, tam anlamıyla bir "can simidi" olacaktır.

Bu araştırmanın neticesinde, tez konusuna ait en orjinal örneklerin sergilendiği sahâbe nesli uygulamalarını, mümkün olduğunca bütün ayrıntılarıyla tesbit etmeden, sünnete bağlılığın İslâm toplumu için taşıdığı önemi yeterince kavramanın ve yorumlamanın mümkün olmadığı kanaatine ulaşmış bulunmaktayız. Sahâbe tatbikatını en yoğun olarak sunan, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'inin bu tür araştırmalarda özel kaynak olarak değerlendirilmesi gereğine bir başka sonuç olarak burada işaret etme lüzûmunu duymaktayız.

Sahâbe dönemi sonrasında görülen bid'at, re'y, aşırılık, hevâya uyma, fırkalaşma, gayr-i müslimlere özenme gibi i'tisâmı engelleyici unsurlar ve bunlara bağlı olarak meydana çıkan sosyal yapı (ehl-i sünnet, ehl-i bid'at) hakkında yapılacak ilmî araştırmalar bizim bu çalışmamızın gündeme getirdiği müstakbel mesâi alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmalar gerçekleştirildiği zaman bizim çalışmamız daha bir anlam ve bütünlük kazanacaktır.[511]

---

[511] Yukarıda bahsi geçen *i'tisâm*ı engelleyen unsurlar, tarafımızdan çalışılmış ve "*Sünne*te Uymanın Engelleri" adıyla yayımlanmıştır. Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2007

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah Mahfûz, *es-Sünne*
Abdullah Mahfûz Muhammed el-Haddâd, *es-Sünne ve'l-bid'a*, Beyrut, 1413/1992.

Abdurrezzâk, *Musannef*
Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut, 1390/1970.

Abdülğanî Abdülhâlık, *Hücciyyetü's-sünne*
Abdülğanî Abdülhâlık, *Hücciyyetü's-sünne*, Herndon (ABD), 1413/1993, 2. baskı.

Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*
Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, (baskı yeri belirtilmemiş), 1401/1981, 5. baskı.

Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*
İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'ş-tehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut, 1408/1988, 3. baskı.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*
Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Beyrut, ts.

Ahmed Naîm, *Tecrîd Tercemesi*
Ahmed Naîm-Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, Ankara, 1979, 5. baskı.

Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*
Ali el-Muttakî b. Hüsâmüddin el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut, 1405/1985, 5. baskı.

Albânî, *Hadîs*
Muhammed Nâsıruddin el-Albânî, el-Hadîsu huccetun bi nefsihi fi'l-akâid ve'l-ahkâm, Peşâver, ts.
———, *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha* I-VIII, Riyad, 1415/1995.

Altıntaş, "*Sünnete Uymanın Önemi*"
Hayrani Altıntaş, "*Ruh Sağlığı Açısından Sünnete Uymanın Önemi*", Yeni Ümit Dergisi, y. 5, sy. 18, s. 11-15, Ekim-Kasım-Aralık, İzmir, 1992.

Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf*
Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, Katar, 1405.

Apaydın, "*Kitap Tanıtma*"
Yunus Apaydın, "*Kitap Tanıtma*" (Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Huzâî et-Tilemsânî, Tahrîcu'd-dilâlâti's-sem'iyye ala mâ kâne fi ahdi Resûlillah mine'l-hiref ve's-sanâi ve'l-amâlâti'ş-şer'iyye), Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 8, s. 261-265, Kayseri, 1992.

Âsım Abdullah, *İ'tisâm*

Âsım Abdullah el-Karyûtî, *el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-sünne ve eseruhu fî vahdeti'l-ümme*, el-Mektebetü't-tev'iyye el-İslâmiyye, Kahire, 1410/1990.
Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*
Ahmed Âsım el-Ayıntâbî, *el-Ukyânûsu'l-basît fi tercemeti kâmûsi'l-muhît*, I-III, İstanbul, 1305.
Aşıkkutlu, "*Sünnette Seferîlik*"
Emin Aşıkkutlu, "Sünnette Seferîlik", Seferîlik ve Hükümleri, İstanbul, 1997.
Atay, "*Kur'ân'ın Anlaşılması*"
Hüseyin Atay, "*Kur'ân'ın Anlaşılmasına Ait İlkeler*", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 8, s. 1-36, Kayseri, 1992.
Avvâme, *Hadîslerin Rolü*
Muhammed Avvâme, *İmamların Fıkhî İhtilâflarında Hadîslerin Rolü*, trc. Hayri Kırbaşoğlu, İstanbul, 1988, 2. baskı.
Aydınlı, *Sünen-i Dârimî*
Abdullah Aydınlı, *Sünen-i Dârimî* (tercüme ve tahkîk), I-VI, İstanbul, 1994-1996.
———, "*Hadîs*"
———, "*Hadîs ve Hadîs İlimleri*", İlim ve Sanat Dergisi, sy. 12, s. 10-17, İstanbul, 1987.
Aynî, *Umdetu'l-kâri*
Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut, ts.
A'zamî, "*Sünnetin İhmali*"
M. Mustafa el-A'zamî, "*Sünnetin Geçmişte ve Günümüzde İhmâli Meselesi*", trc. Abdullah Aydınlı, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 8, s. 281-302, Erzurum, 1988.
———, *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, trc. Mustafa Ertürk, İstanbul, 1996.
Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*
Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd Şerhi Sünen-i Ebû Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 1388/1968, Medine, I-XIV.
Bâcî, *Müntekâ*
Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, el-Müntekâ Şerhu Muvatta İmam Mâlik, I-VII, Beyrut ts.
Behnesâvî, *es-Sünnetü'l-müfterâ aleyha*
Sâlim Ali el-Behnesâvî, *es-Sünnetü'l-müfterâ aleyha*, Mısır, 1409/1989.
Beğavî, *Mesâbîh*
Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, Mesâbîhu's-sünne, I-IV, Beyrut, 1407/1987.
———, *Şerhu's-Sünne*
Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferra el-Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Zuheyr eş-Şâviş, Şuayb el-Arnaûd, I-XVI, 1390-1400/1970-1980, Dımaşk.
Beyhakî, *Sünen*
Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Haydarâbâd, 1344-1355.
Birgivî, *Muhammediyye*
Zeynuddin Muhammed b. Pîr Ali Muhyiddin el-Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, İstanbul, ts.
Brockelmann, *GAL*
C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden, 1943-1949.
Supple,
Geschichte der Arabischen Litteratur, *Supplementband*, I-III, Leiden, 1937-1942.
Buhârî,
Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, (İstanbul, 1315'den ofset.)
———, *Tarih*
et-Târihu's-sağîr, I-II Beyrut 1406/1986.

Bulaç, "Kitâbî İslâm"
Ali Bulaç, "Kitâbî İslâm-Ümmî İslâm Ya da Ümmetin Kitab'a Dönüşü", *Bilgi* ve *Hikmet Dergisi*, sy. 10, s. 4-17, İstanbul, 1995.
Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhit*, Beyrut, 1987.
Canan, *Kütüb-i Sitte*
İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, I-XVIII, Ankara, 1988-1993.
Cevherî, *Sıhâh*
Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî,*Tâcu'l-luğa* ve *sıhâhu'l-arabiyye*, I-II, Mısır, 1292.
Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*
Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, Mısır, 1381/1962.
Cürcânî, *Ta'rifât*
Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Curcânî, *et-Ta'rifât*, baskı yeri yok, ts.
Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar*
İsmail Lütfi Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1996, 2. baskı.
———, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi (Mukaddime)*, I-XII (basımı devam etmektedir), İstanbul, 1987-1991.
———, *Eyüb Sultan*
Eyüb Sultan Hazretleri'nden Kırk Hadîs, İstanbul, 1990, 2. baskı.
———, "Kitap ve Sünnete Bağlılık"
"Hadîs Edebiyatında 'Kitap ve Sünnete Bağlılık' Üzerine Genel Bir Tetkik", *M.Ü. İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, sy. 7-10, y. 1989-1992, İstanbul, 1992.

———, *Hadîslerle Gerçekler -2*, İstanbul, 1993.
———, "İslâm Toplumu ve *Sünnet*"
"İslâm Toplumu ve *Sünnet*", *Yeni Ümit Dergisi*, yıl, 6, sy. 21, 9-14, Temmuz-Ağustos-Eylül, İzmir, 1993.
———, "*Sünne*te Uygun Yaşamazsanız?", *Altınoluk Dergisi*, sy. 126, s. 9-10, İstanbul, 1996.
Dârekutnî, *Sünen*
Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen*, I-IV, Beyrut, 1386/1966.
Dârimî
Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fadl b. Behrâm, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, Dımaşk, 1349.
Daudi, *Hadîs Çalışmaları*
Zaferullah Daudî, Şah Veliyullah Dehlevî'den *Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadîs Çalışmaları*, İstanbul, 1995.
Davudoğlu, *Müslim Tercemesi*
Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul, ts.
Deylemî, *Firdevs*
Ebû Şucâ Şîreveyh b. Şehrdâr b. Şîreveyh, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, I-VI, Beyrut, 1406/1986.
Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa*
Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, I-II, İstanbul, 1994.
Ebû Dâvûd
Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünen**, I-II, Mısır, 1371/1952.
Ebû Şâme, *Ef'âlu'r-Resûl*
Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmâil el-Makdisî, *el-Muhakkak min ilmi'l-usûl fîmâ yetealláku bi ef'âli'r-Resûl*, thk. Ahmed el-Kuveytî, Ürdün 1409/1989.
Ebu'n-Nûr, *Şezerât min ulûmi's-sünne*
Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, *Şezerât min ulûmi's-sünne*, Kahire, 1406/1986.
Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*

Yâkub b. İbrahim b. Habîb el-Ensârî, *Kitâbu'l-harâc* trc. Müderriszâde Muhammed Atâullah Efendi, sadeleştiren İsmail Karakaya, Ankara 1982.
———, *er-Red*
er-Red alâ *Siyeri'l-Evzâî*, Haydarâbâd ts.
Ebû Zehra, *İslâm Hukuku*
Muhammed Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojsi*, trc. Abdülkâdir Şener, Ankara, 1981, 3. baskı.
Elmalılı, *Hak Dini*
Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, İstanbul, ts.
Erdoğan, *Sünnet*
Mehmet Erdoğan, V*ahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul, 1995.
———, *Ahkâmın Değişmesi*
İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, İstanbul, 1990.
———, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*
Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1998.
Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*
Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999.
Fayda, *Gayr-i Müslimler*
Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul, 1989.
Fazlurrahman, *İslâm*,
trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul 1992, 2. baskı.
———, *Metodoloji Sorunu*
Tarih Boyunca İslâmî Metedoloji Sorunu, trc. Salih Akdemir, Ankara, 1995.
Fesevî, *Târih*
Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfyan el-Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-tarih*, I-IV, Medine, 1410.
Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*
Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut, 1407/1987.
Gölcük, "Hz. Peygamber ile Birlikte Olmak"
Şerafeddin Gölcük, "Hz. Peygamber ile Birlikte Olmak", *Ebedî Risâlet I-II*, İzmir, 1993.
Görgün, "*Goldziher*"
Tahsin Görgün, "Goldziher" *DİA*, c. XIV, s. 105-111, İstanbul, 1996.
Gwynne, "*Sünnetullah*"
Rosalind W. Gwynne, "İhmal Edilen Sünnet: Sünnetullah (Allah'ın Sünneti)" *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, trc. F. Mehveş Kayani, c. 2, sy. 2, s. 21-30, İstanbul, 1994.
Hâkim, *Müstedrek*
Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Haydarâbâd, 1334-1342.
Hallâf, *Hukuk Felsefesi*
Abdülvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, trc. Hüseyin Atay, Ankara, 1985.
el-Hasen b. Süfyân ve "*Kitâbu'l-erbâin*" adlı Hadîs cüzü
hzr. Mustafa Sares (Ertürk), İstanbul, 1989, (basılmamış yüksek lisans tezi).
Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*
Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, I-IV, Beyrut 1401/1981, II. baskı.
Hatîb Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs*
Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs*, thk. Mehmed Saîd Hatîboğlu, Ankara 1991, 2. baskı.
Hatiboğlu, "*Hz. Âişe'nin Hadîs Tenkidçiliği*"
Mehmed S. Hatiboğlu, "Hz. Âişe'nin Hadîs Tenkidçiliği", *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIX, s. 59-74, Ankara, 1973.

———, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sy. 1-3, s. 1-14, Ankara, 1997.
Hatiboğlu, *Modernistlerin Sünnet Anlayışı*
İbrahim Hatiboğlu, *İslâm'da Yenilenme Düşüncesi Açısından Modernistlerin Sünnet Anlayışı*, İstanbul, 1996, (basılmamış doktora tezi).
Hatipoğlu, *İbn Mâce Terceme ve Şerhi*
Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi*, I-X, İstanbul, 1982-1983.
Hey'et, *el-İ'tisâm bi hablillah*, Bağdâd, 1374/1955.
Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*
Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Kahire, 1352.
Hin, *Nüzhetu'l-muttekîn*
Mustafa Saîd el-Hin, Mustafa el-Buğa, Muhammed Emin Lütfî. *Nüzhetu'l-muttekîn şerhu Riyâzu's-sâlihîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn*, I-II, Beyrut, 1408/1988, 15. baskı.
Humeydi, *Müsned*
Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr, *Müsned*, thk. Habiburrahmân el-A'zamî, I-II, Beyrut, ts.
İbn Abdilber, *Câmi*
Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi ve ma yenbeği fi rivâyetihi ve hamlihi*, I-II, Beyrut, ts.
———, *Temhîd*
et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-esânîd, I-XXVI, (baskı yeri belirtilmemiş), 1387/1967-1410/1990.
İbn Dakîku'l-İyd, *Şerhu'l-erbaîn*
Muhammed Ebu'l-Feth b. Ebu'l-Hasen, *Şerhu'l-erbaîn hadîsen en-Neveviyye*, Cidde 1403/1982.
İbn Ebî Âsım, *Sünne*
Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım eş-Şeybânî, *Kitâbu's-Sünne*, I-II, Beyrut, 1400/1980.
İbn Ebî Şeybe, *Musannef*
Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, I-XV, Bombay, 1399-1403/1979-1983.
İbnu'l-Esîr, *Nihâye*
Mecduddin Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. el-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs* ve'l-*eser*, I-V, Beyrut ts.
İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*
Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, Beyrut, 1414/1993.
———, *Hedyü's-sâri*
Hedyü's-sâri Mukaddimetu Fethu'l-bâri, Beyrut, 1414/1993.
———, *İsâbe*
el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, I-IV, Kahire, 1328.
———, *Tehzîb*
Tehzîbu't-Tehzîb, I-VI, Beyrut, 1413/1993.
İbn Haldun, *Mukaddime*
Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, *Mukaddime* trc. Zâkir Kâdirî Ugan, I-III, İstanbul, 1990-1991.
İbn Hallâl, *Sünne*
Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârun el-Hallâl, *es-Sünne*, I-III (tek mücelled), Riyâd, 1410/1989.
İbn Hıbbân, *Sahîh*
Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân el-Bustî, *Kitâbu't-tekâsim ve'l-envâ'*, tertîb: Aleaddin Ali b. Belbân el-Fârisî, I-IX, Beyrut, 1407/1987.
İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkiîn*

Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkiîn an Rabbi'l-âlemîn*, I-IV, Beyrut, 1973.
———, *Zâdü'l-meâd*
Zâdü'l-meâd fî Hedyi Hayri'l-ibâd, I-V, Beyrut, 1407/1986.
İbn Kesîr, *Tefsîr*
Ebu'l-fidâ İsmail b. el-Hatîb Ebû Hafs Amr b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmed Âşûr, Abdülaziz Ğuneym, I-VIII, İstanbul, 1984.
İbn Kuteybe, *Te'vîl*
Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, Mısır, 1386/1966.
İbn Mâce
Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen*, I-II- Mısır, ts.
İbn Manzûr, *Lisan*
Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut, ts.
İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm*
Zeynuddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Şihâbuddin b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'l-kelim*, Mısır, 1393/1973, 4. baskı.
İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva*
Ebu'l-Abbas Takıyuddin İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva*, cem ve tertip: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî, I-XXXVII, Kahire, 1404.
———, *İlmu'l-hadîs,* Beyrut, 1405/1985.
İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*
Muhammed b. İbrahim el-Vezîr el-Yemânî, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-zebbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım*, I-IX, Beyrut, 1412/1992, 2. baskı.
İbrahim el-Cibâlî, "*el-Kitab ve's-sünne*"
Mecelletu'l-Ezher, c. IV, s. 468-472, Kahire, 1352.
İsmâil Ankaravî, *Minhâcu'l-fukara*,
hzr. Sadettin Ekici, İstanbul 1996.
Kâdı Iyaz, *Şifâ*
Iyâz b. Mûsâ el-Yahsubî el-Endülusî, *eş-Şifa bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa*, I-II, Dımaşk 1392.
Kandemir, *Mevzû Hadîsler*
M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadîsler*, İstanbul 1997, 6. baskı.
———, *İki Cihan Güneşi,* İstanbul, 1996.
———, "Ahmed b. Hanbel"
"Ahmed b. Hanbel" *DİA*, c. II, s. 75-80, İstanbul, 1989.
Karaman, *İctihad*
Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara, 1985, 3. baskı.
———, "*Ahmed b. Hanbel*"
"Ahmed b. Hanbel" *DİA*, c. II, s. 80-82, İstanbul, 1989.
———, "*Rasûlullah'ın Davranışları*"
"*Bağlayıcılık Bakımından Rasûlullah'ın Davranışları*", *Hz. Peyygamber ve Aile Hayatı*, İstanbul, 1989.
———, "*Zaman ve Mekânın Değişmesi Halinde Sünnet*"
"*Zaman ve Mekânın Değişmesi Halinde Sünnetin Geçerliliği*", *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul, 1997.
Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*
Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, trc. Bünyamin Erul, Kayseri, 1993, 2. baskı.
Kâsımî, *Tefsîr*

Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî* (*Mehâsinu't-te'vil*), I-XVII Beyrut, 1283-1332/1866-1914, 2. baskı.

———, *Kavâid*

Kavâidu't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs, Beyrut, 1414/1993, 2. baskı.

Kastallanî, *İrşâdu's-sârî*

Ahmed b. Muhammed el-Kastallanî, *İrşâdu's-sârî*, I-XV, 1410/1990 Beyrut.

Kettânî, *Terâtib*

Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye ve'l-amâlât ve's-sinâât ve'l-metâcir ve'l-hâletu'l-ilmiyye elleti kânet alâ ahdi te'sîsi'l-medeniyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Medineti'l-Münevvereti'l-aliyye*, trc. Ahmet Özel, I-III, İstanbul, 1990.

Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe*

Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe li beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, İstanbul, 1986.

Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*

Mehmed Hayri Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993.

———, "Sünnetin Yeni Tanımının Yorumu"

"*Sünnetin Yeni Tanımının Yorumu*", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sy. 3, s. 154-164, Temmuz, Ankara, 1991.

———, "İmâm Şâfiî'nin Risâlesi'nin Hadîs İlmine Etkileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 10, s. 1-2-3, Ankara, 1997.

Koçkuzu, *Nâsih Mensûh*

Ali Osman Koçkuzu, *Hadîsde Nâsih Mensûh*, İstanbul, 1985.

Kurtubî, *Câmi*

Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I-IX, Kahire, ts.

Leknevî, *Tuhfetu'l-ahyâr*

Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî,*Tuhfetu'l-ahyâr bi ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr*, Haleb, 1412/1992.

Mansur Ali Nâsıf, *et-Tâc*

Mansur Ali Nâsıf, *et-Tâcu'l-câmi li'l-usûli fî ehâdîsi'r-Resûl*, I-V, Mısır, 1381/1961'den ofset.

Meclisî, *Bihâru'l-envâr*

Muhammed b. Bâkır b. Muhammed el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr el-Câmia li düreri ahbâri eimmeti'l-athâr*, 111 cilt (0-28; 35-110) Beyrut, 1983.

Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*

Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayanî ve dğr. I-VII, İstanbul, 1987.

Mevlânâ, *Mesnevî*

Celâleddîn Rûmî, trc. *Veled İzbudak*, I-VI İstanbul 1990 (MEB Yayınları).

Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb*

Muhammed b. Muhammed es-Sindî, *Dirâsâtu'l-lebîb fi'l-usvetil-haseneti bi'l-habîb*, thk. Muhammed Abdurreşid en-Nu'mânî, Karaçi, 1957.

Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası*

Yolların Ayrılış Noktasında İslâm, trc. Hayreddin Karaman, İstanbul, 1986, 5. baskı.

Muhammed Isam, *İthafu'l-kâri*

Muhammed Isam Arrâr el-Hüseynî, *İthâfu'l-kârî bi ma'rifeti cuhûdi ve a'mali'l-ulemâ alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Dımaşk, 1407/1987.

Muhammed Kutub, *Örnek İslâm Toplumu*, İstanbul, 1990, 3. baskı.

Muhammed et-Tucîbî, *Muhtasaru't-Taberî*

Ebû Yahyâ Muhammed b. Sumadıh et-Tucîbî, *Muhtasar min Tefsîri'l-İmam et-Taberî*, thk. Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefîtî, I-II, Mısır, 1400/1980.

Murtaza el-Askerî, *Meâlimu'l-medreseteyn*
es-Seyyid Murtaza el-Askerî, *Meâlimu'l-medreseteyn*, I-III, Tahran, 1413/1993, 3.baskı.
Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebir*
Mustafa b. Şemseddin el-Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, I-II, İstanbul, 1310.
Muvatta
Ebû Abdillah Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, I-II, İstanbul, 1401/1981.
Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*
Ebû Ali Muhammed b. Abdirrahman b. Abdirrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi şerhi Câmii't-Tirmîzî*, I-X, Kahire, ts, 2. baskı.
Müslim
Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî, *Sahîhu Müslim*, I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mısır, 1374/1955.
Nedvî, *Tahkîku ma'ne's-sünne*
es-Seyyid Süleyman en-Nedvî, *Tahkîku ma'ne's-sünne ve beyânu'l-hâceti ileyha*, Mekke, 1399.
———, *Hz. Muhammed Hakkında Konferanslar*
Hazreti Muhammed Hakkında Konferanslar, trc. Osman Keskioğlu, Ankara, ts. 4. baskı.
Nesâî
Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr en-Nesâî, *Sünen*, I-VIII, İstanbul, 1992.
Nevevî, *Kırk Hadîs*
Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Kırk Hadîs*, trc. Ahmed Naîm, Ankara 1967, 2. baskı.
———, *Minhâc*
el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc, Beyrut, I-XVIII, 1415/1995, 2. baskı.
Öz, "*Ehl-i Beyt*"
Mustafa Öz, "*Ehl-i Beyt*", *DİA*, c. X, s. 498-501, İstanbul, 1994.
Özen, "*Hilâf*"
Şükrü Özen, "Hilâf", *DİA*, c. XVII, s. 527-538, İstanbul, 1998.
Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*
M. Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara, 1998.
Polat, "*Hz. Peyygamber'in Sünnetini Anlama*"
Salahaddin Polat, "*Hz. Peyygamber'in Sünnetini Anlama ve Sünnete Uyma*", *Ebedî Risâlet I-II*, İzmir, 1993.
Râğıb, *Müfredât*
Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Fadl er-Râğıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî gârîbi'l-Kur'ân*, Mısır, 1324.
———, *Zerîa*
ez-Zerîa ilâ mekârimi'ş-şeria, İstanbul, 1308, 2. baskı.
Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*
el-Hasen b. Abdurrahman er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvi* ve'l-vâi, Dâru'l-fikr, 1404/1984, 3. baskı.
Sââtî, *Fethu'r-rabbânî*
Ahmed Abdurrahman el-Benna es-Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî maa Şerhihi buluğu'l-emâni min esrâri'l-fethu'r-Rabbânî*, I-XXIV, Kahire, ts.
Safedî, *Vâfî*
Salâhuddin Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, I-XXII, Wiesbaden, 1981-1982.
Said Havva, *el-Esas fi's-sünne*, trc. Ahmed Varol ve dğr. I-X, İstanbul, 1409-1989.
Said Nursî, Lem'alar, İstanbul, 1986.
Sehârenfûrî, *Bezlu'l-mechûd*

Halîl Ahmed b. Mecîd es-Sehârenfûrî, *Bezlu'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, I-XX (on mücelled), Beyrut, ts.

Selefî, *Kitabul-İ'tisâm*

Hâlid Selefî, *Kitabul-İ'tisâm bi'l-Kitab ve's-sünne Muntehabun min Müsnedi el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Pakistan, ts.

Semîn, *Umdetu'l-huffâz*

Ebu'l-Abbas Şihâbuddin Ahmed b. Yusuf b. Muhammed el-Halebî es-Semîn, *Umdetu'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Mahmûd Muhammed es-Seyyid ed-Değim, İstanbul, 1407/1987.

Serahsî, *Usûl*

Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, I-II, Beyrut, Lübnan, 1393/1973.

Sifil, "*İslâm Düşüncesinde Sünnet Üzerine*"

Ebûbekir Sifil, "*İslâm Düşüncesinde Sünnet Üzerine*" *Bilgi* ve *Hikmet Dergisi*, sy. 6, s. 126-148, İstanbul, 1994.

Sindî, **Hâşiye**

Ebu'l-Hasen Nuruddin Muhammed b. Abdilhâdi es-Sindî, *(Sünen-i Nesâî'ye) Hâşiye*, I-VIII, İstanbul, 1992, (Nesâî'nin *Sünen*'i ile birlikte).

Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*

Mehmed Sofuoğlu, Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, I-XVI, İstanbul, 1987-1989.

Sofuoğlu, "*Şia İmamiyye'nin Hadîs Anlayışı*"

Cemal Sofuoğlu, "*Şia İmamiyye'nin Hadîs Anlayışı*", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul, 1993.

Suyûtî, *el-Câmiu's-sağir*

Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağir fi ehâdisi'l-beşîr ve'n-nezîr*, I-II, Beyrut, 1401/1981.

———, *Miftâhu'l-cenne*

Miftâhu'l-cenne fi'l-ihticâc bi's-sünne, Medîne, 1410, 4. baskı.

———, *Misbahu'z-zücâce*

Misbahu'z-zücâce ala Süneni İbn Mâce, Dehli, 1847.

———, *es-Sünne ve'l-bid'a*

Hakîkatü's-sünne ve'l-bid'a evi'l-emru bi'l-ittibâ ve'n-nehyu ani'l-ibtida, Kahire, 1405/1985.

Sübkî, *Menhel*

Mahmud Muhammed Hattab es-Sübkî, *el-Menhelu'l-azbu'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, I-X, Beyrut, 1394, 2. baskı.

Şâfiî, *Risâle*

Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, Kahire, 1388/1969.

Şâtıbî, *İ'tisâm*

Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lehamî eş-Şâtıbî el-Garnâtî, *el-İ'tisâm*, I-II, Kahire, 1408/1988.

———, *Muvâfakât*

el-Muvâfakât, trc. Mehmet Erdoğan, I-IV, İstanbul, 1990-1993.

Şeltut, *Mezhepler Hukuku*

M. Mahmud Şeltut-M. Ali Sayis, *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*, trc. Sait Şimşek, İstanbul, ts.

Şevkânî, *Bedru't-tâli'*

Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini min ba'di'l-karni's-sâbi'*, I-II, Beyrut.

———, *Fethu'l-kadîr*

Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenni'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr, I-V, Mısır, 1382/1964.

Tabâtabâî, *Mizân*

es-Seyyid Muhammed Hüseyn et-Tabâtabâî, *el-Mîzân fi tefsîru'l-Kur'ân*, I-XX, Tahran, 1389, 2. baskı.

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*

Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I-XXV, Bağdad. ts.

———, *el-Mu'cemu'l-evsât*

el-Mu'cemu'l-evsât, I-X, Kahire, 1415-1416.

Tahâvî, *Müşkili'l-âsâr*

Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Müşkili'l-âsâr*, I-IV, Beyrut, (Haydarâbâd, 1333'den ofset.)

Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1973.

Tayâlisî, *Müsned*

Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsned*, Beyrut, ts.

Tebrizî, *Mişkât*

Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrizî, *Mişkâtu'l-Mesâbih* I-III, Beyrut, 1399/1979, 3. baskı.

Tirmizî

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi*, thk. Abdülvehhâb Ubeyd el-Latîf, I-V, Kahire, 1384/1964.

Topaloğlu, *Kelâm İlmi*

Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi (Giriş)*, İstanbul, 1985, 2. baskı.

Uluçam, *Kur'ân Âyetleri ve Hadîslerde Görülen Teâruz*

Müjdat Uluçam, *Kur'ân Âyetleri ve Hadîslerde Görülen Teâruz ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 1997, (basılmamış doktora tezi).

Ünal, "*Fazlurrahman'ın Sünnet Anlayışı*"

İsmail Hakkı Ünal, "*Fazlu'r-Rahman'ın Sünnet Anlayışı ve 'Yaşayan Sünnet' Kavramı Üzerine*", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Fazlu'r-Rahman Özel Sayısı, c. 4, sy. 4, Ekim, Ankara, 1990.

———, "Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım"

"Seçmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i Anlamak" *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 10, sy. 1-3, Ankara, 1997.

Vüşnevî, "*Sekaleyn Hadîsi*"

Kıvamüddin Vüşnevî, "Sekaleyn Hadisi" *Ehl-i Beyt Mesajı Dergisi*, yıl, 1, sy. 2, s. 58-67, Eylül-Kasım, Ankara, 1993.

Yeniel-Kayapınar, *Ebû Dâvûd Tercemesi*

Necati Yeniel-Hüseyin Kaypınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, I-XII, İstanbul, 1987-2003.

Zehebî, *Siyer*

Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb Arnavut ve dğr. I-XXV, Beyrut, 1401/1981-1405/1988.

Zemahşerî, *Keşşâf*

Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî el-Havârizmî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, I-IV, Beyrut (Kahire 1387/1968'den ofset.)

Zerkeşî, *el-İcâbe*

Bedruddin ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li İrâdi Mestedrekethu Âişetu ale's-Sahâbe*, Beyrut, 1390/1970, 2. baskı.

Ziriklî, *A'lâm*

Hayruddin ez-Ziriklî, *Kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Beyrut, I-VIII, 1984, 6. baskı.

Zürkânî, *Şerhu Muvatta*

Muhammed b. Abdulbâki b. Yusuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ala Muvatta el-İmam-Mâlik*, I-IV, Beyrut, 1398/1978.